

**Het verborgen front.
Geschiedenis van de georganiseerde
illegaliteit in de provincie Limburg
tijdens de Tweede Wereldoorlog**

Deel II

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

onder redactie van

Prof. Dr. A.M. van der Woude (voorzitter), Dr. Remigius Dieteren O.F.M.,
Dr. M. van der Eycken, Prof. Dr. A.Fl. Gehlen, Drs. L. Smets, Dr. P.J.H. Ubachs,
Prof. Dr. R. van Uytven, Drs. S. Vandevelde

Raad van advies

Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst (Maastricht), Dr. H. Vandermeulen (Hasselt)
Prof. Dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt (Tilburg)
Prof. Dr. E. Hélin (Luik)
Prof. Dr. W. Janssen (Bonn)
Prof. Dr. H. de Schepper (Nijmegen)
Prof. Dr. M.G. Spiertz (Nijmegen)
Prof. Dr. H. van der Wee (Leuven)

De in deze serie verschenen delen zijn vermeld op pag. 1261

De Stichting "Maaslandse Monografieën" werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:

Ir. D.J. van Waes (voorzitter), Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen (secretaris),
Drs. J.J.C. Huyben (penningmeester), Mr. H.J.J.M. van der Bruggen,
A.F. Henrar, Drs. T.P.M. Huijs, Dr. G.C.P. Linssen

DR. A.P.M. CAMMAERT

HET VERBORGEN FRONT

GESCHIEDENIS VAN DE GEORGANISEERDE
ILLEGALITEIT IN DE PROVINCIE LIMBURG
TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

DEEL II

1994

EISMA B.V., LEEUWARDEN / MECHELEN

© 1994 Uitgeverij Eisma B.V., Postbus 340, 8901 BC Leeuwarden

Uit deze uitgave mag niets worden gereproduceerd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Cammaert, A.P.M.

Het verborgen front. Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog, 2 dln

A.P.M. Cammaert. - Leeuwarden [etc.] : Eisma. - Ill. -

(Maaslandse monografieën ; nr. 56)

Ook verschenen als proefschrift. - Met lit. opg., reg. -

Met samenvatting in het Engels.

ISBN 90-74252-19-2 geb.

NUGI 648

Trefw.: Geschiedenis Tweede Wereldoorlog ; provincie Limburg.

Lay-out: Stichting Maaslandse Monografieën

Drukwerk: B.V. De Handelsdrukkerij van 1874, Leeuwarden

Bindwerk: Binderij Callenbach B.V., Nijkerk

Inhoudsopgave

Deel I

Lijst van kaarten	XVI
Lijst van bijlagen	XVII
Introductie van vaak genoemde personen	XVIII
Literatuurlijst	XXIX
Lijst van geraadpleegde scripties	XXXVIII
Lijst van geraadpleegde tijdschriften en dagbladen	XXXIX
Lijst van afkortingen	XLI
Lijst van meelezers - correctoren	XLV
Geraadpleegde archieven en particuliere collecties	XLVI
Correspondentie	XLVIII
Vraaggesprekken	LI
Woord vooraf	1
Inleiding	5

Hoofdstuk I. Opkomst en bestrijding van fascistische en nationaal-socialistische stromingen in de jaren dertig	21
I. Inleiding	21
II. Landelijk	23
II.1. Algemeen	23
II.2. Rechts-autoritair protest en de bestrijding ervan	25
II.3. Rechts-autoritair protest in katholieke kring en de bestrijding ervan	29
III. Limburg	42
III.1. Katholiek dissidentisme en rechts-autoritair protest	42
III.2. Bestrijding van het rechts-autoritair protest 1933-1940	54
IV. Samenvatting, conclusie en vooruitblik	65
Noten	71
Hoofdstuk II. De eerste militair-civiele verzetsformaties	75
I. De groep-Erkens	75
I.1. Inleiding	75
I.2. Contact met Belgische verzetsgroepen	76

I.3.	De organisatie-Erkens	79
I.4.	Contacten van Erkens in Limburg	84
I.5.	Contacten en activiteiten van de groep-Erkens in Zuid-Limburg en België	87
I.6.	Infiltratie en arrestaties	90
II.	De groep-Dresen	94
II.1.	De militaire tak	94
II.2.	De civiele tak	100
II.3.	Verraad	103
III.	De groep-Smit	105
IV.	Nabeschouwing	110
	Noten	120

Hoofdstuk III. Hulpverlening aan uit Duitsland ontvluchte
(Franstalige) krijgsgevangenen

		125
I.	Inleiding	125
II.	Voortrekkers	134
III.	Structuren	136
III.1.	Ten noorden van Venlo	136
III.2.	Noord- en Midden-Limburg: ten oosten van de Maas	146
III.2.1.	Tegelen en Steyl	146
III.2.2.	Belfeld-Reuver-Beesel	146
III.2.3.	Swalmen	152
III.2.4.	Ten oosten en zuidoosten van Roermond	155
III.2.5.	Roermond-De Weerd-Horn	159
III.3.	Noord- en Midden-Limburg: ten westen van de Maas	172
III.3.1.	Maasbree en Baarlo	172
III.3.2.	Kessel-Neer-Roggel-Nunhem-Haelen-Heythuy- sen-Baexem	175
III.3.3.	Grenspassage via Neeritter-Ittervoort-Thorn	182
III.3.4.	Grenspassage via Stramproy-Hunsel-Kelpen- Oler	189
III.3.5.	Grenspassage via Wessem/Maasbracht-Stevens- weert	194
III.4.	Roosteren en de regio Sittard	199
III.5.	Twente/Achterhoek-Echt-Geulle	203
III.6.	Zuid-Limburg	211
III.6.1.	De regio Maastricht	211

III.6.2.	De oostelijke Mijnstreek-Noorbeek/Slenaken	214
IV.	Samenvatting en conclusie	220
	Noten	223

Hoofdstuk IV. Hulpverlening aan geallieerde piloten en hun bemanningsleden		233
I.	Inleiding	233
II.	Vroege verbanden: 1941 - medio 1943	239
II.1.	Zuid-Limburg: de groepen Erkens, Dresen en Bongaerts	239
II.2.	Midden- en Noord-Limburg en de verbindingen met België en Frankrijk	246
II.3.	De regio Weert: Luctor et Emergo en de verbindingen met België en Frankrijk	251
II.4.	De regio Sittard en de verbindingen met België	266
II.5.	Samenwerking	269
III.	De groep-Bongaerts verstrikt in het England-spiel: de affaire Vastenhout	270
IV.	Luctor et Emergo/Fiat Libertas, Ch.V.J. Brummans en de infiltratie door Annie van Leeuwen	288
V.	Het Midden- en Noordlimburgse netwerk vanaf 1943 tot de fronttijd, najaar 1944	294
VI.	Horst en de Brabants-Limburgse Peelstreek	311
VII.	De Heidemaatschappij in de regio Weert	322
VIII.	De vluchtroutes vanuit Echt	327
IX.	De Belastinggroep Maastricht: de groep-Blok	333
X.	De organisatie van J. Vrij (de groep-"Van den Brink")	337
XI.	Nabeschouwing	342
	Noten	353

Hoofdstuk V. Hulpverlening aan joden		369
I.	De jaren dertig	369
I.1.	Inleiding	369
I.2.	Het Nederlands vluchtelingenbeleid en de ontwikkelingen in Limburg tussen 1933 en november 1938	370
I.3.	November 1938 - mei 1940	377

II.	Mei 1940 - juni 1942	384
II.1.	Algemeen	384
II.2.	Protesten van de katholieke Kerk tegen de jodenvervolgning	386
II.3.	Protesten van civiele zijde	390
III.	De deportaties	391
IV.	Hulpverlening	394
IV.1.	Enkele algemene opmerkingen vooraf	394
IV.2.	In jodenhulp gespecialiseerde organisaties	397
IV.2.1.	Het "Utrechts Kindercomité" en de groep-Meerburg	397
IV.2.2.	De N.V.	410
IV.2.3.	De organisatie-Stakenborg/Paasen	418
IV.2.4.	Grubbenvorst - Sevenum en de groep-Westerweel	421
IV.3.	Georganiseerde hulp, gelieerd aan niet specifiek op hulp aan joden gerichte organisaties	427
IV.3.1.	De L.O.: algemeen	427
IV.3.2.	Activiteiten van aan de L.O. gelieerde hulpverleners	428
IV.3.2.1.	Venlo, Heerlen en Valkenburg	428
IV.3.2.2.	De groep-Brandsma	430
IV.3.2.3.	Truus Jetten	433
IV.3.2.4.	Paul Terwindt en Tini van de Bilt	434
IV.3.2.5.	Sociaal-Democraten en leden van de Arbeiders Jeugd Centrale in Zuid-Limburg	436
IV.3.2.6.	Zuid-Limburg en de groep rond dominee L. Overduin uit Enschede	438
IV.3.2.7.	Internationale vluchtelingsroutes via Limburg	439
IV.3.3.	Communisten	440
V.	Malafide praktijken: zelfverrijking en verraad	441
VI.	Enkele daden van collaborateurs en Duitse instanties	443
VII.	Statistiek en de situatie direct na de bevrijding	444
Noten		450

Hoofdstuk VIa. De landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers	459
I. Voorgeschiedenis	459
I.1. De houding en rol van de r.-k.-Kerk in Nederland 1940-1943	459
I.2. De houding en rol van de katholieke Kerk in Limburg	477
II. Achtergrond en ontstaan van de duikorganisatie in Limburg	480
II.1. Inleiding	480
II.2. Factoren die het ontstaan en de ontwikkeling van de duikorganisatie begunstigen	481
II.2.1. De r.-k. geestelijkheid en de jeugdorganisaties	481
II.2.2. De Nederlandsche Unie	483
II.2.3. Duitse maatregelen en de April-Meistaking	485
II.3. Ontstaan en ontwikkeling van de duikorganisatie in Limburg	496
III. De landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers en de opname van de Limburgse duikorganisatie in het landelijk verband	506
III.1. De landelijke organisatie (L.O.)	506
III.2. De opname van de Limburgse duikorganisatie in het landelijk verband	512
IV. Medewerking aan en aanverwante organisaties/activiteiten van de L.O.-Limburg	518
IV.1. Medewerking	518
IV.2. Het Außenministerium	521
IV.3. Het kamp Vught, het Huis van Bewaring en de Duitse gevangenis van Maastricht	525
IV.4. Falsificaties en inlichtingen	530
IV.5. Koeriers	535
IV.6. Financiering door de Kerk	536
IV.7. Het Nationaal Steunfonds (N.S.F.) en de Limburgse duikorganisatie	537
IV.8. De missie van pater L.A. Bleijs	544
V. Bestrijding van de illegaliteit	548
VI. De overval van Weert	557
VII. Juni 1944 - bevrijding	567

Deel II

Hoofdstuk VIb. De landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers	575
VIII. De L.O.-districten	575
VIII.1. Inleiding	575
VIII.2. District Venlo	576
VIII.2.1. Algemene geschiedenis van het district en de rayons Venlo, Blerick, Tegelen en Steyl	576
VIII.2.2. Rayon Belfeld, Reuver en Beesel	587
VIII.2.3. Rayon Arcen, Velden en Wellerlooï	590
VIII.2.4. Rayon Horst	590
VIII.2.5. Rayon Sevenum	593
VIII.2.6. Rayon Grubbenvorst en rayon Broekhuizen, Broekhuizenvorst, Wanssum, Swolgen, Meerlo, Blitterswijk en Tienray	596
VIII.2.7. Rayon Helden, Meijel en Kessel	598
VIII.2.8. Rayon Maasbree en Baarlo	605
VIII.3. District Roermond	608
VIII.3.1. Voorgeschiedenis	608
VIII.3.2. Algemene geschiedenis van het district en rayon Roermond	611
VIII.3.3. Rayon Maasniel en Swalmen	623
VIII.3.4. Rayon Echt, Koningsbosch, Ohé en Laak, Roosteren en Susteren	626
VIII.3.5. Rayon Heerlen, Linne, Montfort, Maasbracht en Stevensweert	629
VIII.3.6. Rayon Melick, Herkenbosch, St. Odiliënberg, Vlodrop en Posterholt	631
VIII.3.7. Rayon Horn, Beegden, Baexem en Grathem	634
VIII.3.8. Rayon Heythuysen, Roggel, Neer en Haelen	635
VIII.3.9. Rayon Thorn, Neeritter, Ittervoort, Heel en Wessem	639
VIII.4. District Maastricht	639
VIII.5. District Heerlen	654
VIII.5.1. Algemene geschiedenis van het district en het rayon Heerlen	654
VIII.5.2. Rayon Hoensbroek	670
VIII.5.3. Rayon Kerkrade	673
VIII.5.4. Rayon Ubach over Worms	674

VIII.5.5.	Rayon Brunssum	676
VIII.5.6.	Rayon Geleen	678
VIII.5.7.	Rayon Klimmen	682
VIII.5.8.	Rayon Valkenburg	683
VIII.6.	District Sittard	687
VIII.7.	District Gulpen	692
VIII.8.	District Weert	700
VIII.9.	District Venray	709
VIII.10.	District Vierlingsbeek	714
VIII.11.	Districten Nijmegen en Maas en Waal	721
IX.	Nabeschouwing en slotopmerkingen	724
	Noten	729

	Hoofdstuk VII. De knokploegen en de geschiedenis van de stoottroepen tot de zomer van 1945	761
	Opmerking vooraf	761
I.	De knokploegen: landelijk	761
II.	Limburg: karakter, achtergrond, ontwikkeling en geschiedenis van de knokploegen	764
II.1.	Karakter en achtergrond	764
II.2.	De knokploegen van Helden en Roermond	767
II.3.	De knokploeg van Heerlen	768
II.4.	De knokploeg van Nijmegen	772
II.5.	Landelijke verbindingen en reorganisatie	774
II.6.	De K.P.-Noord-Limburg	777
II.7.	De K.P.-Zuid-Limburg	779
II.8.	Augustus - september 1944: algemene ontwikkeling, voorbereiding en uitvoering van sabotage	782
II.9.	De bossen van Baarlo	789
III.	De geschiedenis van de Limburgse Stoottroepen tot de zomer van 1945	795
IV.	Nabeschouwing	814
	Noten	818

	Hoofdstuk VIII. De Ordedienst	825
I.	Landelijk: mei 1940 - medio 1942	825
II.	Limburg 1940 - 1942: algemene ontwikkeling	831
III.	Landelijk: de O.D. tussen medio 1942 en de bevrijding: doelstellingen en positiebepaling	837
IV.	Limburg: 1942 - bevrijding	847

IV.1.	Het gewest 19 O.D. in 1942 en 1943	847
IV.2.	Het gewest 19 O.D. binnen het krachtenveld der illegaliteit in 1944 - 1945	854
IV.3.	Het gewest 19 O.D. in 1944 - 1945: algemene ontwikkeling	864
IV.4.	Ontwikkelingen in de afzonderlijke districten: 1941 - 1945	869
IV.4.1.	District I: Gennepe	870
IV.4.2.	District II: Venlo	880
IV.4.3.	District III: Roermond	895
IV.4.4.	District IV: Weert	901
IV.4.5.	District V: Sittard	903
IV.4.6.	District VI: Maastricht	913
IV.4.7.	District VII: Heerlen - Mijnstreek	919
V.	Nabeschuwing	929
Noten		931
Hoofdstuk IX. De Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden		945
I.	Landelijk: ontstaan en ontwikkeling tot eind 1943	945
II.	Limburg: ontstaan en ontwikkeling	947
III.	Status en positie van de R.V.V. binnen het landelijk krachtenveld der illegaliteit	952
IV.	De R.V.V. in Zuid-Limburg	956
V.	Nabeschuwing	966
Noten		970
Hoofdstuk X. De C.P.N. en de illegaliteit		973
I.	De jaren dertig: enige aspecten	973
I.1.	Landelijk: sterkte, politiek en positie van de C.P.N. (C.P.H.)	973
I.2.	Limburg	975
II.	De C.P.N. gedurende de eerste bezettingsjaren	982
II.1.	Landelijk: enige aspecten	982
II.2.	Limburg: krant en partij: 1940-1943	991
II.2.1.	Maastricht	991
II.2.2.	De Mijnstreek	997
III.	De C.P.N. gedurende de laatste bezettingsjaren	1003
III.1.	Landelijk: enige aspecten	1003

III.2.	Zuid-Limburg	1006
IV.	Nabeschouwing	1012
	Noten	1025
Hoofdstuk XI. Illegale pers		1033
I.	Inleiding	1033
II.	Landelijke, in Limburg verspreide illegale pers	1037
II.1.	Vrij Nederland: Landelijk	1038
II.1.1.	Vrij Nederland: Limburg	1041
II.2.	Ons Vrije Nederland	1044
II.3.	Het Parool: Landelijk	1044
II.3.1.	Het Parool: Limburg	1048
II.4.	Trouw: Landelijk	1052
II.4.1.	Trouw: Limburg	1055
II.5.	Je Maintiendrai: Landelijk	1060
II.5.1.	Je Maintiendrai: Limburg	1062
II.6.	Ons Volk: Den Vaderlant Ghetrouwe	1063
II.7.	Christofoor: Voor God en Vaderland	1066
II.8.	Het Gastmaal: orgaan voor ondergedoken en gedeporteerde studenten	1068
II.9.	De Geus (onder studenten)	1069
II.10.	De Ploeg	1069
II.11.	Op Wacht: voor God-Nederland-Oranje	1070
III.	Limburgse illegale pers	1070
III.1.	Oranje Post	1072
III.2.	Oranje Hagel	1073
III.3.	Het Vrije Volk	1074
III.4.	B.B.C.-News	1078
III.5.	The London News	1078
III.6.	Voor de Vrijheid	1079
III.7.	Nieuws van de Fronten	1080
III.8.	De Zwijger	1081
III.9.	De Patriot: Nieuwsbulletin uit Londen	1082
III.10.	De Patriot	1083
III.11.	Moed en Vertrouwen	1083
III.12.	De Vrije Pers	1085
III.13.	De Verkenner: Lijfblad voor verkenners die trouw bleven!!	1086

III.14.	Overtocht: Communicatiemiddel voor kunst en wetenschap	1086
III.15.	Berichten Voorziening Oorlogstijd (B.V.O.): editie Roermond	1086
III.16.	De Nieuwe Tijd	1088
III.17.	Daalzichtse Berichten Dienst (D.B.D.)	1088
III.18.	De Postduif	1090
III.19.	Berichten Voorziening Oorlogstijd (B.V.O.): editie Heythuysen	1090
III.20.	Algemeen Sevenums Persbureau (A.S.P.) 't Duikertje	1091
III.21.	Het Snoekje	1091
IV.	Pamfletten	1092
V.	Nabeschouwing	1095
	Noten	1097
	Hoofdstuk XII. Inlichtingen	1105
I.	Inleiding	1105
II.	Inlichtingendiensten in Limburg	1111
II.1.	De Geheime Dienst Nederland (G.D.N.)	1111
II.1.1.	Landelijk	1111
II.1.2.	Limburg	1115
II.2.	De Groep-Albrecht	1120
II.2.1.	Landelijk	1120
II.2.2.	Limburg	1121
II.3.	Pietab-OXO	1127
II.3.1.	Landelijk	1127
II.3.2.	Limburg	1129
II.3.2.1.	Regio Sittard	1129
II.3.2.2.	Maasniel	1130
II.4.	De Groep-Packard	1131
II.4.1.	Landelijk	1131
II.4.2.	Limburg	1132
III.	Inlichtingenroutes via Limburg	1133
III.1.	De Zwitserse Weg A	1133
III.2.	De Zwitserse Weg B	1133
IV.	Nabeschouwing	1141
	Noten	1144

Slotbeschouwing en conclusie	1149
Samenvatting	1165
Summary	1181
Index personen	1191

Hoofdstuk VIb

De landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers

VIII. De L.O.-districten

VIII.1. Inleiding

In deze paragraaf wordt de ontwikkeling van de L.O. in elk district afzonderlijk geschetst. Uiteraard zal ruime aandacht worden geschonken aan de regionale organisatiestructuur waardoor de indruk kan ontstaan dat de L.O. overal in de provincie even goed was georganiseerd. In weerwil van de algemene en specifieke naoorlogse L.O.-rapporten bleek uit mondelinge en schriftelijke mededelingen van diverse L.O.-ers dat men vooral de regionale organisatiegraad van de hulp aan onderduikers niet moet overschatten. Vaak waren de interne verbindingen los en informeel; met name in de veraf gelegen rayons werd veel geïmproviseerd. In een enkel geval vernam een regionale of plaatselijke L.O.-functionaris pas na de oorlog omtrent zijn precieze rol in de organisatie. Het bovenstaande neemt niet weg dat de gewestelijke en regionale L.O.-leiders streefden naar een perfectionering van het apparaat. Zolang men geen klachten ontving en de plaatselijke helpers de opvang en verzorging van de onderduikers aankonden, bestond er geen reden om in te grijpen.

Het eerst worden de districten Venlo en Roermond besproken. De duikorganisatie ontstond immers in deze steden. Vervolgens worden de Zuidlimburgse districten behandeld en afsluitend de West- en Noordlimburgse en de Gelderse. Laatstgenoemde districten omvatten tevens delen van Noord-Brabant en Gelderland of lagen zelfs helemaal buiten Limburg (Nijmegen en Maas en Waal). Aan de buiten de provincie gelegen districten of districtsdelen zal om twee redenen slechts summier of in het geheel geen aandacht worden geschonken. In de eerste plaats vallen de districten Nijmegen en Maas en Waal strikt genomen buiten het kader van deze studie, maar om een afgerond beeld te krijgen menen we ze toch in het kort te moeten bespreken. Een argument om de

kennis van het studentenverzet en overlegden wat ze in Venlo konden doen. Ze organiseerden zich in een debatclubje, "Symposium", en met het verspreiden van illegale blaadjes en het manen van de Venlose middenstand om niet langer reclame te maken voor nazifilms zetten ze de eerste schreden op het illegale pad. Jongeren uit katholieke organisaties, zoals Jonge Werkman, Jonge Boeren, Jonge Middenstander en Jonge Wacht, naderhand samengevoegd in Katholieke Actie, lieten zich evenmin onbetuigd. Middelbare scholieren besmeurden Duits legermaterieel, kalkten anti-Duitse of pro-Nederlandse leuzen op straten en muren, haalden wegwijzers omver of veranderden die en deelden allerlei andere speldeprikken uit. Verschillende medewerkers van de Ordedienst stelden zich eveneens actief op, verleenden hulp waar nodig en begonnen met de verspreiding van zelf vervaardigde vlugschriften.

J.J. Naus, kapelaan van de in het centrum van de stad gelegen St. Martinusparochie, trad uit hoofde van zijn functie op als adviseur, aalmoezenier of geestelijk leidsman van diverse jeugdorganisaties. Hij kende derhalve veel jongeren en jonge activisten. Naus genoot hun vertrouwen, wist wat er bij hen leefde en welke problemen het hoofd moesten worden geboden. In 1942 raakte hij bij verzetsactiviteiten betrokken, zoals de hulp aan de eerste onderduikers, joden en krijgsgevangenen. Van een doelgerichte organisatie was nog nauwelijks sprake. Er moest volop worden geïmproviseerd. Toen de problemen hem begin 1943 boven het hoofd dreigden te groeien, zag Naus geen andere uitweg dan een beroep te doen op vrienden en kennissen uit het verenigingsleven. Deze potentiële verzetsmensen moesten gemobiliseerd en in een organisatorisch verband samengebracht worden. Zoals gezegd vond Naus twee belangrijke medestanders in zijn collega P.G. van Enckevort en de onderwijzer J.J. Hendriks. In overleg met vertegenwoordigers van de O.D. werd besloten een organisatie in het leven te roepen om de te verwachten stroom van duizenden onderduikers zo goed en zo kwaad als het ging op te vangen en aan onderdak te helpen. Voor het welslagen van dit plan was alle denkbare hulp en veel, zeer veel mankracht nodig. Bij de eerste besprekingen begin 1943 in de woning van Naus waren nog maar weinig belangstellenden aanwezig, maar weldra deed zich een sneeuwbaaleffect voor. Iedereen wierf nieuwe krachten, zowel geestelijken als leken. Naus' woning was er niet op berekend en er moest worden uitge-

weken naar het parochiezaaltje van de St. Martinuskerk, waar op zekere avond zelfs zo'n zestig personen bijeenkwamen. Het waren jongeren uit Venlo, Blerick, Horst, Sevenum, Maasbree, Helden, Wanssum, Broekhuizen, Tegelen en andere plaatsen in de regio. De overweldigende respons vergemakkelijkte het de initiatiefnemers een wijdvertakte organisatie op te zetten.

Hendrixx liet zich bij de opbouw van het district leiden door de kerkelijke indeling. Venlo werd verdeeld in de H. Familieparochie met als duikhoofd G.F.A. Oirbans; de St. Martinusparochie: H. Jansen; de O.L. Vrouweparochie: H. Mestrom; de H. Hartparochie: H. Holla; Venlo-West: H. Goertz; Hout-Blerick: M.H.A. Janssen. In andere plaatsen van het district Venlo werd dezelfde werkwijze toegepast. Een aaneengesloten groep dorpen of parochies vormde een rayon met aan het hoofd een rayonleider. De gezamenlijke rayons vormden het district. Hendrixx stond aan het hoofd van het Venloos district. Na zijn overgang naar het gewest en de landelijke organisatie, in de tweede helft van de zomer van 1943, nam K.P.M. Ex die functie over.²⁶⁴

De Venlonaren werkten hard aan de perfectionering van hun organisatie. In september 1943 werd een districtsduikraad ingesteld, een overkoepelend orgaan waarin naast Hendrixx en de kapelaans Naus en Van Enckevort vijf vertegenwoordigers van de O.D. zitting namen. De O.D.-ers trokken zich in het najaar terug. F.J.K. Russel, A.J. Slikker en de broers K. en P. Ex namen de opengevallen plaatsen in. Slikker, J.J. Theelen en K. Ex (hij vervulde deze functie slechts korte tijd) fungeerden als duikinspecteur, een post die in het leven was geroepen om de verbindingen tussen de districtsleiding en de werkers aan de basis optimaal te laten verlopen. Tot de taken van de duikinspecteur hoorde het bezoeken van de dorpen en parochies om de beschikbare duikplaatsen te inventariseren en na te gaan hoeveel valse papieren en bonkaarten nodig waren. Bij eventuele problemen traden ze als arbiter op. Voorts distribueerden ze illegale bladen.

Regelmatig vond in Venlo een stadsvergadering plaats, meestal in het café van J. Cornet aan de Oude Markt. Op de tweewekelijkse districtsvergaderingen kwamen de lopende zaken en de verdeling van de onderduikers aan de orde. Zowel de onderduikers uit Venlo als degenen afkomstig van buiten het district - laatstgenoemden arriveerden meestal in het café-hotel van W.G.J.M. de Bruyn aan de Oude Markt - werden overwegend gehuisvest in de

van zijn duikadres in Vierlingsbeek. Hij moest de volgende dag gewoon gaan werken en de blanco PB's terugleggen om geen argwaan te wekken. Op vrijdag 18 februari waagden de K.P.-ers een nieuwe poging. De sleutels waren inmiddels nagemaakt, zodat Donné niet behoefde onder te duiken. J. Hendrixx zou, zich uitgevend voor Nitsch, de politie bellen en de lijn bezet houden, zodat de politie telefonisch niet bereikbaar was. Die avond kwam de groep bijeen in het café van Cornet. De overval verliep volgens plan. Twee bewakers en een politieman werden overmeesterd, waarna de kaartenbakken werden leeggeschud. De inhoud werd overgoten met benzine en fosfor en in brand gestoken. Ongehinderd verlieten de K.P.-ers het pand. Tachtig procent van het Venlose bevolkingsregister ging in vlammen op. Donné werd in hechtenis genomen, maar liet niets los. Elk bewijs van medeplichtigheid ontbrak, zodat hij na enkele weken weer vrij kwam.²⁷¹

Ruim een week later werd dit succes overschaduwd door een ernstige tegenslag. Op 8 februari was de onderduiker J.H. Scheeres aangehouden. Hij bleek in het bezit van een briefje van het Venloos duikhoofd H.J. Holla en leek meer van de Venlose organisatie te weten. Politiechef Couperus schakelde de Sipo in. Scheeres noemde Nitsch een aantal namen, onder anderen die van pastoor A.M.L. Omloo. Op dinsdag 29 februari sloeg de Sipo toe en arresteerde Holla, Omloo, de koeriers A.R. Berger en F.G.M.J. Coehorst, enkele andere medewerkers van de L.O. en een aantal onderduikers. In totaal werden die dag dertig personen aangehouden. Sommigen hadden geluk en kwamen spoedig weer vrij. Anderen, zoals pastoor Omloo, moesten langdurige verhoren en mishandelingen ondergaan. Omloo werd in juli 1944 uit het kamp Amersfoort ontslagen. Holla kwam via Maastricht en Amersfoort in Oranienburg terecht, waar hij op 25 december 1944 door uitputting overleed. Berger, zoon van de in 1941 teruggetreden burgemeester van Venlo, belandde uiteindelijk in Neuenamme, waar hij in januari 1945 eveneens door uitputting bezweek.²⁷²

Voor de gewestelijke L.O.-leider Hendrixx betekende de arrestatie van zijn koerier en secretaris F. Coehorst een persoonlijk drama. De 18-jarige Coehorst was na zijn eindexamen Gymnasium door Hendrixx gevraagd voor hem te gaan werken. Hij reisde stad en land af voor de gewestelijke leider en kende veel vooraanstaande L.O.-ers. Al meteen na de arrestatie bereikten Hendrixx

alarmerende berichten uit Maastricht. Nitsch c.s. deden er alles aan om Coehorst aan het spreken te krijgen. Vier dagen lang werd hij aan zijn polsen opgehangen. Al die tijd kreeg hij geen eten en drinken. Hendrixx bewoog hemel en aarde voor de bevrijding van zijn koerier. Na herhaald aandringen ging Th. Dobbe overstag en zegde zijn medewerking toe. De begin april 1944 geplande overval op het Maastrichtse Huis van Bewaring ging echter niet door, omdat Coehorst met een groep andere arrestanten een dag eerder was overgebracht naar Amersfoort. Via Kleef, Leipzig en Hannover kwam hij tenslotte in Flossenburg terecht, waar hij werd tewerkgesteld in een automobielfabriek. De mishandelingen in Maastricht en mogelijk ook elders hadden de 18-jarige dermate verzwakt dat hij op 1 november 1944 in een ziekenhuis in Zwickau ten gevolge van totale uitputting overleed.²⁷³

Hendrixx had het onheil zien naderen en de gewestelijke L.O.-centrale van Venlo naar Nijmegen laten verplaatsen. De districtscentrale werd eind maart ondergebracht in een kamer van café Daniëls-Bouten tegenover het station van Blerick. Een maand later verhuisde het bureau naar de Burgemeester van Rijnsingel in Venlo.²⁷⁴ Er kwam een nieuwe districtsduikraad, waarin H. Bouten, J. Nabben en A. Slikker zitting namen. De rust keerde echter niet meer terug. Integendeel, de gebeurtenissen volgden elkaar in een versneld tempo op. Op 12 mei 1944 werd de in de woning van de familie Dael ondergedoken pilotenhelpt A.L.J. Mooren uit Vierlingsbeek gearresteerd. Hoewel de reden van zijn arrestatie niets te maken had met zijn illegaal werk, sloegen de broers Leo en Jan Dael meteen alarm. Pogingen om Mooren door omkoping van een politieman vrij te krijgen mislukten. In overleg met de K.P.-Nijmegen werd een bevrijdingsplan opgesteld. Contactpersonen in de gevangenis brachten Mooren op de hoogte. Diens celgenoot kreeg er weldra lucht van en lichtte Couperus in. Op 17 mei togen de K.P.-ers in gezelschap van enkele L.O.-ers naar het Venloos politiebureau. Er ontstond een schietpartij, waarbij een dienstdoende wachmeester van de marechaussee, C.J.H. Dijkman, ernstig gewond raakte. Hij overleed korte tijd later. De overvallers staakten hun bevrijdingspoging. Een week later liet Couperus de gebroeders Dael arresteren. Leo Dael kwam via Maastricht en Vught in Mauthausen terecht, waar hij op 1 maart 1945 overleed; zijn broer en A. Mooren bezweken in hetzelfde kamp op respectievelijk 9 en 5 maart 1945.²⁷⁵

Door de talrijke arrestaties op gewestelijk en districtsniveau wist Nitsch de namen van onder meer J. Nabben en A. Slikker te achterhalen. Op 2 augustus dacht hij opnieuw een slag te kunnen slaan in Venlo, maar de twee L.O.-ers slaagden erin te ontsnappen en doken onder. J.J. van Eijk uit Tegelen nam op 15 augustus de districtsleiding op zich. In Venlo zelf ontplooidde de organisatie steeds minder activiteiten, het was er t  gevaarlijk.²⁷⁶ Op 12 augustus bleek dat nogmaals. Koerier H.J. Meijer, in wiens ouderlijke woning regelmatig koeriers uit de tien Limburgse districten kwamen, werd die dag op last van Nitsch in hechtenis genomen. Aangenomen mag worden dat het Sipo-lid hem op het spoor was gekomen door verklaringen van eerder gearresteerde L.O.-ers. Tot begin september verbleef Meijer voor verhoor in Maastricht. Op 5 september werd hij in Vught doodgeschoten.²⁷⁷ Het gevaar in Venlo kwam niet alleen van de zijde van politie-commissaris Couperus, op wie op 10 juli 1944 een mislukte aanslag werd gepleegd, en zijn helpers en de Sipo, maar ook van een in Venlo gestationeerd A.K.D.-commando - ook wel Ommenpolitie genoemd - onder leiding van een zekere Hauptman Winkler.²⁷⁸ Voor de uitvoering van diens opdrachten was J. Berendsen verantwoordelijk. Het commando, dat enkele tientallen leden telde, oefende sinds het voorjaar van 1944 een ware terreur uit in het district Venlo. Berendsen en zijn trawanten hielden zich sedert hun komst naar Venlo vooral bezig met de jacht op onderduikers en contractbrekers, d.w.z. personen die in Duitsland dwangarbeid hadden verricht en kans hadden gezien zich hieraan na verloop van tijd te onttrekken. Het aantal door Berendsen c.s. aangehouden personen liep in de honderden. De meeste arrestanten werden op transport gesteld naar het kamp Amersfoort of door bemiddeling van het G.A.B.-Venlo op het plaatselijk vliegveld of in Duitsland tewerkgesteld. Bij de aanhoudingen gedroegen de A.K.D.-ers zich vaak brutaal. Er werd niet alleen bedreigd met executie, de daad werd regelmatig bij het woord gevoegd: bij de arrestaties vielen verscheidene doden en gewonden.²⁷⁹ Het optreden van Berendsen werd nog driester, nadat hij door de ondergedoken politiemann en L.O.-medewerker J.J. Theelen op 16 juli 1944 in de buurt van Grubbenvorst was beschoten waarbij hij in de rechtersvoet was geraakt. In het najaar van 1944 maakte zijn groep, aangevuld met N.S.B.-ers, zich schuldig aan grootscheepse plunderingen.²⁸⁰ Bovendien ging men samenwerken met de Sipo,

toen die in Venlo neerstreek. Met het naderen van het front vertrokken Berendsen en zijn kornuiten eind oktober naar het noorden van het land. Uiteindelijk belandden ze in Noord-Holland.²⁸¹

Met de komst van de Sipo naar Venlo, eind september, werd de sfeer zo mogelijk nog grimmiger. Begin oktober droeg de Feldgendarmerie twee jongemannen van 19 en 25 jaar aan de Sipo over. Het betrof L. de Geus uit Overloon en L.P.A. Arts uit Venray, die bij hun aanhouding wapens bij zich droegen. Ze werden beschuldigd van spionage. Ströbel gaf opdracht de twee aan de Maas te executeren. Duitse soldaten, die zich in de buurt van de Maaskade bevonden, hoorden de schoten en openden het vuur, maar ze konden in de duisternis niet onderscheiden op wie ze schoten. De Sipo-leden Nitsch, Fiebig en H.E.L.F. Hoffmann zochten onmiddellijk dekking, een dode Arts en een zwaargewonde De Geus achterlatend. Laatstgenoemde sleepte zich naar de vlakbij aangemeerde boot van schipper K. de Jong, die hem verbond. Even later klommen Duitse soldaten aan boord. Ze hadden het bloedspoor van De Geus gevolgd. De jongeman werd meegenomen en op de kade door J. Grootjans doodgeschoten.²⁸² Enkele dagen erna werden op last van Ströbel drie personen geëxecuteerd: twee Belgen en een Nederlandse Rode Kruis-medewerker. Ze werden ervan verdacht in opdracht van de geallieerden door de linies te zijn getrokken. De drie werden op het Venloos vliegveld door Nitsch, Conrad en Fiebig doodgeschoten.²⁸³ Op 30 september liet de Sipo twee inwoners van Eindhoven, W.J. Jonker en M. Reuchlin, opsluiten in het Venloos politiebureau. Jonker werkte bij de Nederlandse Spoorwegen. In overleg met Reuchlin, ingenieur bij Philips, had hij begin september een treinlading platina en wolfram, eigendom van Philips, uit Duitse handen weten te houden door de wagons achter het vleeshuis in Eindhoven te rangeren. Vlak voor hun aftocht ontdekten de Duitsers de wagons en namen ze mee. Reuchlin en Jonker gingen de kostbare lading op de fiets achterna. Ter hoogte van Griendtsveen werden de twee aangehouden. Tijdens een bombardement op Venlo op 13 oktober slaagde Reuchlin erin uit het politiebureau te ontsnappen. Hij vond onderdak in de beeldenfabriek van A. Gödden, waar zich een groep O.D.-ers ophield. Daar ontpopte hij zich als militair instructeur. Toen de situatie in Venlo onhoudbaar werd, vertrok Reuchlin naar een veiliger schuiloord, maar op 13 novem-

ber viel hij in handen van de Sipo-beambte Conrad. De volgende dag werden Jonker en Reuchlin uit hun cel gehaald en door Nitsch en Conrad op het vliegveld geëxecuteerd. De lijken werden in een bomtrechter begraven.²⁸⁴

Blerick

Vanaf het voorjaar van 1943 trad H. Goertz op als duikhoofd van "Venlo-West", zoals Blerick ook wel werd genoemd. Als gevolg van eerdere arrestaties in L.O.-kring viel Goertz op 5 maart 1944 in Duitse handen.²⁸⁵ M.H.A. Janssen, tot dan toe duikhoofd van Hout-Blerick, nam zijn plaats in. Janssen was op 3 maart ter-nauwernood aan arrestatie ontsnapt en dook niet lang daarna in Neer onder. G. Mertens uit Hout-Blerick volgde hem op. De L.O.-ers ondervonden veel steun van kaashandelaar P. Paulusma, kapelaan H.A.C. Janssen en pastoor A.F.M. Lenaerts.²⁸⁶ Ook in Blerick hadden de onderduikers en "contractbrekers" veel last van het gevreesde commando-Berendsen, dat verscheidene onderduikers arresteerde.²⁸⁷

Tegelen en Steyl

De inspirator en stimulator van de georganiseerde illegaliteit in Tegelen was zonder twijfel kapelaan L.A. Akkermans. Aanvankelijk hield hij zich bezig met het verspreiden van illegale bladen, hulp aan krijgsgevangenen en het zoeken van onderdak voor de eerste onderduikers. Na de bijeenkomsten in Venlo, begin 1943, begon hij met H.H. Driessen, P. van Leipzig, J.J. van Eijk, F. Jentjens, M. Leenders, M.J. Janssen, J. Hanssen, F.H.A.A. Breuer, G. van de Loo en H.A. Sprengers en de kapelaans P.N.A. Peters en A.J.J. Geurts uit Steyl te werken aan de opbouw van de duikorganisatie in Tegelen en Steyl. De meeste van de genoemde personen waren afkomstig uit opgeheven katholieke organisaties of waren betrokken bij de hulp aan krijgsgevangenen. In korte tijd was de organisatie rond. Het hoofd van de afdeling bevolking, A.F.J. Poell, en zijn collega J.W.H. Lebens voorzagen de L.O. van persoonsbewijzen, zegeltjes en andere bescheiden. De directeur van het distributiekantoor, de heer Veembrink, en zijn medewerker F.H.A.A. Breuer zorgden voor bonkaarten en distributiebonnen. Als er onvoldoende bescheiden konden worden vrijgemaakt, sprong het district bij. Door de inkomsten uit de verkoop voor f 10,- per exemplaar van het boek "Het treurspel

van Frankrijk” van A. Maurois, dat was vertaald door Akkermans en gedrukt door J. Werps, en door royale geldelijke bijdragen van Th. Theeuwen, directeur van een gresbuizenfabriek, en J. Vermeulen, directeur van de Tegelse Metaalwarenindustrie, konden Tegelen en Steyl zich financieel grotendeels zelf bedruipen. Als er onverhoopt toch tekorten ontstonden, sprong kapelaan Naus bij. Ofschoon in de loop van 1943 en 1944 verscheidene personen werden opgepakt, bleef de organisatie intact. Bij onraad doken Akkermans en Driessen, die enige tijd als rayonleider voor Tegelen, Steyl, Belfeld, Reuver en Beesel optrad, tijdelijk in Blitterswijk onder bij een broer van de Tegelse kapelaan G.A.J. Cremers. Op last van Naus doken ze na de arrestaties in de Venlose L.O. op 5 maart 1944 definitief onder. Driessen vertrok naar Cuyk. Akkermans trok zich terug in het ziekenhuis van Tegelen, vanwaar hij zijn illegale activiteiten voortzette. J.J. van Eijk nam de functie van Driessen over en bleef rayonleider tot de bevrijding. Afgezien van kapelaan P. Peters, die op 11 februari 1945 werd gearresteerd en op 6 april 1945 in Buchenwald om het leven kwam, vielen er in de L.O.-Tegelen/Steyl geen dodelijke slachtoffers.²⁸⁸ Wel bevonden zich verscheidene onderduikers en L.O.-medewerkers voor korte of langere tijd in Duitse gevangenschap.²⁸⁹

VIII.2.2. Rayon Belfeld, Reuver en Beesel

In deze plaatsen viel de hulp aan onderduikers grotendeels samen met de hulpverlening aan krijgsgevangenen, zij het dat er na verloop van tijd een zekere taakverdeling ontstond. L. Geurts leidde de L.O. in Belfeld, waar naar verhouding veel joden ondergedoken zaten. De leider van de plaatselijke Jonge Wacht, H.W.M. Gommans, en onderwijzer C. Theunissen stonden aan het hoofd van de duikorganisatie in Reuver. In Beesel tenslotte gaf P.J. van der Sterren geruime tijd leiding aan de L.O. Na zijn vertrek naar Sevenum nam zijn medewerker J.M. Sieben het werk over. Tot ver in 1944 liep alles gesmeerd. De L.O.-ers slaagden erin f 25.000,- in te zamelen, waarvan f 14.000,- werd gebruikt voor de uitkering van steungelden. Distributiekaarten en -bonnen kreeg men van de distributieambtenaar W.J.L. Naus uit Reuver en van de districtsleiding in Venlo. Gedurende de zomer van 1944 ondervond de L.O. veel hinder van de groep-Berendsen.²⁹⁰ Boven-

dien werd in Reuver een commando van de Geheime Feldpolizei gestationeerd, geleid door W. Freimuth. Op 5 oktober arresteerde deze ploeg C. Janssen uit Sevenum, die als knecht op de boerderij van de familie Franssen werkte. De jongeman werd ingesloten in het gemeentehuis. Twee dagen later, omstreeks 18.00 uur, omsingelden acht leden van de Feldpolizei de woning van de familie Gommans en namen H.W.M. Gommans mee naar het gemeentehuis. Hoe Freimuth aan zijn inlichtingen kwam, staat niet vast. Meteen na de arrestatie belde hij de Sipo in Venlo en deelde mee, dat hij twee personen had gearresteerd die ervan werden verdacht tot de illegaliteit te behoren. Nitsch, Grootjans en Schut begaven zich naar Reuver. Op grond van een verklaring van Freimuth en enkele notities die op de op 20 augustus doodgeschoten K.P.-er B.P.L. Verstappen waren aangetroffen, werden Janssen en Gommans schuldig bevonden. Nitsch lichtte Ströbel in, die opdracht gaf de twee te liquideren. Diezelfde avond nog schoten Schut en Grootjans C. Janssen in de bossen tussen Reuver en Beesel dood. Gommans werd meegenomen naar Belfeld, waar hem hetzelfde lot wachtte.²⁹¹

Dat Gommans in Belfeld werd geëxecuteerd hing samen met gebeurtenissen, die daar ruim een maand eerder hadden plaatsgevonden. In het voorjaar van 1944 was door B. Verstappen een K.P. opgericht, die in verbinding stond met de overkoepelende K.P.-Noord-Limburg, geleid door H.J.H. Bouten uit Velden. Naast Verstappen maakten J.H. Goossens, G. Janssen, M.J. Pereira, een onderduiker uit Den Haag, A.M. Roelofs en B. Hegger deel uit van de Reuverse knokploeg. Een schuilbunker aan de Patersweg in Belfeld, die geruime tijd dienst had gedaan als doorgangslocatie voor krijgsgevangenen, werd als plaats van samenkomst gebruikt. Aanvankelijk beperkten de werkzaamheden zich tot het zoeken van onderduikadressen voor de L.O. In de zomer veranderde dat radicaal. De provinciale K.P.-leiders verstrekten steeds vaker opdrachten aan Verstappen en zijn helpers. In de nacht van 15 op 16 juli kraakten ze de melkfabriek in Broekhuizen. De buit omvatte een aanzienlijke hoeveelheid voedselbonnen. In juli en augustus ontvreemdden ze twee grote partijen koolzaad: een bij een molenaar in Beesel, met wie vooraf overleg was gevoerd, en een bij de Boerenbond in Velden. Twee acties werden voortijdig afgeblazen: de bevrijding van F.P.J. Smulders uit het ziekenhuis in Horst, omdat anderen de actie kort

tevoren tot een goed einde hadden gebracht (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.1.), en een overval op een postwagen met distributiebonnen. De chauffeur volgde namelijk een andere route. Op 28 augustus beroofden de K.P.-ers een Belfeldse zwarthandelaar van zijn woekerwinst.²⁹² In opdracht van de Limburgse K.P.-leiding liquideerden ze omstreeks dezelfde tijd twee onderduikers, die de organisatie in Hulsberg in gevaar dreigden te brengen. De lijken werden in de nabijheid van de Belfeldse bunker begraven, maar in het najaar door dwangarbeiders ontdekt.²⁹³

Op woensdag 30 augustus bevond Pereira zich in de bunker in afwachting van de terugkeer van zijn makkers, die een opdracht van Bouten uitvoerden. Aangezien ze langer wegbleven dan afgesproken, besloot hij buiten een kijkje te nemen. Op straat liep hij enkele A.K.D.-ers tegen het lijf, onder wie J. Sabbé en S. Blaauw. De twee hielden Pereira staande en vroegen hem naar zijn identiteitspapieren. Die bleken niet in orde. Hun verdenking groeide toen bleek dat Pereira opvallend veel distributiebonnen bij zich had. Hij moest mee naar zijn duikadres, waar ze belastend materiaal aantroffen. Een vrachtrijder, die de aanhouding van een afstand had gadeslagen, spoedde zich naar Reuver en lichte Verstappen en de opperwachtmeester van de marechaussee A.H. Ummels in. Beide begaven zich naar Pereira's duikadres. In de buurt van de boerderij van de familie Janssen, Pereira's gastgever, kwam het tot een vuurgevecht tussen de A.K.D.-er Sabbé, die buiten op wacht stond, en Verstappen. Laatstgenoemde werd dodelijk getroffen in het voorhoofd en de borst. Ummels, die iets later arriveerde, werd gearresteerd. Ummels, Pereira en het stofelijk overschot van Verstappen werden overgebracht naar een kazerne in Blerick, waar omstreeks 17.30 Nitsch, Fiebig en Conrad arriveerden. Op het lichaam van Verstappen vonden ze een lijst met namen van personen die een vuurwapen van hem hadden ontvangen. Op de lijst stonden eveneens de namen van Ummels en Gommans. Huiszoekingen in Reuver leverden niets op. Ummels en Pereira werden teruggebracht naar Belfeld. Aan de spoorlijn tussen Belfeld en Reuver schoten Nitsch en Conrad de twee op last van Ströbel dood.²⁹⁴

Na de dramatische gebeurtenissen van eind augustus en begin oktober kwam het gebied allengs in de greep van het naderend front. De L.O. raadde de eigen medewerkers en de onderduikers aan een veilig heenkomen te zoeken op de westelijke Maasoever.

Sommigen volgden het advies op, anderen bleven achter in afwachting van wat zou komen. Eind november werd een koeriersdienst ingesteld tussen Venlo, Roermond en de tussenliggende dorpen, die slechts met de grootste moeite in stand kon worden gehouden. Onafgebroken beschietingen en granaatvuur maakte elke tocht tot een uiterst hachelijke onderneming. In deze chaos trachtte de bevolking op de oostelijke Maasoever, volledig geïsoleerd, zo goed en zo kwaad als het ging te overleven in afwachting van de bevrijding, die nog tot 1 maart 1945 op zich liet wachten.

VIII.2.3. Rayon Arcen, Velden en Wellerlooi

De benoeming van H.J.H. Bouten tot duikhoofd van Arcen en Velden was niet veel meer dan een formaliteit, want in deze plaatsen hoefde nauwelijks iets te worden georganiseerd. Ingezeten hadden al het initiatief genomen. Uit de spontaan gegroeide hulp aan krijgsgevangenen was een gemotiveerde en goed georganiseerde kern van medewerkers ontstaan, die tevens de hulp aan onderduikers voor zijn rekening nam. In Arcen ontstond een groep rond de onderwijzer L.H. Timmermans.²⁹⁵ De bezetter kreeg geen vat op de organisatie in Arcen en Velden en ongelukken bleven uit. Op 4 september 1944 werden uit het gemeentehuis enkele wapens, het bevolkingsregister, de gemeentestempels en een aantal radio's onttreemd.²⁹⁶ Wie hiervoor verantwoordelijk was, staat niet vast. Mogelijk waren medewerkers van de plaatselijke organisatie erbij betrokken. In Wellerlooi vond Bouten P.J.J. Fleuren bereid de L.O. te organiseren. Laatstgenoemde kreeg daarbij steun van F. Camps en P.J.H. Fleuren.²⁹⁷

VIII.2.4. Rayon Horst

De Venlose initiatieven bleven niet onopgemerkt in de regio Horst. Bij het ontstaan van de duikorganisatie waren plaatselijke O.D.-ers en hulpverleners aan joden en geallieerde vluchtelingen betrokken. In het voorjaar van 1943 bezochten F.P.J. Smulders en J.G. Arts op verzoek van pastoor J.C.C.B. Janssen van Horst-America de bijeenkomsten in Venlo. Smulders maakte al deel uit van de O.D., evenals G.A. Lucassen en J.J.L. Timmermans. Zij sloten zich allemaal aan bij de L.O. Lucassen werd aangesteld als

rayonleider van de regio Horst. Hij en Timmermans raakten betrokken bij de uitgave van een illegaal blad, dat in de zomer van 1943 in Wanssum verscheen. De Duitsers achterhaalden wie het blad uitgaven en begin september 1943 volgde de arrestatie van Timmermans en enkele anderen. Bij gebrek aan bewijs werd hij weliswaar vrijgelaten, maar korte tijd later als krijgsgevangene naar Duitsland afgevoerd. Lucassen dook onder. F. Smulders en zijn assistent J. Arts volgden hem op.

Als duikhoofden voor Horst traden L.H. Smulders, L. Hoeymakers en W.J. Houwen op, voor Horst-America F.J. Janssen, voor Castenray P.M.G. Geerets, voor Oirlo P. Vaessen en voor Hegelsom J.G. Arts. G. Peeters bekleedde die functie tot maart 1944 in Melderslo, H. Claessens volgde hem op. A.A.W. Steeghs leidde de L.O. in Meterik, maar hij moest als gevolg van de infiltratie van A. Damen in augustus 1943 onderduiken (zie hoofdstuk IV, paragraaf VI). F. Cuppen nam zijn plaats in. De L.O. in het rayon Horst was goed georganiseerd en telde veel medewerkers. Bonkaarten, bonnen en zegels ontving men van P. Timmermans, verbonden aan het plaatselijk distributiekantoor, en van de districtsleiding in Venlo. Horst beschikte over een zogeheten duikherberg, gevestigd in de woning van W. Gielen en een doorgangshuis, de woning van H. Hoeymakers-Peeters. Door de vele contacten vonden naar verhouding veel joden onderdak in het rayon. Als er gevaar dreigde, waarschuwde men elkaar via een clandestiene telefoonverbinding in Sevenum en via het telefoonnet van de Provinciale Limburgsche Electriciteits Maatschappij (P.L.E.M.).²⁹⁸

De Horster en Sevenumse illegaliteit beschikte over een voor het Limburgs verzet unieke verbinding met het landelijk kunstenaarsverzet. Cursisten van het Ward-instituut te Roermond, onder wie C. Claassens uit Horst, waren na afloop van de cursus bijeen blijven komen op het landgoed "De Spar" in Haelen om zich cultureel verder te ontplooiën. Na mei 1940 veranderden de ontmoetingen van karakter. De deelnemers stelden zich meer en meer ten doel de eigen, Nederlandse cultuur onder de aandacht van de bevolking te brengen om tegenwicht te bieden aan de Duitse propaganda en indoctrinatie en de nazi-cultuur. Door persoonlijke contacten kwam men in aanraking met kringen van het kunstenaarsverzet. Vanaf 1942 tot ver in 1944 bezochten vooraanstaande toneelspelers, schrijvers en andere kunstenaars

Horst en Sevenum om er lezingen en voordrachten te houden voor de plaatselijke bevolking en de onderduikers.²⁹⁹

Ofschoon in Horst in 1944 een gelegenheidsknokploeg ontstond, bestond er gedurende het grootste deel van de bezetting geen groep die zich exclusief toegede op sabotage en overvallen. Naast de hulpverlening aan onderduikers en vluchtelingen hield de illegaliteit in Horst en Sevenum zich bezig met activiteiten die eigenlijk op het terrein van de knokploegen lagen. In 1943 en 1944 werd herhaaldelijk brand gesticht in opslagplaatsen van stro. Honderdduizenden kilo's stro gingen in vlammen op. Op 23 juli 1943 kon een brand in het bijkantoor van het G.A.B. ternauwer-nood worden geblust. Ruim drie maanden later, op 25 oktober, werd het kantoor door circa vijf personen overvallen. Alle belangrijke papieren werden verbrand en enkele stempels meegenomen. De bewakers werden in de kelder van het gebouw opgesloten. Eind 1943 maakte men een aantal in beslag genomen radio's buit. In 1944 tenslotte werden enkele acties tegen zwarthandelaren ondernomen en werd de kas van het station Horst-Sevenum gelicht. De buit bedroeg f 314,-.³⁰⁰

Ook Horst ontsnapte niet aan de terreur van het commando-Berendsen. Op 29 juli 1944 werd H.G. Driessen, een regionaal verspreider van "Vrij Nederland" en "Trouw", door J. Sabbé en J. van Zutphen aangehouden. Driessen probeerde te vluchten, maar hij werd door een kogel in de rug getroffen. Via het ziekenhuis van Horst kwam hij in Vught terecht. Tijdens het transport van gevangenen van Vught naar Sachsenhausen op 6 september probeerde hij, waarschijnlijk ter hoogte van Ravenstein, opnieuw te ontsnappen. De bewakers openden het vuur, Driessen werd dodelijk getroffen.³⁰¹ Op 2 augustus raakte F. Smulders gewond toen Van Zutphen op hem schoot. Medewerkers bevrijdden hem uit het ziekenhuis (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.1.).

Gedurende de fronttijd, die eind september 1944 aanbrak, kreeg de regio het zwaar te verduren. Bombardementen en beschietingen werden afgewisseld door plunderingen, razzia's, evacuaties van de bevolking en ernstige misdragingen van Duitse militairen. Uiteraard raakte de L.O.-organisatie ernstig in het ongerede. Eind november 1944 volgde de bevrijding van Horst en de omliggende dorpen en gehuchten.³⁰²

VIII.2.5. Rayon Sevenum

Al tijdens de bezetting was Sevenum een begrip in L.O.-kring. Volgens J. Hendrixx kon deze plaats model staan voor de duikorganisatie zoals hem die voor ogen stond. Van meet af aan golden de dorpen op de westelijke Maasoever voor de Venlonaren als "afzetgebied" par excellence voor onderduikers. In mei 1943 kwam Hendrixx met zes onderduikers naar Sevenum op zoek naar gastgezinnen. Veel inwoners waren toen al direct of indirect bij de hulp aan krijgsgevangenen betrokken. Het kostte Hendrixx weinig moeite onderdak te vinden voor zijn onderduikers. Sindsdien droeg hij Sevenum een warm hart toe. In december 1943 nodigde hij de landelijke L.O.-Top uit voor een vergadering op de hoeve "Rust Roest" van de familie Groot. Pogingen van de Sipo - Nitsch noemde Horst en Sevenum broeinesten van verzet - om de plaatselijke organisatie op te rollen, liepen op niets uit. Talrijke onderduikers, onder wie ruim honderd joden, vonden er onderdak. Onder hen bevonden zich personen die landelijke bekendheid genoten, zoals J.E. de Quay, katholiek politicus en mede-oprichter van de Nederlandsche Unie.

Begin 1943 was de Sevenumse kapelaan E.M. Gommans door zijn Venlose collega's Naus en Van Enckevort benaderd om mee te werken aan de opbouw van een organisatie voor onderduikers. De kapelaan verzocht de secretaris van de plaatselijke afdeling van de Katholieke Actie, G.H. Hanssen, in Venlo een L.O.-oprichtingsvergadering bij te wonen. Hanssen werd benoemd tot duikhoofd van Sevenum en in de loop van het voorjaar werd in samenwerking met Gommans en verscheidene helpers van krijgsgevangenen op boerderij "Rust Roest" de plaatselijke duikorganisatie opgericht. Naast medewerkers van Gommans en Hanssen waren onderwijzeres E.M.T. Boutet, onderwijzer A.M.H. Mertens, P.J. Arts, de broers J.G. en G. van de Ven, de broers J. en P.G. Vermeeren, P.J.H. den Mulder, L. Bussemakers, G.H. Baeten, P. Nabben en vele anderen. De meeste onderduikers bereikten het dorp via kapelaan Gommans. Op 7 augustus 1943 vertrok Hanssen naar Gulpen om daar te helpen bij de opbouw van de L.O. Mevrouw Boutet volgde hem op. Distributiebonnen ontving men van W.L. Houwen uit Helden, J.A.H. Segers uit Baarlo en via Venlo, dat tevens zorgdroeg voor financiële middelen. De O.D.-er J.G. Rommelse bracht via Sevenum een clandestiene telefoonverbin-

ding tot stand tussen Venlo en Den Bosch, waarvan de L.O. eveneens gebruik kon maken. Door valse oogstcijfers op te geven konden aanzienlijke hoeveelheden graan achtergehouden worden, zodat Sevenum over een grote voedselvoorraad beschikte. In de winter van 1943-1944 werden op verzoek van Hendrixx enige ladingen graan per binnenschip van Wanssum naar Rotterdam vervoerd. Th.H. Gruntjens en J.G. van de Ven brachten enkele keren een vracht graan naar de Mijnstreek, waar in de winter van 1943-1944 eveneens tekorten heersten. Het graan werd afgeleverd bij het sanatorium en het ziekenhuis van Heerlen en een graanhandelaar in Amstenrade. Vandaar werd het over noodlijdende gezinnen verdeeld. De tochten naar Zuid-Limburg bleven onopgemerkt, omdat Van de Ven dank zij hulpvaardige ambtenaren kon beschikken over blanco vervoersbewijzen. Aangezien Sevenum met een gebrek aan kolen kampte - turf was er voldoende - namen Gruntjens en Van de Ven op de terugweg kolen mee, die ze van mijnbeambten als J.R.P. Crasborn, G.H. Bensen, ir. J. Knoups, P. Janssen en J. Colon kregen.³⁰³

Om de onderduikers niet in gevaar te brengen ondernam de plaatselijke organisatie geen acties die de aandacht konden trekken. Overigens had men een telefonisch waarschuwingssysteem. Zodra J. Berendsen en zijn trawanten of Duitse politietroepen vanuit Venlo op patrouille gingen, werd meteen alarm geslagen. Een andere manier om te waarschuwen was het geven van licht- of geluidssignalen. Voor het laatste maakte men gebruik van een driepoot waaraan een stuk rail hing. Als daartegen werd geslagen ontstond een goed hoorbaar, hoog snerpnd geluid. Tot het voorjaar van 1944 bleef het tamelijk rustig. Op 5 april 1944 hield de Sipo een grote razzia. Er zouden er nog verscheidene volgen. De eerste razzia was een gevolg van de activiteiten van W. Engels, die als onbetrouwbaar te boek stond. Regelmatig schreef hij brieven aan Duitse instanties, die telkens op het postkantoor werden onderschept. Omdat zelfs een blinde kon zien dat in het dorp van alles gebeurde wat het daglicht niet kon verdragen, moest Engels voortdurend in de gaten worden gehouden. Om uit te vissen wat hij werkelijk wist, bracht W. Houwen uit Helden hem in Duits uniform een bezoek. Uit zijn verhalen maakte Houwen op dat Engels weinig wist. Om geen argwaan te wekken beloofde Houwen hem spoedig weer op te zoeken, maar door autopech kwam het daar niet meer van. Een ongeduldige Engels

nam daarop zelf contact op met de Sipo. Op zijn aanwijzingen - hij wist klaarblijkelijk méér dan hij Houwen had verteld - en die van een in Helden-Panningen woonachtige Duitser arresteerden Nitsch c.s. drieëntwintig personen. Terwijl het onderzoek nog in volle gang was, takelde een inwoner van Sevenum Engels zodanig toe, dat de verrader een oog moest missen. Een zoekactie naar de dader leverde niets op. Als represaille voor de aanslag nam de Sipo nog eens acht inwoners in gijzeling. De meesten kwamen in de loop van mei 1944 weer op vrije voeten. Toen Engels hersteld was, vormde hij een nõg groter gevaar voor de illegaliteit. Een Brabantse knokploeg verklaarde zich bereid hem op te halen en te liquideren. Het stoffelijk overschot bleef ergens in de Peel achter.³⁰⁴

Op 1 mei 1944, enkele weken na de razzia, moest mejuffrouw Boutet onderduiken omdat er een arrestatiebevel tegen haar liep. Tot haar terugkeer in oktober hield ze zich bezig met de zorg voor de gevangenen in Vught en Amersfoort. In september viel ze in Duitse handen in verband met het oprollen van de O.D.-zendinstallatie in Venlo, maar met een vurig en overtuigend pleidooi wist ze zich vrij te praten. Na haar vertrek uit Sevenum had Hanssen de leiding weer op zich genomen.³⁰⁵ In juli en augustus arresteerde het commando-Berendsen enkele inwoners en onderduikers, waarbij tenminste één gewonde viel.³⁰⁶ Vanaf september werd het werk van de L.O.-ers in toenemende mate bemoeilijkt door de ontwikkelingen aan het front. Burgemeester W.P. Everts weigerde ingezetenen aan te wijzen voor het graven van verdedigingswerken. Hij dook onder. Hanssen c.s drongen kort daarop het gemeentehuis binnen en namen het bevolkingsregister, persoonsbewijzen en de inhoud van de brandkast mee. Daarna was het plaatselijk voedselbureau aan de beurt, want ook daar lagen gegevens over de bevolking.³⁰⁷ Na de tweede grote razzia van zondag 8 oktober, waarbij honderden mannen werden opgepakt, waagde zich vrijwel geen man meer op straat. Vrouwen namen het (koeriers)werk over. Tot de bevrijding op 22 november moest er volop worden geïmproviseerd.

VIII.2.6. Rayon Grubbenvorst en rayon Broekhuizen, Broekhuizenvorst, Wanssum, Swolgen, Meerlo, Blitterswijk en Tienray

In deze plaatsen werd de hulp aan onderduikers door O.D.-ers en helpers van joden, krijgsgevangenen en geallieerde vliegeniers georganiseerd. De banden tussen de twee rayons waren zo hecht dat we ze hier samen bespreken. In Broekhuizen en Broekhuizenvorst richtte onderwijzer J.H. van Megen in samenwerking met A. Reijnders en P.A.J. Peeters de L.O. op. Van Megen was, evenals Lucassen uit Horst, betrokken bij de uitgave en verspreiding van een illegaal blad. P.J.G.A. Spreeuwenberg en J.H. Vissers, beide werkzaam voor de L.O.-Wanssum, werkten er eveneens aan mee. Hetzelfde gold voor H.G.H. de Mulder uit Meerlo. Hij ondervond steun van Th. Peeters, J.F. Joosten en J. Poels. In Grubbenvorst leidden H. Joosten en pastoor H. Vullingsh de duikorganisatie en in Blitterswijk H.J. Reijnen. Omdat beide rayons veel onderduikers uit Venlo herbergden, was de bemoeienis van de Venlose organisatie groot. Venlo zorgde voor distributiebonnen en financiële ondersteuning. Slechts Tienray vormde een uitzondering. Onder leiding van verpleegster J. van de Voort, bijgestaan door de student N.J.P. Dohmen en de in Meerlo ondergedoken 17-jarige joodse jongen K. Löwenstein, vonden ruim honderd joodse kinderen onderdak bij pleeggezinnen in Tienray en omliggende dorpen. De contacten van de groep-Tienray met de L.O. waren minimaal en informeel.

Doordat telkens dezelfde personen verschillende illegale werkzaamheden voor hun rekening namen, liep het al vroeg fout. Eind augustus 1943 arresteerde de Sipo een aantal onderduikers en P. Spreeuwenberg, J.H. Vissers, H. de Mulder en J. van Megen, allen medewerkers van het illegale blad "Voor de Vrijheid". Devier kregen vijf jaar tuchthuisstraf. De eerste drie overleefden de oorlog, maar Van Megen werd op 5 april 1945 in het Duitse Dohnson doodgeschoten.

H.L.M. van de Pas volgde Van Megen op. K. Ex uit Venlo werkte hem in. Op 16 november 1943 sloeg de Sipo als gevolg van de infiltratie door H. Vastenhout opnieuw toe en arresteerde A. Reijnders en P.A.J. Peeters. Het kostte Van de Pas veel moeite de L.O. in de regio nieuw leven in te blazen, maar met

hulp van N. Dohmen, P. Reijnders, mejuffrouw M. Coenders en haar verloofde M. Paulus lukte dat. Rustig bleef het echter niet. Op 1 mei 1944 deed de Sipo een inval in de woning van de familie Peeters in Broekhuizenvorst. Een zoon raakte gewond toen hij trachtte te vluchten, een andere zoon ontsnapte. Een derde zoon werd gearresteerd, maar kwam al gauw wegens gebrek aan bewijs weer vrij. Op 13 augustus 1944 reisde een groep Sipo-beambten uit Den Haag tevergeefs naar Broekhuizenvorst om het joods echtpaar Peres en hun twee zoons Daud en Maud te arresteren. Er was echter tijdig alarm geslagen. Het commando-Berendsen nam twee onderduikers in Broekhuizenvorst in hechtenis. Op 22 augustus overvielen A.K.D.-ers de woning van Van de Pas, die wist te ontkomen. Naderhand kwam aan het licht, dat de overval had plaatsgevonden, omdat een gearresteerde onderduiker was doorgeslagen. Veilig was Van de Pas niet meer; de A.K.D.-ers keerden herhaaldelijk terug.

In de loop van september verloren de twee rayons het contact met Venlo. Evenals elders in het district werkten de L.O.-ers zelfstandig verder en improviseerden naar beste vermogen. Ze gingen zelfs offensiever te werk: het gemeentehuis van Broekhuizen werd gekraakt - dat van Wanssum was al eerder, op 23 juni, gekraakt - de spoorweg ter hoogte van Tienray opgebroken en de wegwijzers gedraaid. Als gevolg van de razzia's in het najaar werden ongeveer vijftig personen opgepakt. Zij keerden naderhand allen behouden terug.³⁰⁸

Op 15 oktober 1944 voltrok zich een tragedie in Broekhuizenvorst. Die dag ontstond een heftige woordenwisseling tussen de hoogbejaarde boer P.J. van Bracht en plunderende Duitse frontsoldaten. Van Bracht haalde een oude revolver te voorschijn, wellicht om zijn argumenten kracht bij te zetten. Op hetzelfde moment doemde een Brits gevechtsvliegtuig op. De Duitsers zochten een goed heenkomen. Nadat het vliegtuig uit het zicht was verdwenen, keerden de militairen terug met zeven gevangenen. Ze arresteerden tevens Van Bracht en P.A. Vergeldt, die een door de Duitsers gestolen koe had meegenomen. De boerderij van Van Bracht staken ze in brand. Doordat de militairen even waren afgeleid, kon een van de arrestanten ontsnappen. Daarop vertrokken de soldaten, maar ze keerden 's middags met vier gevangenen, P.A. Vergeldt, P.J. van Bracht, G.M. Brouwers en E.K.L. Hafmans terug om de ontsnapte gevangene te zoeken.

Toen dat niets opleverde, moesten de vier gearmd naar de boomgaard van de buurman van Van Bracht lopen. Daar werden ze door drie militairen met machinepistolen door het achterhoofd geschoten. De executies zouden op bevel van Ströbel zijn uitgevoerd.³⁰⁹

VIII.2.7. Rayon Helden, Meijel en Kessel

Helden

Tot zijn arrestatie op 23 april 1944 gaf W.L. Houwen leiding aan de L.O.-Helden. Tientallen medewerkers hielpen hem bij de uiteenlopende werkzaamheden, zoals de hulp aan krijgsgevangenen en geallieerde vliegeniers. In 1939 had Houwen in opdracht van de burgemeester het plaatselijk distributiekantoor opgezet, wat hem na mei 1940 uiteraard van pas kwam. Houwen stond bovendien aan het hoofd van de Heldense Luchtbeschermingsdienst, waardoor hij vrij over een politiewagen kon beschikken. In het voorjaar van 1943 begon hij met G.M. Reijnders, die hiervoor was aangezocht door kapelaan Naus, met de opbouw van de plaatselijke duikorganisatie. Ze ondervonden nauwelijks problemen bij het vinden van medewerkers. Er had zich inmiddels een vaste kern van illegale werkers gevormd, waarop zij konden voortbouwen. In Helden-Egchel trad W.L. Schaareman als duikhoofd op en in Helden-Beringe P. Jacobs. Volgens eigen opgave vonden circa zevenhonderd onderduikers onderdak in de regio Helden. De eersten werden gehuisvest in een kamp in de bossen, maar dat lekte uit en na de razzia van 17 juli 1943 werd van het opzetten van kampen afgestapt (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.2.). Het vrijmaken van bonkaarten en distributiebonnen leverde vanzelfsprekend weinig problemen op. Persoonsbewijzen ontving men van gemeenteambtenaren en voor voedsel kon men terugvallen op medewerkers van het plaatselijk voedselbureau. Lastige of voor de L.O. gevaarlijke onderduikers werden ondergebracht in een inrichting voor geesteszieken in Woensel. Bij dreigend gevaar waarschuwde de politie of de marechaussee, waarvan drie leden deel uitmaakten van de L.O.-L.K.P.: P.R. Raedts, J.J. Grijsbach en G.W.H. van Amerongen.³¹⁰

Houwen stelde al vroeg in 1943 een knokploeg samen, waartoe naast de drie hierboven genoemde marechaussees L. Korsten,

P.J.J. Hoebers, H.Y. Gietema, J. Knapen en, sedert november 1943, G.C.M. Moust behoorden. Aan sommige acties namen overigens ook anderen deel. De samenstelling van de groep wisselde per actie. De Heldense K.P. trad voor het eerst op, toen op een van de eerste provinciale bijeenkomsten ter sprake kwam, dat onderduikers, door medewerkers van de Heidemaatschappij in de omgeving van Weert en Helden gehuisvest, met een ernstig tekort aan dekens en kleding kampten. Houwen c.s. werden geattendeerd op een kamp van de Nederlandsche Arbeidsdienst, "De Heibloem", in Roggel. Op een avond in de zomer van 1943 drongen negen K.P.-ers het Roggelse kamp binnen en bedwelmde twee bewakers met chloroform. De buit bestond uit een partij dekens, werkkleding, sokken en schoenen. Enige tijd daarna overvielen de K.P.-ers een legerwasserij in Helden-Panningen en bemachtigden ze nog eens circa driehonderd dekens. In het patronaatsgebouw in Helden-Beringe, waar een Duits militair voorraaddepot was gevestigd, maakten ze een flinke partij lakens, dekens en andere schaarse goederen buit. Om aan de vraag naar levensmiddelen te kunnen voldoen overviel de Heldense K.P. in 1943 de melkfabriek in Helden-Panningen en het plaatselijk voedselbureau. De goederen kwamen ten goede aan onderduikers en hun gastgezinnen. Voorts trad de K.P. herhaaldelijk op tegen zwarthandelaren in de regio.³¹¹

Gaandeweg breidde het geografisch werkterrein zich uit en nam het aantal acties toe. Steeds vaker deed de gewestelijke L.O.-leiding een beroep op de K.P.-Helden. Begin 1944 werden in opdracht van de L.O. verscheidene liquidaties uitgevoerd (zie hoofdstuk III, paragraaf III.3.5.). Met enkele helpers ontvreemde Houwen in januari of februari in opdracht van de L.O. een voorraad van ruim driehonderd fietsbanden in Maasniel. De koeriers van de L.O. kampten met een nijpend gebrek aan binnen- en buitenbanden. In de nacht van 24 op 25 januari 1944 overvielen Houwen en J. Hendriks na overleg met de plaatselijke gemeenteambtenaar J.H.J. Limpens het gemeentehuis van Amby bij Maastricht. Ze verbrandden het bevolkingsregister en namen zegels, stempels en enkele honderden blanco PB's mee.³¹² Op 23 februari was het gemeentehuis van het Zuidlimburgse St. Geertruid aan de beurt. In overleg met de gemeenteambtenaar J.A.R.H. van den Bergh ontvreemdden ze het bevolkingsregister, blanco PB's, zegels en stempels. Van den Bergh, die na de

overval onderzoek, schreef op een kalender: "Deze maand is de oorlog in Europa voorbij. Ik ben verdwenen...maar jullie krijgen me niet". Het laatste werd bewaarheid. De Sipo stond voor een raadsel en arresteerde de burgemeester en een marechaussee. De twee kwamen na vijf weken wegens gebrek aan bewijs weer vrij.³¹³ Vermoedelijk had Hendrixx de twee overvallen gepleegd, omdat de landelijke Top met ernstige tekorten kampte.

De laatste actie onder leiding van Houwen vond op 19 april 1944, kort na middernacht, plaats. Een zeven man sterke ploeg reed die nacht naar Meijel om het gemeentehuis te overvallen. Op het moment dat ze arriveerden ontspon zich een hevig luchtgevecht. Twee leden van de Luchtbeschermingsdienst, belast met de bewaking van het gebouw, kwamen naar buiten om niets van het schouwspel te missen. H.Y. Gietema, gekleed in een veldgrijs Duits legeruniform, stapte met getrokken pistool op het tweetal af. "Hände hoch, Sicherheitspolizei" was voldoende. De bewakers werden gesommeerd naar binnen te gaan. De K.P.-ers bedwelmde hen met chloroform. Tientallen radio's, enkele jachtgeweren, gemeentestempels en enige levensmiddelen vielen in handen van de K.P.-ers. Met snijbranders trachtten ze tevergeefs de brandkast met het bevolkingsregister te openen. Andermaal tastte de Sipo in het duister. De wachtmeester van de marechaussee W. Grift uit Meijel, die bij de voorbereiding van de overval betrokken was geweest en met het onderzoek werd belast, leidde het onderzoek bekwaam op een dood spoor.³¹⁴

Op zondag 23 april reden Houwen, Raedts, Grijsbach, Moust en een onderduiker naar Heerlen. Hun was door de K.P.-Heerlen gevraagd de gearresteerde illegale werker Th. Crijns, die met verwondingen in het ziekenhuis lag, te bevrijden. Eerder op de dag had Houwen een gewonde piloot vervoerd, maar onderweg was hij zonder benzine komen te zitten. Voorbijgangers hadden een opvallende belangstelling getoond. Mogelijk had iemand de Duitse instanties gewaarschuwd. In ieder geval stond Ströbel in gezelschap van twee medewerkers aan de Maasbrug bij Roermond, toen Houwen en zijn medepassagiers daar in de loop van de middag arriveerden. Ze moesten stoppen en hun papieren laten zien. Op de vraag waar ze naar toe gingen antwoordde Houwen dat ze de Ortskommandant van Roermond ervan op de hoogte wilden stellen dat in Meijel een geallieerde piloot was neergekomen. Ströbel leek geloof te hechten aan de uitleg, maar nam de

auto in beslag, omdat de papieren niet in orde waren. De K.P.-ers moesten te voet verder en maar zien hoe ze thuiskwamen. Houwen vroeg nog of ze de auto naderhand konden ophalen, wanneer zou blijken dat alles in orde was. Daarmee overspeelde hij zijn hand, want plotseling kreeg Ströbel argwaan. Hij onderwierp Houwen aan een spervuur van vragen. Moust en de onderduiker moesten uitstappen. Hun plaats werd ingenomen door een Sipo-beambte. Vervolgens begaf het gezelschap zich naar Roermond. Ter hoogte van het station sprong Houwen plotseling uit de auto en zette het op een lopen, achternagezeten door de Sipo-beambte. Grijsbach en Raedts bleven onbewaakt achter. De eerste wilde vluchten, de laatste niet. Grijsbach besloot het erop te wagen en vertrok. Even later keerde de Sipo-beambte met Houwen terug, diens vluchtpoging was mislukt. De vier arrestanten - Moust en de onderduiker waren door de twee andere Sipo-leden naar Roermond gebracht - werden overgebracht naar het bureau van de Feldgendarmerie. Raedts kon zich op het toilet nog net op tijd van belastend materiaal ontdoen. Na een eerste korte ondervraging vertrok Ströbel met zijn arrestanten naar Maastricht. De onderduiker werd na twee dagen vrijgelaten, hij stond overal buiten. Houwen, Raedts en Moust werden opgesloten in de Duitse gevangenis. Ströbel, Nitsch en Elsholz namen de verhoren af. Aangezien Houwen bij zijn ontsnappingspoging een revolver had getrokken en een brief van een Britse piloot op hem was gevonden, concentreerde de aandacht zich op hem. Nitsch ging zich te buiten aan de vreselijkste mishandelingen en sloeg en schopte Houwen waar hij hem raken kon. Langzaam maar zeker zag hij zijn vermoedens bevestigd. Ook Raedts en Moust ondervonden de gewelddadigheden van de sadist aan den lijve. Begin mei 1944 liet Ströbel Houwen naar Vught overbrengen, omdat hij een bevrijdingsactie verwachtte. Nitsch zette daar de verhoren voort. Begin juni werd ook Raedts naar Vught overgebracht. Tijdens een van de verhoren sloeg Nitsch hem met een paal op zijn hoofd. Moust, die niets had losgelaten, belandde in Keulen. In juli werd hij naar Nederland teruggebracht en opgesloten in de bunker van het kamp Vught. Hij werd dertien keer ter dood veroordeeld, maar niet terechtgesteld. Moust belandde in september in het kamp Sachsenhausen, waar hij op 26 april 1945 werd bevrijd. Ook Houwen ontsnapte aan zijn doodvonnis en kwam in verschillende Duitse kampen terecht. Op 20 augustus, drie dagen voor de voltrekking

van zijn vonnis - hij was zeven keer ter dood veroordeeld - slaagde Raedts erin samen met de Maastrichtse pilotenhelper J. Vrij uit Vught te ontsnappen. Hij dook met zijn gezin in de omgeving van Weert onder.³¹⁵

Aan de hand van de door Houwen afgelegde verklaringen hoopte Ströbel met hulp van infiltranten een grote slag te kunnen slaan in Helden en omgeving. Begin mei zond hij H.M. Meyers en C. Schut naar Helden. Ze moesten zich respectievelijk uitgeven voor piloot en onderduiker. Hun aanloopadres was de woning van de in Helden woonachtige Duitser Th. Michalak, die hen verder zou helpen. Veel succes hadden ze niet. De leden van de verzetsorganisatie waren zo kort na de arrestatie van de drie K.P.-ers uiteraard op hun hoede. Na enkele dagen keerden de twee infiltranten naar Maastricht terug. Ze noemden Ströbel ongeveer tien namen.³¹⁶

Naast de genoemde twee zette de Sipo-chef nog drie landwachters in, H. Boere, H.J. Lebbink en J.G. Roseboom, die zich als onderduikers moesten voordoen. Lebbink kende de streek enigszins. Het drietal ging in de week van 7 mei aan de slag. Ze hadden meer succes dan Schut en Meyers. Ze kwamen veel aan de weet over de plaatselijke organisatie.³¹⁷ In de vroege ochtend van woensdag 17 mei 1944 begaven zich ruim honderd militairen, leden van de Ordnungspolizei uit Roermond, de vrijwel voltallige Sipo-Maastricht en de vijf infiltranten op weg naar Helden en arresteerden tweeënvijftig personen. Ze werden verdeeld in drie categorieën: onderduikers, zwarthandelaren en leden van de verzetsorganisatie. De laatsten, veertien in getal, werden verhoord door Nitsch. Zeventien van de tweeënvijftig arrestanten kwamen na korte tijd weer vrij. De overigen verdwenen naar kampen in Nederland en Duitsland. Zeven van hen overleefden de oorlog niet of stierven kort na de oorlog: A.M. Schilte (Sachsenhausen, 15 november 1944), Th.J. Kranen (Venray, 29 november 1946), G.H. van Diepen (Lübeck, 21 juni 1945), W. Lenis (Swarmstedt, 15 september 1944), F.P.M. van Cann (Bergen-Belsen, 31 maart 1945), A.J.A. van der Mullen (Bergen-Belsen, 31 mei 1945) en L. van Lee (Neustadt, 3 mei 1945).³¹⁸

Vanzelfsprekend was de ontredde groot. De organisatie was vleugellam geraakt. Egchel zat door de arrestatie van W.L. Schaareman zonder duikhoofd. De L.O.-er keerde pas na de bevrijding terug uit Duitsland. G.P.J. Engels volgde Houwen op,

want plaatsvervanger G.M. Reijnders was maar ternauwernood ontsnapt en in Deurne ondergedoken. De K.P.-ers raakten verspreid over de omgeving. Sommigen kwamen op het landgoed "De Bedelaar" in Haelen terecht. Met H.J.H. Bouten, die inmiddels een knokploeg voor geheel Noord-Limburg had geformeerd, en enkele anderen overvielen ze in de nacht van 5 op 6 juli het distributiekantoor in Helden, dat na Houwens arrestatie minder scheutig met bonnen was geworden. De buit was aanzienlijk: zestien zakken met bonnen, bonkaarten, rantsoenbonnen, stamkaarten en inlegvellen.³¹⁹

De rust keerde niet meer terug in Helden. Uit de verhoren maakte Nitsch op dat P.J.J. Hoebers aan sommige K.P.-acties had deelgenomen. Ook kwam hem de naam van een zekere Korsten ter ore. In de vroege ochtend van donderdag 10 augustus lichtte Nitsch, geassisteerd door vier leden van de Ordnungspolizei, Hoebers en P. Korsten in Helden-Panningen van hun bed. Korsten, vader van dertien kinderen, had evenwel niets met de K.P. te maken. De Korsten die Nitsch zocht was niet P. maar L. Korsten. Als eerste werd Hoebers uit zijn huis gehaald en na Nitsch' commando "laufen, schneller laufen" voor zijn woning doodgeschoten. Hetzelfde lot trof P. Korsten. De lijken bleven op straat achter. Tijdens de executies werd een lid van de Ordnungspolizei door een van zijn collega's in zijn been geschoten.³²⁰ Op 15 augustus arresteerde de Sipo de L.O.-er P. Jacobs uit Beringe. Hij probeerde nog te vluchten, maar werd door een kogel geraakt. Op 6 september werd hij van Vught naar Sachsenhausen gedeporteerd. Op 18 juni 1945 stierf Jacobs in een herstellingsoord op Mainau, een eilandje in het Bodensee.

In de zomer kreeg Helden enkele malen bezoek van Berendsen c.s. Zij arresteerden verscheidene onderduikers. Het personeel van de marechaussee-groep Helden weigerde op 17 juni drie door Berendsen en Couperus gearresteerde onderduikers naar Maastricht te begeleiden. Er ontstond een woordenwisseling met wachtmeester Th. Janssen, die tenslotte na het uiten van dreigementen één marechaussee bereid vond de taak op zich te nemen.³²¹ Bij een grootscheepse razzia op 8 oktober pakten de Duitsers circa zeshonderd mannelijke inwoners van Helden en de omliggende dorpen op. Ze werden naar Duitsland afgevoerd om er dwangarbeid te verrichten.³²² Eind oktober begingen de Duitsers nog een laatste wandaad. Zes militairen schoten M. Wilms in

Helden-Beringe dood. De jongeman had vooraf zijn eigen graf moeten delven, waarna hij was geblinddoekt en zijn handen op de rug waren gebonden.³²³ Enkele weken later, op 18 november, werd Helden bevrijd.

Meijel

De geschiedenis van de Meijelse duikorganisatie begon op een plaatselijke K.A.-bijeenkomst in juni 1943 toen de Lazarist pater J. Smeets uit Helden de verzamelde jongeren wees op de gevaren verbonden aan het werken in Duitsland. De meeste begrepen wat de pater in bedekte termen wilde zeggen en doken onder.

Tot november 1943 leidde P. Jaspers de plaatselijke L.O. In verband met zijn aanstaande huwelijk legde hij zijn functie neer. G.J. Gooden en veldwachter Th. Bouts volgden Jaspers op. Samen reorganiseerden ze de L.O. en stelden ze A. van der Elzen, P. Verstappen en P. Pouls als wijkhoofden aan. Meijel telde ongeveer vijfenzeventig onderduikers.

In 1944 werden twee knokploegen opgericht: een door de L.O.-ers, die bestond uit mensen uit eigen kring, en een door wachtmeester W. Grift. Omwille van de coördinatie werden de twee groepjes, die samen dertien man telden, samengevoegd. De acties bleven beperkt tot het optreden tegen zwarthandelaren, het in brand steken van stroperserijen en het strooien van spijkers op de wegen ten tijde van de Duitse terugtocht. De plaatselijke bevolking was niet erg ingenomen met de K.P.-acties. Zo liep een overval op een zwarthandelaar uit de hand. Zijn beide zoons trachtten zich te verzetten en raakten gewond door pistoolkogels. Op 12 mei 1944 ging een stroperserij in vlammen op, waarbij weliswaar 150.000 kilo stro (elders is sprake van 15.000 kilo), bestemd voor het Duitse leger, verloren ging, maar ook een loods en de complete inventaris. De Sipo kondigde terstond strafmaatregelen aan en legde de inwoners van Meijel een boete van f 8.000,- op. Nuttiger was de aanleg van schuilplaatsen in het voorjaar van 1944. Bij de grote razzia op de westelijke Maasoever van 8 oktober kwamen die goed van pas. Van infiltratie of verraad had de L.O.-Meijel geen last. Bij een razzia in augustus 1944 slaagde Gooden erin te ontsnappen.³²⁴

Tijdens de fronttijd kreeg Meijel het bijzonder zwaar te verduren. Doordat het front op en neer golfde, werd de plaats twee keer, op 25 september en op 27 oktober, bevrijd. Na de tweede bevrijding

evacueerden de Britten de bevolking naar Noord-Brabant, omdat het er nog steeds gevaarlijk was.

Kessel

Zowel de L.O. als de O.D. stonden in Kessel onder leiding van P. Timmermans. Aangenomen mag worden dat hij voor beide functies vanuit Venlo was benaderd. Timmermans vond P.A. Bongers bereid in Kessel-Eik als wijkhoofd op te treden. Omdat Kessel herhaaldelijk met een gebrek aan duikadressen kampte, werden in de omliggende bossen enkele noodkampen aangelegd. De familie Schreurs verzorgde tweeëntwintig onderduikers in het kamp "Timmermans-bosch" en vijf in het kamp "Broek".³²⁵ In de nacht van 8 op 9 juli 1944 werd het gemeentehuis van Kessel, waarschijnlijk door een Brabantse knokploeg, overvallen. Met een ladder drongen de overvallers door een uitgesneden raam aan de achterzijde het gebouw binnen. De actie slaagde volledig: het complete bevolkingsregister, alle PB's en zegels werden meegenomen.³²⁶ Op 10 of 11 november 1944 begaf een Duitse officier zich in gezelschap van zijn adjudant in het bos bij Kessel-Eik, waar zij prompt onder vuur werden genomen. De officier bezweek aan zijn verwondingen, de soldaat overleefde de aanslag. Wie de schoten heeft gelost staat niet vast, mogelijk een of meer leden van de K.P., die in de bossen bij Baarlo en Kessel rondzwierven. Op 14 november pakten de Duitsers vader Christiaan en zoon Frans J.J. Schreurs op - hun boerderij lag in de buurt van de plaats waar het incident had plaatsgevonden - en namen hen mee naar Venlo. De Sipo beschuldigde F.J.J. Schreurs van de aanslag. De jongeman ontkende ten stelligste. Na zware mishandelingen vertelde hij dat in de bossen een kamp lag, waar tussen de vijftien en twintig gewapende personen vertoefden. Uiteindelijk gaf hij toe aan de schietpartij te hebben deelgenomen, aldus een naoorlogse verklaring van Nitsch. C. Schreurs kwam op 18 november vrij. F. Schreurs werd een dag later door C. Schut in het Venlose politiebureau doodgeschoten.³²⁷

VIII.2.8. Rayon Maasbree en Baarlo

Maasbree

In Maasbree liepen de hulp aan onderduikers en krijgsgevangenen en de activiteiten van de O.D. door elkaar.³²⁸ Ofschoon er in 1942

al enige onderduikers onderdak hadden gevonden, kreeg de hulpverlening een krachtige nieuwe impuls, nadat achtereenvolgens J.F.H. Mulders en J.W. Cox vanuit Venlo benaderd waren. Mulders, werkzaam op het gemeentehuis in Venlo sinds hij in Maasbree door de N.S.B.-burgemeester was ontslagen, woonde begin mei 1943 op verzoek van kapelaan Naus een vergadering bij in diens woning. Enkele weken later informeerde kapelaan Van Enckevort bij Cox, voorzitter van de plaatselijke K.A., die Van Enckevort kende van de katholieke landbouworganisatie, of hij duikadressen wist voor militairen uit Venlo. Aangezien Cox en Mulders elkaar kenden via de Nederlandsche Unie en hun anti-nazi en anti-N.S.B. houding niet voor elkaar verborgen hadden gehouden, kwam het al spoedig tot een bundeling van krachten. Beiden bezochten voortaan de vergaderingen in Venlo. In Maasbree konden ze voortbouwen op de helpers van krijgsgevangenen. De gemeente werd in gehuchten en wijken verdeeld. Mulders trad op als duikhoofd.

Cox' bemoeienis met het duikkamp bij Helden werd hem in juli 1943 bijna noodlottig. In zijn plaats arresteerde de Sipo overste P. Cockx van het klooster "De Berckt". Die zomer kwam de stroom onderduikers pas echt op gang. Tussen de twee- en driehonderd vonden in Maasbree onderdak, van wie er ruim vijftig korte of langere tijd in de woning van A.J. Thielen verbleven. Aanvankelijk waren de ingezetenen nauwelijks genegen onderduikers op te nemen. Toen de eigen jeugd steeds vaker het slachtoffer van de Duitse maatregelen dreigde te worden, groeide de bereidheid om te helpen. Naar verhouding kwamen veel personen uit het westen van het land in Maasbree terecht.

De organisatie zat uitstekend in elkaar. Zo beschikte men over een rekerchedienst, die de bevindingen aan het duikhoofd rapporteerde. Als er gevaar dreigde, werden aanvankelijk koeriers op pad gestuurd om te waarschuwen. Naderhand bedachten de L.O.-ers een minder omslachtige methode: de wieken van twee windmolens werden in de X-stand gezet. Maasbree had een postdienst, zodat onderduikers uit veraf gelegen gebieden zich minder geïsoleerd hoefden te voelen. De brieven moesten naar een gefingeerd adres worden gezonden. De postbode wist, dat deze "onbestelbare" brieven moesten worden afgeleverd bij het duikhoofd, die ze distribueerde. Landelijke illegale bladen, financiële middelen en distributiebescheiden bereikten Maasbree via plaatse-

lijke koeriers of koeriers uit Venlo. Distributiebonnen en -kaarten ontving men ook wel van een medewerker van de plaatselijke distributiedienst. Met ambtenaren van het gemeentehuis bestonden goede contacten. De politie werkte passief mee. J.J. Engels, werkzaam op het voedselbureau, slaagde erin drieduizend kilo rogge ten behoeve van het district Venlo achterover te drukken. Doordat hij uit hoofde van zijn functie veel bij boeren kwam, kon hij de L.O. bovendien aan duikplaatsen helpen. In januari 1944 ontvreemde hij in samenwerking met Cox een stel radio's uit het gemeentehuis.

De L.O.-Maasbree ondervond weinig tegenslag. Alleen J. Mulders verdween in februari 1944 van het toneel naar aanleiding van de overval op het Venlose bevolkingsregister. Een verstandig besluit, want korte tijd later bracht de Sipo als gevolg van de arrestaties in Venlose L.O.-kringen een bezoek aan zijn woning. Mulders vertrok naar Maastricht waar hij een actieve rol in de L.O. speelde. In de laatste maanden voor de bevrijding trad de Maasbreesse verzetsorganisatie steeds openlijker op. In september kraakten Engels en Cox het gemeentehuis opnieuw en ontvreemden zegels, stempels, een schrijfmachine en tientallen PB's. Verscheidene L.O.-ers raakten betrokken bij de activiteiten van de knokploegen en de O.D. in de regio. Gedurende de bezetting werden in totaal acht onderduikers gearresteerd of opgepakt voor de Arbeidsinzet. De organisatie zelf bleef van arrestaties gevrijwaard.³²⁹

Baarlo

De grondslag voor de L.O.-Baarlo was nog maar nauwelijks gelegd, toen het duikhoofd, G.Th. Dirx, op 25 juli 1943 door Nitsch werd ingerekend op verdenking van betrokkenheid bij het onderduikerskamp in de Heldense bossen (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.2.). Tot 20 april 1944 verbleef Dirx in het kamp Amersfoort. Zijn opvolger, G.J.M.J. Heines, steunde voornamelijk op helpers van krijgsgevangenen, onder wie J.M.H. Martens, medewerker van het voedselbureau en tot voor kort werkzaam voor Dirx. In opdracht van Dirx had hij enkele L.O.-vergaderingen in Venlo bezocht. De woning van zijn ouders, hotel-restaurant "De Molen", deed al spoedig dienst als doorgangshuis voor krijgsgevangenen en als schuilplaats voor onderduikers. Heines beschikte over uiteenlopende verbindingen. Namens de geweste-

lijke L.O. trad hij op als verbindingsman met het kamp Vught en distribueerde hij het blad "Vrij Nederland", dat hem werd toegesonden vanuit Zuid-Limburg. Hij legde contact met een knokploeg in het Gelderse Kesteren, waardoor aanzienlijke hoeveelheden bonkaarten, zegels en stamkaarten beschikbaar kwamen. De Venlose districtsleiding kon er zijn voordeel mee doen. Naast hotel-restaurant "De Molen" en talrijke particulieren herbergde klooster "De Berckt" eveneens onderduikers. C.M.J. Driessen nam een deel van de voedselvoorziening voor deze onderduikers voor zijn rekening. Hij leverde circa honderd varkens en uit koolzaad geslagen raapolie.³³⁰

In de loop van september 1944 raakten de meeste Baarlose L.O.-medewerkers betrokken bij de activiteiten van de knokploegen in de naburige bossen. Ze verrichtten allerlei hulpdiensten en zorgden voor onderdak en voedsel. Sommigen namen actief deel aan de K.P.-acties (zie hoofdstuk VII, paragraaf II.9.).

VIII.3. District Roermond

VIII.3.1. Voorgeschiedenis

In het vroege voorjaar van 1943 richtte aannemer-timmerman P.H.M. Linssen uit Beegden in de plaatselijke bossen een klein kamp in voor vluchtelingen en onderduikers. Het kampje was geen lang leven beschoren, want in april omsingelden Duitsers het bos. De bewoners konden ternauwernood ontkomen. Linssen liet zich door deze tegenslag niet uit het veld slaan. In de bossen tussen Beegden en Baexem verrees een houten keet, bestemd voor enkele joden. Voorts richtte hij een kamp in in de omgeving van "De Bedelaar" bij Haelen en nog een in de bossen tussen Beegden en Baexem bij het klooster Exaten. Landbouwer W.H. Heber uit Heel bouwde in de buurt van zijn boerderij een schuilplaats voor zes onderduikers. De twee kwamen spoedig met elkaar in contact en gingen samenwerken. Ze ondervonden steun van M.J.A. Rutten uit Heel, C.H. Delissen uit Beegden, W.J. Meevissen uit Horn en R. Roosjen en F.W.G. Verbruggen uit Roermond. Omdat er steeds meer verbindingen tot stand kwamen en de druk op jongeren en militairen toenam, liepen de kampen tegen de zomer vol. Tientallen onderduikers, afkomstig uit de wijde omtrek en uit

het westen van het land, vonden er onderdak. Plaatselijke geestelijken als kapelaan L.J.A. Theunissen uit Grathem, kapelaan P.J.H. Coenen uit Heel en pater L.A. Bleijs uit Roermond namen de geestelijke verzorging voor hun rekening en zorgden voor boeken en huisraad.

Sommige jongeren namen het niet zo nauw met de eigen veiligheid en die van hun verzorgers. Een groepje zong op een kermis in een nabijelegen dorp luidkeels "en dat we onderduikers zijn dat willen we weten". In hun jeugdige naïviteit konden sommigen de drang naar avontuur en romantiek niet weerstaan. Toen de plaatselijke leiders van de kort tevoren opgerichte duikorganisatie ervan vernamen, luidden ze de noodklok. Tijdens een districtsvergadering in de zomer werd besloten af te zien van het huisvesten van onderduikers in kampen. Desondanks liep het toch nog mis. De in Duitsland geboren en in Horn woonachtige statenloze J.J. Schmitz zwierf regelmatig door de bossen bij Haelen om er klein wild te vangen. Het viel hem op dat zich steeds meer jongeren in de bossen bij "De Bedelaar" ophielden. Een confrontatie kon niet uitblijven. Schmitz had zich bedreigd gevoeld toen hij eens door vier personen met houten knuppels een eindje was gevolgd. Hij ging op onderzoek uit en ontdekte dat de jongeren in een volledig ingericht kamp woonden. Zijn bevindingen vertelde hij aan de N.S.B.-er G.H. Holla, een caféhouder uit Roermond en tevens afdelingscommandant van de Hulplandwacht, en aan het hoofd van de Roermondse politie, A. Roselle, die bij Holla op kamers woonde. Schmitz had de jongeren met boomstammen zien sjouwen en water naar ondergrondse holen zien dragen. Op verzoek van Holla en Roselle vervaardigde hij een plattegrond van het kamp met de precieze ligging. In juli bracht Roselle een bezoek aan de marechaussee in het rayon Heythuysen. De commandant wimpelde zijn verzoek om het kamp op te rollen af met het argument dat het buiten zijn gebied lag. Een collega sloeg echter terstond alarm, toen hij Roselles verhaal vernam. Het bericht verspreidde zich als een lopend vuurtje. De vijfenveertig onderduikers ontruimden het kamp en vertrokken naar een ander. Bij de evacuatie werd gebruik gemaakt van de overvalwagen van de Roermondse politie. De verwachte overval bleef echter uit en in augustus betrokken zesentwintig onderduikers opnieuw het kamp. Toen kapelaan H.L.J. Janssen uit Horn dit hoorde, gelaste hij de onmiddellijke ontruiming van het onderkomen. De districtsleiding was na de

gebeurtenissen rond het kamp in de Heldense bossen tot het inzicht gekomen dat er te veel nadelen kleefden aan de huisvesting van onderduikers in kampen. Begin september werd het kamp voor de tweede keer verlaten. De veertig bewoners vonden onderdak bij boeren en particulieren in de omgeving. Alleen in het kampje bij het klooster Exaten zaten begin september nog zes onderduikers.

Na zijn vergeefse pogingen de marechaussee van Heythuysen in te schakelen, klopte Roselle bij de Sipo-Maastricht aan. Men had daar al meer inlichtingen ontvangen over kampen voor onderduikers in de bossen in Midden-Limburg. Een ontslagen jachttopzieder uit Haelen en twee inwoners van Beegden hadden waarschijnlijk informatie verschaft over de andere kampen bij Beegden en Haelen. In de vroege ochtend van woensdag 8 september 1943 stuurde Ströbel zijn manschappen, geassisteerd door enkele tientallen leden van de Ordnungspolizei uit Maastricht erop af. De bossen tussen Haelen en Beegden moesten afgezet en uitgekamd worden. Voorts stonden razzia's in Nunhem en Maasniel op het programma, want ook daar zouden zich onderduikers schuilhouden. Om 5 uur in de morgen arriveerden zes auto's en een autobus van een garagehouder uit Echt bij de brug over de Roer in Roermond. Holla en Roselle voegden zich bij het gezelschap waarna men zich naar Horn begaf, waar twee commando's werden samengesteld. Het ene, waarvan E. Elsholz, Roselle en Holla deel uitmaakten, trof bij "De Bedelaar" een leeg kamp aan. In Nunhem en Maasniel kon het commando evenmin aanhoudingen verrichten. Het tweede, waartoe Ströbel, Nitsch en Conrad behoorden, kamde de bossen vanaf het klooster Exaten tot voorbij Beegden uit. Achttien personen werden gearresteerd, onder wie vier onderduikers uit het kamp, enkele kloosterlingen en onderduikers die zich in het klooster ophielden en enkele inwoners van Beegden. Sommigen kwamen na enige tijd weer vrij; anderen verbleven tot ver in 1944 in het kamp Amersfoort en werden uiteindelijk naar Duitsland gedeporteerd. Tijdens het transport naar Duitsland slaagden twee kampbewoners erin te ontsnappen. Een van hen had gedurende zijn verblijf in het kamp in het bos een dagboek bijgehouden. Dat werd W.H. Heber en M.J.A. Rutten noodlottig. Zij werden op 17 september opgepakt. Heber overleed op 25 maart 1945 in Mauthausen en Rutten op 31 mei 1945 te Bergen-Belsen. Zijn vader, L.J.A. Rutten, viel eveneens

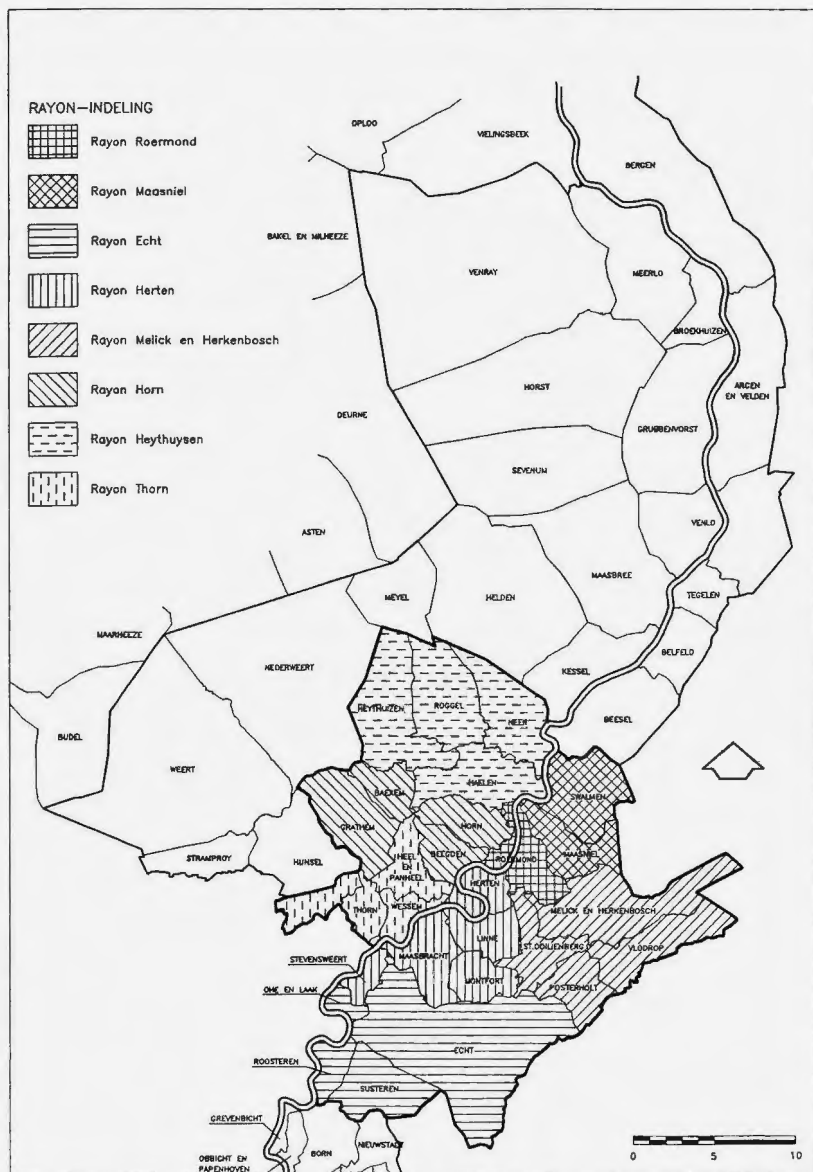
in Duitse handen. Hij verbleef tot 7 oktober 1944 in Amersfoort. Linssen, die de rest van de bezetting hoog op de lijst van gezochte personen stond, was tijdig ondergedoken.³³¹

VIII.3.2. Algemene geschiedenis van het district en rayon Roermond

Elders in Midden-Limburg verreezen in de eerste helft van 1943 eveneens kampen voor onderduikers, maar de meeste waren geen lang leven beschoren. De risico's waren te groot en in de herfst en de winter kwam men voor onoverkomelijke problemen te staan. Er moest naar structurele oplossingen worden gezocht. Dat kon uitsluitend binnen een organisatorisch raamwerk. In het voorjaar en het begin van de zomer van 1943 waren enerzijds spontane, maar niet altijd even gelukkige, initiatieven ontplooid, terwijl anderzijds sprake was van beter doordachte plannen en meer structurele ontwikkelingen. Vervolgens brak een fase aan waarin sommige van de spontane initiatieven werden geïntegreerd in de duikorganisatie en andere juist niet, zoals de duikkampen.

De opbouw van de L.O. in het district Roermond vertoonde veel overeenkomsten met die van het district Venlo. Wat de personele bezetting betreft vonden ook in Roermond talrijke O.D.-ers en helpers van vluchtelingen sedert de zomer van 1943 aansluiting bij de L.O. Pater Bleijs en secretaris Moonen namen het initiatief tot de oprichting van de duikorganisatie in Midden-Limburg. Na een bezoek van Hendriks en Naus aan Roermond om de Venlose werkwijze toe te lichten, bezocht Bleijs vanaf de tweede helft van juni 1943 geestelijken in de regio op zoek naar geschikte krachten voor de duikorganisatie. Met onderwijzer L.F.J.H. Frantzen uit Horn, een gewezen activist van de Nederlandsche Unie, en kapelaan H.L.J. Janssen uit Horn vormde hij vanaf juni 1943 de districtsraad. Bij hun inspanningen kregen ze hulp van H.L. van Hooydonk, die achter de schermen veel nuttig werk verrichtte. Het district werd in acht rayons verdeeld met Roermond als centrum voor het gebied ten oosten van de Maas en Horn voor het gedeelte ten westen van de rivier. Bleijs trad op als districtsleider en onderhield de contacten buiten het district. Hij kreeg assistentie van Van Hooydonk. Frantzen en Janssen concentreerden hun aandacht op het gebied ten westen van de Maas. Kapelaan Janssen hield zich voornamelijk bezig met de coördinatie van de

Kaart 42. District Roermond: indeling in rayons

hulp aan vluchtelingen, aangezien Horn een belangrijk knooppunt in de vluchtroutes vormde. Frantzen bekommerde zich om de onderduikers en onderhield contact met een groep jodenhelpers uit Delft, geleid door H.H. van der Wielen. In Horn en omgeving vonden circa honderdvijftig joden onderdak.

De praktijk wees uit, dat zo'n taakverdeling moeilijk te handhaven was. Bleijs had het veel te druk en moest zelfs af en toe verstek laten gaan op de gewestelijke en districtsvergaderingen. In januari 1944 traden H.L. van Hooydonk en J.A.H. Delsing uit Echt tot de districtsraad toe. Laatstgenoemde studeerde aan de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg, maar had geweigerd de loyaliteitsverklaring te tekenen. Hij was ondergedoken in Roggel en kreeg tot taak de organisatie van de L.O. op de oostelijke Maasoever te perfectioneren en Bleijs, bij verhindering, op de gewestelijke vergaderingen te vervangen. Van Hooydonk vertegenwoordigde het Nationaal Steun Fonds en was verantwoordelijk voor de voorzieningen in natura en de materiële verzorging van de ruim tweeduizend onderduikers in het district. Deze vijfkoppige districtsraad functioneerde slechts korte tijd: eind februari viel Bleijs weg en op 27 april 1944 arresteerde de Feldgendarmmerie Delsing. De opengevallen plaatsen werden ingenomen door Th. van Helvoort uit Roermond en J. Hobus uit Roggel. Van Helvoort leidde op dat moment met veel succes de PB-sectie in het district, wellicht een reden hem in de districtsraad op te nemen. In overleg met ambtenaren in de regio had hij namelijk een vernuftig systeem bedacht om PB's vrij te maken. Door overleden kinderen uit de decennia rond de eeuwwisseling administratief weer tot leven te wekken, konden gezochte personen uit de meest bedreigde leeftijdscategorie aan een betrouwbaar PB worden geholpen. Van Helvoorts werkwijze vond navolging in andere districten en gewesten. Tevens was hij belast met het zoeken naar een antwoord op de invoering van de Tweede Distributiestamkaart. Hierdoor kreeg hij verbinding met medewerkers van de zogeheten TD-groep. Voorts bezocht Van Helvoort namens zijn district de gewestelijke L.O.-vergaderingen. J. Hobus kreeg opdracht de L.O. in het oostelijk districtsdeel te reorganiseren naar het model van het westelijk deel. J.W.H. Frantzen uit Swalmen, een broer van de onderwijzer uit Horn, werd belast met de uitvoering van bijzondere opdrachten zoals het onderhouden van contact met de gevangenis te Maastricht. L. Frantzen en kapelaan Janssen moes-

ten respectievelijk in mei en juli 1944 onderduiken, maar ze bleven op de achtergrond actief.

De L.O.-Roermond beschikte over veel medewerkers. Als duikhoofden traden J. Linssen, W. Jutjens, J. Cobben, F. Munnicks en kapelaan E.H.M. Vallen op; als koeriers onder anderen A.P. Wuts, E.H. van Wegberg, P. Kaanders, J. Delsing (tot diens overgang naar de districtsraad) en de dames M.M. Mulders, J.S. Huskens, H. Bremmers, J. Huijsmans en G.M. Jetten. Roermondse politiebeamten, onder wie Th.J. Bots, G. Verlinden, W.B. Heiligers, G.H.J. Munten en J.D.A. van Mierlo werkten mee, evenals enkele ambtenaren zoals G.H. van Appeven, geestelijken als de kapelaans A. Sars en E.A.G. van den Boorn en dominee H.Ch.J. Hoogendijk en particulieren als C.H.L. Hofman, R. Roosjen, J.H.M. Kuijper, H. Geraedts, H. Korsten en J.H.H. van Melick. Bonkaarten verkreeg men van de distributiekantoren in Echt, Horn, Tegelen en Linne. M.H. Pollaert drukte valse bonkaarten en andere papieren bescheiden. De N.S.F.-agent Van Hooydonk kreeg bij het afsluiten van leningen hulp van J.W.I. de Haan, een joodse onderduiker uit Deventer die met zijn gezin via Breda en Roermond in Roggel was beland. In de eerste acht maanden van 1944 haalde De Haan voor het Fonds maar liefst f 300.000,- op, verdeeld over honderdvijfzeventig leningen en giften. In totaal bracht het district Roermond bijna f 500.000,- ten behoeve van het N.S.F. bijeen. Van veel betekenis was tenslotte het inlichtingenwerk. Door technische foefjes lukte het de L.O. de telefoon van politiecommissaris Roselle en de plaatselijke afdelingen van de N.S.B. en N.S.D.A.P. af te luisteren, waardoor veel onheil kon worden voorkomen. Bovendien kon men dank zij het telefoonsysteem van J. Hendriks door het hele land bellen. Het telefoonnet van de Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij (P.L.E.M.) bleek voor de L.O., de O.D. en de inlichtingendienst Albrecht in de laatste maanden van 1944 van onschatbare waarde.³³²

In december 1943 gaf pater Bleijs de Roermondse rechercheur van politie M.H. Schmitz opdracht een knokploeg te vormen. Het groepje zou slechts kleinschalige acties moeten uitvoeren, want secretaris Moonen had bij herhaling te kennen gegeven tegen K.P.-acties te zijn. Die pasten volgens hem niet in de aard van het verzet en zouden slechts de aandacht van de Sipo trekken.

Schmitz vond A. Reulen, J.P.H. Frencken en J.M.P. de Bie bereid deze taak op zich te nemen. Reulen en Frencken, beide afkomstig uit Maasniel, maakten zowel deel uit van de O.D. als van de L.O. De twee hadden zich voordien beziggehouden met hulp aan vluchtelingen. De Bie was een kantoorbediende uit Maastricht en werkte voor de L.O. en de Belasting Groep Maastricht. In het najaar van 1943 was hem gevraagd inlichtingen te verzamelen over het vliegveld Venlo en ter plaatse een knokploeg op te richten. Het laatste was vanwege verraad niet gelukt. In december vertrok hij naar Roermond. Omdat K.P.-acties op last van de geestelijke leiding tot een minimum beperkt moesten blijven en het drietal met de armen over elkaar zat, bracht de Roermondse districtsleiding hen in januari 1944 via de landelijke K.P.-leider Th. Dobbe in contact met F. Conijn uit Alkmaar, die op dat moment een K.P. in Noord-Holland formeerde. De drie maakten sindsdien deel uit van de K.P.-Alkmaar, maar ze hielden zich beschikbaar voor eventuele acties in Limburg.³³³

In januari 1944 bereikte de Roermondse K.P. het bericht, dat in Haelen problemen waren ontstaan met betrekking tot PB's. Ambtenaren hadden blanco PB's ter beschikking gesteld van de L.O., maar over het hoofd gezien dat diezelfde PB's aan de beurt waren om uitgegeven te worden. Terugleggen kon niet, omdat sommige PB's al een nieuwe eigenaar hadden. Bovendien was bekend dat men in Den Haag met een nijpend tekort aan PB's en distributiebonnen kampte. Een overval op het gemeentehuis van Haelen leek de beste uitweg. In overleg met de Haelense marechaussee H. Soethout, mejuffrouw J.S. Huskens uit Boukoul, A. van de Bussche en J. Koopmans - twee op drift geraakte illegale werkers uit het midden en westen van het land - bereidden de drie Roermondse K.P.-ers en M.H. Schmitz de actie tot in detail voor. Op vrijdag 18 februari 1944 rond het middaguur stopte een auto met de drie K.P.-ers voor het Haelense gemeentehuis. Reulen, gekleed in een Duits officiersuniform, belde aan. De N.S.B.-burgemeester A.J.M. Tendijck deed open. Reulen vroeg in zijn beste Duits of hij kon telefoneren met zijn collega's in Roermond. Tendijck koesterde geen argwaan. Toen Reulen eenmaal binnen was, volgden de andere twee. De burgemeester en zijn wethouder werden overmeesterd en ontwapend. Ze moesten de kluis openen, waaruit de K.P.-ers circa zeshonderd PB's, tweeduizendzeshonderdvijftig zegels voor PB's, distributiestamkaarten en een geldbe-

drag van f 98,- wegnamen. Een gedeelte van het bevolkingsregister gooiden ze in de kachel. De burgemeester en de wethouder werden in de kluis opgesloten. Pas nadat er een gat in de muur was gekapt, kon het tweetal in de loop van de middag uit zijn benarde positie worden bevrijd. De enigszins gezette wethouder kon er tot vermaak van de toegestroomde nieuwsgierigen maar net doorheen. Naspeuringen door de Sipo-Den Bosch leverden niets op. Soethout en zijn collega P.J. van Hegelsom leidden het onderzoek op een dood spoor. Soethout was immers zelf bij de overval betrokken. Diezelfde avond haalde M.H. Schmitz de buit op bij mevrouw A. Teuwen-Boonen in Roermond. Volgens afspraak zou koerierster J.S. Huskens de PB's de volgende dag bij Schmitz ophalen. Toen ze aanbelde, deed mevrouw Schmitz open. Ze bezwoer Huskens de PB's niet naar het afgesproken adres in Den Haag te brengen. Het zou een valstrik zijn. Was Schmitz dan niet te vertrouwen? Ze wist het niet. Aangezien de drie overvallers hadden verzuimd de gemeentestempel van Haelen mee te nemen, kon men vooralsnog niets met de PB's doen. Door een list lukte het Huskens naderhand alsnog de stempel te bemachtigen en er een afdruk van te laten maken.³³⁴

De sfeer binnen de K.P.-ploeg werd er niet beter op toen Schmitz na de overval bij Reulen en Frencken bleef zeuren om levensmiddelenkaarten. Zij wisten niet waar ze die vandaan moesten halen; ze konden zelf amper de eindjes aan elkaar knopen. Toen begin mei 1944 bovendien aan het licht kwam dat de politierechercheur geld, bestemd voor Reulen en Frencken, had achtergehouden, verslechterde de verhouding tussen de twee en Schmitz nog meer. Sommige medewerkers uit de groep rond pater Bleijs verdachten Schmitz zelfs van verraad, toen Reulen en Frencken op 22 mei in Amsterdam door landwachters werden gearresteerd. Wat was er namelijk gebeurd? Reulen, Frencken en De Bie reisden die dag naar Amsterdam in opdracht van Schmitz. Op het station werden ze opgewacht door mejuffrouw A. IJzerdraat, een medewerkster van Conijn. Ze had twee pistolen voor Reulen en Frencken bij zich. De Bie, kennelijk belast met een andere opdracht, ging alleen de stad in. Omdat IJzerdraat de pistolen liever niet op het station wilde afgeven, vroeg ze de twee met haar mee te gaan naar een adres aan de Van Breestraat, waar ze bonnen moest afgeven aan een L.O.-medewerkster. Ze wist niet dat leden van de Landwacht, op grond van een anonieme tip dat een L.O.-

medewerkster dit adres zou bezoeken, daar inmiddels post hadden gehad. IJzerdraat vroeg de twee buiten te wachten. In de woning werd ze meteen overmeesterd. Toen het wachten te lang duurde, belden Reulen en Frencken aan. Hen wachtte hetzelfde lot. Tijdens de verhoren gaven ze toe voor de Alkmaarse K.P. te werken en bekenden ze hun rol in de overval te Haelen. Op 10 juni 1944 werden ze ter dood veroordeeld en dezelfde dag in de duinen bij Bloemendaal doodgeschoten. IJzerdraat verbleef tot de bevrijding in kampen in Duitsland.³³⁵

Ofschoon tegen Schmitz geen enkel bewijs geleverd kon worden, stond menigeen de merkwaardige arrestatie van districtsleider J. Delsing op 27 april 1944 nog helder voor de geest. Die ochtend vond in hotel-café "De Beurs" van J. Bronckhorst aan de Markt in Roermond een bespreking plaats tussen Delsing, de Venlonaren kapelaan Naus en politierechercheur H. Pollaert, beiden ondergedoken in Roermond, Reulen, Schmitz en politieman Heiligers. Sommigen hadden belastende papieren op zak. Omstreeks 11.30 uur - kort tevoren had Bronckhorst de aanwezigen het jongste exemplaar van "Trouw" ter hand gesteld - stapten twee leden van de Feldgendarmeerie het café binnen. Ze liepen rechtstreeks naar de tafel, waaraan ook Delsing zat. Iedereen moest zijn persoonsbewijs tonen, maar alleen Delsing werd gefouilleerd. Op hem werden twee exemplaren van Trouw en een brief gevonden. Hij moest mee, de overigen liet men ongemoeid. Tijdens zijn verblijf in Maastricht kreeg Delsing het zwaar te verduren. Nitsch wilde tegen elke prijs weten wie de aanslag op de N.S.B-er F.J. Nizet uit Echt op 23 januari 1944 had gepleegd. Delsing liet niets los. Via Vught kwam hij in Duitsland terecht waar hij in verschillende kampen verbleef. In het voorjaar van 1945 werd hij bevrijd.³³⁶

Meer dan van de kant van Schmitz, wiens rol in nevelen bleef gehuld, dreigde gevaar van de zijde van het plaatselijk A.K.D.-commando en van de Hulplandwacht van G.H. Holla. Tussen 8 november 1943 en 30 augustus 1944 arresteerden deze twee groepen bijna honderd personen, van wie de meesten op transport gesteld werden naar Amersfoort. Holla verschaftte van tijd tot tijd inlichtingen. De Sipo arresteerde waarschijnlijk op grond van een van zijn aanwijzingen in juni 1944 de L.O.-medewerker P.A.J. Janssens en een onderduiker uit Rotterdam. Het lot van laatstge-

noemde staat niet vast; Janssens kwam op 6 januari 1945 om het leven in het kamp Sachsenhausen.³³⁷

De Roermondse L.O. bleef evenmin verschoond van infiltratie. Op grond van door J. de Heus verstrekte inlichtingen arresteerde de Sipo-Den Bosch op 9 juni 1944 een aantal medewerkers van de Roermondse illegaliteit. De Heus, die enige tijd in Roermond als chauffeur had gewerkt en in 1942 of 1943 aansluiting had gevonden bij de "Oranje Vrijbuiters", een buiten Limburg werkzame verzetsgroep, was in augustus 1943 in Utrecht gearresteerd. Een groot deel van zijn groep was die zomer opgepakt. De Heus bood de Sipo zijn diensten aan. Begin 1944 trad hij in dienst van de Außenstelle-Den Bosch. Hij kreeg opdracht te infiltreren in hem bekende verzetskringen. De Heus dook zogenaamd onder bij een voormalig lid van de "Oranje Vrijbuiters" in Nijmegen en legde er zijn oor te luisteren. Van een pater uit Wijchen vernam hij van het verzetswerk van J.E. Janssen uit Roermond, filiaalhouder van de Edah, een winkelketen in koloniale waren. Aangezien hij goed bekend was in Roermond, bracht hij eind mei een bezoek aan Janssen. De winkelier liet niets los, omdat de pater uit Wijchen De Heus niet vertrouwde en Janssen inmiddels had gewaarschuwd. De Heus zette door en zocht kennissen op van wie hij wist of vermoedde dat ze illegaal werkzaam waren. Zo bezocht hij het echtpaar Dahmen en het café van C.H.L. Hofman. Bij Dahmen diste hij het verhaal op dat hij onlangs uit de gevangenis van Scheveningen was ontsnapt. De echtelieden konden het niet eens worden over de vraag of De Heus betrouwbaar was. Laatstgenoemde stelde vast dat zich geallieerde vliegeniers en joodse onderduikers in de woning ophielden. Medewerkers van de Roermondse illegaliteit als L.F.J.H. Frantzen uit Horn gebruikten de ruime woning namelijk regelmatig als doorgangshuis voor geallieerde vluchtelingen. Wat hij bij Dahmen had gezien, aangevuld met op andere adressen ingewonnen informatie, speelde De Heus door aan zijn opdrachtgevers. Op 9 juni 1944 sloeg de Bossche Sipo toe en arresteerde Hofman en zijn zoon Harrie - laatstgenoemde kwam spoedig weer op vrije voeten - Janssen, Dahmen en twee bij hem ondergedoken joden. De gemeenteambtenaar G.H. van Appeven, die Dahmen PB's leverde, trof hetzelfde lot toen hij die avond de woning van Dahmen betrad. Drukker H.J. Pollaert werd aangehouden op grond van in Dahmens woning aangetroffen drukwerk met zijn firmastempel. Voorts arresteerde

de Sipo de O.D.-er M.E.J.M. Stoffels, een medewerker van Dahmen en Van Appeven. Janssen, die in eerste instantie werd beschuldigd van hulp aan piloten, moest toegeven dat hij in het voorjaar had ingestemd met een gefingeerde overval op zijn winkel door J.D.A. van Mierlo, waarbij een grote hoeveelheid distributiebonnen was buitgemaakt. Janssen en Stoffels werden op 11 augustus en Dahmen op 19 augustus 1944 te Vught gefusilleerd. P. Weyl, een van de joden die bij Dahmen was gearresteerd, kwam op 20 maart 1945 om het leven in Dachau. Zijn zus Thea overleefde de oorlog evenals G. van Appeven, die op 26 april 1945 in Sachsenhausen-Rathenau werd bevrijd. Hofman en Pollaert waren op 6 augustus 1944 wegens gebrek aan bewijs vrijgelaten.³³⁸

Eind juni/begin juli 1944 speelde zich voor het station in Roermond een wild-west tafereel af, een gevolg van een actie tegen de provocateur W. Marcus. Nadat J.G. de Groot uit Heerlen een mislukte poging had ondernomen naar Engeland uit te wijken en korte tijd in gevangenschap had doorgebracht, richtte hij in Den Haag een falsificatiebureau en een inlichtingendienst op. Hij beschikte over verbindingen door het hele land, onder meer met een illegale organisatie in Eibergen. W. Marcus, die eerder door de Sipo-Arnhem was opgepakt in verband met zwarthandel en sindsdien voor de Sipo werkte, slaagde erin het vertrouwen te winnen van deze groep in Eibergen. De Groot gaf opdracht de gangen van Marcus na te gaan, toen er twijfels rond zijn persoon rezen. Uit het onderzoek kwam naar voren dat de man inderdaad onbetrouwbaar was. Nog voordat De Groot kon waarschuwen sloeg de Sipo op 20 april toe in de Achterhoek. In overleg met de K.P.-er J.R.P. Crasborn uit Heerlen stelde De Groot een plan op om Marcus te ontvoeren en te verhoren. De infiltrant werd uitgenodigd naar Roermond te komen, waar Crasborn in een auto zou wachten. Klaarblijkelijk vreesde Marcus voor een aanslag, want het lukte De Groot niet hem te overreden mee te gaan naar Crasborn. Er werd een nieuwe afspraak gemaakt, ditmaal in Hotel de la Station in Roermond. Klaarblijkelijk was Marcus er nu van overtuigd dat de illegaliteit het op zijn leven had gemunt. Hij lichtte de Sipo-Arnhem in, die op haar beurt de Maastrichtse Sipo op de hoogte stelde. Nitsch, Schut en enkele andere Sipo-leden begaven zich op de dag van de afspraak naar Roermond. Een medewerker van de Sipo-Arnhem en Marcus waren ter plaatse.

Schut posteerde zich met een machinepistool op het Stationsplein. De overige Sipo-beambten namen plaats op het terras van het hotel. Marcus en zijn begeleider wachtten binnen op de komst van De Groot. Omdat de anderen De Groot niet kenden, moest Marcus hem identificeren. De Groot verscheen op het afgesproken tijdstip en fietste langzaam voor het hotel op en neer. Hij vertrouwde het zaakje niet. Nitsch verbaasde zich weliswaar over de telkens voorbij rijdende fietser, maar hij wist niet dat het De Groot was. Plotseling kwam het Arnhemse Sipo-lid naar buiten en zei dat de gezochte persoon zoëven voorbij was gefietst. Toen De Groot opnieuw naderde nam Nitsch hem onder vuur, maar trof geen doel. De Groot maakte zich uit de voeten en ontkwam, de fiets achterlatend. Gelukkig voor hem stond Schut met de rug naar Nitsch. Hij toonde meer aandacht voor andere zaken. Pas na het schot van Nitsch draaide Schut zich om, begon wild om zich heen te schieten en verwondde drie voorbijgangers.³³⁹

Op grond van de verklaringen die Nitsch en Schut in Vught uit de op 21 juni te Weert gearresteerde L.O.-leiders en andere arrestanten hadden geranseld, aangevuld met anonieme tips en inlichtingen van onder anderen Holla, ondernam de Sipo-Maastricht op 10 augustus 1944 een grootscheepse actie in Roermond. Die dag werd niet alleen secretaris Moonen opgepakt, dat lot trof ook W.R.H. Smeets en zijn echtgenote J.H. Smeets-Hendriks, exploitanten van hotel "Het Gouden Kruis" aan de Kapellerlaan. "Het Gouden Kruis" deed al geruime tijd dienst als doorgangshuis voor vluchtelingen en joden en bood onderdak aan onderduikers. Er vonden regelmatig districts- en gewestelijke L.O.-vergaderingen plaats. Eind juli waren leden van de A.K.D. en de Landwacht het hotel al eens binnengevallen, omdat in N.S.B.-kring al enige tijd het gerucht de ronde deed dat er onderduikers zaten. Twee personen uit Nijmegen waren toen aangehouden.³⁴⁰ In de vroege ochtend van 10 augustus zetten Ströbel, Conrad, Schneider en Unger, bijgestaan door leden van de Grüne Polizei, het hotel af. Ze arresteerden naast het echtpaar Smeets tussen de tien en vijftien personen, onder wie enkele joden en de illegale werker C. van Donselaar. Op 2 september werden de arrestanten naar Vught overgebracht en vandaar naar de kampen Sachsenhausen en Ravensbrück. Mevrouw Smeets overleed op 19 februari 1945 in Ravensbrück. De heren Smeets en Van Donselaar overleefden de

Duitse kampen. Het lot van de meeste andere arrestanten staat niet vast.

Na de overval op het hotel volgden huiszoekingen in Roermond, Maasniel, Posterholt, Beegden en Wessem. Veel leverden die niet op. Op een kasteel-boerderij in Schöndeln hielden de Sipo-leden twee of drie personen aan en in Wessem drie joden die ondergedoken zaten in de woning van H. Roosendaal. De tip voor de laatste aanhoudingen was vermoedelijk afkomstig van een landwachter uit Montfort.³⁴¹

In het najaar verslechterde de algemene situatie snel. Het gebied op de oostelijke Maasoever werd bij Duitsland ingelijfd. Razzia's en arrestaties waren aan de orde van de dag. Menigeen nam Russische dwangarbeiders, die uit Duitsland waren overgebracht om versterkingen aan de Maas aan te leggen, in huis. Van tijd tot tijd kwamen Duitse militairen, N.S.B.-ers en elementen uit de bevolking die er voordeel uit hoopten te halen daar achter, wat tot nieuwe arrestaties leidde. In een enkel geval hielpen opgepakte Russen de Duitsers bij hun zoekacties. C. Raab, bakker J. Brummans en zijn echtgenote, de arts A.E.A.M. Wong Lun Hing en zijn zoon Dolf werden er het slachtoffer van. Raab kwam op 3 maart 1945 in een gevangenis in Keulen om het leven.³⁴²

Met de komst van een bataljon parachutisten onder commando van majoor U. Matthaëas ontstond in Roermond een grimmige, welhaast lugubere sfeer. De majoor beklagde zich er bij zijn meerderen over dat de mannelijke bevolking een bedreiging in de rug van zijn soldaten vormde. Een van zijn ondergeschikten, F.W. Held, oefende in december een ware terreur uit onder de Roermondse naren. Hij kreeg hulp van twee inwoners, die hem allerlei tips gaven. Op 17 december viel kapelaan A.J.A. Sars in handen van de parachutisten. Sars en Held waren al eerder met elkaar in botsing gekomen. Held had een geschikt moment afgewacht om Sars op te pakken. De kapelaan stierf op 23 april 1945 in Passau. Op 18 december werd de L.O.-medewerker dominee H.Ch.J. Hoogendijk gearresteerd. Hij overleed op 10 april 1945 in Buchenwald. Op 28 december nam Held pater G.H.A. van den Heuvel in hechtenis. Van den Heuvel kwam op 6 maart 1945 om in de gevangenis van Keulen. Tenminste acht andere Roermondse naren verdwenen door toedoen van Held en zijn twee Nederlandse

trawanten achter tralies. Bovendien maakten zij zich schuldig aan plunderingen.³⁴³

Rond Kerstmis 1944 speelde zich een macaber drama af. Vanwege het oorlogsgeweld - de Maas vormde al ruim een maand de frontlijn - en door het gedrag der parachutisten hield nagenoeg de hele Roermondse bevolking zich schuil in kelders. Sommigen maakten van de gelegenheid gebruik om te stelen. Terwijl de een in positieve zin boven zichzelf uitgroeide, zonk een ander naar een absoluut dieptepunt. Om het vege lijf te redden wees een wegens diefstal opgepakte marskramer de schuilplaats aan van elf Roermondse bevolkingsleden, die onder de vloer van een schoollokaal aan het Schoolpad zaten. Eén jongeman wist te ontsnappen. De overige tien en twee andere arrestanten moesten op Tweede Kerstdag voor een inderhaast samengesteld standgerecht verschijnen. Het vonnis stond bij voorbaat vast. Matthaëas wilde alle mannen uit de voorste frontlijn verwijderen en greep zijn kans. De twaalf onschuldigen werden ter dood veroordeeld wegens illegale activiteiten. Matthaëas liet ze dezelfde dag nog in de bossen bij het Duitse grensplaatsje Elmpt doodschieten. De volgende dag liet hij daar nog twee personen, onder wie een Pool, executeren. Na de bekendmaking van het vonnis en het bevel dat alle mannelijke inwoners van Roermond en Maasniel in de leeftijd van 16 tot 60 jaar zich vóór 30 december 16.00 uur op de Ortskommandantur moesten melden op straffe des doods ging er een golf van ontzetting door de stad. Op 30 december begaven zich zevenentwintighonderd Roermondse bevolkingsleden te voet op weg naar Wuppertal, waar ze tewerkgesteld werden.³⁴⁴

De L.O. kon in deze omstandigheden weinig meer doen. In feite was iedereen onderduiker. Ieder moest zelf zien te overleven. Toen in januari 1945 bekend werd dat het gebied ontruimd zou worden, had men de keus tussen achterblijven, het Duits bevel opvolgen of trachten bevrijd gebied te bereiken. Die laatste optie was wellicht de gevaarlijkste. Op 20 januari hielden parachutisten van Matthaëas, die zich inmiddels in een molen bij Linne had gevestigd, ter hoogte van Maasbracht de oud kabinetschef van de Commissaris van de Koningin in Limburg R.A.Ch. van den Boorn en bankfiliaalhouder baron F.M.M. van Lamsweerde, beide uit Roermond, aan. Van Lamsweerde had f 60.000,- bij zich voor schippers in Maasbracht. Het geld werd hem afhandig gemaakt.

Matthaeas liet de twee ter plaatse doodschieten.³⁴⁵ Anderen hadden meer geluk en bereikten heelhuids bevrijd gebied.

VIII.3.3. Rayon Maasniel en Swalmen

In Maasniel trad mejuffrouw W.E.M. van de Voort op als duikhoofd van de plaatselijke L.O., die intensief samenwerkte met de L.O.-Roermond. Gemeenteambtenaar J.H.H. van Melick, J. Engelen, G. Gorris, J.W. Engelbarts, J. Reinders en Th. Haagmans en de kapelaans S.H.A. Spee, C.F.J. Janssen en M.P. Pijpers hielpen haar. Als onderwijzeres en actief deelneemster aan het verenigingsleven kende Van de Voort veel plaatsgenoten. Het was niet moeilijk duikadressen te vinden. Honderden onderduikers, afkomstig uit Limburg, de Achterhoek en het westen van het land, vonden onderdak in Maasniel. Het dorp deed dienst als "afzetgebied" voor Roermond. Dank zij de uitstekende samenwerking met de bisschopsstad en de medewerking van de bevolking kende de L.O.-Maasniel geen problemen bij het verkrijgen van distributiebonnen, valse papieren en financiële middelen.³⁴⁶

In 1944 nam de druk op de organisatie toe. Eind april moest Van Melick onderduiken, omdat zijn administratieve malversaties aan het licht dreigden te komen. In de zomer doken kapelaan Pijpers en mejuffrouw Van de Voort onder. Een inwoner van Maasniel, die zich had aangemeld bij de Nederlandsche S.S., had hun namen genoemd en dreigde nog meer onheil te stichten. Na overleg met secretaris Moonen werd de jongeman geliquideerd. Hetzelfde overkwam een N.S.B.-er die was binnengedrongen in een groep onderduikers in de bossen bij het gehucht Asenray. Pijpers en Van de Voort vertrokken naar Amsterdam. Medio september keerden ze naar Limburg terug. Kort daarop werden ze in Weert bevrijd.³⁴⁷

Op 29 juli 1944 hield de Sipo-Maastricht, vergezeld door G. Holla en de politiebeamten A. Roselle en G. Verheesen, een razzia. Acht personen werden gearresteerd en twee uit hun woning gezet. Met bruto geweld en intensieve verhoren hoopte de Sipo meer aan de weet te komen over de plaatselijke illegaliteit. Noch de huiszoekingen noch de verhoren leverden iets op. De meeste arrestanten kwamen na enige tijd weer vrij. Twee personen zaten begin september nog steeds vast in Maastricht. Zij werden bij de overval op het Huis van Bewaring bevrijd. Een

derde arrestant, de 51-jarige J.M. van Laar, was op 8 augustus in dezelfde gevangenis aan een hartverlamming overleden.³⁴⁸

De Sipo-Maastricht leidde sedert begin september een min of meer zwervend bestaan. Tijdens het verblijf in Maasniel, medio september, schoten Nitsch, Conrad en Fiebig in de buurt van de Duitse grens drie jeugdige inwoners van Sittard, F.J.A. Clemens, M.H.F. Schadron en F.M.C.M. Eijck, neer. De drie waren op 18 september naar het centrum van hun woonplaats gegaan om de bevrijding te vieren. Sittard was op dat moment nog niet helemaal gezuiverd van Duitsers. Ongeveer dertig Duitse militairen arresteerden die avond twintig inwoners, toen ze vernamen dat een wapenbroeder door burgers was doodgeschoten. De arrestanten werden aan verschillende instanties overgeleverd. Genoemd drietal viel in handen van de Sipo. Waarschijnlijk vonden de executies plaats op of omstreeks 20 september. De volgende dag berichtten twee Duitse politiemannen de Sipo dat er twee lijken en een zwaargewonde aan de Duitse grens lagen. Nitsch of Schut begaf zich naar de plaats des onheils en schoot de zwaargewonde alsnog dood.³⁴⁹

Kort na het vertrek van de Sipo uit Maasniel ontdekten twee Duitse militairen bij de boerderij van J.H. Smeets enkele wapens, die door onderduikers in de bossen waren verstoppt. Op dinsdag 26 september verscheen de Sipo ter plekke. Na verhoor werden J.H. Smeets en de onderduiker P.J. Peeters wegens verboden wapenbezit in de buurt van de Duitse grens doodgeschoten.³⁵⁰

Het laatste slachtoffer van de Duitse terreur was H. Strijbos. Medio december trachtten twee dronken militairen 's nachts bij kaarslicht een motor te repareren in een schuur met munitie en explosieven. De kaars viel om en de motor vatte vlam. Er volgde een hevige explosie. De twee militairen konden zich bijtijds in veiligheid brengen, maar de eigenaar van de schuur, C. Engels, kwam om het leven. Tegenover hun superieuren beweerde het tweetal slachtoffer van sabotage te zijn geworden. Een zoekactie leverde niets op. Om te voorkomen dat er sancties tegen hen zouden worden genomen, arresteerden de twee begin februari 1945 H. Strijbos, die in de omgeving was ondergedoken. Hem werd prompt de sabotage in de schoenen geschoven. Strijbos werd op 25 februari op last van de bataljonscommandant U. Matthaëas in de bossen bij het gehucht Maalbroek doodgeschoten.³⁵¹

In Swalmen stonden J.W.H. Frantzen, R.J. Suilen en de kape-laans J.G. Stevens en H.J.J. Vercoulen aan de wieg van de duikorganisatie. Later in de oorlog kregen ze steun van kapelaan H.H. Opveld, die uit St. Odiliënberg was overgekomen. Diverse inwoners van Swalmen hielpen mee bij de werkzaamheden. Dank zij de uitstekende verbindingen met de Roermondse L.O. onder-vond de Swalmense organisatie nauwelijks problemen. Het lukte Suilen, Frantzen en hun helpers steeds voldoende duikadressen te vinden. Veel dorpelingen doken trouwens op eigen houtje onder en waren niet of nauwelijks afhankelijk van de L.O. In totaal herbergde Swalmen circa honderdvijftig onderduikers, van wie een klein aantal uit het westen van het land. Onder hen bevonden zich enkele joden.³⁵²

Vanwege de centrale ligging kreeg Swalmen in de zomer van 1944 steeds vaker bezoek van de provinciale leiders van L.O., K.P. en O.D. Zij vonden onder meer onderdak in een door Suilen aangelegde schuilplaats, bij de familie Poels op hoeve "De Bax-hof" aan de rand van het dorp en bij de arts H.H.J. Crasborn.³⁵³ Klaarblijkelijk bleef het dermate rustig in het dorp dat de bezetter er weinig of niets van merkte. Niettemin kwam het in de zomer van 1944 tot enkele incidenten. Op 5 augustus hielden vier land-wachters een illegale werker uit Vlodrop, H.L. Polak, aan. Een van hen had hem herkend en wist dat de Sipo hem zocht. Terwijl de vier de papieren van Polak controleerden, arriveerde uit de richting Roermond een auto met politiecommissaris Roselle. Hij vroeg het viertal om uitleg. Polak greep zijn kans en maakte zich uit de voeten. Een van de landwachters opende het vuur en trof hem in zijn been. Op 6 september werd Polak vanuit Vught naar Sachsenhausen gedeporteerd. Hij maakte eind april de barre evacuatietransporten mee. Op 2 mei 1945 werd Polak door Russi-sche militairen bevrijd.³⁵⁴ Op 16 augustus arresteerde het com-mando-Berendsen in Swalmen de onderduiker A. van den Munckhof uit Venray. Hij kwam op 24 januari 1945 in het kamp Neuengamme om het leven.³⁵⁵

De eerste razzia's vonden plaats in de nazomer, toen het gebied op de oostelijke Maasoever bij Duitsland was ingelijfd. Men had het niet gemunt op onderduikers, maar op mannelijke inwoners die verdedigingswerken aan de Maas moesten aanleggen. De organisatie bleef vooralsnog intact. Gedurende de fronttijd, die in oktober aanbrak, raakten alle verbindingen in het ongereede.³⁵⁶

werkgesteld waren, allebei zwaar gewond. Hendrix overleed op 9 februari en Hermkens negen dagen later.³⁶⁷

De ontwikkelingen in Maasbracht weken nogal af van die in de rest van het rayon en het district. Een in Amsterdam woonachtige zus van timmermansknecht J.H.M. Puts zond al vroeg in de oorlog een officier naar haar broer in Maasbracht, die zich met distributieambtenaar H. Creemers, P. van Buggenum en P.T.T.-ambtenaar Th. Verreussel al enige tijd bezon over acties tegen de bezetter. De officier bracht het groepje in contact met illegale werkers in Amsterdam. In het voorjaar van 1943 lukte het Van Buggenum de anonieme afzender van exemplaren van "Vrij Nederland" op te sporen. Een sneeuwbaaleffect volgde. Er ontstonden verbindingen met het westen van het land, Utrecht en Gelderland. Toen pater Bleijs in juni 1943 rector J.J. Hendrix uit Beek-Maasbracht en J. Puts bereid vond de plaatselijke L.O. te organiseren, kreeg de Maasbrachtse groep aansluiting bij het district Roermond. De werkzaamheden voor de L.O. werden voortaan gecombineerd met de verspreiding van illegale bladen. Daarin had de moeder van Puts, mevrouw M.H. Puts-Henckens, een actief aandeel.

Weldra werd van verschillende zijden bij de Maasbrachtse L.O.-ers geïnformeerd of het mogelijk was distributiebonnen te leveren. Vooral Amsterdam en Nijmegen kampten met tekorten. Distributieambtenaren in Echt, Linne, Maasbracht en Melick verklaarden zich bereid te helpen. De illegale relaties brachten inlegvellen naar Maasbracht, nodig voor het vrijmaken van bonkaarten. In 1944 liep het aantal vrijgemaakte bonkaarten op tot ruim vijftienhonderd per vier weken. De distributiedienst in Maasbracht liep wellicht nog de minste risico's, omdat het aantal schippers in de binnenhaven sterk wisselde en niemand precies wist hoeveel bonkaarten verstrekt moesten worden. Ook elders verliep de operatie zonder noemenswaardige problemen. Uiteraard mochten de hulpvaardige distributieambtenaren bij de sabotage van de invoering van de Tweede Distributiestamkaart op steun van hun illegale relaties elders in het land rekenen. Vanwege het uitgebreide scala aan nevenactiviteiten bleef het aantal door Puts c.s. te verzorgen onderduikers beperkt. Het betrof overwegend joden en personen uit het westen van het land.³⁶⁸

Op initiatief van B.J.C. van Kooten werd in augustus 1944 een knokploeg opgericht, geleid door P. Coonen. De eerste actie van

de negen personen tellende K.P. liet niet lang op zich wachten. Begin september bevalen Duitse militairen de schippers in de haven met hun schepen in noordelijke richting te varen. Omdat de Amerikanen oprukten in de richting van de sluis te Roosteren, waren de Duitse bevelhebbers in Midden-Limburg bevreesd dat de tweehonderdvijftig schepen in de haven gebruikt zouden worden om de Maas over te steken. Vooralsnog weigerden de schippers eensgezind aan het bevel gehoor te geven, maar hun front begon weldra scheuren te vertonen. Om het vertrek definitief onmogelijk te maken besloot de knokploeg de sluizen in het noordelijker gelegen Linne onklaar te maken. In de avond van 14 september overmeesterden zeven K.P.-ers de driekoppige bewaking van de sluis en vernielden de elektromotoren en het bedieningsmechanisme. De Maasbrachtse schepen konden geen kant meer op. Om 3 uur in de ochtend van 30 september begon de bezetter met het tot zinken brengen van alle schepen in de haven van Maasbracht.³⁶⁹ Op 6 november 1944 kregen de inwoners van Maasbracht te horen dat ze hun woonplaats moesten ontruimen. J.H.M. Puts en enkele anderen negeerden het bevel en trokken zich terug in zelfgebouwde schuilplaatsen. Toen het daar niet meer veilig was, begaven ze zich naar een bunker, waar ze op 19 januari 1945 door Duitsers werden ontdekt. Sommigen slaagden erin te ontkomen. Puts niet, hij werd naar Duitsland overgebracht. Eind februari lukte het hem te ontsnappen. Hij keerde naar Maasbracht terug en kreeg een functie bij de O.D.³⁷⁰

Over de L.O.-Stevensweert staan ons geen gegevens ter beschikking. Aangenomen mag worden dat de vluchtelingenhelpers tevens de zorg voor de onderduikers voor hun rekening namen en dat ze steun kregen van L.O.-ers uit de omliggende dorpen en Roermond.

VIII.3.6. Rayon Melick, Herkenbosch, St. Odiliënberg, Vlodrop en Posterholt

Distributieambtenaar W. Philips leidde de L.O. in Melick met steun van kapelaan M.J. Gilissen. In St. Odiliënberg stond kapelaan H.H. Opveld aan het hoofd van de L.O. In Herkenbosch werden de meeste activiteiten ontplooid. In juni 1943 had Bleijs P.J.H. Beckers, die op het Landbouwhuis in Roermond werkte, gevraagd de duikorganisatie in Herkenbosch op poten te zetten.

Kapelaan J.P. Verscharen, H. Simons en de zusters H.M. en G. Moors, dochters van de beheerder van het plaatselijk postkantoor, hielpen hem daarbij. Het groepje onderhield nauwe contacten met Herten, Vlodrop, Posterholt, Roggel en Roermond. De eerste onderduikers waren afkomstig uit de omgeving. Naderhand vonden ook personen uit Nijmegen en Heerlen onderdak in de regio. Mejuffrouw H.M. Moors verrichtte koeriersdiensten tussen de rayons en de districtsleiding. Het postkantoor van haar vader diende als inlichtingen- en waarschuwingspost. Zoals eerder vermeld ging de hulpverlening aan onderduikers en krijgsgevangenen in deze dorpen hand in hand.³⁷¹

Vanaf de zomer van 1944 werd de sfeer grimmiger. Op 2 augustus hield een groep landwachters, bijgestaan door twee leden van de A.K.D., een razzia in Herkenbosch. Verscheidene personen werden opgepakt en overgeleverd aan de Sipo-Maastricht. Het is niet bekend wie het betrof en wat er met hen is gebeurd.³⁷² In november schoot een lid van de Ordnungspolizei een van plundering verdachte inwoner van Roermond, J. Dörenberg, in Herkenbosch dood.³⁷³ Door bemiddeling van A. Raab, een jeneverfabrikant uit Herkenbosch, vonden in de loop van december vierentwintig Roermondse onderdak op boerderij "Lindenhof" in het natuurgebied de Meinweg. Dat lekte uit. Op 11 januari 1945 omsingelde de Sipo uit het Duitse grensplaatsje Dahlheim, geassisteerd door Holla, de boerderij. De Roermondse werden na verhoor naar een werkkamp in Wassenberg gezonden. Via verschillende kampen en de gevangenis van Keulen kwamen ze tenslotte in een kamp bij Hunswinkel terecht. De arrestanten ondergingen een buitengewoon slechte behandeling. Tenminste negen Roermondse kwamen als gevolg van de mishandelingen en ontberingen om het leven.³⁷⁴

Douanier H.L. Polak stond aan het hoofd van de L.O. in Posterholt. Medewerking verleenden onder anderen kapelaan P.J.J. Pennings, rector E.A.G. van den Boorn en onderwijzer J.F.A. van Heel. In Vlodrop leidde E.A. Joosten de duikorganisatie. Hij kreeg steun van kapelaan N.L. Schlangen en L.J. Lucassen. De samenwerking tussen de dorpen verliep harmonieus. De koeriersters H.M. Moors en M.M. Mulders zorgden voor voldoende bonkaarten voor de circa zestig onderduikers in het rayon. De woning van Polak en hoeve "De Triest" van Joosten deden dienst als doorgangshuis en vergaderadres.³⁷⁵

In de loop van de zomer werd de situatie in de dorpen in de Roerstreek kritiek. Leden van de A.K.D. arresteerden in juli enkele inwoners van Posterholt.³⁷⁶ Op 6 oktober hielden twee S.S.-ers de Roermondse P.E.J. Gruijters en A.E.L. Schols aan, die onderweg waren naar Posterholt om bij een boer voedsel op te halen voor onderduikers. Ze weigerden hun fietsen af te geven, waarop arrestatie volgde. In de zadeltas van Schols vonden de S.S.-ers illegale krantjes. De twee koerierden voor de L.O.-Roermond en brachten illegale blaadjes rond. Twee dagen later moesten ze zich verantwoorden bij een Gestapo-commando in het Duitse Effeld. De commandant, W. Lammertz, gaf na verhoor opdracht de twee te executeren. Aan de executie in de bossen bij Effeld nam hij persoonlijk deel.³⁷⁷

Eind oktober protesteerde rector Van den Boorn krachtig tegen het roven van vee en het als slaven wegvoeren van mannen naar Duitsland. Hij betoogde, dat het Duits optreden in strijd was met het menselijk recht en het volkenrecht. Dat schoot de bij Van den Boorn ingekwartierde luitenant E. Heyermann uit Keulen in het verkeerde keelgat. De twee konden niet met elkaar overweg. De luitenant gebruikte het protest als voorwendsel om zijn gastheer aan te pakken. Daarbij gingen Heyermann en zijn trawanten uitzonderlijk gewelddadig te werk. In de avond van 28 oktober 1944 mishandelden ze de rector op beestachtige wijze en sloten ze hem op in de kelder van zijn woning. Vervolgens hielden ze een slempartij in de woning en namen alles mee wat van hun gading was. 's Nachts brachten vier Gestapo-leden, onder wie Lammertz, de zwaar toegetakelde Van den Boorn naar Effeld. Heyermann c.s. brachten de meest onwaarschijnlijke beschuldigingen tegen de rector in. Hij zou in het bezit zijn geweest van een geheime zender, van munitie en een valse stempel. Op 1 november moest Van den Boorn voor een inderhaast bijeengeroepen Kriegsgericht verschijnen. Dezelfde dag nog werd hij op bevel van Lammertz met vijf Duitse deserteurs op het kerkhof van Effeld geëxecuteerd.³⁷⁸

Begin november 1944 werden vijfhonderd Russen via Dahlheim naar het klooster van de Minderbroeders St. Ludwig in Vlodrop gebracht om tankwallen en loopgraven aan te leggen. Door honger en koude gedreven keerden zeven Russische meisjes terug naar Dahlheim om er naar voedsel en kleding te zoeken. Ze vonden enkele volle inmaakglazen die ze meenamen. De Gestapo uit

Dahlheim kwam de Russinnen echter op het spoor. In bijzijn van G. Holla en Gestapo-voorman H. Schmidt werden de Russinnen omstreeks 20 november uit het klooster gehaald en op de begraafplaats van Dahlheim doodgeschoten.³⁷⁹

Door het optreden van N.S.D.A.P.-ers, Gestapo, S.S., Landwacht en N.S.B.-ers heerste er in de laatste oorlogsmaanden in de Roerstreek een sfeer van angst en terreur. Niemand in de frontlijn was veilig. Sommigen probeerden met steun van plaatselijke illegale werkers de Roer over te steken naar bevrijd gebied.

VIII.3.7. Rayon Horn, Beegden, Baexem en Grathem

Bij de bespreking van de ontwikkelingen op districtsniveau werden de namen van kapelaan H.L.J. Janssen en onderwijzer L.F.J.H. Frantzen uit Horn reeds genoemd. Frantzen vond zijn oud-leerling J.P.H. Oyen bereid de functie van duikhoofd op zich te nemen. Het drietal kon rekenen op steun van plaatselijke vluchtelingenhelpers. Behalve de al genoemden maakten met name W.J. Meevissen, F.W.H. van Hertem en mejuffrouw G.M. Jetten zich verdienstelijk voor de plaatselijke L.O. Voorts lukte het Frantzen oud-leerlingen, Unieleden en jongeren uit de jeugdbeweging bij het werk te betrekken. Talrijke onderduikers uit het gebied op de oostelijke Maasoever en uit het westen en het midden van het land vonden onderdak in Horn en omliggende gemeenten. Ook hield zich een aantal joden schuil in het Middenlimburgse dorp. Mejuffrouw Jetten haalde ze in opdracht van pater Bleijs op in Amsterdam. Frantzen kreeg in augustus 1943 via Bleijs verbinding met H.H. van der Wielen in Delft. Langs die weg arriveerden nog eens ongeveer twintig joden en andere onderduikers in Horn. In ruil voor de geboden hulp ontving Frantzen vervalste papieren, stempels en textiel. De districtsleiding zorgde voor financiële ondersteuning en bonnen. Van drukker M.H. Pollaert kreeg men valse inlegvellen, die door medewerkers van de distributiekantoren van Roermond en Heythuysen werden geaccepteerd. Distributieambtenaar A. Frantzen uit Horn leverde eveneens bonnen.³⁸⁰

In vergelijking met andere plaatsen bleef het in Horn tamelijk rustig. Weliswaar moesten Janssen en Frantzen in de loop van 1944 onderduiken en vonden er enkele arrestaties plaats, maar voor het overige liet de Sipo zich niet of nauwelijks zien, ondanks

het feit dat in september 1944 bij de Duitse terugtocht aanzienlijke materiaalpech ontstond, omdat de wegen bezaaid lagen met kraaiëpoten en kopspijkers. De ontvreemding van een aantal PB's en twee stempels uit het gemeentehuis in oktober 1944 leidde evenmin tot tegenmaatregelen.³⁸¹

De situatie in de dorpen Beegden, Baexem en Grathem week weinig af van die in Horn. De L.O.-ers konden, afgezien van een enkel incident, in alle rust werken. In Beegden stond P.H.M. Linssen, tot hij in september 1943 onderdoek, aan het hoofd van de L.O. Wie Linssen opvolgde staat niet vast. Wellicht namen Frantzen en zijn medewerkers Linssens taak over. In het voorjaar van 1944 meldde een inwoner de aanwezigheid van een deserteur in Beegden bij de Sipo-Maastricht. Er volgden huiszoekingen. Enkele personen, onder wie de deserteur, werden opgepakt. Hij ontsnapte uit het Sipo-gebouw, maar werd in de zomer opnieuw gearresteerd. Het is niet bekend wat er met de overige arrestanten gebeurde.³⁸²

J.J.E.P. Theelen, assistent-directeur van de zuivelfabriek "St. Anthonius" in Heythuysen, leidde de L.O.-Baexem. Uit hoofde van zijn functie kende hij veel boeren, zodat het hem weinig moeite kostte gastgezinnen te vinden. Vanwege de contacten van zijn broer en zuster (zie hoofdstuk IV, paragraaf II.1.) vonden naar verhouding veel joden onderdak in Baexem. Theelen werkte samen met een groep illegale werkers in Heythuysen.³⁸³ M.J.E.G. Verbruggen, werkzaam op het plaatselijk voedselbureau, stond aan het hoofd van de L.O.-Grathem. Door zijn baan kon hij veel voor de onderduikers doen. Hij werkte nauw samen met L. Frantzen. De twee hadden elkaar in 1940 leren kennen, toen Verbruggen districtshoofd van de Nederlandsche Unie was, en in 1942 waren ze bij de hulp aan krijgsgevangenen betrokken geraakt. In oktober 1944 dook Verbruggen onder.³⁸⁴

VIII.3.8. Rayon Heythuysen, Roggel, Neer en Haelen

Kapelaan J.Th. Reintjes uit Heythuysen zond, na gepolst te zijn door pater Bleijs, P.J. Beelen in juni 1943 naar Roermond om de oprichtingsvergadering van de L.O. bij te wonen. De kapelaan was in het voorjaar van 1942 met Bleijs gestart met de hulp aan onderduikers. Beelen en Reintjes vonden de beheerder van de Boerenbond, P.W. Timmermans, bereid als duikhoofd op te tre-

den. Timmermans kende veel boeren bij wie onderduikers geplaatst konden worden. Bovendien beschikte hij over een telefoon. Het groepje kreeg versterking van onder anderen E.H. van Wegberg, H. van der Kop, P. Hendriks, de wachtmeesters van politie F. Togny en H. Westerhof, de gemeenteambtenaren P. Joosten en R.E.C. Hover. Met name Van Wegberg ontplooidde veel initiatieven. Hij hielp mee aan de uitbouw van de L.O., vooral in de omgeving van Heythuysen, verrichtte allerlei voorkomende werkzaamheden en koerierde voor L. Frantzen en pater Bleijs. Op zijn tochten door het land kwam hij in aanraking met verscheidene illegale groepen en organisaties waaronder de verzorgingsgroep van H. van der Wielen. P. Joosten en R. Hover maakten PB's en distributiebonnen vrij en de twee politiebeamten waarschuwden als er gevaar dreigde. De hecht georganiseerde L.O.-Heythuysen verzorgde circa honderdvijftig onderduikers.³⁸⁵

Nog voor er sprake was van een knokploeg, namen leden van de L.O. reeds deel aan acties die eigenlijk tot het terrein van de K.P.'s behoorden. Zo bevrijdden wachtmeester Togny en andere L.O.-ers op 15 juli 1943 de gearresteerde onderduiker P. van de Heuvel uit de plaatselijke marechausseekazerne.³⁸⁶ In de zomer van 1944 werd de L.O.-groep omgevormd tot een K.P. onder leiding van E. van Wegberg. Ze kregen versterking van J.J.E.P. Theelen en J. Ramakers uit Baexem. De Heythuysense K.P. telde ruim tien medewerkers. De eerste en langdurigste actie was de verwijdering van de inboedel van het door Duitsers in beslag genomen pensionaat St. Elizabeth van de zusters Franciscanessen. In overleg met de beheerder begon het leegruimen eind 1943. Toen Duitse militairen het in een landhuis gevestigde pensionaat in de nazomer van 1944 als lazaret inrichtten, kwam de K.P. opnieuw in actie en ontvreemde allerlei goederen en huisraad. Op 13 september kreeg Van Wegberg van de gewestelijke K.P.-commandant J.R.P. Crasborn opdracht het spoorwegbaanvak Roermond-Weert te saboteren. Acht medewerkers - Van Wegberg zelf was verhinderd - schroefden op 14 september ter hoogte van Haelen enkele spoorstaven los en bogen de rails naar binnen. Het gereedschap hiervoor hadden ze van een N.S.-medewerker gekregen. Dezelfde dag nog ontspoorde een goederentrein met textiel en het complete machinepark van een textielfabriek in Weert. Het baanvak raakte geblokkeerd. Een onderzoek naar de toedracht,

opgedragen aan wachtmeester F. Togny die er nauw bij betrokken was geweest, leverde uiteraard niets op.

Enkele dagen later, op maandag 18 september, moest de K.P. op de Beegderheide een strook grond afzetten in verband met een wapendropping die elk moment werd verwacht. Er gebeurde niets. De laatste actie was preventief: op 20 september demonteerden zeven K.P.-ers alle vitale onderdelen van de telefooncentrale in Roggel, zodat meteen na de bevrijding de verbindingen konden worden hersteld.³⁸⁷

In Roggel, waar kapelaan J.M.J. Adams de L.O. coördineerde en achtereenvolgens A. Derckx en J. Hobus als duikhoofd optraden, geassisteerd door J. Maessen en A. Salemans, bleef het gedurende de bezetting tamelijk rustig. In 1944 werden enkele zwarthandelaars overvallen en ging 75.000 kg. stro in vlammen op.³⁸⁸ Rond Kerstmis 1943 vond een incident plaats, dat de gemoederen nog geruime tijd zou bezighouden. Op 14 december was de N.S.B.-er M. Stemkens, een bakker uit Roggel, door onbekenden geliquideerd, omdat hij inlichtingen aan de Sipo zou hebben verstrekt. Toen Ströbel hiervan hoorde, gaf hij Elsholz opdracht de anti-Duits gezinde H.H. Geenen uit Roggel te liquideren. De maatregel was bedoeld als represaille, een zogeheten "Silbertanne-moord". In de zomer en november 1943 hadden verschillende Sipo-leden al een bezoek aan Geenen gebracht om te informeren naar zijn van spionage verdachte en naar Spanje uitgeweken zoon. Tot woede van Ströbel weigerde Elsholz het bevel tot liquidatie op te volgen. De Sipo-chef belastte vervolgens C.W. Klonen en H.W. Conrad met de opdracht. Op 23 december reden de twee naar Roggel. Klonen klopte bij Geenen aan en legitimeerde zich als Sipo-medewerker, hetgeen Ströbel uitdrukkelijk verboden had, aangezien dergelijke represailles in volstreekte anonimiteit moesten plaatsvinden. Klonen kreeg naderhand een fikse uitbrander. Geenen moest in de auto plaatsnemen. Ter hoogte van het gehucht Kessel-Broek stopte de auto aan een landweg bij een bos. Geenen moest maar eens eindelijk opbiechten waar hij de wapens had verborgen. De onschuldige bleef natuurlijk het antwoord schuldig. Conrad veinsde wel beter te weten. Hij dwong Geenen uit te stappen en de geheime bergplaats aan te wijzen. Iets verderop schoten Conrad en Klonen hem dood. Drie dagen later werd het lijk gevonden. Elsholz stelde een schijnonderzoek in.³⁸⁹

Nog vóór de L.O. in het district tot stand kwam, droeg de directeur van de zuivelfabriek in Neer, L.H.M. Teepen, al zorg voor tientallen onderduikers. Teepen had zijn anti-Duitse gezindheid nooit onder stoelen of banken gestoken. In 1940 begon hij met het verzamelen van wapens en munitie. Als gevolg van provocatie zat hij in mei 1941 enkele weken gevangen, maar het verboden wapenbezit was hem naar eigen zeggen niet zwaar aangerekend. Na zijn vrijlating ging Teepen zich toeleggen op de hulp aan onderduikers en vluchtelingen. Toen hem in juni 1943 het verzoek bereikte de vergaderingen in Roermond bij te wonen, weigerde hij beslist. Bij herhaling gaf hij tegenover Bleijs te kennen, dat het veel te gevaarlijk was zoveel mensen bijeen te laten komen. Teepen stelde nadrukkelijk bereid te zijn te werken vóór de L.O., maar niet onder de L.O. Klaarblijkelijk wenste hij zich niet te binden. Kapelaan P.H. van Leipzig vond, na een verzoek uit Roermond om iemand anders te sturen, de graanhandelaar J.G.H. Geraets bereid de vergaderingen bij te wonen. Aangezien men niet aan Teepen voorbij kon, kreeg Neer twee duikhoofden. Om eventuele kwaadsprekerij in het dorp bij voorbaat de kop in te drukken opperde Teepen dat elke inwoner een onderduiker in huis zou nemen. Of dat inderdaad gebeurde staat niet vast, maar reden voor roddel was er niet: de samenwerking tussen Teepen en Geraets verliep probleemloos. Teepen verzorgde circa zeventig en Geraets vierennegentig onderduikers die vanuit Roermond waren gezonden.³⁹⁰

Slagerszoon G.H. Roumen uit Haelen raakte in het voorjaar van 1943 betrokken bij de verzorging van onderduikers in het duik-kamp bij "De Bedelaar". In juni bezocht hij een bijeenkomst in Roermond, waar pater Bleijs een exposé gaf over de organisatiestructuur van de duikershulp in de regio Horst-Sevenum. In het district Roermond zou men volgens Bleijs op dezelfde manier te werk moeten gaan. Toen Roumen een week later de volgende bijeenkomst bezocht, trof hij maar liefst dertig personen aan. Hij werd aangewezen als duikhoofd van Haelen; W. Veugelers kreeg die taak toebedeeld voor Buggenum en H.J.H. Boonen voor Nunhem.³⁹¹ Zoals in veel andere dorpen op de westelijke Maasoe-ver viel de hulp aan vluchtelingen grotendeels samen met de hulp aan onderduikers.

VIII.3.9. Rayon Thorn, Neeritter, Ittervoort, Heel en Wessem

In dit aan België grenzend rayon stond de hulp aan vluchtelingen die naar onbezet gebied of België wilden uitwijken centraal. Het is niet bekend hoeveel onderduikers er vertoefden. Waarschijnlijk betrof het jongeren uit de omgeving die zonder veel problemen onderdak vonden bij boeren en particulieren. In Thorn, Neeritter en Ittervoort leidde kapelaan L.W. Weijs uit Thorn de L.O. Rond de dorpen Neeritter en Ittervoort rezen enige problemen, omdat het district Weert de twee plaatsen claimde. Het geschil kon in der minne worden geschikt. F. Giessen stond aan het hoofd van de L.O.-Heel. Hij werd geholpen door kapelaan P.J.H. Coenen, P. Adams en H. Linssen. Voor Wessem trad kapelaan M.A. Berkers als duikhoofd op.³⁹² De Sipo-Maastricht liet zich weliswaar van tijd tot tijd in de regio zien, maar dat had vooral te maken met de vluchtelingenhulp. De L.O. had er niet van te lijden en kon het werk zonder noemenswaardige problemen doen.

VIII.4. District Maastricht

De ontwikkeling van de L.O. in het district Maastricht week aanvankelijk af van die in de rest van de provincie. Van verschillende zijden werd hulp geboden aan onderduikers, onder anderen door M.H. Sporck. Hij werkte voor de Rotterdamse firma Sporck, een bedrijf dat in opdracht van de Organisation Todt verdedigingswerken aanlegde in Frankrijk. Aangezien de controle in de treinen met arbeiders op weg naar Frankrijk aanvankelijk weinig voorstelde, zag Sporck kans tientallen onderduikers ongemerkt te laten meereizen. Ook elders in het land werd deze methode met succes toegepast. Enige administratieve fraude was doorgaans voldoende.

In de loop van 1943 liep het mis. Een inwoner van Maastricht hoorde van de mogelijkheid via deze weg het land uit te komen en sprak erover met N.J.W. Keurvers, die de Sipo inlichtte. Nitsch startte meteen met intensieve controles in de treinen op het station van Maastricht en tientallen personen met valse, ondeugdelijke of zelfs zonder papieren liepen tegen de lamp. In totaal arresteerde hij ongeveer honderd onderduikers. De Sipo-agent veronderstelde dat Sporck was aangesloten bij een landelijke organisatie die een

en ander coördineerde. Vanwege de uitgebreide controles in de treinen staakte Sporck de hulpverlening. Nitsch ondernam vooralsnog niets. Hij hoopte dat Sporck hem op het spoor van het landelijk netwerk zou brengen. Die hoop bleek ijdel.³⁹³

In tegenstelling tot Noord- en Midden-Limburg speelden in Zuid-Limburg, met name in Maastricht, politieke en confessionele factoren een rol bij het ontstaan en de ontwikkeling van de L.O. Buiten Sporcks individuele hulpverlening bemoeiden zich in 1943 vier, los van elkaar werkende groepen met de hulp aan onderduikers: vier groepen met duidelijke accentverschillen, niet alleen wat politiek-confessionele achtergrond betreft, maar ook qua onderduikerskeuze.

De vermoedelijk oudste organisatie kwam voort uit de protestants-christelijke gemeenschap. Tot de medewerkers behoorden onder anderen D. van Assen, A.H. van Mansum en zijn zus Margreet, J. Vrij en mevrouw A.L. Wehner. Zij hielden zich met een breed scala aan illegale activiteiten bezig, zoals hulp aan joden, onderduikers en geallieerde vliegeniers, vervalsingen en verspreiding van illegale bladen als "Vrij Nederland" en "Trouw". Ofschoon ook hulp werd verleend aan "gewone" onderduikers die onder meer onderdak vonden in Utrecht en Groningen, lag het accent op de hulp aan joden. Zowel Van Mansum als Van Assen beschikten al vroeg in de oorlog over talrijke verbindingen. Beider beroep zal ertoe hebben bijgedragen: Van Mansum was handelsreiziger en wisselde herhaaldelijk van standplaats; Van Assen was deurwaarder bij de Belastingen en had veel contacten in zakelijke kringen. Bovendien was laatstgenoemde ouderling van de plaatselijke gereformeerde kerk. Terwijl Van Mansum de door hem geholpen joden voornamelijk in Maastricht, de Mijnstreek en Zutphen huisvestte, poogde Van Assen ze in België onder te brengen of, indien mogelijk, naar onbezet gebied te laten uitwijken. De hulpverlening, die begin 1942 van start ging, leverden Van Assen, Van Mansum en hun medewerkers verbindingen op met een vervalsingsgroep rond G. van der Veen in Amsterdam en andere hulpverleners in het westen van het land. De voormalige militairen M.A. Kaufman en W. Mol, die sedert hun vrijlating uit krijgsgevangenschap als grenscommiezen dienst deden aan de grensovergang Maastricht-België, steunden Van Assen en hielpen bij de clandestiene grenspassage. Hetzelfde deed P. Souren, van wiens diensten pilotenhelper J. Vrij naderhand veelvuldig gebruik

zou maken. Dank zij de snelle uitbreiding van de verbindingen kreeg Van Mansum voldoende valse papieren en distributiebescheiden.³⁹⁴ In de zomer van 1943 raakte Van Mansum verstrikt in het Englandspiel. Op 1 oktober 1943 werd hij in Heerlen gearresteerd (zie hoofdstuk IV, paragraaf III).

Deurwaarder Van Assen viel eveneens in Duitse handen. De gebeurtenissen die tot zijn aanhouding leidden verliepen als volgt. Een van de grondleggers van de rooms-katholieke tak binnen de L.O., A.P.P. Schweigmann, kreeg via zijn in Maastricht woonachtige verloofde, mejuffrouw M.C.J. Bloemen, in het voorjaar van 1943 verbinding met Van Assen. Op zijn tochten naar de Limburgse hoofdstad maakte hij kennis met de Maastrichtenaar P.J.M. Rademakers. Hij nam hem in vertrouwen. Mocht Rademakers in moeilijkheden geraken of personen kennen die uit het zicht van de bezetter moesten verdwijnen, dan kon hij altijd een beroep op hem doen. In mei 1943 was het inderdaad zover. Rademakers schreef Schweigmann een brief, waarin hij om hulp verzocht. Hij wist niet dat de Sipo kort tevoren een inval in Schweigmanns woning in Den Haag had gedaan. De brief viel in verkeerde handen en twee Haagse Sipo-agenten rekenden Rademakers in juni op het station van Sittard in. In ruil voor zijn vrijlating uit de Scheveningse gevangenis bood Rademakers de Sipo aan behulpzaam te zijn bij de opsporing van Schweigmann. Hij wist dat zijn Haagse verbindingsman regelmatig mejuffrouw Bloemen bezocht en dat hij samenwerkte met Van Assen. Twee Nederlandse Sipomedewerkers, F.C. Grondel en baron C.W.J. van Boetselaar, bijgestaan door twee chercheurs, kregen de zaak in behandeling. Zij reisden in de week van 19 juli in gezelschap van Rademakers naar Maastricht, waar Van Boetselaar en Rademakers mejuffrouw Bloemen bezochten. Een broer van haar stond de twee te woord. De andere drie wachtten een eindje verderop in een auto. Van Boetselaar en Rademakers gaven zich uit voor studenten die op zoek waren naar een onderduikadres en distributiebonnen. Tot zover klonk hun verhaal aannemelijk. Toen echter de een zich liet ontvallen met de trein naar Maastricht te zijn gereisd en de ander het even later over een auto had, begreep Bloemen dat er iets niet in de haak was. Hij liet niets meer los. Het tweetal vertrok en begaf zich naar de woning van Van Assen. Daar hadden ze meer succes. De deurwaarder hechte geloof aan hun verhaal en zegde toe voor bonnen te zorgen en op zoek te gaan naar Schweigmann.

Ondanks het verzoek van mejuffrouw Bloemen - zij was door haar verloofde schriftelijk gewaarschuwd voorzichtig te zijn met de twee student-onderduikers naar aanleiding van de overval op zijn woning - wenste de goedgebouwde Van Assen het contact niet op te geven. Op vrijdag 23 juli bezorgde Van Mansum de deurwaarder de distributiebonnen. De volgende dag, 's middags om 17.00 uur, arresteerden de Haagse Sipo-medewerkers Van Assen en het bij hem ondergedoken joodse echtpaar J. Hoffnung en J. Hoffnung-Sandhaus. Mevrouw B. van Assen-Grolleman trof hetzelfde lot, toen zij tegen de avond thuiskwam.³⁹⁵

Toen Nitsch van de aanhouding van Van Assen vernam, ontstak hij in woede. Kort tevoren, in juni, was mejuffrouw A. van Leeuwen bij een poging de grens met België te overschrijden ter hoogte van Maastricht aangehouden op verdenking van hulp aan joden en het verrichten van koeriersdiensten voor een Amsterdamse verzetsorganisatie. Gefrustreerd door de volgens haar laakbare houding van haar opdrachtgevers en uit angst voor de straf die haar boven het hoofd hing, bood zij Nitsch haar diensten aan. De Sipo-agent kwam door de talrijke bruikbare inlichtingen van zijn kersverse informante een wijdvertakte organisatie op het spoor, waarvan ook Van Assen deel uitmaakte. Teneinde een grote slag te kunnen slaan ondernam hij voorsnog niets, maar liet hij de deurwaarder schaduwen (zie hoofdstuk IV, paragraaf III en IV). De Haagse Sipo-medewerkers doorkruisten zijn plan. Voor Nitsch viel weinig eer meer te behalen. Van Leeuwen vertrok naar Den Haag en zette haar rol als informante voort in dienst van de Sipo-agent F. Frank, die haar inzette om de organisatie Luctor et Emergo op te rollen.

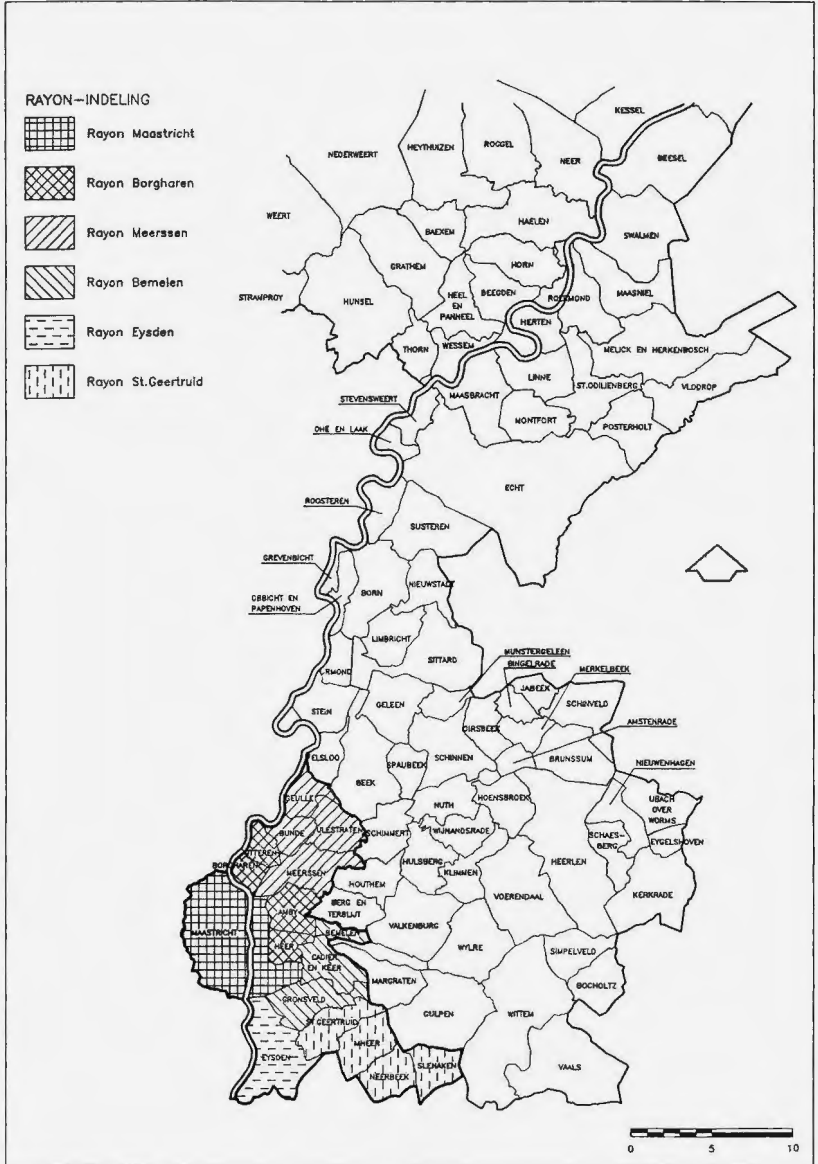
Door het Englandspiel was de Haagse Sipo erin geslaagd de groep-Bongaerts te infiltreren. Bongaerts' medewerker H. Tobben raakte betrokken bij plannen om Van Assen uit de gevangenis te bevrijden. Op aanraden van verpleegster G.J.H. Roeloffzen werd het plan naderhand gewijzigd. Zij stelde voor Van Assen met paratyphus te infecteren, waarna hij uit het ziekenhuis zou worden bevrijd, wat eenvoudiger leek. De nietsvermoedende Tobben lichtte de V-mannen en de Haagse Sipo hierover in. Zij zegden medewerking toe. Vervolgens vernam Nitsch er via Den Haag van. In de loop van augustus liet hij de betrokkenen, Roeloffzen, haar verloofde H.W.L. Frischmuth, de arts Th. Castermans en de gevangenisclerk M.J.H. Rademakers oppakken. Op 27 juli 1944

werden ze wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken en op 7 september vrijgelaten. Aan bewijslast schortte het niet, want eind augustus 1943 had Van Assen inderdaad paratyphus gekregen. Conform de eerder gemaakte afspraken meldde Nitsch dit terstond aan zijn Haagse collega's. Hij kreeg opdracht Van Assen te executeren. Op dinsdag 14 september schoten Nitsch, Conrad en Ströbel de zieke deurwaarder op bevel van B.d.S., K. Schöngarth, dood in de Schadijkse bossen bij Horst-Meterik. Pogingen van de Belastinggroep Maastricht om Van Assen tegen betaling van f 40.000,- vrij te kopen, hadden niets opgeleverd. Tijdens de rechtszitting in juli 1944 moest de executie worden verzwegen. De aanklager deelde mee dat Van Assen door de illegaliteit was bevrijd. De Maastrichtse Sipo-leden gingen vrijuit.³⁹⁶

Door de uiteenlopende illegale activiteiten en de daaruit voortkomende verbindingen en de gemeenschappelijke anti-nationaal-socialistische gezindheid kwam de protestants-christelijke verzetsgroep begin 1943 in contact met een illegale groep van leden en sympathisanten van de voormalige S.D.A.P. in Maastricht. Traditionele geschillen werden omwille van het gemeenschappelijk doel terzijde geschoven. Omdat ze ontevreden waren over het feit dat het S.D.A.P.-afdelingsbestuur zich volstrekt afzijdig hield, hadden individuele S.D.A.P.-leden de handen in elkaar geslagen. Tot de voortrekkers behoorden het gewezen raadslid en treinmachinist J.S.H. Lokerman, de leraar J. Lamberts en zijn collega J.J.A.H. Jacobs en E.G. Courrech Staal. Zij kregen steun van onder anderen F.H. van Wijhe, M. van Wijhe-Robeers en de bejaarde N. van Haaren. De socialisten, zoals ze genoemd werden, hielden zich bezig met de verspreiding van allerlei illegale vlugschriften, onder meer afkomstig uit de kring rond J. Vorrink, het "Parool", waarvoor Lokerman enige tijd als verbindingsman optrad, en "Vrij Nederland". Voorts bekommerde de groep zich om politiek links georiënteerde onderduikers en joden. Ze werden in dezelfde streek gehuisvest als de onderduikers van de protestants-christelijke groep.

Nadat de medewerkers door Lokerman en Van Mansum bij elkaar waren geïntroduceerd, kwam het al spoedig tot samenwerking tussen de twee groepen. Lokerman gebruikte zijn beroep om illegale bladen in treinen te verspreiden en knoopte verbindingen aan met Belgische collega's, zodat de mogelijkheid ontstond Engelandgangers en joodse vluchtelingen per spoor naar Frankrijk

Kaart 43. District Maastricht: indeling in rayons

meester E.H.A.M. Meijer in Borgharen en Itteren, P.W.A. Landman in Eijsden, J. Limpens in Amby, P.J. Coenen in Banholt en Mheer, J. Notermans in Ulestraten en D. en G. van Beek in Meerssen.⁴⁰⁷

Janssen zag zijn inspanningen gedeeltelijk met succes bekroond. De socialistische en protestants-christelijke groep bleken bereid op te gaan in een groter verband, maar de groep-Versleijen gaf er de voorkeur aan zelfstandig te blijven. Het feit dat de L.O.-ers de groep hardnekkig Belastinggroep bleven noemen had kwaad bloed gezet. Uit camouflageoverwegingen spraken de B.G.M.-medewerkers zelf steeds van "Versleijen", "Sjeng" en "Blok". Samenwerking werd niet op voorhand afgewezen, aangezien de groep-Versleijen voordeel had bij een goed contact met de L.O. Langs die weg konden bijvoorbeeld distributiebonnen worden verkregen. Bartels onderhield namens de B.G.M. het contact met de L.O. Naderhand vertegenwoordigde Hovens de groep in de L.O.-districtsraad. Door de fusie tussen de drie groepen en de samenwerking met de B.G.M.-tak hoopte men de contacten met de verschillende instanties beter te kunnen benutten en coördineren, dubbele steunuitkeringen tegen te gaan en een goed functionerend alarmsysteem op te kunnen zetten. Afsgesproken werd voortaan elke dinsdag bij Joosten bijeen te komen voor overleg: Lokerman namens de socialisten, Vrij namens de protestants-christelijken en Janssen en Joosten namens de katholieken. Bij toerbeurt zou een van hen namens het district op woensdag de gewestelijke vergadering in Roermond bezoeken. In november 1943 bezocht Lokerman als eerste de gewestelijke vergadering.⁴⁰⁸

De bundeling bracht enige organisatorische verbetering. De rayonleiders vormden de districtsraad, aangevuld met A. Caris, die de contacten met de distributiedienst, het gewestelijk arbeidsbureau, andere overheidsdiensten, het bedrijfsleven en de duikhoofden onderhield. Er werd een duikraad in het leven geroepen, waarin Lokerman, Vrij, Caris, Hovens en Janssen zitting namen. Ondanks de reorganisatie functioneerde de L.O.-Maastricht begin 1944 nog steeds niet naar behoren. Het district kampte met de gevolgen van de versnipperde hulpverlening. Zo had men voor relatief weinig onderduikers veel bonkaarten nodig. Bovendien liet menig gastgever zich betalen voor de verleende diensten. Na de arrestatie van J.A.J. Janssen, in februari 1944, besloot de gewes-

smokkelen en zwarthandel bedrijven. In 1942 verbleef ze vanwege haar misdragingen acht weken in gevangenschap. Gedurende haar detentie maakte ze kennis met Ströbel, met wie ze prompt een intieme relatie aanknoopte.⁴¹³

Dat laatste was Hooghuis bekend. Toen hij van een van zijn werknemers vernam dat S. Dolmans was gearresteerd, polste hij mevrouw Zeguers-Boere over de mogelijkheid Dolmans vrij te kopen. Hierover lichtte hij Ummels in, die zich geïnteresseerd toonde. Zeguers bracht een bezoek aan Nitsch en vroeg hem of Dolmans, Schrijnemaekers, Janssen en Van der Noordaa tegen betaling vrijgelaten konden worden. Ook Nitsch toonde belangstelling. Zeguers vertelde hem dat ze via Hooghuis en Ummels verbinding had met de illegaliteit. Het Sipo-lid was bereid het spel mee te spelen. Hij probeerde tijd te rekken om zoveel mogelijk aan de weet te komen. De informant F. Jaegers (zie hoofdstuk III, paragraaf III.6.2.) - door Nitsch eerder tevergeefs bij Janssen in de cel geplaatst om informatie los te krijgen - kreeg opdracht de woning van Ummels in de gaten te houden en te noteren welke personen het pand bezochten. Via Zeguers liet de Sipo weten, dat Dolmans, Schrijnemaekers en Janssen tegen betaling van f 2.000,- en 20.000 Belgische francs zouden worden vrijgelaten. Na overleg met de districtsleiding berichtte Ummels dat men met het voorstel accoord ging. Schrijnemaekers en de broers van Janssen en Dolmans kwamen vrij. De Maastrichtse L.O.-leiding was uiteraard tevreden met het resultaat; wellicht konden ook de overige arrestanten door bemiddeling van Zeguers, die men volkomen vertrouwde, vrijgekocht worden.

Teneinde haar extra krediet te verschaffen in L.O.-kring gaf Nitsch op 26 april opdracht E. van der Noordaa, tegen wie geen enkel bewijs voorhanden was, vrij te laten. Zijn opzet slaagde. Zeguers bezocht regelmatig L.O.-bijeenkomsten ten huize van Ummels en maakte kennis met Lokerman. De Sipo raakte steeds uitvoeriger geïnformeerd over de plaatselijke L.O. Lokerman stond erop dat hij zelf de onderhandelingen met Zeguers over vrijkoping van arrestanten zou voeren. De slagerij van Ummels fungeerde als contactadres. Op verzoek van Zeguers gaf Lokerman de P.T.T.-er H.J. Reinders opdracht haar telefoon clandestien op het net aan te sluiten. Toen bleek dat de L.O. bereid was f 12.000,- te betalen voor de vrijlating van Janssen, begreep Nitsch dat zijn arrestant een vooraanstaande rol in de Maastrichtse

organisatie moest hebben gespeeld. Opnieuw kreeg Janssen het zwaar te verduren. Zeguers bleef intussen uitvoerig rapporteren. Zo berichtte ze dat de gevangenvaarders L. Krans en H.J. Jamin met de L.O. samenwerkten en doorgaven wanneer gevangenen op transport werden gesteld. Nitsch beraamde een nieuw plan. Hij vertelde Zeguers dat op Goede Vrijdag, 7 april 1944, twaalf gedetineerden uit Maastricht zouden vertrekken. De L.O.-ers haptten meteen toe. Die dag zou een knokploeg de gevangenen ter hoogte van Sittard proberen te bevrijden, maar door gebrek aan coördinatie ging het plan niet door. Op 7 april vond er inderdaad een zwaarbewaakt transport plaats van Maastricht naar Amersfoort. De bewakers waren op alles voorbereid en hadden met de K.P. willen afrekenen.

Eind april achtte Nitsch de tijd rijp om in te grijpen. De omgeving van de woning van Ummels werd afgezet door een Sipocommando. Omdat Lokerman niet kwam opdagen, besloot men vooralsnog af te wachten. Een volgende poging, begin mei, mislukte eveneens, omdat de zieke Lokerman opnieuw verstek liet gaan. Nitsch wilde niet langer wachten en liet Zeguers een briefje schrijven, waarin ze Lokerman verzocht haar op dinsdag 9 mei 's avonds om tien uur in haar woning te bezoeken. Het berichtje liet ze door een van haar kinderen bij Ummels bezorgen. Op de bewuste avond vatten Ströbel en Nitsch post achter een gordijn in Zeguers woning. Lokerman en Zeguers-Boere spraken een half uur met elkaar. Toen hij wilde vertrekken namen de twee hem in hechtenis. Dit was tevens het sein om overal in de stad tot actie over te gaan. Ruim vijftig personen werden gearresteerd, onder wie een onderduiker die Zeguers-Boere in huis had genomen om zo de indruk te wekken dat ze volledig te vertrouwen was, alsook degene die de onderduiker bij haar had gebracht. Laatstgenoemde, H. Brouwers, kwam in Neuengamme om het leven. De P.T.T.-ambtenaar Reinders, die onder de schuilnaam Hermans werkte, werd opgepakt evenals de P.T.T.-er P.A. Hermans, die nergens van wist, maar niettemin ernstig werd mishandeld door Nitsch. Hij verdween enkele maanden naar het kamp Amersfoort. De meeste arrestanten kwamen na enige tijd weer vrij. De overigen werden naar Duitse (werk)kampen gedeporteerd. Als gevolg van het verraad van A. Zeguers-Boere kwamen naast Brouwers de volgende personen om het leven: E.M.H.Ch.H. Houtappel (Neuengamme, 24-11-1944), H.J. Jamin (Buchenwald, 8-3-1945),

kapelaan H.J. Lochtman (Bergen-Belsen, 27-2-1945), J.S.H. Lokerman (Neuengamme, 11-2-1945) en J.W. Ummels (Sachsenhausen, 2-12-1944).⁴¹⁴

Kort na middernacht had M. Schoon, de chauffeur van de Sipo, de twee Sipo-leden, Zeguers-Boere en Lokerman opgehaald aan het St. Servaasklooster en hen naar het bureau van de Sipo aan de Wilhelminasingel gebracht. De verraadster wachtte er tot 's morgens zeven uur, waarna ze met Nitsch door Zuid-Limburg ging toeren. Tenslotte werd ze ondergebracht in hotel "Mooi Nederland" in Epen, waar ze twee weken logeerde. Vervolgens vertrok ze in gezelschap van Ströbel naar hotel Sonsbeek in Arnhem.⁴¹⁵

Terug in Maastricht zette ze haar leventje ongestoord voort, totdat Ströbel besloot een einde te maken aan haar smokkelpraktijken en dreigde haar grenspas in te nemen. Ze vond er snel een antwoord op. Eind juli liet ze de Sipo-chef weten verbinding te hebben gekregen met de Belgische Witte Brigade in de persoon van een zekere De Wit. Om haar verhaal geloofwaardig te maken overhandigde ze Ströbel enkele pistolen. Die had ze, naar ze vertelde, ontvangen van H.H. Schepers (De Wit) uit Elsloo. Door tussenkomst van een caféhoudster uit het Belgische grensplaatsje Vroenhoven, M.E. Coenegracht-Straetermans, maakte ze voor 18 augustus een afspraak met hem in Meerssen. Vier Sipo-beambten, onder wie Nitsch en Conrad, wachtten de jongeman die dag in Meerssen op en schoten hem dood.⁴¹⁶

Na de arrestatiegolf van 9 mei heerste grote verslagenheid in de sterk uitgedunde L.O.-gelederen. Niemand had ook maar enige argwaan gekoesterd jegens mevrouw Zeguers. Integendeel, ze had zich in korte tijd ontpopt als een nuttig en zeer verdienstelijk medewerkster. Slager Ummels liet via een gevangenenbewaarder weten, dat zij waarschijnlijk verantwoordelijk was voor het verraad. Volstreekte zekerheid had men niet, aangezien zij - voor de vorm - tegelijk met Lokerman en de onderduiker was gearresteerd. Plannen om de arrestanten, die eind juni op bevel van Nitsch naar Vught waren overgebracht, te bevrijden liepen op niets uit. De K.P.-Den Bosch voelde er niets voor en de K.P.-leider van Noord-Limburg, H. Bouten, werd te laat ingeschakeld om nog iets te kunnen ondernemen.⁴¹⁷

Opnieuw stond de L.O.-Maastricht voor een ingrijpende reorganisatie. J. Vrij en J. Mulders namen de districtsleiding op zich,

maar vielen respectievelijk op 23 mei en 21 juni weg als gevolg van arrestatie. J.H.A. Sorée volgde Mulders en Vrij op. Met K. Schoolmeesters, A. Caris, H. Debats en J. Lamberts vormde hij tot de bevrijding, medio september, de duikraad.⁴¹⁸ Hovens, die namens de groep-Versleijen zitting had in de raad, trad er na de arrestatiegolf definitief uit. Van een hechte samenwerking tussen de twee groepen was nimmer sprake geweest. Niettemin bleef de L.O. de B.G.M.-tak van bonnen voorzien.⁴¹⁹

Ondanks de reorganisatie en het dure leergeld dat de Maastrichtse L.O. had moeten betalen konden enkele verraders de organisatie toch nog schade toebrengen. In juni 1943 waren de grenspasseur P.H. Moors en mejuffrouw A.M. Osmetti uit het Belgische Herstal aangehouden op aanwijzing van mevrouw M.E. Coenegracht-Straetermans uit Vroenhoven. Evenals Zeguers-Boere was mevrouw Coenegracht een speelbal in handen van de Sipo geworden. Pogingen om haar echtgenoot, die in verband met een smokkelaffaire was opgepakt, vrij te krijgen hadden haar in de armen van de Sipo gedreven. In ruil voor diens vrijlating verschafte ze Nitsch en Ströbel inlichtingen over personen die joden hielpen. Dat leidde op 24 november 1943 tot de aanhouding van politieinspecteur J.F. Kraay en in 1944 tot de arrestatie van rechercheur R.C.A.M.E. Pagnier en rentenier J.J.P. Hazelzet. Zij verbleven geruime tijd in Duitse kampen. Aangezien haar inlichtingen vooral de Belgische illegaliteit betrof, bleef de schade voor de Maastrichtse organisatie beperkt.⁴²⁰

Op 4 juli 1944 belde de hoofd-wachtmeester van politie, A.B. Reuten, bij mevrouw A.M.J.H. Duijkers-Debije in Heer aan en vroeg of hij mocht telefoneren, omdat hij een illegale transactie van kersen op het spoor was gekomen. In de woning zag hij enkele exemplaren van het illegale blad "Trouw" op tafel liggen. Reuten knoopte een gesprek aan over de illegaliteit, waarop mevrouw Duijkers hem in vertrouwen nam en vroeg of hij bereid was tijdelijk de joodse onderduiker H. Oppenheim in huis te nemen. De politieman stemde ermee in en lichtte de Sipo in. Op 7 juli haalde Reuten de joodse jongeman op, die prompt werd gearresteerd. Reuten liet mevrouw Duijkers weten dat alles in orde was. Hij probeerde uit te vissen van wie ze de illegale bladen ontving en wie bij de hulp aan joden betrokken was. In de loop van juli arresteerde de Sipo twee verspreiders van het blad "Trouw", J.W. van Heyst en F.A. Erkamp uit Heer, alsook de

hulpverlener aan joden J.H.M. Speetjens en het echtpaar G. Duijkers en A. Duijkers-Debije. Van Heyst en Erkamp kwamen na enkele weken weer op vrije voeten. Duijkers kwam op 23 februari 1945 om het leven in Sachsenhausen en Speetjens op 5 maart 1945 in Mauthausen. Mevrouw Duijkers overleefde de Duitse kampen. Het is niet bekend hoe het met H. Oppenheim is afgelopen. Na zijn aanhouding sloeg hij door en vertelde te zijn geholpen door medewerkers van de L.O.-Gulpen. Dat leidde in elk geval tot de arrestatie van J.H. Ortman uit Wahlwiller en kapelaan L.M.H. Penders uit Gulpen op 21 juli 1944.⁴²¹

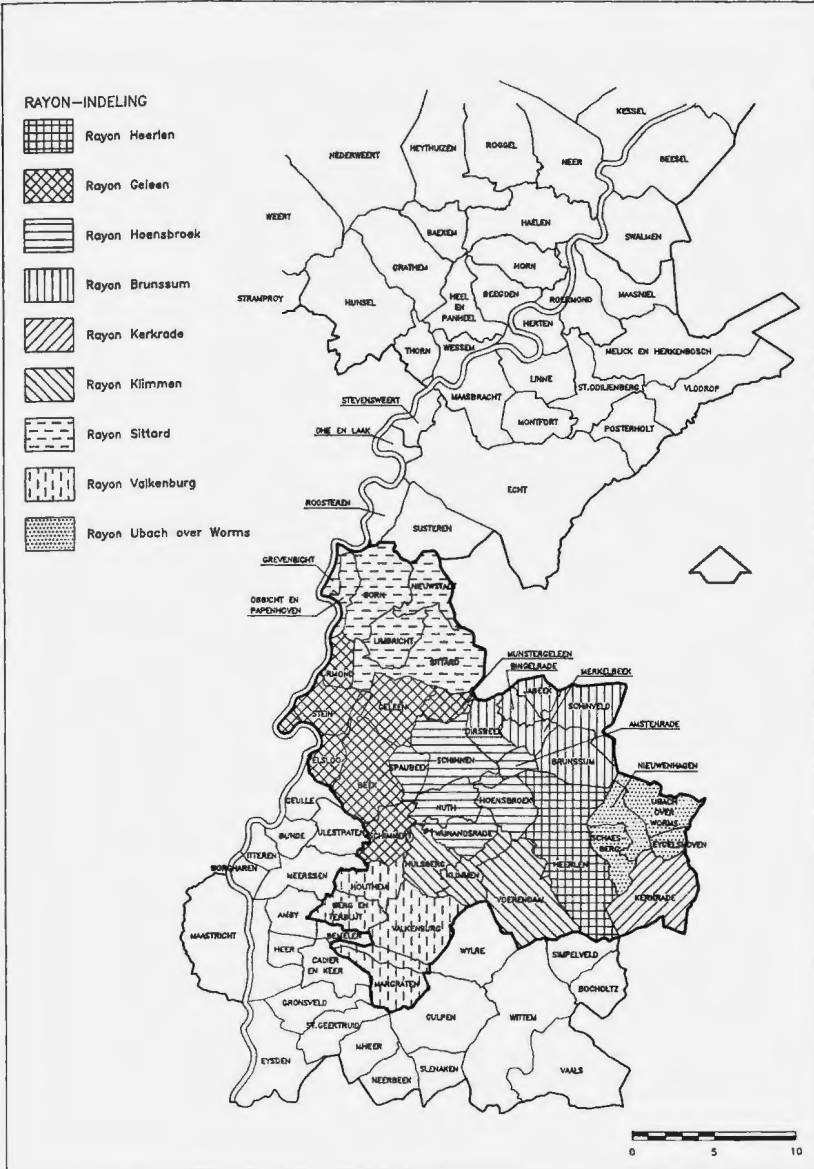
VIII.5. District Heerlen

VIII.5.1. Algemene geschiedenis van het district en het rayon Heerlen

In Heerlen en omgeving verzorgden communisten, socialisten, protestants-christelijken en medewerkers van de O.D. en de groep-Bongaerts al onderduikers toen er van enige structuur en coördinatie nog geen sprake was. Het betrof met name joden, communisten en links-socialisten. Zij hadden in 1941 en 1942 het meest te lijden van de Duitse maatregelen. Medio mei 1942 kwamen daar de beroepsofficieren bij. Hulpverleners als kapelaan J.W. Berix en politiemann J.H. de Koning wisten weliswaar voldoende gastgezinnen te vinden, maar de moeilijkheden rond de voedselvoorziening dreigden de initiatiefnemers al gauw boven het hoofd te groeien. Honderden personen waren in 1942 afhankelijk van de hulp geworden. Door contact op te nemen met de directeur van het distributiebureau, J. Hendrix, en diens naaste medewerker P. Stoks slaagden de helpers erin de ergste nood te lenigen.⁴²² Anderen reisden stad en land af om voedsel te verzamelen en hielden inzamelingsacties onder geestverwanten.

Begin 1943 noopte de te verwachten groei van het aantal onderduikers de initiatiefnemers de hulpverlening anders aan te pakken. Vooralsnog boekten Berix, De Koning en het hoofd van de afdeling financiën van de gemeente Heerlen W.J. Quint, die regelmatig bijeenkwamen in het St. Josephziekenhuis te Heerlen en daar met rector P.E.J.J. Teeuwen de moeilijkheden bespraken, weinig resultaat. Dat veranderde in het voorjaar toen kapelaan Naus zijn

Kaart 44. District Heerlen: indeling in rayons

Heerlense collega N.M.H. Prompers voor een bezoek aan Venlo uitnodigde. Prompers had in zijn preken zijn anti-nationaal-socialistische gezindheid niet onder stoelen of banken gestoken. Op 19 maart 1943 had hij zich voor zijn uitlatingen moeten verantwoorden bij de Sipo. Hij was er met een fikse uitbrander vanaf gekomen. In Venlo vroeg men hem het district Heerlen te organiseren. Ofschoon er over zijn gezindheid geen twijfel bestond, maakte Naus toch een ongelukkige keuze met Prompers. De kapelaan kampte met een zwakke gezondheid en kort na zijn bezoek aan Venlo volgde zijn benoeming tot rector van het Heerlens ziekenhuis. Door drukke werkzaamheden was hij niet bij machte een efficiënte organisatie op poten te zetten.⁴²³ In kapelaan J.W. Berix vond hij echter een bekwaam en actief medewerker. In september 1943 droeg Prompers de leiding aan hem over. Berix was op 12 april 1907 in het Maasdorp Meers geboren. Na het gymnasium studeerde hij twee jaar filosofie te Rolduc en vier jaar theologie aan het Groot Seminarie in Roermond. In 1933 werd hij tot priester gewijd en datzelfde jaar benoemd tot kapelaan in Heerlen. Als zoveel jonge geestelijken onderhield Berix nauwe banden met plaatselijke jeugdorganisaties, zoals de Jonge Wacht en de Verkennerij. Na de opheffing van die organisaties zag hij erop toe dat de activiteiten konden worden voortgezet in een E.H.B.O.-groep en de K.A. In het voorjaar van 1943 organiseerde hij met enkele artsen voorlichtingsbijeenkomsten, waar hij uit de doeken deed hoe de jongeren zich door middel van vrijstellingen aan uitzending naar Duitsland konden onttrekken.⁴²⁴ In de zomer van 1943 raakte Berix bij de L.O. betrokken. Aanvankelijk wilde het niet erg vlotten met de organisatie. Kapelaan A.H.L. Meertens, die door Naus was benaderd, werd door Berix ongeschikt geacht, omdat hij tussen juli 1941 en juni 1942 gevangen had gezeten wegens zijn anti-nationaal-socialistische houding. Bovendien was Meertens' pastoor, P.J. van Oppen, gekant tegen deelname van zijn kapelaan aan de illegaliteit. De overredingskracht van secretaris Moonen deed Van Oppen echter van gedachten veranderen. Meertens adviseerde Berix op welke jongeren van de K.A. hij een beroep kon doen, want aanvankelijk waren K.A.-ers aangezocht die door hun loslippigheid alle inspanningen teniet dreigden te doen.⁴²⁵

Tegen oktober 1943 was het fundament eindelijk hecht genoeg om een organisatie op te bouwen. Het district werd door Berix en

J.H.A.E. Cornips ingedeeld in acht rayons. In overleg met de districten Roermond, Maastricht en contactpersonen in de regio Gulpen werden de grenzen afgebakend. Cornips, student aan de Economische Hogeschool in Tilburg, had geweigerd de loyaliteitsverklaring te ondertekenen en was in mei 1943 naar Duitsland vertrokken om zijn ouders niet in gevaar te brengen. In september keerde hij naar Heerlen terug. Zijn vader introduceerde hem bij Berix.⁴²⁶

R.-k. geestelijken, dominees en personen die al langer in de illegaliteit actief waren genoten de voorkeur van Berix en Cornips. Zij kregen het verzoek de noodzakelijke contacten in hun gemeenten te leggen en duikadressen te zoeken. De initiatiefrijkste en met leidinggevende capaciteiten begiftigde medewerkers werden doorgaans tot rayonleider benoemd. Berix en Cornips streefden ernaar alle illegale werkers in de rayons in één organisatie te bundelen. In november 1943 was het organisatorisch raamwerk klaar. In verband met de risico's zag men al spoedig af van het beleggen van districtsvergaderingen in het ziekenhuis van Heerlen. Als een rayonleider dat nodig achtte, werden kleinere bijeenkomsten belegd ten huize van Berix, in het patronaatsgebouw of naderhand in de spreekkamer van het klooster van de Kleine Zusters van de H. Joseph en de woning van de familie Seelen. Cornips fungeerde als verbindingsman tussen het district en de rayons. Hij bracht wekelijks verslag uit aan de districtsraad, waarvan hij zelf, Berix, kapelaan J.J. Keulen, Quint en De Koning deel uitmaakten. Doorgaans vond de districtsraadsvergadering daags na de gewestelijke vergadering plaats. Afwisselend bezochten Cornips en Berix die vergadering.⁴²⁷ Als gevolg van de moeizame totstandkoming van de L.O.-Maastricht en de geringe belangstelling van dat district voor de omliggende gemeenten werd het rayon Valkenburg in januari 1944 aan het district Heerlen toegevoegd.

Begin 1944 telde het district dus negen rayons: Hoensbroek (geleid door kapelaan W.H. Hermans), Brunssum (pater W.E.H. van der Geest), Geleen-Beek (H. Smeets), Kerkrade (Th.J.M. Goossen), Ubach over Worms (pater Ch. Fréhen), Klimmen (B.J.C. van Kooten), Heerlen (tot januari 1944 J.H.A.E. Cornips en kapelaan J.J. Keulen daarna alleen Keulen en vanaf maart respectievelijk J. Seelen en A.J. Derks), Valkenburg (P.J.A. Schunck) en Sittard (M.P.J.M. Corbeij). Na een vergadering ten

huize van B. van Kooten werd Klimmen als laatste rayon aan het district toegevoegd. Erg soepel verliep de samensmelting overigens niet. Het rayon Geleen-Beek sloot zich pas definitief aan toen onomstotelijk vaststond dat men er veel profijt van zou hebben.⁴²⁸ Sittard bleef hardnekkig een onafhankelijke koers varen tot ergernis van de districten Roermond en Heerlen. Het rayon zal derhalve in een aparte paragraaf worden besproken. Met het district Gulpen boterde het evenmin. Wellicht werden de strubbelingen gedeeltelijk veroorzaakt door het feit dat Berix c.s. veel medewerkers hadden geworven in kringen van personen die al enige tijd deelnamen aan het verzet en deel uitmaakten van bestaande illegale "organisaties" die hun zelfstandigheid ongaarne prijsgaven.

Gedurende de eerste maanden, dat wil zeggen de laatste maanden van 1943, baarden de financiën de districtsleiding veel zorgen. Met steun van de directeur van de Twentsche Bank, W. Driessen, het Fonds voor Bijzondere Nooden, beheerd door de hoofdaalmoezenier van sociale werken, K.W.A.H. Roncken en in overleg met de gewezen voorzitter van de R.K. Werklieden Bond, J. Maenen, konden de ergste problemen het hoofd worden geboden. Quint nam contact op met A.J. Gelderblom, zodat een verbinding tot stand kwam met het N.S.F. Een gemachtigde van de districtsraad, H. Cordewener, trad als districtskassier op.⁴²⁹

Voor voorzieningen in natura bleef men aangewezen op inzamelingsacties bij boeren en particulieren. Naderhand was dat nauwelijks nog nodig. Geld voor kleding kreeg men van het Fonds voor Bijzondere Nooden. De textielfirma Schunck verwierf textiel van het rijksbureau voor de distributie van textielproducten door de handel, kortweg Distex, in Arnhem. Een medewerker van Distex zorgde ervoor dat de clandestiene leveranties buiten de boeken bleven.⁴³⁰ Distributieambtenaren, onder wie Hendrix, P. Stoks, H.M. Hegtermans, P. Lucer, T.H.W. Rensen en J. Spreksel toonden zich actief en inventief bij het vrijmaken van bonkaarten voor de L.O. In 1944 liep het aantal geleverde bonkaarten op tot dertienhonderdvijftig per periode. De bescheiden werden toevertrouwd aan koster J. Brouns, die alles in de hoofdkerk verborg.⁴³¹ Teneinde personen voor uitzending naar Duitsland te behoeden en vrijstellingen te verschaffen waren goede contacten met het Gewestelijk Arbeidsbureau onontbeerlijk. Tot 8 december 1943 ondervond de Heerlense L.O. steun van de G.A.B.-medewerker

H.J.H. Vreuls. Na zijn ontslag maakte Vreuls zich verdienstelijk voor de L.O. in het rayon Ubach over Worms en voor het Außenministerium. Na het vertrek van Vreuls traden onder anderen H.J.M. Dassen, W.J.M. Dautzenberg en J.P.F. van Els op als contactpersonen bij het G.A.B. De assistente van de G.A.B.-keuringsarts, mejuffrouw M.A.C. Förster, behoedde talrijke goedgekeurde personen voor uitzending naar Duitsland door op grote schaal medische attesten te veranderen en zelf afkeuringsbewijzen te ondertekenen. Toen men er achter kwam dat een "foute" collega, H.Th.G. Derryx, in opdracht van Nitsch haar gangen naging en de Sipo over haar doen en laten informeerde, dook Förster onder. Haar opvolgster, mejuffrouw M.A.P. Duysens, zette de activiteiten van Förster voort.⁴³²

De L.O. beschikte eveneens over contactpersonen op het gemeentehuis, onder wie C. Crombach en S. Apers. Om te vermijden dat de werkzaamheden verstrengeld zouden raken werd een taakverdeling doorgevoerd: A. van de Akker leidde de persoonsbewijzensectie; een groep rond L.J. de Graaf hield zich bezig met de verspreiding van illegale bladen die, voor zover ze niet in de regio werden gedrukt, het district veelal via L.O.-kanalen bereikten; pater C. Holthuijzen uit Hoensbroek onderhield het contact met het kamp Vught en een groep rond G.H. Bensen, P.F. Driessen en J.R.P. Crasborn waaruit naderhand de K.P.-Heerlen ontstond, die strikt gescheiden van de L.O. opereerde.

Omdat de districtsleiding al in een vroeg stadium afzag van het houden van grote bijeenkomsten, ontstond in de regio Heerlen een wijdvertakt net van koeriers. Sommigen vervoerden naast distributiebescheiden, valse stempels en papieren, illegale bladen, persoonsbewijzen, berichten en inlichtingen ook wapens en munitie. Hun werkterrein beperkte zich overigens niet uitsluitend tot het district. Verscheidene koeriers doorkruisten het hele land, vooral in 1944. Aanvankelijk verplaatsten ze zich per trein, later per fiets of te voet. Tot het legertje koeriers behoorden de dames F.L.H. van den Bergh ("Meta"), M.A.C. Cuypers ("Corrie"), M.Th. Jaspers ("Trees"), H. Okhuyzen ("Riek"), M. Retrae, J. Smeets, A.M.G. Straver ("Ploon") en de heren J. van Betuw, Th.G.W.B.M. Crijns, Th.G. Keulaerds, C.M.J. Laudy ("Riel") en J. Seelen ("Joep") die er leiding aan gaf en de opdrachten verstrekte.⁴³³

moest aanbellen, waarna de overige K.P.-ers naar binnen zouden gaan om de bewakers buiten gevecht te stellen. Het liep anders. Een van de bewakers sloeg alarm. Er ontstond een vuurgevecht, waarbij een bewaker gewond raakte. De K.P.-ers bliezen de aftocht en vertrokken naar Valkenburg. De K.P.-Heerlen hoefde niet meer in actie te komen. De volgende dag keerden Dobbe en zijn ploeg naar Nijmegen terug.⁴³⁷ Een onderzoek door de Sipo leverde niets op. Het staat niet vast of Nitsch door de overval van 9 maart kapelaan Berix op het spoor kwam. Toen Berix vernam dat in Geleen arrestaties hadden plaatsgevonden, dook hij op 24 maart 1944 onder. De districtsleider vestigde zich in de woning van mevrouw J. Jaspers-Koten in Klimmen, waar hij zijn werkzaamheden voortzette.⁴³⁸

Vanzelfsprekend had de L.O. baat gehad bij een geslaagde overval op het distributiekantoor en het gemeentehuis, maar of de organisatie bij de plannen was betrokken staat niet vast. Dat lag anders bij de bevrijding van koerier Th. Crijns in de nacht van 23 op 24 april 1944. Op 20 april bezocht Crijns kapelaan Keulen. Op weg naar huis werd hij omstreeks 23.00 uur door patrouillerende landwachters aangehouden. Aangezien hij een partij distributiebesccheiden, PB's en belastende papieren waaronder een adressenboekje bij zich had, probeerde hij te vluchten, maar hij reed met zijn fiets in een afzetting van prikkeldraad waarbij hij gewond raakte in zijn gezicht. De landwachters brachten hem naar het ziekenhuis. Chirurg K.C. van Berckel, die van Crijns illegale werk wist, verbond het gezicht zodanig dat Crijns voorlopig niet kon spreken. Toen Nitsch de volgende dag Crijns voor verhoor wilde ophalen, weigerde de arts hem te laten gaan. Ongetwijfeld zou Nitsch een van de volgende dagen terug komen. De plaatselijke L.O. bevond zich in een lastig parket. Als Crijns doorsloeg of de adressen werden gevonden kon dat fatale gevolgen hebben. Een politieman liet C.J.E. Cornips, de vader van J. Cornips, de volgende dag weten dat bezoek van de Sipo-Maastricht verwacht kon worden. J. Cornips vertrok uit Heerlen. Hij dook onder in Nijmegen. In zijn plaats arresteerde de Sipo diezelfde dag nog Cornips sr., die op 2 september in Vught terecht kwam waar hij twee dagen later werd doodgeschoten. Kapelaan J.H. Heusschen belde in de avond van 21 april G.H. Bensen. Hij legde de situatie uit en verzocht Bensen iets te ondernemen om erger te voorkomen.

Toen kapelaan Keulen van de arrestatie van Crijns hoorde waarschuwde hij meteen J. Crasborn. De K.P.-leider zette zijn ploeg nog liever niet op eigen terrein in en nam contact op met P. Sijmons in Maastricht. Sijmons had net bezoek van de Venlose kapelaan P. van Enckevort, die zich in verbinding stelde met K.P.-leider Houwen in Helden. Houwen was bereid met zijn ploeg de bevrijdingsactie uit te voeren en bezocht Heerlen op 22 april. Ofschoon Crijns zwaar bewaakt werd, besloot hij de volgende dag tot actie over te gaan. Op weg van Helden naar Heerlen werd hij echter ter hoogte van Roermond aangehouden. De K.P.-Nijmegen was eveneens gepolst, maar Dobbe vond de onderneming te riskant. Bensen en Crasborn besloten het dan maar zelf te doen en vonden M.J.H. Edelhausen, P.F. Driessen, L.J. de Graaf en P. Janssen bereid tot deelname. Voorts riepen ze de hulp in van mejuffrouw H.F. Dröge. Zij moest de rol van verpleegster spelen en Crijns op de hoogte brengen van het bevrijdingsplan. Bovendien moest ze de bewakers van te voren koffie brengen, waaraan een slaapmiddel was toegevoegd. Enkele verpleegsters zouden een raam open laten staan, zodat de K.P.-ers naar binnen konden.

In de ochtend van 24 april om 4.30 uur bracht Dröge de twee politiemannen Koevoets en Vervoort de koffie. Even later drongen de K.P.-ers het ziekenhuis binnen. De twee agenten waren nog klaar wakker toen plotseling G.H. Bensen opdook. Koevoets greep naar zijn pistool. Bensen aarzelde geen moment en opende het vuur, maar hij miste. Een kogel uit Koevoets pistool trof Bensen in de linkerarm. Crasborn schoot zijn kameraad te hulp en er volgde een vuurgevecht, waarbij Crasborn Koevoets zeer ernstig en Vervoort licht verwondde. De twee K.P.-ers vluchtten over een balkon. Bensen had zoveel last van zijn wond, dat hij in de kelder van het ziekenhuis moest achterblijven. De volgende dag werd hij per brancard naar een duikadres in Heerlen vervoerd. Twee weken later vertrok hij met Th. Dobbe naar Nijmegen. Hij keerde tot de bevrijding niet meer terug in Heerlen. Crijns had, nadat de K.P.-ers hem gesommeerd hadden zich uit de voeten te maken, in het tumult van de schietpartij kans gezien de kamer te verlaten en onopgemerkt de kolenkelder van een aangrenzende school te bereiken waar hij de rest van de dag bleef. 's Avonds begaf hij zich naar J. van de Velden, hopman van de jeugdvereniging, waar kapelaan Keulen hem opzocht.

Vervolgens brachten K.P.-ers hem naar zijn onderduikadres, de schoonfamilie van P.F. Driessen.

In de loop van de morgen stelden Ströbel, Nitsch, Micheels, Schut en Klonen een onderzoek in. Van agent Koevoets, die na enkele weken aan zijn verwondingen bezweek, vernam men dat Bensen tot de overvallers behoorde. Daarop namen de Sipo-leden zijn ouders, G. Bensen sr. en M.A. Bensen-Versaan in hechtenis en plunderden de woning. Vader Bensen zat tot de bevrijding vast in het kamp Amersfoort. Mevrouw Bensen werd op 14 september 1944 uit het kamp Vught ontslagen. De familie Crijns trof hetzelfde lot: Nitsch arresteerde mevrouw Crijns, drie dochters en een zoon. Ze werden evenals het echtpaar Bensen op 5 juni naar Vught overgebracht. Vader Crijns en een andere zoon hadden kunnen vluchten. De inboedel van de woning werd verbeurd verklaard en de bezittingen geconfiscieerd. Medio september 1944 kwamen de familieleden van Th. Crijns vrij. Voor hem waren het zeer moeilijke maanden geweest. Aanvankelijk had de L.O. hem niet ingelicht over de arrestatie van zijn familie uit angst dat hij zich misschien alsnog bij de Sipo zou melden.⁴³⁹

Na de affaire Crijns vonden enkele wijzigingen op districtsniveau plaats. Zo werd B.J.C. van Kooten in de districtsraad opgenomen. Na de arrestaties te Weert op 21 juni stond Van Kooten tijdelijk aan het hoofd van het district. Berix' definitieve opvolgers waren kapelaan J.J. Keulen, die zich voornamelijk bezighield met de interne betrekkingen en aangelegenheden van het district, en het rayonhoofd van Kerkrade, Th.J.M. Goosen, die zich vooral om de externe betrekkingen van het district bekommerde. Zijn verbindingen en ervaringen met het Außenministerium (zie paragraaf IV.2.) brachten Goossen er medio juni toe een inlichtingendienst (I.D.) op te zetten, die ten dienste stond van alle verzetsorganisaties in de regio. De eerste en voornaamste taak van de I.D. was de bescherming van de illegale werkers. Daarnaast verzamelde de dienst militaire inlichtingen. Sinds de geallieerde landing op de Normandische kust begin juni was het belang van zulke inlichtingen nog meer toegenomen. In augustus 1944 verzocht de O.D.-commandant C. Nicolas de militaire tak van Goossens I.D. expliciet om dergelijke inlichtingen. Voor het doorgeven van berichten was Goossen aangewezen op koeriers en het clandestiene P.L.E.M.-telefoonnet. Toen de geallieerden in september Zuid-Limburg binnentrokken begaven L.O.-I.D.-medewerkers

zich herhaaldelijk door het front om de Amerikanen over Duitse posities, geschutopstellingen en troepenverplaatsingen te informeren. In de maanden na de bevrijding bleef deze inlichtingendienst gehandhaafd en werd zelfs uitgebreid over Zuid-Limburg.⁴⁴⁰

Ofschoon kapelaan Keulen en Goossen in juni een tot in de puntjes georganiseerd district aantreffen, bleef het rayon Heerlen niet gevrijwaard van tegenslag. Landwacht en A.K.D. maakten de omgeving onveilig en arresteerden in de zomer van 1944 talrijke onderduikers. Als gevolg van een speuractie naar de illegale werker J. Stitzinger werd op 20 juni de Heerlense L.O.-er M.H.T.S.L. Wilders gearresteerd door het Sipo-lid K.P. Fiebig. Wilders kwam in Duitsland terecht en werd in het voorjaar van 1945 in de buurt van Koblenz door Amerikanen bevrijd.⁴⁴¹ Waarschijnlijk was de aanhouding op 18 augustus van de L.O.-er kapelaan V.L.S. Ramakers door de Landwacht een gevolg van liquidaties en pogingen daartoe, enkele dagen eerder door de K.P. Een paar landwachters en de Sipo-agenten C. Klonen en C. Schut sommeerden de kapelaan omstreeks 15.00 uur ter hoogte van een spoorwegviaduct bij de Oranje-Nassau I van zijn fiets te stappen. Toen Ramakers aanstalten maakte weer op te stappen en weg te rijden, loste iemand een schot. De kogel trof de geestelijke aan het hoofd. Ramakers werd naar een eerste hulppost op de mijn gebracht. Ströbel liet de kapelaan naar Vught overbrengen, waar hij van de verwonding herstelde. Op 6 september werd Ramakers op transport gesteld naar Sachsenhausen. In februari 1945 kwam hij in het kamp Bergen-Belsen aan, waar hij op 9 maart aan typhus bezweek.⁴⁴²

Aan het begin van deze paragraaf werd in het kort iets gezegd over de voorgeschiedenis van de Heerlense L.O. Verscheidene groepen die hulp aan onderduikers verleenden werkten weliswaar samen met de L.O., maar behielden grotendeels hun zelfstandigheid. Een van die groepen, waarin sociaal-democraten, protestanten en katholieken eendrachtig samenwerkten, stond onder leiding van de franciscaan G.L.J. van Beckhoven (pater Beatus). Hoewel de groep geen hechte organisatiestructuur kende en verschillende leden over eigen verbindingenetwerken beschikten, bestond er toch een zekere cohesie. De meeste hoofdrolspelers, zoals Van Beckhoven, mejuffrouw M.A. Hoogland, mevrouw S.A.M. Lemmens-Bisschops, A.M. van Kranen, W. Slooten en

R. Boxem, kenden elkaar en hadden verbinding met de L.O. of werkten voor die organisatie, zoals Boxem. Dat deze hulpverleners allemaal betrokken waren bij de hulp aan joodse onderduikers lag waarschijnlijk ten grondslag aan hun relatief onafhankelijk opstelling: het betrof immers een illegale activiteit, waar men al in 1942 mee was begonnen en die tot uiteenlopende verbindingen had geleid in een periode dat er nog geen L.O. bestond. Menigeen achtte een samengaan met de L.O., eind 1943, niet noodzakelijk.

Mevrouw S.A.M. Lemmens-Bisschops startte in 1942 met haar dochter de hulpverlening aan joden. Aangezien haar moeder jodin was had ze veel verwanten, vrienden en kennissen in joodse kring. De joden werden haar gezonden door P. Terwindt uit Arnhem, ds. Aalders uit Driebergen en L. Cats-Bollen uit Den Haag. De ruim tweehonderdvijftig joden die uiteindelijk via deze kanalen in Heerlen terechtkwamen vonden zowel bij haar thuis als elders onderdak. Ze ondervond onder anderen steun van pater Beatus, A.M. van Kranen en verscheidene L.O.-ers. Van Kranen, een P.T.T.-beambte, haalde sedert 1942 joden op in Amsterdam en Zeist. Hij bracht ze onder in de regio Heerlen met steun van J. Rog, wiens echtgenote stad en land afreisde om voedsel voor de hun toevertrouwde onderduikers te vergaren. De families Rog en Van Kranen verzorgden samen ruim veertig joden. Af en toe bood de L.O.-er J.H. de Koning hulp en leverde hun distributiebonnen.⁴⁴³ De familie Slooten was bij de hulpverlening betrokken door mejuffrouw G. Slooten, die in Hilversum bij de joodse familie Waterman had gewerkt. Als gevolg van de Duitse maatregelen keerde zij in 1942 naar huis terug, waar de toch al anti-nationaal-socialistische stemming een nieuw impuls kreeg. Het gezinshoofd W. Slooten besloot in overleg met zijn dochter joden uit Amsterdam en Hilversum te laten overkomen. Als eerste kwam in mei 1943 de familie Waterman. Daarna volgden tientallen andere joodse vluchtelingen. Weldra kreeg Slooten contact met de L.O.-ers J.H. de Koning en R. Boxem, mevrouw Lemmens-Bisschops en B. Rinzema, die de familie Slooten vele diensten bewees.⁴⁴⁴

De medewerker van het sociaal-democratisch georiënteerde verzetsblad "Het Vrije Volk" en voormalig N.V.V.-bestuurslid R. Boxem bleek in 1944 van onschatbare waarde voor de hulpverleners in de regio. Een kennis van hem, J.H. van Dijck, was

toegetroden tot de Landwacht en lichte Boxem vooraf in over op handen zijnde arrestaties. Van Dijck wist overigens niets van Boxems illegale werk. Zo kon Boxem op 29 april Slooten waarschuwen, die tijdig voorzorgsmaatregelen trof. De hulpverleners aan joden M. Ackermans, G. Jonker en G. Samson werden eveneens door hem getipt. Dank zij de loslippigheid van Van Dijck en het alerte optreden van Boxem en Slooten ontsprongen zij allen de dans.⁴⁴⁵

Pater Beatus werd onder anderen geholpen door W.J. Cordowiner, mejuffrouw M.A. Hoogland - haar woning deed dienst als doorgangshuis - en mejuffrouw J.B. Prakken, die voor hem koerierde.⁴⁴⁶ Waarschijnlijk fungeerde de franciscaan als intermediair tussen de hulpverleners en de L.O. Een van de gezinnen waar Beatus joden onderbracht was de familie Westdorp. Het gezinshoofd M.G. Westdorp haalde ze ook wel zelf op in Amsterdam en Twente. Zo bood Westdorp onderdak aan gezinsleden van de familie Frankenhuis uit Enschede. Mejuffrouw A. Frankenhuis en haar verloofde L. Meyers hielden zich schuil bij mevrouw Lemmens-Bisschops, die de twee begin 1943 kwijt wilde in verband met de komst van joodse kinderen. Weldra ontstonden problemen rond het verloofde stel. Het conflict liep zo hoog op dat A. Frankenhuis dreigde de autoriteiten mee te delen wat ze van de illegaliteit wist. Op 20 april 1943 werden de stoffelijke resten van Frankenhuis en Meyers aangetroffen in een kalkput bij Voerendaal. Ze waren door de illegaliteit geliquideerd. Op het lichaam van Frankenhuis trof een rechercheur een brief aan met de naam van mevrouw Lemmens. Bij het verhoor op het politiebureau beweerde ze steeds te hebben verondersteld dat Frankenhuis een evacué uit Den Haag was. Haar voorstelling van zaken werd geaccepteerd, zodat de Sipo er buiten bleef.

De familie Westdorp raakte in moeilijkheden door loslippigheid van een buurman. Op 3 november 1943 arresteerde Nitsch enkele familieleden en achttien joodse onderduikers. Laatstgenoemden kwamen allen in Duitse kampen om het leven. De gearresteerde gezinsleden van de familie Westdorp kwamen nog tijdens de bezetting op vrije voeten.⁴⁴⁷

Begin 1944 schreef de G.A.B.-medewerker H.Th.G. Derryx de Sipo een brief, waarin hij meedeelde dat er bij de opticien Peree in Heerlen een onderduiker werkte zonder geldige papieren. Nader onderzoek door Nitsch wees uit dat de betreffende persoon

zat ondergedoken bij de familie Prakken. Op 3 februari 1944 arresteerden Nitsch en Klonen mevrouw Prakken. Er volgden nog meer arrestaties. Bij de verhoren dook de naam van pater Beatus op als leider van de organisatie. Een onderzoek in het klooster leverde niets op. De gearresteerde gezinsleden van de familie Prakken en de overige arrestanten verbleven op één persoon na, die in juni 1944 wist te ontsnappen, tot de bevrijding in kampen en gevangenissen in Duitsland of werden tewerkgesteld in de oorlogsindustrie. Pater Beatus begreep dat hij vogelvrij was en leidde sedert februari een zwervend bestaan. De Sipo bleef hem zoeken en slaagde erin de geestelijke op 17 juni 1944 in een trein bij Rotterdam te arresteren. Op 6 september werd hij van Vught naar Sachsenhausen gedeporteerd. In februari 1945 kwam Beatus in Bergen-Belsen terecht, waar hij medio maart aan vlektyphus overleed.⁴⁴⁸

In het voorjaar en de zomer van 1944 hadden de hulpverleners en de (joodse) onderduikers het meest te duchten van de landwachter M.J. Raeven. Met het Sipo-lid H. Conrad en anderen maakte hij talrijke slachtoffers in Heerlen en omliggende gemeenten. Hulpverleners als M.H.J.H. Hellenbrand, H. Klingenberg, mevrouw J.W. Debets-Janssen en vele niet met naam bekende joden verdwenen door zijn toedoen naar Duitse kampen. De meeste joodse arrestanten overleefden de oorlog niet.⁴⁴⁹ De K.P. ondernam diverse tevergeefse pogingen Raeven uit te schakelen. Op 14 augustus 1944 lukte het wel. Overal in de Mijnstreek hielden zich die dag kleine groepjes bewapende K.P.-ers op. Ze hadden opdracht Raeven te liquideren zodra hij opdook. In de wijk Molenberg in Heerlen werd de landwachter kort na een uur in de namiddag door de K.P.-er P.G.J. Janssen gesignaleerd en neergeschoten. Hij werd door vier kogels in de rug getroffen. Kapelaan Meertens, die er getuige van was, begeleidde de zwaargewonde naar het ziekenhuis. Daar bezweek Raeven korte tijd later.⁴⁵⁰

Ofschoon de sociaal-democraten in de Mijnstreek aansluiting zochten en vonden bij de regionale verzetsorganisaties, ontplooiden zij aanvankelijk zelf allerlei initiatieven. Dat was mede te danken aan de bezoeken die de socialist J.H. Scheps op verzoek van J. Vorrink vanaf 1941 aan Zuid-Limburg bracht. Hij riep de Limburgse S.D.A.P.-ers en N.V.V.-ers in woord en geschrift op tot weerbaarheid. De verbindingen waren voornamelijk tot stand

gebracht door J.J. Hamelink, die zich sedert 1940 bezighield met het leggen van contacten met S.D.A.P.-ers en leden van de Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel in het hele land.⁴⁵¹ In Limburg bracht hij onder meer verbindingen tot stand met J. Lokerman, J.H. de Wever en H. van der Ploeg. Van der Ploeg leidde voor de oorlog de S.D.A.P.-fractie in de Heerlense gemeenteraad en begon kort na de Duitse inval bijeenkomsten te beleggen in zijn woning. Daaruit ontstonden weldra kleine verzetskernen. Op 13 juni 1942 werd hij als gijzelaar opgepakt en overgebracht naar Haaren. Toen hij vier maanden later vrijkwam, zette hij niettegenstaande een in gevangenschap opgelopen longziekte zijn verzetswerk voort. Zijn woning werd het verspreidingscentrum van het "Parool" in de regio. Regelmatig vonden er bijeenkomsten plaats van L.O.-ers, K.P.-ers en O.D.-ers. Pater Beatus sloeg allerlei goederen op in de woning, bestemd voor de joden in het kamp Westerbork. Op 16 april 1944 overleed de Heerlense S.D.A.P.-er aan de longziekte.⁴⁵²

Brunssum kende eveneens een actieve verzetskern van S.D.A.P.-ers, waarvan J.H. de Wever, S. de Vries, J. Wassen, mejuffrouw C.W. Molenaar en de heren Sopers en P. Vullers deel uitmaakten. Zij hielden zich voornamelijk bezig met de hulp aan (joodse) onderduikers en werkten samen met de L.O. Voorts verspreidden ze illegale bladen en verzamelden ze explosieven, afkomstig van mijnbeambte W. Leisenaar. De Wever vervoerde de springstoffen naar medewerkers van de R.V.V. in Amsterdam.⁴⁵³

Afsluitend willen we kort stilstaan bij de illegale activiteiten van de Poolse gemeenschap in de Mijnstreek. Vanwege gebrek aan bronnen is deze schets summier. Sommigen, zoals E. Konieczny, startten hun verzetswerk in overleg met plaatselijke illegale werkers en vonden naderhand onderdak bij de L.O. Konieczny, die sedert eind 1942 het beroep van tolk-vertaler uitoefende, zette zich vooral in voor Poolse onderduikers. Daarnaast verzamelde hij met landgenoten wapens, munitie en springstoffen en pleegde hij sabotage. Als gevolg van verraad werd hij op 24 augustus 1944 door vijftien S.S.-ers in zijn woning in Heerlen gearresteerd. Op 7 september beroofde Nitsch hem in Berg en Terblijt met een nekschot van het leven.⁴⁵⁴ Andere Polen vormden verzets-eenheden onder commandant S. Remi, bevelhebber van het Pools verzet in Noord-Frankrijk, België en Nederland. In 1943 ontstond

in de Mijnstreek de eerste groep onder leiding van J. Zaremba. Het aantal groepen of secties groeide in 1944 tot elf. Elke sectie telde vijf of zes medewerkers. De Polen maakten telefoonverbindingen onklaar, knoeden met wegwijzers en maakten landmijnen onschadelijk. Op 24 juli 1944 liet een groep in de buurt van het station Kerkrade een locomotief ontsporen. Vanaf september 1944 verzamelden de Polen militaire inlichtingen, voerden ze verkenningstochten uit en fungeerden ze als gids voor de Amerikaanse troepen. Het is mogelijk dat de Polen samenwerkten met Hongaren, die zich eveneens trachtten te organiseren in kleine verzetsverbanden, maar daar is verder niets van bekend.⁴⁵⁵

VIII.5.2. Rayon Hoensbroek

Na een vergeefs beroep op een geestelijke uit Hoensbroek, vonden Berix en Cornips in september 1943 kapelaan W.H. Hermans bereid de L.O. in het rayon Hoensbroek op te bouwen. Het rayon omvatte naast de hoofdplaats de dorpen Nuth, Schinnen, Spaubeek, Oirsbeek en Treebeek. Kapelaan Hermans, G.H.H. Coenjaarts, G.H. Dirrix, kapelaan G.J.H. Meens en pater C. Holthuijzen traden als duikhoofd op in Hoensbroek. Begin 1944 besloot Hermans, die korte tijd later werd overgeplaatst naar Berg aan de Maas, na enige strubbelingen de rayonleiding over te dragen aan Coenjaarts, Dirrix en het duikhoofd van Nuth, H.P.J. Jamin. De duikhoofden recruteerden hun medewerkers voornamelijk uit leden van de voormalige jeugdbewegingen. Er werden verbindingen aangeknoopt met distributieambtenaren, overheidsdienaren op de verschillende gemeentehuizen en de mijnen. Drie koeriers onderhielden de verbindingen binnen het rayon en met het district. In de Hoensbroekse kapelanie werd een vervalsingsbureau ingericht, dat tientallen PB's produceerde. Onder winkeliers en groothandelaren hield men voedselinzamelingen. De goederen werden opgeslagen in het kasteel van Hoensbroek.⁴⁵⁶ G.H.H. Coenjaarts, die op het kantoor van de Staatsmijnen werkte, ontvreemde ruim duizend bedrijfspassen voor onderduikers. Hij drukte illegale blaadjes en zelfs boeken op de Staatsmijnen. In de zomer van 1944 dreigde dat aan het licht te komen. De voltallige rayonleiding dook onder. Gedurende de laatste maanden van de bezetting fungeerde Coenjaarts als hoofdmedewerker van Goossens inlichtingendienst in het rayon.⁴⁵⁷ Slechts eenmaal

dreigde de L.O.-Hoensbroek in moeilijkheden te geraken. In de eerste helft van 1944 arresteerden leden van de A.K.D. een onderduiker met een namenlijst van onderduikers en medewerkers. Een knokploeg uit Sittard slaagde er bijtijds in de arrestant uit de gevangenis te bevrijden.⁴⁵⁸

Evenals in Heerlen lag in het rayon Hoensbroek het accent op de hulp aan joodse onderduikers. Gereformeerden en Nederlands Hervormden namen het voortouw. Een in Zeist woonachtige oom van de M.T.S.-student J. Bosch drong er al in 1942 bij zijn Hoensbroekse familie op aan de vervolgte joden te helpen. De aansporing was niet aan dovemansoren gericht. Bosch zocht contact met A.H. van Mansum in Maastricht en hij ging op zoek naar pleeggezinnen voor joodse kinderen. Vele tientallen kwamen in de loop van 1942 en 1943 naar Hoensbroek, vanwaar ze over de gehele oostelijke Mijnstreek werden verspreid. De hulpverlening geschiedde na verloop van tijd in overleg met de L.O. Langs die weg arriveerden nog meer joden. Via de verschillende contacten ontvingen de helpers in Hoensbroek diverse landelijke illegale bladen, zoals "Trouw", "Vrij Nederland" en het "Parool", die ze in de regio verspreidden.⁴⁵⁹ Het echtpaar Y. Heddema en B. Heddema-Rutgers had connecties in joodse kringen en vanaf 1943 met R.V.V.-medewerkers in Amsterdam. Zij verzorgden tenminste honderdvijf onderduikers, onder wie tachtig joden. Ze kregen steun van L.O.-ers in de oostelijke Mijnstreek. Als gevolg van verraad arresteerden Nitsch, Conrad en landwachter M. Raeven op 19 juni 1944 mevrouw B. Heddema, de familie Hardeveld uit Brunssum, H. Sikkes uit Heerlen en een aantal niet bij naam bekende joden. Op 1 september kwamen de gezinsleden Hardeveld weer vrij. Mevrouw Heddema werd begin 1945 in Innsbruck bevrijd. Sikkes stierf op 31 mei 1945 in Bergen-Belsen. Over het lot van de gearresteerde joden is niets bekend. Y. Heddema was op het tijdstip van de razzia niet thuis. Hij dook onder in Groningen, waar hij enkele dagen later alsnog werd opgepakt. Zes maanden later kwam hij weer vrij.⁴⁶⁰

Het duikhoofd van Treebeek, C.A. Maas, verleende sedert 1942 met zijn echtgenote en zoon hulp aan joodse onderduikers. Ze waren afkomstig van J. Bosch en helpers in Heerlen en Brunssum. Toen hij in het najaar van 1943 verbindingsman van de L.O. werd, hield hij de contacten met de rayons Heerlen en Brunssum uiteraard aan. Maas' woning diende als doorgangshuis voor circa

tweehonderd personen. Van duik- en rayonhoofd Jamin uit Nuth ontving hij exemplaren van "Vrij Nederland" en "Je Maintiendrai", die in de regio werden verspreid.⁴⁶¹ Het Treebeeks duikhoofd had veel profijt van het feit dat een van zijn medewerkers portier was bij de Sipo in Maastricht. Hij ontving tijdig een waarschuwing als er razzia's op komst waren. De onderduikers werden dan ondergebracht in de kelders van de plaatselijke bioscoop of in een huisje op het kerkhof.⁴⁶²

De L.O. in Nuth werd geleid door genoemde Jamin en kapelaan L.M.J.H. Claessens; de L.O.-Spaubeek door mevrouw A. Gerits en kapelaan M.H. Frissen. De joden in Nuth waren overwegend afkomstig van J. Bosch. Afgezien van een mislukte overval door een knokploeg op het gemeentehuis van Spaubeek op 31 augustus 1944, bedoeld om het bevolkingsregister mee te nemen, bleef het in beide plaatsen tamelijk rustig. Er vonden geen razzia's op onderduikers plaats en er vielen geen L.O.-ers in Duitse handen.⁴⁶³

De L.O. in Schinnen met aan het hoofd M.H.R. Mulleners en kapelaan A.Th. Smeets kende weinig problemen. De huisvesting en verzorging van de tientallen onderduikers verliep soepel. Mulleners werkte op het gemeentehuis en pleegde de noodzakelijke malversaties. Begin 1944 dreigde hij vanwege de uitreiking van de Tweede Distributiestamkaart in moeilijkheden te komen. Toen hij met een overval door een knokploeg dreigde, werd hem niets meer in de weg gelegd. Niettemin kwam de K.P.-Sittard in augustus 1944 twee keer in actie in Schinnen. De eerste keer, op 8 augustus, bevrijdde de ploeg de geestelijke H. Huybers, die veel van de Sittardse illegaliteit wist en kort tevoren was opgepakt, uit de gevangenis. Op 31 augustus om 11 uur 's morgens overvielen de K.P.-ers alsnog het gemeentehuis en namen het bevolkingsregister mee.⁴⁶⁴

Op verzoek van rector Voesten uit Heerlen hielp gemeentesecretaris A.J.G. Fleischeuer uit Oirsbeek joden. Voesten maakte vermoedelijk zowel deel uit van de groep rond pater Beatus als de groep-Bongaerts. Op 15 februari 1943 arriveerden tien joden bij de Oirsbeekse gemeentesecretaris, die, omwille van een adequate huisvesting, zijn woning liet verbouwen. Als gevolg van de infiltratie door H. Vastenhout c.s. in de groep-Bongaerts vielen Fleischeuer en de joden op 16 november 1943 in handen van de Sipo (zie hoofdstuk IV, paragraaf III). De joodse arrestanten

werden de volgende dag naar Westerbork overgebracht en uiteindelijk naar Duitse vernietigingskampen gedeporteerd. Fleischeuer kwam op 29 maart 1945 in Dachau om het leven.⁴⁶⁵ Deze hulpverlening stond vermoedelijk los van de plaatselijke L.O., die onder leiding stond van F.B.M. Zuure en kapelaan J.J.L.H. Frijns. Laatstgenoemde was door secretaris Moonen persoonlijk aangespoord de jongeren te instrueren hoe zich aan de arbeidsinzet te onttrekken. Frijns had contact opgenomen met het plaatsvervangend hoofd van het G.A.B.-Heerlen, H.J.M. Dassen. De kapelaan was voorts betrokken bij de hulp aan joodse onderduikers, ontsnapte krijgsgevangenen en geallieerde vliegeniers. Zijn openlijke anti-nationaal-socialistische houding werd hem noodlottig. Op 24 maart 1944 werd hij, wellicht mede als gevolg van het doorslaan van een gearresteerde politieman uit Geleen, opgepakt. Hij verbleef tot zijn bevrijding op 7 mei 1945 in het Huis van Bewaring te Maastricht en het kamp Amersfoort.⁴⁶⁶

VIII.5.3. Rayon Kerkrade

Op hun zoektocht naar medewerkers in Kerkrade kwamen Berix en Cornips in september 1943 terecht bij aalmoezenier H.Th.E. Beel, die hen attendeerde op Th.J.M. Goossen. Deze had zich al eerder verdienstelijk gemaakt bij de hulpverlening aan vluchtelingen in Noord-Brabant. Op een vergadering bij Beel ontving de kort tevoren in Kerkrade teruggekeerde Goossen het verzoek de L.O. te organiseren en de leiding van het rayon op zich te nemen.⁴⁶⁷ Goossen slaagde erin met steun van voormalige Unieleden zijn taak in korte tijd te voltooien. De Nederlandsche Unie had in Kerkrade en omgeving een opvallend grote aanhang gehad. Uit de meest strijdbare leden was een groep voortgekomen die in 1942 was begonnen met de verspreiding van verschillende landelijke illegale bladen en de hulpverlening aan joden en andere vluchtelingen. De kerngroep vormde het fundament, waarop Goossen voortbouwde.⁴⁶⁸

Het rayon, dat de gemeente Kerkrade omvatte, werd in zes wijken verdeeld: Bleyerheide (duikhoofden J. Meelkop en J. Bahnen), Chevremont (W. Mingelers), Spekholzerheide (kapelaan P.M. de Groot), Haanrade (M. Heckmans), Kerkrade-centrum (M.J. Renkens) en Holz (J. Bemelmans).⁴⁶⁹ Aalmoezenier Beel verschafte de L.O. financiële middelen via het Fonds voor Bijzon-

dere Nooden.⁴⁷⁰ In 1944 droeg het N.S.F. haar steentje bij. De interne en externe verbindingen werden onderhouden door twee koeriers, R. Goossen en mejuffrouw M.H.F. Bemelmans. De contacten met de politie, de gemeente (N. Beugels) en de distributiedienst (L. Vinders) waren uitstekend. Aangezien Beugels niet aan de vraag naar PB's kon voldoen en de administratieve manipulaties van gemeenteambtenaar H. Botterweck in Mechelen aan het licht dreigden te komen, overvielen twee L.O.-ers, J. Grooten en W. Grooten, in de nacht van 15 op 16 april 1944 het gemeentehuis van Mechelen, waarbij het bevolkingsregister grotendeels in vlammen opging (zie paragraaf VIII.7.).⁴⁷¹

Belangrijk was de medewerking van G. Frantzen, chef afdeling personeel van de Domaniale mijn. Hij slaagde erin in overleg met medewerkers van het G.A.B.-Heerlen vele onderduikers als mijnwerker in de mijn te plaatsen, een aanzienlijke lastenverlichting voor de L.O.⁴⁷² De Kerkraadse organisatie ondervond weinig tegenslag. Omtrent het aantal onderduikers dat men verzorgde zijn geen cijfers beschikbaar. Het zijn er waarschijnlijk niet erg veel geweest. De organisatie functioneerde uitstekend, zodat er voldoende tijd overbleef voor andere activiteiten, zoals hulp aan vluchtelingen, verspreiding van illegale bladen, het Außenministerium en de Inlichtingendienst. Tegen de zomer van 1944 vertrok Goossen naar Heerlen. W. Mingelers volgde hem op en leidde het rayon tot de bevrijding.

VIII.5.4. Rayon Ubach over Worms

Op verzoek van de districtsleiding begon pater Ch. Fréhen met steun van H.J.H. Vreuls in het najaar van 1943 met de opbouw van de L.O. in het rayon Ubach over Worms, dat de gemeenten Eyselshoven, Nieuwenhagen, Schaesberg en Ubach over Worms omvatte. In Eyselshoven trad F.H. Soomers op als duikhoofd. Hij kreeg assistentie van onder anderen F. Kortbeek, G.A.J. Franssen en kapelaan P.J. Keybets. Veel onderduikers konden terecht in het gezellenhuis van Eyselshoven, beheerd door J.S. Schoffelen.⁴⁷³ Onderwijzer F.J. Spierts stond aan het hoofd van de L.O. in Nieuwenhagen. Hij werkte samen met pastoor J.W. Janssen en een groep hulpverleners, waarvan onder anderen P.J. Dolls, D. Zweep, F. Kessels, S.I. Naiman en mejuffrouw A.C. Augenbroe deel uitmaakten. Zij ontvingen de joden van helpers in Heerlen en

Brunssum. Dolls, die op het slachthuis in Kerkrade werkte, was in 1942 met H. Bockma uit Heerlen met de hulpverlening begonnen. Hoeveel joden onderdak vonden in Nieuwenhagen staat niet precies vast, wellicht enkele tientallen.⁴⁷⁴ G. Zijlstra leidde de L.O.-Schaesberg. Dank zij de medewerking van de Schaesbergse distributieambtenaar L.A. Reumkens kenden Zijlstra en zijn collega's weinig problemen met het verkrijgen van distributiebecheiden. Bovendien stond de illegale werkers in Schaesberg een kleine knokploeg van J. Stouthart ter beschikking. Of deze groep betrokken was bij een mislukte poging tot brandstichting in een opslagplaats voor radio's op 1 juli 1943 is onzeker.

Stouthart c.s. hadden in elk geval geen bemoeienis met de aanslag op de groepscommandant van de landwacht H. Feenstra in de ochtend van 15 augustus 1944. De landwachter maakte met A.K.D.-leden jacht op onderduikers. Hij vormde een steeds grotere bedreiging voor de plaatselijke L.O. Ten einde raad deed pater Fréhen een beroep op de K.P. Vier personen, onder wie de Heerlense K.P.-er J.A.L. Lemmens en de R.V.V.-er O.R.M. van Hövell tot Westerflier pleegden die ochtend een aanslag op Feenstra. De landwachter werd in de rechterarm getroffen en keerde na een behandeling in een Duitse kliniek naar Schaesberg terug. De vier personen fietsten na de aanslag richting Heerlen, waar ze uiteengingen. Lemmens en Van Hövell tot Westerflier hadden pech. In Heerlen werden ze aangehouden door landwachter E.G. Wagner. Er volgde een nieuwe schietpartij, waarbij Van Hövell tot Westerflier licht gewond raakte. Desondanks konden ze ontsnappen. Lemmens vertrok tijdelijk naar Noord-Holland.⁴⁷⁵

Aan het hoofd van de L.O.-Ubach over Worms stond J.A.V. Apers. Hij werd geassisteerd door kapelaan J.M. Douven. Waarschijnlijk bestond bij de L.O. een groot gebrek aan allerlei goederen, want in de nacht van 16 op 17 maart 1944 braken onbekenden in bij de coöperatie "Ons Dagelijksch Brood". Er verdwenen aanzienlijke hoeveelheden voedsel, textiel en bonnen.⁴⁷⁶ Of de buit alleen de plaatselijk organisatie ten goede kwam staat niet vast. Wellicht was die voor een groter gebied bestemd.

Afgezien van de activiteiten van de Landwacht en de A.K.D. bleef het in het rayon rustig. De interne en externe verbindingen, het vervoer van bonnen, illegale bladen en andere bescheiden werden verzorgd door de dames A. Grond en A.M.L.C. Janssen. In het voorjaar van 1944 verdwenen Fréhen en Vreuls van het

toneel, omdat de Sipo hen op het spoor dreigde te komen. A. Janssen volgde Fréhen op en bleef tot de bevrijding in functie.⁴⁷⁷

VIII.5.5. Rayon Brunssum

In de geschiedenis van het district Heerlen neemt Brunssum een aparte plaats in. Vanwege de principiële houding van met name de plaatselijke protestants-christelijke gemeenschap en een groep S.D.A.P.-ers en hun bereidheid zich actief in te zetten, ontstonden in de loop van 1942 en 1943 verscheidene organisaties die zich uitsluitend op de hulp aan joden toelagden. Zij kregen weldra vertakkingen over grote delen van het land. Het "afzetgebied" van deze organisaties bleef niet beperkt tot Brunssum, maar bestreek grote delen van Zuid-Limburg, vooral de oostelijke en westelijke Mijnstreek. Hoewel deze hulpverlening gedeeltelijk binnen L.O.-verband geschiedde of door die organisatie werd ondersteund of gecoördineerd, wordt er in deze paragraaf geen aandacht aan geschonken. Hier bespreken we uitsluitend de L.O.-organisatie. De geschiedenis van de hulpverlening aan joden door deze gespecialiseerde groepen wordt in een afzonderlijk hoofdstuk beschreven.

In het najaar van 1943 bracht een onderduiker pater W.E.H. van der Geest in contact met kapelaan Berix. Kort na hun kennismaking verzocht Berix Van der Geest de L.O. in het rayon Brunssum op poten te zetten. Het rayon omvatte naast Brunssum de dorpen Schinveld, Merkelbeek, Bingelrade, Jabeek, Doenrade en Treebeek. Omdat Van der Geest nog maar een jaar in Brunssum woonde en nauwelijks op de hoogte was van de plaatselijke verhoudingen en omstandigheden, kostte het hem de grootste moeite de organisatie van de grond te krijgen. Uiteindelijk vond hij de heren H. Stakenborg, J. Wassen en P. Vullers bereid de taak van duikhoofd op zich te nemen. Met hun steun en de contacten die weldra werden gelegd met hulpverleners van joden lukte het Van der Geest tóch aan Berix' verzoek te voldoen. Als duikhoofd traden naast de genoemde personen kapelaan J.A.J. Custers (Schinveld), de heer Severens (Merkelbeek), J. Mertens (Bingelrade en Jabeek), pater Smeets (Doenrade) en H.B. Egberink (Treebeek) op. Mejuffrouw M. Bockmeulen fungeerde als koerierster.

De Brunssumse ambtenaar H.J. Hendriks was het vaste contact bij de gemeente. Hij pleegde op grote schaal administratieve "fraude", maakte talrijke PB's vrij, verschaftte de L.O. maandelijks honderden levensmiddelenkaarten en hij liet in het voorjaar van 1944 de T.D.-verordening op aanwijzing van D.C. Jesse (zie paragraaf VI) in het honderd lopen. Het tekort aan bonnen werd maandelijks door het district aangevuld. H. Stakenborg onderhield verbinding met de Staatsmijn Hendrik in de persoon van de heer Watervoort. Laatstgenoemde leverde de L.O. en Stakenborg allerlei primaire levensbehoeften als textiel, schoeisel en een aanzienlijke hoeveelheid bonnen. Veel onderduikers vonden emplooi in de mijn Hendrik en door bemiddeling van personeelschef J. Jansen in de bruinkoolontginning. Er bestonden contacten met het plaatselijk distributiekantoor en het G.A.B. Op financieel terrein kende de L.O. weinig problemen. Op initiatief van vier personen, onder wie de heer Koninx, werd een comité gevormd tot steun aan gezinsleden van politieke gevangenen. De leden hielden inzamelingen en droegen de opbrengst af aan Van der Geest.

Vanaf het voorjaar van 1944 nam de druk op de organisatie toe. Kennelijk had het Sipo-lid H. Conrad, belast met joodse aangelegenheden, lont geroken, want de ene razzia volgde op de andere. Begin mei 1944 kreeg Van der Geest een tip dat de Sipo hem op de hielen zat. De lazarist dook onder in Amsterdam, waar hij de hulpverlening aan joodse onderduikers tot september voortzette, toen hij bij een razzia werd opgepakt. H. Hendriks was tegelijk met Van der Geest ondergedoken. Hij zette zijn illegale werk op bescheidener schaal voort. J. van der Geest, een broer van de pater, nam de rayonleiding in mei over. Hij was in Brunssum ondergedoken, toen de Sipo hem in Zuid-Holland op het spoor was gekomen. Niet alle L.O.-ers waren het er mee eens dat J. van der Geest de leiding op zich nam. Ze twijfelden niet zozeer aan zijn inzet, maar hij miste volgens hen de talenten en kundigheid van zijn broer. Dit leidde tot een proces van verzelfstandiging van de verschillende L.O.-secties. In juli 1944 werd die ontwikkeling een halt toegeroepen door de rayonleiding uit te breiden met Hendriks en Stakenborg. Deze situatie bleef tot de bevrijding ongewijzigd.⁴⁷⁸

Wellicht vanwege het feit dat de regio veel joden herbergde onthielden de K.P. en R.V.V. zich tot ver in de zomer van 1944

van grootscheepse acties. Een voorgenomen overval door K.P. en R.V.V. werd tijdig stopgezet, toen bleek dat er verraad in het spel was (zie hoofdstuk IX, paragraaf IV). Kort voor de bevrijding, op vrijdagmiddag 1 september 1944, vond een overval plaats op het gemeentehuis van Schinveld. De actie was in overleg met de gemeentesecretaris voorbereid en verliep vlekkeloos. Naast het bevolkingsregister werden een groot aantal PB's en zegels, gemeentestempels en drie schrijfmachines meegenomen.⁴⁷⁹ Represailles bleven uit. Afgezien van enkele razzia's bleef het tot de bevrijding rustig.

VIII.5.6. Rayon Geleen

In de tweede helft van 1941 schakelde de gewezen voorzitter van de R.K. Werklieden Bond, J.H. Maenen, zijn jeugdvriend en voormalig dorpsgenoot H. Smeets uit Geleen in bij de voorlichting van en hulp aan personen die vanwege hun principiële houding waren ontslagen of in aanmerking kwamen voor verplichte tewerkstelling in Duitsland. Uiteraard konden Smeets en Maenen alleen weinig doen. Weloverwogen en met inachtneming van de vereiste voorzichtigheid ging Smeets op zoek naar medewerkers. Op het G.A.B. in Beek kreeg hij contact met G.M.F. Pilgram en op het gemeentehuis van Beek met het hoofd van de afdeling bevolking, W.J.H. Sangers. Als naaste medewerkers trok hij P.M. Schols, F.G. Crombag en de huismeester van het gezellenhuis te Geleen, de heer Huismans, aan. Met hulp van de arts H.J.M. Croughs, die hem crétonolie gaf dat eczeem veroorzaakt als het op de huid wordt gesmeerd, en van mejuffrouw M.A.C. Förster van het G.A.B.-Heerlen lukte het Smeets, nog voor er sprake was van een L.O., circa vijftig personen voor uitzending naar Duitsland te behoeden. Pilgram liet Smeets weten wie voor de Arbeidsinzet in aanmerking kwamen en Sangers bedacht methodes om PB's vrij te maken.

De hulp aan onderduikers was dus al op gang gekomen toen Smeets in september of oktober 1943 het verzoek bereikte de L.O. in het rayon te organiseren, dat naast Geleen de plaatsen Berg, Urmond, Elsloo, Beek, Meers, Stein en Schimmert omvatte. Kapelaan J.H. Deckers verklaarde zich bereid als duikhoofd van Geleen op te treden. Nieuwe medewerkers als gemeenteontvanger F. Salden en de jezuiet pater M. ten Berge kwamen de

gelederen versterken. Laatstgenoemde was een uit Den Haag afkomstige medewerker van de R.V.V. die in de regio was ondergedoken en Smeets van valse papieren, PB's en financiële middelen voorzag.⁴⁸⁰

In het hele rayon werden verbindingen aangeknoopt met gemeentebtenaren om verzekerd te zijn van ambtelijke hulp als er fraude gepleegd moest worden met PB's en distributiebescheiden.⁴⁸¹ Het hoofd van het distributiekantoor Geleen, W. Jansen, en zijn medewerker G.J. Beun onttrokken maandelijks ruim duizend bonkaarten en grote hoeveelheden bonnen aan het officiële circuit. Met Th.J.H. Nohlmans, die hout leverde aan de mijnen en over een auto beschikte, bracht Smeets de distributiebescheiden naar de verschillende duikhoofden.⁴⁸² In totaal herbergde het rayon tussen de vierhonderd en vijfhonderd onderduikers, die voornamelijk werden gehuisvest bij boeren en ook wel in scholen en kloosters. Dank zij de "Vriendenkring Beek", een clandestien comité dat geld inzamelde, particuliere giften, de bijdragen van pater Ten Berge en de steun van het Fonds voor Bijzondere Nooden kende de L.O.-Geleen geen financiële zorgen.⁴⁸³

Afgezien van de arrestatie van G. van Verseveld op 16 oktober 1943 kon de Sipo Smeets' organisatie dat jaar geen schade berokkenen. Op 17 mei 1944 kwam Van Verseveld weer vrij. In 1944 sloeg Nitsch toe. Een afzonderlijke tak van de L.O.-Geleen, geleid door J.H. Adriaans, die overigens samenwerkte met kapelaan Deckers, ontving na enig aandringen een gedeelte van de toeslagbonnen voor mijnwerkers, die rond Kerstmis 1943 door de mijnpolitiebeampte J. van der Schaar en de telefonist Th. Kerens waren buitgemaakt bij een overval op de Staatsmijn Maurits. Op 22 februari 1944 werden de twee door de Sipo aangehouden. Van der Schaar kwam in Duitse gevangenschap om het leven.⁴⁸⁴ De groep-Adriaans, die in verbinding stond met de R.V.V. en de K.P.-Sittard, besloot het overschot aan bonnen aan te wenden voor de aankoop van wapens in Amsterdam. Een afvaardiging onder leiding van de student J.M.L.J. Kuiper reisde op 13 maart 1944 naar de hoofdstad. Het plan mislukte en Kuiper viel in Duitse handen. Nitsch, die klaarblijkelijk al het een en ander van de groep wist, begreep dat er spoedig alarm geslagen zou worden en greep op 14 en 24 maart in. Hij arresteerde de politiewachtmeester A. de Blauw, H.J.H. Winkelmolen, J.H. Adriaans, kape-

laan J.W.J. Lanckohr, P.M. Schols, pater A.P. Smackers en kapelaan J.J.L.H. Frijns uit Oirsbeek. Uit de verhoren maakte de Sipo-medewerker op dat de groep-Adriaans, waarschijnlijk met hulp van kapelaan Deckers, onderduikers in de regio Gemert onderbracht in samenwerking met de plaatselijke geestelijkheid en dat de groep in overleg met K.P. en R.V.V. diverse acties voorbereidde.⁴⁸⁵ Naar aanleiding hiervan merkte hij op: "Auch in der vorliegenden Fall ergibt sich ganz eindeutig das Bild daß die katholischen Geistlichen des hiesigen Bezirkes eine hervorragende Rolle in den Widerstandsorganisationen spielen und sich insbesondere mit der Unterstützung untergetauchten Personen befassen".⁴⁸⁶ Sommigen kwamen spoedig vrij. Lanckohr en Smackers werden in augustus 1944 uit het kamp Amersfoort ontslagen en Adriaans kwam op 16 september op vrije voeten op grond van een medische verklaring dat hij aan TBC leed. Alle overige arrestanten bleven tot de bevrijding in Duitse gevangenschap.⁴⁸⁷

Door de arrestatiegolf viel de groep-Adriaans uiteen. Sommigen vonden aansluiting bij de R.V.V., anderen bleven voor de L.O. werken. Voor Smeets en zijn helpers veranderde er overigens weinig. Zij zetten hun werkzaamheden tot de bevrijding, in de tweede helft van september, voort zonder dat de Sipo de organisatie opnieuw schade kon toebrengen.

De L.O.-Beek werd geleid door W.J.H. Sangers, de L.O.-Berg door J.A. Vaessen met assistentie van de uit Hoensbroek overgekomen pastoor W.H. Hermans en de L.O.-Urmond door Th.G. Heyen met steun van gemeenteambtenaar J. Willems.⁴⁸⁸ Het staat niet vast wie aan het hoofd stonden van de L.O. in Schimmert en Elsloo. Hoogstwaarschijnlijk speelden de gemeenteambtenaren J. Odekerken en L. Driessen een rol in de L.O.-Elsloo, want op 7 juli 1944 doken beide onder na een poging tot inbraak in het gemeentehuis. De Sipo haalde de woning van Driessen leeg en verzegelde het pand.⁴⁸⁹

Het duikhoofd van Meers-Stein, H.H.A. Meijers, vormde een schakel in de Zwitserse Weg A. Hij gaf leiding aan een actieve verzetsgroep. Begin september 1944 kwam het tot een schietpartij tussen deze groep en tientallen zwaar bewapende Duitse militairen, die zich bij de brug van Meers hadden ingegraven. Aan Duitse zijde vielen een dode en twee gewonden. Nadat de militairen zich hadden overgegeven, werden ze in kleine groepjes

verspreid over Meers, waar inmiddels bijna veertig van hun wapenbroeders krijgsgevangen werden gehouden.⁴⁹⁰

Meijers werkte gedurende de bezetting samen met het duikhoofd van Stein, kapelaan W.J.V. Spauwen. Laatstgenoemde was afkomstig uit Noorbeek waar hij als leider van de K.A. het voortouw had genomen in de opbouw van de plaatselijke illegaliteit. Vanwege zijn openlijke anti-nationaal-socialistische houding zat Spauwen in de zomer van 1941 enkele weken vast in Maastricht. In 1942 werd hij overgeplaatst naar Stein, waar hij in 1943 met pastoor M. Alberts en M.H.J. Höppener, beide uit Stein, en G. Crombag uit Beek de L.O. opbouwde.⁴⁹¹ Omdat de administratieve manipulaties van enkele ambtenaren aan het licht dreigden te komen, pleegde de K.P.-Sittard in de nacht van 25 op 26 juli 1944 een overval op het gemeentehuis van Stein. Die nacht begaven P.J. Ronden, F.A.A. van Maanen, de broers J.M. en C. van Cleef, W. Janssen, H. van Sloun en M. Dols zich in twee auto's op weg naar Stein. Een van de auto's was een gepantserde brandweerwagen uit Geleen die de K.P.-ers eerder hadden buitgemaakt. Ze droegen Duitse uniformen. Allereerst lichtten ze de burgemeester, R.V.H.M. Corten, en de gemeenteontvanger A. Lenssen, die in het bezit was van de sleutels van de kluis, van hun bed. Aangekomen bij het gemeentehuis verzocht de burgemeester de twee bewakers, J.R. Janssen en H. Frederici, open te doen. Lenssen moest de brandkast openen. De buit was aanzienlijk. Het complete bevolkingsregister, de gemeentestempels, een groot aantal T.D.-zegels en blanco PB's, enkele schrijfmachines en radio's en een geldbedrag van ongeveer f 3.000,- werden meegenomen en verstopt in een boerderij in de buurt van Susteren. Op de terugweg naar Sittard, omstreeks 3 uur, stuitten de K.P.-ers op enkele marechaussees van de groep Susteren die hen tot stoppen maanden. De ontmoeting moet louter toeval zijn geweest, want in Stein had men alle personen in een cel opgesloten en de telefoonverbindingen onklaar gemaakt. De K.P.-ers negeerden het bevel, waarop de marechaussees het vuur openden. Ze slaagden erin te ontkomen. De volgende dag verscheen de Sipo in Stein en arresteerde Corten, Lenssen, de bewakers Janssen en Frederici en de gemeenteambtenaar M.H.J. Höppener. Op 5 september werden ze uit het Huis van Bewaring van Maastricht bevrijd. Veel profijt van de buit had de illegaliteit niet, want de Sipo wist de boerderij te lokaliseren. Alles werd teruggevonden

behalve het geldbedrag. In de hoop de K.P.-ers alsnog in de kraag te vatten liet Nitsch bij de boerderij posten. Tevergeefs, er kwam niemand opdagen.⁴⁹²

VIII.5.7. Rayon Klimmen

In de voorgeschiedenis van de L.O. in het rayon Klimmen speelt de groep-Smit een rol (zie hoofdstuk II, paragraaf III). Na het oprollen van Smits organisatie in februari 1942 gingen J.H. Brouwers, die eind februari 1942 was vrijgelaten, N.J. Dohmen en A.H. Baeten zich bezighouden met de hulp aan onderduikers en de verspreiding van illegale bladen. Er kwam een verbinding tot stand met een groep in Rotterdam die joodse onderduikers naar de regio Klimmen-Voerendaal zond. Baeten, P.H. Roelofs en F. Vliegen concentreerden zich op de verspreiding van landelijke illegale bladen. Sommige groepsleden maakten deel uit van de O.D. en onderhielden contacten met hulpverleners in de regio Heerlen, onder anderen met kapelaan Berix. Deze verbindingen dateerden nog uit de periode Smit of waren door de kapelaan van Voerendaal, A.F.J. Vondenhoff, tot stand gebracht.⁴⁹³

In het najaar van 1943 bracht B.J.C. van Kooten de aansluiting van het rayon, dat naast Klimmen de plaatsen Hulsberg, Voerendaal, Ransdaal en Ubachsberg omvatte, bij het district Heerlen tot stand. Hij nam de leiding op zich en stelde mejuffrouw M.Th. Jaspers als koerierster aan. Vanwege de snelle carrière van Van Kooten in de Limburgse illegaliteit berustte de feitelijke leiding bij Brouwers die hem weldra opvolgde. G.H. Meurders en kapelaan A.J. Gibbels, die onder zeer moeilijke omstandigheden moest werken omdat de pastoor pro-Duits was, waren zijn plaatsvervangers. In Ransdaal trad N.J. Dohmen op als duikhoofd, in Hulsberg J.W. Eggen, in Klimmen en omgeving D. Jongen en in Voerendaal J.J.F.M. Senden. Laatstgenoemde, die tevens deel uitmaakte van de K.P.-Heerlen, stelde zijn boerderij beschikbaar als opslagplaats voor buitgemaakte goederen en wapens. Op de gemeentehuizen van Klimmen en Voerendaal ondervond de L.O. steun van respectievelijk J. Ramaekers en J. Boumans. Het rayon Klimmen telde in totaal drieëndertig medewerkers.⁴⁹⁴ Zij hadden de zorg over circa tweehonderdvijftig onderduikers, onder wie Tsjechen, Polen, Russen en - merkwaardig genoeg - Sudeten-Duitsers. Het rayon kon grotendeels in de eigen behoeften voor-

zien. Heerlen hoefde maar mondjesmaat bij te springen. Het maandelijks tekort bedroeg f 1.700,-, bestemd voor financiële ondersteuning, en ongeveer honderd bonkaarten.⁴⁹⁵

Op 30 december 1943 hield de Sipo een razzia in Voerendaal, waarvan enkele joden het slachtoffer werden. Of er verraad in het spel was staat niet vast. Dat was wel het geval in het voorjaar van 1944. Een Duitser slaagde erin in Hulsberg te infiltreren en leverde vijf personen aan de Sipo uit. Omtrent het lot van de arrestanten staan ons geen gegevens ter beschikking.⁴⁹⁶

Afgezien van enkele stro- en hooibranden, het onklaar maken van de telefoonverbindingen in 1944 en de ontvreemding van dertig radio's uit een opslagplaats door de K.P.-Heerlen met hulp van Brouwers in de nacht van 8 op 9 maart 1944 ondernam de illegaliteit tot de zomer van 1944 geen acties in de regio.⁴⁹⁷ Dat beeld veranderde in augustus en september 1944 toen de bezetter de bevolking opriep versperringen in de omgeving aan te leggen om de Amerikaanse opmars te vertragen. K.P.-ers, geassisteerd door enkele gemeenteambtenaren en politiebeambten, overvielen in de vroege avond van 30 augustus het gemeentehuis van Klimmen en namen het bevolkingsregister mee. Aldus hoopten ze de Duitse plannen te verijdelen.⁴⁹⁸ Uiteraard doken de deelnemers na de actie onder.

Brouwers en zijn medewerkers werden ingeschakeld in de O.D. en verschaften inlichtingen aan de I.D. van Th. Goossen. Van tijd tot tijd gingen ze door het front om de Amerikanen te informeren en als gids te dienen. Brouwers vertelde de Amerikanen onder meer dat de kerktoren van Klimmen als uitkijkpost diende. De toren werd prompt onder vuur genomen. Kort voor de bevrijding op 17 september bonden Brouwers c.s. de strijd aan met Duitse militairen. Aan Duitse zijde sneuvelden zes militairen. Een aantal werd krijgsgevangen genomen en overgedragen aan de Amerikanen.⁴⁹⁹

VIII.5.8. Rayon Valkenburg

Enkele inwoners van Valkenburg en omgeving begonnen al in 1941 met de hulpverlening aan eerste onderduikers. A.C. van der Gronden, een broer van de op 13 januari 1942 gearresteerde G.J. van der Gronden (zie hoofdstuk X, paragraaf II.2.1.), hielp joden en communisten aan onderdak in samenwerking met rector G.A.

Wolf uit Sibbe. Eind 1943 sloten zij zich aan bij de L.O. Onvoorzichtigheid en loslippigheid van de onderduiker A.S. Bron leidden op 17 februari 1944 tot de aanhouding van Wolf, Bron en de onderduiker Th.M. van Santpoort. Bij gebrek aan bewijs kwam Wolf na tien dagen vrij en Van Santpoort na enkele maanden. Bron werd gedeporteerd en overleefde de Duitse kampen.⁵⁰⁰

Kapelaan Th.G.H. Geelen uit Meerssen liet in samenwerking met leden van de voormalige Jonge Wacht sedert 1942 jongeren onderduiken in een grot tegenover de woning van P.J.A. Schunck. In de loop van 1942 bezocht kapelaan Berix Schunck. Hij vroeg of de textielfirma Schunck hem aan kleding voor onderduikers kon helpen. Schunck antwoordde bevestigend. Na het bezoek van Berix kreeg Schunck veel meer bemoeienis met de hulpverlening. Hij liet de uiterst primitieve leefomstandigheden in de vochtige grot verbeteren door er clandestien elektriciteit aan te leggen en de voedselverzorging te regelen. In de loop van 1943 kwam een tweede onderaardse schuilplaats gereed die de naam duikherberg kreeg. Er stonden twintig britsen voor de eerste opvang van onderduikers. Tot de zomer van 1944 bleef de duikherberg in gebruik. In juli van dat jaar verplaatsten de Duitsers enkele productieonderdelen van Philips, zoals de fabricage van radio-ontvangstapparatuur, van Eindhoven naar de bombestendige mergelgrotten van Zuid-Limburg. Een van de nieuwe vestigingsplaatsen lag in de onmiddellijke nabijheid van de duikherberg. De grot van de groep van kapelaan Geelen bleef in gebruik, totdat B. van Kooten er zijn oog op liet vallen. Hij was op zoek naar een geschikte opslagplaats voor wapens en een schietbaan voor de Zuidlimburgse knokploegen. Ook deze grot moest derhalve ontruimd worden. Voor de opslag van wapens bleek ze niet geschikt, het was er te vochtig. Schietoefeningen konden er wel gehouden worden. Gedurende de zomer van 1944 deed de grot tevens dienst als onderkomen van de K.P., als gevangenis en als verhoorruimte van arrestanten en mogelijke verraders.⁵⁰¹

Dank zij het contact tussen Berix en Schunck konden weldra de eerste onderduikers van Heerlen naar Valkenburg komen. Hoewel het hem niet was gevraagd, begon Schunck met de opbouw van een onderduikorganisatie. De volgende personen zocht hij aan als duikhoofd: kapelaan W.B.J. Horsmans en koster H. van Ogtrop, geassisteerd door J. Peusens en J. van de Aa, in Valkenburg; J. Hendriks in Berg en Terblijt; F. Schoenmakers in Sibbe; J. van

de Laar in Margraten; A.H. Laeven in Schin op Geul; L. Horsmans in Houthem-St.Gerlach en A. Caldenborg in Houthem. W. Cremers en de gezusters Peusens traden op als koerier. Vooralsnog bleef het rayon Valkenburg zelfstandig. J. Starmans onderhield de verbindingen met andere districten. Pas in januari 1944 werd het rayon, na moeilijkheden met Maastricht, aan het district Heerlen toegevoegd.

Op het plaatselijk distributiekantoor maakten W.A.P. Freysen en V. Willems maandelijks tussen de vijfhonderd en achthonderd bonkaarten vrij. Er ontstond zelfs een overschot, dat aan andere rayons ten goede kwam. Veel onderduikers ontvingen van de C.C.D.-medewerker en het plaatselijk hoofd van het voedselbureau, L. Brands, een landbouwwijziging, zodat ze in hun eigen levensonderhoud konden voorzien en de rayonleiding slechts mondjesmaat met geldelijke middelen hoefde bij te springen. Maandelijks werd gemiddeld f 1.600,- aan steungelden uitgekeerd, ontvangen van de districtsleiding in Heerlen. Het rayon telde ongeveer honderdvijftig onderduikers. Bij hun aankomst op het station in Valkenburg vond controle plaats aan de hand van een wachtwoord en een Turks pasje. In 1944 arriveerden als gevolg van problemen in het district Maas en Waal op één dag maar liefst honderd onderduikers op het station. Schunck c.s. wisten de meesten met steun van L. Brands bij boeren te plaatsen zonder dat het echt opviel in de door toeristen druk bezochte gemeente.⁵⁰²

Slechts voor PB's was het rayon goeddeels afhankelijk van hulp van buiten. Schunck deed een beroep op de onderduikers geen nieuwe PB's aan te vragen als het niet hoogst noodzakelijk was. In juni 1944 dreigde door de invoering van een nieuw inlegvel een abrupt einde te komen aan de relatieve autarkie. De directeur van het distributiekantoor, Th. van Hinsberg, had de voor de L.O. werkzame ambtenaren steeds hun gang laten gaan, maar toen hij begin 1944 moest onderduiken ging de leiding over op twee N.S.B.-ers. Freysen en Willems vreesden dat met de introductie van het nieuwe inlegvel de omvangrijke manipulaties aan het licht zouden komen. Ze bespraken hun problemen met de rayonleiding en ze stelden voor een knok- of overvalploeg een enorme chaos op het distributiekantoor te laten aanrichten. Alleen zo kon de fraude onopgemerkt blijven. J. Crasborn werkte een plan uit en verklaarde zich bereid de leiding op zich te nemen. Freysen zou

op zijn beurt alle gewenste inlichtingen verstrekken, een plattegrond vervaardigen en voor de sleutels zorgen. Dat laatste was niet gemakkelijk. Elke avond werden de belangrijkste sleutels in een verzegelde en door de directeur gesigneerde enveloppe in de kazerne van de rijkspolitie in een kluis opgeborgen. Freysen omzeilde dit obstakel door een volkomen identieke enveloppe met nagemaakte lakzegels en handtekening te overhandigen aan de bij het complot ingeschakelde nachtwaker, de politieman J.H. op de Ven. Toen een nietsvermoedende medewerker op de avond van 22 juni de echte enveloppe op de politiekazerne bezorgde, nam Op de Ven die in ontvangst en gaf de valse enveloppe aan een collega, die ze in de kluis opborg. Vervolgens begaf Op de Ven zich naar het distributiekantoor, waar hij die nacht met een N.S.B.-er de wacht moest houden. 's Avonds laat arriveerden twee auto's met een vijf of zes man sterke K.P.-ploeg in Valkenburg. Een auto was "geleend" van de Staatsmijnen. De andere had de K.P.-Sittard beschikbaar gesteld. Omdat alles tot in de details was geregeld, verliep de overval vlekkeloos. De N.S.B.-er kreeg een klap op zijn hoofd en werd bedwelmd. De K.P.-ers wisten niet dat daags tevoren een zending distributiebescheiden voor twee maanden was gearriveerd. De buit was gigantisch: ruim tweehonderd tienduizend bonkaarten, ruim tweeëntachtigduizend rantsoenbonnen, ruim vijfentwintighonderd rantsoenkaarten, vijfduizend T.D.-stamkaarten, ruim zestienhonderd toeslagkaarten, talloze inlegvellen en een schrijfmachine. Er waren maar liefst twaalf juten zakken nodig om alles in te stoppen. De zakken werden naar een boerderij in de buurt van Kunrade bij Voerendaal gebracht. Bij het sorteren in de woning van mevrouw J. Jaspers-Koten in Klimmen bleek een gedeelte onbruikbaar en werd vernietigd. Een ander deel van de buit kwam uiteindelijk weer in Valkenburg terecht en werd verborgen in de oude parochiekerk. De Sipo tastte in het duister. Op de Ven was na de overval ondergedoken en had daarmee de verdenking op zich geladen. Freysen en zijn collega's gingen vrijuit en konden hun praktijken ongestoord voortzetten. De argeloze bezorger van de sleutels werd stevig aan de tand gevoeld, omdat de enveloppe in de politiekluis valse sleutels bevatte. Hij wist nergens van en kwam na een dag weer vrij.⁵⁰³ Op 31 augustus om 13.00 uur verscheen de Heerlense K.P. opnieuw in Valkenburg. Deze keer was het gemeentehuis het doelwit. Men wilde verhinderen dat de bevolking zou worden gedwon-

gen verdedigingswerken aan te leggen. Bij de kraak kregen ze hulp van ambtenaar H.P.A. Laeven, die na de overval bewusteloosheid veinsde. De Sipo nam genoeg met zijn uitleg van het gebeuren. De K.P.-ers hadden alle persoonskaarten, vijftig PB's, vijftig controlezegels en vijftig legeszegels meegenomen. Het bevolkingsregister verbrandden ze op het K.P.-hoofdkwartier in Ulestraten.⁵⁰⁴ Enkele weken later werd Valkenburg bevrijd.

VIII.6. District Sittard

Over het district Sittard, dat formeel deel uitmaakte van het district Heerlen en daarom ook wel rayon Sittard werd genoemd, is bij gebrek aan historische bronnen niet veel bekend. De illegale werkers in Sittard legden veel nadruk op geheimhouding en voorzichtigheid. Ze hechtten aan de eigen zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Alleen hierdoor was een optimale beveiliging van de eigen ondergrondse gewaarborgd. Samenwerking met provinciale organisaties bleef tot een minimum beperkt, ondanks enkele pogingen vanuit Roermond en Heerlen de leiders over te halen zich bij de L.O. aan te sluiten. Sittard was en bleef een buitenbeentje binnen het georganiseerde verzet in Limburg. Dit vasthouden aan de eigen zelfstandigheid betekende geenszins dat de Sittardse illegaliteit minder doelmatig functioneerde. De basisstructuren waren in een vroeg stadium gelegd. Er bestonden verbindingen met landelijke organisaties en de diverse illegale activiteiten zoals hulp aan onderduikers, joden, geallieerde vliegeniers en Franstalige krijgsgevangenen, de verspreiding van illegale bladen en K.P.-acties liepen door elkaar. De onderlinge band tussen de Sittardse illegale werkers was opvallend hecht. Dit proces was eind 1943 al zover voortgeschreden dat het vrijwel onmogelijk was de intensieve vervlechting ongedaan te maken en nieuwe structuren op te bouwen.⁵⁰⁵

De onbetwiste leider van de Sittardse illegaliteit was M.P.J.M. Corbeij. Voor de oorlog werkte hij voor de militaire inlichtingendienst en verzamelde hij gegevens over de Duitse posities, geschutopstellingen en verdedigingswerken. Rond Pasen 1940 constateerde hij tot zijn ergernis dat Duitse officieren in burger Nederland als toerist bezochten en nauwkeurig notitie namen van de verdedigingslinie in Limburg. Op 31 augustus 1941 vroeg

Corbeij het Departement van Binnenlandse Zaken om ontheffing van zijn post als burgemeester van Broeksittard. Hij kon zich niet langer verenigen met de uitholling van de democratie en de voortschrijdende nazificatie. Op 21 september 1941 werd hem ontslag verleend. Tussen 7 januari 1942 en 8 februari 1943 zat hij als gijzelaar gevangen in St. Michielsgestel. Na zijn vrijlating begon hij meteen contacten te leggen met het doel in de regio Sittard een illegale organisatie op te bouwen. Zo kreeg hij verbinding met de criminoloog pater M.H. van Rooy OFM uit Sittard, de leraar Frans A.H. Simonis, de griffier van het kantongerecht te Sittard, mr. G. Dahmen, rector E. Pompen uit Ophoven-Sittard, de directeur van het ziekenhuis, H.L.M. van der Hoff, de politierechercheur J.J. Leentjens en met P.J. Ronden, werkzaam als elektricien op de Staatsmijnen. Sommigen van hen werkten al samen of stonden in contact met personen die zich bezighielden met de hulpverlening aan vluchtelingen zoals J.L. Muires en Dom. van den Bergh.

Corbeij beschikte bovendien over verbindingen met illegale werkers en groepen buiten de provincie. Via die kanalen bereikten verschillende landelijke verzetsbladen Sittard. Een bezoek van mr. P.J.A. Clavareau aan mr. G. Dahmen, begin 1943, gaf de jonge organisatie een nieuwe impuls. Clavareau werkte samen met een groep in Amsterdam die zich op het vervalsen van distributiebescheiden toelegde en op zoek was naar contactpunten in het land om een organisatie voor hulp aan onderduikers op te bouwen. Rector Pompen, die het gesprek bijwoonde, beval pater J.C.Th. Pex OFM aan als leider en coördinator van deze groep in Sittard. Twee koeriers, die ten huize van P.J. Ronden werden opgevangen, brachten alle benodigdheden.

Vanzelfsprekend waren voor de opvang en verzorging van de onderduikers uit de regio en uit het westen van het land nieuwe krachten nodig. De directeur van het distributiekantoor, Th. Dirckx, zegde medewerking toe evenals pater H. Manesse MSC, ds. Coolsma, de gemeenteambtenaren B.J.M. Derks en P. Kaanders, C.C.J. van der Drift van de Provinciale Waterstaat en verschillende anderen.⁵⁰⁶ In het voorjaar van 1943 was de organisatie vrijwel rond. Alleen de financiële kant van de zaak baarde de leiding zorgen. Bijdragen van particulieren en van het Fonds voor Bijzondere Nooden, in de regio Sittard beheerd door aalmoezenier L.F. Feiter, konden de ergste nood enigszins lenigen.

Desondanks slaagde men er niet in het probleem op bevredigende wijze op te lossen.

Door de weloverwogen en uiterst voorzichtige wijze van optreden viel niet één illegale werker uit de kring rond Corbeij in Duitse handen wat niet wegnam dat de Sittardse organisatie machteloos moest toezien toen Ströbel en Schneider op 28 juli 1944 in samenwerking met uit de hele provincie opgetrommelde landwachters en A.K.D.-ers een razzia op onderduikers hielden. Elke wijk in Sittard werd door een arrestatieteam van circa acht personen uitgekamd. Men beschikte over een lijst met adressen van families, van wie vermoed werd dat ze onderduikers huisvestten. De Sipo en haar handlangers arresteerden circa vijftig personen, van wie er twintig na verhoor weer vrij kwamen. De overigen verdwenen naar Duitsland of werden in opdracht van Schneider ingesloten in het Huis van Bewaring te Maastricht. Op 14 oktober kwamen drie personen van deze groep om het leven bij een bombardement op een ziekenbarak in de buurt van Keulen.⁵⁰⁷

Kapelaan Ch.J. Engwegen uit Buchten, die door aalmoezenier Feiter was voorgedragen, besloot na consultatie van de vicaris-generaal van het bisdom, F.J. Féron, te voldoen aan het verzoek van Corbeij om de leiding en coördinatie van de illegaliteit in de regio Born-Buchten op zich te nemen. Het lag voor de hand dat Engwegen was aangezocht. De kapelaan was goed geïnformeerd over de hulpverlening aan met name joodse vluchtelingen. Er waren zowel personen van Corbeij's organisatie uit Sittard als personen uit Born, onder wie een aantal binnenschippers, bij betrokken. De spoorwegarbeider P.H. Collée en diens broer hadden sedert mei 1942 de zorg voor veertien joden. Schippers als J.P.M. van Hoornick en C.L.J.J. Zwaans hielden joden verborgen op hun schepen. Zij lieten hun collega's regelmatig joodse vluchtelingen per binnenschip naar de haven van Born brengen. De kosten van dit vervoer waren hoog. Pogingen om de L.O.-Geleen financieel te laten bijspringen liepen op niets uit. Particuliere giften en de donaties van het Fonds voor Bijzondere Nooden vormden naast de eigen bijdragen, aangevuld met het geld dat de joodse vluchtelingen zelf nog bezaten, de enige financiële middelen.

In juni 1943 kwamen de Duitsers de hulpverleners op het spoor. De Sittardse politie waarschuwde tijdig, zodat een onderzoek in het bedrijf van J.L. Muires en op de schepen van Zwaans en Van

Hoornick niets opleverde. Sommige joden keerden naderhand terug op de schepen. Andere werden gehuisvest in Born, Schinnen, Nieuwenhagen en Geleen. Overigens vertrokken veel joden via Born naar België. Ze maakten gebruik van dezelfde vluchtroutes als de geallieerde vluchtelingen.

Engwegen droeg de zorg over bijna tachtig onderduikers. Bij de huisvesting en verzorging kreeg hij hulp van H.J.W. Leyendekers, gemeenteambtenaar J. Maenen, dokter J.G. de Leeuw en C. van Cleef, een broer van een naaste medewerker van P.J. Ronden uit Sittard die sedert begin 1944 deel uitmaakte van een knokploeg. Van Cleef onderhield nauwe banden met de L.O.-ers J. Kelleners en C. Plitscher uit Susteren.⁵⁰⁸ Er bestonden veel overeenkomsten tussen de illegaliteit in de regio Born en die in Sittard. Hier was eveneens sprake van een verzetsorganisatie die zich op velerlei terreinen manifesteerde. Het enige verschil was dat de onderlinge banden minder hecht waren en dat sommige groepsleden niet wisten dat ze in feite deel uitmaakten van dezelfde organisatie, die vanuit Sittard werd geïndirecteerd.

Evenals in Maasbracht ontstonden kort voor de aftocht van de Duitsers problemen in de haven van Born. De bezetter dreigde de schepen tot zinken te brengen. De schippers wendden zich tot Engwegen, die H. Zwaans en J. Hardenberg aanspoorde de sluis in Born te saboteren. Het waterpeil daalde tot anderhalve meter, zodat de bezetter machteloos stond en de schepen gespaard bleven. Represailles bleven uit.⁵⁰⁹

Een groepje illegale werkers in Sittard, waarvan F.A.A. van Maanen, P.J. Ronden, M. Dols, J.M. van Cleef, L. Lambrechts en C.A.A. Hagenaars deel uitmaakten, hield zich al met K.P.-activiteiten bezig nog voordat er sprake was van een K.P.-Sittard. Tot hun voornaamste taak rekenden zij de bescherming van pilotenhulpers in de regio. Dat veranderde in de loop van 1943 toen A.H. Simonis de leiding van het groepje op zich nam. Nieuwe krachten zoals Th.A.F. Fijen, W. Janssen en H.J. van Sloun kwamen de gelederen versterken. Politiebeambte J. Wolfs gaf de groep wapeninstructie en F. Ehlen, J.C.H. van den Moosdijk, E. Beugels, M. Ronden, J.J.H. Schiffer, P. de Clerq, J. Jamar, A.J.P.K. Besselink en P.M. Kierkels ondersteunden de activiteiten. De dames I. Jurica en J.L. Penners koerierden voor de K.P., die haar opdrachten ontving van Simonis, Corbeij en pater Pex. De wapens waren afkomstig van Besselink en de

politierechercheur Leentjens. Contactpersonen op de Staatsmijnen leverden springstoffen, benzol en fosfor.⁵¹⁰

Het vaste ontmoetingspunt van de groep was het klooster van de paters Franciscanen in Ophoven-Sittard en de even buiten Sittard gelegen garage van A. Matrai. Bij laatstgenoemde waren de wapens en springstoffen opgeborgen. Een buitgemaakte bluswagen van de Geleense brandweer werd er door de K.P.-ers, die in overalls rondliepen en er uitzagen als monteurs, van een pantser voorzien. Van tijd tot tijd werkte men samen met de Heerlense K.P., zoals bij de overval op een opslagplaats van de C.C.D. te Heerlen in het voorjaar van 1944 en bij de overval op het distributiekantoor in Valkenburg toen de Sittardse K.P. de gepantserde brandweerauto ter beschikking stelde. Sommige groepsleden zoals P. Ronden waren buiten de provincie actief, maar het aandachtsveld van de K.P. als zodanig richtte zich op Zuid-Limburg. Na een mislukte overval op het distributiekantoor van St. Oedenrode trad de ploeg niet meer buiten Limburg op.⁵¹¹

Op donderdag 8 juni 1944 begaven Ronden, Van Cleef, Dols en Van Maanen zich omstreeks 9 uur 's morgens in een door Dom. van den Bergh beschikbaar gestelde auto op weg naar Heerlen, waar ze in opdracht van A.H. Simonis op een aantal adressen nieuws over de invasie moesten bezorgen. Bovendien moesten ze een viaduct in de buurt van Heerlen oplazen. M. Dols reed met hoge snelheid, omdat hij in de veronderstelling verkeerde dat de Sipo hen achtervolgde. In Nuth, ter hoogte van de spoorlijn, verloor hij de macht over het stuur en botste tegen een omheining. De gevolgen waren ernstig. Van Cleef raakte blind aan het linkeroog en Dols liep een nekwervelfractuur en een hersenschudding op. Ook Ronden raakte gewond. Van Maanen kwam met de schrik vrij. Een toevallig passerende automobilist bracht het viertal naar Munstergeleen. Vandaar vertrok Ronden naar E. Beugels in Oirsbeek. Dols en Van Cleef werden naar het ziekenhuis van Sittard gebracht, waar dokter Van der Hoff zich over hen ontfermde. Ze waren voor de rest van de oorlog uitgeschaakeld.⁵¹²

Gedurende de laatste bezettingsweken kwam de ploeg van Van Maanen, Ronden en Simonis nog enkele keren in actie. Op 18 augustus werden de commandant van de marechausseekazerne en een collaborateur doodgeschoten. Ze zouden informatie over de Sittardse illegaliteit hebben doorgegeven aan Duitse instanties en

werden afgebakend. Knops aanvaardde het districtsleiderschap en J.H. Coenen werd zijn plaatsvervanger. Nieuwe krachten meldden zich, zoals W.J. Francotte, J.A. Hermans en de arts Keunen uit Vaals. In het najaar van 1943 ontstonden overal in het district verzetskernen. Ofschoon er nog geen rayonindeling bestond en evenmin duikhoofden waren benoemd ontwikkelden Vaals, Gulpen en Simpelveld zich tot de hoofdkernen van het district. Enkele dominerende persoonlijkheden konden er inmiddels rekenen op de steun van een groeiend aantal helpers. Op 12 januari 1944 kwamen de voormannen uit het district bijeen in de woning van kapelaan Penders. De definitieve organisatiestructuur werd vastgesteld en de grenzen van de in het najaar ontstane rayons min of meer aanvaard. Rayon 1, dat Vaals, Nijswiller, Epen en Mechelen omvatte, kwam onder leiding van kapelaan Wermeling. Kapelaan Penders kwam aan het hoofd van rayon 2 met de plaatsen Gulpen, Reymerstok en Wylré. Rayon 3, geleid door J.H. Coenen, omvatte de plaatsen Simpelveld, Bocholtz, Eys en Wittem. Voortaan was Gulpen een zelfstandig district met een eigen vertegenwoordiger, Knops, op de gewestelijke vergadering.⁵¹⁴

De districtsvergaderingen vonden achtereenvolgens plaats in het huis van de Zusters van Liefde in Gulpen, in het klooster van de paters Redemptoristen in Wittem en in het klooster van de zusters Franciscanessen te Nijswiller. P. van der Linden en P.M.H.M. Horbach uit Gulpen, kapelaan J.Th.H.M. Abels uit Eys en kapelaan J.F.J. Franck en J.H. van Houtem uit Wylré kwamen de gelederen versterken. In het voorjaar van 1944 achtten Hanssen en Van de Ven hun opdracht voltooid en trokken zich terug.⁵¹⁵

Distributiebescheiden werden verkregen via het gewest en via L. Kohnen, een medewerker van het distributiekantoor van Vaals. Per periode leverde Kohnen J. Coenen tussen de zes- en achthonderd bonkaarten. De vader van Coenen drukte in zijn drukkerij valse bonnen. Kohnen plakte ze op kaarten en maakte die conform de instructies met zwarte inkt ongeldig. Het aantal uit te geven bonnen werd aldus kunstmatig verhoogd. De fraude kwam nimmer aan het licht.⁵¹⁶ Valse of vrijgemaakte PB's ontving men via L.O.-kanalen en van H. Botterweck, gemeenteambtenaar in Mechelen. Verscheidene boeren leverden de L.O. graan en vlees van clandestien geslacht vee. Het district Gulpen ontving maandelijks duizend ton steenkool van de Oranje Nassau mijnen. De kosten van de steunuitkeringen werden gedekt door de verkoop van foto's

van de koninklijke familie en verboden lectuur en door bijdragen van het Fonds voor Bijzondere Nooden. Aanvankelijk beheerden de kapelaans Wermeling, Houben en Penders alsmede Knops en Coenen de gelden, maar tijdens de vergadering van 12 januari 1944 werd besloten het financieel beheer op te dragen aan één persoon, kapelaan Penders. Diens medewerker, districtskassier J. Mulder, sloot in 1944 voor f 23.000,- leningen af namens het N.S.F.⁵¹⁷

Het aantal onderduikers nam snel toe. In de loop van 1944 verzorgde men er ruim driehonderd. De jongeren uit de streek slaagden er doorgaans zelf in een geschikte duikplaats te vinden of ze vertrokken naar een ander district. Sommigen klopten voor advies aan bij de plaatselijke geestelijkheid. De meeste onderduikers waren door de gewestelijke leiding naar het district gezonden. Met grote regelmaat arriveerden kleine en grotere groepen met een zogeheten Turkse pas in de drukkerij van Coenen of in de plaatselijke parochiekerk. H. Hamers, die gebruik maakte van een vrachtauto uit het bedrijf van zijn vader, bracht de onderduikers naar hun bestemming. De meesten werden ingeschakeld in bedrijven of op boerderijen. Sommigen, zoals de studenten H.J.M. Beaumont uit Maastricht en G.J.M. Pirovano uit Delft namen actief deel aan het verzet of verleenden zijdelingse hulp.⁵¹⁸

Op 17 maart 1944 vond een tragisch incident plaats in Epen. Om zich aan arrestatie te onttrekken trachtte J. Witteveen uit Heerenvveen, die was ondergedoken bij hotelhouder J.H. Groneschild, te vluchten. Hij werd echter door kogels getroffen en zakte op straat ineen. Hij overleed enkele dagen later in het ziekenhuis van Heerlen. Groneschild, die was opgepakt, slaagde er twee maanden later tijdens een transport van gevangenen in te ontsnappen. Hij dook tot enkele weken voor de bevrijding onder in een zelfgebouwde schuilplaats in Epen. Of er een verband bestaat tussen de gebeurtenis van 17 maart en de aanslag op de N.S.B.-er V. Loo op 1 juni 1944 door een L.O./K.P.-medewerker staat niet vast. Waarschijnlijk werden de schoten gelost door W.J. Francotte. Loo bezweek op 4 juni.⁵¹⁹

Door zijn malversaties op het gemeentehuis van Mechelen dreigde H. Botterweck in moeilijkheden te komen. Vijf personen werden benaderd om het gemeentehuis in de nacht van zaterdag 15 op zondag 16 april te overvallen. Toen de broers J. en W. Grooten zaterdagavond op de afgesproken plaats arriveerden, bleek dat

verder niemand was komen opdagen. Ze besloten de klus alleen te klaren. Eenmaal binnen bleken de sleutels van de stalen kasten met de registers en andere bescheiden onvindbaar. De broers trachtten de van dik papier vervaardigde persoonskaarten die niet waren opgeborgen te verbranden in de kachels. Dat lukte slechts ten dele waarna ze de kaarten over de vloer uitspreidden en met fosfor in brand staken.⁵²⁰

Zonder de Gulpener L.O. vooraf te informeren, kwam de K.P.-Heerlen op grond van inlichtingen uit het rayon Valkenburg in mei en juni 1944 twee keer in actie in het district. De Valkenburgse stationschef had hen in kennis gesteld van de aankomst van een wagonlading eieren op het station van Wylré. Op 25 maart maakte de Heerlense K.P. tussen de zes- en zevenduizend eieren buit, die verdeeld werden over de Zuidlimburgse districten. De meeste waren bestemd voor het ziekenhuis in Heerlen. Hetzelfde gold voor een boterkraak in Reymerstok op 14 juni. Bij deze kraak ontvreemdden de K.P.-ers, gekleed in Duits militair uniform, bijna duizend kilo boter, bestemd voor Duitse militairen. Een gedeelte kwam ten goede aan de gevangenen in het Huis van Bewaring te Maastricht.⁵²¹

Niet de Duitsers of de N.S.B. veroorzaakten de eerste echte moeilijkheden, maar het aangrenzende district Heerlen. Eind mei 1944 sijpelde voor het eerst het bericht door dat men in Heerlen geen genoegen nam met de werkwijze in Gulpen. De L.O.-ers zouden futloos en passief zijn. Heerlen stuurde J. Kockelkoren naar het district om orde op zaken te stellen. Tot woede van de L.O.-ers in Gulpen begon deze met de opbouw van een nieuwe organisatie. Ruzie kon niet uitblijven. Geen van beide partijen wilde ook maar een duimbreed toegeven, wat tot onverkwikkelijke taferelen op de eerstvolgende gewestelijke vergadering leidde. Uiteindelijk besloot de gewestelijke leiding de oorspronkelijke L.O.-groep als de enige echte te erkennen, nadat pogingen om de twee organisaties samen te voegen niets hadden opgeleverd. Door een dreigbrief, gericht aan kapelaan Penders, dreigde de zaak verder te escaleren. Zover kwam het niet. Kockelkoren trok zich met zijn groep terug.⁵²²

Eind juni kwamen de gemoederen enigszins tot bedaren, nadat de gewestelijke top in Weert was opgepakt. Op 7 juli vergaderde de districtsleiding in de kelder van bierbrouwer A. Brand. J.H. Coenen volgde Knops op. Er werd een definitieve rayonindeling

vastgesteld die vrijwel overeenkwam met de tot dusver geldende. Rayon 1 (Vaals, Mechelen, Epen) kwam onder leiding van A. Noppeney, rayon 2 (Gulpen, Wylré) onder P.M.H.M. Horbach en rayon 3 (Simpelveld, Eys, Wittem, Bocholtz) onder H.J.D. Hamers.⁵²³ In verband met de arrestaties te Weert achtte men het raadzaam nieuwe schuilnamen aan te nemen. De voorzorgsmaatregel bleek niet voldoende. Bij de door Nitsch afgenomen verhoren in Vught waren tenminste drie namen uit het district Gulpen naar voren gekomen: pater B.J. Baars C.s.s.R. uit Wittem, J.H. Coenen en de familie Merckelbach uit Wittem, waar af en toe vergaderd was. Het is mogelijk, dat Nitsch nog meer namen van L.O.-medewerkers uit Knops wist te ranselen. De Staatspolitie uit Aken berichtte bovendien in juli dat ze op grond van verklaringen van enkele aan de Duits-Nederlandse grens opgepakte studenten, medewerkers van het Außenministerium op het spoor was gekomen. Het betrof Coenen, J. Grooten en J. Stitzinger. Voorts achterhaalde Conrad na de arrestatie van H. Oppenheim in Heer, begin juli, de namen van kapelaan Penders en J.H. Ortmans. Wellicht liet Oppenheim nog meer namen los.⁵²⁴

Medio juli 1944 raakte de zaak in een stroomversnelling. Ströbel vernam dat zich in een militair lazaret in het klooster van de Redemptoristen te Wittem een onderofficier van de Luftwaffe bevond die contact had opgenomen met de plaatselijke duikorganisatie, omdat hij wilde deserteren. Nitsch drong er bij zijn chef op aan te wachten met ingrijpen. De infiltratie moest een zo groot mogelijk rendement opleveren. De verstandhouding tussen Nitsch en Ströbel was al enige tijd bekoeld. Wellicht was er sprake van jalousie de métier. Ströbel was van mening dat de essentiële inlichtingen niet van Nitsch, maar van Conrad afkomstig waren. De Sipo-chef sloeg Nitsch's advies in de wind. Hij wilde zo spoedig mogelijk toeslaan.

De Duitse onderofficier, een zeker Lambertz, was afkomstig uit Aken. In het lazaret kreeg hij contact met de in het klooster werkzame schoenmaker J.H. Wienen, aan wie hij toevertrouwde dat hij genoeg had van de oorlog en een duikplaats zocht. De schoenmaker lichtte pater Baars in over de desertieplannen van Lambertz. Baars nodigde de onderofficier uit voor een kennis-makingsgesprek. De Duitser trachtte de pater te paaien door te benadrukken dat hij een goed christen was. Hij verklaarde zich bereid zijn uniform en wapens ter beschikking te stellen van de

ondergrondse. Baars schakelde op 17 juli P. Horbach in. Het is niet duidelijk of Lambertz tot dat tijdstip inderdaad van plan was te deserteren. Toen zijn voornemen ter ore kwam van de Duitse chef-arts K. Capellman nam de zaak een wending. De arts vreesde voor zijn hachje en stelde de Sipo op de hoogte. Vanaf dat tijdstip speelde Lambertz het spel in ieder geval mee. Op donderdagavond 20 juli ontmoette hij Horbach. Afsgesproken werd dat de twee elkaar de volgende ochtend om 8 uur zouden treffen op de landweg tussen Partij-Wittem en Mechelen. De Duitser zou dan burgerkleding ontvangen en zijn uniform en wapens inleveren. Daarna zou hij naar een adres in Vaals worden gebracht.

De volgende dag verliep alles aanvankelijk volgens het draaiboek. Toen Lambertz Horbach begon uit te leggen hoe het wapen werkte, riep hij plotseling: "Hände hoch, das Spiel ist aus". Links en rechts van de weg doken twaalf Sipo-leden en S.S.-ers uit het koren op. Horbach stond machteloos. Hij moest zich met Lambertz naar de plek begeven waar Hamers en J.M.W. Bisschoff in een vrachtwagen wachtten. Ook zij werden overrompeld. In de vrachtauto trof men twee pistolen aan die Hamers van G. Hanssen had ontvangen. De wapens waren bestemd voor de gastgevers van Lambertz in Vaals. Lambertz en de zwaar bewaakte Hamers en Bisschoff vertrokken even later met enkele Duitsers naar Vaals. Men wilde daar de wachtende L.O.-medewerker arresteren. Vermoedelijk had deze argwaan gekregen vanwege het lange oponthoud. Hij verscheen in ieder geval niet. De andere Duitsers gingen met Horbach op zoek naar Baars. Onderweg ontmoetten ze een pater die hen wist te vertellen dat Baars retraite hield in Haanrade. Nadat ook Baars was opgepakt, reed het hele voltallige gezelschap in de loop van de namiddag terug naar Maastricht, waar de arrestanten meteen werden verhoord. Sommigen ondergingen mishandelingen.

J. Coenen, die intussen was gealarmeerd, begaf zich in eerste instantie naar Schin op Geul voor een ontmoeting met de districtsleiders van Roermond en Maastricht. Naderhand bezocht hij Van Houtem en Ortman, waar hij uiting gaf aan zijn woede. Hij bezwoer Lambertz te zullen doodschieten. Zover kwam het niet. Tegen de avond bezochten Sipo-agenten, kennelijk tegen elke verwachting in, het district opnieuw. Ze arresteerden Van Houtem, Ortman, de broers E.A.H.M. en J.M.H. Merckelbach, de onderduiker G. Pirovano, de kapelaans P.H.H. Houben en

L.M.H. Penders en twee onschuldige inwoners van Vaals. De kapelaans Wermeling en Franck en A. Noppeney ontsnapten. J. Merckelbach en de twee inwoners van Vaals kwamen na enkele dagen vrij. De overigen werden op 1 augustus van Maastricht naar Vught overgebracht en vijf dagen later naar Sachsenhausen, vanwaar ze over verscheidene kampen werden verspreid. Slechts drie van de tien arrestanten overleefden de kampen. De anderen kwamen in Duitsland om het leven: H.J.D. Hamers (Oranienburg, 29-12-1944), J.M.W. Bisschoff (Buchenwald, 23-4-1945). B.J. Baars (Bergen-Belsen, 27-4-1945), J.H. van Houtem (Lübeck, 28-5-1945), L.M.H. Penders (Bergen-Belsen, 24-4-1945), P.H.H. Houben (Ludwigslust, 19-5-1945) en E.A.H.M. Merckelbach (Neuengamme, 15-1-1945).⁵²⁵

Aan de "Klap van Wittem", zoals de arrestatiegolf van 21 juli spoedig werd genoemd, zat een luchtje. Uit de gevangenis van Maastricht kwam namelijk het bericht dat de Sipo op de hoogte was geweest van de vergadering op 7 juli in de kelder van Brand en over een lijst beschikte met de nieuwe schuilnamen. Als dat juist was moest iemand verraad hebben gepleegd. De kwestie werd nimmer opgehelderd. Nitsch ontkende na de oorlog ooit een dergelijke lijst onder ogen te hebben gehad, maar sloot niet uit dat Conrad en Ströbel er meer van wisten. Door de inlichtingen van de Staatspolizei in Aken en van Lambertz en de verhoren van Oppenheim en Knops was de Sipo de L.O.-Gulpen al grotendeels op het spoor gekomen. Tussen de aanhouding van Horbach, Hamers en Bisschoff verliepen bovendien enige uren die de ondervragers in Maastricht gebruikt zouden kunnen hebben om de eerste arrestanten onder zware druk te zetten en te overbluffen met de kennis die ze inmiddels uit de genoemde bronnen hadden. Aan een lijst met louter schuilnamen had de Sipo trouwens niet veel. Bovendien bleek uit de arrestaties dat de Sipo niet alle vooraanstaande L.O.-medewerkers kende. De lijst met namen kwam nimmer boven water. Evenmin staat vast wie erop stonden. Derhalve moet worden geconcludeerd dat met of zonder lijst, met of zonder verraad in eigen kring, de "Klap van Wittem" niet te vermijden was geweest.

Naar aanleiding van de gebeurtenissen op 21 juli hield J.H. Coenen het voor gezien. Hij ging met zijn kameraad W.J. Francotte over naar de K.P.-Zuid-Limburg, die haar hoofdkwartier in Ulestraten had. Het K.P.-werk lag hem beter. Hanssen had dat al

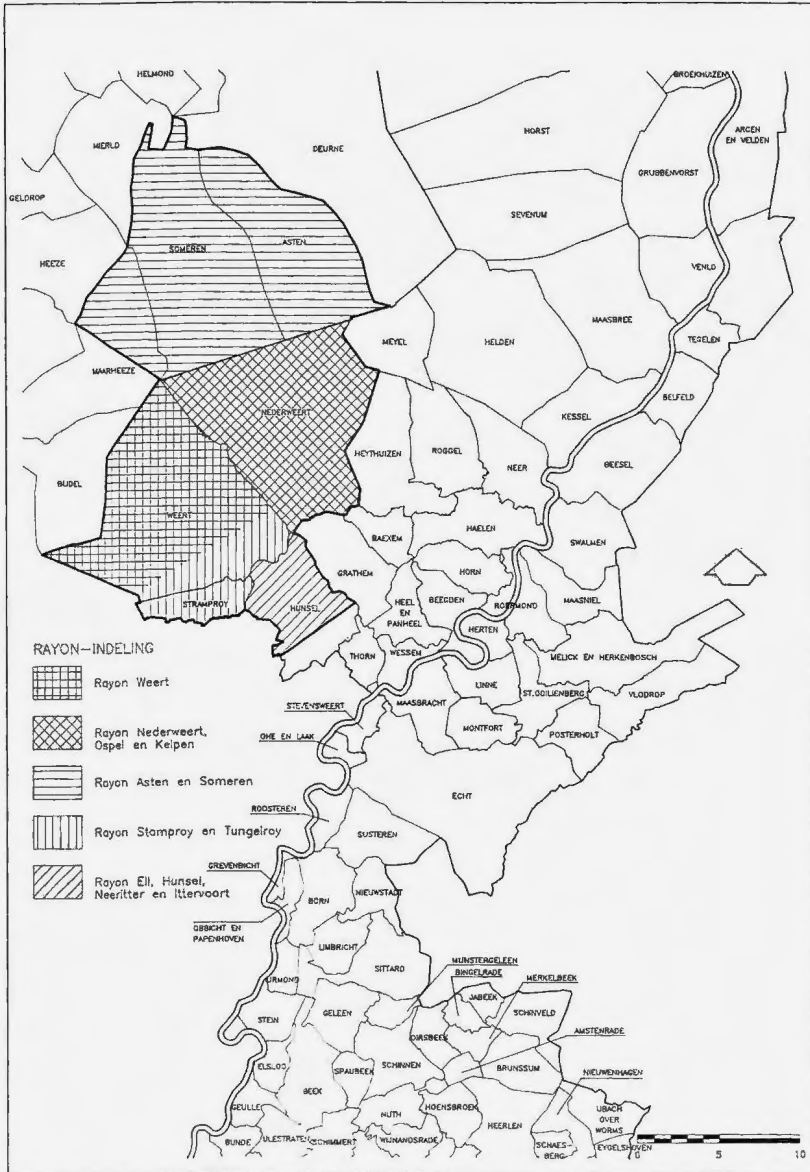
in een eerder stadium vastgesteld en hem steeds moeten afremmen. Coenen verzocht P. van der Linden de L.O. te reconstrueren. Een lastige taak aangezien de mogelijkheid bestond dat de verrader nog actief was in de organisatie. Tot overmaat van ramp dreigde het conflict met de groep-Kockelkoren opnieuw tot uitbarsting te komen. De bedachtzame Van der Linden vond een oplossing door Kockelkoren tot hoofd van het verspreidingsapparaat van de illegale pers in het district te benoemen. Vooral in het rayon Simpelveld werkte men onder zware druk. In de streek woonden naar verhouding veel Duitsers en N.S.B.-ers. Van der Linden vond L. Rutten bereid het rayon te reorganiseren. Rutten slaagde er weldra in een nieuwe kerngroep te vormen, waarvan hij zelf, H.H. Coenen, J. Bindels, J.D. Pelzer en K. Ruiters deel uitmaakten. Omdat men uiterst voorzichtig te werk ging, liep het goed af.

Koeriers als mejuffrouw B.J. Coenjaarts en mejuffrouw J.M.J. Martinussen onderhielden de interne verbindingen in het district. De duikers arriveerden voortaan in Heerlen om vandaar naar Gulpen te worden overgebracht. Tot de bevrijding in september-oktober 1944 bleef het rustig in het district.⁵²⁶

VIII.8. District Weert

Op grond van berichten over de lotgevallen en de houding van Franse dwangarbeiders in Duitsland die Weert in de loop van 1942 bereikten, traden verscheidene geestelijken met elkaar in overleg hoe ze zich moesten opstellen als de Duitse autoriteiten in Nederland jongeren zouden oproepen voor dwangarbeid. Terwijl de gesprekken nog in volle gang waren, werd de ene na de andere maatregel afgekondigd. In mei 1943, toen de eerste jongeren en militairen er het slachtoffer van dreigden te worden, namen de kapelaans P.J. Slots en H.Th.H. Adams het voortouw. Zij gingen op zoek naar duikadressen. Al spoedig wisten de twee geestelijken met steun van F.J.P. Nies en mejuffrouw M.A. Hermans een organisatie op poten te zetten. Nies bekleedde een leidende functie in de Jonge Wacht en was hoofd van de Katholieke Jonge Middenstanders in de regio Weert. Een medewerkster van de distributiedienst, mejuffrouw G.J.M. Boers, verschaftte bonkaarten. Uit kerkelijke en particuliere bijdragen, onder andere

Kaart 46. District Weert: indeling in rayons

van de afgetreden burgemeester W.F.W. Kolkman, konden de kosten worden bestreden. Slots en mejuffrouw Hermans beheerden dit fonds.

Medio juni 1943 dook Slots onder in Baarlo. Sindsdien gaven Adams, Hermans en Nies leiding aan de duikorganisatie in Weert. Mejuffrouw Hermans zorgde voor de verdeling van de distributiebescheiden en Adams en Nies hielden zich bezig met het zoeken van gastgezinnen en het plaatsen van onderduikers. Vooralsnog geschiedde de hulpverlening zelfstandig. Er bestonden geen verbindingen met Venlo of andere districten. Kapelaan W.J.G. Coenen uit Weert bracht hier eind augustus 1943 verandering in. Hij legde contact tussen de organisatie in Weert en kapelaan Naus. Het Venloos organisatiemodel werd geïntroduceerd, hetgeen begin oktober leidde tot de vorming van een duikraad, waarin Adams, Hermans en Nies zitting namen. Diezelfde maand bezocht Hermans voor het eerst de gewestelijke vergadering in Roermond. Vier kleine verzorgingsgroepen, die in het voorjaar en de zomer in Weert en omgeving waren ontstaan, werden in L.O.-verband opgenomen. Begin november 1943 was de organisatorische opbouw al zover gevorderd dat Nies de eerste districtsvergadering kon beleggen in het missiehuis van de paters van de H. Geest te Weert.⁵²⁷

In januari 1944 vond een reorganisatie plaats. Het rayon Weert, onder leiding van kapelaan Adams, werd verdeeld in de stad Weert (leiding L. Meewis) en de omliggende gehuchten (leiding J. Gubbels). Nies hield zich bezig met het organiseren van de overige rayons. Dat waren Nederweert, Ospel, Kelpen (rayonhoofd M. Keupers), Asten en Someren (rayonhoofd P. Hoefnagels), Stramproy en Tungelroy (rayonhoofd A. Maes) en Ell, Hunsel, Neeritter, Ittervoort (rayonhoofd J.L. Koolen). De organisatie telde ongeveer veertig medewerkers. In februari 1944 volgden vanwege de snelle groei nog enkele wijzigingen in de districtsleiding. Adams, die sedert oktober 1943 de distributiebescheiden beheerde, trad voortaan op als contactpersoon tussen de rayons. Hij behield weliswaar in naam de leiding over het rayon Weert, maar in feite kwam die te liggen bij Gubbels en Meewis. Voor het beheer van de distributiebescheiden en de verbinding met het gewest trok de duikraad een nieuwe kracht aan: A.H.M. Hermans, een broer van mejuffrouw M.A. Hermans. Zij bleef belast met het beheer van de financiën, een taak

die ze sedert oktober vervulde. Voor Nies veranderde er weinig: deze bedachtzame en toegewijde werker had zich inmiddels een zeer bekwaam districtsleider getoond.

De districtsvergaderingen vonden plaats in de woning van de familie Hermans. In mei werd besloten de splitsing van het rayon Weert ongedaan te maken. De verdeling tussen stad en gehuchten bleef weliswaar gehandhaafd, maar de leiding kwam weer in handen van één persoon: L. Meewis. Th. Knoups nam Meewis' oorspronkelijke functie over.⁵²⁸

Het district Weert herbergde ongeveer tweeduizend onderduikers, van wie de meesten bij boeren en middenstanders werden gehuisvest. Indien mogelijk hielden de duikhoofden bij de plaatsing rekening met het beroep van de gasten. Men onderscheidde vier categorieën onderduikers: de eerste categorie betrof personen uit de regio die zelfstandig hun weg naar de L.O. hadden gevonden. Aangezien menigeen zelf op zoek ging naar een duikplaats, omdat men aanvankelijk niet wist dat er een L.O. bestond of hoe er mee in contact te komen, verzorgde de L.O. vermoedelijk niet veel van dergelijke onderduikers. Dat lag anders bij de tweede categorie: personen die voor uitzending naar Duitsland in aanmerking kwamen en wier namen door het G.A.B. aan de L.O.-leiding waren doorgegeven. Deze groep, eveneens uit de regio, werd door de L.O. op de mogelijkheid van onderduiken geattendeerd. De derde categorie bestond uit personen die via de gewestelijke vergadering naar Weert kwamen. Tot de laatste en kleinste categorie behoorden gezochte illegale werkers uit andere regio's.⁵²⁹

Nadat de verbinding met Venlo tot stand was gekomen, ontving mejuffrouw Hermans geld via het Fonds voor Bijzondere Nooden. Bovendien konden sedert eind 1943 leningen worden afgesloten namens het N.S.F. J.W.I. de Haan uit Roggel bracht in dit kader f 56.500,- bijeen. Daarnaast beschikte de districtsкас over middelen die werden verworven door de verkoop van foto's van de koninklijke familie, illegale lectuur en door onderduikers vervaardigde kalenders. Met deze gelden werden gezinnen ondersteund, waarvan de kostwinner was ondergedoken, de kostgelden van onderduikers betaald evenals de reis- en verblijfkosten van koeriers. Voorts kocht men goederen aan zoals schoeisel en kleding. Aanvankelijk pleegden onttrokken ambtenaren bij de distributiedienst, zoals mejuffrouw Boers, op eigen gelegenheid bonnen aan

het officiële circuit. Met de benoeming van de N.S.B.-er J.M.W. Rösener Manz tot burgemeester van Weert werd dat moeilijker, omdat nieuwe, "deutschfreundliche" krachten werden aangesteld. Sommige ambtenaren moesten zelfs onderduiken. Desondanks slaagde Nies er in de zomer van 1943 in de clandestiene activiteiten op het distributiekantoor beter te coördineren. Acht ambtenaren, verdeeld in twee los van elkaar werkende groepen, waren daarbij betrokken. Mocht het ene groepje worden opgerold dan kon het andere blijven doorwerken. Nies' systeem werkte voortreffelijk. Maandelijks werd acht tot tien procent méér aan distributiebescheiden uitgekeerd dan was toegestaan. Kennelijk bleef men binnen de marge, want de manipulaties bleven onopgemerkt. Er ontstonden zelfs overschotten, die werden gebruikt voor het aanleggen van voorraden. In het najaar van 1944 konden van de oostelijke Maasoever overgekomen illegale werkers daarvan profiteren. De acht distributieambtenaren saboteerden in samenwerking met collega's van de afdeling bevolking met succes de invoering van de Tweede Distributiestamkaart.

M.P.H. de Haan, P.J.M. Post en Th. Wolswijk waren de contactpersonen van de L.O. op het gemeentehuis. Een van hen leverde de L.O. tijdelijk geldige bewijzen van zoek geraakte PB's, waardoor personen die dringend om een PB verlegen zaten voorlopig konden worden geholpen. F.H. Smits en J.F.A. van Dooren van het G.A.B. en A.H.H. Nouwen van het bureau Oogstvoorziening ondersteunden het werk van de L.O. eveneens. Via die kanalen kreeg de organisatie onder meer de beschikking over diverse vrijstellingsbewijzen. Het voedselbureau leverde de felbegeerde gele vrijstellingsbewijzen voor landbouwers en pater van Gestel bezorgde de L.O. Belgische identiteitsbewijzen.⁵³⁰

De politiebeambten J.H.M. Geurts, P.W. Saes en H.C.B. Miltenburg werkten samen met de L.O. Zij hielpen de organisatie aan bewijsjes op grond waarvan medewerkers zich 's avonds en 's nachts op straat mochten begeven. Op 20 juni 1944 arresteerde de Sipo de illegale werker P.F. Dorssers. Hij was in het bezit van een pistool. Politieaanvoerder K.W.L.A. Wering en marechaussee H.L.M. Kroezen kregen opdracht de arrestant naar Maastricht te begeleiden. Dorssers nam in een ogenblik van onoplettendheid de benen. Dezelfde avond nog ontbood de Sipo Kroezen, Wering, opperluitenant A. Josephs en marechaussee L.H.J. Dusink naar Maastricht voor nadere uitleg. Vermoedelijk maakte burgemeester

Rösener Manz van de gelegenheid gebruik om zijn ontevredenheid over sommige leden van het Weertse politiekorps kenbaar te maken bij de Sipo. Een wegens diefstal ontslagen politieman, die allerlei beschuldigingen uitte aan het adres van Kroezen, Wering en Dusink, gooide olie op het vuur. Vermoedelijk noemde hij tevens P. Saes. Kroezen, Wering en Dusink kwamen in Duitse kampen terecht. Alleen Wering keerde na de oorlog terug. Dusink overleed op 24 mei 1945 tijdens een transport vanuit het kamp Oranienburg. Kroezen bezweek diezelfde maand in Bergen-Belsen.⁵³¹

Het staat niet vast, maar vermoedelijk vervaardigde de politie-beampte H. Miltenburg in juli 1944 in opdracht van Nies een plattegrond van het distributiekantoor in Weert. De districtsleider beschikte kennelijk over aanwijzingen dat de hulpvaardige ambtenaren niet langer veilig waren. Een overval door de K.P.-Den Bosch werd overwogen. Het toeval wilde dat een bij Miltenburg verblijvende onderduiker dezelfde maand met het plan op zak in Rotterdam werd opgepakt. Het is niet zeker of de naam Miltenburg er in voorkwam of dat de onderduiker doorsloeg. De Sipo nam het echtpaar Miltenburg onmiddellijk in hechtenis. Mevrouw Miltenburg werd spoedig weer vrijgelaten. H. Miltenburg kwam op 30 augustus in Vught om het leven.⁵³² De verbindingen tussen de L.O. en Geurts en Saes bleven ondanks de arrestaties intact. Nitsch liet Saes ongemoeid in de hoop een grotere slag te kunnen slaan. Vanwege de vroege bevrijding van Weert mislukte zijn plan.⁵³³

De L.O.-Weert beschikte over een berichtendienst en met hulp van de chef van de telefooncentrale konden diverse lijnen worden afgetapt. Het laatste leverde weinig resultaat op. Onderduiker A. de Haas vervaardigde een nieuwsblaadje in een oplage van veertig exemplaren. Toen het drukkerijtje in april 1944 ontdekt dreigde te worden, stopte hij ermee. Voortaan namen koeriers het sedert 25 mei 1944 in Roermond verschijnende "Berichten Voorziening Oorlogstijd" (B.V.O.) mee naar Weert. In juni of juli pakte De Haas de draad weer op. Het clandestiene Weertse nieuwsblad werd vanaf die tijd gedrukt in de woning van de familie Quasters.⁵³⁴

Vijf koeriers - J.F. Snijders, J. Geene, J. Quasters, F. Nouwen en R. Baets - onderhielden de interne en externe verbindingen. Snijders, rechercheur bij de Nederlandsche Spoorwegen, ver-

spreidde illegale bladen als "De Stem", "Je Maintiendrai" en "Trouw". Op 19 juli 1944 ontving hij een telegram met het verzoek de volgende dag naar Eindhoven te komen. In de wachtkamer van het station werd hij, nadat hij door een onbekende was aangewezen, gearresteerd. De koerier kwam in Vught terecht, waar hij op 5 september werd doodgeschoten.⁵³⁵

Evenals de districten Venlo en Roermond beschikte Weert over enkele kampen voor onderduikers. Een daarvan lag in Stramproy. In opdracht van priesterleraar Ch. Brummans ging mejuffrouw A. Maes in maart 1943 op zoek naar duikadressen voor jongeren. Ze kreeg al spoedig contact met onderwijzer J.L. Salemans en H. Weerens, die eveneens op zoek waren naar adressen. In mei voegde J. van de Berk zich bij het Stramprooyse groepje. Hij zorgde tevens voor aansluiting bij Weert. Sommige onderduikers vonden onderdak in het Belgische Molenbeersel. Toen tegen de zomer de toeloop tè groot werd, besloten Salemans c.s. een kamp in het Beerseler Broek in te richten. P.J. Vrancken, P. Creemers, N. Lempens en anderen namen de verzorging van de onderduikers voor hun rekening. Ze ondervonden steun van de plaatselijke middenstand, boeren en bierbrouwer M. Maes, die aanzienlijke geldbedragen ter beschikking stelde. Pastoor J.J.H. van Montfoort plaatste een offerblok achter in de kerk en riep de parochianen op met gulle hand te geven. Over het doel liet hij geen onduidelijkheid bestaan. Wellicht schrok hij de gelovigen er enigszins mee af, want de offerblok bleef nagenoeg leeg. Vanwege de ongunstige ligging - de leefomstandigheden bleken ongezond - moest het duikkamp in de loop van de zomer dieper in de bossen van het Beerseler Broek worden verplaatst. Circa veertig personen verbleven er enkele dagen of weken. Als gevolg van verraad door een Rotterdamse onderduiker hield de Sipo-Den Bosch op 6 april 1944 een razzia. Sommige L.O.-ers zoals Salemans en kapelaan P.J.L. Geusens konden tijdig worden gewaarschuwd en doken onder. De broers P.J. en M. Vrancken, mevrouw E. Geene en mejuffrouw L. Leijssen werden gearresteerd. Alle arrestanten, behalve P. Vrancken, kwamen na enkele weken vrij. Vrancken kwam op 9 december 1944 in Oldenburg om het leven. Na de arrestaties staakte J. van de Berk op advies van Nies zijn illegaal werk. Begin juni vertrok Salemans op verzoek van Nies naar Weert. In totaal herbergde het rayon Stramproy-Tungelroy bijna honderd

onderduikers, van wie twee in de zomer werden gearresteerd. Zij keerden naderhand behouden terug.⁵³⁶

Na de arrestatie van districtsvertegenwoordiger A. Hermans op 21 juni 1944 kwam het tot nieuwe wijzigingen binnen de districtsleiding. Mejuffrouw M. Hermans trad uit de duikraad en L. Meewis nam het beheer van de distributiebescheiden en de financiën op zich. J. Maes en kapelaan Adams verzorgden voortaan de verbindingen met de rayons. De overgang van Meewis naar het district had consequenties voor de leiding in het rayon Weert. Die kwam in handen van J. Gubbels. J.H.H. Erkens kreeg de leiding over de stad en J.M. Huijsmans over de gehuchten. Omdat de districtsvergaderingen niet langer ten huize van de familie Hermans konden worden gehouden, kwam men voortaan bijeen in de kamer van priesterleraar J.P.M.J. Maes of de kamer van rector P.A.J. Geurts in het St. Jans Gasthuis.⁵³⁷

Op donderdagmorgen 10 augustus arresteerde de Sipo, geassisteerd door landwachters en Duitse militairen, F. Nies. Of er verraad in het spel was of dat de aanhouding het gevolg was van spuurwerk van de Sipo dan wel van het doorslaan van arrestanten staat niet vast. Nies onderging in Maastricht vreselijke mishandelingen. In gezelschap van andere arrestanten werd hij op 2 september op transport gesteld naar Vught, waar hij op 5 september om het leven kwam.⁵³⁸

Opnieuw moest de districtsleiding worden gewijzigd. Meewis volgde Nies op. Maes en J. Erkens onderhielden voortaan de verbindingen met de rayons. J.L. Salemans uit Stramproy nam het beheer en de verdeling van de distributiebescheiden op zich en de chef van de telefooncentrale, J. Pleysier, de districtsfinanciën. Omdat Erkens doorschoof naar de districtsleiding nam A. Geurts de leiding over de stad Weert over. Deze situatie bleef tot de bevrijding op 21 september ongewijzigd.⁵³⁹

Naast de L.O.-ers waren in het district Weert medewerkers van de Nederlandse Heidemaatschappij betrokken bij de hulp aan onderduikers. Op 21 maart 1943 was opzichter H.J. de Kort op eigen verzoek vanuit Schagen in Noord-Holland overgeplaatst naar Weert. Drie onderduikers uit Schagen, K.S. Molenaar, L. Schenk en J. van Middelkoop reisden met hem mee (zie hoofdstuk IV, paragraaf VII). In de loop van het voorjaar begon De Kort in overleg met collega's met de plaatsing van onderduikers uit de

kop van Noord-Holland op diverse, onder toezicht van de Heidemij uitgevoerde projecten. Hun aantal liep op tot enkele honderden. Hoewel de onderduikers loon ontvingen en een bewijs van vrijstelling van dwangarbeid in Duitsland, zodat de L.O. zich niet om hen behoefde te bekommeren, raakten De Kort c.s. toch in moeilijkheden. Er waren nog steeds voldoende boeren bereid onderduikers in huis te nemen, maar er heerste een nijpend tekort aan dekens. De Kort besloot een beroep te doen op de inspecteur van de Rijksdienst voor de Werkverruiming in Limburg, burgemeester J.H. Martin van Hoensbroek, die hem attendeerde op een opslagplaats van militaire goederen in Helden-Beringe. De Heldense knokploeg van W. Houwen voerde de overval uit (zie paragraaf VIII.2.7.). Martin was persoonlijk bij het onderzoek naar de daders betrokken, zodat Houwen c.s. niets te vrezen hadden.

De verbinding met Helden was tot stand gebracht door L. van Lee, een uitvoerder bij de Heidemij die in overleg met De Kort circa veertig onderduikers plaatste. In totaal brachten De Kort c.s. circa honderd zestig onderduikers onder in de regio Helden. Erg nauw met hun veiligheid namen de onderduikers het niet. Ze bezochten regelmatig café's en sportwedstrijden. Martin, die Helden uit hoofde van zijn functie regelmatig bezocht, alarmeerde De Kort.⁵⁴⁰ De twee konden niet voorkomen dat als gevolg van infiltratie door Sipo-medewerkers en landwachters op 17 mei 1944 een razzia plaatsvond, waarvan ook Van Lee het slachtoffer werd (zie paragraaf VIII.2.7.).⁵⁴¹ De Kort vertrok naar Zeeland. Zijn assistent K. Molenaar nam het werk over.

De eerste onderduikers van de Heidemij waren, zoals gezegd, afkomstig uit Noord-Holland. In de loop van 1943 ontvingen De Kort c.s. tevens onderduikers van de Groep-2000, een Amsterdamse verzorgingsgroep. Aan het hoofd van de organisatie stond mejuffrouw J.J. van Tongeren, dochter van de grootmeester der Vrijmetselaren H. van Tongeren. Laatstgenoemde kwam in een Duits kamp om het leven. Vóór zijn arrestatie had Van Tongeren uit fondsen van de Vrijmetselaren f 600.000,- in Zwolle laten verbergen. Klaarblijkelijk wist zijn dochter dat. Zij gebruikte het geld voor verzetswerk. Aanvankelijk ontving de Groep-2000 distributiebescheiden van de L.O.-Amsterdam, maar na een conflict over de wijze van verantwoording waren knokploegen de organisatie van Van Tongeren te hulp geschoten door distributie-

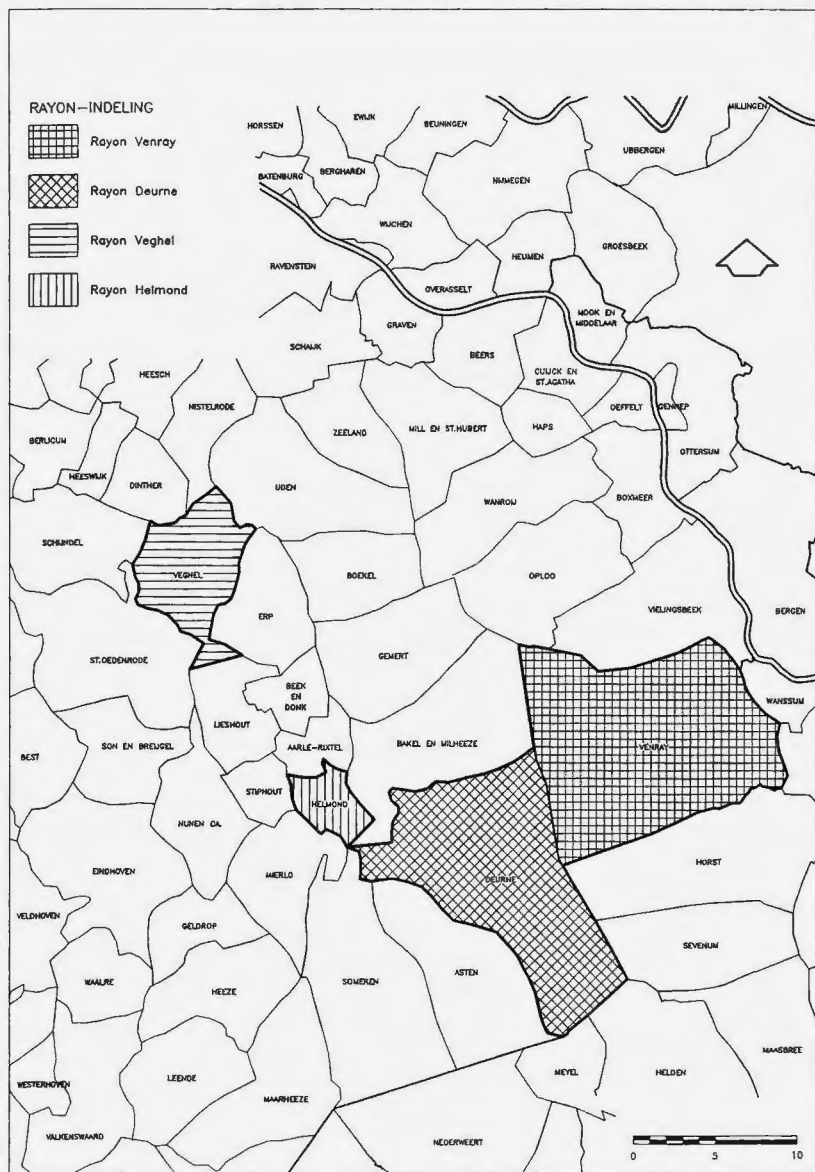
kantoren te overvallen. Via J. Dekker uit Eindhoven kreeg De Kort verbinding met A. Olmanst, een van de voormannen van de Groep-2000. In ruil voor geld, bonkaarten, bonnen en kleding verklaarde De Kort zich bereid onderduikers van de groep, onder wie tientallen joden, te helpen.⁵⁴²

VIII.9. District Venray

Bij ongestructureerde hulp aan onderduikers ontstonden vroeg of laat bijna altijd problemen. Dat ervoeren onafhankelijk werkende illegalen in Venray in de zomer van 1943 aan den lijve. De toename van het aantal onderduikers en het daaruit voortvloeiende gebrek aan bonkaarten, valse papieren en financiële middelen dwongen de helpers tot een gezamenlijke en georganiseerde aanpak van de problemen. In augustus 1943 lukte het kapelaan J.M. Kuepers en koster A. Vermeulen de krachten te bundelen. Met P. Nijssen, A. Cremers, F.G. Michels en C. van Staveren legden zij de basis voor de L.O. in het district Venray.

Hoewel er sedert augustus een betere coördinatie bestond en contacten met plaatselijke overheidsinstanties werden gelegd, deed zich het gemis van aansluiting bij een grotere, overkoepelende organisatie nog steeds gevoelen. Aan die situatie kwam begin oktober 1943 een einde, doordat men in aanraking kwam met J. Hendriks. De gewestelijke leiding was er tot dusver van uitgegaan dat de gemeente Venray deel uitmaakte van het district Vierlingsbeek, maar vanuit die plaats waren nog geen initiatieven genomen. Hendriks wees F.J.K. Russel uit Tegelen aan om het district Venray naar Venloos model te organiseren. Aanvankelijk pendelde Russel tussen Venlo en Venray op en neer, maar in maart 1944 vestigde hij zich definitief in het district. De Sipo was hem in Venlo op het spoor gekomen. In overleg met kapelaan Kuepers hield Russel medio oktober 1943 een kennismakingsbijeenkomst, waar tevens een groepje illegale werkers uit het Noordbrabantse Deurne onder leiding van M.J. Hendriks verscheen. De helpers uit Deurne misten aansluiting bij een overkoepelende organisatie en grepen de gelegenheid met beide handen aan. Deurne werd toegevoegd aan het nieuwe district, dat sindsdien op de gewestelijke vergadering vertegenwoordigd werd door Russel.⁵⁴³

Kaart 47. District Venray: indeling in rayons

Een toevallige ontmoeting tussen gewestelijk leider J. Hendrixx en F. Nuchelmans uit Veghel leidde in november 1943 tot een nieuwe uitbreiding van het district. Laatstgenoemde had in zijn woonplaats een groepje hulpverleners om zich heen verzameld en zocht verbinding met een grotere organisatie. De L.O.-leider introduceerde Nuchelmans bij kapelaan Kuepers. Dit resulteerde in de aansluiting van Veghel bij Venray. Vanaf november 1943 omvatte Venray dus drie rayons, waarvan er twee, Deurne en Veghel, in Noord-Brabant lagen. Daar bleef het niet bij. In december 1943 vond in het district Helmond, dat onder het gewest Noord-Brabant-Oost viel, een aantal arrestaties plaats, waardoor de verbinding met de gewestelijke leiding verloren ging. Een van de weinigen die de dans ontsprongen, J. Knaapen, wist van het bestaan van de Limburgse organisatie en kreeg via de arts A.P. Nelemans uit Bakel contact met Venray. Sedert eind december ontving Knaapen geld en distributiebescheiden van Nelemans.

De snelle uitbreiding van het district Venray gaf zowel in het gewest Noord-Brabant-Oost als in het district Vierlingsbeek aanleiding tot kritiek. De L.O.-ers uit Venray en Vierlingsbeek betwistten elkaar de bevoegdheden in Veghel en het inmiddels hechter georganiseerde gewest Noord-Brabant-Oost toonde zich weinig gelukkig met de Limburgse enclaves op eigen grondgebied. Om verdere escalatie van het conflict te voorkomen organiseerde het Brabantse gewest in maart 1944 een bijeenkomst, waar districtsleider Russel de situatie toelichtte. Het overleg resulteerde in een voorstel, waarin beide partijen zich konden vinden. Veghel zou terugkeren naar Noord-Brabant-Oost en Helmond zou deel blijven uitmaken van het district Venray. Met deze verstandige oplossing kwam tevens een einde aan het conflict tussen Venray en Vierlingsbeek. Het district Venray omvatte voortaan een redelijk aaneengesloten gebied.⁵⁴⁴

De districtsraad werd gevormd door Russel, die zowel als districts- en rayonhoofd optrad, de rayonleiders Hendriks en Knaapen, Th. Driessen en P. van Kimpen uit Helmond, P. Nijssen uit Venray en dokter Nelemans. De raad kwam doorgaans bijeen ten huize van Nelemans of Knaapen of in het textielbedrijf van Raaymakers in Helmond. Actuele kwesties werden doorgenomen en gelden en bonkaarten verdeeld. Russel bracht verslag uit op de gewestelijke vergadering. In Deurne hield Hendriks regelmatig bijeenkomsten met vertegenwoordigers uit Someren, Liessel en

Ysselsteyn.⁵⁴⁵ Het rayon bood aan circa zeshonderd onderduikers onderdak, van wie er vierhonderd bonkaarten ontvingen. De andere tweehonderd konden zich klaarblijkelijk zelf redden. Hendriks en zijn helpers hielden zelfs bonnen over. Het surplus gebruikten ze voor het aanleggen van buffervoorraden. W. Koolen, ambtenaar bij de burgerlijke stand, maakte PB's vrij en de politiemann A. van Maartensdijk waarschuwde als er gevaar dreigde.⁵⁴⁶

Helmond kende geen echte rayonleiding. Men kwam er bijeen als dat nodig was. Niettemin draaide het rayon, ondanks de arrestatiegolf van december 1943, uitstekend. Dat was mede te danken aan een wijdvertakt intern verbidingsnetwerk. Dank zij de medewerking van een ambtenaar van de afdeling bevolking genoten de Helmondse onderduikers steeds alle distributiefaciliteiten. Het is onduidelijk hoe dit was opgezet en gecamoufleerd. Knaapen en zijn helpers verwierven bovendien grote hoeveelheden textiel die de Limburgse organisatie ten goede kwamen.⁵⁴⁷

De rayonleiding van Venray, die naast Russel en Kuepers was samengesteld uit vertegenwoordigers van politie, gemeente, G.A.B. en distributiedienst, kwam wekelijks bijeen in de woning van Kuepers. De uitkomst van het beraad werd meegedeeld aan de duikhoofden: C. van Staveren (Veulen), B. Loonen en G. Lucassen (Leunen), P.M.G. Geerets (Castenray), P. Vaessen (Oirlo), L. Verheyen (Oostrum) en F.G. Michels (Merselo). Tevens ontvingen zij dan de gevraagde bonnen en gelden. Het contact tussen rayonleiding en duikhoofden bleef tot een minimum beperkt. Evenals Deurne telde Venray ongeveer zeshonderd onderduikers. Het waren aanvankelijk vooral personen uit de omgeving die zelf de weg naar de hulpverleners hadden weten te vinden. In de loop van 1943 kwamen daar personen van buiten het district bij en onderduikers die van andere organisaties waren overgenomen. De meesten werden tamelijk willekeurig bij boeren en particulieren gehuisvest. Daarin kwam verandering toen men aansluiting kreeg bij de L.O. De duikmogelijkheden werden geïventariseerd, zodat de gewestelijke vergadering op grond van die informatie het aantal naar het district Venray te zenden onderduikers kon vaststellen. De nieuwkomers maakten aldus een betere kans op een passende werkring. Bij aankomst in Venray namen ze achter in de kerk plaats. Koster A. Vermeulen controleerde hun Turkse pas en begeleidde ze naar het duikadres.

Distributiebescheiden ontving het district via het gewest. Daarvan hoefde niet lang gebruik te maken gemaakt, doordat men contact kreeg met distributieambtenaren als J. Arts, G. Lucassen en W. Jansen. Zij leverden de L.O. zoveel bonkaarten dat er zelfs overschotten ontstonden, die ten dele werden benut voor de aanschaf van goederen. Daarvan profiteerden de illegale werkers die in het najaar van 1944 de Maas overstaken en in de regio Venray terechtkwamen. Een ander deel werd ter beschikking gesteld van het gewest. De invoering van de Tweede Distributiestamkaart liep op een fiasco uit. Hulpvaardige ambtenaren schroefden het inwonertal van Venray met driehonderd op.⁵⁴⁸ De malversatie was vrijwel niet te achterhalen, want een ambtenaar van de burgerlijke stand had het bevolkingsregister al in mei 1940 laten verdwijnen.⁵⁴⁹ Hierdoor was het tevens mogelijk zonder veel risico's PB's vrij te maken. J.A. van de Bergh schreef bijvoorbeeld jongeren in die nog geen PB nodig hadden. Voorts beschikte de L.O.-Venray over blanco PB's afkomstig van kraken in Deurne en Wanssum. Tussen eind 1943 en oktober 1944 keerden de rayons Venray en Deurne samen ongeveer f 100.000,- uit aan steungelden. De kosten werden bestreden uit de verkoop van foto's van de koninklijke familie en verboden lectuur, doch vooral door giften en leningen. De leningen werden namens het N.S.F. afgesloten door Th. Terwindt, die tevens als contactman bij het G.A.B. optrad.⁵⁵⁰

De L.O.-Venray telde circa dertig medewerkers die zich met uiteenlopende zaken bezighielden. Sommigen fungeerden als verbindingspersonen bij de verschillende overheidsdiensten, anderen zoals P. Schoester en T. Mers waren verantwoordelijk voor de telefoonverbindingen. P.J.C. Aben verrichtte koeriersdiensten en was tevens betrokken bij de productie en verspreiding van illegale bladen. C. van Staveren speelde een rol in de hulpverlening aan geallieerde vliegeniers. Door de strikte scheiding tussen gewest en district enerzijds en rayon en duikhoofden anderzijds en een goed functionerende waarschuwingdienst bleef de organisatie gevrijwaard van ernstige tegenslagen. Daarbij moet worden aangetekend dat Venray buiten het territorium van de Sipo-Maastricht lag.⁵⁵¹

Ondanks de efficiënte beveiliging slaagden de bezetter en zijn handlangers er in het voorjaar en de zomer van 1944 in een aantal onderduikers op te pakken. In mei hield de Sipo-Den Bosch een

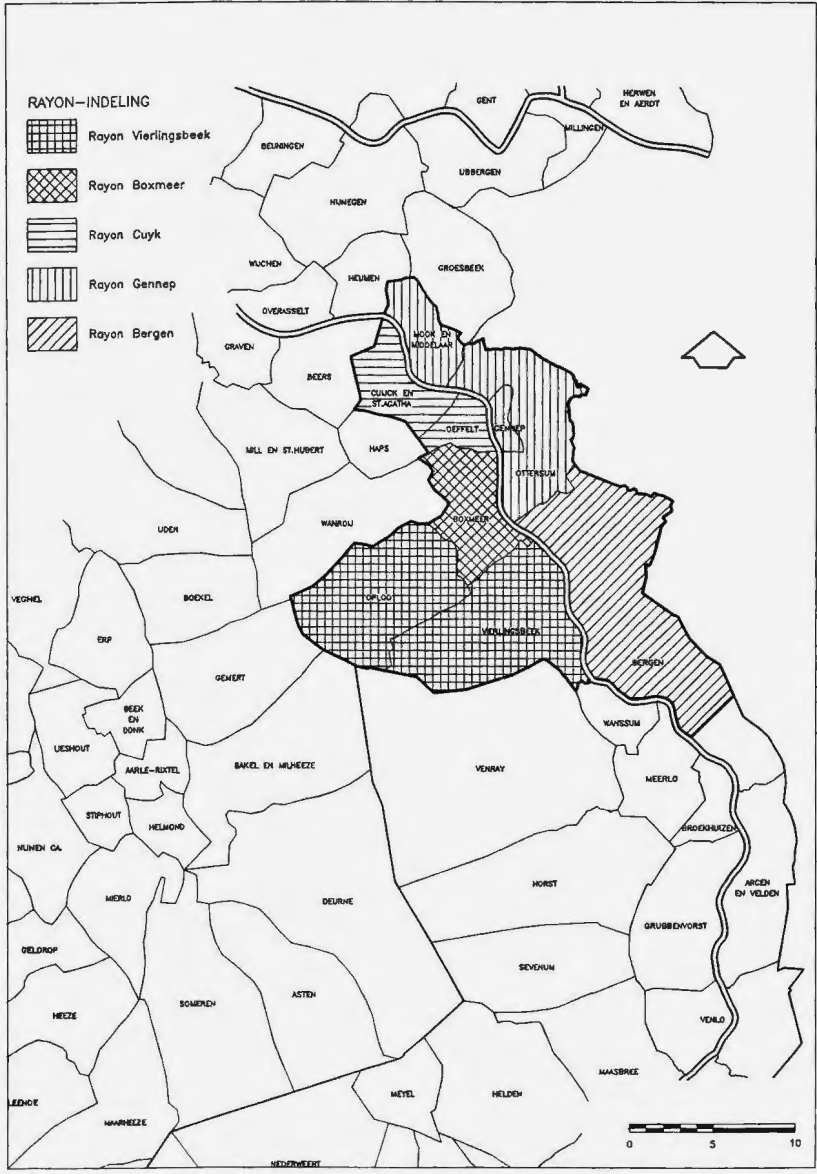
razzia in Oirlo en arresteerde twaalf joden.⁵⁵² In de zomer van 1944 hield het A.K.D.-commando van Berendsen huis in de regio. Het is onbekend hoeveel onderduikers er het slachtoffer van werden. Tenminste vijf personen kwamen in Duitsland om het leven: A.J. van den Munckhof, L.J. Rongen, J.M. van Gestel, P.H. van Rhee en H.A. van Oudenhoven.⁵⁵³

De bevrijding van het district nam geruime tijd in beslag. Het werd een ware beproeving voor de bevolking. Afgezien van de burgers die het slachtoffer werden van het oorlogsgeweld vielen er door andere oorzaken nog enkele doden. Op 18 oktober fusilleerden Duitse militairen H.W. Voesten die weigerde verdedigingswerken aan te leggen. Na de bevrijding van het centrum van Venray, diezelfde dag, deporteerden de Duitsers honderdvijfenzestig mannen naar Duitsland. Drie keerden niet terug. Vooralsnog bracht de bevrijding niet de zo gehoopte verlichting. Engelsen plunderden de streek en richtten voor tenminste een miljoen gulden schade aan.⁵⁵⁴

VIII.10. District Vierlingsbeek

In tegenstelling tot het district Venray bevatten de na-oorlogse rapporten over het district Vierlingsbeek geen of uiterst summiere informatie over het Noordbrabantse deel van het district. Dit is wellicht toe te schrijven aan het feit dat de rapporteurs afkomstig waren van de oostelijke Maasoever en klaarblijkelijk niet of onvoldoende op de hoogte waren van de organisatie in het Noordbrabantse deel. In deze paragraaf zal de lezer daarom geen beschrijving aantreffen van de L.O. in de rayons Cuyk, Boxmeer en Vierlingsbeek. Het accent ligt op de geschiedenis van de L.O. in het Limburgse districtsdeel, de rayons Bergen en Gennep. Naar aanleiding van de invoering van de arbeidsdienstplicht riep kapelaan A.A.R.H. Corbeij uit Bergen in de tweede helft van 1942 enkele medewerkers van het distributiekantoor en het G.A.B., onder wie J.J. Daemen, P.J.F. van Mil, H.Th. Schelbergen en J. van Treeck, bijeen. Hij stelde voor een hulporganisatie in het leven te roepen voor degenen die zouden willen weigeren dwangarbeid in Duitsland te verrichten, mocht het zover komen. Al spoedig konden de eerste onderduikers in de regio worden gehuisvest. Schelbergen en het hoofd van het distributiekantoor,

Kaart 48. District Vierlingsbeek: indeling in rayons

C. Deneer, zorgden voor de bonkaarten. In april 1943 kregen zij versterking van P. van Mil, die ontslag had genomen bij het G.A.B., omdat hij weigerde mee te werken aan de invoering van de maatregelen betreffende de arbeidsinzet.⁵⁵⁵

Terwijl de contouren van een duikorganisatie in Bergen zichtbaar werden, kwamen tegen de zomer van 1943 krachtige nieuwe impulsen uit Venlo. J. Hendriks was erin geslaagd contacten te leggen met personen in de regio Vierlingsbeek-Bergen, onder wie de student medicijnen G.A. Smals uit Vierlingsbeek. In overleg met hem riep hij in juni of juli een vergadering bijeen in de woning van de weduwe Smals. Tot de aanwezigen behoorden een vertegenwoordiger uit Wanssum, H. Schelbergen, pater J. van Rijsbergen uit Stevensbeek, de kapelaans H.P.A.J. Gerrits uit Afferden, P.R.E.J. Miedema uit Gennep, J.M. Kuepers uit Venray en Corbeij uit Bergen. Hendriks hield een vlammend betoog, waarin hij fel uithaalde naar de nazi's. Voorts schilderde hij een beeld van de lotgevallen van dwangarbeiders in Duitsland en onderstreepte hij dat hulp moest worden geboden om de jongeren in eigen land te houden. De Venlose onderwijzer legde uit hoe men de zaken moest aanpakken en hoe men de medewerking van de bevolking kon verkrijgen. Zijn toehoorders raakten begeistert.

Hendriks zegde toe te zullen zorgen voor de noodzakelijke verbindingsen. G.A. Smals nam de taak op zich het gebied van Cuyk tot Wanssum op de westelijke Maasoever te organiseren en Schelbergen de Limburgse strook tussen Mook en Well op de oostelijke oever. Voorlopig zouden ze samen leiding geven aan het district. Schelbergen begon met het aanstellen van duikhoofden: in Well J.J. Daemen, in Bergen P.J.F. van Mil, in Afferden kapelaan H.P.A.J. Gerrits - hij hield zich enigszins afzijdig, waardoor het meeste werk door de familie Kool werd opgeknapt - in Gennep en Ottersum kapelaan P.R.E.J. Miedema, in Siebenge-wald kapelaan N.Th. Huybers en in Mook en Middelaar H.G.H. de Mulder.⁵⁵⁶

Ofschoon Schelbergen en Smals beiden de gewestelijke vergaderingen bezochten, berustte de feitelijke leiding bij Smals. Het district telde vijf rayons: Venray, Vierlingsbeek, Boxmeer, Bergen en Gennep. Dat Venray deel uitmaakte van dit district hing samen met de aanwezigheid van kapelaan Kuepers op de oprichtingsvergadering. Het contact met Venray ging evenwel

verloren en in december 1943 werd het rayon definitief losgekoppeld van Vierlingsbeek. Venray had zich inmiddels tot een zelfstandig district ontwikkeld. In plaats van Venray werd het rayon Cuyk aan het district toegevoegd.⁵⁵⁷

Ongeveer honderd L.O.-medewerkers droegen in het district zorg voor circa twaalfhonderd onderduikers, onder wie veertig joden. In de bossen op de westelijke Maasoever lag een kamp, dat onderdak bood aan twintig studenten. Een naar verhouding groot aantal koeriers, onder wie de dames G.J.P. van Mil, C.M.P. van Kempen en G.G.A.V. Telkamp, onderhield de interne en externe verbindingen. Zij vervoerden grote hoeveelheden bonkaarten, documenten, illegale bladen en wapens en munitie. De medewerking van de bevolking was over het algemeen redelijk tot goed, terwijl die van politie en overheidspersoneel te wensen overliet.⁵⁵⁸

Desondanks beschikte de L.O. over uitstekende contacten bij de belangrijkste overheidsinstanties. Toen C. Deneer in de loop van 1943 moest onderduiken omdat zijn administratieve manipulaties aan het licht dreigden te komen, volgde Schelbergen hem op als hoofd van het distributiekantoor van Bergen. In samenwerking met Van Mil, L.H.M. Thijssen en A. Jeuken, die er sedert januari 1943 werkte, zette Schelbergen het clandestiene werk van Deneer voort. J. Daemen dook onder toen hij een oproep kreeg om in Duitsland te gaan werken. Hij bleef werkzaam voor de L.O. Maandelijks kon het distributiekantoor Bergen de L.O. dank zij A.G.J.H.M. Heijnen, die eigenaar was van een drukkerij in Boxmeer, die Schelbergen sedert juli 1943 valse inlegvellen verschaftte, dertienhonderd bonkaarten leveren. Ongeveer de helft ervan werd met de inlegvellen van Heijnen vrijgemaakt. Een medewerker van het distributiekantoor in Boxmeer, A. Goossens, maakte maandelijks nog eens vierhonderd bonkaarten vrij. Daardoor ontstond een overschot, dat gedeeltelijk werd gebruikt voor het aanleggen van buffervoorraden. De rest vond zijn weg naar plaatsen met een tekort aan bonkaarten, zoals Amsterdam, Amersfoort en Nijmegen. Naar aanleiding van de Tweede Distributiestamkaart-beschikking drukte H. Janssen in Gennep een circulaire, waarin stond dat de invoering voor onbepaalde tijd was uitgesteld. De circulaire werd in de wijde omtrek verspreid en veroorzaakte enige vertraging bij de invoering.⁵⁵⁹

De directeur van het G.A.B. in Gennep, J.H. Gommans, zorgde er in overleg met kapelaan Miedema en zijn collega in Bergen, J.

Peters, voor dat personen die in aanmerking kwamen voor uitzending naar Duitsland de mogelijkheid kregen zich hieraan te onttrekken. Van Mil was er na zijn overstap van het G.A.B. naar de distributiedienst niet meer bij betrokken. Hij nam weldra het financieel beheer over van J. Smals, een broer van de districtsleider.⁵⁶⁰ Voor persoonsbewijzen en valse documenten konden de L.O.-ers terecht bij de Falsificatie Centrale in Nijmegen. Het district beschikte overigens over een kleine PB-sectie, geleid door de Vierlingsbeekse gemeenteambtenaar A.A.J. Schrader. Door allerlei administratieve foefjes lukte het Schrader vijftientig PB's vrij te maken. Hij deed dat zo perfect dat hij naderhand collega's ging voorlichten over de door hem toegepaste methode. J. Martens uit Cuyk maakte eveneens PB's vrij.⁵⁶¹

Nadat in september 1943 in Nijmegen een verzorgingsgroep was opgerold, spoedde Smals zich erheen om de L.O. ter plaatse nieuw leven in te blazen en te zorgen dat de kort tevoren tot stand gekomen samenwerking intact bleef. Vanwege de drukke werkzaamheden en de uitbreiding van de verbindingen kon Smals zich niet langer volledig kwijten van zijn taak als districtsleider. Eind 1943 droeg hij zijn functie over aan zijn plaatsgenoot W.H.M. Jansen, die sinds het voorjaar, toen hij naar aanleiding van de loyaliteitsverklaring was ondergedoken, privé-colleges psychologie volgde in Nijmegen. Jansen aanvaardde een baan op het distributiekantoor van Vierlingsbeek en kwam al spoedig in aanraking met de L.O. Het werk voor de L.O. nam hem dermate in beslag dat hij in april 1944 zijn baan opzegde. Omdat een buurman lid was van de Nederlandsche SS en Jansen zijn ouders, die overigens meehielpen, niet in gevaar wilde brengen, verliet hij de ouderlijke woning. Medio mei 1944 dook hij onder in Vianen bij Cuyk. Op 21 juni werd hij bij de overval van Weert gearresteerd. Korte tijd heerste verwarring over Jansens opvolger. Uiteindelijk werd niet Jansens plaatsvervanger, J.H. Geurts uit Ottersum, maar H. Schelbergen de nieuwe districtsleider. P.J. Tissen uit Bergen vertegenwoordigde sindsdien het district op de bijeenkomsten in Nijmegen. Deze taakverdeling bleef gehandhaafd tot de bevrijding in het najaar van 1944.⁵⁶²

Afgezien van de arrestatie van Jansen hadden noch de onderduikers noch de L.O. in het Limburgs districtsdeel, voor zover is na te gaan, veel te duchten van de Sipo of andere vijandige organisaties. Het gebied viel buiten het bereik van de Sipo-Maastricht.

Van intensief spuurwerk of acties van de Sipo-Außenstellen in Arnhem en Den Bosch is niets bekend. Dat lag anders voor het Noordbrabantse districtsdeel. Daar vonden diverse razzia's plaats en kwamen meerdere illegale werkers om het leven.

Een knokploeg uit Nijmegen overviel begin 1944 een kamp van de Nederlandsche Arbeidsdienst in Bergen en maakte een aantal uniformen buit.⁵⁶³ De K.P.-Den Bosch kraakte in juli 1944 het distributiekantoor van Cuyk en bemachtigde vijfduizend bonkaarten.⁵⁶⁴ De zuivelfabriek te Vierlingsbeek was tot tweemaal toe doelwit van een overval. Een medewerker van het bedrijf, A.W.L.N. van Rooy, werkte voor de L.O. en leverde boter. Toen dit aan het licht dreigde te komen werd hij bij een transport van vijfhonderd boterbonnen naar het distributiekantoor van Gennep in juni 1944 voor de schijn overvallen. De overvallers, leden van de K.P.-Nijmegen, hadden blijkbaar zo de smaak te pakken dat ze korte tijd later zelf een bezoek aan de zuivelfabriek brachten. Ze namen enige goederen en bonnen mee.⁵⁶⁵

Als gevolg van verscheidene arrestaties in de zomer van 1944 voelde A. Schrader zich niet langer veilig op het gemeentehuis van Vierlingsbeek. Hij stelde de leider van de K.P.-Noord-Limburg, H. Bouten uit Velden, voor een overval te plegen. Op een zondag verscheen Schrader bij het gemeentehuis en vroeg de bewaker de deur te openen. Op zijn teken kwamen Bouten en enkele helpers tevoorschijn. Zij drongen het gebouw binnen en sloten de bewaker op in een kast. De K.P.-ers namen een stapel PB's en zegels mee.⁵⁶⁶ Voorts bestond het voornemen om het distributiekantoor van Bergen te overvallen. Toen bleek dat er geen vervoermiddel beschikbaar was, stelde A. Jeuken voor de kluis in etappes leeg te halen. In samenwerking met collega P.J. Tissen ontvreemde Jeuken op 3 augustus 1944 de eerste stapels en de volgende dag de rest. Alvorens onder te duiken liet hij een briefje in de kluis achter met de mededeling dat hij verantwoordelijk was voor de diefstal. Schelbergen dook voor alle zekerheid ook onder, maar hervatte na enkele dagen het werk. Er gebeurde verder niets. De buit werd verstopt in de kapelanie van Afferden.⁵⁶⁷

Kapelaan Miedema, hoofd van de L.O.-Gennep, kreeg assistentie van onder anderen de dames C. van Kempen en L. Theunissen en de heren H. van Arendsbergen, J. van de Kamp, P.J. Weijs en P.M. Verhasselt. Laatstgenoemde, een fabrikant, stelde kleding

en dekens beschikbaar, ondersteunde de L.O. financieel en hielp mee bij het zoeken naar duikadressen. Bij een razzia op 26 september 1944 werd hij door leden van de Grüne Polizei opgepakt. In zijn woning trof men stencils aan met oproepen aan de boeren om niet te dorsen. Verhasselt kwam op 12 maart 1945 in Buchenwald om het leven.⁵⁶⁸

Miedema, de stuwende kracht achter de illegaliteit in Gennep, beschikte over talrijke verbindingen en hielp veel joden aan onderdak. Omdat de Sipo-Den Bosch hem op het spoor was gekomen, dook de geestelijke op 11 juli 1944 onder. Op zijn initiatief werd in overleg met de K.P.-Nijmegen een plaatselijke knokploeg opgericht, waarvan onder anderen J. van de Kamp, J.H. Geurts, J.H. Guelen en de broers H.F. en J.J. Hendriks deel uitmaakten. De ploeg stelde zich ten doel verraders en kletsmajoors het zwijgen op te leggen en hard op te treden tegen zwarthandelaren. Acties tegen laatstgenoemden leverden f 25.000,- op. Het geld kwam ten goede aan de L.O., die het aanwendde voor steungelden, en aan H. Janssen, drukker van het illegale blad "Ons Volk". Toen bleek dat een N.S.B.-er de plaatselijke synagoge had gekocht met de bedoeling het gebouw af te breken, haalden de K.P.-ers alle kostbaarheden eruit en stichtten brand. Door tijdig alarm bleef de schade aan het gebouw beperkt.⁵⁶⁹

Begin september 1944 verzocht een K.P.-leider uit Noord-Brabant de K.P.-Gennep naar Den Bosch te komen om deel te nemen aan de ontzetting van het kamp Vught. Op 5 september, "Dolle Dinsdag", begaven de K.P.-ers zich op weg in gezelschap van een ploeg uit Nijmegen. In Den Bosch kregen ze te horen dat de plannen waren gewijzigd en dat de overval op het kamp niet doorging. Beide ploegen bleven in de omgeving rondzwerfen. De Nijmegenaren pleegden links en rechts sabotage. Op 8 september togen zes K.P.-ers onder leiding van Van de Kamp naar Berlicum om het distributiekantoor te overvallen. Het is onzeker wie dit plan had beraamd, mogelijk was het Van de Kamp. Men hield halt bij hotel "De Gouden Leeuw". De K.P.-ers vroegen de waard een warme maaltijd te bereiden. Deze wilde eerst bonnen zien, waarop Van de Kamp zijn pistool tevoorschijn haalde. De hotelhouder restte niets anders dan gevolg te geven aan "het verzoek" en maakte uitsmijters klaar. Tevens alarmeerde hij de politie in de veronderstelling met criminelen te maken te hebben. Even later verschenen vier politieagenten. Er ontstond een vechtpartij,

waarbij schoten vielen. Van de Kamp raakte gewond, maar kon vluchten evenals twee groepsleden uit Oeffelt. Guelen en de broers Hendriks werden meegenomen naar het politiebureau van Berlicum. Dezelfde dag nog werden ze overgebracht naar het kamp Vught, waar hun de kogel wachtte.⁵⁷⁰

Kort daarop brak de fronttijd aan, een periode van grote verwarring. Door de talrijke evacuaties en de opeenhoping van mensen vielen de onderduikers niet op. De L.O. kon in deze omstandigheden uiteraard niet langer haar taak vervullen. In de loop van het najaar en de winter kwam de evacuatie van het op de oostelijke Maasoever gelegen districtsdeel naar het midden en het noorden van het land op gang. Een gedeelte van de bewoners van het districtsdeel op de westelijke Maasoever evacueerde naar de bevrijde omgeving van Eindhoven.⁵⁷¹

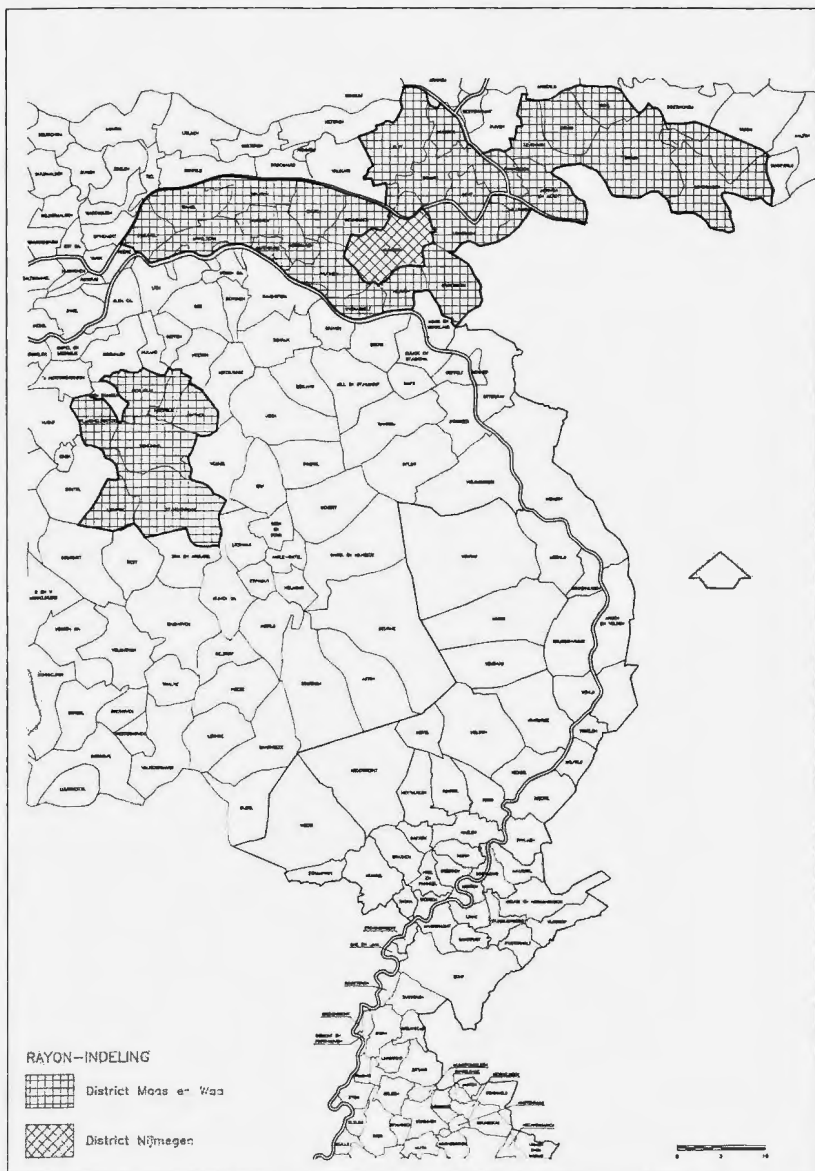
VIII.11. Districten Nijmegen en Maas en Waal

Hoewel beide districten strikt genomen buiten het kader van deze studie vallen, wordt toch een korte schets gegeven van de ontwikkelingen in deze districten, omdat ze deel uitmaakten van de L.O. in het gewest Limburg.

De Nijmeegse duikorganisatie ontstond uit vier los van elkaar werkende groepen van voormalige leden van de Nederlandsche Unie, verspreiders van illegale bladen en vertegenwoordigers van het studentenverzet. Evenals in Limburg speelden geestelijken een stimulerende rol. Dat was onder meer het geval in de groep rond A.H. Poelen, waarvan pater J.G. van Doormalen deel uitmaakte. Laatstgenoemde beschikte over talrijke illegale contacten. Via pater M.A.Ch.M.G. van Hövell tot Westerfliet kreeg de groep in de zomer van 1943 verbinding met G.A. Smals. Pater Van Doormalen legde contacten met Wageningen en met G. Pruys in Arnhem. Op 8 augustus 1943 vond een bijeenkomst plaats waar ook Pruys aanwezig was. De vier groepen werden samengevoegd en ondergebracht in de L.O.⁵⁷²

De integratie was nog in volle gang toen de Sipo-agent C.J. van de Burch in de groep-Poelen infiltreerde. Toen zijn ware identiteit aan het licht kwam, werd op 24 september een aanslag op Van de Burch gepleegd. De verrader overleefde de aanslag en de groep-Poelen werd grotendeels opgepakt.⁵⁷³ Smals overlegde met Hen-

Kaart 49. Districten Nijmegen en Maas en Waal

driks hoe deze tegenslag te boven te komen. In opdracht van de gewestelijke leider reorganiseerde hij de duikorganisatie in oktober en november 1943 naar Limburgs model. Nijmegen werd als district aan het gewest Limburg toegevoegd. De stad behield haar brugfunctie tussen Noord en Zuid en tussen Arnhem en Wageningen enerzijds en Limburg anderzijds.⁵⁷⁴ Veel tijd kon Smals niet aan het district besteden. Medewerkers als mejuffrouw N.A.M. Peters, mejuffrouw C.A. Herckenrath, W. van Kempen, G. Niemeijer, V.A.M. Beermann, F. van Burken. J.A. Dijker, J. Groenesteijn, P. Oosterlee, P. Kuin en anderen verzetten het meeste werk. Vanwege de gunstige ligging van Nijmegen met het oog op de landelijke verbindingen verlegde Hendriks zijn aandacht steeds meer naar het Gelderse, in zijn kielzog gevolgd door Smals, die zijn werkzaamheden in Vierlingsbeek staakte. Vanaf januari 1944 maakte de student medicijnen deel uit van de gewestelijke duikraad, een functie die zoveel tijd in beslag nam dat Smals in april 1944 het districtsleiderschap van Nijmegen overdroeg aan F. van Burken.⁵⁷⁵

Aanvankelijk hoorde een deel van de Betuwe bij het district Nijmegen. In januari 1944 werden stad en platteland gesplitst, waarschijnlijk een gevolg van de vorming van het nieuwe district Maas en Waal. De aanzet hiertoe gaf de Nijmeegse scholier C. van Sambeek, die in december 1943 door verwanten in Roermond in contact was gekomen met L. Frantzen uit Horn. In het rivierengebied werd weliswaar plaatselijk en individueel verzet gepleegd, maar de aansluiting bij een landelijke organisatie liet nog steeds op zich wachten. Op de eerstvolgende gewestelijke vergadering bracht een van de aanwezigen dat feit ter sprake. Smals kreeg opdracht contact op te nemen met Van Sambeek. In samenwerking met G. Thijssen uit Beuningen, aan wie Smals en Van Sambeek op 16 januari 1944 een bezoek brachten, werd het district georganiseerd. Van Sambeek kreeg de leiding. De talrijke onderduikers in Nijmegen konden voortaan over een uitgestrekt gebied worden verspreid. Al spoedig werd het district Maas en Waal uitgebreid met het rayon Ravenstein-Oss. Van Sambeek kende namelijk illegale werkers in Ravenstein, die zich sedert het onderduiken van rayonleider J. van Rosendaal, hoofd van de distributiedienst in Oss, in toenemende mate op Maas en Waal oriënteerden. Het gewest Noord-Brabant-Oost protesteerde weliswaar, maar kon weinig anders dan de vrijwillige keuze van de

L.O.-ers in het rayon billijken. Door het contact met de familie Cappetti in Ulft werd tenslotte eind januari 1944 het zuid-oostelijk deel van de provincie Gelderland, het rayon Lijmers, aan dit omvangrijke district toegevoegd.⁵⁷⁶

IX. Nabeschouwing en slotopmerkingen

Niettegenstaande een kortstondige aarzeling bij sommige kerkprelaten voerde het Nederlands episcopaat onder leiding van aartsbisschop J. de Jong ook na mei 1940 een consequent en opvallend principieel beleid dat er in essentie op was gericht het katholieke volksdeel verre te houden van het nationaal-socialisme en het katholiek organisatieleven te vrijwaren van dergelijke invloeden. Telkens weer verhieven de bisschoppen hun stem zodra maatregelen werden afgekondigd die de katholieke zelfstandigheid en onafhankelijkheid op ontoelaatbare wijze dreigden aan te tasten. Soms hadden ze succes, soms niet, maar dat laatste resulteerde vrijwel altijd in een taktische terugtocht. Als gevolg van de toenemende Duitse pressie op de hele Nederlandse bevolking kregen de episcopale protesten vanaf 1943 een meer algemeen karakter.

Hoezeer de geesten in anti-nationaal-socialistische zin waren gerijpt, manifesteerde zich misschien wel het duidelijkst in het overwegend katholieke Limburg waar talrijke, voornamelijk jonge geestelijken onder aanvoering van de secretaris van bisschop Lemmens, J.L. Moonen, zich in het voorjaar van 1943 aangordden om een organisatie voor onderduikers op te bouwen waarbij ze zich gesteund wisten door een relatief breed maatschappelijk draagvlak. Zij zochten en vonden hun medewerkers voornamelijk in kringen van het katholiek organisatieleven, veelal gebundeld in de Katholieke Actie, en in kringen van voormalige Unie-activisten. Op grond van hun gezag, hun invloed en het vrijwel algemeen vertrouwen dat ze genoten slaagden ze er in samenwerking met de hiervoor genoemde leken in tegen het najaar van 1943 een organisatie tot stand te brengen die nagenoeg de hele provincie Limburg en delen van Noord-Brabant en Gelderland omvatte. Van het oorspronkelijk directief dat de betrokken geestelijken na de totstandkoming van de L.O. zoveel mogelijk op de achtergrond moesten blijven, kwam weinig terecht. Vanwege hun stimulerende

en sturende rol traden ze in geen provincie zo sterk op de voorgrond als in Limburg. In sommige districten hadden ze zelfs bijna uitsluitend de teugels in handen. De praktijk toonde aan dat de initiatiefnemers node gemist konden worden. Deelnemen aan de georganiseerde illegaliteit ging gemakkelijker dan zich eruit terugtrekken.

In zekere zin was de Limburgse L.O. een duizendpoot. Het was veruit de grootste organisatie en het aantal medewerkers liep in de honderden. Daardoor kon het gebeuren dat velen zich, juist omdat menig een al langer verzetswerk deed, met de meest uiteenlopende verzetsactiviteiten bezighielden. Ofschoon de hulp aan onderduikers een centrale plaats innam, was menig L.O.-er daarnaast betrokken bij de hulp aan geallieerde vluchtelingen, de verspreiding van illegale bladen, het verzamelen van inlichtingen of maakte hij of zij tevens deel uit van de K.P., de O.D., de R.V.V. of van zelfstandige verzorgingsgroepen van protestants-christelijken, communisten en socialisten. De L.O. kende zelf bovendien verscheidene nevenorganisaties en ontplooide allerlei nevenactiviteiten die de organisatie, althans in Limburg, bijna een totaal karakter gaven.

Het is spijtig te moeten vaststellen dat ons geen precieze cijfers over het aantal door de Limburgse L.O. geholpen en verzorgde onderduikers ter beschikking staan. Velen vonden zelf een onderduikadres en kwamen niet of pas in een later stadium onder de hoede van de L.O. Anderen, met name joden, kregen steun van onafhankelijke of aan de L.O. gelieerde verzorgingsgroepen. Daarbij komt dat de schaarse gegevens van sommige rayons of districten, die veelal werden gedistilleerd uit betalingsstaten van het Fonds voor Bijzonder Nooden en het N.S.F. of die zouden moeten blijken uit het aantal benodigde distributiebonnen per maand, onbetrouwbaar zijn. Dit omdat geen rekening werd gehouden met de zelfstandige onderduikers en verzorgingsgroepen, omdat met name diverse gastgevers op het platteland de volledige verzorging voor eigen rekening namen en omdat het aantal onderduikers per plaats, per rayon en per district fluctueerde. Een ook maar enigszins nauwkeurige schatting is derhalve niet te geven en eigenlijk onverantwoord. Het district Roermond herbergde, aldus een na-oorlogs verslag, ruim tweeduizend onderduikers, terwijl in een na-oorlogs rapport over de hulpverlening in de gemeente Helden sprake is van zevenhonderd onderdui-

kers. De indruk bestaat dat de meeste onderduikers zich "schuilhielden" op de westelijke Maasoever in Noord- en Midden-Limburg en in de Mijnstreek. Ervan uitgaande dat de districten Venlo, Roermond, Weert en Heerlen elk ruim tweeduizend onderduikers herbergden en de zes overige districten elk duizend, dan komt men op een totaal van veertienduizend. Wij hechten eraan te onderstrepen dat de districten onderling aanzienlijke verschillen te zien gaven. Het district Gulpen berichtte bijvoorbeeld na de oorlog dat de L.O. de zorg over ruim driehonderd onderduikers had gehad terwijl een andere rapporteur betoogde dat met name Gulpen veel onderduikers onderdak had geboden. Derhalve mag niet teveel waarde aan het cijfer veertienduizend worden toegekend. We hebben het uitsluitend vermeld met de bedoeling een globale impressie te geven van de omvang van de hulpverlening binnen L.O.-verband.

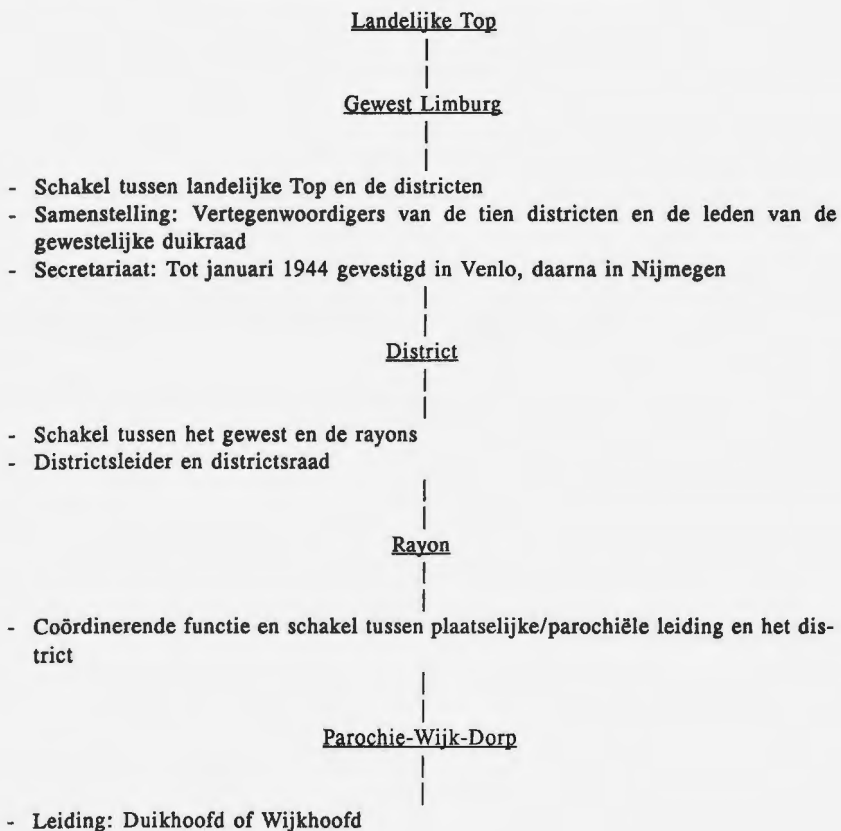
Niet alleen de kwantitatieve gegevens plaatsen ons telkens weer voor problemen (zie hoofdstuk III, IV en V). Hetzelfde geldt voor het organisatieniveau en het maatschappelijk draagvlak van de L.O. en de georganiseerde illegaliteit in het algemeen. Op grond van de beschrijving van de L.O. in Limburg zou de indruk kunnen ontstaan dat de hulp aan onderduikers van hoog tot laag tot in de puntjes was geregeld. Vooral op plaatselijk niveau was dat zeker niet overal het geval, maar ook hier gaven de districten onderling grote verschillen te zien. Sommige L.O.-ers vernamen, zoals gezegd in de inleiding voorafgaand aan de behandeling van de districten, pas na de oorlog omtrent hun rol en functie in de organisatie. Dat kan te maken hebben met veiligheidsoverwegingen, maar het lijdt geen twijfel dat achteraf een neiging bestond meer structuur aan te brengen in de organisatie dan in de oorlog het geval was geweest. Elders, zoals in het district Maastricht, concentreerde de districtsleiding zich geruime tijd uitsluitend op de stad zelf en verwaarloosde de omliggende gemeenten.

Het maatschappelijk draagvlak levert een vergelijkbaar probleem op. Ook hier zou men geneigd kunnen zijn te denken dat de Limburgers de L.O. overwegend welgezind waren. Dat was misschien wel zo, maar tussen een positieve gezindheid en het metterdaad deelnemen aan of ondersteunen van het L.O.-werk, inclusief het aanvaarden van (grote) risico's, gaapte een diepe kloof. De L.O.-ers ervoeren het aan den lijve. In veel plaatsen leverde het zoeken naar gastgezinnen, zeker aanvankelijk, serieu-

ze problemen op. Hetzelfde gold voor de bereidheid in kringen van het overheidspersoneel, in de ruimste zin van het woord, de L.O. te ondersteunen. Het kostte vaak heel wat overredingskracht, soms zelfs meer, personen in te schakelen bij de werkzaamheden, noodzakelijk om het L.O.-apparaat naar behoren te laten functioneren. Desondanks bestond, naarmate de Duitse pressie toenam, in brede lagen van de bevolking een groeiende tendens de L.O. (zijdelings) te steunen. Die bereidheid en de overwegend welgezinde houding bleek eens te meer uit het feit dat het aantal gevallen van verraad, gericht tegen de organisatie als zodanig en afkomstig uit kringen van de plaatselijke bevolking die doorgaans het een en ander wist, infiltratie en provocatie buiten beschouwing gelaten, beperkt bleef.

Bijlage VII

ORGANISATIESCHEMA L.O.-LIMBURG

Noten

- ¹ De Jong, *Het Koninkrijk, IV*, p. 855. Aukes, *Kardinaal De Jong*, p. 259. Manning, "De Nederlandse katholieken", pp. 124-125, 127.
- ² Manning, "De Nederlandse katholieken", p. 107.
- ³ Aukes, *Kardinaal De Jong*, p. 2.
- ⁴ Boas, *Religious resistance*, pp. 20-23. Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 169-171.
- ⁵ Manning, "De Nederlandse katholieken", p. 108. Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 46-48, 173-174.
- ⁶ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, p. 27. De Jong, *Het Koninkrijk, IV*, p. 856. Manning, "De Nederlandse katholieken", p. 109. *Analecta voor het Bisdom Roermond*, jrg. 21 (1936), p. 96.
- ⁷ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, p. 28. De Jong, *Het Koninkrijk, IV*, p. 856.
- ⁸ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 21-35, 183-186. De Jong, *Het Koninkrijk, IV*, P. 857.
- ⁹ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, p. 30.
- ¹⁰ Manning, "De Nederlandse katholieken", p. 110.
- ¹¹ De Jong, *Het Koninkrijk, IV*, pp. 858-860. Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 54-55.
- ¹² Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 54-62.
- ¹³ Klumper, *Sociale verdediging*, p. 141. Manning, "De Nederlandse katholieken", p. 115.
- ¹⁴ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 74-81, 199-210. Manning, "De Nederlandse katholieken", pp. 127-128. Boas, *Religious resistance*, p. 31. De Jong, *Het Koninkrijk, V*, pp. 382-398.
- ¹⁵ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 50-51.
- ¹⁶ *Ibidem*, pp. 51-52. De Jong, *Het Koninkrijk, V*, p. 747.
- ¹⁷ De Jong, *Het koninkrijk, V*, pp. 747-749.
- ¹⁸ R.v.O. Coll. HSSPF, map 58E: dossier Titus Brandsma. De Jong, *Het Koninkrijk, V*, pp. 749-759.
- ¹⁹ De Jong, *Het Koninkrijk, V*, p. 753.
- ²⁰ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 63-65, 72-73. De Jong, *Het Koninkrijk, V*, pp. 400, 420-423. Manning, "De Nederlandse katholieken", p. 122.
- ²¹ Aukes, *Kardinaal De Jong*, p. 278.
- ²² Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, p. 67. Aukes, *Kardinaal De Jong*, p. 280.
- ²³ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, p. 68.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 86-88.
- ²⁵ *Ibidem*, pp. 89-96. "Arbeidsdienst, Nederlandsche", *Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, I*, pp. 50-51.
- ²⁶ Stokman, *Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen*, pp. 97-98.
- ²⁷ *Ibidem*, pp. 102-104.
- ²⁸ *Ibidem*, pp. 105-108. Boas, *Religious resistance*, pp. 54-56.

- ²⁹ Manning, "De Nederlandse katholieken", p. 115.
- ³⁰ De Jong, Het koninkrijk, IV, pp. 779-780.
- ³¹ Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, p. 142. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, p. 160. Boas, Religious resistance, p. 160.
- ³² Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, p. 203.
- ³³ Ibidem, pp. 143-146. Aukes, Kardinaal De Jong, p. 338.
- ³⁴ Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, p. 115.
- ³⁵ Snoek, De Nederlandse kerken en de Joden, pp. 77-81.
- ³⁶ Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, pp. 249-250.
- ³⁷ Ibidem, pp. 116-117, 253-255. Boas, Religious resistance, pp. 48-49. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, p. 160.
- ³⁸ Boas, Religious resistance, p. 49.
- ³⁹ Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, pp. 265-268.
- ⁴⁰ Ibidem, pp. 118-127. De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 665-676; VI, pp. 779-789; VII, pp. 590-595. "Arbeidsinzet", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, I, pp. 52-54.
- ⁴¹ Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, pp. 278-279.
- ⁴² De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 737-761. Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, pp. 127-132, 276.
- ⁴³ De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 800. Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, pp. 132-133.
- ⁴⁴ Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, p. 281.
- ⁴⁵ De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 387-388. Aukes, Kardinaal De Jong, pp. 451-452. Limburgs Dagblad, 7-4-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout.
- ⁴⁶ De Jong, Het Koninkrijk, V, p. 382.
- ⁴⁷ Aukes, Kardinaal De Jong, p. 366.
- ⁴⁸ Limburgs Dagblad, 7-4-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout. De Jong, Het Koninkrijk, V, p. 389. A.R.A. Archief van het Ministerie van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk 1940-1945, inv. nr. 2.03.01, doos 77, 355.358[42]077: rapporten Engelandvaarders mei-september 1944; 18-8-1944: aantekeningen naar aanleiding van verhoor L.A. Bleijs c.s.s.r.
- ⁴⁹ Leclef, Kardinaal Van Roey, pp. 33-38, 156-159, 262-263. Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, pp. 73-74. Collectie H.A. Vleeshouwers, Hunsel: verslag H.A. Vleeshouwers van gesprek met pater J. van Gestel, 19-11-1986.
- ⁵⁰ Het wekt enige verbazing dat het bisdom Roermond geen eigen beleidslijn ontwikkelde op grond van het episcopale standpunt. De georganiseerde illegaliteit steunde immers voor een belangrijk deel op de houding en de rol van de Limburgse clerus. Het bisschoppelijk archief biedt ons evenwel geen aanknopingspunten, de archieven van secretaris Moonen en vicaris-generaal Féron zijn helaas niet bewaard gebleven. Directieven of maatregelen van bisschop Lemmens met betrekking tot een nadere interpretatie van de standpunten van het episcopaat zijn niet in de archieven aangetroffen. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met J. Frantzen, Sittard, 11-11-1985; J. Mulders, Venlo, 16-6-1986 en met P.A.H. Hannen, Weert, 18-4-1986. Hannens opinie week af waar het Féron betrof. Hij beschouwde Féron als een vooraanstaand adviseur en steunpilaar van de Limburgse illegaliteit. Aangezien Féron begrip opbracht voor de lijn-Moonen kan ook hij, zij het indirect, als steunpilaar voor de illegaliteit worden beschouwd. De weergave van de ontwikkeling van de Katholieke Actie in Limburg is gebaseerd op vraaggesprekken auteur met R. Suilen,

Swalmen, 17-4-1985 (De gegevens zijn aangevuld met zijn op schrift vastgelegde mémoires, 30-8-1985); J. Sieben, Venlo, 21-11-1985; H.J. Heijboer, Heerlen, 5-11-1985; vicaris A.H.L. Meertens, Roermond, 3-11-1985; J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985; G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986; F. Smulders, J. Arts en C. Claassen, Horst, 20-11-1985 en met em. pastoor H.L.J. Janssen, Neer, 25-10-1985.

⁵¹ Privé collectie J.A.H. Seegers, Baarlo. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaringen van W.K.F.W. Micheels, M.H.J.E. Keuller, E.J.M. Lemmens, J.W. Kurstjens en J.P.A. Giessen. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁵² Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁵³ De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 993-994. Collectie A.H. Gielens, Maastricht. Collectie H. Hanssen, Venray. Limburgs Dagblad, 13-4-1977. p. 2. Artikel J. van Lieshout.

⁵⁴ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaringen van D. Hendrick, A.F.J. van de Loo, E.P.H. Prickaerts, W. Tagage-Vermeulen en W.K.F.W. Micheels. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 5136 (9-7-1947): brief G. Verlinden aan Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging; idem, P.R.A.-Roermond, niet genummerd: verhoor van W.K.F.W. Micheels in Huis van Bewaring te Maastricht, 25-6-1947. Hanssen, Onze Bloedgetuigen, pp. 8-9.

⁵⁵ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaringen van E.P.H. Prickaerts en W.K.F.W. Micheels. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 600 (1946). Hanssen, Onze Bloedgetuigen, p. 22.

⁵⁶ Hanssen, Onze Bloedgetuigen, pp. 19-20. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 736 (1945): J.J.H. Vos. C.A.B.R. Dossier J.J.H. Vos: verklaringen van H.J.C. Nijsten en J.J.H. Vos; idem, dossier R.H.G. Nitsch: verklaringen van J.R. Rothkrans en W.K.F.W. Micheels.

⁵⁷ C.A.B.R. Dossier E.W. Bouter, P.R.A.-Mijnstreek, nr. 131 T/1946 (8-2-1946).

⁵⁸ Vraaggesprekken auteur met J. Sieben, Venlo, 21-11-1985; A. Gielens, Maastricht, 17-10-1985; em. pastoor H.L.J. Janssen, Neer, 25-10-1985; Th. Gijssen, Spaubeek, 28-5-1986; J. Mulders, Venlo, 16-6-1986; P.A.H. Hannen, Weert, 18-4-1986; H.J. Heijboer, Heerlen, 5-11-1985; J. Frantzen, Sittard, 11-11-1985; Th. van Helvoort, Nijmegen, 26-9-1985; vicaris A.H.L. Meertens, Roermond, 3-11-1985; H. Hanssen, Venray, 13-11-1986; F. Smulders, J. Arts en C. Claassens, Horst, 20-11-1985; mevr. A. Huskens, Tongeren (B), 23-10-1985; C. Janssen, Ulestraten, 11-6-1986; J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985; F. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986; mevr. E. Bouter, Maastricht, 27-9-1985; C. van Donselaar, Eindhoven, 20-9-1985; J. Puts, Maasbracht, 14-11-1985; mevr. W. Kötter-van der Voort, Maastricht, 3-10-1985; J. Beaumont, Maastricht, 15-9-1985; K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985; J. Lemmens, Klimmen, november/december 1986 en met J.R.P. Crasborn en G.H. Bensen, Heerlen, oktober 1985.

⁵⁹ De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 516-549. "Nederlandsche Unie", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, II, pp. 433-434. Het Grote Gebod, II, p. 492.

⁶⁰ Zondergeld, Een kleine troep, p. 194. De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 552-553, 824-850; V, pp. 38-50, 107-109, 208-217, 220-221. "Nederlandsche Unie", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, II, pp. 433-434. Het Grote Gebod, II, pp. 492-493.

⁶¹ De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 824, 826; V, p. 210. Het Grote gebod, II, p. 492.

- ⁶² Vraaggesprekken auteur met Th. van Helvoort, Nijmegen, 26-9-1985; H. Speleers, Kanne (B), 13-6-1986; H.J. Heijboer, Heerlen, 5-11-1985; J. Lemmens, Klimmen, november/december 1986; R. Suilen, Swalmen, 17-4-1986; mevr. E. Boutet, Maas-tricht, 27-9-1985; C.M.J.A.F. Nicolas, Reuver, 30-9-1985; J. Mulders, Venlo, 16-6-1986; mevr. A. Huskens, Tongeren (B), 23-10-1985; mevr. D. Beurskens-Huys, Tegelen, 31-10-1985 en met H. Bouten, Sittard, 20-10-1987.
- ⁶³ S.H.C. E.A.N. 602, map 44.
- ⁶⁴ G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr.18, nr. 21/6.
- ⁶⁵ Bouman, De April-Meistakingen, pp. 15-23, 28-37. Dankers en Verheul, Bezet gebied, pp. 80, 82, 83, 85.
- ⁶⁶ Bouman, De April-Meistakingen, pp. 15-23, 28-37. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, pp. 111-114. De Jong, het Koninkrijk, VI, pp. 799-810. "April-Meistaking", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, I, pp. 49-50. Dankers en Verheul, Bezet gebied, pp. 89-92.
- ⁶⁷ Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, pp. 115-116. De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 848-849, 860-861.
- ⁶⁸ Paape, Donkere jaren, pp. 76-78. Raedts, "Het mijnwerkersverzet", pp. 11-12, 14-15. S.H.C. Archief C.E.P.M. Raedts, E.A.N. 563: dagboek G.H. Lieshout, 29-6-1941. Limburgs Dagblad, 8-10-1979. R.v.O. Coll. Doc. II, 447,: Th.J., 29-6-1941.
- ⁶⁹ Raedts, "Het mijnwerkersverzet", pp. 15-17. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.C. van den Berge. Paape, Donkere jaren, pp. 78-79. R.v.O. Coll. HSSPF, map 102-a: Befehlshaber der Sicherheitspolizei (BdS), maart 1943. S.H.C. Archief C.E.P.M. Raedts, E.A.N. 563: dagboek G.H. Lieshout, 22-3-1942. Limburgs dagblad, 8-10-1979. Van Buren, De Staatsmijnen tijdens de bezetting, pp. 82-86 (scriptie).
- ⁷⁰ Raedts, "Het mijnwerkersverzet", pp. 6, 7, 13. B.R.I.O.P. B.S.-dossier H.W. Bruch. R.v.O. Coll. Doc. I, 225, map B, nr. B 17; idem, Coll. Doc. II, 447: rapport H., 17-9-1944; idem, Coll. HSSPF, map 102-a: rapport BdS, 17-5-1941. Paape, Donkere jaren, p. 80.
- ⁷¹ Paape, Donkere jaren, pp. 79-80. Raedts, "Het mijnwerkersverzet", p. 14. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., gewest 19-1A-9: Limburgs Dagblad, 8-10-1979, interview J. van Lieshout met ir. C.E.P.M. Raedts. Collectie J.M. Fober, Schinnen. Rapport verzet Schinnen. Vraaggesprekken auteur met J.M. Fober, Schinnen, 15-5-1986; Th. Gijssen, Spaubeek, 28-5-1986; A. van Brink, Heerlen, 8-10-1985 en met C.M.J.A.F. Nicolas, Reuver, 30-9-1985.
- ⁷² S.H.C. Archief C.E.P.M. Raedts, E.A.N. 563: dagboek G.H. Lieshout, 29-4-1943. Paape, Donkere jaren, p. 40. R.v.O. Coll. HSSPF, map 147-a: telex Maas-tricht-Den Haag, 29-4-1943. A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel (29-4-1943).
- ⁷³ R.v.O. Coll. HSSPF, map 147-a: aanvulling E. Elsholz op telexbericht van 30-4-1943.
- ⁷⁴ Bouman, De April-Meistakingen, p. 120. Van Buren, De Staatsmijnen tijdens de bezetting, p. 98 (scriptie).
- ⁷⁵ A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel; 2.09.13, doos 189, E. Elsholz. Stichting '40-'45, Eindhoven. 25-11-1952. Bouman, De April-Meistakingen, pp. 125, 128. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 147-a, 147-b en 147-c: telexen Maas-tricht-Den Haag en vice versa, 29 en 30 april 1943; idem, map 37-a: Meldungen aus den Niederlanden 142 (4-5-1943). Limburgs Dagblad, 21-4-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout.

⁷⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. Doc. I, 225, map B, P.R.A.-Heerlen, nr. 1253 I/p/46: verklaring D.R. van L. Bouman, De April-Meistakingen, pp. 122-123. Limburgs Dagblad, 21-4-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout.

⁷⁷ A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 149-a en 149-b: telexberichten 1 en 2 mei 1943; idem, mappen 147-b en 147-c: telexbericht 1 mei 1943.

⁷⁸ R.V.O. Coll. HSSPF, mappen 148-c en 149-a: telexberichten 2 mei 1943. C.A.B.R. Dossier H. Conrad: executie 2 mei 1943; idem, dossier R.H.G. Nitsch: verklaring W. Micheels. De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 839.

⁷⁹ R.v.O. Coll. Doc. I, 225, map B, P.R.A.-Heerlen, nr. 1253 I/p/46: verklaring D.R. van L.; idem, Coll. HSSPF, mappen 149-b en 150-a: telexbericht Maastricht-Den Haag, 2 mei 1943. A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel. Bouman, De April-Meistakingen, p. 125.

⁸⁰ R.v.O. Coll. Doc. I, 225, map B: verklaring M. van T.; idem, Coll. HSSPF, mappen 42-b, 149-b, 150-a, 150-b, 150-c en 150-d: telexberichten Maastricht-Den Haag en vice versa, 4 mei 1943; idem, Coll. HSSPF, map 37-a: Meldungen aus den Niederlanden 143 (11-5-1943). A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel. Bouman, De April-Meistakingen, p. 125. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁸¹ R.v.O. Coll. Doc. I, 225, map B. Bouman, De April-Meistakingen, pp. 125-126. Limburgs Dagblad, 4-5-1955, p. 11. De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 839-841. S.H.C. Archief C.E.P.M. Raedts, E.A.N. 563: dagboek G.H. Lieshout, 3 en 4 mei 1943.

⁸² Bouman, De April-Meistakingen, p. 126. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 150-d en 151-a: telexberichten Maastricht-Den Haag, 4 mei 1943. Limburgs Dagblad, 21-4-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout. S.H.C. Archief Hermans, E.A.N. 75: rapport inzake het beleid van de Staatsmijnen 1940-1945. A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel.

⁸³ De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 818. A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel: rapporten Ströbel aan BdS-Den Haag, 30-4-1943 en 1-5-1943. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee, groep Stein, 22-8-1945; idem, Coll. HSSPF, mappen 147-b, 148-b-148-c, 150-c, 150-d-151-a: telexberichten Maastricht-Den Haag.

⁸⁴ S.H.C. E.A.N. 863: dagboek L. Frantzen, 2 mei 1943.

⁸⁵ A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 859. Bouman, De April-Meistakingen, p. 129. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁸⁸ G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport J.H.H. Erkens.

⁸⁹ Bouman, De April-Meistakingen, p. 127. Vraaggesprekken auteur met J. Daemen, Bergen, 28-10-1985 en met J. Crasborn, Heerlen, oktober 1985.

⁹⁰ Bouman, De April-Meistakingen, pp. 131-132. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 150-b en 150-c: telexberichten Maastricht-Den Haag, 3 mei 1943. Vraaggesprekken auteur met H. Hanssen, Venray, 13-11-1986; mevr. E. Boutet, Maastricht, 27-9-1985 en met J. Daemen, Bergen, 28-10-1985.

⁹¹ Bouman, De April-Meistakingen, pp. 29-30, 128-129. A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel (2 mei 1943).

⁹² Bouman, De April-Meistakingen, pp. 128-130.

⁹³ Ibidem, p. 130. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.M.W. Rösener Manz.

- ⁹⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁹⁵ R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 150-b en 150-c: telexberichten Maastricht-Den Haag en vice versa, 3 mei 1943. G.A.R., inv.nr. 2.08, dossier 956: staking gemeentepersoneel. Bouman, De April-Meistakingen, pp. 128-129.
- ⁹⁶ C.A.B.R. Dossier H. Conrad (executies 2 mei 1943). Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 842: verklaring R. Nitsch. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 149-a en 149-b: telexberichten Maastricht-Den Haag, 2 mei 1943. Stichting '40-'45, Eindhoven. De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 859.
- ⁹⁷ R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 149-b en 150-a: telexberichten Maastricht-Den Haag, 2 mei 1943. C.A.B.R. Dossier H. Conrad (executies 2 mei 1943).
- ⁹⁸ Bouman, De April-Meistakingen, p. 119. G.A. Margraten, inv. nr. 164: historisch dossier over de bezettingstijd, 1940-1944.
- ⁹⁹ Bouman, De April-Meistakingen, p. 127. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv. nr. 1476 A. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 147-b en 147-c: telexberichten Maastricht-Den Haag, 1 mei 1943.
- ¹⁰⁰ Bouman, De April-Meistakingen, p. 122. A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel (Ströbel aan BdS, 30-4-1943). R.v.O. Coll. HSSPF, map 147-b: telexberichten Maastricht-Den Haag, 30 april 1943. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: rapport April-Meistaking te Brunssum.
- ¹⁰¹ A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Ströbel. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 148-b en 148-c: telexberichten Maastricht-Den Haag, 1 mei 1943.
- ¹⁰² Bouman, De April-Meistakingen, p. 128.
- ¹⁰³ Stokman, Het verzet van de Nederlandsche Bisschoppen, p. 267.
- ¹⁰⁴ Ibidem, pp. 278-280.
- ¹⁰⁵ Van Aernsbergen, Onze Gevallen, p. 57.
- ¹⁰⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3, map AL-2, map EO-3: rapporten L.O.-Limburg. Het Grote Gebod, I, pp. 323-324.
- ¹⁰⁷ G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: levensschets van J.J. Hendriks door zijn moeder, P. Hendriks-Vallen. Stichting '40-'45, Eindhoven. Gazet van Limburg, 22-30 april 1955. Artikelenreeks over J.J. Hendriks. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: J.J. Hendriks. Vraaggesprek auteur met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 172: rapport L.O.-Limburg.
- ¹⁰⁸ Het Grote Gebod, I, p. 326. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2, map DL-1: rapporten L.O.-Limburg; idem, map EO-3: verslag bijeenkomst te Well. De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 735-736. B.R.I.O.P. B.S.-dossier H.H. Pollaert. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: verslag van gesprek met P.G. van Enckevort en verslag van bijeenkomst te Roermond, 17-10-1946. Vraaggesprekken auteur met H.L.J. Janssen, em. pastoor, Neer, 25-10-1985; J. Mulders, Venlo, 16-6-1986; J. Frantzen, Sittard, 11-11-1985 en met A.H.L. Meerstens, Roermond, 3-11-1985. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, p. 30.
- ¹⁰⁹ Maas en Roerbode, 26 maart 1951, tweede blad, p. 1. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen EO-3, BF-3, AL-2: rapporten L.O.-Limburg. Het Grote Gebod, I, pp. 326-328. Peel en Maas, 12-10-1984, bijlage. Artikel W. Willemsen. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, pp. 30-31. Stichting '40-'45, Eindhoven. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 736. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: vraaggesprekken A. Goede en verklaring P.G. van Enckevort. Vraaggesprek auteur met H.L.J. Janssen, em. pastoor, Neer, 25-10-1985.

- ¹¹⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1667: gesprek met J. Frantzen, 2-7-1946. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport organisatie L.O.
- ¹¹¹ G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: vraaggesprekken A. Goede.
- ¹¹² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: rapport organisatie L.O.-Limburg.
- ¹¹³ Ibidem. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport organisatie L.O.
- ¹¹⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen BF-3 en EO-3: rapporten organisatie L.O.-Limburg.
- ¹¹⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen BF-3, EO-3 en AL-2: rapporten organisatie L.O.-Limburg. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport bijeenkomst Roermond, 17-10-1946; rapport L.O.-organisatie Limburg; vraaggesprekken A. Goede. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport "pater Bleijs en de L.O.". Vraaggesprekken auteur met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985 en met F. Russel, Nijmegen, 26-9-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. Het Grote Gebod, I, pp. 328-329. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, pp. 31-32.
- ¹¹⁶ Brief M.M.L.G.M. Custers, Bilthoven, maart/april 1988. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2, rapport L.O.-Nijmegen en gewest Limburg door M.C., 7-3-1947. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: vraaggesprek A. Goede met J. Kuiper, P. Ex en F. Russel.
- ¹¹⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen BF-3 en EO-3: rapporten organisatie L.O.-Limburg. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: vraaggesprek A. Goede met F. Russel en G. Smals.
- ¹¹⁸ Ibidem.
- ¹¹⁹ Het Grote Gebod, I, pp. 3-8. Peel en Maas, 12 oktober 1984, bijlage. Artikel W. Willemsen. De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 125; VII, p. 734.
- ¹²⁰ Het Grote Gebod, I, p. 218. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 734.
- ¹²¹ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 734.
- ¹²² Ibidem, pp. 618-626. Het Grote Gebod, II, pp. 201-205.
- ¹²³ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 627-635. Het Grote Gebod, II, p. 208.
- ¹²⁴ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 652-682.
- ¹²⁵ Ibidem, pp. 642-649. Het Grote Gebod, II, pp. 194-195, 210.
- ¹²⁶ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 759, 761, 762, 778, 780; X A, pp. 84-85. Het Grote Gebod, I, p. 219.
- ¹²⁷ Het Grote Gebod, I, pp. 40, 43, 272. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 86, map FH.
- ¹²⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BG-2: verklaring P.V. en H.N.; idem, map BG-1: verklaring H.D.; idem, map BH-2: verklaring T. van V.
- ¹²⁹ Ibidem, map BG-2: verklaring P.V. en H.N.; idem, map BH-2: T. van V.; idem, map ED-1: A. van S.; idem, map BA-1: A. van S. en T. van V. Het Grote Gebod, I, p. 44.
- ¹³⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CC-4: G. van der W.; idem, map BA-1: A. van S. en T. van V.; idem, map BJ-2: J.K.; idem, map BG-2: H.H.; idem, map BH-1: R.D.
- ¹³¹ Ibidem, map BG-2: P.V. en H.N.; idem, map BF-3: A.P. en N.P.; idem, map BA-1: K.P.; idem, map AM-1: A.P., F. van B. en J.G.; idem, map DL-1: samenkomst Well; idem, map BF-3: V.B.; idem, map AL-2: verslag L.O.-Limburg. Het Grote Gebod, I, pp. 45, 46, 334. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: gesprek A. Goede met G.A. Smals en P. van Enckevort. N.B. Nelissen verklaarde dat

de samenwerking tussen Limburg en de L.O. kort na de Bossche bijeenkomst in Utrecht tot stand kwam. Dáár ontmoette hij Hendrixx voor 't eerst en nam hij kennis van de Limburgse organisatiestructuur (R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BG-2: verklaring H.N.).

¹³² Het Grote Gebod, I, pp. 312-316. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: verklaring H.M.

¹³³ Brief A.H. van Mansum, Ottawa, Canada, 21-10-1987. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BJ-2: verklaring D.M.

¹³⁴ Het Grote Gebod, I, pp. 55-62. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BH-1: R.D.; idem, map BA- 1: K.P. en P.K.; idem, map AL-2: H.M.; idem, map BG-4: H. van R. en T. van V.; idem, map BH-2: T. van V.

¹³⁵ Het Grote Gebod, I, pp. 75-76. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CH-3: verklaring E.B.

¹³⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BA-1: verklaring K.P.

¹³⁷ Ibidem, map BG-4: verklaring T. van V. en H. van R. Het Grote Gebod, I, pp. 321-322.

¹³⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BG-2: verklaring H.H.

¹³⁹ Vraaggesprek auteur met J.P.D. Banning, Rekem (B), 18-11-1985.

¹⁴⁰ Vraaggesprekken auteur met Th. Gijsen, Spaubeek, 28-5-1986; J.P.D. Banning, Rekem (B), 18-11-1985; J. Daemen, Bergen, 28-10-1985; G. Janssen, Reuver, 19-11-1985; J. Sieben, Venlo, 21-11-1985; F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986; mevrouw W.E.M. Kötter-van der Voort, Maastricht, 3-10-1985; J.W.H. Frantzen, Sittard, 11-11-1985; R. Suilen, Swalmen, 17-4-1986; mevrouw J. Huskens, Tongeren (B), 23-10-1985; J. Beaumont, Maastricht, 15-9-1985; H. Heijboer, Heerlen, 5-11-1985; J. Lemmens, Klimmen, november-december 1986; K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985 en met E. Boutet, Maastricht, 27-9-1985. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531: burgemeestersdossier Tegelen (mr. F.M.C. Pesch). R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos 9, nr. 77: zuivering gemeentepersoneel Nieuwenhagen.

¹⁴¹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: rapport L.O.-Limburg. Vraaggesprekken auteur met C.J.H. Janssen, Ulestraten, 11-6-1986 en met C. Claassens en J. Arts, Horst, 20-11-1985.

¹⁴² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport G.A.B.'s Limburg. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁴³ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. Dossier ambtenarenverzet gewest 19, illegale groep G.A.B. Limburgs Dagblad, 27-4-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport G.A.B.'s Limburg.

¹⁴⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BW-4: verklaring G.S.

¹⁴⁵ Ibidem, map AM-2: rapport distributiediensten. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport Heerlen door J. Hendrix, 13-3-1946; rapport Meerssen, 22-1-1946; rapport Valkenburg; rapport Sittard, 11-1-1946.

¹⁴⁶ Vraaggesprek auteur met Th. Gijsen, Spaubeek, 28-5-1986.

¹⁴⁷ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos 9, nr. 77: P.F. Silvertand, Nieuwenhagen. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: rapport over verspreiding valse oproepen te Kerkrade.

¹⁴⁸ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 582-583.

¹⁴⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: interview met W.Z. en R.M. Stichting '40-'45, Eindhoven. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII A, p. 222: C.J. Rübsaam.

- ¹⁵⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BQ-3: rapport Außenministerium. Er bestaan aanzienlijk hogere schattingen van het aantal door het Außenministerium geholpen studenten: R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-2: J.T.-B. spreekt van 750 personen. Het Grote Gebod, I, p. 346: "vele honderden".
- ¹⁵¹ R.v.O. Coll. Doc. II, 1202: P.W.; idem, 420: map AM-26 e.v. (bijlage 8). M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1229/2. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J. Weys. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: verklaring W.Z. en R.M.; idem, map AM-2: verklaring J.T.-B.
- ¹⁵² Vraaggesprek auteur met K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BQ-3: rapport Außenministerium; idem, map AL-2: verklaring W.Z. en R.M. Brief F.J.K. Russel, Nijmegen, aan auteur, 22-12-1987.
- ¹⁵³ G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport over illegaal terughalen van Nederlandse studenten uit Duitsland (district Weert). S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert over terughalen studenten uit Duitsland.
- ¹⁵⁴ Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 72-75. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: L.O.- rayon 5, rapport over Außenministerium door Th. Goossen; idem, dossier VIII: rapport L.O.-Heerlen, Außenministerium en rapport Außenministerium (H. Vreuls; Th. Goossen).
- ¹⁵⁵ Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 75. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L. Speth en rapport L.O.-Heerlen, Außenministerium. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-4: verklaring L.S.
- ¹⁵⁶ C.A.B.R. Dossier H. Conrad: verklaring R. Nitsch. Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: L.O.- rayon 5, rapport Außenministerium door Th. Goossen. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J. Grooten: verslag Außenministerium door Th. Goossen. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 75. Collectie J. Grooten, Linne. Verslag over Außenministerium door J. Grooten.
- ¹⁵⁷ Vraaggesprek auteur met C. Nicolas, Reuver, 30-9-1985. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: verklaring W.Z. en R.M.; idem, map BF-4: verklaring L.S.
- ¹⁵⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BQ-3: rapport Außenministerium.
- ¹⁵⁹ De Jong, Het Koninkrijk, VIII, pp. 659-660, 896, 932-933.
- ¹⁶⁰ Vraaggesprek auteur met E. Boutet, Maastricht, 27-9-1985. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CH-3: verklaring E.B.
- ¹⁶¹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Heerlen.
- ¹⁶² Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport L.O.-Roermond. Vraaggesprek auteur met J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985. De Jong, Het Koninkrijk, VIII, p. 929.
- ¹⁶³ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: rapport gevangenis Maastricht en rapport Reymerstok, 15-6-1944. Brief pastoor H.J. Nijsten, Maastricht, aan auteur, 25-9-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁶⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BG-1: verklaring F.M.; idem, map EC-3: rapport contact met gevangenis Maastricht; idem, map BF-3: rapport L.O.-Limburg; idem, map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicain te Maastricht, 23-1-1947.
- ¹⁶⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁶⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicain te Maastricht, 23-1-1947. Vraaggesprek auteur met J. Mulders, Venlo, 16-6-1986.
- ¹⁶⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met J. Lemmens, Klimmen, november-december 1986.

- ¹⁶⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: rapport gevangenis Maas-tricht. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-1: verklaring P.D.; idem, map DK-4: rap-port K.P.-Zuid-Limburg. Brief pastoor J. Nijsten, Maastricht, 25-9-1985. Vraagge-sprekken auteur met J. Lemmens, Klimmen, november-december 1986; P. Satijn, Maastricht, 29-11-1985 en met mevrouw T. Scholten, Hilversum, 7-11-1985. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 91-92. De opdracht om alle gedetineerden uit het Huis van Bewaring te bevrijden was vermoedelijk gegeven door J.W.H. Frantzen die de aangelegenheid al eerder met secretaris Moonen had besproken (R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4).
- ¹⁶⁹ Het Grote Gebod, I, pp. 599-613. De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 763-764. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 45-47. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BJ-1: D.B.; idem, map AL-4: P. van P.; idem, map BI-4: S. de G.; idem, doos 87, map FI: J. de W. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: verslag onderhoud te Roermond 17-10-1946, verklaring P. van Enckevort. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 184/2. S.H.C. Archief J.G. de Groot: verslag van bijeenkomst 16-9-1948 en rapport J.G. de Groot 12-11-1946.
- ¹⁷⁰ "Persoonsbewijs", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, II, pp. 489-490. De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 446-456. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VIIC, pp. 345-348: verklaring C.J. Rûbsaam.
- ¹⁷¹ Collectie K. Koers, Winschoten. Rapport Koers over P.B.'s.
- ¹⁷² G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport A.Th.J. van de Akker, 28-1-1946.
- ¹⁷³ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 765-767. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VIIC, p. 264: verklaring H. van Riessen. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BH-4: verklaring A.O. Het Grote Gebod, I, pp. 616-621.
- ¹⁷⁴ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 1002-1003.
- ¹⁷⁵ C.A.B.R. Dossier H. Conrad: zaak H.H. Geenen. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 954. De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 1007-1008.
- ¹⁷⁶ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 1019-1022. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IVA, Hst. X, p. 436: mr. C. Brouwer.
- ¹⁷⁷ R.v.O. Coll. 259, Collectie Sanders: rapport P. van E. en H. van H.
- ¹⁷⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁷⁹ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 806. R.v.O. Coll. 259, Collectie Sanders: brief G.K., 31-1-1947 en rapport P. van O., 4-10-1946.
- ¹⁸⁰ Na de oorlog werd het hiermee gemoeide bedrag door de N.S. gerestitueerd. R.v.O. Coll. 259, Collectie Sanders: rapport P. van O., 4-10-1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁸¹ R.v.O. Coll. 259, Collectie Sanders: rapport P.S. en H. van H., 26-1-1954.
- ¹⁸² Collectie E.H. van Wegberg, Horst. Rapport materiële verzorging. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport L. Bleijs over de L.O.
- ¹⁸³ Het Grote gebod, I, p. 330.
- ¹⁸⁴ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport N.S.F.-Limburg.
- ¹⁸⁵ Het Grote Gebod, II, p. 249. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁸⁶ De Jong, Het koninkrijk, VII, pp. 808-831, 833.
- ¹⁸⁷ Ibidem, p. 825.
- ¹⁸⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BH-2: verklaring T. van V, 4-10-1946.
- ¹⁸⁹ Deze weergave van het conflict tussen de Limburgse organisatie en het N.S.F. is gebaseerd op de volgende bronnen: S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier

VIII: rapport N.S.F.-Limburg. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport L.O.-N.S.F. (gesprek met A. Goede); idem, inv. nr. 181: rapport G.J. Kuiper, 18-2-1946. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: rapport N.S.F.-Limburg door G.K., april 1947; idem, map AL-3: idem rapport, 18-2-1946. R.v.O. Coll. 259, Collectie Sanders: rapport P.S. en H. van H., 12-8-1948; gesprek P.S. met A.G., 13-8-1948 en 30-12-1953; verklaring L.N. over G.K.; gesprek 26-1-1954 met G.K. R.v.O. Coll. 259, Collectie Sanders: rapport P. van E. en H. van H. over N.S.F.-Limburg. Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie E.H. van Wegberg, Horst. Rapport materiële verzorging. Uit een op 8 en 9 juli 1944 in Lerida (Spanje) door pater Bleijs opgesteld rapport over onder andere de N.S.F.-kwestie Gelderblom-Kuiper blijkt dat de Limburgse bankier contact zou hebben opgenomen met een zekere Van Campen van de Algemene Rekenkamer. Bleijs is niet zeker of het inderdaad Van Campen was want hij plaatste tussen haakjes een vraagteken achter de naam (Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 383).

¹⁹⁰ Collectie E.H. van Wegberg, Horst. Rapport materiële verzorging. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: statistiek N.S.F.-Limburg. R.v.O. Coll. 259, Collectie Sanders: rapport P.S. en H. van H., 26-1-1954; idem, rapport P. van E. en H. van H. over N.S.F.-Limburg. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: rapport L.O.-Limburg.

¹⁹¹ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 831-833.

¹⁹² Ibidem, pp. 998-1000. Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 272. In tegenstelling tot De Jong schrijft Van Lieshout dat de bevestiging al medio april 1944 kwam.

¹⁹³ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 795. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VIIC, p. 266: verklaring dr.ir. H. van Riessen.

¹⁹⁴ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 861: verklaring R.H.G. Nitsch; idem, P.R.A.-Roermond, nr. 297: verklaring H.J. Stofmeel.

¹⁹⁵ Van Lieshout, De Aal van Oranje, pp. 26-32. De Nieuwe Limburger, 15-8-1970. Artikel J. Kockelkoren. Limburgs Dagblad, 22-3-1977. Artikel J. van Lieshout.

A.R.A. Archief van het Ministerie voor Oorlogsvoering van het Koninkrijk 1940-1945, nr. 2.03.01, doos 77, rapporten Engelandvaarders mei-september 1944: rapport Bleijs, 29-6-1944, Lerida. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: brief B. aan D., 7-5-1945. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport over arrestatie Bleijs (gesprek A. Goede) en rapport over Bleijs door P. van Enckevort; idem, inv. nr. 181: rapport over de rol van Bleijs in de L.O. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 870/2: artikel in "De Volksmissionaris". Maandschrift onder de bescherming van O.L.V.A.B. en St. Alfonsus, jrg. LXII, afl. 11, oktober-november 1945. Paape, Donkere jaren, pp. 85-87. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, pp. 42-44.

¹⁹⁶ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 914-915, 796. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1284/2.

¹⁹⁷ G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport reis Bleijs naar Londen (gesprek A. Goede). Limburgs Dagblad, 24-3-1977. Artikel J. van Lieshout. Van Lieshout, De Aal van Oranje, pp. 276-277, 280, 282.

¹⁹⁸ Van Lieshout, De Aal van Oranje, pp. 282-292. Limburgs Dagblad, 24-3-1977. Artikel J. van Lieshout. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: brief B. aan D., 7-5-1945. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 869/2 en nr. 919/2.

¹⁹⁹ Van Lieshout, De Aal van Oranje, pp. 327-333 (integrale tekst rapport Bleijs). De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 796.

16-6-1986; Th. van Helvoort, Nijmegen, 26-9-1985; J. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986 en met G. Bensen, Heerlen, 2 en 30-10-1985.

²³⁷ C.A.B.R. Dossier D.C. Jesse: verklaring D.C. Jesse.

²³⁸ G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: vraaggesprek A. Goede met F. Russel en P.G. van Enckevort. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Venlo, nr. 690 (1946) en nr. 929: verklaringen Th. van Helvoort en F. Russel.

²³⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁴⁰ C.A.B.R. Dossier D.C. Jesse: verklaring M.M. Trigallez.

²⁴¹ R.v.O. Coll. Doc. II, 1283, Joden-verzet (pp. 151-152).

²⁴² C.A.B.R. Dossier D.C. Jesse: verklaringen M.M. Trigallez en C. Paasen.

²⁴³ C.A.B.R. Dossier G.H. Holla, P.R.A.-Roermond, nr. 1102 (1946): verklaring J.W.H. Frantzen. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: onderhoud 17-10-1946 te Roermond, verklaring P.G. van Enckevort; rapport verraad van Weert, verklaring P.G. van Enckevort. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: Overval te Weert, verklaring P. van E.; idem, map CH-3: verklaring E.B.

²⁴⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CH-3: verklaring E.B. Collectie G.v.A. Roermond. Gewest Den Bosch der Rijkspolitie, District Roermond, Parketgroep, nr. 105 (1948): verklaring J.H.L. Nahon. B.R.I.O.P. B.S-dossier J.H.L. Nahon.

²⁴⁵ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Venlo, nr. 690 (1946) en nr. 929: verklaringen R. Nitsch en J. Mulders. C.A.B.R. Dossier R. Nitsch: verklaringen I. Stockebrand en W.L. Houwen. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-2: verklaring J.M.

²⁴⁶ Het Grote Gebod, II, pp. 619-642 (lijst van gevallen L.O./K.P.-ers). Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 132-205 (lijst van gevallen illegale werkers in Limburg).

²⁴⁷ C.A.B.R. Dossier D.C. Jesse: procesgang. R.v.O. Coll. Doc. I, 825.

²⁴⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport N.S.F.-Limburg. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: verslag onderhoud 17-10-1946 te Roermond; idem, inv. nr. 181: organisatie L.O., verslag van vraaggesprek A. Goede. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport L.O.-Limburg (periode na 21-6-1944); idem, map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicaïn te Maastricht, 23-1-1947; idem, map AL-3: verklaring G.K., 18-2-1946; idem, map AL-2: rapport L.O.-Limburg; idem, map BF-3: rapport L.O.-Limburg. Brieven mr. M.M.L.G.M. Custers, Bilthoven, 31 maart/15 april 1988.

²⁴⁹ Collectie G.v.A. Roermond. Verslag R. Nitsch, opgetekend in schrift III; idem, P.R.A.-Roermond, nr. 859 (1946): verklaring R. Nitsch.

²⁵⁰ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 1166 (1945): verklaring P.G. van Enckevort; idem, nr. 859 (1946): verklaring R. Nitsch; idem, nr. 1102 (1946): verklaringen B.M. Welsing en J.W.H. Frantzen; idem, verslag R. Nitsch, opgetekend in schrift III. Vraaggesprek auteur met J. Frantzen, Sittard, 11-11-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: verslag P. van Enckevort over arrestatie Moonen.

²⁵¹ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 1102 (1946): verklaring J.W.H. Frantzen; idem, nr. 859 (1946): verklaring R.H.G. Nitsch; idem, nr. 103 (z.j.): verklaringen E. Elsholz en E. Georges; idem, aanvulling op eerder afgelegde verklaring van I. Stockebrand; idem, verslag R. Nitsch, opgetekend in schrift III.

- ²⁵² Collectie G.v.A. Roermond. Verslag Chr.E. Offermann (het is niet voor 100% zeker dat het verslag van zijn hand is). S.H.C. Archief F.C.M. Wijffels, E.A.N. 602: brief F. Wijffels aan G.O.I.W.-Nederland.
- ²⁵³ Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 59.
- ²⁵⁴ M.v.D.-C.A.A.D. Doc. B.S., nr. 570/2-572/2: brief Wolf M I aan districtsleiders, 8-9-1944.
- ²⁵⁵ M.v.D.-C.A.A.D. Doc. B.S., nr. 570/2-572/2: brief Van Kooten, 13-9-1944; idem, nr. 187/2 (dossier P. Sijmons): brief Van Kooten (nr. M. 161), 13-9-1944. Het betreft hier twee verschillende versies van een brief met gelijke strekking.
- ²⁵⁶ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 316-317.
- ²⁵⁷ Ibidem, pp. 461-462.
- ²⁵⁸ Ibidem, pp. 369-371. Rüter, Rijden en staken, pp. 218-242.
- ²⁵⁹ Rüter, Rijden en staken, pp. 297-300.
- ²⁶⁰ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 459-460.
- ²⁶¹ Het Grote Gebod, II, p. 389. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: rapport marechaussee afdeling Linne (1944-1945).
- ²⁶² Cammaert, Tussen twee vuren.
- ²⁶³ Vraaggesprekken auteur met H. Hanssen, Venray, 13-11-1986; F. Russel, Nijmegen, 26-9-1985; W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985 en met K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-1: rapport L.O.-Venlo. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: verslag vraaggesprek met P.G. van Enckevort.
- ²⁶⁴ Ibidem.
- ²⁶⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag bijeenkomst te Well. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985.
- ²⁶⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag bijeenkomst te Well.
- ²⁶⁷ Ibidem. Vraaggesprek auteur met K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁶⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag bijeenkomst te Well.
- ²⁶⁹ Ibidem. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁷⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁷¹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-2: gemeentepolitie Venlo afdeling recherche, nr. 6175 d (4-10-1946); idem, map EO-3: verslag bijeenkomst te Well; idem, Coll. 185, 4-b: berichten en persbulletins. B.R.I.O.P. B.S.-dossier mr. J.H. Zanders. Vraaggesprek auteur met J.F.H. Mulders, Venlo, 16-6-1986.
- ²⁷² M.v.D.-C.A.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 8/2: artikel "De Zwerver", 29-11-1947]. C.A.B.R. Dossier O. Couperus, P.R.A.-Venlo, nr. B 365 (1948); idem, P.R.A.-Noord-Limburg, rayon Venlo, nr. 961 (1946); idem, P.R.A.-Venlo, nr. 260 (1946). C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch, document inzake arrestaties te Venlo 29-2-1944: verklaringen R.H.G. Nitsch, A.M.L. Omloo, mejuffrouw A.J.M. Wolters en P.G.J. Coehorst. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond: niet genummerde aanvulling op eerdere verklaringen van I. Stockebrand.
- ²⁷³ Stichting '40-'45, Eindhoven (G.P.M.H. Coehorst verklaarde dat zijn broer Frans in het ziekenhuis te Zwickau stierf aan opgelopen schotwonden). R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CA-4: verklaring Van der H.; idem, doos 80, map FB: F.C. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport relatie Ambrosius-Coehorst.
- ²⁷⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag bijeenkomst te Well.

²⁷⁵ C.A.B.R. Dossier O. Couperus, P.R.A.-Noord-Limburg, rayon Venlo, nr. 1 (1946) en nr. 707 (1946); idem, P.R.A.-Roermond, nr. 698 (1947) en nr. 821 (1946); idem, P.R.A.-Doetinchem, onderafdeling Winterswijk, nr. 2932 (1947); idem, P.R.A.-Venlo, nr. B 242 (1948). Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, ongenummerd: verhoor R. Nitsch en E. Elsholz in Huis van Bewaring te Maastricht, 5-9-1947. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 155-290; idem, Doc. B.S., inv. nr. 249/2: artikel "De Zwerver". Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag bijeenkomst te Well.

²⁷⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO 3: verslag bijeenkomst te Well.

²⁷⁷ C.A.B.R. Dossier J.W.M. Blokker: gegevens betreffende de arrestatie van H.J. Meyer. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 172 (1947). Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁷⁸ Op 10 juli 1944 omstreeks het middaguur pleegde de K.P.-Margriet - een Noordbrabantse formatie met enkele Limburgse helpers - een aanslag op Couperus. De schoten troffen geen doel (R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-3: rapport K.P.-Margriet, Den Bosch, 1-10-1945). In april 1949 werd Otto Couperus veroordeeld tot een gevangenisstraf van tien jaar (C.A.B.R. Dossier O. Couperus).

²⁷⁹ C.A.B.R. Dossiers J. Berendsen, S. Blaauw, O. Couperus, J. Sabbé en J. Kannegieter. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Venlo, nrs. 1390, 1507, 1509, 1645, 1654 (1945); idem, P.R.A.-Roermond, nr. 651 (1946) en nrs. 540, 542, 551, 600, 606, 610, 613, 614, 617, 618, 620 t/m 624, 635, 636, 643, 646, 650, 691, 694, 695, 722, 724 (1947).

²⁸⁰ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Venlo, nr. 1390 (1945) en nr. 76 (1946). Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁸¹ Na de oorlog werd Johan Berendsen ter dood veroordeeld. Het vonnis werd op 2 mei 1947 voltrokken. Zijn voornaamste medewerkers kregen straffen variërend van tien tot vijftien jaar gevangenis (C.A.B.R. Dossiers J. Berendsen, S. Blaauw, J. Sabbé en J. Kannegieter).

²⁸² C.A.B.R. Dossier N.J. Grootjans: zaak Arts en De Geus; idem, dossier K.P. Fiebig: zaak Arts en De Geus.

²⁸³ C.A.B.R. Dossier H. Conrad.

²⁸⁴ C.A.B.R. Dossiers H. Conrad en J.W.M. Blokker. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 172 (1947).

²⁸⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier H. Goertz. Goertz verbleef na zijn arrestatie in verschillende gevangenissen en Duitse kampen. Hij werd in het voorjaar van 1945 door Russische troepen bevrijd.

²⁸⁶ B.R.I.O.P. B.S.-dossier H. Goertz. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁸⁷ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Venlo, nrs. 1510, 1715, 1904 (1945); idem, P.R.A.-Roermond, nrs. 591, 612, 692, 697 (1947).

²⁸⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁸⁹ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Venlo, doos 7, nr. 55. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Tegelen, nr. 42 (1945) en P.R.A.-Noord-Limburg, rayon Venlo, nr. 185 (1947). Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁹⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: rapport L.O.-Reuver/Beesel/Belfeld. Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J. van der Sterren. Collectie J. Sieben, Venlo. Lezing J. Sieben, 17-4-1946. Vraaggesprekken auteur met J. Sieben, Venlo, 21-11-1985 en met G. Janssen, Reuver, 19-11-1985.

²⁹¹ A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, dossier J.N. Grootjans: verklaring R. Nitsch. C.A.B.R. Dossier J.N. Grootjans, gemeentepolitie Maastricht afdeling opsporing oorlogsmisdrijven, nr. 15 (1949). Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Venlo, nr. 1141 (1945). B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1-01: rapport L.O.-K.P.-rayon Beesel-Reuver-Belfeld.

²⁹² Collectie J. Sieben, Venlo. Lezing J. Sieben, 17-4-1946. Collectie R. Suilen, Swalmen. Memoires 1940-1945. Vraaggesprekken auteur met G. Janssen, Reuver, 19-11-1985 en met J. Sieben, Venlo, 21-11-1985. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: rapport kraak 27/28-7-1944.

²⁹³ Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met G. Janssen, Reuver, 19-11-1985 en met J. Sieben, Venlo, 21-11-1985.

²⁹⁴ C.A.B.R. Dossier H. Conrad: verklaringen R. Nitsch, J. Bosch en S. Blaauw; idem, dossier S. Blaauw, P.R.A.-Roermond, nr. 512 (1947). Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Noord-Limburg, rayon Venlo, nr. 966; idem, P.R.A.-Almelo, niet genummerd (1947); idem, P.R.A.-Maastricht, nr. 562 (1947); idem, rapport A.K.D.-Venlo, 31-8-1944; idem, P.R.A.-Venlo, nr. 1073 (1946). G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 563 (1947). Vraaggesprek auteur met G. Janssen, Reuver, 19-11-1985.

²⁹⁵ Vraaggesprek auteur met H.J.H. Bouten, Sittard, 20-10-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁹⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee, groep Stein, 22-8-1945.

²⁹⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁹⁸ Vraaggesprek auteur met C. Claassens, F. Smulders en J. Arts, Horst, 20-11-1985. De plaatsen Oirlo en Castenray worden zowel tot het district Venlo als Venray gerekend. Mogelijk vielen ze aanvankelijk onder Venlo en in een later stadium onder Venray. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport L.O.-Horst. Stichting '40-'45, Eindhoven.

²⁹⁹ Vraaggesprek auteur met C. Claassens, Horst, 20-11-1985. Collectie C. Claassens, Horst. C. Claassens, "Het cultureel verzet in Limburg, regio Horst-Sevenum, 1940-1945.", Horst, 1988 (niet uitgegeven).

³⁰⁰ Collectie W. Willemsen, Venray. Rapport Koninklijke Marechaussee Den Bosch, District Roermond, Afdeling Venray, groep Horst, nr. 552. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: acties illegaliteit, gerangschikt naar plaats (Horst). R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EJ-4: Algemeen Nederlands Politieblad nr. 41, 8-11-1943, nr. 1265 C.

³⁰¹ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 453 (1948); idem, P.R.A.-Horst, nr. 1 (1947). Stichting '40-'45, Eindhoven.

³⁰² Zie hoofdstuk VIII (O.D.), paragraaf IV.4.1. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531, Burgemeestersdossier Horst: rapport burgemeester van Horst, 1-12-1944.

³⁰³ Vraaggesprekken auteur met E.M.T. Boutet, Maastricht, 27-9-1985 en met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: rapport L.O.-Sevenum.

³⁰⁴ Vraaggesprekken auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986 en met E.M.T. Boutet, Maastricht, 27-9-1985. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg: arrestaties door Duitse politie 1940-1945, map 1 (arrestaties Sevenum 5-4-1944). G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 623 (1947). "Serum in d'n ôzel",

- pp. 22-25. W. Willemsen uit Venray berichtte dat uit door hem verzamelde gegevens bleek dat Engels niet door een Brabantse knokploeg was geliquideerd, maar door een politieman uit Sevenum (Brief W. Willemsen, Venray, aan auteur, 27-5-1991).
- ³⁰⁵ Vraaggesprek auteur met E.M.T. Boutet, Maastricht, 27-9-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³⁰⁶ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Venlo, nrs. 1438, 1452, 1750 (1945) en P.R.A.-Roermond, nr. 669 (1947).
- ³⁰⁷ "Serum in d'n ôzel", p. 86.
- ³⁰⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: rapport L.O.-Broekhuizen(vorst). Stichting '40-'45, Eindhoven. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: rapport Wanssum. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaringen inzake arrestaties 19-8-1943.
- ³⁰⁹ C.A.B.R. Dossier E. Elsholz: verklaring M.M. Clabbers-Vergeldt. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Venlo, nr. 535 (1945). Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Horst, nr. 453 (1946).
- ³¹⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport hulpverlening in Helden (Lies en Ben). R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee, Groep Stein, 22-8-1945.
- ³¹¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag K.P.-Helden door W.H. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O./L.K.P.-Helden.
- ³¹² Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, dossier zuivering: rapport Amby, onderduiken overheidspersoneel; idem, inv. nr. 2.07.531: burgemeestersdossier Margraten. R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, doos 28, inv. nr. 274. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: Amby, 24-1-1944. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee, Groep Stein, 22-8-1945.
- ³¹³ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee, Groep Stein, 22-8-1945; idem, Coll. HSSPF, map 199-d: dagrapporten Nederlandse politie, 24-2-1944.
- ³¹⁴ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: rapport overval raadhuis Meyel, 18/19-4-1944. R.v.O. Coll. HSSPF, map 199-e, dagrapporten Nederlandse politie, 19-4-1944. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³¹⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaringen R. Nitsch, J.J. Grijsbach, G.C.M. Moust, P.R. Raedts en W.L. Houwen.
- ³¹⁶ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 393 (1945) en nr. 535 (1945). C.A.B.R. Dossier M.H. Meyers, P.R.A.-Maastricht, nr. 393 (1946).
- ³¹⁷ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 393 (1945). Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1011/2.
- ³¹⁸ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 393 (1945). C.A.B.R. Dossier H. Puts: rapport burgemeester Helden, 30-11-1946; idem, dossier R.H.G. Nitsch: documenten inzake razzia te Helden op 17-5-1944. Collectie G.v.A. Roermond. Verslag van R. Nitsch over razzia te Helden op 17-5-1944.
- ³¹⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: rapport overval op distributiekantoor Helden. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: rapport buit distributiekantoor Helden. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 526/2.

³²⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 546/2. C.A.B.R. Dossier J.W.M. Blokker: verklaring D.W. van der Ster. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 172 (1947).

³²¹ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Venlo, nr. 1881 (1945) en nr. 1882 (1945); idem, P.R.A.-Roermond, nr. 592 (1947); idem, P.R.A.-Haarlem, nr. C.L. 906/45 (1946). R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, doos 30, inv. nr. 287.

³²² Collectie G.v.A. Roermond. Rijkspolitie Gewest Den Bosch, District Roermond, Groep Helden, P.R.A. nr. 875 (1948).

³²³ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Helden, nr. 893 (1947) en nr. 24 (1949).

³²⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport L.O./K.P.-Meijel door G.J. Gooden. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: lijst leden K.P.-Meijel; idem, dossier VI: rapport sabotage in Limburg: Meijel, 30-7-1944 en 12-5-1944. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: rapport brand in stro-opslagplaats, 12-5-1944.

³²⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven.

³²⁶ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516: rapport sabotage in Limburg: Kessel, 9-7-1944. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-2: Ned. Alg. Politieblad nr. 28, 24-7-1944, 493c.

³²⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: zaak executie F.J.J. Schreurs.

³²⁸ Zie hoofdstuk III (Krijgsgevangenen), paragraaf III.3.1. Zie hoofdstuk VIII (O.D.), paragraaf IV.4.2.

³²⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: rapport L.O.-Maasbree. Vraaggesprek auteur met J.F.H. Mulders, Venlo, 16-6-1986. Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier autobiografiën K.P.-ers en L.O.-ers: J.W. Cox.

³³⁰ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.A.H. Segers. Stichting '40-'45, Eindhoven.

³³¹ R.v.O. Collectie 251 A, L.O./L.K.P., doos 82, map FD en doos 89, map FK. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Politiearchief, doc. nr. 58, P.R.A.-Roermond, nr. 850 (1946) en nr. 931 (1946); idem, dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport F. van Kemenade. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 860 (1946), 962 (1946) en 963 (1946). C.A.B.R. Dossiers R.H.G. Nitsch, A. Roselle en G.H. Holla: gegevens betreffende razzia 8-9-1943. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport L.O.-Roermond. Het Grote Gebod, II, pp. 232-234.

³³² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen BF-3, AL-2 en EO-3: rapporten L.O.-Roermond. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport L.O.-Roermond. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 35-36. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport pater Bleijs en de L.O. Collectie G.v.A. Roermond. Rapport G. Verlinden over de rol van de politie van Roermond gedurende de Tweede Wereldoorlog. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1671: verklaring L. Frantzen, 3-7-1946; idem, Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring L. Frantzen, 20-8-1951. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met Th. van Helvoort, Nijmegen, 26-9-1985 en met C. van Donselaar, Eindhoven, 20-9-1985.

³³³ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 81, map FC; idem, map ED-4: rapport P. de B. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers J.P.H. Frencken en J.M.P. de Bie. B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-2. M.v.D.-C.A.D., Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring J.M.P. de Bie, Alkmaar, 29-10-1951.

³³⁴ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 29/44; idem, Coll. 185, 4-b: berichten en persbulletins, 22-4-1944. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Gewest 19-1A-2: krantartikel juni 1985. M.v.D.-C.A.D., Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring A.M.J.H. Teuwen-Boonen voor C.M.O., 7-11-1951. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport L.O.-Roermond; idem, dossier VI: rapport J. Bertjens. Archief Cabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: overval raadhuis Haelen, 18-2-1944. Collectie G.W.L. van Hegelsom, Maasbracht: Artikel B. Jeukendrup, "Een gewapende overval te Haelen". Vraaggesprek auteur met mevrouw J.S. Huskens, Tongeren (B), 23-10-1985.

³³⁵ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 29/44; idem, Coll. HSSPF, map 44-c: Lageberichte Außenstelle Amsterdam, 27-5-1944. Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier M.H. Schmitz, P.R.A.-Alkmaar, nr. O.D. 1779. Collectie G.v.A. Roermond. Politie IJmuiden, P.R.A., niet genummerd: verklaring A. Ijzendraat; idem, P.R.A.-Roermond, nr. 14/48 (1947): G.H.J. Munten; idem, P.R.A.-Roermond, nr. 15/48 (1947): J.S. Huskens; idem, P.R.A.-Roermond, nr. 5/48: J.R.A.M. van Bruggen-van Moorsel; idem, P.R.A.-Roermond, nr. 14/48: W.G. Heiligers; idem, Rapport G. Verlinden uit 1946 inzake rol Schmitz en rapport K.A.M. Veltman, vertrouwensman G.O.I.W.N, afdeling Drunen.

³³⁶ Ofschoon niet vaststaat wie de aanslag op F. Nizet pleegde, is het niet uitgesloten dat Reulen, Frencken en De Bie erbij betrokken waren. Als er verraad is gepleegd, heeft de Feldgendarmerie zich misschien vergist en in plaats van Reulen Delsing gearresteerd. Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier C.W. Klonen, Commissaris van politie Venlo, nr. 1775 (1946); idem, dossier M.H. Schmitz, P.R.A.-Amsterdam, niet genummerd: J.A.H. Delsing, 26-2-1948. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 14/48 (1947): verklaring J.H.M. Bronckhorst, L.C.H. Hofman, W.B. Heiligers en A.M.J.H. Teuwen-Boonen.

³³⁷ C.A.B.R. Dossier F.A. Riemens. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 711 (1945): verklaring I. Janssens-Adang.

³³⁸ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 261 (zonder jaar); idem, verslag G. Verlinden inzake arrestaties 9-6-1944; idem, verslag G. Verlinden over rol J.D.A. van Mierlo. C.A.B.R. Dossier J. de Heus, P.R.A.-Boxtel, nr. 47C (2-4-1946); idem, dossier G. Holla, P.R.A.-Roermond, nr. 1067 (zonder jaar); idem, dossier P. Hardegen: zaak arrestaties te Roermond op 9-6-1944. Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie A.M.E. Ramakers-Dahmen, Roermond. De arrestant Hofman beschikte vermoedelijk over de middelen om zich vrij te kopen.

³³⁹ S.H.C. Archief J.G. de Groot: rapport De Groot, 12-11-1946. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 964 (zonder jaar). Vraaggesprek auteur met J.W.H. Frantzen, Sittard, 11-11-1985.

³⁴⁰ C.A.B.R. P.R.A.-Roermond, nr. 992 (1946): verklaring Th.P. Gellings.

³⁴¹ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 963 (1946), 1036 (1946), 1052 (1946). C.A.B.R. Dossier G.H. Holla, verslag openbare terechtzitting 21-4-1947 van het Bijzonder Gerechtshof te Den Bosch: verklaringen met betrekking tot razzia's en huiszoekingen op 10-8-1944. Gazet van Limburg, 22 april 1947, p. 3. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met C. van Donselaar, Eindhoven, 20-9-1985 en met Th.C. van Helvoort, Nijmegen, 26-9-1985.

³⁴² Collectie G.v.A. Roermond. Verslag G.H. Holla. C.A.B.R. Dossier G.H. Holla, P.R.A.-Midden-Limburg, nr. 337 (1945); idem, P.R.A.-Roermond, nrs. 1043 (1946)

en 1044 (1946). Na de oorlog werden Holla en politiechef A. Roselle tot respectievelijk levenslang en 16 jaar gevangenisstraf veroordeeld.

³⁴³ Collectie G.v.A. Roermond. Verslag G. Verlinden over F.W. Held en afschrift Rijkspolitie Gewest 's Hertogenbosch, district Roermond, Parketgroep Roermond, nr. 21 (1949). De twee trawanten van Held werden na de oorlog tot respectievelijk levenslang en 14 jaar gevangenisstraf veroordeeld.

³⁴⁴ C.A.B.R. Dossier D. Verstappen. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond met betrekking tot verraad Roermond in december 1944 en verslag G. Verlinden getiteld "De fles". De verrader van de geëxecuteerde Roermondenaars werd na de oorlog tot 17 jaar gevangenisstraf veroordeeld.

³⁴⁵ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 1254 (1946). Het lukte U. Mattheaas zich na de oorlog aan rechtsvervolgning te onttrekken.

³⁴⁶ Vraaggesprek auteur met W.E.M. Kötter-Van de Voort, Maastricht, 3-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 202.

³⁴⁷ Vraaggesprek auteur met W.E.H. Kötter-Van de Voort, Maastricht, 3-10-1985.

³⁴⁸ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 562 (1946) en 702 (1946). C.A.B.R. Dossier A. Roselle: verklaring betreffende razzia te Maasniel op 29-7-1944; idem, dossier G.H. Holla: verklaring betreffende razzia te Maasniel op 29-7-1944.

³⁴⁹ C.A.B.R. Dossier H. Conrad: verklaring betreffende executies te Maasniel in september 1944; idem, dossier E. Elsholz: idem.

³⁵⁰ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 419 (1947), 420 (1947), 443 (1947) en 953 (zonder jaar). G.A.R., inv. nr. 1.776: aangelegenheden betreffende lijken 1945-1948 (P. Peeters en J. Smeets).

³⁵¹ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 77 (1947); idem, Parketgroep Roermond, nrs. 29 (1948) en 23 (1949).

³⁵² Collectie R.J. Suilen, Swalmen. Memoires, 30-8-1985. Vraaggesprekken auteur met J.W.H. Frantzen, Sittard, 11-11-1985 en met R.J. Suilen, Swalmen, 17-4-1986. Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 202. Stichting '40-'45, Eindhoven.

³⁵³ Collectie R.J. Suilen, Swalmen. Memoires, 30-8-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.

³⁵⁴ C.A.B.R. Dossier A. Roselle, P.R.A.-Maasniel, nrs. 313 (1945) en 19 (1946); idem, P.R.A.-Waalwijk, nr. 686; idem, P.R.A.-Posterholt, nr. 50 (1946). Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 1068 (1946).

³⁵⁵ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs 633 en 634 (1947).

³⁵⁶ Vraaggesprek auteur met R.J. Suilen, Swalmen, 17-4-1986.

³⁵⁷ B.R.I.O.P. B.S.-dossier H. Tummers. Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 198.

³⁵⁸ C.A.B.R. Dossier H.H. Fonke. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 967. A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, dossier C.W. Klonen: verklaring Nitsch en Elsholz over A.J. Brings.

³⁵⁹ C.A.B.R. Dossier A.J. Brings en dossier A. Roselle: verklaring G.J. Oudraad. Stichting '40-'45, Eindhoven.

³⁶⁰ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: acties te Echt en St. Joost.

³⁶¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 297 (zonder jaar) en 861 (zonder jaar); idem, verweerschrift H. Greune. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1667: J.W.H. Frantzen, 2-7-1946. Hanssen, Onze Bloedgetuigen, pp. 15 en 24.

³⁶² Stichting '40-'45, Eindhoven.

³⁶³ Ibidem.

- ³⁶⁴ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 1158 (1946) en 1159 (1946); idem, Rijkspolitie groep Linne, nr. 425, post Montfort nr. 65 (1947).
- ³⁶⁵ Collectie G.v.A. Roermond. Rijkspolitie groep Linne, nr. 419, post Herten, nr. 86; idem, Parketgroep Roermond, nr. 29 (1948); idem, verslag G. Verlinden getiteld "De fles".
- ³⁶⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³⁶⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 82, map FD. Hanssen, Onze Bloedgetuigen, p. 11.
- ³⁶⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: rapport L.O.-Maasbracht door J.P.; idem, map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee groep Stein, 22-8-1945; idem, doos 82, map FD. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met J.H.M. Puts, Maasbracht, 14-11-1985.
- ³⁶⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: rapport sabotage aan sluis te Linne op 14-9-1944. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee groep Stein, 22-8-1945.
- ³⁷⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: rapport L.O.-Maasbracht door J.P.
- ³⁷¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Lieshout, De Aal van Oranje, pp. 191, 192 en 239.
- ³⁷² C.A.B.R. Dossier J.M. van Cruchten.
- ³⁷³ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 916 (1946).
- ³⁷⁴ C.A.B.R. Dossier G.H. Holla: verklaring betreffende razzia en arrestaties op 11-1-1945. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 708 (1945), 1039 (1946), 1040 (1946) en 1889 (1946).
- ³⁷⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Lieshout, De Aal van Oranje, pp. 192-194.
- ³⁷⁶ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 311 (1947).
- ³⁷⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C., doos 3, inv. nr. 23.
- ³⁷⁸ Ibidem. Hanssen, Onze Bloedgetuigen, p. 12.
- ³⁷⁹ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nrs. 562 A (1945), 701 (1945), 1079 (1945), 1048 (1946) en 198 (1947).
- ³⁸⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: rapport L.O.-Limburg. Het Grote Gebod, I, p. 334. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met em. pastoor H.L.J. Janssen, Neer, 25-10-1985.
- ³⁸¹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: sabotageacties te Horn.
- ³⁸² Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 955: verklaring R. Nitsch. C.A.B.R. Dossier Th.J.H. Doggen.
- ³⁸³ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³⁸⁴ Ibidem.
- ³⁸⁵ Ibidem. Collectie E.H. van Wegberg, Horst. Rapport verzet Heythuysen door E. van Wegberg.
- ³⁸⁶ Collectie E.H. van Wegberg, Horst. Rapport verzet Heythuysen door E. van Wegberg. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: acties te Heythuysen.
- ³⁸⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1575: verklaring J. Theelen, 28-7-1946; idem, Doc. B.S., nr. 1575: leden K.P.-Heythuysen. Collectie E.H. van Wegberg, Horst. Lijst K.P.-groep Heythuysen.
- ³⁸⁸ Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 198. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: acties in Roggel.

³⁸⁹ R.v.O. Coll. Doc. II, 990, rapport 14-12-1943. Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 954 (zonder jaar): verklaring R. Nitsch; idem, P.R.A.-Roermond, Rijkspolitie Helden, post Kessel, zonder plaats en jaar. A.R.A. B.O.O.M., inv. nr. 2.09.13, dossier C.W. Klonen: zaak H. Geenen. C.A.B.R. Dossiers H. Conrad (zaak H. Geenen) en A.J. Brings (zaak H. Geenen).

³⁹⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. Limburgs Dagblad, 27-4-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout. Vraaggesprek auteur met L.H.M. Teepen, Venlo, 14-11-1986.

³⁹¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Brief G.H. Roumen aan auteur, 10-2-1988. Van Lieshout, De Aal van Oranje, pp. 198, 238-239.

³⁹² Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 195.

³⁹³ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nrs. 470 A (1946) en 565 (1947).

³⁹⁴ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport B.G.M.; idem, dossier VIII: rapport L.O.-Maastricht. Stichting '40-'45, Eindhoven. Brief A.H. van Mansum, Ottawa (Canada), 21-10-1987. Vraaggesprek auteur met mevrouw M. van Mansum, Maastricht, 16-10-1985. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring A.H. van Mansum.

³⁹⁵ C.A.B.R. Dossier C.W.J. van Boetzelaar, P.R.A.-Maastricht, nr. 626 A (1946); idem, dossier P.J.M. Rademakers: verslag rechtszitting te Roermond, 12-5-1947.

M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 74/2: proces verbaal 17-9-1946. Stichting '40-'45, Eindhoven. J. Hoffnung kwam op 3-3-1945 in Mauthausen om het leven. J. Hoffnung-Sandhaus overleefde de Duitse kampen en keerde in juni 1945 naar Maastricht terug. B. van Assen-Grolleman kwam op 18-2-1945 om het leven in Ravensbrück. Straf C.W.J. baron van Boetselaar: 20 jaar. Straf P.J.M. Rademakers: 3½ jaar met aftrek voorarrest.

³⁹⁶ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, nr. 473 (1946) en nr. 626 B (1946). M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 74/2: proces verbaal 14-8-1946. B.R.I.O.P., Doc. B.S., gewest 19-1A-3: verklaring P.J. Symons, 13-10-1950. Limburgsch Dagblad, 17-5-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout.

³⁹⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.S.H. Lokerman. R.v.O. Coll. Erelijst: J.S.H. Lokerman. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI en VIII: rapporten L.O.-Maastricht; idem, Archief E.G. Courrech Staal, map 1944-1946. Brief A.H. van Mansum, Ottawa (Canada), 21-10-1987.

³⁹⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.

³⁹⁹ Ibidem.

⁴⁰⁰ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport B.G.M. B.R.I.O.P. B.S.-dossier M.C.M.H. Bartels.

⁴⁰¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 781 (1946).

⁴⁰⁴ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: verklaring P.J. Symons, 13-10-1950.

⁴⁰⁵ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V en VI: rapporten L.O.-Maastricht. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport L.O.-Maastricht; idem, map AL-2: rapport L.O.-Limburg (Maastricht). Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek P. Kempkens met J.A.J. Janssen, Maastricht, 7-4-1976. Vraaggesprek auteur met J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985.

⁴⁰⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicain, 23-1-1947.

- ⁴⁰⁷ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Maastricht.
- ⁴⁰⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicain, 23-1-1947.
- ⁴⁰⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V en VIII: rapporten L.O.-Maastricht. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport L.O.-Maastricht; idem, map BF-3: rapport L.O.-Maastricht; idem, map AL-2: rapport L.O.-Limburg (Maastricht); idem, map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicain, 23-1-1947. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: verslag bijeenkomst voormalige illegale werkers en memoires van een L.O.-medewerker Maastricht. Vraaggesprek auteur met J.F.H. Mulders, Venlo, 16-6-1986. C.A.B.R. Dossier F. Jaegers: verklaring P.G. van Enckevort. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴¹⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CD-3: verklaring J.J. Vraaggesprek P. Kempkens met J.A.J. Janssen, Maastricht, 7-4-1976. Vraaggesprek auteur met J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 966 (1945): verklaring Nitsch.
- ⁴¹¹ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 1029 (1946). Het betrof S. Aussems en een zekere Slangen. Omtrent het lot van laatstgenoemde is niets bekend. Aussems kwam via Vught op 23 juni 1944 in Amersfoort terecht en belande uiteindelijk in een werkkamp bij Leipzig. Hij slaagde erin te ontsnappen en keerde in juni 1945 terug.
- ⁴¹² G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 916 (1945) en nr. 966 (1945): verklaring Nitsch. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴¹³ C.A.B.R. Dossier A.E. Boere. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 966 E (1945) en nr. 966 G (1945).
- ⁴¹⁴ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nrs. 966 (1945), 966 F (1945), 916 (1945) en 436 A (1946). C.A.B.R. Dossier A.E. Boere.
- ⁴¹⁵ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 966 (1945).
- ⁴¹⁶ Idem, P.R.A.-Maastricht, nrs. 966 (1945) en 966 D (1945). Stichting '40-'45, Eindhoven. A.E. Zeguers-Boere werd na de oorlog tot 14 jaar gevangenisstraf veroordeeld en kreeg T.B.R. (C.A.B.R. Dossier A.E. Boere).
- ⁴¹⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicain, 23-1-1947.
- ⁴¹⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek P. Kempkens met H. Debats, Maastricht, 2-6-1976.
- ⁴¹⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag bijeenkomst in Dominicain, 23-1-1947.
- ⁴²⁰ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, map afschriften processen verbaal 1942-1947: M.E. Coenegracht-Straeternans; idem, P.R.A.-Maastricht, nr. 491 (1946). *Gazet van Limburg*, 17-12-1946 en 31-12-1946. P.H. Moors zat gevangen te Vught tot 29 april 1944. J.F. Kraay werd tot 18 maanden gevangenisstraf veroordeeld (G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht nr. 168 (1946)). Een krijgsraad te Tongeren (B) veroordeelde mevrouw Coenegracht-Straeternans na de oorlog tot levenslange gevangenisstraf (*Gazet van Limburg*, 31-12-1946).
- ⁴²¹ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 314 (1945). C.A.B.R. Dossiers A.B. Reuten en H. Conrad (zaak Speetjens). In 1951 werd Reuten tot 10 jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest veroordeeld.

- ⁴²² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport J.H. de Koning over het ontstaan van de L.O.-Heerlen. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: rapport J.H. de Koning.
- ⁴²³ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport over L.O.-Heerlen door J. Cornips.
- ⁴²⁴ Collectie H.J. Hendriks, Brunssum. Levensbeschrijving J.W. Berix.
- ⁴²⁵ Vraaggesprek auteur met A.H.L. Meertens, Roermond, 3-11-1985.
- ⁴²⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴²⁷ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Heerlen; idem, dossier VIII: rapport L.O.-Heerlen door J. Cornips en rapport J.H. de Koning over ontstaan L.O.-Heerlen. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., nr. A 172: rapport L.O.-Limburg.
- ⁴²⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Heerlen; idem, dossier VIII: rapport L.O.-Heerlen door J. Cornips. N.B. Voor algemene informatie over L.O.-Heerlen: R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen AL-2 en BF-3: rapporten L.O.-Limburg (district Heerlen).
- ⁴²⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Heerlen door J. Cornips; idem, dossier XV/XVI, nr. 39. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport W.J. Quint, 7-10-1976.
- ⁴³⁰ Collectie P. Schunck, Valkenburg. Rapport textielvoorziening.
- ⁴³¹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Heerlen door J. Cornips; idem, dossier XV/XVI, nr. 39. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴³² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier XV/XVI, nr. 39 en Doc. G.O.I.W.N., nr 38. Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier H.Th.G. Derryx. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 81, map FC. Mejuffrouw M. Förster overleed op 18 maart 1945, vermoedelijk ten gevolge van de langdurige spanningen waaraan ze had blootgestaan.
- ⁴³³ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier XV/XVI, nr. 39 en Doc. G.O.I.W.N., nr. 38. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴³⁴ Vraaggesprekken auteur met J.M. Fober, Schinnen, 15-5-1986; Th. Gijsen, Spaubeek, 28-5-1986 en met G.H. Bensen en J.R.P. Crasborn, Heerlen, 2 en 30-10-1985. Het Grote Gebod, I, p. 341. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 36. Limburgs Dagblad, 4-5-1955, pp. 3 en 7. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport L.O.-Heerlen.
- ⁴³⁵ Het Grote Gebod, II, pp. 66-67. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Heerlen door J. Cornips.
- ⁴³⁶ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier XV/XVI, nr. 39.
- ⁴³⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: verslag J.C.; idem, map CA-4: verslag L., 30-4-1947; idem, Coll. 185, 4-b: berichten en persbulletins, 29-3-1944. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, nr. 2.07.531: rapport over overval op hoofdbureau van politie te Heerlen.
- ⁴³⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Heerlen.
- ⁴³⁹ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, nr. 1.87: arrestaties door Duitse politie 1940-1945, map 1. Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: arrestaties te Heerlen op 24-4-1944. Vraaggesprekken auteur met C.M.J.A.F. Nicolas, Reuver, 30-9-1985; deken J.J. Keulen, Schinnen, 9-9-1992; mevrouw R. Okhuyzen, Heerlen, 2-10-1991. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 1999: verslag G.H. Bensen, 17-

- 9-1947. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-2: verslag 17-9-1947; idem, map CF-4: verslag M.B.-V., 15-5-1946.
- ⁴⁴⁰ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Heerlen en rapport Inlichtingendienst L.O.-Heerlen; idem, dossier VIII: rapport Inlichtingendienst L.O.-Heerlen. Vraaggesprek auteur met deken J.J. Keulen, Schinnen, 9-9-1992. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport L.O.-Heerlen (I.D.).
- ⁴⁴¹ C.A.B.R. Dossiers G. Swinkels en K.P. Fiebig.
- ⁴⁴² Hanssen, Onze Bloedgetuigen, p. 11. C.A.B.R. Dossier C.W. Klonen, Politie Maastricht, opsporing oorlogsmisdrijven, nr. 30: verklaring R.P. Unger; idem, dossier J. Straten (betreft V.L.S. Ramakers). Collectie G.v.A. Roermond. Handgeschreven verslag R. Nitsch, schrift III.
- ⁴⁴³ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁴⁴ Ibidem. C.A.B.R. Dossier L.P.M. Abrahams.
- ⁴⁴⁵ C.A.B.R. Dossier J.H. van Dijck, P.R.A.-Heerlen, nr. 1304/1304A/P/46.
- ⁴⁴⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁴⁷ C.A.B.R. Dossiers A.B. Reuten, P. Westdorp en A.J.M. de Koning. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁴⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossiers H.Th.G. Derryx en R.H.G. Nitsch (arrestaties 3-2-1944). A.R.A. B.O.O.M., nr. 2.09.13, doos 151, map Nitsch: arrestaties 3-2-1944. Hanssen, Onze Bloedgetuigen, p. 28.
- ⁴⁴⁹ C.A.B.R. Dossier M.J. Raeven.
- ⁴⁵⁰ Vraaggesprekken auteur met A.H.L. Meertens, Roermond, 3-11-1985, J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986; deken J.J. Keulen, Schinnen, 9-9-1992. R.v.O. Coll. HSSPF, mappen 367-f en 52-b: diverse Meldungen aus den Niederlanden, 14-8-1944.
- ⁴⁵¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. 263, doos 7, map 1.
- ⁴⁵² Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁵³ Ibidem.
- ⁴⁵⁴ Ibidem.
- ⁴⁵⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., nr. 385/2: rapport P.O.N.W.-Holland. Vraaggesprek auteur met G.H. Bensen en J. Crasborn, Heerlen, 2/30-10-1985. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, nr. P.07.77: sabotage 24-7-1944.
- ⁴⁵⁶ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier G.O.I.W.N., nr. 38; idem, dossier XV/XVI, nr. 39; idem, dossier VIII: rapport L.O.-Hoensbroek door G.H. Dirrix. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁵⁷ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Hoensbroek door G.H. Dirrix. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁵⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Hoensbroek door G.H. Dirrix.
- ⁴⁵⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁶⁰ Ibidem. C.A.B.R. Dossiers H. Conrad (arrestaties 19-6-1944) en M.J. Sikkes.
- ⁴⁶¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁶² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Hoensbroek-Treebeek.
- ⁴⁶³ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier G.O.I.W.N., nr. 38; idem, dossier XV/XVI, nr. 39; idem, dossier VI: gemeentehuis Spaubeek, 31-8-1944.

⁴⁶⁴ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, Prov. Mil. Comm., doos 30, inv. nr. 285. Vraaggesprek auteur met J.M. Fober, Schinnen, 15-5-1986. Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516: acties te Schinnen op 8 en 31-8-1944.

⁴⁶⁵ C.A.B.R. Dossier A.B. Reuten. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 81, map FC. Stichting '40-'45, Eindhoven. Het is niet voor honderd procent zeker dat de arrestaties een uitvloeisel waren van het oprollen van de groep-Bongaerts. Mogelijk kwam de Sipo Fleischeuer op het spoor op grond van de notities in een door een helper uit Heerlen verloren zakboekje. Een joodse familie uit Sittard zou er in elk geval wèl het slachtoffer van zijn geworden (Stichting '40-'45 Eindhoven).

⁴⁶⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. Hanssen, Onze Bloedgetuigen, p. 24.

⁴⁶⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Kerkrade door Th. Goossen.

⁴⁶⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁶⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Kerkrade door Th. Goossen. R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos 10, nr. 85. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁷⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁷¹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Kerkrade door Th. Goossen. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁷² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Kerkrade door Th. Goossen. N.B. Voor algemene informatie over dit rayon: S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-rayon Kerkrade.

⁴⁷³ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport L.O.-Schaesberg door Th. Goossen, 29-1-1982. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁷⁴ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport L.O.-Schaesberg door Th. Goossen, 29-1-1982. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁷⁵ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport L.O.-Schaesberg door Th. Goossen, 29-1-1982. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: datering acties per plaats, 1-7-1943 en 15-8-1944. R.v.O. Coll. HSSPF, map 367-f: rapport landwacht, 11/18-8-1944; idem, map 52-b: Meldungen aus den Niederlanden, 15-8-1944. C.A.B.R. Dossier H. Puts, P.R.A.-Heerlen, nr. 1124 A/P/46.

⁴⁷⁶ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport L.O.-Schaesberg door Th. Goossen, 29-1-1982. Stichting '40-'45, Eindhoven. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: inbraak te Ubach over Worms, 16/17 maart 1944.

⁴⁷⁷ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport L.O.-Schaesberg door Th. Goossen, 29-1-1982. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁷⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VII: rapport L.O.-Brunssum, wsch. door H.J. Hendriks; idem, dossier G.O.I.W.N., nr. 38; idem, dossier XV/XVI, nr. 39; idem, dossier VIII: rapport L.O.-Brunssum door W. en J. van der Geest. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport L.O.-Brunssum door H.J. Hendriks. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁷⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: acties per plaats, 1-9-1944. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport Th.J. Krebbers.

⁴⁸⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.

- ⁴⁸¹ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531: burgemeestersdossier Geleen, rapport Th. Gijsen, 25-10-1944.
- ⁴⁸² Stichting '40-'45, Eindhoven. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531: burgemeestersdossier Geleen, rapport Th. Gijsen, 25-10-1944.
- ⁴⁸³ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁸⁴ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: inbraak bij Staatsmijn Maurits, 27-12-1944. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁸⁵ R.v.O. Coll. 35, 1. S.G. 12/44: verklaring R.H.G. Nitsch. Vraaggesprek auteur met F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986.
- ⁴⁸⁶ R.v.O. Coll. 35, 1. S.G. 12/44: verklaring R.H.G. Nitsch.
- ⁴⁸⁷ Ibidem. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: arrestaties te Geleen op 14 en 24 maart 1944.
- ⁴⁸⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁸⁹ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: Elsloo, 4-7-1944.
- ⁴⁹⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁹¹ Ibidem.
- ⁴⁹² G.A.R. Politiearchief: verslag overval te Stein, 26-7-1944. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI; datering acties per plaats, Stein, 25-7-1944. C.A.B.R. Dossier H. Conrad: overval Stein; idem, dossier J.W.M. Blokker: overval Stein. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: overval Stein, 25/26-7-1944. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers P.J. Ronden en F.A.A. van Maanen. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986.
- ⁴⁹³ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport rayon Klimmen.
- ⁴⁹⁴ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport rayon Klimmen. B.R.I.O.P. B.S.-dossier M.Th. Jaspers. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁹⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport rayon Klimmen.
- ⁴⁹⁶ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport rayon Klimmen.
- ⁴⁹⁷ Ibidem, dossier VI: acties per plaats, Klimmen, Voerendaal en Ubachsberg (1944).
- ⁴⁹⁸ Ibidem, dossier VI: overval Klimmen, 30-8-1944.
- ⁴⁹⁹ Ibidem, dossier V: rapport rayon Klimmen. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁰⁰ C.A.B.R. Dossiers J. Crützen en E.J. Georges. Collectie P. Schunck, Valkenburg: rapport onderduikers. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: arrestaties te Sibbe, 17-2-1944.
- ⁵⁰¹ Collectie P. Schunck, Valkenburg. Rapport duikherberg Meerssenerbroek. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport rayon Valkenburg door P. Schunck. R.v.O. Coll. 243 G, doos 4, map h: rapport Th.T.
- ⁵⁰² Collectie P. Schunck, Valkenburg. Rapport rayon Valkenburg door P. Schunck, rapport over stationschef Vroemen en rapport over onderduikers. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport L.O.-Valkenburg door P.Schunck; idem, dossier XV/XVI, nr. 39; idem, dossier G.O.I.W.N., nr. 38.
- ⁵⁰³ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: overval distributiekantoor Valkenburg-Houthem, 22/23-5(6)-1944. Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport rayon Valkenburg door P. Schunck; idem, dossier VI: acties per plaats, Valkenburg, 22/23 juni 1944. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport Koninklijke Marechaussee, groep Stein, 22-8-1945.

Collectie P. Schunck, Valkenburg. Rapport distributiecontacten van L.O.-rayon 8 (Valkenburg). M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 526/2. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 210 (1946): verklaring H. Debats.

⁵⁰⁴ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: acties per plaats, Valkenburg, 31-8-1944. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: overval te Valkenburg, 31-8-1944.

⁵⁰⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: rapport L.O.-Limburg (Sittard); idem, map EO-3: rapport L.O.-Limburg (Sittard).

⁵⁰⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-2: artikel A.E.L. Jonkergouw.

⁵⁰⁷ C.A.B.R. Dossier M.H. Meyers, P.R.A.-Heerlen, nr. 1817/P/1946.

⁵⁰⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁵⁰⁹ Ibidem.

⁵¹⁰ Ibidem. Vraaggesprek auteur met F. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers P.J. Ronden, F.A.A. van Maanen en J.C.H. van den Moosdijk. B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-2: artikel A.E.L. Jonkergouw.

⁵¹¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. Doc. B.S., dossier gewest 19-1A-2: artikel A.E.L. Jonkergouw.

⁵¹² Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-2: artikel A.E.L. Jonkergouw. R.v.O. Coll. HSSPF, map 199-e: dagrapporten Nederlandse politie, 15-6-1944.

⁵¹³ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-2: artikel A.E.L. Jonkergouw.

⁵¹⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport L.O.-Limburg (L.O.-Gulpen); idem, map AL-2: rapport L.O.-Limburg (L.O.-Gulpen); idem, map BF-3: rapport L.O.-Limburg (L.O.-Gulpen). Vraaggesprek auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 37. Het Grote Gebod, I, pp. 341-343. Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden.

⁵¹⁵ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden.

⁵¹⁶ Ibidem. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁵¹⁷ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden.

⁵¹⁸ Ibidem. Vraaggesprek auteur met J. Beaumont, Maastricht, 15-9-1985.

⁵¹⁹ Mondelinge inlichting van mevr. R. Sprooten, Maastricht, april 1991.

⁵²⁰ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden. Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie J. Grooten, Linne. Verslag overval op gemeentehuis Mechelen door J. Grooten. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: overval op gemeentehuis te Mechelen, 15/16-4-1944. R.v.O. Coll. HSSPF, map 199-e: dagrapporten Nederlandse politie, 16-4-1944. C.A.B.R. Dossier H. Conrad: zaak Wittem, 21-7-1944.

⁵²¹ Collectie P. Schunck, Valkenburg. Rapport Vroemen, stationschef Valkenburg. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 756 (1947). S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden.

⁵²² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden.

⁵²³ Ibidem.

⁵²⁴ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 64 (1947).

- ⁵²⁵ Ibidem. C.A.B.R. Dossier H. Conrad: zaak Wittem, 21-7-1944. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden. Hanssen, Onze Bloedgetuigen, pp. 13-14, 29-30. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1545: artikel in "De Zwerfver". Gazet van Limburg, 23-7-1947, p. 3. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, pp. 79-80.
- ⁵²⁶ Vraaggesprek auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: L.O.-Gulpen door P. van der Linden. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵²⁷ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946. R.v.O. Coll. L.O.-L.K.P., doos 89, FK: F.N.
- ⁵²⁸ Ibidem. W. Willems uit Venray berichtte dat de plaatsen Asten en Someren eerst deel uitmaakten van achtereenvolgens de rayons Helmond en Deurne die beide tot het district Venray behoorden (mededeling W. Willemsen aan auteur, Venray, 20-6-1991)
- ⁵²⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946.
- ⁵³⁰ Ibidem.
- ⁵³¹ C.A.B.R. Dossier J.M.W. Rösener Manz. Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946.
- ⁵³² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, p. 203.
- ⁵³³ C.A.B.R. Dossier J.M.W. Rösener Manz.
- ⁵³⁴ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946.
- ⁵³⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 89, FK: J.S. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946.
- ⁵³⁶ G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: rapport L.O.-Stramproy. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Stramproy.
- ⁵³⁷ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946.
- ⁵³⁸ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: arrestatie Nies, 10-8-1944, verklaring F.J.H. Nies.
- ⁵³⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert door A. Arts, L. Meewis en J. Erkens, 29-10-1946.
- ⁵⁴⁰ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531, burgemeesterdossier Hoensbroek: rapport H.J. de Kort en rapport J.H. Martin. Vraaggesprek auteur met H.J. de Kort, Haarlem, 29-7-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁴¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁴² Ibidem. De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 732-733. R.v.O. Coll. Doc. II, 295.
- ⁵⁴³ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: verslag L.O.-Venray. Bijeenkomst Well, augustus 1946. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: 2 rapporten over L.O.-Venray. "Peel en Maas", 12-10-1984. Artikel W. Willemsen in bijlage. Vraaggesprek auteur met F.J.K. Russel, Nijmegen, 26-9-1985.
- ⁵⁴⁴ Ibidem.
- ⁵⁴⁵ Ibidem.

- ⁵⁴⁶ Collectie F.J.K. Russel, Nijmegen. Rapport M.J. Hendriks, Venray.
- ⁵⁴⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: verslag L.O.-Venray. Bijeenkomst Well, augustus 1946. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: 2 rapporten over L.O.-Venray. "Peel en Maas", 12-10-1984. Artikel W. Willemsen in bijlage. Vraaggesprek auteur met F.J.K. Russel, Nijmegen, 26-9-1985.
- ⁵⁴⁸ Ibidem.
- ⁵⁴⁹ B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport burgemeester Venray, 8-5-1946.
- ⁵⁵⁰ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4; verslag L.O.-Venray. Bijeenkomst Well, augustus 1946. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: 2 rapporten over L.O.-Venray. "Peel en Maas", 12-10-1984. Artikel W. Willemsen in bijlage. Vraaggesprek auteur met F.J.K. Russel, Nijmegen, 26-9-1985.
- ⁵⁵¹ Ibidem.
- ⁵⁵² B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport burgemeester Venray, 8-5-1946.
- ⁵⁵³ Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Roermond, nr. 550 (1947), nr. 537 (1947), nr. 135 (1945); idem, P.R.A.-Noord-Limburg, Venlo, nr. 1248 (1946).
- ⁵⁵⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1641. B.R.I.O.P. Doc. B.S., gewest 19-1A-3: rapport burgemeester Venray, 8-5-1946.
- ⁵⁵⁵ Vraaggesprek auteur met J. Daemen, Bergen, 28-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁵⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: L.O.-Limburg, district Vierlingsbeek. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1954: Dagblad voor Noord-Limburg, 5-6-1946.
- ⁵⁵⁷ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen DL-3 en EO-3: L.O.-Limburg, district Vierlingsbeek.
- ⁵⁵⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen AL-2, EO-3 en DL-3: L.O.-Limburg, district Vierlingsbeek. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁵⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen DL-3 en EO-3: L.O.-Limburg, district Vierlingsbeek.
- ⁵⁶⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁶¹ Ibidem. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., mappen DL-3 en EO-3: L.O.-Limburg, district Vierlingsbeek.
- ⁵⁶² Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: L.O.-Limburg, district Vierlingsbeek.
- ⁵⁶³ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: datering sabotage per plaats (Bergen).
- ⁵⁶⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: L.O.-Limburg, district Vierlingsbeek.
- ⁵⁶⁵ Ibidem. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁶⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁶⁷ Ibidem.
- ⁵⁶⁸ Ibidem.
- ⁵⁶⁹ Ibidem.
- ⁵⁷⁰ C.A.B.R. Dossier P. Hardegen. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 81, map FC: K.P.-Gennep. Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 140.
- ⁵⁷¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁷² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BF-3: rapport V.B., 31-1-1947, rapport L.O.-Limburg (L.O.-Nijmegen) en verklaring A.P.

loze wijze voldoende middelen te verwerven om aan de immense vraag te voldoen. Bovendien moesten de organisatie, de medewerkers en het leger van onderduikers en gastgevers zo goed mogelijk worden beschermd.

Toen in het voorjaar en de zomer van 1943 het aantal onderduikers stormachtig groeide, kreeg de L.O. steeds meer behoefte aan een ondersteunende organisatie. Dank zij de talrijke verbindingen was het in L.O.-kringen bekend, dat zich diverse groepjes op gewapende verzetsacties toelegden, zoals het overvallen van distributiekantoren. De buitgemaakte bonnen kwamen niet alleen onderduikers ten goede, er werden ook bonnen op de zwarte markt aangeboden. Met de opbrengst voorzagen de groepjes in hun eigen onderhoud en dat van andere verzetsgroepen. Een ploegje rond de in Amsterdam geboren Th. Dobbe, dat zijn uitvalsbasis in Friesland had, bediende zich van deze methode. Zo'n werkwijze stond op gespannen voet met het uitgangspunt van de L.O., die er in het kort op neerkwam dat een ieder die zich genoodzaakt zag onder te duiken aanspraak kon maken op kosteloze hulp. Indien, zo werd in L.O.-kring geredeneerd, groepen als die van Dobbe in de L.O. geïntegreerd konden worden en zich zouden houden aan de L.O.-richtlijnen, dan was hun optreden moreel en ethisch gerechtvaardigd. Bovendien bestond een reële kans op maatschappelijke acceptatie, als het publiek ervan doordrongen was dat de gewapende acties niet zomaar plaatsvonden, maar noodzakelijk en niet los te denken waren van de hulp aan vervolgde landgenoten.

In de zomer van 1943 werden pogingen in het werk gesteld de verspreid door het land opererende groepjes aan de L.O. te binden en te bundelen. Ook werd serieus overwogen zelf een ondersteunende organisatie op te richten. In Rotterdam vond overleg plaats tussen kapelaan Naus en J. Hendriks, Zuid-Hollandse L.O.-leiders zoals pater Apeldoorn en A. Schweigmann en vertegenwoordigers van groepen die zich op het gewapend verzet toelegden, onder anderen I. van der Horst, H. van Dijk en F.M. Meulenkamp. De aanwezigen kwamen overeen dat de L.O. voortaan kon rekenen op steun van deze groepen bij het verkrijgen van bonkaarten en andere distributiebescheiden.

Op een L.O.-Top vergadering in Amersfoort op 14 augustus 1943 werd besloten een eigen knokploeg in het leven te roepen en gebruik te maken van de verbindingen met reeds bestaande groe-

pen. Dit besluit resulteerde in september 1943 in de oprichting van de Landelijke Knokploegen (L.K.P.) als zelfstandige nevenorganisatie van de L.O. De leiding kwam in handen van L. Scheepstra, L. Valstar, I. van der Horst en H. van Dijk. De twee laatstgenoemden vormden de schakel met de L.O. Zij bepaalden welke activiteiten de knokploegen ondernamen, organiseerden die en verdeelden de taken. Van der Horst gaf het benodigde aantal bonnen door en nam het financieel beheer voor zijn rekening totdat het N.S.F. die taak in de loop van 1944 op zich nam.

Valstar en Scheepstra waren veel minder op de L.O. georiënteerd en streefden in tegenstelling tot Van der Horst en Van Dijk naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid voor de L.K.P. Dit streven was herkenbaar in de taakomschrijving van de organisatie: het beschermen en steunen van de illegaliteit in het algemeen en de L.O. in het bijzonder. Gezien hun taak was zo'n opstelling begrijpelijk. Scheepstra was belast met de organisatie van de knokploegen in het oosten van het land, waartoe ook het noorden en het zuiden behoorden. Valstar deed met steun van F.M. Meulenkamp hetzelfde in West-Nederland.

Ondanks dit verschil van inzicht was de samenwerking zowel binnen de L.K.P.-Top als met de L.O. goed. De jonge organisatie stemde de activiteiten niettegenstaande de algemene taakomschrijving af op de behoeften van de L.O., wat uiteraard bijdroeg aan een blijvende verstrengeling tussen beide organisaties. Rond de jaarwisseling van 1943-1944 hadden zich inmiddels zoveel groepjes bij de L.K.P. aangesloten, dat met recht gesproken kon worden van een landelijke organisatie. Evenals bij de L.O. waren regionale initiatieven geleidelijk gebundeld. Toch bestond er een duidelijk verschil tussen de twee organisaties. De L.K.P. was en bleef tot ver in 1944 samengesteld uit een naar verhouding gering aantal groepjes die doorgaans zelfstandig optraden.¹

Al spoedig bleek dat Scheepstra's rayon te uitgestrekt was. Vooral in het noorden en zuiden van het land kwamen de knokploegen nauwelijks van de grond. Door J. Post te belasten met de organisatie in Noord-Nederland en Th. Dobbe in Zuid-Nederland verwachtte de K.P.-Top de achterstand in te lopen. In maart 1944 namen de twee nieuwkomers zitting in de Top, die overigens niet lang intact bleef. Als eerste viel Valstar op 15 mei 1944 in Duitse handen. Zijn medewerker Meulenkamp was toen al ondergedoken en naar Limburg vertrokken. Post nam Valstars functie over. Op

14 juni 1944 werd Van der Horst gearresteerd en op 16 juli volgde de aanhouding van Post en Van Dijk, zodat van het oorspronkelijke viertal alleen Scheepstra overbleef. De Sipo maakte echter verbeten jacht op hem, zodat zijn bewegingsvrijheid tot een minimum beperkt was.

Door de arrestaties in de K.P.-leiding verkeerde de L.O.-Top korte tijd in onzekerheid ten aanzien van haar nevenorganisatie. De banden mochten niet verbroken worden en de aanvoer van distributiebescheiden mocht onder geen beding gevaar lopen. M.W. Rombout, leider van de L.O. in West-Brabant, werd gevraagd zitting te nemen in de K.P.-Top teneinde de banden met de L.O. te verstevigen. Om de verbindingen met de regio's intact te houden en de coördinatie te verbeteren werd de K.P.-Top versterkt met P. de Beer namens de knokploegen in het westen van het land, J. Abbink namens de ploegen in het midden en oosten en J.R.P. Crasborn namens de groepen in het zuiden. P. Russchen kreeg de leiding over de bonnentransportorganisatie en J.A. van Bijnen, die als laatste in augustus 1944 tot de K.P.-Top toetrad, trof de nodige voorbereidingen om de knokploegen te laten overschakelen op spoorwega sabotage, zodra de geallieerde legers de landsgrenzen zouden naderen. Hoewel het voorzitterschap aan Rombout toeviel, berustte de feitelijke leiding bij Scheepstra die in K.P.-kringen groot aanzien genoot.²

II. Limburg: karakter, achtergrond, ontwikkeling en geschiedenis van de knokploegen

II.1. Karakter en achtergrond

Tot ver in 1943 was er in Limburg van enige activiteit van knokploegen vrijwel niets te bespeuren. De overvallen, sabotage en gewapende acties tegen verraders, N.S.B.-ers, Duitsers en zwart-handelaren waren op de vingers van een hand te tellen. Dat lag niet zozeer aan de passieve houding van de illegaliteit, maar eerder aan de ontwikkeling van het georganiseerde verzet en de rol die de geestelijkheid daarin speelde. Ten onrechte wordt in talrijke verslagen, rapporten en vraagg gesprekken, die doorgaans pas na afloop van de oorlog werden opgemaakt en gehouden, melding gemaakt van knokploegen die al in het voorjaar van 1943

of zelfs in 1942 actief zouden zijn geweest. De drang om feiten en gebeurtenissen te antedateren - wellicht om de geschiedenis van het verzet kunstmatig te verlengen - was kennelijk zo groot dat de historische werkelijkheid daaraan ondergeschikt werd gemaakt. Een groot deel van de provincie was al in het najaar van 1944 bevrijd, het tijdstip waarop de snel in aantal toenemende knokploegen in het nog bezette deel van het land de lange, zware winter van 1944-1945 tegemoet gingen. Toen pas werd een naar verhouding groot aantal tot de verbeelding sprekende acties ondernomen. Los van het feit dat een verteller gemakkelijk geneigd is zijn verhaal met verzonnen ingrediënten te doorspekken en zo spannend mogelijk te maken, speelde bij sommige verzetsdeelnemers en rapporteurs wellicht enige frustratie en een onbestemd gevoel van angst om niet voor vol aangezien te worden een rol. Door de acties - zo blijkt telkens weer uit de bronnen - van het gewapende verzet op te blazen en sensationeler voor te stellen dan ze in werkelijkheid waren geweest, veronderstelden zij de geschiedenis van deze tak van de illegaliteit meer cachet te geven. Degenen die naderhand zouden kunnen beweren dat hun verzetswerk "onbeduidend" was geweest en de illegaliteit zich onvolgende teweer had gesteld, zou bij voorbaat de mond gesnoerd worden. Daarmee dienden ze geen enkel doel. Nadere bestudering van de geschiedenis van het Limburgs verzet leert, dat het verzet zich geen moment in offensieve of agressieve richting ontwikkelde en dat de georganiseerde illegaliteit er onder invloed van de geestelijkheid juist alles aan gelegen was gewapende acties tot een minimum te beperken.

Helaas zijn wij voor de reconstructie van de geschiedenis van de knokploegen in niet geringe mate aangewezen op bronnen, waarvan de betrouwbaarheid allerminst vaststaat. Daarom is gekozen voor een sobere en behoedzame weergave van deze geschiedenis. Waarom verschenen de knokploegen pas zo laat ten tonele? Zoals in hoofdstuk II werd vastgesteld, ontstonden in 1941 en 1942 verscheidene groepen die de vijand en zijn handlangers openlijk wensten te bestrijden en plannen beraamden voor sabotage. Geen van die groepen was een lang leven beschoren. Onervarenheid, amateurisme en vooral loslippigheid braken deze vroege formaties op. Aan acties van enige omvang kwamen ze niet toe. Dat kon ook niet, de hoeveelheid wapens en de kwaliteit ervan lieten het niet toe. In sommige bedrijven, bij overheidsinstanties en in de

mijnen werd weliswaar sabotage bedreven, maar dat geschiedde meestal zonder wapens, ongeorganiseerd en in zeer klein verband. De Limburgse bevolking bleef er trouwens onkundig van en een stimulans ging er meestal niet van uit.

Terwijl de stormachtige groei van de L.O. de oprichting van knokploegen in grote delen van het land stimuleerde, gebeurde in Limburg vooralsnog niets op dit gebied. Daarvoor zijn drie redenen aan te wijzen. In de eerste plaats lukte het de Limburgse L.O. een netwerk van verbindingen met distributie- en gemeentebestuurders, medewerkers van de Centrale Controle Dienst en plaatselijke voedselbureaus alsook met andere overheidsdiensten tot stand te brengen, waardoor de noodzaak ontbrak zich met geweld de benodigde goederen en bescheiden te verschaffen. Bovendien vonden veel onderduikers onderdak op het platteland, waar een gedeelte van de voedselproductie aan het distributienetwerk onttrokken kon worden dank zij de medewerking van de C.C.D. en de voedselbureaus. Het plegen van overvallen genoot dus geen prioriteit. Als er desondanks behoefte aan was, dan geschiedde een overval veelal na overleg met een of meer ambtenaren ter plaatse, zodat men kon rekenen op hulp van binnenuit en de risico's beperkt bleven.³

Op de tweede plaats oefenden de geestelijkheid, het katholieke geloof en de hierdoor beïnvloedde bevolkingsmentaliteit een remmende invloed uit. Alvorens tot actie over te gaan werden de risico's en de eventuele gevolgen nauwgezet overwogen. De lokale geestelijkheid en secretaris Moonen ontvingen voortdurend bezoek van illegale werkers en werden over vrijwel alle, in moreel opzicht zwaarwegende aangelegenheden, zoals liquidaties, geconsulteerd. Zij beklemtoonden keer op keer dat men de nagestreefde doelen, indien ook maar enigszins mogelijk, op geweldloze en humanitaire wijze moest zien te bereiken. Zelfs de kleinste risico's dienden vermeden te worden.⁴

De derde reden hangt samen met de ontwikkeling van de illegaliteit als zodanig. In het Limburgs verzet, elders waarschijnlijk ook, was nauwelijks sprake van specialisatie. De K.P. recruteerde haar medewerkers vooral uit bestaande verzetsformaties zoals de L.O. en de vluchtelingenhulporganisaties. Full-time K.P.-ers waren er in Limburg niet. Iedereen bleef de eigen organisatie(s) tot ver in 1944 trouw. Bij de voorbereiding van een actie benaderde de K.P.-leider enkele personen die hem geschikt leken. Vaak

traden deze ad-hoc K.P.-ers zelfstandig op en niet in opdracht van de L.O. Zo'n werkwijze maakte de K.P.-ers minder slagvaardig. De eerste initiatieven om te komen tot een bundeling van de knokploegen, een strakkere leiding en organisatiestructuur dateren van het voorjaar van 1944 toen de landelijke leiding er steeds nadrukkelijker op aandrong. Voordien had men in Limburg de boot steeds afgehouden, wat niet wegneemt dat op gewestelijke L.O.-bijeenkomsten herhaaldelijk gesproken was over het oprichten van knokploegen. Tijdens een vergadering in Roermond, eind 1943, was een beslissing op de lange baan geschoven op grond van de hierboven geschetste overwegingen.⁵ Eenstemmigheid bestond er kennelijk niet, want pater Bleijs liet in december van dat jaar een knokploeg formeren door M.H. Schmitz (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.3.2.).

II.2. De knokploegen van Helden en Roermond

Over beide knokploegen kunnen we kort zijn, omdat ze in het hoofdstuk over de L.O. uitgebreid besproken zijn. Zij verloren hun betekenis voor de Limburgse illegaliteit in het voorjaar van 1944. De knokploeg van Helden telde ongeveer tien leden, die tevens deel uitmaakten van de L.O. Sommigen waren bovendien betrokken bij de verspreiding van illegale bladen en de hulp aan geallieerde vluchtelingen. Van specialisatie of full-time K.P.-ers was dus geen sprake. K.P.-leider W. Houwen stelde telkens wisselende ploegen samen, als hem het verzoek voor een actie bereikte. Af en toe ondernam de K.P.-Helden op eigen initiatief actie, naderhand ook in opdracht van de L.O.-districtsleiding in Venlo en Roermond, maar aan de zelfstandigheid van de Heldense ploeg viel niet te tornen: samenwerking was mogelijk, méér niet. Na de aanhouding van Houwen, eind april 1944, viel de K.P.-Helden uiteen.⁶

De Roermondse knokploeg telde slechts drie actieve leden. Zij stond onder leiding van de uit Maastricht afkomstige J.M.P. de Bie. A. Reulen en J.P.H. Frencken hadden al een aanzienlijke staat van dienst op verzetsgebied toen ze in december 1943 werden gevraagd deel te nemen aan de K.P. Aangezien de L.O.-districtsleiding en secretaris Moonen ernstig bezwaar maakten tegen agressieve verzetsdaden, bleef het bestaan van deze knok-

ploeg, afgezien van een overval op het gemeentehuis van Haelen in februari 1944, vrijwel onopgemerkt. Het drietal moest zich beschikbaar houden voor eventuele acties in de regio Roermond, maar daar kwam het - afgezien van een mislukte liquidatiepoging van een jodin die verraad dreigde te plegen - niet van, zodat ze hun werkterrein al in januari 1944 naar Noord-Holland verplaatsten.

II.3. De knokploeg van Heerlen

De K.P.-Heerlen ontstond uit twee of drie kleine sabotagegroepen die elk ongeveer zes medewerkers telden en hun acties beperkten tot de Staatsmijnen en de Oranje Nassaumijnen. Tot het best georganiseerde groepje op de Oranje Nassaumijnen - van de andere(n) is helaas niets bekend - behoorden onder meer G.H. Bensen, J.R.P. Crasborn, H. Tobben en W. van Keulen. Onder hen bevonden zich géén mijnwerkers, het waren allemaal mijnbeambten of leden van de mijnpolitie. Zoals wij in hoofdstuk IV, paragraaf II.1. zagen en zullen zien, werkten sommige van deze groepsleden samen met Ch. Bongaerts (zie ook hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.7.).

Bensen bekleedde sinds oktober 1940 de functie van hoofdagent-rechercheur bij de Oranje Nassaumijnen en raakte in november van dat jaar betrokken bij de vervaardiging en verspreiding van een illegaal blad, "De Mijn". Hierdoor kreeg hij verbinding met andere verspreiders van illegale bladen zoals C.S. Petit en J.G. de Groot, die betrokken was bij de uitgave van "Het Vrije Volk". Zijn functie stelde Bensen in de gelegenheid illegale werkers, die door de Duitsers gezocht werden, tijdig te waarschuwen en aan hem opgedragen onderzoek naar mijnsabotage te traineren of op een dood spoor te leiden. Het toeval wilde dat hij geen slachtoffer werd van de infiltratie in de groep-Bongaerts.⁷

De uit Ittervoort afkomstige Crasborn koos na vier jaar gymnasium voor een opleiding tot mijnmeter. Op 1 januari 1940 werd hij in die functie aangesteld op de Oranje Nassaumijn IV. Zijn schoolvriend L.J. de Graaf, chef administratie op dezelfde mijn, betrok Crasborn bij de verspreiding van "Het Vrije Volk". Door de verspreiding van illegale bladen en de sabotage kwamen de twee of drie verschillende groepen met elkaar in aanraking. Al

spoedig kwam het tot samenwerking en uiteindelijk tot een bundeling. Gaandeweg breidden de werkzaamheden zich uit tot hulp aan geallieerde vluchtelingen en (joodse) onderduikers. Ook het aantal medewerkers nam toe. P.F.A. Driessen, J.A.L. Lemmens, H. Putters, P.G.J. Janssen, J.J.F.M. Senden, J. Joosten, J.R. Dautzenberg, J. Martens, P.H. Kardurk en naderhand M.J.H. Edelhause, M. Hoogveld, F. Kortbeek, A. Laeven, P. Duyx en H. Quicken en anderen sloten zich bij de groep aan.⁸

In het najaar van 1943 bracht kapelaan Th.J. Snackers de groep van Bensen en Crasborn in contact met de L.O. Vanaf dat moment raakte de ontwikkeling in een stroomversnelling. J. Hendriks en kapelaan J. Berix polsten de twee leiders of ze bereid waren voortaan hun diensten ter beschikking te stellen van de L.O. Op voorwaarde dat de groep zelfstandig bleef gingen ze ermee akkoord. De organisator van de K.P.'s in Zuid-Nederland, Th. Dobbe, reisde verscheidene keren naar Heerlen om zich van de ontwikkeling van de Heerlense K.P. op de hoogte te stellen en instructies te geven. De voorbereiding en uitvoering van acties alsook het gebruik van wapens en explosieven vereiste immers scholing. Bensen trad op als organisator en onderhield het contact met knokploegen buiten de provincie, zoals de K.P.'s in Nijmegen, Arnhem en Den Bosch, waaraan hij springstoffen uit de mijnen leverde. Ofschoon de Heerlense groep zich stilaan tot een K.P. ontwikkelde, bleven de meeste medewerkers tevens andere illegale werkzaamheden verrichten.⁹

Een van de eerste acties van de K.P.-Heerlen vond plaats op verzoek van de L.O.-er B.J.C. van Kooten uit Klimmen: in de nacht van 8 op 9 maart 1944 werden dertig radio's uit een schoolgebouw in Klimmen ontvreemd. Reeds de volgende nacht stond een overval op het politiebureau, het gemeentehuis en het distributiekantoor in Heerlen op het programma (zie hoofdstuk VI, paragraaf V.5.1.). Tot september 1944 volgde nog een groot aantal acties. Die vonden zeker niet allemaal na ruggespraak of in opdracht van de L.O. plaats. Hoewel van de meeste Heerlense K.P.-acties niet bekend is wanneer ze precies plaatsvonden en wie er aan deelnamen - soms kreeg men steun van illegale werkers uit de plaatsen waar de overval werd gepleegd - kan wel een indruk worden gegeven van de aard ervan: het ontvreemden van auto's en een motor, overvallen op opslagplaatsen van schoeisel, benzine, eieren, boter, meel, textiel en fietsbanden. Ook lichtten de

K.P.-ers de bevolkingsregisters van Mechelen, Schinnen en Schinveld en overvielen ze het distributiekantoor van Valkenburg. Een overval op het politiebureau en het distributiekantoor van Brunssum mislukte (zie hoofdstuk IX, paragraaf IV). Sommige acties geschieden in samenwerking met de K.P.-Sittard (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.5.8. en VIII.6.) en de R.V.V. Zwarthandelaren werden aangepakt en enkele geruchtmakende liquidaties of pogingen daartoe uitgevoerd zoals de aanslagen op de landwachters M. Raeven in Heerlen, Drost in Hoensbroek en H. Feenstra in Schaesberg, de N.S.B.-er Francotte in Heerlen, distributiekantoor-controleur Grummen en de S.S.-er Weber in Heerlen.¹⁰

Op het gebied van sabotage liet de K.P.-Heerlen zich evenmin onbetuigd. In hoeverre de ploeg te maken had met de hooi- en strobranden in 1944 staat niet vast. Voor het knoeien met de wegwijzers, het onklaar maken van Duitse (militaire) transportmiddelen, de brandstichting in een opslagloods van radio's en de verstoring van telefoonverbindingen waren de K.P.-ers ongetwijfeld verantwoordelijk. Dat laatste bereikten ze niet alleen door kabels door te snijden, maar ook door koningswater, een mengsel van zoutzuur en salpeterzuur, in centrale schakelmechanismen te laten lopen. In april en mei 1944 richtten de K.P.-acties zich hoofdzakelijk tegen elektrische hoogspanningsmasten in Zuid-Limburg. Bij sommige van die aanslagen kregen ze hulp van de R.V.V.

Op 17 april, even na elf uur 's avonds, trachtte een paar K.P.-ers ter hoogte van Nuth een 56 meter hoge electriciteitsmast op te blazen. Het daartoe benodigde dynamiet was geleverd door ir. J. Knoups van de Oranje Nassaumijn III. Het ijzer van twee van de vier pijlers scheurde. De mast stond op instorten, maar bleef overeind staan. De avond daarop was de hoofdhoogspanningsleiding bij Born het doelwit. Alle vier de pijlers werden opgeblazen en scheurden, maar opnieuw viel de mast niet. De elektriciteitskabels hielden het gevaarte overeind. Medewerkers van de P.L.E.M. vonden het echter niet langer verantwoord deze verbinding te gebruiken en besloten voorlopig electriciteit uit Noord-Brabant te betrekken. Twee dagen later, op 20 april, was de leiding die een Duitse en een Belgische centrale aan elkaar koppelde aan de beurt. De springlading aan de pijlers van twee masten ter hoogte van Simpelveld bleek niet krachtig genoeg. De

masten liepen lichte schade op. Een kleine maand later, op 17 mei, herhaalden de K.P.-ers de actie, nu met meer succes. Beide masten werden zwaar beschadigd waardoor de stroomtoevoer enkele dagen stagneerde. Een poging om een mast bij Hoensbroek op te blazen werd vrijdeld. Een wandelaar ontdekte de springlading en waarschuwde meteen de autoriteiten die de lading onschadelijk lieten maken.¹¹

Als gevolg van de bevrijdingsactie van koerier Crijs (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.5.1.) uit het Heerlens ziekenhuis moest Bensen in april 1944 onderduiken. Hij verdween uit Limburg. Diezelfde maand nog werd een ingrijpende reorganisatie van de knokploegen in Limburg doorgevoerd. Crasborn schoof door naar een leidende K.P.-functie op provinciaal niveau en de Heerlense K.P. ging op in de K.P.-Zuid-Limburg. Ofschoon Crasborn nog opdrachten verstreekte aan zijn voormalige ploeg, leidde J. Lemmens sedert de reorganisatie de Heerlense tak van de K.P.-Zuid-Limburg. Vlak voor de zomer dook Lemmens onder in Bussum, waar hij tot eind augustus/begin september verbleef. Zijn opvolger H. Quicken gaf tot de bevrijding leiding aan de Heerlense ploeg.¹²

Hoewel de Sipo de K.P.-Heerlen niet op het spoor kon komen, kreeg de ploeg in de zomer van 1944 met tegenslag te maken. Op 10 juli arresteerde de Sipo M. Edelhausen en P. Kardurk die van een wapentransport op weg naar huis waren. De Duitsers wachtten de twee in Heerlen op. Tot hun bevrijding op 14 april 1945 verbleven de twee in Duitse strafkampen.¹³

De K.P. ondervond veel steun van de verloskundigen mevrouw A.M. Bensen-Offermans en mejuffrouw J.G. Scholten. Zij genoten uit hoofde van hun beroep veel bewegingsvrijheid en stelden hun woning ter beschikking van de K.P.-ers die er vergaderden. Tevens konden de K.P.-ers gebruik maken van hun auto voor het vervoer van vluchtelingen, wapens en explosieven. Op 14 augustus ontving mevrouw Bensen bericht van de gemeentepolitie dat de Sipo op het punt stond haar in hechtenis te nemen. Haar auto was gesignaleerd bij de gecombineerde actie van de K.P. en R.V.V. in Brunssum op 5 augustus. Er zat niets anders op dan onder te duiken. Omdat ze haar praktijk niet zomaar wilde achterlaten, vroeg ze de vriendin van de K.P.-medewerker W. Rooyackers tijdelijk op haar woning te passen. Rooyackers begeleidde zijn vriendin diezelfde avond nog naar de woning van mevrouw

Bensen. Even na middernacht vertrok mevrouw Bensen naar haar duikadres. Rooyackers vroeg of hij een eindje mee kon rijden. Onderweg stuitten de twee op een patrouille van Sipo-leden en landwachters. 's Middags was namelijk een aanslag gepleegd op M. Raeven. Nitsch en Elsholz bevonden zich in verband met het onderzoek nog in Heerlen. Toen Rooyackers het gezelschap opmerkte, sprong hij meteen uit de wagen. Mogelijk zag men dat, want mevrouw Bensen moest halt houden en uitleggen waar ze zo laat naar toe ging. De verloskundige vertelde dat ze onderweg was naar een bevalling. Haar verklaring werd geaccepteerd, maar de auto moest ze achterlaten. Ze kon net zo goed de fiets nemen vonden de Sipo-beambten. De volgende dag bereikte haar een geruststellend bericht uit Maastricht. Ze kon haar auto komen ophalen. De Sipo was dus kennelijk niet van plan haar te arresteren. Toen Rooyackers dit hoorde, wilde hij coûte que coûte mee naar Maastricht om de zaak nader toe te lichten. 's Middags namen mevrouw Bensen en Rooyackers de trein naar Maastricht. Ze moesten plaatsnemen in de wachtkamer van het pand aan de Wilhelminasingel. Eerst werd mevrouw Bensen opgehaald. Na een verhoor van vier uur was het de beurt aan Rooyackers. Beiden werden in hechtenis genomen. Bij de overval op het Huis van Bewaring van Maastricht op 5 september werd mevrouw Bensen bevrijd. Rooyackers belandde in Vught, waar hij op 6 september werd doodgeschoten.¹⁴

II.4. De knokploeg van Nijmegen

Bij de beschrijving van de aansluiting van de Limburgse knokploegen bij het landelijk netwerk is het van belang de ontwikkelingen in Nijmegen nader te beschouwen. Evenals bij de Limburgse L.O. vervulde de Gelderse stad een brugfunctie.

De geschiedenis van de Nijmeegse K.P. begon in het voorjaar van 1943 toen de door het land zwervende Th. Dobbe zijn gezin onderbracht in Velp. Zelf vestigde hij zich korte tijd later in Nijmegen, waar hij in mei of begin juni in aanraking kwam met de jezuïet pater Ten Berge. Deze bracht Dobbe in contact met hulpverleners van onderduikers zoals pater J. van Doormalen en A.H. Poelen. De nieuwkomer liet er geen gras over groeien en begon voortvarend aan de vorming van een knokploeg. Zijn mede-

werkers vond hij voornamelijk in kringen rond Poelen en Van Doormalen. Dobbes inspanningen resulteerden op 17 juni 1943 in de oprichting van de K.P.-Nijmegen, een bundeling van diverse vriendengroepjes. De ploeg opereerde onafhankelijk en kende een sterk saamhorigheidsgevoel. Vanwege de losse structuur kon de K.P. verschillende acties tegelijkertijd ondernemen. Naar aanleiding van de mislukte aanslag op 24 september op C. van de Burch, die in de groep-Poelen was geïnfiltreerd, zag Dobbe zich genoodzaakt Nijmegen te verlaten, maar hij bleef zijn K.P. trouw. De opvallend actieve ploeg had inmiddels een hele reputatie opgebouwd. K.P.-ers uit het Brabantse Boekel, geleid door L.A. van Druenen, sloten zich bij de Nijmeegse ploeg aan. Weldra telde de groep circa dertig medewerkers.¹⁵

In het najaar bracht de L.O.-Top medewerker G. Pruys uit Arnhem Dobbe in contact met L. Scheepstra. Kort tevoren was besloten tot de oprichting van de L.K.P. en Pruys en Scheepstra begrepen dat de ploeg van Dobbe uitstekend paste in de nieuwe organisatie. Klaarblijkelijk had Scheepstra veel vertrouwen in de Nijmeegse K.P.-leider, want hij vroeg Dobbe de organisatie en coördinatie van de K.P.'s in Noord-Brabant en Limburg op zich te nemen. J. Hendriks stelde zich beschikbaar als contactpersoon voor Limburg en kreeg door de verbinding met Dobbe een steeds hechtere band met de K.P.-Nijmegen. In januari 1944 kwam voor het eerst een verbinding tot stand tussen Dobbe en de Limburgse K.P.-leiders Houwen en Bensen. Spoedig bleek dat het organisatorisch werk achter de schermen Dobbe niet lag. Zijn voorkeuring uit naar een actieve deelname aan het K.P.-verzetwerk. Dat leidde ertoe, dat de toch al zelfstandige Limburgse K.P.'s vooralsnog min of meer aan hun lot werden overgelaten. Van een intensief contact met de L.K.P. was althans geen sprake.

Dobbe en een deel van zijn Nijmeegse knokploeg richtten hun aandacht steeds meer op het opsporen en liquideren van (potentiële) infiltranten en verraders. Het initiatief daartoe was uitgegaan van J. Hendriks, die al eerder een recherchecentrale in Nijmegen in het leven had geroepen. Dobbe vond het een fascinerende taak, die hem op het lijf was geschreven. In overleg met J.C. Gerritsen uit Velp, die sedert november 1943 als zijn rechterhand fungeerde, beraamde en voerde hij nog wel een aantal acties uit, maar het accent verschoof meer en meer naar zijn nieuwe taak, wat in het voorjaar van 1944 resulteerde in de

oprichting van een speciale groep, de Knokploeg Opsporing (K.P.O.). Zelfs nadat hij in maart 1944 in de K.P.-Top was opgenomen, bekommerde Dobbe zich nauwelijks om organisatorische werkzaamheden. Anderen, zoals J.G. de Groot, namen de oprichting, begeleiding en coördinatie van de knokploegen in Noord-Brabant voor hun rekening. Op 5 september 1944 kwam Dobbe om het leven toen hij bij de jacht op de verrader J. den Droog werd aangehouden en probeerde te vluchten.¹⁶

II.5. Landelijke verbindingen en reorganisatie

In de paragrafen II.2 en II.3 is geconstateerd dat de knokploegen in Helden en Heerlen spontaan ontstonden, zich tamelijk zelfstandig ontwikkelden en die zelfstandigheid koesterden. Ofschoon de banden met de L.O. gaandeweg hechter werden, slaagde Dobbe er niet in de twee K.P.'s zo te reorganiseren dat ze - conform de wens van de landelijke leiding - gecoördineerd optraden en inpasbaar waren in de landelijke K.P. Beide ploegen hadden inmiddels aangetoond op eigen kracht te kunnen functioneren. Een al te rigoureuze aanpak zou op tegenstand zijn gestuit. Dobbe was er de man niet naar om op een dergelijke wijze in te grijpen. Het integratieproces zou ongetwijfeld in het slop zijn geraakt als in Limburg geen stemmen waren opgegaan om de activiteiten meer op elkaar af te stemmen, de leiding te professionaliseren en de K.P.'s aan de L.O. te koppelen. Begin 1944 stelde kapelaan Naus voor om naast de bestaande nieuwe knokploegen op te richten in Maastricht, Venlo, Hoensbroek en Horst. Secretaris Moonen gaf uiting aan zijn ongenoegen over het functioneren van de twee K.P.'s: "Er wordt maar door elkaar heengewerkt en aan de leiding in Limburg of aan de Top-leiding is niets bekend".¹⁷ In hoeverre men deze kritiek ter harte nam staat niet vast. Vooralsnog wierpen de eerste aanzetten om tot samenwerking te komen geen vruchten af. De vroegste contacten tussen Helden en Heerlen dateren van maart 1944. Ze hingen samen met het plan om het Huis van Bewaring in Maastricht te overvallen. De overval ging niet door. Naar aanleiding van de arrestatie van Th. Crijns uit Heerlen bracht kapelaan P. van Enckevort de twee knokploegen eind april opnieuw met elkaar in contact. Tot een gezamenlijke actie kwam het ook nu niet (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.-

5.1.). Door de affaire-Crijns moest G. Bensen onderduiken en viel Houwen in Duitse handen. Bensen vertrok uit Limburg. Eind april vond, vermoedelijk op initiatief van F.M. Meulenkamp, een bijeenkomst plaats van vertegenwoordigers uit L.O. en L.K.P. in het zusterklooster in Meerssen. Meulenkamp had deel uitgemaakt van de verzetsorganisatie "Oranje Vrijbuiters". Toen deze groep in augustus 1943 opgerold en uiteengevallen was, kwam hij bij de knokploegen terecht en raakte met L. Valstar betrokken bij de organisatie van de K.P.'s in het westen van het land. Na de arrestatie van zijn koerier vertrok Meulenkamp in november 1943 vanuit Rotterdam naar Eijsden, waar hij verbinding kreeg met de L.O.-Maastricht. Die zorgde ervoor dat hij in Meerssen kon onderduiken. Het Maastrichts L.O.-districtshoofd J. Lokerman, J. Vrij en kapelaan J. Naus zochten hem in januari of februari 1944 in Meerssen op. Omdat Dobbe in gebreke bleef, verzochten ze Meulenkamp de reorganisatie en verdere uitbouw van de Limburgse knokploegen op zich te nemen. Naus zou hem de nodige verbindingen verschaffen. Meulenkamp stemde ermee in en vroeg de Maastrichtse politiebeambte E. van der Noordaa hem daarbij te helpen. In februari en maart vonden de eerste oriënterende besprekingen plaats in Meerssen, maar resultaat leverden die vooralsnog niet op. Het staat niet vast of Dobbe die bijeenkomsten bijwoonde.

Op de vergadering van eind april in Meerssen, waar naast Meulenkamp onder meer kapelaan Naus, kapelaan J. Joosten, J. Vrij, J. Crasborn, E. van der Noordaa, G. Kuiper, J. Frantzen en H. Bouten aanwezig waren, werden een aantal principebesluiten genomen die een einde moesten maken aan de verwarring. Kort tevoren had J. Hendrixx in Nijmegen de landelijke K.P.-leiding alle medewerking toegezegd bij de pogingen de K.P.'s in Limburg beter te organiseren. Crasborn was hem terwille geweest en had zich bereid verklaard de leiding van de Zuidlimburgse knokploegen op zich te nemen. Vooralsnog was het bij een mondelinge toezegging gebleven. Het werd kortom de hoogste tijd spijkers met koppen te slaan. De provincie werd opgesplitst in drie rayons: noord, midden en zuid. Crasborn kreeg de leiding over de gezamenlijke Limburgse knokploegen. Teneinde L.O. en K.P. beter op elkaar af te stemmen werd Crasborn bovendien uitgenodigd zitting te nemen in de gewestelijke duikraad van de L.O. Frantzen trad voortaan op als intermediair tussen de twee organi-

saties. Hij en Meulenkamp werden tevens verantwoordelijk voor het contact met het Huis van Bewaring in Maastricht. Dobbe, die zich mogelijk gepasseerd voelde, liet weten een tegenstander van de reorganisatieplannen te zijn. In hoeverre B. van Kooten, G. Kuiper en Meulenkamp erin slaagden hem van mening te doen veranderen bij hun bezoek aan Dobbe in Elst is niet bekend. Door zijn eigen verzaken en de hieruit voortkomende initiatieven van de L.O.-leiding en Meulenkamp was Dobbe langzamerhand buitenspel komen te staan.¹⁸

Op papier was de reorganisatie nu rond, maar de praktijk gaf een ander beeld te zien. Van coördinatie en samenwerking was nauwelijks sprake. De knokploegen bleven tamelijk zelfstandig optreden. De K.P.-Sittard, die toch al grotendeels los stond van elk georganiseerd provinciaal verband, was zelfs niet eens bij de herstructurering betrokken. Pas na de overval in Weert op 21 juni 1944 (zie hoofdstuk VI, paragraaf VI) leken de geesten voldoende gerijpt voor een ingrijpende verandering. Een geïrriteerde Moonen maande niet alleen tot grotere voorzichtigheid, maar gaf tevens te verstaan dat het afgelopen moest zijn met lukraak schieten en kraken. De gebeurtenissen in Weert veroorzaakten een schokeffect en de vermaningen van Moonen werden ten langen leste ter harte genomen. Op een bijeenkomst in een klooster te Heerlen begin juli 1944 - hoogstwaarschijnlijk hebben er meer besprekingen plaatsgevonden - waaraan onder anderen Crasborn, P.F.A. Driessen, H.J.H. Bouten, B.J.C. van Kooten, kapelaan P.G. van Enckevort en J.W.H. Frantzen deelnamen, herbevestigden de aanwezigen de afspraken van april. Er werden enkele wijzigingen aangebracht: de K.P.-Midden-Limburg, die nimmer van de grond was gekomen, kwam te vervallen en Frantzen zou voortaan optreden als plaatsvervanger van Crasborn, die Limburg en naderhand ook Noord-Brabant vertegenwoordigde in de L.K.P.-Top. Hierdoor kreeg Dobbe, die sinds 14 juli 1944 geen deel meer uitmaakte van de L.K.P.-Top, de handen vrij om zich volledig op zijn K.P.-Opsporing toe te leggen. Niettemin was er sprake van enige rivaliteit tussen hem en Crasborn, die immers Dobbes plaats in de L.K.P.-Top overnam.

De leiding van de K.P.-Limburg zag er voortaan als volgt uit: provinciaal leider en vertegenwoordiger in de gewestelijke L.O.-duikraad en de L.K.P.: J. Crasborn; provinciaal plaatsvervanger:

J. Frantzen; leiding K.P.-Noord-Limburg: H. Bouten; leiding K.P.-Zuid-Limburg: P. Driessen.¹⁹

Crasborn gaf Bouten en Driessen opdracht nieuwe knokploegen te formeren. B. van Kooten, die in de zomermaanden de provincie afreisde als L.O.-voorman, was hen daarbij behulpzaam. Weldra ontstonden twee K.P.-commandocentrales: Swalmen voor Noord-Limburg en Ulestraten voor Zuid-Limburg. Met name in het midden en noorden van de provincie schoten nu K.P.'s als paddestoelen uit de grond. Tot de Noordlimburgse K.P. behoorden groepen uit Vierlingsbeek, Maas en Waal, Venlo en ploegen uit Reuver, Maasbracht, Stevensweert, Heythuysen, Weert, Meijel en Gennep, ook wel "wilde" K.P.'s genoemd, waarmee wellicht werd bedoeld op het spontane en tamelijk vrijgevochten karakter van deze ploegen. De K.P.-Heerlen, die in de zomer haar werkterrein aanzienlijk uitbreidde, vormde de kern van de Zuidlimburgse K.P. Welke rol de K.P.-Sittard in het nieuwe verband speelde is niet duidelijk, maar vermoedelijk bleef de ploeg zelfstandig. Nieuwe knokploegen ontstonden in Maastricht, Hoensbroek en Eigelshoven. Van de activiteit van deze groepen is weinig bekend.²⁰

II.6. De K.P.-Noord-Limburg

Na het uiteenvallen in april 1944 van de K.P.-Helden vroeg de Venlose L.O.-districtsleiding bij monde van A. Slikker H. Bouten een nieuwe knokploeg te formeren. Dat de keuze op Bouten viel lag voor de hand. Al eerder had de L.O.-er uit Velden aangetoond geschikt te zijn voor het K.P.-werk. Op 18 februari had Bouten de K.P.-Nijmegen bij een overigens mislukte overval op het politiebureau van Venlo geassisteerd.

Bouten begon zijn werkzaamheden voor de K.P. dus op een tijdstip dat men de beoogde reorganisatie eindelijk gestalte wilde gaan geven. Hij werd benoemd tot K.P.-leider van Noord-Limburg, een K.P. die als organisatie in feite nimmer bestond. Als een actie op touw werd gezet, schakelde Bouten plaatselijke verzetsmensen of personen uit zijn eigen verzetskring in. De samenstelling van zijn K.P. verschilde per plaats en per actie. Er bestond slechts een kleine kern van vaste medewerkers. Daarmee zette Bouten tot op zekere hoogte de Heldense traditie voort. De

L.O. in Noord- en Midden-Limburg deed slechts bij uitzondering een beroep op de K.P. De behoefte aan een knokploeg was niet groot vanwege het relatief breed maatschappelijk draagvlak van de L.O. Door ad hoc groepjes samen te stellen lukte het doorgaans de ergste problemen op te lossen.

Tot september 1944 deed de Noordlimburgse K.P. nauwelijks van zich spreken. De activiteiten bleven beperkt tot een overval op het distributiekantoor van Helden, uitgevoerd met hulp van oud-medewerkers van Houwen, een overval op het gemeentehuis van Vierlingsbeek (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.10.) en acties tegen zwarthandelaren. Een aanslag op de Venlose politiecommissaris O. Couperus op 10 juli 1944 mislukte en een voorgenomen overval op het distributiekantoor van Bergen kon achterwege blijven omdat de zaak reeds van binnenuit was georganiseerd.

Verscheidene van de in de loop van de zomer ontstane en aan de Noordlimburgse K.P. gelieerde groepen kwamen eveneens in actie. De K.P.-Maasbracht vernielde de elektromotoren in de sluis van Linne en de K.P.-Heythuysen kwam in het geweer ten tijde van de Duitse terugtocht (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.3.5. en VIII.3.8.). De K.P.-Reuver belastte zich met de hulp aan ontsnapte Russische krijgsgevangenen, ondernam acties tegen zwarthandelaren, ontvreemde enkele partijen koolzaad, waaruit olie voor de onderduikers werd geperst, en pleegde een overval op een zuivelbedrijf in Broekhuizen. J.H. Goossens, die enige tijd aan Duitse zijde in de Sovjetunie had gevochten, maar tijdig tot inkeer was gekomen en zich eind 1943 bij de Reuverse illegaliteit had aangesloten, nam verscheidene liquidaties voor zijn rekening (zie paragraaf II.9. en hoofdstuk VI, paragraaf VIII.2.2.).²¹

Ofschoon al deze groepen op papier deel uitmaakten van de K.P.-Noord-Limburg, was er van een bundeling geen sprake, laat staan van intensieve contacten en samenwerking met de K.P.-Zuid-Limburg. De K.P.-leiders kenden elkaar slechts vluchtig. Pas in september 1944 kwam daar enige verandering in toen een gedeelte van de Noordlimburgse K.P. zich onder leiding van Bouten en Crasborn terugtrok in de bossen bij Baarlo op de westelijke Maasoever.²²

II.7. De K.P.-Zuid-Limburg

Toen begin juli 1944 de reorganisatie van de Limburgse K.P.'s haar beslag kreeg, telde Zuid-Limburg twee K.P.'s, één in Heerlen en één in Sittard. De groep in Sittard bleef, zoals gezegd, zelfstandig en stond vermoedelijk los van de nieuwe formatie onder leiding van Driessen uit Heerlen, een machineconstructeur op de Oranje Nassau-mijnen. Hij was zijn loopbaan in het verzet begonnen met hulpverlening aan joodse onderduikers, waardoor hij in aanraking kwam met de Heerlense K.P. In het voorjaar van 1944 nam hij aan verscheidene acties deel. Als K.P.-leider van Zuid-Limburg legde hij zich toe op het werven van nieuwe medewerkers en het geven van instructies.²³ Tot de nieuwkomers behoorden de pilotenhulpers K. Koers en E. Bakker die in de regio Geulle werkzaam waren. Na de invasie in Normandië hoefden er bijna geen piloten meer geholpen te worden. Koers was nauw betrokken bij de voorbereiding van een overval op het kamp Vught, die uiteindelijk niet doorging. Ook probeerde hij een gedeelte van de wapens in handen te krijgen die door Britse vliegtuigen in de buurt van het Belgische Rekem waren afgeworpen. Ze waren hem door Belgische collega's uit de illegaliteit toegezegd. Er bleek echter verraad in het spel te zijn. De Rekemse illegaliteit liep zware klappen op, maar de wapens vielen niet in Duitse handen. Ze werden door een binnenschipper naar Antwerpen vervoerd.²⁴

Na het verraad van Wittem (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.7.) sloten J.H. Coenen uit Simpelveld en W.J. Francotte uit Vaals, die tot de zomer van 1944 in Amsterdam voor het illegale blad "Je Maintiendrai" had gewerkt, zich bij de K.P. aan. Zij namen deel aan de overval op het Huis van Bewaring van Maastricht op 5 september.²⁵ In Hoensbroek en Eygelshoven werden nieuwe K.P.'s opgericht. Pogingen van J. Lokerman en J. Janssen in het voorjaar van 1944 om in Maastricht een K.P. te formeren hadden telkens weer schipbreuk geleden. Janssen had zelfs leden van de plaatselijke boksvereniging gepolst. Pas in de allerlaatste fase van de bezetting lukte het een knokploeg samen te stellen, waarvan onder anderen A.H. Gielens en J.A. Knoop deel uitmaakten. Deze groep werd na de bevrijding herhaaldelijk verward met een R.V.V.-ploeg van W. Hochstenbach. De K.P.-Maastricht kwam nimmer in actie.²⁶

In hoofdstuk VI zagen we dat Driessen c.s. beschikten over een gevangenis in de mergelgrotten bij Geulhem, waar regelmatig verdachte personen en lastige onderduikers vastgehouden en verhoord werden. Doorgaans nam de fors gebouwde Francotte de bewaking van de "gevangenen" voor zijn rekening.²⁷

De K.P.-centrale was gevestigd in Ulestraten ten huize van C.J.H. Janssen. Hij verleende reeds langere tijd onderdak aan K.P.-ers uit Heerlen. Sedert de zomer van 1944 hielden provinciale en landelijke K.P.-leiders regelmatig vergaderingen in zijn woning. Er lagen wapens, munitie en springstoffen opgeslagen. Janssen trad op als ordonnans voor de K.P. Dat de K.P.-centrale in Ulestraten werd gevestigd hing ook samen met de aanwezigheid van Meulenkamp in het dorp. Een verbindingsman van de L.O.-Maastricht had hem naar Ulestraten gestuurd om bij gemeentebtenaar J.H.J.L. Zeehandelaar zijn vals persoonsbewijs op te halen. Op verzoek van Meulenkamp sloot Zeehandelaar zich bij de K.P. aan. Meulenkamp besloot in het rustige dorp te blijven. Minstens tien inwoners boden weldra spontaan hun diensten aan de K.P.-organisator aan.²⁸

Het is niet bekend hoeveel medewerkers de K.P.-Zuid-Limburg aan de vooravond van de bevrijding telde, vermoedelijk tussen de vijftientig en dertig. Ze beschikten allemaal over een pistool. Bovendien lagen in Heerlen nog enkele wapens, handgranaten, tijbrandbommen en dynamiet opgeslagen. Voor het vervoer stonden de K.P.-ers zes personen- en vrachtauto's en een motorrijwiel ter beschikking. De interne en externe verbindingen werden onderhouden via de telefoon en door koeriers.²⁹

Aan de betreffende rust in Ulestraten kwam begin september abrupt een einde. Op dinsdag 5 september bezochten J. Coenen en W. Francotte Koers in Geulle om er twee auto's op te halen die nodig waren voor de overval op het kamp Vught. Ze reden de auto's naar de boerderij van J.F.A. Horsmans in Ulestraten, waar tevens wapens waren verborgen. 's Middags kreeg Horsmans bericht dat Duitse militairen bij hem zouden worden ingekwartierd. Omstreeks zes uur lichtte hij H. Quicken in de K.P.-centrale hierover in. Deze gaf Coenen, Francotte en Meulenkamp opdracht de auto's en wapens onmiddellijk uit de boerderij van Horsmans te verwijderen. Ze verstopten die in een bos. Tegen negen uur keerden ze terug naar de boerderij, waar inmiddels tientallen Duitse militairen rondliepen. Het drietal gedroeg zich

in de ogen van de militairen nogal zonderling. Ze moesten hun legitimatiebewijs laten zien. Coenen maakte er zo'n theater van dat Meulenkamp kans zag te vluchten. Hij verdwaalde in de bossen, maar bereikte uiteindelijk Meerssen. Pas na drie dagen keerde hij terug naar Ulestraten. Coenen werd gefouilleerd. Toen hij in het bezit van een pistool bleek, ontstond grote opschudding onder de militairen. Men had blijkbaar met twee "terroristen" te maken. Er volgde een kort beraad. Omstreeks half tien brachten vier militairen Coenen en Francotte naar een hotel in Valkenburg. De in het hotel ingekwartierde soldaten, die opgewonden en nerveus waren, onderwierpen hen aan een kort verhoor dat met schelden en dreigementen gepaard ging. Een dronken S.S.-officier wilde hen executeren, maar de militairen konden het onderling niet eens worden. Daarop brachten de vier bewakers Coenen en Francotte omstreeks tien uur naar een ander hotel, waar achttien militairen waren ingekwartierd. Die besloten over het lot van de twee te stemmen. Een meerderheid was voor de doodstraf. Tegen half elf brachten zes militairen de twee K.P.-ers naar het hotel van de Ortskommandant. Onderweg werden de twee ernstig mishandeld. Ruim een uur later begaven de soldaten zich naar de Cauberg. Daar werden Coenen en Francotte op bevel van majoor Bernardt doodgeschoten. De volgende dag ontdekte een passant de lijken langs de weg. Coenen en Francotte waren met hun polsen aan elkaar gebonden, hun schedel was ingeslagen en ze hadden ernstige verwondingen aan hun gezicht. Een nekschot had een einde aan hun leven gemaakt. Bij de stoffelijke resten lag een bordje met het opschrift "terroristen".³⁰

Ruim een week na de executies op de Cauberg bereikten de bevrijders de Nederlandse grens bij Eijsden. Aan sabotage van enige omvang kwam de Zuidlimburgse K.P. niet meer toe. Alleen op het terrein van de spoorwega sabotage, waartoe begin september opdracht was gegeven, werd nog enig resultaat bereikt. De meeste K.P.-ers werden onder leiding van B.J.C. van Kooten opgenomen in de nieuw geformeerde Stoottroepen.

II.8. Augustus-september 1944: algemene ontwikkeling, voorbereiding en uitvoering van sabotage

In april 1944 stelde J.A. van Bijnen, die via de L.O.-Driebergen was opgeklommen tot een leidinggevende positie bij de knokploegen in westelijk Brabant, de L.K.P.-Top voor de geallieerden op een daartoe geschikt tijdstip te ondersteunen door op uitgebreide schaal spoorwegsabotage te plegen. De K.P.-leiding kon zich met het voorstel verenigen en vroeg Van Bijnen zijn plan voor Zuid-Nederland nader uit te werken. Met zijn kameraad en rechterhand J.J.F. Borghouts ging Van Bijnen aan de slag. Al spoedig kwamen de twee tot de conclusie dat naast het spoorwegvervoer ook het Duits militair wegvervoer zoveel mogelijk gehinderd diende te worden. Dat laatste en sommige vormen van spoorwegsabotage, zoals het losschroeven van rails en het omzetten van wissels, konden worden toevertrouwd aan burgerverzetsgroepen: kleine teams van ongeveer zes personen die bijvoorbeeld gerecruteerd konden worden uit L.O.-ers. Andere vormen van spoorwegsabotage, zoals het opblazen van spoorlijnen, moesten aan de knokploegen worden overgelaten. Op grond van zijn bevindingen stelde Van Bijnen een rapport op, dat hij in de loop van het voorjaar aan de K.P.-Top voorlegde. De landelijke leiding hechtte er haar goedkeuring aan. Meteen begon Van Bijnen met de noodzakelijke voorbereidingen en de omvorming van de knokploegen tot sabotagegroepen. Door tijdgebrek en de overweging dat massale actie van burgerzijde tot grootscheepse represailles kon leiden, vlotte het niet erg met de oprichting van de burgerverzetsgroepen.

Eind juni 1944 verzocht Van Bijnen de L.K.P.-Top, bijeen in Elst in verband met de uitvoering van sabotage-opdrachten, het commando over de knokploegen aan hem over te dragen. Kennelijk achtte de landelijke leiding het daarvoor nog te vroeg. Dobbe onderstreepte dat de L.O. nog steeds grote hoeveelheden bonkaarten nodig had. Voorlopig diende het accent dáár te blijven liggen. In juli stond de kwestie opnieuw op de agenda. De L.K.P. kwam nu aan Van Bijnen's wens in zoverre tegemoet, dat hij tot Landelijke Sabotage Commandant (L.S.C.) werd benoemd. Van Bijnen verdeelde het land in vier gewesten en benoemde voor Noord-, Oost- en West-Nederland respectievelijk E.J. Gernaat, K. Stoove en P.W. Hordijk tot Gewestelijk Sabotage Commandant (G.S.C.).

In Zuid-Nederland stelde hij J.J.F. Borghouts als G.S.C. aan. De G.S.C.'s benoemden op hun beurt provinciale sabotagecommandanten: voor Noord-Brabant J.G. de Groot en voor Limburg J.R.P. Crasborn. De twee waren bevoegd districtscommandanten te benoemen, maar Crasborn maakte daar - voorzover bekend - geen gebruik van. Na de reorganisatie van de Limburgse K.P.'s hoefde dat wellicht niet meer.

Terwijl Van Bijnen de omvorming van de K.P.'s al vrijwel voltooid had en stond te trappelen om het gezag over de K.P.'s op zich te nemen, aarzelde de landelijke K.P.-leider L. Scheepstra nog steeds. Hij betwijfelde of de oorspronkelijke K.P.-taak wel zo ingrijpend veranderd moest worden. Was het verantwoord de leiding nu al uit handen te geven? Bovendien worstelde hij met de gewetensvraag of hij de K.P.-ers, doorgaans gewone burgers zonder militaire opleiding, mocht blootstellen aan opdrachten waaraan zoveel risico's verbonden waren. Om meer te weten te komen over de verwachtingen en wensen van de Nederlandse regering zocht Scheepstra eind juli 1944 via een radioverbinding van de O.D. contact met Londen. Een antwoord bleef vooralsnog uit. Nadat hem de garantie was gegeven dat de L.O. voorlopig over voldoende bonkaarten beschikte, hakte hij de knoop door. In hoog tempo naderden de geallieerde legers de landsgrenzen en de bevrijding leek aanstaande. Op 25 augustus droeg Scheepstra het gezag over de knokploegen over aan Van Bijnen.

Deze had in de voorafgaande weken niet stilgezeten. In juli had hij twee agenten van het Bureau Bijzondere Opdrachten (B.B.O.), L.A. de Goede en L.G. Mulholland, ontmoet en gevraagd wapens en explosieven uit Engeland te laten overvliegen. Eind augustus wierpen geallieerde toestellen een eerste zending af boven de Veluwe. Het materiaal werd naar Apeldoorn getransporteerd in afwachting van verdere distributie. Enkele dagen later, op 2 september, kwam vanuit Engeland het sein om met de spoorweg-sabotage te beginnen. Voor Van Bijnen kwam die opdracht eigenlijk iets te vroeg. Hoewel zijn ploegen klaar waren voor de nieuwe taak, ontbrak het de L.S.C. aan een goed communicatienet. Een eigen verbindingsnet was nog niet operationeel, zodat men zijn toevlucht moest nemen tot het reguliere en het clandestiene P.T.T.-net van de C.I.D. (zie hoofdstuk VI, paragraaf IV.4.), waarvan vanaf 4 september gebruik werd gemaakt. Voorts

stelde de inlichtingendienst "Albrecht" haar communicatienet vanaf 6 september ter beschikking.³¹

Na het verzoek aan de twee B.B.O.-agenten om wapens en explosieven gelastte Van Bijnen Crasborn zijn hoofdkwartier naar Midden-Limburg te verplaatsen aangezien in die regio een wapendropping werd verwacht. In de tweede helft van juli vestigden Crasborn en Van Kooten zich op uitnodiging van J. Frantzen in diens woonplaats Swalmen. Ze vonden onderdak op de monumentale hoeve "De Baxhof" van de familie Poels aan de rand van het dorp.

Omdat Crasborn vanwege zijn talrijke functies veel onderweg was, verving Frantzen hem steeds vaker. Laatstgenoemde nam een nogal merkwaardige positie in. Hij maakte namelijk deel uit van zowel de L.O. en de K.P. als van de O.D. In al deze organisaties bekleedde hij belangrijke posten. Daardoor was hij vrij nauwkeurig op de hoogte van de meest recente ontwikkelingen. Toen de Gewestelijke Sabotage Commandant Borghouts eind juli een bezoek bracht aan Frantzen in Swalmen en aandrang op meer sabotageactiviteiten, gaf Frantzen hem te verstaan dat men zeer wel in staat was dergelijke beslissingen zelf te nemen. Klaarblijkelijk voelde hij er weinig voor opdrachten aan te nemen van iemand van buiten de provincie die kwam vertellen wat de Limburgse illegaliteit, in casu de knokploegen, moest doen. Borghouts keerde onverrichterzake naar zijn standplaats Eindhoven terug. Begin september kwam het tot een incident, dat samenhang met de groeiende frictie tussen O.D. en K.P. Andermaal speelde Frantzen een centrale rol. In overeenstemming met kort tevoren gemaakte afspraken tussen L. Jans, Van Kooten, Crasborn en Frantzen (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.2.) gaf laatstgenoemde opdracht aan P.F.A. Driessen zijn manschappen ter beschikking te stellen van de O.D. Toen Crasborn dit vernam, verbood hij Driessen hieraan gehoor te geven. Een inderhaast in Swalmen belegde bespreking tussen generaal-majoor Jans, Crasborn en Van Kooten bracht geen uitkomst. Frantzen keerde de K.P. de rug toe. Van Kooten volgde hem meteen als plaatsvervangend provinciaal K.P.-leider op. Ondanks de meningsverschillen kwam het niet tot een breuk tussen de O.D. en K.P. In een brief van 9 september aan de Limburgse K.P.-leiders kondigden Van Kooten en Crasborn aan dat met de O.D. zou worden samengewerkt, evenwel

met behoud van zelfstandigheid. Jans c.s. wisten niet dat de twee toen al met de gedachte speelden een nieuwe, op militaire leest geschoeide organisatie op te zetten, waarin de knokploegen een vooraanstaande rol werd toebedacht. Crasborn gaf Van Kooten opdracht deze kwestie bij de eerste de beste gelegenheid bij de bevelhebber der Nederlandsche Strijdkrachten, prins Bernhard, aan te kaarten (zie paragraaf III).³²

Om met succes sabotage te kunnen bedrijven moest aan twee voorwaarden zijn voldaan. Ten eerste waren goede verbindingen met Van Bijnen in Rotterdam en Borghouts in Eindhoven noodzakelijk. Vanaf 4 september kon daarvoor het C.I.D.-net worden gebruikt. Voordien bedienden Crasborn c.s. zich van het reguliere P.T.T.-telefoonnet, maar dat was vanwege afluistergevaar niet van risico's ontdoet. Precies op 4 september ging het contact met Eindhoven verloren. Ter hoogte van Weert was de telefoonkabel vernield. Het had weinig zin in Swalmen te blijven en af te wachten. In gezelschap van Van Kooten trachtte Crasborn de Maas over te steken. Een dokterstas met medische instrumenten diende als camouflage. Onderin de tas lagen wapens en belangrijke papieren. Bij de rivier hielden twee militairen hen aan. Tot hun opluchting bleef het bij een oppervlakkige ondervraging en een vluchtige blik in de dokterstas. De Maas konden ze echter niet oversteken. Terug in Swalmen stelden ze alles in het werk om de verbinding te herstellen. Dat lukte op 7 september dank zij ir. E.H.G. Moors, een medewerker van de inlichtingendienst "Albrecht" uit Maasniel, die contact met zijn organisatie onderhield via het particuliere P.L.E.M.-telefoonnet (zie hoofdstuk XII, paragraaf II.2.2.). Dit net bleek van buitengewoon veel waarde, want na de bevrijding van Zuid-Limburg was nog tot diep in het najaar telefonisch verkeer mogelijk tussen bevrijd en bezet gebied. Crasborn maakte er dankbaar gebruik van. Hij, Borghouts en Van Bijnen stonden sedert 4 september slechts incidenteel met elkaar in contact. Tussen Crasborn en Van Bijnen vond nog regelmatigere uitwisseling van gegevens plaats dan tussen Crasborn en Borghouts. Mogelijk lagen competentiegeschillen daaraan ten grondslag. De provinciale sabotagecommandant van Noord-Brabant, J. de Groot, klaagde steen en been bij Borghouts dat Limburgse knokploegen op eigen houtje in zijn provincie actief waren en de K.P.-Bakel bij Limburg trachtten in te lijven. Borghouts

kon er weinig tegen doen, want de lijn met Limburg was vrijwel altijd dood en als er al contact was betrof het eenrichtingsverkeer, onderhouden door koeriersters. Ook Van Bijnen ondervond van tijd tot tijd hinder van de slechte verbinding met zijn G.S.C. in Eindhoven. Op 11 september benoemde hij daarom Crasborn tot waarnemend G.S.C. in gewest III, dat de provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg omvatte. De volgende dag ging hij nog een stap verder en droeg hij het commando over aan Crasborn voor de periode dat Borghouts onbereikbaar bleef. Mogelijk maakte hij de benoeming op 16 september weer ongedaan, maar deze beslissing had weinig om het lijf, want op 18 september werd Eindhoven bevrijd. Enkele dagen later volgde de benoeming van Borghouts tot bevelhebber van de nieuw te vormen Stoottroepen. Crasborns functie was dus niet geheel duidelijk. Hij bevond zich sedert 18 september in een van de rest van het land afgesneden regio en bleef tot de bevrijding, eind november, verstoken van contact met zowel de G.S.C. III als met de L.S.C.³³

Keren we terug naar de eerste weken van september toen Crasborn vanuit Swalmen leiding trachtte te geven aan de sabotage in de provincie. De verbindingen waren slecht, maar met de bewapening en de hoeveelheid beschikbare munitie en explosieven was het nog droeviger gesteld. Nog niet de helft van de K.P.-ers beschikte over een vuurwapen, berichtte hij Van Bijnen. Met veel moeite had men in de voorgaande jaren en maanden via allerlei wegen enige wapens en munitie bij elkaar weten te sprokkelen. Politiebeamten stonden al dan niet vrijwillig hun wapen af. Voorts ontving men zo nu en dan niet ingeleverde wapens van militairen. Soms lukte het wapens uit neergehaalde geallieerde bommenwerpers te demonteren. Vanuit België werden van tijd tot tijd wapens over de grens gesmokkeld. Ook droegen particulieren en verzetsrelaties in den lande een steentje bij. Slechts bij hoge uitzondering grepen de K.P.-ers naar geweld om aan wapens te komen. Voor springstof waren ze aangewezen op de hulp van mijnbeamten. Trotyl, het meest gebruikte explosief, bleek echter niet altijd even geschikt voor het plegen van sabotage. Begin september legde de Zuidlimburgse illegaliteit de hand op maar liefst duizend kilo trotyl uit de Staatsmijnen. R.V.V.-ers vervaardigden brandbommen, waarvan een gedeelte aan de K.P. ten goede kwam.³⁴

Ondanks herhaalde berichten van Van Bijnen dat elk moment een wapendropping in Midden-Limburg kon worden verwacht - de O.D. verwachtte die eveneens en zette op 4 september een terrein bij Sevenum af - bleef die uit. De geallieerden durfden het vanwege de verhoogde Duitse militaire activiteit in Zuid-Nederland niet aan. Het enige waarover de L.S.C. beschikte bestond uit het materiaal dat in de nacht van 27 op 28 augustus in de omgeving van Garderen was afgeworpen. Toen op zaterdag 2 september het bericht doorkwam dat begonnen moest worden met de spoorweg-sabotage, liet Van Bijnen de explosieven onmiddellijk distribueren. De G.S.C. van West-Nederland, P.W. Hordijk, reed zondag 3 september in een "geleende" auto van de Nederlandsche Arbeidsdienst naar Swalmen om Crasborn en Van Kooten de voor Limburg bestemde veertien stuks kneedbommen en tijdpotloden te overhandigen en de twee over het gebruik van de explosieven te instrueren. Mogelijk was Limburg meer materiaal toegezegd, maar volgens Crasborn viel dat op de Waalbrug bij Nijmegen in Duitse handen. Door de verwarring in de Duitse gelederen als gevolg van de snelle geallieerde opmars verliep de distributie zonder noemenswaardige problemen.³⁵

Omdat de sabotage uitstekend was voorbereid en Crasborn precies wist over welke baanvakken de Duitse militaire transporten liepen, konden de K.P.-ers meteen aan de slag. Zonder daartoe opdracht te hebben ontvangen pleegden ook plaatselijke verzetsgroepjes sabotage. In de nacht van 3 op 4 september kwamen de sabotageploegen van Crasborn in actie. Tussen 3 en 7 september slaagden ze erin de volgende baanvakken korte of langere tijd te blokkeren: Roermond-Venlo, Roermond-Weert ter hoogte van Buggenum, Nijmegen-Venlo, Venlo-Straelen, Venlo-Kaldenkirchen, Sittard-Heerlen, Maastricht-Heerlen en Maastricht-Aken. Sommige acties waren zeer succesvol. Bij Helenaveen liep een trein uit de rails evenals bij Klimmen, waar twaalf goederenwagens ontspoorde. Andere acties hadden vanwege gebrek aan ervaring met explosieven weinig om het lijf, zoals die bij Buggenum, Swalmen en op de lijn Venlo-Kaldenkirchen. De buiten K.P.-verband gepleegde sabotage op het baanvak Weert-Neerpelt bij Budel leidde tot een drama (zie hoofdstuk IV, paragraaf VII). Geallieerde gevechtstoestellen ondersteunden de acties in Limburg. Tussen 1 en 7 september werden bij Swalmen en Baexem twee personentreinen vanuit de lucht onder vuur genomen. Er

vielen geen slachtoffers. Bovendien schoten de vliegtuigen ter hoogte van Horst-Sevenum en Buggenum twee goederentreinen in brand. Enkele spontaan ontstane burgerverzetsgroepen lieten zich evenmin onbetuigd en belemmerden het Duitse militair wegvervoer door kraaietoppen op de wegen te strooien, wegwijzers te verdraaien, rijdend en rollend materieel te saboteren en communicatiekabels door te knippen zoals tussen Horst en Deurne.³⁶ Doordat Crasborn enige tijd verstoken bleef van contact met Van Bijnen, bereikte hem pas op 7 september het inmiddels al weer achterhaalde bevel van de L.S.C. dat de spoorwegsabotage vanaf de namiddag van 5 september moest worden stopgezet. De nieuwe opdracht behelsde de bescherming van nutsvoorzieningen en communicatienetten tegen mogelijke Duitse vernielzucht. Van Bijnen had het bevel met enige tegenzin gegeven. Hij achtte het vrijwel onuitvoerbaar, omdat zijn verzetsgroepen numeriek veruit de mindere waren van de Duitsers. Vanzelfsprekend maakte Crasborn van het herstelde contact gebruik om zijn commandant over de in Limburg behaalde successen te informeren. Via het kanaal van "Albrecht" berichtte hij dat de schade aan de baanvakken nog steeds niet was hersteld. Aan Borghouts meldde hij dat de burgerverzetsgroepen de Duitse terugtocht hinderden. De volgende dag ontving hij een pluimpje van Van Bijnen voor de prestaties van de Limburgse knokploegen in de nachten van 3 op 4 en 4 op 5 september.³⁷ Dat bericht was overigens op 6 september verzonden. Koeriersters waren er klaarblijkelijk al eerder in geslaagd over de successen te rapporteren. Diezelfde zesde september had de L.S.C. opdracht gegeven de acties van de burgerverzetsgroepen op te schorten. De order om geen spoorwegsabotage meer te plegen was eveneens op 6 september ingetrokken, omdat inmiddels nieuwe sabotage-opdrachten waren binnengekomen.³⁸ In de nacht van 9 op 10 september saboteerde een ploeg het baanvak Maastricht-Sittard ter hoogte van Elsloo. Marechaussees uit Elsloo brachten die nacht een veerpont in het Julianakanaal tot zinken en maakten een ander pont los. Deze dobberde onbestuurd rond op de Maas. De aanvoer van Duitse militairen naar België stagneerde hierdoor korte tijd.³⁹ Op 11 september gaf Van Bijnen opdracht de baanvakken Weert-Roermond, Venlo-Kaldenkirchen, Venlo-Straelen, Nijmegen-Venlo, Helmond-Venlo en Eindhoven-Weert door het losschroeven van de rails, met explosieven en alle andere denkbare middelen onklaar te maken.⁴⁰ Via het kanaal-

Albrecht liet de provinciale sabotagecommandant de volgende dag weten dat de baanvakken Sittard-Geleen, Lutterade-Sittard, Roermond-Haelen, Weert-Budel en Weert-Maarheeze geblokkeerd waren. In hoeverre deze informatie met de actuele stand van zaken overeenkwam, staat niet vast. Bovendien konden deze blokkades niet uitsluitend op naam van de sabotageploegen geschreven worden. Plaatselijke groepjes en R.V.V.-ers hadden eveneens een bijdrage geleverd. Op 13 september berichtte Crasborn dat niet alleen op de eerder genoemde baanvakken maar ook bij Maasbracht en op het baanvak Geleen-Spaubeek blokkades bestonden. De dag daarop liet een ploeg uit Heythuysen een goederentrein bij Haelen ontsporen, hetgeen Crasborn op 15 september doorgaf aan de L.S.C.⁴¹

Na die datum bereikten noch de G.S.C. III noch Van Bijnen nieuwe berichten over de spoorwegsabotage. De bevrijding van Zuid-Limburg was begonnen. De K.P.-ers in dat deel van de provincie vonden weldra onderdak bij de Stoottroepen. In het midden en noorden van Limburg kwam na de eerste week van september een nieuwe bundeling van enkele knokploegen tot stand, aangevuld met leden van andere verzetsorganisaties en zelfs onderduikers.

II.9. De bossen van Baarlo

Op verzoek van Crasborn, die, om terstond te kunnen optreden wanneer de situatie dat vereiste, zoveel mogelijk K.P.-ers in Noord- en Midden-Limburg wilde concentreren, zond Van Bijnen begin september versterkingen uit Noord-Brabant en Gelderland naar Venlo. Bovendien was de L.S.C. ter ore gekomen dat een groot aantal gevangenen uit Vught naar Duitsland zou worden gedeporteerd. De K.P.'s uit Schijndel, geleid door P.F. Weemering, en Maas en Waal, geleid door C. van Sambeek, die al eerder opdracht hadden gekregen zich gereed te houden voor een overval op het kamp in Vught, werd opgedragen het gevangenen-transport bij Venlo op te vangen en de spoorverbinding met Duitsland te blokkeren. Op 6 september arriveerden de twee K.P.'s, samen ongeveer twintig man, in de beeldenfabriek van A. Gödden in Venlo. Daar kregen ze versterking van medewerkers

van de Noordlimburgse K.P. Toen bleek dat het kamp Vught in de twee voorgaande dagen grotendeels was ontruimd, gaf Borghouts - conform de inmiddels afgekondigde beschermingsopdracht - bevel de stuw in de Maas bij Belfeld en de Maasbrug in Venlo te beschermen en onbeschadigd in geallieerde handen te spelen. Er volgde een vruchteloze bespreking met de eveneens in de fabriek ondergebrachte O.D.-ers over de vraag hoe men dat gezamenlijk het best kon aanpakken. Samenwerking bleek niet mogelijk.⁴² Omstreeks 9 september voegde kapelaan H.L.J. Janssen uit Horn zich bij de K.P.-ers. Mogelijk hing zijn komst samen met Crasborns brief van 9 september aan de K.P.-leiders, waarin hij er met nadruk op wees dat nu meer dan ooit aan de geestelijke verzorging gedacht moest worden, speciaal vóór het uitvoeren van opdrachten.

Toen de K.P.-ers vernamen dat de Duitsers op het punt stonden de brug bij Venlo voor burgerverkeer te sluiten, besloten ze in kleine groepen de Maas over te steken. Of de provinciale sabotagecommandant daartoe opdracht gaf staat niet vast. De eerste groep passeerde de brug op 10 september en vond onderdak in de woning van de familie Mertens vlak bij de Maas in de gemeente Baarlo. Na enkele dagen waren ze allemaal aan de overkant. Dank zij J. Segers en H. Bouten konden de K.P.-ers gehuisvest worden op de eveneens in Baarlo gelegen "Boekenderhof" van de familie Mertens. Het echtpaar Mertens vertrok naar Kessel. De beide zoons en een dochter bleven op de boerderij. De L.O.-er L. Teepen uit Neer voorzag de K.P.-ers van voedsel.⁴³

De ploeg ontpopte zich als uiterst strijdbaar. Tot dusverre was elke operatie voortijdig afgeblazen. Ondanks een chronisch tekort aan wapens popelden de meeste K.P.-ers om tot actie over te gaan. Begin september had Crasborn Borghouts laten weten dat hooguit 40% van de manschappen van de Limburgse knokploegen over een pistool beschikte. Waarschijnlijk overdreef hij, maar vaststaat dat Van Bijnen Crasborn in die dagen bevel heeft gegeven met geweld wapens te bemachtigen, want in een van zijn naderhand geschreven brieven staat te lezen: "Maar er is wel enige bitterheid tegenover de overzijde (Engeland c.q. de geallieerden, auteur), die ons slecht van wapenen heeft voorzien. Zo slecht dat ik Sjaak (Crasborn, auteur) opdracht heb gegeven om met groepjes K.P.-ers Duitsers te overvallen, hen de wapenen af te nemen en gevangen te nemen".⁴⁴ Crasborn, die op dat moment

nog in Swalmen verbleef, gaf de opdracht door aan H. Bouten. Dat was het begin van een avontuur dat gemakkelijk in een drama had kunnen eindigen.

Al op 14 september ontwapenden enkele K.P.-ers vier oudere, oorlogsmoede militairen uit Keulen op de "Boekenderhof". Kapeiaan Janssen stelde het viertal op hun gemak en beloofde dat hen niets zou overkomen. Ze stelden zich tamelijk coöperatief op en kregen al gauw de bijnaam "tammen". De volgende dag overvielen de K.P.-ers een legerauto met geld, brood en foto-apparatuur. Het aantal krijgsgevangenen liep weldra op tot tien. Uiteraard bleven de bezigheden van de K.P.-ers in de regio niet onopgemerkt. L.O.-ers en onderduikers sloten zich bij de groep aan. Acht O.D.-ers, die het contact met hun commandant hadden verloren en zich in kippenhokken in de bossen schuilhielden, voegden zich eveneens bij hen. Op 20 september namen de K.P.-ers elf parachutisten krijgsgevangen, van wie zes betrokken waren geweest bij de spectaculaire bevrijding van Mussolini op 12 september 1943 uit een hotel op een berg in de Abruzzes waar de Duce na zijn afzetting in juni van dat jaar in gevangenschap verbleef. Deze uitstekend getrainde commando's beschouwden hun gevangenneming door partizanen als een regelrechte blamage. De eenentwintig krijgsgevangenen werden overgebracht naar de kippenhokken in de bossen. De O.D.-ers namen de bewaking voor hun rekening. Vooral aan de parachutisten hadden ze hun handen vol. Ze smeedden het ene na het andere ontsappingsplan, maar de vier "tamme" militairen stelden hun bewakers er steeds van op de hoogte. Intussen zetten de K.P.-ers hun overvallen voort. Tussen Helden en Kessel overvielen ze een legerauto en doodden ze twee militairen. Om de aandacht af te leiden van de Baarlose bossen werd de ploeg met het oog op twee acties op 22 september gesplitst. De Limburgers begaven zich naar de omgeving van het landgoed "De Bedelaar" en overvielen een legerauto. Daarbij vielen aan Duitse zijde een dode en een gewonde. Vervolgens namen ze hun intrek op de "Spikkerhoeve" van de familie Vossen. Op 26 september ontsnapten ze er ternauwernood aan arrestatie (zie hoofdstuk IV, paragraaf V).

De Limburgers en Brabanders/Gelderlanders traden steeds vaker gescheiden op. Aan de verstandhouding tussen de twee groepen mankeerde het een en ander. Mentaliteitsverschillen en de overwegend hogere opleiding van de Gelderse en Brabantse K.P.-ers

waren daar de oorzaak van. Bovendien zetten bezoekjes van koeriersters en andere helpsters aan de niet-Limburgse K.P.-ers bij sommigen kwaad bloed. Kapelaan Janssen en Crasborn moesten herhaaldelijk vrede stichten. Laatstgenoemde was pas begin oktober in Baarlo gearriveerd, nadat op 29 september de verbindingen via Albrecht door het opblazen van een brug bij Susteren, waaronder de telefoonkabel liep, (tijdelijk) waren weggefallen. Op 27 september keerde de negen man tellende Limburgse knokploeg terug op de "Boekenderhof". Kort na hun aankomst bezocht een Duitse officier de hoeve op zoek naar voedsel. Even later volgden nog vier militairen, twee op een motor met zijspan. Er volgde een kort vuurgevecht waarbij de twee gemotoriseerde militairen erin slaagden twee koeriersters te overmeesteren en als levend schild te gebruiken. Op het commando van de K.P.-ers "liggen" lieten de koeriersters zich vallen. Meteen werd de schotenwisseling hervat. Vier militairen kwamen om het leven, de vijfde ontkwam. De K.P.-ers trokken zich na dit incident terug in het O.D.-kamp in de bossen. Op 28 september nam een grote groep S.S.-ers wraak en verwoestte de "Boekenderhof". Bovendien werd de bevolking in de omgeving bedreigd met het platbranden van de dorpen als er ook maar één "partisaan" of krijgsgevangene in de bossen zou worden aangetroffen. Boeren die tot dusver behulpzaam waren geweest bij de levering van voedsel, staakten prompt hun leveranties.

De situatie werd steeds gecompliceerder. Het groot aantal krijgsgevangenen dreigde de K.P. vleugellam te maken. Op 2 oktober liquideerden enkele K.P.-ers twee kort daarvoor krijgsgevangen genomen en als infiltranten ontmaskerde Oostenrijkers. Eén krijgsgevangene raakte dodelijk gewond toen door onvoorzichtigheid een stengun afging. Op zondag 8 oktober vonden groot-scheepse razzia's plaats. Duitse militairen ontdekten het kamp bijna en in de bossen wemelde het van vluchtelingen. Het plan rijpte om letterlijk ondergronds te gaan en een hol te graven waarin de krijgsgevangenen gehuisvest konden worden met een aparte ruimte voor de bewakers. Op 20 oktober was het plan gereed en werd begonnen met de uitvoering, maar na korte tijd stortte het gegraven gedeelte in. Op grond van zijn ervaringen in de mijnen stelde Crasborn voor geen gat te graven, maar een heuvel aan te leggen in het licht geaccidenteerde terrein door op stutten een vlechtwerk te maken en die met een laag aarde van

circa twee meter af te dekken. Bij de uitvoering van de werkzaamheden die op 27 oktober begonnen slaagde een krijgsgevangene er in een moment van onoplettenheid van een der O.D.-bewakers in te ontsnappen. Meteen werd groot alarm geslagen, maar de Duitser bleef onvindbaar. Het boskamp moest geëvacueerd worden. In stromende regen trokken de K.P.-ers met hun krijgsgevangenen naar het zuiden, richting Neer. De weg Helden-Kessel moest vanwege het aanhoudend Duits militair verkeer in verband met het Peeloffensief in groepjes overgestoken worden. 's Avonds laat passeerde men de sluis over het afwateringskanaal bij Neer. Uiteindelijk vond de groep onderdak in een verlaten schaapskooi. Intussen werd in de Baarlose bossen koortsachtig gewerkt aan de aanleg van de schuilplaats. Op 30 oktober bereikte de verkleumde en gedemoraliseerde groep in de schaapskooi het bericht dat de schuilgelegenheid gereed was. Onder barre weersomstandigheden begaf men zich op weg naar Baarlo. De mededeling bleek op een misverstand te berusten, de ruimte was nog lang niet gebruiksklaar. Het gemor onder de krijgsgevangenen, maar ook onder de K.P.-ers, begon ernstige vormen aan te nemen. Er gingen steeds meer stemmen op zich van de krijgsgevangenen te ontdoen. Crasborn weigerde een beslissing te nemen en poogde zijn mensen te kalmeren. De krijgsgevangenen en hun bewakers moesten terug naar het afwateringskanaal bij Neer. Een kippenfokker in de buurt stelde enkele kippenhokken beschikbaar, zodat men niet opnieuw zijn toevlucht hoefde te zoeken in de schaapskooi. Op 4 november namen de K.P.-ers twee Duitsers op een motor met zijspan krijgsgevangen. De volgende dag kwam het bericht dat de schuilplaats eindelijk gereed was. In twee groepen trokken de verkommerde K.P.-ers met hun gevangenen in de avond en nacht van 6 op 7 november terug naar de bossen. De schuilplaats omvatte een grote ruimte voor de gevangenen met stro op de grond en een kleinere ruimte voor vijf bewakers. Afgesproken werd dat de wacht elke 48 uur afgelost zou worden. Diverse K.P.-ers vonden onderdak in een klein pension van de met H. Bouten bevriende familie Gielen in Baarlo en in hotelrestaurant "De Molen" van de familie Martens (zie hoofdstuk III, paragraaf III.3.1.), de overigen in de omliggende dorpen. Crasborn en kapelaan Janssen, die zich maar incidenteel in het kamp lieten zien, verbleven op een kasteel in Baarlo. P.F. Weemering,

die al eerder aan het hoofd van het boskamp had gestaan, kreeg de leiding over het nieuwe kamp.

De leefomstandigheden in de slecht geventileerde schuilplaats waren abominabel. Het stonk er vreselijk en de vervuiling van de gevangenen en hun omgeving werd met de dag erger. De bewakers zagen steeds meer op tegen de lange wachtdiensten en werden opstandig. Andermaal openbaarde zich het conflict tussen de Limburgers en de overige K.P.-ers. De sfeer raakte op een dieptepunt. Om aan de wensen van de bewakers tegemoet te komen werden de wachtdiensten ingekort. Op 9 november brak paniek uit onder de gevangenen. Een van hen zou typhus hebben. Het overigens valse gerucht verspreidde zich als een lopend vuur onder de K.P.-ers. De roep om de gevangenen te liquideren stak opnieuw de kop op. Kapelaan Janssen bleef onvermurwbaar en slaagde erin Crasborn te overtuigen en hem van een fatale beslissing te weerhouden. Het stond immers geenszins vast, aldus Janssen, dat liquidatie gemotiveerd kon worden door zich te beroepen op zelfbehoud. Het ziektebeeld leek weliswaar op typhus, maar het stond niet onomstotelijk vast dat het inderdaad zo was. Door zevenentwintig personen te executeren liepen de K.P.-ers een grote kans blijvend achtervolgd te worden door een vrijwel onoverkomelijk moreel probleem. Bovendien zouden na de bevrijding wel eens serieuze problemen kunnen ontstaan, als de noodzaak van de liquidaties aangetoond moest worden.

Er zat niets anders op dan de bevrijding lijdzaam af te wachten. Voor de voedselvoorziening was men aangewezen op overvallen op zwarthandelaren. Op 17 november was het front zover in noordelijke richting opgeschoven dat de bossen wemelden van Duitse militairen. Sommigen naderden de schuilplaats tot op enkele tientallen meters. De bevrijders moesten vlakbij zijn. Crasborn en Weemering besloten de Britten de volgende dag tegemoet te trekken en de hopeloze situatie van hun manschappen en de krijgsgevangenen uit de doeken te doen. Dezelfde dag vielen twee K.P.-ers en een van de vier oudere krijgsgevangenen in Duitse handen. Laatstgenoemde nam geen blad voor de mond. Kennelijk klonken zijn verhalen dermate ongeloofwaardig dat de militairen het drietal sommeerden zich uit de voeten te maken. Ondanks de tegenslagen was het lot de K.P.-ers telkens weer gunstig gezind. Op 19 november bereikten de Britten de schuilplaats. Het avontuur in de bossen was voorbij. De commandant

van de Britse 154e infanteriebrigade nam drieëntwintig Duitse krijgsgevangenen van Crasborn en zijn manschappen over. Kennelijk gold de status van krijgsgevangene niet langer voor de vier coöperatieve oudere militairen.⁴⁵ Spoedig zou een deel van de K.P.-ers worden opgenomen in de Stoottroepen.

III. De geschiedenis van de Limburgse Stoottroepen tot de zomer van 1945

Toen Crasborn op vrijdag 15 september vernam van de bevrijding van Maastricht, zond hij zijn adjudant en waarnemend K.P.-leider B. van Kooten meteen door de linies naar de Limburgse hoofdstad om bij de Amerikanen te informeren naar de toekomstige militaire plannen en te verzoeken om nadere instructies voor de Limburgse knokploegen in bezet gebied. Voorts gaf hij Van Kooten - conform een eerder door J. Borghouts verstrekte order - opdracht contact op te nemen met de Bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten (B.N.S.), prins Bernhard, te Brussel om na te gaan hoe de knokploegen konden worden getransformeerd tot (semi-) militaire strijdkrachten. In afwachting van de terugkeer van zijn adjudant bleef Crasborn voorlopig bij de familie Poels in Swalmen.

Van Kooten gaf een geheel eigen interpretatie aan zijn opdracht. Het staat niet vast of hij besprekingen voerde met de Amerikanen in Zuid-Limburg. Na zijn aankomst in Maastricht zocht hij in ieder geval meteen contact met plaatselijke O.D. en R.V.V.-commandanten om hun steun te verwerven voor de vorming van nieuwe militaire eenheden. De opzet van de nieuwe militaire formatie moest, in tegenstelling tot wat Borghouts en Crasborn voor ogen stond, naar zijn mening ruimer zijn. De animo om actief deel te nemen aan de strijd tegen de Duitsers beperkte zich namelijk niet tot de K.P., zo stelde hij vast. Verzekerd van de steun van de lokale L.O.-, K.P.-, R.V.V.- en O.D.-leiders reisde Van Kooten op 17 of 18 september naar Brussel. Daar legde hij prins Bernhard zijn plan voor om de illegale werkers, aangevuld met vrijwilligers, op te nemen in een militaire formatie die bijvoorbeeld Koninklijke Patrouille (K.P.) genoemd zou kunnen worden. Zijn voorstel viel in goede aarde. Bernhards plan om voormalige illegale werkers die dat wensten op te nemen in nieuw

te vormen "Stoottroepen" - als onderdeel van de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.): een bundeling van illegale werkers uit K.P., R.V.V. en O.D. met een militaire status - en die ter beschikking te stellen van de geallieerde bevelhebbers, kwam grotendeels met dat van Van Kooten overeen. Slechts tegen de naam "Koninklijke Patrouille" had de prins bedenkingen, omdat talrijke niet K.P.-ers deel zouden gaan uitmaken van de nieuwe formatie.

De gedachtenwisseling in Brussel resulteerde in de schriftelijke benoeming door de prins van Van Kooten tot organisator en bevelhebber van het commando Stoottroepen in Limburg. Terug in Maastricht begon Van Kooten nog op 19 september met de vorming van de Limburgse Stoottroepen. Hij benoemde de reserve eerste-luitenant der infanterie R.M.E.F. Sevenstern, voorheen adjudant van de O.D.-districtscommandant P. Sijmons, tot commandant van de Stoottroepen in Zuid-Limburg. Sevenstern verdeelde het onder zijn gezag vallend gebied in drie vakken - Maastricht, Heerlen en Sittard - en stelde er vakcommandanten aan.⁴⁶ Met de benoeming van Sevenstern zette Van Kooten de toon voor zijn verdere beleid. Bij de benoeming van het hoger kader hield hij rekening met motivatie, deskundigheid, verdienste in de georganiseerde illegaliteit en met de uiterst gevoelig liggende verhoudingen binnen de voormalige illegaliteit. Hij ontpopte zich als een kundig organisator. Aan ambitie ontbrak het hem evenmin hetgeen onder meer bleek uit het feit dat hij Crasborn sedert zijn vertrek uit Swalmen volkomen negeerde en tevergeefs liet wachten.

Drie dagen na de bevrijding van Maastricht bereikten eenheden van het tweede Britse leger Eindhoven. Meteen vertrok de G.S.C. III, J.J.F. Borghouts, in gezelschap van het hoofd van het R.V.V.-Commando-Zuid, dr. J. Hoekstra, die zich vrijwillig onder bevel van de G.S.C. had gesteld, naar Brussel, waar hij op 20 september arriveerde. Hij kreeg van prins Bernhard hetzelfde te horen als Van Kooten: "een bundeling van alle K.P.-ers, R.V.V.-ers en het strijdbare deel van de O.D., die bereid zijn tot deelname aan de strijd voor de bevrijding van Nederland, tot militaire eenheden". Voor nadere instructies en een concrete invulling van de opdracht diende Borghouts zich te wenden tot majoor Ch.C.J.F. van Houten, die eerder de functie van plaatsvervangend hoofd van het Bureau Inlichtingen bekleedde, maar

sinds kort optrad als stafmedewerker van de prins in de functie van speciaal gevolmachtigde voor het contact met de illegaliteit en aangelegenheden die met de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.) samenhangen. Van Houten wachtte inmiddels in Eindhoven op de terugkeer van Borghouts. Op 22 september kwamen de vertegenwoordigers van de Noordbrabantse illegaliteit onder voorzitterschap van Van Houten bijeen. De beraadslaging resulteerde in een splitsing van de Binnenlandse Strijdkrachten bezuiden de grote rivieren in Bewakingstroepen (B.T.) en Stoottroepen (S.T.). Van Houten benoemde de O.D.-commandant van Eindhoven, mr. W.J. van Dijk, tot commandant van de Bewakingstroepen en Borghouts tot bevelhebber van de Stoottroepen. Hoekstra werd Borghouts' plaatsvervanger.⁴⁷ Deze benoemingen weerspiegelden de toekomstige verhoudingen binnen de B.S.: K.P. en in (veel) mindere mate de R.V.V. domineerden de S.T., terwijl de B.T. overwegend bestonden uit O.D.-ers (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.2.).

Dezelfde 22ste september bezocht Van Kooten de kersverse commandant van de Stoottroepen om verslag uit te brengen van zijn bezoek aan de prins in Brussel. Hij vertelde inmiddels begonnen te zijn met de organisatie van de S.T. in Zuid-Limburg, die onder zijn bevel stonden. Van Houten hoorde nu pas voor het eerst van Van Kootens aanstelling. Terecht concludeerde Borghouts uit Van Kootens voorstelling van zaken dat deze geheel zelfstandig en met veel toewijding met de invulling van Bernhards opdracht begonnen was. Diens aplomb en opstelling schoten Borghouts echter in het verkeerde keelgat. Alleen hij en niemand anders voerde het bevel over de S.T. Niettemin droeg hij Van Kooten op de organisatie in Limburg voort te zetten overeenkomstig de instructies van Van Houten en prins Bernhard. Hij wenste in Van Kooten echter niet meer te zien dan een voorlopige commandant. De provinciale sabotagecommandant Crasborn bevond zich immers in bezet gebied. Borghouts wilde zijn collega niet passeren ten gunste van Van Kooten. Voorlopig hield laatstgenoemde, en passant tot Borghouts adjudant benoemd, de vrije hand in het bevrijde deel van Limburg, maar de kiemen voor een conflict waren gelegd. Borghouts wilde zijn gezag doen gelden en wist dat Van Kooten de militaire vooropleiding - hij was slechts sergeant geweest in het vooroorlogse leger - voor deze functie ontbeerde. Anderzijds besepte hij dat hij de benoeming door prins

Bernhard niet ongedaan kon maken. Van Kooten bleek over grote organisatorische vaardigheden te beschikken en bekleemtoonde bovendien dat hij militaire deskundigen bij de organisatie en opleiding van de Limburgse Stoottroepen zou betrekken.⁴⁸

Terug in Limburg nam Van Kooten meteen contact op met de R.V.V.-ers H.W. Burgers en J.F.C. de Witt Puyt, de commandant van de Zuidlimburgse knokploegen P.F. Driessen en de O.D.-commandant van de Mijnstreek C.M.J.A.F. Nicolas. Hij hoopte hun steun te verkrijgen voor het plan om de voormalige verzetsorganisaties te laten opgaan in de Stoottroepen. Nicolas, die enkele dagen tevoren op Amerikaans verzoek begonnen was met de vorming van een "Nederlands bevrijdingsleger" sputterde wel tegen, maar kon niet voorkomen dat veel van zijn manschappen zich aansloten bij de Stoottroepen en de Bewakingstroepen. De overigen stemden met Van Kootens voorstel in. Daags na de bespreking werden onder leiding van Driessen de eerste manschappen geworven in Wijckerveld te Maastricht. Weldra groeide deze formatie uit tot een 175 man tellende compagnie, bestaande uit K.P.-ers, aangevuld met vrijwilligers uit de L.O. en andere verzetsgroepen.⁴⁹

Van Kooten had haast. De O.D. in het bevrijde district Maastricht was in elkaar beconcurrerende facties uiteen gevallen en tussen R.V.V. en K.P. enerzijds en O.D. anderzijds boterde het niet. Op 29 september droeg hij de Zuidlimburgse S.T.-commandant R. Sevenstern op in elk van de drie vakken twee compagnieën van ieder 166 man te formeren. Elk vak zou binnen afzienbare tijd een bataljon moeten leveren aan de nieuwe formatie, door Van Kooten tot de Koninklijke Stoottroepen gedoopt. Het woord Koninklijk kwam naderhand te vervallen. Volgens Van Kootens order van 29 september konden leden van actieve verzetsorganisaties en "allen die wapens willen, kunnen en durven dragen" en zich bereid verklaarden zich te onderwerpen aan de voor de S.T. geldende discipline tot de formatie toetreden. Voorts beval hij alle andere bewapende organisaties zo spoedig mogelijk te ontbinden en te ontwapenen. Dat laatste moest weliswaar in overleg met de betreffende organisaties gebeuren, maar leidde in O.D.-kring tot diepe teleurstelling, omdat daarmee een voortijdig einde kwam aan een organisatie die zich in de voorafgaande jaren vrijwel uitsluitend had voorbereid op de periode die nu was aangebroken.

Door kundige O.D.-ers in kaderfuncties te benoemen lukte het Van Kooten deze moeilijke klip te omzeilen.

Ten aanzien van de selectie van de manschappen en het middenkader lagen de zaken beduidend anders. Van Kooten, van beroep sportleraar verbonden aan de mijnen, legde de nadruk op het pedagogisch aspect in de Stoottroepen. Karaktervorming en discipline dienden voorop te staan. Hem stond een militair apparaat van gezonde jongemannen voor ogen die overal ingezet konden worden en doordrongen waren van het streven naar een gezond christelijk Nederland. Uiteraard dacht hij daarbij in de eerste plaats aan voormalige illegale werkers. Zij hadden immers blijk gegeven van het soort bezieling waarvan Van Kooten zo begeesterd was. Het reservoir van K.P.-ers, R.V.V.-ers, L.O.-ers en geschikt bevonden O.D.-ers was evenwel niet toereikend om drie bataljons op de been te brengen. Leden van Nicolas' "Nederlands Bevrijdingsleger" en vrijwilligers, die zich in groten getale meldden, vulden hun rijen aan. Spoedig bleek dat bij de selectie van de laatste categorie fouten waren gemaakt. Personen, van wie naderhand kwam vast te staan dat ze zich tijdens de bezettingsjaren onbehoorlijk hadden gedragen, maar ook communisten moesten de S.T. in de loop van het najaar verlaten. Ten aanzien van de lagere commandanten paste Van Kooten op het eerste gezicht de merkwaardigste selectiecriteria toe. In een situatie waarin hij nauwelijks om gevestigde namen en reputaties heen kon gold veelal als enige maatstaf het prestige en de populariteit bij de (verzets)groep waarvan de persoon in kwestie deel uitmaakte. Op de militaire vooropleiding werd niet of nauwelijks gelet. In tal van pelotons was het dan ook bon ton de commandant met de voornaam aan te spreken en militaire omgangsvormen achterwege te laten. In grote delen van de Limburgse Stoottroepen heersten de sfeer, de saamhorigheid en de kameraadschappelijkheid uit de illegaliteit, hetgeen de discipline in sommige onderdelen niet ten goede kwam. Aanvankelijk leidde dit gebrek aan discipline vanwege de slechte verzorging van de Stoottroepen zelfs tot plundertochten in de Duitse grensstreek. Amerikaanse militairen maakten zich daar trouwens ook schuldig aan. De overheveling van illegale werkers naar een strak militair verband met een dito hiërarchie leek aanvankelijk een bijna onmogelijke opgave.⁵⁰ De inspanningen van Sevenstern en Van Kooten resulteerden begin oktober 1944 in de vorming van drie bataljons van - in

eerste instantie - elk twee compagnieën. Het eerste bataljon, gelegerd in Maastricht, stond onder leiding van P.F.A. Driessen en bestond uit voormalige illegale werkers, manschappen van Nicolas' bevrijdingsleger en vrijwilligers uit Maastricht en omgeving. Een derde compagnie was in oprichting. J.F.C. de Witt Puyt voerde het commando over het tweede bataljon, dat in de regio Geleen-Sittard was gelegerd. De twee compagnieën van dit bataljon bestonden voornamelijk uit R.V.V.-ers, aangevuld met K.P.-ers, vrijwilligers en leden van het bevrijdingsleger. De oud-O.D.-er kapitein W. Hombergen voerde het bevel over het in de oostelijke Mijnstreek gelegerde derde bataljon. Eén compagnie was samengesteld uit R.V.V.-ers en vrijwilligers, de andere uit K.P.-ers en vrijwilligers. Evenals in Maastricht werd gewerkt aan de vorming van een derde compagnie. In de loop van november nam J.J.H. Debey het commando van Hombergen over.⁵¹

Zowel de Limburgse als de Brabantse Stoottroepen maakten een armzalige indruk. Ze hadden geen eigen, herkenbare kleding en de bewapening bestond uit op Duitsers buitgemaakte en in de voorafgaande jaren bij elkaar gesprokkelde wapens. Voor een gedegen militaire opleiding ontbrak het aan middelen, tijd en geschikte lokaties. De training werd veelal overgelaten aan het persoonlijk initiatief en improvisatievermogen van de lagere commandanten. De opleiding van de manschappen was minimaal en bestond doorgaans slechts uit kleinschalige oefeningen en excerceren.

Reeds begin oktober bereikte de staf van de Limburgse Stoottroepen in Valkenburg het verzoek van de bevelhebber van het 9e Amerikaanse leger, generaal W.H. Simpson, binnen een week twee bataljons te leveren aan het hoofd van de militaire politie van zijn onderdeel, kolonel R.C. Andrews. Zij zouden de Amerikaanse posities moeten versterken op de lijn Roosteren-Gangelt-Aken en worden toegevoegd aan de 29e infanteriedivisie, die in deze sector met onderbezetting kampte. Op 7 oktober om negen uur 's avonds gaf Sevenstern het bevel aan zijn bataljonscommandanten door. Eén compagnie uit het vak Maastricht en de twee uit Sittard-Geleen werden ingezet op de lijn Roosteren-Gangelt, de andere Maastrichtse compagnie tussen Gillrath en Geilenkirchen en de twee uit de regio Heerlen-Hoensbroek tussen Gangelt en Gillrath. De frontsector waar de Stoottroepers werden ingezet was

ongeveer 35 kilometer lang. Er verrezen commandoposten in Waubach, Amstenrade, Nieuwstadt, Schinveld en de Duitse plaatsjes Gangelt en Tüddern. In opdracht van Andrews moesten de Stoottroepen direct achter het front patrouilleren, wagenparken bewaken en aanvoerwegen in de onmiddellijke nabijheid van het front beveiligen. Van al die taken kweten ze zich op voortreffelijke wijze ondanks de slechte uitrusting, de minimale opleiding, de lange wachtdiensten, die soms tot zestig uur per dienst opliepen, en de slechte weersomstandigheden. Het moreel was uitzonderlijk hoog.

Bij de uitvoering van de opdracht kregen ze te maken met Duitse patrouilles, die achter de linies verwarring stichtten en waar mogelijk sabotage pleegden. Het hoorde tot hun taak de militairen te verjagen en sabotage te verijdelen. Tijdens zo'n expeditie op 12 oktober in de buurt van Nieuwstadt kwam het tot een schotenwisseling, waarbij een dode en enkele gewonden vielen. Op 17 oktober braken bij Holtum opnieuw gevechten uit. Hoewel ook elders herhaaldelijk sprake was van vuurcontact, had de Sittardse compagnie het in oktober het zwaarst te verduren.⁵²

Tot begin november verrichtten de Stoottroepen onder steeds slechter wordende omstandigheden onafgebroken frontdiensten. Het moreel bij sommige onderdelen daalde hierdoor en er werd op beperkte schaal geplunderd. De Amerikanen waardeerden weliswaar de steun van Van Kootens manschappen, maar ze hadden geen oog voor hun wensen. Dat hing samen met de dubbele commandostructuur: operatief stonden de Stoottroepen onder bevel van kolonel Andrews, maar administratief maakten ze deel uit van de B.S. Er gingen steeds meer stemmen op om de opleiding, uitrusting en aflossing te verbeteren, zodat men beter bestand zou zijn tegen de zware frontdiensten. De nood steeg, want eind oktober was circa 30% van de 1150 manschappen verkouden. Bovendien stak het de Stoottroepers dat de Amerikanen hun telkens de zwarte piet toeschoven als er iets mis ging. Van Kooten richtte zich aanvankelijk tot de staf van prins Bernhard met het verzoek de Stoottroepen beter uit te rusten en te bevoorraden, maar vond er geen gehoor. Ten einde raad wendde hij zich begin november tot generaal Simpson en de Nederlandse sectie van de Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (S.H.A.E.F.). Door te benadrukken dat hij, indien de Stoottroepen op korte termijn niet voldoende bevoorraad zouden worden,

zich genoodzaakt zag de manschappen te demobiliseren, lukte het Van Kooten Simpson over te halen de Stoottroepen op te nemen in de reguliere bevoorrading van het 9e leger. Binnen drie dagen ontvingen zijn manschappen Amerikaanse gevechtskleding, geweren, munitie en voedsel. Bovendien werden Amerikaanse instructeurs aan de S.T. toegevoegd. In de week van 11 november konden het tweede en derde batajon uit de frontsector worden teruggenomen voor een opleiding. In Ravensbosch bij Valkenburg werd gestart met een kaderopleiding. Het eerste bataljon van Driessen bleef vooralsnog aan het front. Op 19 november prees een hoge Amerikaanse officier het bataljon voor de uitstekende uitvoering van de taken. Door de groeiende integratie in het 9e leger verslaptten de banden tussen de Limburgse S.T. en de Binnenlandse Strijdkrachten. De Limburgers oriënteerden zich in toenemende mate op de Amerikanen. Dat resulteerde in een andere organisatiestructuur en de voorlopige invoering van het Amerikaanse rangensysteem, wat overigens nogal willekeurig en kwistig gebeurde. Van B.S.-zijde was in dat opzicht tot dusverre nog niets gebeurd.⁵³

Was er al sprake van een verwijdering tussen S.T.-Limburg en B.S., tussen het Militair gezag (M.G.) en de S.T.-Limburg gaapte al gauw een kloof. Vanaf het moment dat de eerste plaats in Nederland was bevrijd, woedde een verhitte discussie over de vraag wie of welke instantie(s) bevoegd was (waren) arrestaties te verrichten. Functionarissen van de Stoottroepen mengden zich er vol overgave in. De Amerikanen hadden de S.T. namelijk verzocht behulpzaam te zijn bij het verzamelen van inlichtingen. In Maastricht had men daaruit afgeleid dat deze opdracht tevens inhield onbetrouwbare personen aan te houden. Eind september verleende de stafmedewerker van prins Bernhard majoor Van Houten de Stoottroepen deze bevoegdheid officieel. De arrestaties moesten samen met de politie uitgevoerd worden, voorzover de S.T. de politie betrouwbaar achtten. Uiteraard leidde dat tot felle protesten met name bij het Militair Gezag, dat bij monde van H.J. Kruls protesteerde bij prins Bernhard. Op 4 oktober werd de knoop doorgehakt: de arrestatiebevoegdheid werd gesplitst. De B.S. kregen voortaan de bevoegdheid degenen die een potentieel gevaar voor militaire operaties opleverden te arresteren. Alle overige arrestaties vielen toe aan het Militair Gezag, dat een

beroep kon doen op de hulp van de Bewakingstroepen.⁵⁴ Ondanks deze beslissing besloot de staf van de S.T.-Limburg op grond van de instructies van Van Houten en op Amerikaanse wens een eigen inlichtingendienst op te zetten. De organisatie van Th. Goossen (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.5.1.) vormde de kern van de nieuwe dienst, aangevuld met illegale werkers uit andere inlichtingendiensten. Dank zij de ervaringen opgedaan in bezettingstijd en de efficiënte organisatiestructuur verwierf Goossens dienst zich een goede reputatie, ook bij het vergaren van inlichtingen in bezet gebied. De Amerikanen spraken bij herhaling hun waardering uit over de behaalde resultaten. Ze gingen in hun lofprijzingen zelfs zover dat ze het Militair Gezag bij het verzamelen van inlichtingen enigszins beknotten. Ook het Bureau Inlichtingen van J.M. Somer voelde zich gepasseerd door de I.D. van de S.T. en tekende protest aan. Dat leidde er slechts toe dat Goossens dienst voortaan uitsluitend aan de geallieerde inlichtingendiensten rapporteerde.⁵⁵

Ten aanzien van de arrestatiebevoegdheid haalden de Stoottroepen uiteindelijk bakzeil. Die bevoegdheid waren ze begin oktober al grotendeels kwijtgeraakt. Sindsdien nam bij velen de ergernis over het vermeende selectieve arrestatiebeleid van het M.G. toe. In kringen van de S.T. vonden zulke bezwaren een vruchtbare voedingsbodem. Men vroeg zich af hoe een nieuwe maatschappij kon worden opgebouwd als talrijke vooroorlogse bestuurders, notabelen, werkgevers en andere hooggeplaatste burgers, van wie menigeen boter op zijn hoofd had, zonder meer mochten terugkeren op hun posten of van rechtsvervolging verschoond bleven, terwijl personen die zich tijdens de bezetting aan relatief onschuldige handelingen hadden schuldig gemaakt, maar van eenvoudige komaf waren, in kampen geïnterneerd werden en op relatief zware gevangenisstraffen konden rekenen. Inderdaad schortte het een en ander aan het arrestatiebeleid van het M.G. Een deel van de S.T. dacht zelfs in conspiratieve richting en verklaarde zich binnenskamers desnoods bereid met de wapens op te treden tegen de in hun ogen uiterst laakbare houding van het M.G. Hun - overigens doorgaans vaag omschreven - toekomstideaal dreigde namelijk in rook op te gaan.

Zulke frustraties kwamen tot uiting in de arrestatie van vier vooraanstaande Maastrichtenaars op 8 december 1944. Kennelijk wilde een aantal S.T.-ers op deze wijze een daad stellen en het

ongenoegen dat in brede lagen van de bevolking over het arrestatiebeleid heerste een uitlaatklep verschaffen. De keuze van de vier notabelen was evenwel ongelukkig en leidde tot een storm van protest, vooral van de zijde van het M.G. Van Kooten haaste zich te verklaren dat zoiets zonder voorkennis van het M.G. niet meer zou voorkomen en droeg de arrestanten aan het M.G. over. Op 14 december bepaalde de chefstaf van het M.G., generaal-majoor H.J. Kruls, dat de arrestatiebevoegdheid uitsluitend bij de politie berustte of bij personen en instanties die door het M.G. waren aangewezen.⁵⁶

Tot januari 1945 bleven de taken van de inmiddels circa 1800 man tellende Limburgse Stoottroepen vrijwel ongewijzigd. Afwisselend verrichtten delen van de bataljons bewakings- en patrouillediensten en politionele taken of kregen een opleiding. Nieuwkomers uit het bevrijde deel van de provincie op de westelijke Maasoever werden ingedeeld bij de bestaande bataljons, zoals een compagnie van tachtig man uit Weert onder bevel van H. Bouten die op 1 december in het Zuidlimburgse Vijlen arriveerde. Op 16 december, toen het Ardennenoffensief losbarstte, werden de S.T. teruggenomen uit de frontsector Roosteren-Geilenkirchen en verplaatst naar de zuidelijke sector Geilenkirchen-Aken. Daar kregen ze opdracht penetratie van Duitse parachutisten te verhinderen. Ook van deze taak kweten de Stoottroepers zich voorbeeldig.⁵⁷

Daags na zijn bevrijding, eind november, reisde de Limburgse sabotagecommandant J. Crasborn naar Eindhoven om verslag uit te brengen aan Borghouts. Meteen na zijn benoeming tot bevelhebber van de Stoottroepen bezuiden de grote rivieren was Borghouts begonnen met de vorming van een overkoepelend lichaam, het Commando-Zuid, dat dertien secties telde en gevestigd werd in het R.-K. ziekenhuis te Eindhoven. Hij benoemde zijn naaste medewerker J. Gerritsen tot waarnemend commandant, chefstaf en hoofd van sectie I (organisatie). J. Hoekstra kreeg de functie van algemeen gevolmachtigde van de commandant der S.T. bij het Militair Gezag. Aan het hoofd van de S.T. in Noord-Brabant stond J.G. de Groot. Borghouts lichtte Crasborn in over de oprichting van de Stoottroepen en de verdeling van de functies en vertelde hem dat Van Kooten belast was met de organisatie in

Limburg en als voorlopig commandant optrad. Borghouts begreep dat Crasborn een passende functie in de nieuwe militaire structuur toekwam, maar hij achtte het niet langer opportuun Van Kooten te vervangen. Crasborn keerde terug naar de bevrijde westelijke Maasoever om zijn manschappen over de recente ontwikkelingen te informeren. Degenen die dat wensten konden toetreden tot de Stoottroepen. Sommigen kozen ervoor hun oude beroep weer op te nemen. Twee K.P.-ers verklaarden zich bereid door het front te gaan en op de oostelijke Maasoever de Duitse posities en troepensterkte te verkennen. De overigen vertrokken onder leiding van H. Bouten naar Weert, waar ze een korte militaire opleiding kregen. Daarna werden ze overgeplaatst naar een school in Vijlen en ingedeeld bij het 9e Amerikaanse leger.⁵⁸

Op 2 december bracht Crasborn opnieuw een bezoek aan Borghouts, die inmiddels ruggespraak had gehouden met de staf van prins Bernhard. Waarschijnlijk was kort tevoren bekend geworden dat de L.S.C., J. van Bijnen, op 28 november bij een bevrijdingspoging van een aantal leden van het Utrechts Gewestelijk Sabotage Commando in de omgeving van Apeldoorn om het leven was gekomen. Door Borghouts over te hevelen naar de staf van de prins - hij werd lid van de sectie Operatiën Bezet Gebied - werd de weg vrijgemaakt voor Crasborns benoeming tot Commandant-Zuid van de Stoottroepen. Borghouts vertrok weldra naar Engeland en werd op 17 maart 1945 boven bezet gebied gedropt als leider van het strijdend gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten, de nieuwe benaming voor de nog steeds in aantal toenemende sabotagegroepen die tot eind november onder bevel van Van Bijnen hadden gestaan. Voor het overige veranderde er niets in het Commando-Zuid en de afzonderlijke commando's in Noord-Brabant en Limburg.⁵⁹

Een van Crasborns eerste daden was een aanbod aan de hoge ambtenaar W.J. Quint uit Heerlen om leden van de Stoottroepen in te zetten om stakende mijnwerkers te dwingen het werk te hervatten. Quint bracht het voorstel op 11 december over aan de Districts Militair Commissaris in de Mijnstreek, C. Nicolas, die te kennen gaf een dergelijk ingrijpen ongewenst te achten.⁶⁰

De kersverse commandant van de Stoottroepen trad in functie aan de vooravond van een ingrijpende reorganisatie. In de maanden november en december hadden de B.S. aan groeiende kritiek blootgestaan. Die kritiek betrof vooral de Bewakingstroepen (zie

hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.5., IV.4.6. en IV.4.7.). Zo klonk het verwijt dat ze ongedisciplineerd en eigengereid optraden, zich teveel bemoeiden met het arrestatiebeleid en het militair en civiel bestuur en dat het aantal niet illegale werkers in de B.S. door intensieve wervingscampagnes was opgelopen tot boven de 60%. Dit alles kwam ook de regering ter ore. Bovendien had veldmaarschalk Montgomery in Frankrijk en België negatieve ervaringen opgedaan met militaire formaties zoals de B.S. De Nederlandse sectie van S.H.A.E.F. bekritiseerde de B.S. eveneens en drong zelfs, evenals enige Nederlandse ministers, aan op opheffing ervan. Prins Bernhard zag het voortbestaan van zijn B.S. van diverse zijden bedreigd en wendde zich tot Eisenhowers chefstaf, W. Bedell Smith, verbonden aan S.H.A.E.F. te Versailles. De prins wees hem op de taken die de S.T. in opdracht van diverse geallieerde ondercommandanten vervulden en ontvouwde zijn plan de Stoottroepen, zoals S.H.A.E.F. al eerder had bepleit, om te vormen tot Light Infantry Bataljons (L.I.B.). Bedell Smith, die goed met de prins kon opschieten en zich had ingezet voor diens benoeming tot bevelhebber van de B.S., steunde het plan en zag erop toe dat de Nederlandse sectie niet langer op de ontbinding van de B.S. aandrong.⁶¹

Met zijn bezoek aan Versailles was de prins er weliswaar in geslaagd het voortbestaan van de B.S. veilig te stellen, maar voor de bewapening, uitrusting en bevoorrading van een groot deel van zijn manschappen bleef Montgomery verantwoordelijk. Wat Van Kooten voor zijn troepen bij de Amerikanen had bereikt, lukte nauwelijks in Brabant. De Stoottroepen daar werden zeer karig bevoorrad.⁶²

Nog in december begon de reorganisatie van de Limburgse Stoottroepen. Elk nieuw te vormen L.I.B. zou achthonderd manschappen tellen, verdeeld over vijf compagnieën. De L.I.B.'s vormden samen het Regiment Limburg (R.L.), verdeeld in I, II en III R.L., waarvan de regimentsstaf gevestigd was op Oranjehof aan de Cauberg in Valkenburg. De nieuwe bataljons zouden moeten bestaan uit Stoottroepers - in januari 1945 ruim 1900 man - naderhand aan te vullen met manschappen van de B.T. en vrijwilligers uit de nog niet bevrijde delen van Noord- en Midden-Limburg. Van Kooten, benoemd tot bevelhebber van het Regiment Limburg, werd belast met de reorganisatie, die tot maart 1945

duurde. Hij handhaafde Driessen, De Witt Puyt en Debey als commandant van respectievelijk I, II en III R.L. Het kader zou in de nabije toekomst een cursus moeten volgen in de buurt van Rijsel. Met ingang van 1 januari 1945 werd het Limburgs regiment officieel ingedeeld bij de Koninklijke Landmacht, waardoor het belang van het Commando-Zuid aanzienlijk afnam.⁶³

Een ander facet van de reorganisatie betrof de invoering van rangen en onderscheidingstekens, waarop van geallieerde zijde al eerder was aangedrongen. Op 5 januari besloot Bernhard aan de geallieerde wens tegemoet te komen en stelde voorlopige rangen in. Een door hem naar de Limburgse Stoottroepen gezonden waarnemer, J.J.G. Beelaerts van Blokland, had daar trouwens ook al op aangedrongen. Beelaerts had vastgesteld dat bij de benoeming van officieren en onderofficieren in 25 tot 30% van de gevallen de keuze op de verkeerde persoon was gevallen. Menig bevelhebber gaf een slecht voorbeeld aan de troep. Zij ontbeerden een gedegen militaire opleiding, gedroegen zich niet als militair en gingen zeer amicaal om met de manschappen. De officieren van de S.T.-Zuid-Limburg bestonden volgens hem voor het merendeel uit avonturiers en dienstplichtige onderofficieren. "... ook al door hun matige voorbeeld en gebrek aan militaire kennis ging hier weinig gezag van uit. Zo commandant, zo troep!", aldus Beelaerts van Blokland. Van Kooten had Bernhards waarnemer met tegenzin ontvangen. Volgens Beelaerts zou de Limburgse S.T.-commandant zich niet met zijn officieren bemoeien en vaak schitteren door afwezigheid. Over wie welke rang moest krijgen liet Bernhards rapporteur zich niet uit, maar hij drong er wel op aan dat de bevelhebbers in elk geval personen zouden zijn met een militaire opleiding.⁶⁴

In kringen van de S.T. klonken soortgelijke geluiden, maar in de praktijk werd teveel op de persoon gespeeld. Ambitie, competentiegeschillen en weigerachtigheid tot samenwerking lagen aan dat laatste ten grondslag. Nagenoeg de gehele leiding van de S.T. maakte zich er schuldig aan. Van meet af aan boterde het niet tussen Van Kooten en Borghouts/Gerritsen. Het Commando-Zuid voelde zich bij herhaling gepasseerd en stoorde zich in toenemende mate aan het zelfstandig optreden van de Limburgse S.T.-commandant. Die kaatste de bal terug door openlijk te verklaren Borghouts c.s. niet geschikt te achten voor hun taak. Zij begrepen volgens hem niets van de mentaliteit binnen de S.T. De benoe-

ming van Crasborn ontving Van Kooten met gemengde gevoelens. De nieuwe commandant deed er beter aan te bedanken voor de hem aangeboden functie, als hij de bezem niet door het Commando-Zuid wilde halen. Van Kooten betwijfelde bij voorbaat of dat ook inderdaad zou gebeuren, omdat Crasborn zijns inziens niet beschikte over voldoende capaciteiten, vooral op organisatorisch vlak. Op een bijeenkomst, 13 januari 1945, van de leiding van de Stoottroepen sprak Van Kooten zijn ongenoegen uit. De tegenstellingen tussen Crasborn en Van Kooten, maar ook die tussen Noord-Brabant en Limburg kwamen nu duidelijk aan het licht. Crasborn zag in dat het in deze verziekte sfeer bijna onmogelijk was op normale wijze te functioneren en onderstreepte het belang van het bewaren van de eenheid. Zo niet, dan liep men een reële kans dat de S.T. opgeheven zouden worden. De kemphanen waren echter niet te stuiten.

Op een vergadering eind januari of begin februari opende De Witt Puyt de aanval op het Commando-Zuid. Hij beschuldigde het Commando ervan geen leiding te geven en allerlei eisen te stellen die niet te realiseren waren. De Brabantse S.T.-commandant De Groot trad voor het Commando-Zuid in het krijt en sprak zijn waardering uit. Omwille van de eenheid bood Crasborn aan zijn functie ter beschikking te stellen. Er volgde een stemming. Van Kooten kreeg acht, Crasborn zes en Gerritsen twee stemmen: een uitslag waarmee niemand tevreden was. Besloten werd een definitieve beslissing inzake de benoeming van een commandant S.T. bezuiden de rivieren aan prins Bernhard over te laten. Kennelijk ervoeren de ruziemakers een dergelijk zwakgebod als fnuikend, want op 17 februari kwam de kwestie opnieuw aan de orde. Crasborn bleef op zijn post, maar kreeg op voorstel van Van Kooten een waarnemend commandant naast zich, te kiezen door de commando's Brabant en Limburg. De stemming viel ten gunste van Van Kooten uit. Hoewel de oorzaken van het conflict niet waren weggenomen, kwam hiermee een voorlopig einde aan de interne animositeit en kon eindelijk begonnen worden met de opstelling van een definitief reorganisatieplan. Daarvan was tot dusver nog vrijwel niets terechtgekomen.⁶⁵

Op grond van de chronologische gebeurtenissen die uiteraard van invloed waren op de verdere ontwikkelingen zullen we, alvorens die reorganisatie te bespreken, eerst stilstaan bij de lotgevallen

van de Limburgse Stoottroepen in de eerste maanden van 1945. In januari en februari 1945 werden nieuwe compagnieën aan de drie L.I.B.'s toegevoegd. Als ze niet in training waren, verichtten de Stoottroepers in opdracht van kolonel Andrews bewakingsdiensten in Zuid-Limburg of politionele en bezettingstaken in het bevrijde deel van de sector Aken-Keulen-Rijn-Wesel-Venlo.⁶⁶ Na de bevrijding van Noord- en Midden-Limburg, begin maart 1945, kwamen nieuwe manschappen de gelederen versterken. Onder hen bevonden zich naar verhouding veel avonturiers en jongemannen die nimmer aan de georganiseerde illegaliteit hadden deelgenomen. Tijd om hun antecedenten na te trekken ontbrak, omdat Andrews de circa 2500 Limburgse Stoottroepers hard nodig had. Op 19 maart verplaatste Van Kooten de operationele staf van het Regiment Limburg van Valkenburg naar Mönchen Gladbach. Andrews had namelijk bepaald dat het tweede en derde bataljon met het 9e Amerikaanse leger zouden oprukken in de richting van Berlijn. Het eerste bataljon kreeg een politionele en bezettingstaak in de sector Aken-Keulen-Wesel en werd op 4 april aan het 15e Amerikaanse leger toegevoegd. Evenals de geallieerde bezettingstroepen gedroeg dit bataljon zich van tijd tot tijd bandeloos en ongedisciplineerd. Op 26 maart staken het tweede en derde L.I.B. de Rijn over. Van een eenheid was al spoedig niets meer te bespeuren. De verschillende compagnieën verloren het onderlinge contact en waaierden over grote delen van Midden-Duitsland uit. Zo belandde een compagnie in Maagdenburg en werd een ander in de omgeving van Brunswijk door Duitse eenheden ingesloten. De Stoottroepers hielden echter stand tot de komst van de hoofdmacht. Van Kooten zag zich genoodzaakt zijn stafkwartier opnieuw te verplaatsen en wel naar villa "Bleiche" te Warendorff in Westfalen.⁶⁷ Daar vierde hij met zijn naaste medewerkers, vrienden en kennissen die hem in Duitsland hadden weten te vinden op zeer uitbundige wijze de onvoorwaardelijke capitulatie van Duitsland op 7 mei 1945. Het feit dat de Limburgse commandant met een buitgemaakte Messerschmitt in een plaatselijke vijver neerplofte en met de schrik vrijkwam kon de feestvreugde niet bederven. In de loop van mei vond de hereniging van de twee Limburgse bataljons plaats. Het eerste werd gelegerd in Kohlscheid bij Aken, het tweede in Harsewinkel en het derde in Warendorff.⁶⁸

Hoewel in februari begonnen was met de opstelling van een reorganisatieplan, kwam van de uitvoering vooralsnog niet veel terecht. Van Kooten bevond zich immers tot mei met zijn manschappen in Duitsland en stond operatief onder commando van het 9e en 15e Amerikaanse leger. Meteen na de Duitse capitulatie werd hem de reorganisatie en samenvoeging van alle bestaande Stoottroepers in één regiment opgedragen, waarover hij het waarnemend commando kreeg.⁶⁹ Van Kooten beseftte maar al te goed dat nu snel een einde gemaakt moest worden aan het nog steeds smeulende conflict en meende door snel en doortastend op te treden de Stoottroepen van de meest ongeschikte kaderleden te kunnen ontdoen en de ruzies zo spoedig mogelijk te beëindigen. Wilden de Stoottroepen op langere termijn overleven, dan moesten de gangbare militaire gedragscodes, rangen en onderscheidingstekens ingevoerd worden en gebruikelijke militaire selectiecriteria zoals opleiding, kennis, geschiktheid en kundigheid worden toegepast. Daartegen rees verzet. Zowel kader als manschappen bestonden uit een bonte mengeling, variërend van uiterst bekwame professioneel geschoolde militairen tot populaire avonturiers, die van mening waren een elitetroep te vormen op grond van hun verdiensten en houding ten tijde van de bezetting. De omgangsvormen en de sfeer uit die tijd moesten bewaard blijven. Daarin pasten geen strakke reguliere militaire verhoudingen. Zelfs commandanten als Crasborn en de waarnemend commandant van Noord-Brabant, G.H. Bensen - Crasborns K.P.-medewerker uit Heerlen - waren deze mening toegedaan. Van de invoering van hiërarchische structuren, rangen, tucht en orde moesten ze zeker aanvankelijk niets weten.⁷⁰ Van Kooten stelde zich realistischer op, omdat hij inzag dat zo'n houding tot een steeds groter isolement moest leiden. Om te overleven moesten de minst bekwame kaderleden, degenen die onvoldoende militaire scholing hadden genoten en zij die zich niet wensten te schikken naar de gewijzigde verhoudingen sedert de Duitse capitulatie of genoegen nemen met een lagere rang dan wel de Stoottroepen verlaten. Eind 1944 waren de eerste tekenen van een geschil tussen de commando's Noord-Brabant en Limburg aan het licht gekomen. Bij de recrutering van de Brabantse S.T. was scherp gelet op het verzetsverleden van de manschappen, zodat een uitstekende aansluiting was gevonden bij de in de illegaliteit gegroeide verhoudingen. In Limburg had men daar minder acht op geslagen. Er

was veel actiever en op ruimere schaal geworven. De Limburgse S.T. vormden daarom geen heuse afspiegeling van de voormalige illegaliteit. Bovendien had Van Kooten snel een hechte band met de Amerikanen gesmeed en veel voor zijn manschappen bereikt op het terrein van uitrusting, bewapening en bevoorrading. Hierdoor was hij veel minder afhankelijk van het Commando-Zuid en had hij niet met de Brabanders hoeven samen te werken. Hij kon zich daarbij desgewenst beroepen op de hem door de prins op 19 september verstrekte opdracht. Het waren Amerikanen geweest die de Limburgse Stoottroepen opdrachten hadden verstrekt. Vooral gedurende hun verblijf in Duitsland waren Van Kootens manschappen en officieren buiten het bereik en de controle van het Commando-Zuid en de Koninklijke Landmacht, waarvan ze immers sedert 1 januari 1945 deel uitmaakten, gebleven. Vanzelfsprekend had dit kwaad bloed gezet.⁷¹

Na de benoeming van Van Kooten tot waarnemend regimentscommandant van alle Stoottroepen, begin mei 1945, werden de tegenstellingen nog scherper. Het Brabants commando, dat zich gesteund wist door het Commando-Zuid, stelde zich op het standpunt dat er een zuivering binnen de gelederen van de S.T. moest plaatsvinden om aan het oorspronkelijke uitgangspunt, een militair verband opgebouwd uit voormalige illegale werkers, te voldoen. De Groot verweet Van Kooten bovendien veel te weinig aandacht te schenken aan zijn manschappen in Duitsland die inmiddels volkomen losgeslagen en gedemoraliseerd zouden zijn. Het vertrouwen in de leiding zou tot een nulpunt zijn gedaald en aanleiding hebben gegeven tot allerlei excessen zoals een schietpartij bij de bewaking van gedetineerden in het kamp Vught.⁷² Opnieuw dreigde de discussie te verzanden in een golf van verwijten over en weer. Vrijwel het hele S.T.-kader nam eraan deel. Er werd volop geschermd met begrippen als idealisme, bekwaamheid, persoonlijke erkenning en maatschappelijke genoegdoening op grond van de verdiensten in de illegaliteit. Veel kaderleden leken verblind door persoonlijke belangen en ambities.

Niettegenstaande de onverkwikkelijke discussies begon Van Kooten met de reorganisatie. Commando-Zuid werd medio juli opgeheven en Crasborn kreeg een functie bij de staf van prins Bernhard. De Groot moest eveneens het veld ruimen. Hij werd naar Londen gezonden voor een nieuwe opdracht.⁷³ Daarmee was de weg vrijgemaakt voor een zuivering van de Brabantse gelede-

ren die nu onder commando van G.H. Bensen kwamen. Naast Van Kooten speelde hoofdinstructeur en waarnemend regimentscommandant overste Kronig een belangrijke rol bij deze operatie. Beiden werden al spoedig het mikpunt van felle kritiek vanwege hun ontactisch optreden. Kronig moest van de prins de fouten in de S.T. opsporen en het officierskader doorlichten. Door zijn onbuigzame opstelling en zijn belangrijke positie - hij bepaalde immers wie na de reorganisatie mocht blijven en wie niet - maakte hij zich zeer impopulair, zelfs bij Van Kooten die hem mogelijk als een rivaal beschouwde. Kronig bevond maar liefst de helft van de Brabantse S.T.-officieren ongeschikt voor hun functie. Dat waren doorgaans de meest populaire bevelhebbers die hun voormalige commandant De Groot door dik en dun hadden gesteund. Uit onvrede bedankte een aantal goedgekeurde officieren voor de eer en verliet de Stoottroepen, zodat vrijwel het hele officierscorps verdween.⁷⁴ Het ongenoegen onder de Brabantse manschappen nam zelfs zulke vormen aan dat De Groot kort voor zijn vertrek slechts met de grootste moeite een bataljon ervan kon weerhouden naar het stafkwartier van de S.T. in Den Bosch op te trekken.⁷⁵ Steevast werd het ontslag of het terugzetten in rang door de gedupeerden uitgelegd als het resultaat van een intrige. Soms was dat ook zo. Van Kooten bleef echter bij zijn standpunt dat kennis en geschiktheid bij de keuring voorop moesten staan en dat men de gevolgen van de reorganisatie sportief diende op te vatten. Crasborn en Kronig steunden hem daarin. Dat nam niet weg dat menig oud illegaal werker er moeite mee had na negen maanden actieve frontdienst heengezonden te worden, temeer omdat de reorganisatie van de Limburgse S.T. met zachte hand was doorgevoerd.⁷⁶

De onlustgevoelens binnen de Stoottroepen vloeiden niet uitsluitend voort uit de gedwongen reorganisatie en de teloorgang van de in de illegaliteit gegroeide kameraadschappelijke sfeer, maar ook uit het trage en slappe zuiveringsbeleid. Dat laatste speelde vooral in Limburg, waar sommige S.T.-commandanten zelfs enige tijd plannen koesterden naar Den Haag op te trekken en een staatsgreep te plegen als hierin niet snel verandering zou komen. Het bleef echter bij plannen die, nadat ze waren uitgelekt, schielijk door de betrokkenen werden gebagatelliseerd. Niettemin was het een uiting van de stemming die binnen grote delen van de S.T. in het voorjaar van 1945 heerste. Veel S.T.-onderdelen

wilden geen bevelen opvolgen van personen die als buitenstaander werden beschouwd. Gelouterd door de bezetting wist men zelf wel wat goed en fout was. Men had in het algemeen moeite met het accepteren van enige autoriteit. Een terugkeer naar de vooroorlogse gezagsverhoudingen vervulde menigeen met afschuw. Het eigen gelijk gold veelal als enig referentiekader en derhalve als enige waarheid. Als dat niet binnengehaald kon worden, sloeg de stemming gemakkelijk om in woede en frustratie.⁷⁷

De reorganisatie van de S.T. raakte in een stroomversnelling toen Van Kooten op 15 juli formeel de opdracht kreeg zijn regiment te hervormen in verband met de strijd tegen Japan. Er moesten drie L.I.B.'s van vrijwilligers worden opgericht die een verbintenis van langere duur aangingen, aan te vullen met leden van de B.S. uit de rest van het land.⁷⁸ De drie Limburgse bataljons die na de Duitse capitulatie waren toegevoegd aan het 15e Amerikaanse leger en bewakingsdiensten hadden verricht in kampen voor S.S.-ers en oorlogsmisdadigers in België (Luik), Frankrijk (Courtroy, Epinal en Châlons sur Marne) en het Zeeuwse Sluiskil, keerden in de zomer huiswaarts.⁷⁹ Daar werden ze evenals de Brabantse S.T.-ers voor de keuze gesteld: ontslag uit de krijgsdienst, verlenging van de dienst in een kort verband van een jaar of in een lang verband, door de minister van oorlog vast te stellen. Op 5 augustus demobiliseerden tweeduizend manschappen waarna een aanvang kon worden gemaakt met de vorming van de drie nieuwe L.I.B.'s. Het eerste bataljon, I R.S. (eerste bataljon van het Regiment Stoottroepen), dat onder commando van majoor J.J.H. Debey stond, vertrok naar de Harskamp op de Veluwe en bestond uit langverbanders. Op 1 september 1945 was de reorganisatie van dit bataljon voltooid. Het tweede bataljon, II R.S., was samengesteld uit kortverbanders en stond onder commando van luitenant F. Blaas. Dit bataljon vervulde tot oktober 1945 een bezettings-taak in het Duitse Paderborn. Nadien werd het belast met de bewaking van krijgsgevangenen in IJmuiden, Hoek van Holland en Velsen. Het derde bataljon, III R.S., dat evenals het eerste was voorbestemd voor uitzending naar Nederlands Indië, bestond uit langverbanders en werd gelegerd in Vught. Majoor J. Brueren voerde het commando. In september 1945 vertrokken I en III R.S. naar Engeland, waar ze zich op 12 oktober inscheepten voor vertrek naar Nederlands Indië. Een vierde bataljon van B.S.-

vrijwilligers dat inmiddels in Weert was opgeleid, vertrok op 12 december vanuit Engeland naar de Indische archipel. Op 25 mei 1946 scheepden de manschappen van het vijfde bataljon, dat eveneens was samengesteld uit B.S.-vrijwilligers uit de rest van het land, zich in voor Batavia. Met het vertrek op 23 juli 1946 van een aanvullingsdetachement was het reservoir aan oorlogsvrijwilligers uitgeput.⁸⁰

IV. Nabeschouwing

De geschiedenis van de Limburgse knokploegen is in drie, eigenlijk vier, fasen te onderscheiden. De eerste fase, die van de zomer van 1943 tot eind april 1944 duurde, stond zoals bij de meeste verzetsformaties in het teken van een spontane, zelfstandige ontwikkeling. Dat lijkt op het eerste gezicht nogal merkwaardig, als men bedenkt dat verreweg de meeste van deze K.P.-ers ook deel uitmaakten van andere verzetsgroepen of (zijdelings) bij uiteenlopende illegale activiteiten waren betrokken. Ofschoon het de eerste knokploegen aan een heldere, gemotiveerde doelstelling ontbrak, beseften de organisatoren dat men van tijd tot tijd overvallen moest plegen en geweld moest toepassen om segmenten van de snel groeiende georganiseerde illegaliteit te ondersteunen en te beschermen. Kenmerkend was het gelegenheidskarakter van deze ploegen. Ze kwamen in actie als medewerkers van andere organisaties erom vroegen en/of omdat ze zelf de noodzaak ervan inzagen. Noch het een noch het ander kwam vaak voor. Van de gelegenheidsgroepen die zich tot knokploegen hadden kunnen ontwikkelen bleven er uiteindelijk twee over: de Heldense en Heerlense knokploegen. Tot ver in 1944 traden echter nog gelegenheidsformaties op. Evenals de K.P.-Helden en de K.P.-Heerlen beperkten ook deze groepjes hun ondersteunende en beschermende activiteiten weldra tot de L.O. en andere hulpverleningsgroepen, organisaties die er van tijd tot tijd inderdaad van afhankelijk leken. Hierdoor werd het mogelijk de knokploegen beter te integreren binnen de georganiseerde illegaliteit en de taakstelling af te stemmen op en te koppelen aan die van de L.O. en haar nevenorganisaties. De tweede ontwikkelingsfase, die tot begin juli 1944 duurde, werd gekenmerkt door een bijzonder moeizaam verlopen reorganisatie- en integratieproces. Geestelijke leids-

mannen als secretaris Moonen uitten aan het einde van de eerste en gedurende een groot deel van de tweede fase ongezouten kritiek op het functioneren van de knokploegen. Afhankelijk van de invalshoek van waaruit men de ontwikkelingen beschouwt was deze kritiek geheel of slechts ten dele juist. We vermeldden reeds de door de K.P.'s zo gekoesterde zelfstandigheid die beide processen bemoeilijkte. Dit vrijheidsstreven, want dat was het eigenlijk, hing waarschijnlijk samen met het karakter van de knokploegen, dat onlosmakelijk was verbonden met de werkzaamheden en de persoonlijkheid van de medewerkers. Zonder een psychologische profielschets van de K.P.-er te willen geven en los van de vraag wat zijn motieven waren om zich bij de K.P. aan te sluiten, wist de individuele K.P.-er doorgaans heel goed wat hij wilde. Met gelijkgezinden moest de vijand bestreden en gehinderd worden zijn doelstellingen te realiseren op een wijze, die ogenschijnlijk extra risico's met zich meebracht en vaak een conspiratief karakter had. Tengevolge hiervan ontwikkelde de K.P.-er een sterke neiging zich door niemand de wet te laten voorschrijven. Zowel de Heldense als de Heerlense knokploeg kenden een sterke interne cohesie; ze waren ontstaan uit een informele bundeling van personen die elkaar hadden leren kennen in de georganiseerde illegaliteit of die al langer met elkaar bevriend waren. Dat schiep niet alleen een hechte vertrouwensband, maar versterkte tevens het groepsbesef waarin gelijkheid centraal stond en waarin zowel positieve als negatieve karaktereigenschappen vaak alle ruimte kregen te gedijen. Dat diverse voorzichtige en behoedzame illegale werkers de knokploegen als ongedisciplineerd, zelfs als vrijgevochten kwalificeerden en sommige acties ronduit onbezonnen noemden, wordt begrijpelijk als men zulke opmerkingen beschouwt vanuit het perspectief van de vredelievende hulpverleningsorganisaties en de overwegende houding van de bij de illegaliteit betrokken geestelijkheid. Niettemin liet de praktijk zien dat diezelfde hulpverleningsorganisaties niet buiten de knokploegen konden. Bij herhaling bewezen ze hun bestaansrecht. De derde fase, de periode van juli tot de opname van de meeste K.P.-ers in de Stoottroepen, eindigde wat Zuid-Limburg betreft in de loop van september 1944. In het midden en noorden van de provincie duurde die tot eind november. Voor de Zuidlimburgse K.P. veranderde er, de reorganisatie buiten beschouwing gelaten, niet veel. De activiteiten sloten in grote lijnen aan op de gebruike-

lijke bezigheden. Tot een transformatie in sabotageploegen kwam het niet meer wegens tijdgebrek en vermoedelijk ook vanwege de afwezigheid van de provinciale sabotagecommandant. Toch pleegde de Zuidlimburgse K.P. begin september, soms in samenwerking met R.V.V.-ers en anderen, nog spoorwepsabotage van beperkte omvang. Daar bleef het bij.

De ontwikkelingen in Midden- en Noord-Limburg gaven een heel ander beeld te zien. In tal van plaatsen werden nieuwe knokploegen opgericht die allemaal beantwoordden aan de hiervoor gegeven karakterisering van de Heldense en Heerlense knokploegen. Vermoedelijk kwalificeerden sommigen deze ploegen daarom als "wild", anderen om aan te geven dat ze moeilijk inpasbaar waren in een traditie van slechts twee knokploegen. Van een centrale leiding was nauwelijks sprake als die al mogelijk was. De organisatiegraad was laag en de onderlinge informatieuitwisseling had weinig om het lijf. Bovendien is het de vraag of de kersverse knokploegen meteen getransformeerd hadden kunnen worden tot sabotageploegen. Waarom verzocht Crasborn anders zijn landelijke sabotagecommandant vanuit Swalmen begin september om versterkingen? De regio herbergde immers zelf vier ploegen op de westelijke Maasoever en vijf op de oostelijke. De algemene chaos die vanaf 5 september om zich heen greep had kennelijk extra consequenties voor de toch al matig georganiseerde K.P.-Noord-Limburg. Dat kan misschien het best geïllustreerd worden aan de hand van de merkwaardige en toevallige samenstelling van de groep die in de herfst haar toevlucht zocht in de bosrijke omgeving van Baarlo en Helden. Daarvan maakten onderduikers, vrijwilligers, O.D.-ers, K.P.-ers uit Schijndel en het L.O.-district Maas en Waal en medewerkers van de Noordlimburgse K.P. deel uit. Alles wijst erop dat deze ongestructureerde ploeg, die geen herkenbare leider had, volop improviseerde en, afgezien van de opdracht om wapens buit te maken, naar eigen goeddunken optrad. Vooral in kringen van medewerkers van de hulpverleningsorganisaties klonken geluiden die de activiteiten van deze "bospartizanen" klip en klaar omschreven als lichtvaardig, onbezonnen, levensgevaarlijk en onverantwoord. Het liep allemaal goed af. Na de oorlog werden hele boeken volgeschreven over het spannende en van tijd tot tijd dramatische avontuur in de bossen van Baarlo.

De vierde en laatste fase stond in het teken van de opname van de meeste K.P.-ers in de Stoottroepen en hun rol in deze militaire formatie. Een naar verhouding gering aantal oud-K.P.-ers gaf er de voorkeur aan de draad van het burgerbestaan weer op te nemen. Een meerderheid greep de kans aan om vooralsnog de strijd tegen de Duitsers in militair verband voort te zetten. Optreden in militair verband vereiste echter scholing en discipline, iets waaraan binnen de K.P.'s geen noemenswaardige aandacht was geschonken. De transformatie van K.P.-er in Stoottroeper verliep niet alleen daarom buitengewoon moeizaam, maar ook omdat veel kaderfuncties door oud-K.P.-ers werden bezet en er in de voorafgaande jaren een mentaliteit was gegroeid die niet van de ene op de andere dag kon worden veranderd. Bovendien waren de K.P.-ers zich er terdege van bewust tot de echte overwinnaars te behoren. Zij hadden de goede strijd gestreden en meenden op grond van deze verdienste niet alleen aanspraak te kunnen maken op maatschappelijke waardering, maar ook het recht te hebben verworven hun stem te laten meeklinken in kwesties als het arrestatiebeleid en de toekomstige inrichting van de maatschappij. Zulke met woord en daad beleden ambities stuitten vanzelfsprekend op verzet en leidden niet alleen binnen de Stoottroepen, maar ook daarbuiten tot lastige complicaties. Het kostte veel tijd en energie hieraan het hoofd te bieden. Dat het stapsgewijs tenslotte tóch lukte deze ambities enigermate te neutraliseren hing niet alleen samen met het ontbreken van een eigen K.P.-belangenorganisatie of een uitgewerkt politiek programma. Een dergelijke discussie was namelijk nooit serieus gevoerd en zou ongetwijfeld grote verschillen in opvattingen te zien hebben gegeven. Het had eveneens te maken met de zich snel wijzigende omstandigheden na de capitulatie van Duitsland, waardoor de grondslag voor het bestaan van een K.P. en de strijd tegen de bezetter kwamen te vervallen. Door het vervagen van de oorspronkelijke organisatiestructuren en de beëindiging van de oorlog in Europa raakte hun specifieke rol uitgespeeld en moesten de K.P.-ers zich heroriënteren en elk opnieuw zijn eigen weg zoeken.

Noten

- ¹ De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 111-116; VII, pp. 738-745. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EA-1: F.M., 16-4-1947; idem, map BG-1: verslag F.M. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII A, pp. 257-258: verklaring L. Scheepstra. Het Grote Gebod, I, p. 348.
- ² De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 748 en X A, pp. 86-87. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1292/2: verklaring L. Scheepstra, 27-4-1950.
- ³ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: verslag L.F. over K.P.-Limburg. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 58. Het Grote Gebod, I, p. 589. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 101-102. Vraaggesprek auteur met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985.
- ⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: verslag L.F. over K.P.-Limburg. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 101-102. Het Grote Gebod, I, p. 590.
- ⁵ Vraaggesprek auteur met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: verslag L.F. over K.P.-Limburg. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 106. Het Grote Gebod, I, p. 590. Maas en Roerbode, 29-3-1951.
- ⁶ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: verslag H. Bouten, Roermond, 16-9-1946.
- ⁷ Vraaggesprek auteur met J.R.P. Crasborn en G.H. Bensen, Heerlen, 2/30-10-1985. B.R.I.O.P. B.S.-dossier G.H. Bensen. Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 103.
- ⁸ M.v.D.-C.A.D. Archief Bureau Bijzondere Opdrachten (B.B.O.), R.V.V.-B.B.O., map 2: J.R.P. Crasborn. Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier G.H. Bensen. Vraaggesprekken auteur met J.R.P. Crasborn en G.H. Bensen, Heerlen, 2/30-10-1985 en met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986. C.A.B.R. Dossier J. Martens: verklaring P. Driessen en M. Erasmus. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: K.P.-Heerlen.
- ⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met J.R.P. Crasborn en G.H. Bensen, Heerlen, 2/30-10-1985 en met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986. B.R.I.O.P. B.S.-dossier G.H. Bensen.
- ¹⁰ Zie voor de meeste van deze acties en de bevrijding van Th. Crijns paragraaf VIII.5. van hoofdstuk VI (L.O.). R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: geschiedenis K.P.-Limburg; idem, map DK-4: rapport K.P.-Zuid-Limburg; idem, Coll. HSSPF, map 52-b: diverse Meldungen aus den Niederlanden, 9-8-1944. C.A.B.R. Dossier H. Puts: bijzonderheden uit het dagboek van de Limburgse Landwacht, juni-augustus 1944. Limburgs Dagblad, 4-5-1955, pp. 3 en 7. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986 en met F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986.
- ¹¹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: verslag sabotage te Simpelveld en verslag sabotage te Nuth. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531 (dossier ter inzage gegeven door kabinetschef Huynen). R.v.O. Coll. HSSPF, map 199-e: dagrapporten Nederlandse politie, 17-4-1944 en 18-4-1944 en niet gedateerde actie bij Hoensbroek. C.A.B.R. Dossier H. Puts: bijzonderheden uit het dagboek van de Limburgse Landwacht, juni-augustus 1944. Vraaggesprek auteur met J.A.L.

Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986. Limburgs Dagblad, 4-5-1955, pp. 3 en 7.

¹² Vraaggesprek auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986.

¹³ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁴ Ibidem. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map CF-4: betreft arrestatie A.B.-O. en W.R. Vraaggesprek auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986. A.R.A. B.O.O.M., inv. nr. 2.09.13, doos 151, map Nitsch: P.R.A.-Heerlen, nr. 126 (1947).

¹⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: verslag K.P.-Limburg; idem, map EC-3: verslag gesprek met J.H., 30-6-1947; idem, map DL-1: verslag bijeenkomst op kasteel in Well; idem, map DK-4: rapport F. van V. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: verslag A. Goede over K.P.-Limburg. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1252/2: "De Zwerver", juli 1948. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 746.

¹⁶ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport F. van V.; idem, map EC-4: verslag K.P.-Limburg; idem, map BH-1: verslag L.S., 29-7-1946; idem, map EC-4: verslag L.S., 25-6-1946; idem, map BI-4: verslag J. de G., april 1947; idem, map EC-2: rapport L. van D., algemeen overzicht ontwikkeling K.P.-Brabant. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 746. Het Grote Gebod, I, pp. 383 en 593. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1252/2: "De Zwerver", juli 1948; idem, inv. nr. 184/2. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, p. 103. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: verslag bijeenkomst te Roermond op 17-10-1946.

¹⁷ Het Grote Gebod, I, p. 595. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-3: betreft F.M.; idem, map BG-1: betreft F.M.; idem, map EC-4: verslag K.P.-Limburg. B.R.I.O.P. Archief B.B.O., R.V.V.-B.B.O., map 2: J.R.P. Crasborn. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: verslag bijeenkomst te Roermond op 17-10-1946. Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, pp. 106-107.

¹⁹ R.V.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: verslag K.P.-Limburg. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: verslag bijeenkomst te Roermond op 17-10-1946. Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1667: J. Frantzen, 2-7-1946. B.R.I.O.P. Archief B.B.O., R.V.V.-B.B.O., map 2: J.R.P. Crasborn. Het Grote Gebod, I, pp. 383-384.

²⁰ Vraaggesprek auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986. Van Aernsbergen, Onze Gevallen, pp. 105 en 107.

²¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers H.J.H. Bouten en J.H. Goossens. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: H. Bouten, 16-9-1946. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: verslag K.P.-Limburg. Vraaggesprekken auteur met H.J.H. Bouten, Sittard, 20-10-1985; mevr. W.E.M. Kötter-Van de Voort, Maastricht, 3-10-1985; G. Janssen, Reuver, 19-11-1985 en met F.P.J. Smulders, J.G. Arts en C. Claassens, Horst-America, 20-11-1985.

²² Vraaggesprek auteur met H.J.H. Bouten, Sittard, 20-10-1985.

²³ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EC-4: verslag K.P.-Limburg. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986.

²⁴ Collectie K. Koers, Winschoten-Doorwerth. Verslag Koers over K.P.-Zuid-Limburg.

- ²⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1560: "De Zwerver", 14-6-1947. Stichting '40-'45 Eindhoven.
- ²⁶ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.A. Knoop. Vraaggesprekken auteur met A.H. Gielens, Maastricht, 17-10-1985; J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986 en met J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985.
- ²⁷ Vraaggesprekken auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986; C.J.H. Janssen, Ulestraten, 11-6-1986 en met mevr. J.G. Scholten, Hilversum, 7-11-1985.
- ²⁸ R.v.O. Coll. Doc. II, 857-d. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-4: rapport K.P.-Zuid-Limburg.
- ³⁰ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N 516, dossier V: rapport onderzoek naar doodsoorzaak Coenen en Francotte door J.H. Beaumont. Collectie K. Koers, Winschoten-doorwerth. Verslag Koers over K.P.-Zuid-Limburg.
- ³¹ Het Grote Gebod, I, pp. 392, 414 en 595. De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 114-119, 294. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map BI-4: J. de G., april 1947; idem, map EC-2: verslag L. van D. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1292/2: verslag L. Scheepstra, 27-4-1950. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII A, pp. 258-260: verklaring L. Scheepstra.
- ³² Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met J.W.H. Frantzen, Sittard, 11-11-1985 en 31-10-1988 en met L. Jans, Eben Emael (B), 26-2-1988. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: verslag K.P.-Limburg; idem, map EC-4: verslag K.P.-Limburg. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., map berichten K.P.-O.D.-R.V.V.-L.O., brief 9-9-1944 in mededelingen nr. 1. Het Grote Gebod, I, p. 596. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 107.
- ³³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1926: dagboek G.S.C. III (bijgehouden door J.C. Gerritsen), 4-9-1944 en 10/18-9-1944. B.R.I.O.P. Archief B.B.O., R.V.V.-B.B.O., map 2: J.R.P. Crasborn. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: rapport J.C. over K.P., zomer 1944. R.v.O. Coll. 190 A, XVI C. De Nieuwe Limburger, 17-9-1969: artikel J. Kockelkoren.
- ³⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1926: dagboek G.S.C. III, 8-9-1944 en 10-9-1944. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 298. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met J.F.H. Mulders, Venlo, 16-6-1986; mevr. M. van Mansum, Maastricht, 16-10-1985; G. Janssen, Reuver, 19-11-1985; F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986; W.F.Th. van Boekhold, Velden, 7-10-1985; J. Schade, Venlo, 21-10-1985; mevr. J.G. Scholten, Hilversum, 7-11-1985; Th. Gijssen, Spaubeek, 28-5-1986; C.J.H. Janssen, Ulestraten, 11-6-1986; J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986; mevr. J.S. Huskens, Tongeren (B), 23-10-1985; H. Hanssen, Venray, 13-11-1986; J.R.P. Crasborn en G.H. Bensen, Heerlen, 2/30-10-1985; J. Fober, Schinnen, 15-5-1986 en met F. Rocks, Riemst (B), 15-12-1986.
- ³⁵ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII A, pp. 343-347: verklaring P.W. Hordijk. Hordijk leverde de voor Limburg bestemde explosieven af ten huize van de arts H.H.J. Crasborn in Swalmen. De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 119-121. B.R.I.O.P. Archief B.B.O., R.V.V.-B.B.O., map 2: J.R.P. Crasborn.
- ³⁶ Vraaggesprek auteur met G. Janssen, Reuver, 19-11-1985. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport K.P.-Noord-Limburg en rapport L.O.-L.K.P. in rayon Klimmen; idem, dossier VI: sabotage baanvak Schin op Geul-Wylré; idem, dossier XI: rapport telefoonspionage Roermond. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-

2: K.P.-Limburg, september 1944. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1926: oorlogsdagboek G.S.C. III, 4-9-1944. Het Grote Gebod, II, p. 463.

³⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1926: dagboek G.S.C. III, 7-9-1944. R.v.O. Coll. 190 A, XVI C. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 293.

³⁸ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 291, 293.

³⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VI: sabotageacties te Elsloo.

⁴⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1926: dagboek G.S.C. III, 12-9-1944.

⁴¹ R.v.O. Coll. 190 A, XVI C.

⁴² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag bijeenkomst op kasteel Well. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1926: dagboek G.S.C. III, 7-9-1944. B.R.I.O.P. B.S.-dossier A. Gödden. Vraaggesprekken auteur met H.L.J. Janssen, Neer, 25-10-1985 en met H.J.H. Bouten, Sittard, 20-10-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven. Hofwijk, Verzet, p. 57.

⁴³ Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met H.L.J. Janssen, Neer, 25-10-1985 en met G. Janssen, Reuver, 19-11-1985. Hofwijk, Verzet, p. 62. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nrs 570-572/2: brief Crasborn en Van Kooten, 9-9-1944.

⁴⁴ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 295. Het Grote Gebod, I, p. 401. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: rapport J.C. over K.P., zomer 1944.

⁴⁵ Hetgeen over de activiteiten van de K.P. in de bossen van Baarlo beschreven staat, is in belangrijke mate gebaseerd op het boek van Hofwijk, J.W., Verzet. De 66 dagen van Baarlo. Baarn, 1982 (met name pp. 66-207). Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 324-326. Het Grote Gebod, I, pp. 596-598. Collectie J. Crasborn, Heerlen. Dagrappporten K.P.-Baarlo, 2 oktober-9 november 1944. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 109-127. Paape, Donkere jaren, pp. 123-129. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DL-3: rapport J.C. over K.P., zomer 1944. Vraaggesprekken auteur met H.J.H. Bouten, Sittard, 20-10-1987; H.L.J. Janssen, Neer, 25-10-1985; G. Janssen, Reuver, 19-11-1985 en met J.R.P. Crasborn, Heerlen, 2/30-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Archief B.B.O., R.V.V.-B.B.O., map 2: J.R.P. Crasborn.

⁴⁶ Het Grote Gebod, II, pp. 580, 583-585, 588. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 556. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 177, 247. Vraaggesprek auteur met J.R.P. Crasborn, Heerlen, 2/30-10-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 840/2: geschiedenis van de S.T. door Tonnie Gerritsen; idem, inv. nr. 1539.

⁴⁷ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 176-177. De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 559, 562. Het Grote Gebod, II, pp. 580-582. M.v.D.-C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 2A: S.N.B.S.-organisatie; idem, Doc. B.S., inv. nr. 449/2: verslag J. de Groot en J. Borghouts; idem, inv. nr. 904/2. N.B. Bij ministeriële beschikking van 4 september 1947 werd als oprichtingsdatum van de Stoottroepen 21 september 1944 vastgesteld (Het Grote Gebod, II, voetnoot p. 581).

⁴⁸ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 177-178.

⁴⁹ S.H.C. Archief J.G. de Groot: verslag bespreking 13-1-1945. Vraaggesprekken auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986 en met J.R.P. Crasborn, Heerlen, 2/30-10-1985.

⁵⁰ Het Grote Gebod, II, p. 582. Vraaggesprekken auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 20/27-11-1986 en 4/11-12-1986; J.R.P. Crasborn, Heerlen, 2/30-10-1985 en met F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 247-248. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 556. M.v.D.-

- C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 2A: S.N.B.S.-organisatie; idem, Doc. B.S., inv. nr. 464/2: instructie B.J.C. van Kooten, 29-9-1944; idem, inv. nr. 904/2.
- ⁵¹ M.v.D.-C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 2A: S.N.B.S.-organisatie; idem, Doc. B.S., inv. nr. 387/2: rapport R.M.E.F. Sevenstern; idem, inv. nr. 1122/2: rapport J.J.G. Beelaerts van Blokland; idem, inv. nr. 1595. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 249.
- ⁵² Bemelmans en Lommers, "Stoottroepers in Westelijke Mijnstreek", pp. 219-232. Het Grote Gebod, II, p. 588. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 300. M.v.D.-C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 2A: S.N.B.S.-organisatie; idem, Doc. B.S., inv. nrs. 449/2, 463/2, 1539 en 1595; idem, inv. nr. 122/2: rapport J.J.G. Beelaerts van Blokland.
- ⁵³ M.v.D.-C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 3: S.N.B.S.-taken; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1122/2: rapport J.J.G. Beelaerts van Blokland. De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 764-768. Bemelmans en Lommers, "Stoottroepers in Westelijke Mijnstreek", pp. 219-232. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 199-201, 300.
- ⁵⁴ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 564-566, 757. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 387/2: rapport R.M.E.F. Sevenstern, 29-9-1944.
- ⁵⁵ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 761-762. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 449/2.
- ⁵⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nrs. 256/2, 1223/2 en 1458, rapport 24-12-1944. Bronzwaer, Maastricht bevrijd!, II, pp. 190-192.
- ⁵⁷ Het Grote Gebod, II, p. 588. M.v.D.-C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 3: S.N.B.S.-taken; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1122/2: rapport J.J.G. Beelaerts van Blokland en rapport B.J.C. van Kooten, 5-12-1944.
- ⁵⁸ Het Grote Gebod, II, p. 582. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., correspondentie sectie VIII, nrs. 640-750: samenstelling Staf Commando-Zuid. Vraaggesprekken auteur met J.R.P. Crasborn, Heerlen, 2/30-10-1985 en met H.J.H. Bouten, Sittard, 20-10-1987.
- ⁵⁹ Het Grote Gebod, I, pp. 303-304, 407 en II, p. 585. M.v.D.-C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 2A: S.N.B.S.-organisatie; idem, Doc. B.S., inv. nrs. 1033/2 en 1620. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 760.
- ⁶⁰ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos 1, nr. 1.
- ⁶¹ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 762-764.
- ⁶² Ibidem, p. 764.
- ⁶³ M.v.D.-C.A.D. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 3: S.N.B.S.-taken; idem, Doc. B.S., inv. nrs. 704/2, 904/2, 1439, 1539; idem, inv. nr. 1122/2: rapport majoor B. Buma, nr. 19 d.d. 22-12-1944. Het Grote Gebod, II, pp. 585, 589. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 327, 654.
- ⁶⁴ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 760. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1122/2: rapport J.J.G. Beelaerts van Blokland.
- ⁶⁵ S.H.C. Archief J.G. de Groot: rapport 14-12-1944, bespreking 28 en 29-11-1944, bespreking eind januari of begin februari 1945, bespreking 17-2-1945. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 760. Vraaggesprek auteur met H.J.H. Bouten, Sittard, 20-10-1987.
- ⁶⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1122/2: rapport majoor B. Buma, 16-1-1945; idem, inv. nr. 1088/2. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 327.
- ⁶⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nrs. 449/2, 904/2, 1088/2, 1522, 1539. Het Grote Gebod, II, pp. 589-590.

- ⁶⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1088/2.
- ⁶⁹ Het Grote Gebod, II, p. 585.
- ⁷⁰ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 760-761.
- ⁷¹ Het Grote Gebod, II, pp. 582-583. B.R.I.O.P. Dossier Verb. Off. t/m Zuivering, map B.N.S.-B.S.: vergadering Verb. Off. Verslag van de bespreking aangaande de Stoottroepen, 14-8-1945.
- ⁷² S.H.C. Archief J.G. de Groot: memorandum van S.T.-ers aan het Nederlandse volk (brochure) en verslag bespreking 14-8-1945. B.R.I.O.P. Dossier Verb. Off. t/m Zuivering, map B.N.S.-B.S.: vergadering Verb. Off. Verslag van de bespreking aangaande de Stoottroepen, 14-8-1945.
- ⁷³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 840/2: geschiedenis S.T. door Tonnie Gerritsen. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 760.
- ⁷⁴ B.R.I.O.P. Dossier Verb. Off. t/m Zuivering, map B.N.S.-B.S.: vergadering Verb. Off. Verslag van de bespreking aangaande de Stoottroepen, 14-8-1945.
- ⁷⁵ S.H.C. Archief J.G. de Groot: rapport J. de Groot, 12-11-1946.
- ⁷⁶ B.R.I.O.P. Dossier Verb. Off. t/m Zuivering, map B.N.S.-B.S.: vergadering Verb. Off. Verslag van de bespreking aangaande de Stoottroepen, 14-8-1945.
- ⁷⁷ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 761-762. Vraaggesprek auteur met A.H. Gielens, Maastricht, 17-10-1985.
- ⁷⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 904/2.
- ⁷⁹ Ibidem, inv. nrs. 449/2, 904/2, 1539. Het Grote Gebod, II, p. 590.
- ⁸⁰ B.R.I.O.P. Dossier Verb. Off. t/m Zuivering, map B.N.S.-B.S.: vergadering Verb. Off. Verslag van de bespreking aangaande de Stoottroepen, 14-8-1945. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nrs. 904/2 en 1539; idem, inv. nr. 449/2: rapport B. van Kooten, 17-7-1946.

Hoofdstuk VIII

De Ordedienst

I. Landelijk: mei 1940 - medio 1942

Na de capitulatie in mei 1940 gingen sommige militairen koortsachtig op zoek naar mogelijkheden om iets tegen de Duitse bezetter te ondernemen. Hoe men daaraan gestalte moest geven, was op dat moment nog niet duidelijk. In de loop van 1940 en 1941 ontstonden in het hele land kleine illegale groepjes van in Nederland achtergebleven en uit Duitsland teruggekeerde, gedemobiliseerde militairen. Sommigen overwogen naar Engeland uit te wijken om van daaruit de strijd voort te zetten. Anderen koesterden stoutmoedige plannen en beraamden de meest uiteenlopende acties tegen de bezetter en diens handlangers. Weldra bleek dat de geschikte middelen ontbraken, de kennis en ervaring veelal onvoldoende waren en vooral dat men voor zulke plannen een geoliede en wijdvertakte organisatie nodig had. Bovendien liep men zelf gevaar en werd de burgerbevolking vanwege eventuele Duitse represailles aan onnodige risico's blootgesteld. Aanhang en omvang van enige betekenis kregen zulke groepjes dan ook niet. Vaak lieten ze de oorspronkelijke plannen na enige tijd varen en gingen op in grotere verbanden, als ze tenminste niet voortijdig waren opgerold.

Een tweede categorie van oud-militairen gaf blijk van meer realiteitszin en begon allerlei, mogelijk belangrijke (militaire) inlichtingen te verzamelen en zocht naar wegen om de geallieerden daarvan op de hoogte te stellen. Verder verzamelde men wapens en verleende men bijstand aan personen die om uiteenlopende redenen naar neutraal of onbezet gebied probeerden uit te wijken. Sommigen stonden aan de wieg van de eerste illegale bladen en pamfletten of raakten betrokken bij de uitgave en verspreiding. Anderen gingen een stap verder en zochten naar objecten die geschikt waren voor het plegen van sabotage. Een derde categorie begon zich eveneens te organiseren, maar had haar twijfels over het nut van bovenstaande werkzaamheden en acties. Voor hen stond vast dat de bezetter vroeg of laat het land

zou moeten ontruimen en dat juist daarom niet vroeg genoeg kon worden begonnen met het treffen van een aantal noodzakelijke voorzieningen. In brede kring heerste een groot optimisme over een gunstige en zelfs spoedige afloop van de oorlog. Men ging ervan uit dat, zodra de Duitsers het land gedeeltelijk of geheel hadden verlaten, de nieuwe - wellicht tijdelijke - machthebbers terstond moesten beschikken over een landelijk apparaat dat borg stond voor orde en gezag. Hun stond met andere woorden een militair-politioneel en gezagsondersteunend lichaam voor ogen.¹ Wie met dat gezag moest worden bekleed, deed vooralsnog niet ter zake, het instrument stond centraal.

Hoewel de uitgangspunten nogal verschilden, gingen al die groepen en groepjes naarstig op zoek naar gelijkgezinden en streefden ze naar samenwerking. Soms lukte dat, maar vaak bleken de tegenstellingen niet te overbruggen. Vanwege het bijna openlijk gepraat over de plannen en de vele ingewijden en contactpersonen - een min of meer logisch gevolg van het gebrek aan ervaring op dit gebied en van een tot roekeloosheid leidend optimisme en zelfoverschatting - probeerden sommigen enige samenhang aan te brengen in de amorfte structuur en de onderlinge verdeeldheid waar mogelijk tegen te gaan. Er was sprake van een spontane en stuurloos verlopende ontwikkelingsfase.

In de tweede helft van 1940 ontstonden enkele grotere paramilitaire organisaties van méér dan plaatselijke of regionale betekenis. Twee daarvan zouden de grondslag vormen voor de Ordedienst of kortweg O.D.: het Legioen van Oud-Frontstrijders (L.O.F.) en een aanvankelijk kleine groep, die zich op grond van camouflage-overwegingen van meet af aan Ordedienst noemde.²

Het L.O.F., waarvan het zwaartepunt in het westen van het land lag, was opgericht om een leger op de been te kunnen brengen, zodra de geallieerde invasie ergens op de Westeuropese kust een feit was. Alle daarmee samenhangende en noodzakelijke voorbereidingen moesten worden getroffen in een tijd dat het nog niet zover was. De leiders gingen ervan uit, dat zich na de werving van een militair kader een sneeuwbaal effect zou voordoen: elke nieuwkomer zou op zijn beurt nieuwe krachten werven. Voorts rekende het L.O.F. het tot zijn taak de Britten in hun strijd te steunen door het verzamelen en doorgeven van militaire inlichtingen alsmede het voorbereiden en uitvoeren van sabotage. Verder

dan de voorbereidende fase kwam men niet. Begin april 1941 viel de leiding van het L.O.F. grotendeels in Duitse handen.³

Hetzelfde overkwam op 4 april 1941 de prille O.D.-organisatie door de arrestatie van haar voorman luitenant-kolonel J.H. Westerveld. Een belangrijk deel van het kader werd op of omstreeks die datum eveneens in hechtenis genomen. Kort tevoren waren de eerste fusiebesprekingen tussen de twee organisaties op gang gekomen. Ze verliepen niet vlot. De O.D. nam in theorie een passieve houding aan en wenste niet te hard van stapel te lopen. Ze zag pas een belangrijke taak voor haar weggelegd in de periode volgend op de aftocht van de bezetter. Dat zinde de leiding van het L.O.F. met haar offensieve doelstelling niet.⁴

Los van deze twee initiatieven in militaire kring was in augustus 1940 een groepje ontstaan rond de Haagse wijnkoper jhr. J. Schimmelpenninck. Het was hem niet ontgaan dat overal kleine verzetsformaties tot stand kwamen. Schimmelpenninck voelde zich geroepen hierin structuur en coördinatie aan te brengen. Daarnaast ging hij zich toeleggen op de vorming van een organisatie die meteen na het vertrek van de Duitsers het civiel landsbestuur in handen zou kunnen nemen. Daartoe diende men zich vooraf te vergewissen van voldoende steun, oordeelden Schimmelpenninck c.s. Hij polste zijn oom, de oud-commandant van het veldleger, jhr. W. Röell. Schimmelpenninck was aan het juiste adres. Röell speelde al langer met de gedachte een militaire organisatie op te bouwen, die borg zou kunnen staan voor orde en rust gedurende de te verwachten gezagsloze periode tussen de aftocht der Duitsers en de terugkeer van de koningin uit Londen. Hij voerde daarover overleg met verscheidene personen. Zijn denkbeelden sloten nauw aan bij die van Schimmelpenninck. Met betrekking tot de militair-organisatorische component vond Röell bij J.H. Westerveld gehoor. Deze deed zich kennen als een energiek en kundig organisator. Nog vóór het einde van 1940 slaagde hij erin het militair netwerk, de Ordedienst, in grote delen van het land op te bouwen. Röell trad op als commandant van de O.D., Westerveld als chef-staf.⁵

Zowel Röell als Schimmelpenninck waren van mening, dat een actief optreden van de O.D. in de laatste en beslissende oorlogsfase tot de mogelijkheden behoorde, maar ze maakten dat afhankelijk van enkele grondvoorwaarden. Men moest in elk geval over voldoende wapens en munitie beschikken. Het accent lag evenwel

op de periode na de Duitse aftocht. Voor een mogelijke invulling van het interim-bestuur liet Schimmelpenninck zich leiden door de gebeurtenissen in 1813, toen de Franse legers het land hadden ontruimd en een tijdelijk bestuur de macht had overgenomen. Het "Voorlopig Bewind" zou, net als toen, moeten bestaan uit twee burgers en één militair: de gewezen gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, jhr. mr. B.C. de Jonge, de gepensioneerde militair Röell en Schimmelpenninck zelf. Teneinde voldoende steun voor dit plan te verwerven, voerde Schimmelpenninck besprekingen met ambtenaren op de ministeries en in de staatsbedrijven. De machtswisseling moest immers snel en soepel verlopen. In de korte tijd dat hij met de leiding van de O.D. was belast, sprak hij ook met vertegenwoordigers van politieke partijen, maar dáár ontmoetten zijn denkbeelden de nodige scepsis. Hij zette echter door, maar verloor de noodzakelijke voorzichtigheid uit het oog. Door de vele gesprekken en illegale contacten werden (te) veel personen ingewijd. Bovendien deed Schimmelpenninck enkele naïeve en onverstandige dingen: hij liet briefpapier drukken met het opschrift "Voorlopig Bewind" en een foto maken van het driemanschap.⁶

Wat Westerveld van Schimmelpennincks activiteiten wist en of hij ermee instemde, staat niet vast. Hij had gedurende de tweede helft van 1940 zijn handen vol aan de organisatie en verdere uitbouw van de O.D. Niet Schimmelpenninck maar Westerveld knoopte namens de O.D. de eerste gesprekken aan met leidende personen uit de vooroorlogse politiek. Sedert het najaar van 1940 trad Westerveld tòch al steeds vaker op de voorgrond, omdat zijn commandant Röell tussen 7 oktober en 31 januari 1941 als gijzelaar zat opgesloten in het kamp Buchenwald. Na zijn terugkeer in Nederland - het resultaat van een met succes gesimuleerde hartkwaal - hield Röell zich, mede op aandringen van Westerveld, op de achtergrond, omdat de bezetter zijn doen en laten nauwlettend in de gaten hield.⁷ Niet zijn visie op de rol van de O.D., maar die van Westerveld was vanaf oktober 1940 doorslaggevend. Merkwaardig genoeg hield de chef-staf van de O.D. er twee, nogal uiteenlopende opvattingen op na. In sommige kringen verklaarde hij dat de bezetter tè sterk was en de O.D. een passieve, afwachtere houding moest aannemen tot het vertrek van de Duitsers. Elders liet hij - vertrouwelijk - een heel ander geluid horen: met geselecteerde groepen of mobiele reserves zou op een geschikt

tijdstip de strijd met de Duitsers moeten worden aangeboden. Daarom achtte hij het raadzaam naast militaire inlichtingen ten behoeve van de Britten ook wapens te verzamelen. Voorts rekende hij het tot de taak van de O.D. de eigen en andere illegale organisaties te beschermen en te ondersteunen door (potentiële) verraders onschadelijk te maken, onderduikadressen te zoeken en papieren te vervalsen.⁸

Wat Westerveld precies voor ogen stond, zou nooit duidelijk worden. Door infiltratie en loslippigheid kreeg de Sipo vat op de organisatie. Westerveld en een aantal van zijn gewestelijke en plaatselijke commandanten werden, zoals gezegd, begin april 1941 gearresteerd. Tijdens het zogeheten eerste O.D.-proces, een jaar later, werden 79 doodvonnissen uitgesproken, waarvan 72 vonnissen werden voltrokken. Westerveld werd op 3 mei 1942, vermoedelijk meteen na aankomst in het kamp Sachsenhausen, doodgeschoten.⁹

Zijn opvolger, de luitenant-kolonel van de marechaussee P.M.R. Versteegh uit Bussum, slaagde er in juni 1941 in een fusie tot stand te brengen tussen de O.D. en de restanten van het eveneens in april 1941 uiteengeslagen L.O.F. Hij trok de lijn van Westerveld door, maar stelde zich ondubbelzinniger op ten aanzien van een deelname van de O.D. aan de geallieerde strijd zodra die in de eindfase was gekomen.¹⁰ Er rustte een zware taak op Versteegh. Hij moest een belangrijk deel van de organisatiestructuur herstellen. Hij begon met de opbouw van een interne verbindingdienst. Evenals zijn voorganger probeerde hij de organisatie een breder draagvlak te geven door nieuwe contacten te leggen. Hij sprak met enkele politieke vertegenwoordigers en zette uiteen dat hij de O.D. als de militair-politionele arm van het wettig Nederlands gezag beschouwde, zodra dat in Den Haag zou zijn teruggekeerd. Deze zienswijze legde Versteegh vast in de "Richtlijnen voor gewestelijke-, districts-, en plaatselijke commandanten". Kort daarna, op 12 september, werd hij gearresteerd en in mei 1942 gefusilleerd.¹¹

Röell, in naam nog steeds commandant van de O.D., achtte nu kennelijk het tijdstip gekomen om in te grijpen. Hij benoemde Schimmelpenninck tot chef-staf. De twee hadden hun plan inzake het instellen van een Voorlopig Bewind, dat boven de politieke partijen diende te staan, in de periode dat de O.D. werd geleid door de meer democratisch gezinde en tot politiek overleg gene-

gen Westerveld en Versteegh niet waar kunnen maken, maar evenmin losgelaten. De denkbeelden van Röell en Schimmelpenninck vielen niet bij iedereen in goede aarde. De sociaal-democraat J.J. Vorrink maakte zich ernstige zorgen over de autoritaire opvattingen van de O.D. van dat moment.¹² Twee maanden nadat Schimmelpenninck de leiding van de O.D. op zich had genomen, op 13 november 1941, kwam een voorlopig en onverwacht einde aan de zorgen van de socialistische voorman. Die dag werd Schimmelpenninck in zijn woning gearresteerd. In 1943 verscheen hij voor een executiepeloton.¹³

Begin december 1941 nam de majoor der infanterie N. Tibo op verzoek van Röell de functie van chef-staf op zich. In de voorafgaande weken had de adjudant van Schimmelpenninck, de adelborst G.A. Dogger, de functie waargenomen. In organisatorisch opzicht deed of kon Tibo weinig doen. Wèl verschenen er onder zijn verantwoordelijkheid in april 1942 nieuwe, tamelijk nauwkeurig omschreven richtlijnen, die op sommige onderdelen onmiskenbaar elementen bevatten uit de politieke denkwereld van Schimmelpenninck. Het concept dat Tibo in maart 1942 werd voorgesteld was weliswaar gebaseerd op de directieven van Versteegh, maar aangevuld en op enkele punten gewijzigd door de luitenants C. Navis en P.C. Vroom. Zij hadden met onder anderen Dogger enige tijd in de naaste omgeving van Schimmelpenninck doorgebracht en deelden klaarblijkelijk diens denkbeelden. Voortaan stond de O.D. onder bevel van het Voorlopig Bewind. Opnieuw leek de organisatie in autoritair vaarwater te geraken.¹⁴

Als gevolg van het terugvoeren in krijgsgevangenschap van ruim tweeduizend Nederlandse beroepsmilitairen op 15 mei 1942 liep de O.D. opnieuw zware klappen op. Talrijke kaderleden vielen weg of trokken zich ijlings terug. Ook Tibo begaf zich in krijgsgevangenschap en werd op 13 juni 1942 alsnog door de Sipo gearresteerd. Hij overleed op 28 januari 1945 in een Duitse gevangenis. Het laatste uur leek te hebben geslagen voor de militaire organisatie. Tussen begin 1941 en de zomer van 1942 had de O.D. ruim 450 medewerkers verloren.¹⁵

In deze hachelijke maanden van 1942 vroegen enkele overgebleven kaderleden jhr. P.J. Six, reserve-ritmeester der huzaren, de functie van chef-staf op zich te nemen. Hij vervulde die rol reeds in het gewest Amsterdam. Na enige aarzeling besloot Six in augustus 1942 gevraagd te worden aan het verzoek op voorwaarde dat

hij zich zou terugtrekken, zodra een meer geschikte kandidaat was gevonden.¹⁶ Een van zijn eerste beleidsdaden was de overplaatsing van het hoofdkwartier van Den Haag naar Amsterdam. Diezelfde maand, omstreeks 20 augustus, werd Röell voor de tweede keer gearresteerd. Hij bleef tot de bevrijding in detentie, zodat Six gedurende de laatste bezettingsjaren alleen leiding gaf aan de O.D.¹⁷

II. Limburg 1940-1942: algemene ontwikkeling

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van het ontstaan van de Ordedienst in Limburg, dat wil zeggen: de Ordedienst als een organisatie met nauw omschreven doelstellingen. Waarom deze kanttekening vooraf? Individuele O.D.-ers waren betrokken bij allerlei verzetsactiviteiten. Dergelijke werkzaamheden behoorden vrijwel nooit tot de expliciete taakstelling van de O.D. zoals vervat in de richtlijnen en de instructies aan de gewestelijke commandanten en geschieden doorgaans in samenwerking met medewerkers van andere verzetsorganisaties. Het zou onjuist zijn zulke illegale bijdragen van individuele O.D.-ers op het conto te schrijven van de organisatie. Hier worden uitsluitend de verzetsactiviteiten besproken die expliciet samenhangen met de O.D. als organisatie of een direct gevolg waren van de door de O.D.-leiding verstrekte aanwijzingen en instructies. Acties van O.D.-ers buiten O.D.-verband komen in de betreffende hoofdstukken aan bod.

In Venlo woonde de in december 1938 eervol ontslagen reservegeneraal-majoor J.R.L. Jans. Hij werd op 30 november 1874 in Soerabaja (Nederlands-Indië) geboren en behaalde in 1895 het einddiploma aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda. In 1930, nadat hij vijf jaar in de rang van tweede- en eerste-luitenant bij de Koninklijke Landmacht in Nederlands-Indië had gediend, werd Jans, inmiddels opgeklommen tot de rang van kolonel, benoemd tot commandant van de Vijfde Infanterie Brigade. Twee jaar later kreeg hij voor het eerst eervol ontslag en ging hij met pensioen. Kennelijk beschikte de kolonel nog over genoeg energie, want hij nam opnieuw dienst en maakte zich tot maart 1937 verdienstelijk als instructeur bij militaire herhalingscur-

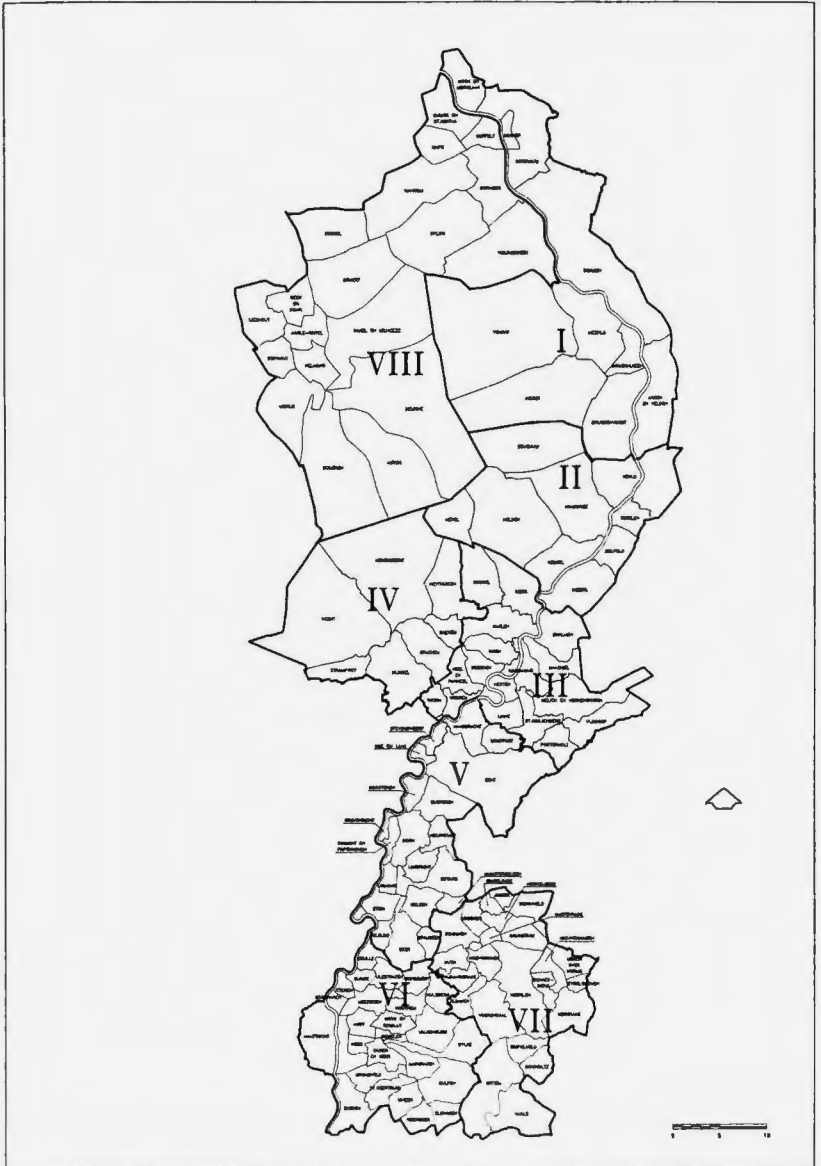
sussen. Bovendien commandeerde hij tussen 1932 en december 1938 het Landstormkorps "Limburgse Jagers", een onderdeel van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm (B.V.L.).¹⁸ De B.V.L. was opgericht na de mislukte revolutiepoging in november 1918 van de leider van de S.D.A.P. in de Tweede Kamer, P.J. Troelstra, en bestond uit geoefende militairen van overwegend rooms-katholieke en anti-revolutionaire huize. Nadien fungeerde het vrijwilligerskorps hoofdzakelijk ter handhaving en versterking van de binnenlandse veiligheid. In juli 1933 volgde een reorganisatie en werd de sterkte opgevoerd tot tachtigduizend man.¹⁹ Toen Jans in december 1938 ontslag nam, werd hij wegens zijn vele verdiensten en lange militaire loopbaan bevorderd tot reserve-generaal-majoor.²⁰

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog beschikte Jans over talrijke contacten in hoge militaire kringen. Niettemin duurde het tot eind 1940 voordat een verbinding met de O.D. tot stand kwam. Vóór die tijd was er uitsluitend sprake van enkele losse, incidentele contacten. Jans onderhield via een zekere Canoy uit Nijmegen zijdelings contact met een paramilitaire organisatie met de naam "Oranjegarde" of "Oranjewacht". De cellist N. van der Stad bracht hem in verbinding met ir. B. ten Bosch uit Bussum, één van de oprichters van het L.O.F.²¹

Van meer belang waren de contacten die zijn 22-jarige zoon Leo legde. Vaandrig L. Jans, die in de meidagen onder meer in Spijk bij Gorcum was gelegerd, reisde na de demobilisatie in juni 1940 naar Den Haag om personen te zoeken die hem konden helpen naar Engeland uit te wijken. Vooralsnog strandden zijn plannen.²² Jans junior gaf niet op en poogde via familie, vrienden en kennissen nieuwe verbindingen te leggen met personen of met een organisatie die zich met het overbrengen van oud-militairen naar Engeland bezighield(en). Begin september 1940 reisde hij opnieuw naar de hofstad. Enkele tussenpersonen introduceerden hem eind november 1940 bij de eerste-luitenant A.C. Nout, werkzaam op het Bureau Afwikkeling Landmacht in Den Haag. Nout kon hem niet helpen, omdat er als gevolg van verraad op dat moment geen mogelijkheid bestond militairen naar Engeland te sluizen. Bovendien drukte de eerste-luitenant hem op het hart dat hij er beter aan deed in Nederland te blijven en zich hier nuttig te maken. Hij vertrouwde Jans jr. toe dat er reeds een militaire verzetsorganisatie bestond en vroeg hem of hij bereid was voor

deze organisatie in Limburg te werken. Jans' vader speelde al enige tijd met de gedachte een militaire verzetsformatie op te bouwen. De vaandrig lichtte Nout hierover in en vertelde dat zijn vader vanwege zijn lange militaire loopbaan talrijke (oud-) militairen kende en hun vertrouwen genoot. Nout begreep dat vader en zoon Jans een substantiële bijdrage aan de versterking en uitbouw van de prille militaire verzetsorganisatie zouden kunnen leveren en introduceerde L. Jans bij het voormalig hoofd van de verbindingdienst van de Vesting Holland, luitenant-kolonel J.P. Bolten in Wassenaar. Nadat Jans nogmaals zijn verhaal had gedaan, zond Bolten hem huiswaarts met het verzoek zijn vader naar Den Haag uit te nodigen.²³ Jans sr. sprak in de hofstad onder meer met generaal-majoor H.D.S. Hasselman, de kapitein van de Koninklijke Marechaussee H.D.J. Ellens en luitenant-kolonel Bolten.²⁴ Bolten bleek een naaste medewerker van Hasselman, voormalig directeur van het Bureau Materieel Landmacht. De twee waren aangesloten bij de "Stijkelgroep", een organisatie, vernoemd naar de student J.A. Stijkel, die militaire inlichtingen verzamelde en radiografisch contact met Engeland probeerde te krijgen. De groep koesterde plannen om "zodra de Duitsers zouden terugtrekken, het bestuur in handen te nemen": voornemens die veel verwantschap vertoonden met die van de O.D.²⁵ Kort tevoren waren de Stijkelgroep en de organisatie van Westerveld met elkaar in aanraking gekomen. Hasselman vertelde over de rol van Röell, een goede bekende en leeftijdsgenoot van Jans. Het versterkte Jans vertrouwen in de O.D. Hij nam het gewestelijk commando voor de O.D. in de provincie Limburg op zich. Na zijn terugkeer in Venlo ontwierp hij begin 1941, conform de meegegeven instructies, de militaire organisatie en deelde de provincie in zeven districten in. Evenals het leidend O.D.-kader in Den Haag ging Jans ervan uit dat zijn organisatie na de aftocht van het bezettingsleger het militair bestuur in de provincie in handen zou nemen. De op 19 april 1940 voor het gehele land afgekondigde staat van beleg was immers niet opgeheven. Jans toog aan het werk en reisde als levensverzekeringsagent door de hele provincie op zoek naar geschikte kandidaten voor de zeven, eigenlijk acht districtscommando's, want ook Helmond werd tot het gewest Limburg gerekend. Veel van de door hem gepolste beroepsofficieren voelden er niets voor. Sommigen

Kaart 50. Districtsindeling Gewest 19 Ordedienst

noemden het zelfmoordplannen of weigerden op grond van de door hen als beroepsmilitair afgelegde eed niets ten nadele van het Duitse Rijk te ondernemen. Méér respons kreeg hij in kringen van reserve- en onderofficieren van de Vijfde Infanterie Brigade, waarover hij zelf het commando had gevoerd, en het Landstormkorps "Limburgse Jagers". Uit hun midden stelde hij ook de gewestelijke O.D.-staf samen.²⁶ Jans' belangrijkste steunpilaren waren naast zijn zoon zijn naaste medewerker M.M.C.H. Russel en zijn chef-staf, de gewezen eerste-luitenant der artillerie K.Ch.C.F. Receveur. De kapitein der artillerie W.A.M. Loomans werd zijn adjudant. Andere belangrijke functies waren weggelegd voor de reserve-eerste-luitenant J.T. Talens, hoofd van de verbindingdienst, rechercheur bij de Venlose politie H.H. Pollaert, inlichtingenagent, en de reserve-eerste-luitenant J.F. Gijsbers. Laatstgenoemde kreeg in 1943 het commando over een te vormen gewestelijke reserve, waaraan een belangrijke taak was toebedeeld bij de overname van het gezag na de aftocht van de bezetter.

Jans jr. kreeg diverse taken: hij moest een troependetachement formeren en commanderen, dat ter beschikking zou staan van de gewestelijke staf. Voorts trad hij op als koerier voor zijn vader en onderhield hij met steun van de sergeant-capitulat W.F.Th. van Boekhold het contact met de districtscommandanten.²⁷ De verbinding tussen het Algemeen Hoofdkwartier van de O.D. (A.H.K.-O.D.) en Venlo werd onderhouden door de landelijke verbindingsofficieren N. van der Stad, H. van As, J.F.H. de Jonge Mellij, F.N. Dudok van Heel - zij zouden allemaal in Duitse handen vallen en gefusilleerd worden - en C. Navis.²⁸

De werving van de O.D.-ers geschiedde volgens het "vijf-vingersysteem", een organisatiemethode waarbij één persoon vijf medewerkers aanzocht die elkaar niet kenden. Die moesten op hun beurt elk vijf nieuwe medewerkers aanwerven. Op die manier hoopte men de organisatie bij eventuele arrestatie van één of meer leden te beschermen. Zo ontstonden in de loop van 1941 de ruwe contouren van de Ordedienst.²⁹

In september 1941 bereikten de "Richtlijnen voor de gewestelijke, districts- en plaatselijke commandanten" van het Centraal Bureau van de O.D. (naderhand omgedoopt in A.H.K.-O.D.) Jans in Venlo. Vooral punt twee van de Algemene Bepalingen stelde sommigen in Venlo teleur. Daarin stond namelijk: "De organisatie treedt pas in werking nadat de vijandelijke bezetting het land heeft

verlaten en dan nog eerst nadat de gewestelijke commandanten van het alsdan in Den Haag gevormde bewind het bevel daartoe zullen hebben ontvangen. Afwijking hiervan, dat wil zeggen handelen te dien aanzien op eigen initiatief is onder geen omstandigheid toegelaten".³⁰ Men moest met andere woorden afwachten tot het moment waarop de Duitsers waren vertrokken. Generaal-majoor Jans lichtte de passage toe en verzekerde dat de richtlijnen meer als camouflage moesten worden opgevat dan als bindende voorschriften. Als de O.D. tijdig werd bewapend, kon er daadwerkelijk tegen de Duitsers worden opgetreden.³¹

De interpretatie van de richtlijnen liep dus nogal uiteen. Als ze strikt werden opgevolgd, liepen de betrokkenen relatief weinig gevaar. De grootste risicofactor, het aankopen of proberen aan te kopen van wapens, viel weg, omdat dit expliciet was verboden.³² Zij, die zich niet met de richtlijnen konden verenigen en van mening waren met een schijndocument van doen te hebben, hadden de handen vrij om allerlei illegale activiteiten te ontplooiën. Binnen de gelederen van de O.D. vormden zij evenwel een minderheid. De meeste O.D.-ers gaven er de voorkeur aan zich te houden aan de letter van de tekst. Geheime schriftelijke instructies die tot actief verzet in welke vorm dan ook aanspoorden, bestonden niet. Wèl is het mogelijk dat er, ook in leidende O.D.-kringen, bij gelegenheid over werd gedebatteerd. Bij de bespreking van de O.D. in de afzonderlijke districten komen we op deze aangelegenheid terug.

De ontwikkeling van de O.D. gedurende 1941 verliep zonder veel problemen, maar het voorjaar van 1942 bracht enige tegenspoed. Jans was met de O.D. in contact gekomen via onder meer Hasselman en Bolten. Deze twee waren, net als Westerveld, begin april 1941 gearresteerd en moesten zich verantwoorden tijdens het zogeheten "Stijklproces". Aangenomen mag worden, dat toen zijdelings de aandacht op Jans is gevestigd. Op 14 maart 1942 informeerde de Sipo-Maastricht bij de Venlose politie naar het adres van Jans. Men wilde hem de volgende dag spreken. Dat kwam rechercheur H. Pollaert ter ore die Jans terstond waarschuwde. De gewestelijke commandant dook in Hattem bij Zwolle onder en belastte zijn zoon met de waarneming van de lopende zaken. Voortaan ontving Jans jr. de landelijke koeriers, gaf de berichten aan zijn vader door en bracht diens instructies aan de districtscommandanten over.³³

Een grotere tegenslag was het bevel dat de Nederlandse beroeps-officieren zich op 15 mei 1942 moesten melden in over het hele land verspreide kazernes. Hitler had dat medio april persoonlijk verordonneerd, omdat van militaire kringen kennelijk veel verzetsimpulsen uitgingen. In Roermond lag één van de aangewezen kazernes. Eenmaal gearriveerd, gingen de deuren op slot en kregen de veelal nietsvermoedende militairen te horen dat ze opnieuw in krijgsgevangenschap zouden worden afgevoerd.³⁴ Omdat Jans naast reserve-officieren ook beroepsofficieren in de O.D. had opgenomen, verloor de organisatie een deel van haar kader. Twee districten raakten hun commandant kwijt. De opengevallen plaatsen werden in de loop van 1942 tijdelijk of definitief bezet door reserve-officieren.

III. Landelijk: de O.D. tussen medio 1942 en de bevrijding: doelstellingen en positiebepaling

Na de arrestatie van Schimmelpenninck en Röell liet de leiding van de O.D. geleidelijk het denkbeeld varen om in de bevrijdingsdagen een "Voorlopig Bewind" in te stellen. De nieuwe chef-staf, jhr. P.J. Six, wilde de organisatie buiten de politiek houden en er een louter militair gezagsinstrument van maken. In een memorandum van 20 oktober 1942 aan de Nederlandse regering verklaarde Six, dat de vorming van politiek georiënteerde driemanschappen of interim-regeringen slechts verwarring zou stichten bij de bevrijding en fatale gevolgen voor Nederland kon hebben. Door de op 19 april 1940 afgekondigde staat van beleg als uitgangspunt te nemen verlegde hij het accent. Op 13 mei 1940 hadden de naar Engeland vertrekkende ministers het regeringsgezag overgedragen aan de opperbevelhebber van de land- en zeestrijdkrachten. In die situatie was sindsdien geen verandering gekomen. Dus, zo meende Six, was het volstrekt logisch en legitiem dat het gezag na de aftocht van de Duitsers opnieuw zou toevallen aan een opperbevelhebber tot het tijdstip waarop de koningin en haar ministers in Nederland zouden zijn teruggekeerd. Dat de commandant van de O.D., die immers over een landelijk gezagsinstrument kon beschikken, tevens als opperbevelhebber zou optreden, lag in Six' visie voor de hand.

Tot de bevrijding deed de chef-staf van de O.D. er alles aan om te zorgen dat zijn organisatie daadwerkelijk de beoogde rol kreeg, liefst met goedkeuring van de regering. Koningin en regering zouden een Nederland moeten aantreffen, waar dank zij de inspanningen van de O.D. rust en orde heersten.³⁵ Uiteraard waren er critici die dit streven met scepsis en zorg bezagen. Effende Six wellicht de weg naar een militaire dictatuur? Hield de beoogde handhaving van rust en orde bijvoorbeeld in dat "communisten en andere eventueel oproerige elementen" - zoals in een instructie aan de districtscommandanten van de O.D. van januari 1944 stond³⁶ - als potentieel gevaarlijk werden beschouwd en mogelijk zouden worden geïnterneerd? De echo van Troelstra's revolutiepoging in november 1918 klonk nog steeds krachtig door, zeker in leidende O.D.-kringen, óók bij Six. Iets dergelijks mocht onder geen beding opnieuw gebeuren.³⁷

De O.D. moest dus paraat staan op het moment dat een beroep op haar werd gedaan. Met het oog hierop bouwde Six de organisatie verder uit, liet de als gevolg van de terugvoering in krijgsgevangenschap van de beroepsofficieren in mei 1942 opengevallen posten opnieuw bezetten en trachtte verbroken contacten te herstellen. Veel steun ondervond hij daarbij van zijn "adjudanten" C. Navis en F.J.Chr. Bührmann.

Van zijn voorgangers erfde Six niet alleen het streven naar een leidende rol voor de O.D. na de bevrijding. De optie om de geallieerde strijd op Nederlands grondgebied metterdaad te ondersteunen was afhankelijk van een adequate bewapening. Hoewel van dat laatste geen sprake was, werden de noodzakelijke voorbereidingen wèl ter hand genomen. Het was zowel voor de eigen organisatie als voor de geallieerden van wezenlijk belang steeds zo goed en actueel mogelijk geïnformeerd te zijn over de sterkte en posities van de Duitse strijdkrachten alsmede hun eventuele plannen ter vernietiging van belangrijke waterstaatkundige bouwwerken als dijken, dammen en bruggen. De majoor der genie J. Kok werd met die taak belast en organiseerde de inlichtingen-sectie van de O.D. Six wist te bewerkstelligen dat enkele zelfstandig opererende inlichtingengroepen tot de organisatie van Kok toetraden. Het bleek een effectieve dienst: vanaf de zomer van 1943 werden talrijke waardevolle rapporten, vooral op waterstaatkundig terrein, opgemaakt. Naast een inlichtingendienst had de organisatie behoefte aan een eigen binnenlandse radioverbin-

dingsdienst: van vitaal belang voor de realisering van beide doelstellingen. J. Thijssen begon met de opbouw en na zijn vertrek uit de O.D., eind 1943, werd het radionet kwalitatief verbeterd onder leiding van ir. J.P. Heyboer. In de zomer van 1944 was het net in het gehele land operationeel. Bovendien kon de O.D. gebruik maken van een landelijk clandestien telefoonnet.³⁸

Alle voorbereidingen van Six vloeiden voort uit de premisse dat de taakstelling van de O.D. door de regering in Londen zou worden erkend en gesanctioneerd. Hij verzond zijn memorandum van 20 oktober 1942 twee keer naar de regering. Pas in juli 1943 kreeg hij antwoord, ondertekend door de minister van Oorlog ir. O.C.A. van Lidth de Jeude. Daarin stond, dat op het tijdstip van de bevrijding een bijzondere staat van beleg van kracht zou worden en een Militair Gezag zou worden ingesteld met ruimere bevoegdheden dan tijdens de vroegere staat van beleg. Alle daarmee samenhangende (ontwerp)besluiten zouden in Engeland worden genomen. De regering, aldus Van Lidth de Jeude, kon zich in grote lijnen verenigen met de taak die de Ordiedienst op het moment van de bevrijding op zich wilde nemen, maar het redigeren van de precieze tekst moest worden overgelaten aan een door de koningin te benoemen opperbevelhebber. De O.D. was, net als de politie, een nuttig gezagsinstrument waarvan gebruik zou worden gemaakt, echter onder rechtstreeks bevel van het Militair Gezag. Het was niet uitgesloten dat er binnen het apparaat van het Militair Gezag, wegens gebrek aan personeel, ruimte bestond voor de aanstelling van O.D.-functionarissen. Tenslotte merkte de minister op dat, als de beoogde opperbevelhebber onverhoopt niet tijdig ter plaatse was, diens instructies voor handhaving van de openbare orde vanuit Londen aan de O.D. konden worden overgegeven. Van lange duur zou die O.D.-taak echter niet kunnen zijn.³⁹

Vanzelfsprekend toonde Six zich tevreden: de door hem en zijn medewerkers verrichte inspanningen waren niet voor niets geweest. Integendeel, de regering onderschreef de ideeën over de aanstaande rol van de O.D. grotendeels en, belangrijker nog, schiep bovendien enige ruimte voor de commandant-O.D. om, als het nodig mocht zijn en slechts voor zeer korte duur, namens de opperbevelhebber de openbare orde te garanderen. Juist op die korte gezagsloze periode kwam het volgens Six aan: als er een

kans bestond op het uitbreken van "woelingen", dan zou dat het moment zijn. Tengevolge van deze nogal ruime interpretatie van het regeringsschrijven ging de O.D. zich met nog meer nadruk toeleggen op haar rol na de bevrijding als de opperbevelhebber er nog niet zou zijn: het eigenhandig handhaven van orde en rust. Bovendien ontstond er een superioriteitsgevoel bij de O.D., want koningin en kabinet hadden immers toegestemd in een mogelijke leidende functie rond de bevrijding.⁴⁰ Six nam de jurist mr. C.J.F. Caljé in de arm om een handleiding te schrijven voor de uitoefening van het militair gezag, welke moest aansluiten op de van 23 mei 1899 daterende "Wet op den Staat van Oorlog en Beleg". Dit alles leidde ertoe, dat de gewestelijke O.D.-commandanten ervan overtuigd raakten ten tijde van de bevrijding te zullen worden belast met het militair gezag.⁴¹

Uit de berichten en telegrammen, die Six vanaf de tweede helft van 1943 ontving, bleek dat de chef-staf O.D. het regeringsantwoord van juli nogal vrij interpreteerde. Terwijl "Londen" bij herhaling beklemtoonde dat de O.D. ondergeschikt zou zijn aan de te benoemen opperbevelhebber, bereidde Six zijn organisatie voor op een zelfstandige en algemene taak. Hij was van mening dat, als de O.D. onverhoopt toch niet een zelfstandige taak zou krijgen, de organisatie altijd nog ten dienste van de opperbevelhebber kon worden gesteld. De oorzaak van dit misverstand lag waarschijnlijk in het feit dat men in Londen kennelijk onvoldoende onderscheid maakte tussen een kortstondig zelfstandig optreden van de O.D. en een in dienst stellen van de O.D. van een opperbevelhebber.

Naar aanleiding van berichten uit bezet gebied dat de O.D. zich voorbereidde op de uitoefening van het Militair Gezag en zich bezighield met de vraag wie te bekleden met het gezag in de overgangstijd, reageerde "Londen" op 5 juni 1944 eindelijk met meer duidelijkheid. Aangaande de kwestie wie het (eenhoofdig) gezag tijdens bedoeld "vacuüm" zou uitoefenen, werd vooralsnog geen uitsluitsel gegeven. Van de diensten der O.D. kon slechts gebruik worden gemaakt op voorwaarde dat deze organisatie zich meteen onder het bevel van het Militair Gezag zou stellen.⁴² Bovendien kwam men in Londen stilaan tot de overtuiging dat in bezet gebied géén communis opinio bestond over het voornemen de O.D. met de uitoefening van het Militair Gezag te belasten tijdens een mogelijk gezagsvacuüm.

Inmiddels streden de geallieerden op de Franse westkust, de hoogste tijd dus om de O.D. nauwkeurig in te lichten over hetgeen van deze organisatie verwacht werd. Op 27 juni 1944 verzond minister Van Lidth de Jeude een telegram aan Six dat aan duidelijkheid niets te wensen overliet: de bijzondere staat van beleg trad meteen in werking na het vertrek van de Duitsers en de regering achtte het ongewenst dat gedurende een daaraan voorafgaand vacuüm een ander militair gezag onder een ander regime zou optreden. Gedurende een eventueel vacuüm had de O.D. tot taak zich plaatselijk te organiseren en zich ten dienste te stellen van de betrouwbare plaatselijke overheid om orde en rust te handhaven. Het vinden van betrouwbare personen kon problemen opleveren: op provinciaal niveau werd in de eerste plaats gedacht aan hogere bestuursambtenaren, op gemeentelijk niveau konden vroegere burgemeesters op hun post terugkeren. Desnoods konden personen in wie men in gemeente en provincie algemeen vertrouwen had voor tijdelijke bestuursfuncties worden aangezocht. Nadat de geallieerden en het Militair Gezag waren gearriveerd, moesten de O.D.-functionarissen zich meteen te hunner beschikking stellen, aldus het regeringstelegram aan Six.⁴³ Six kreeg het telegram pas te zien op 16 augustus. Toen was de O.D. al gereed met de voorbereidingen om straks als gezagsorgaan op te treden. Trouwens, wie mocht die plaatselijke betrouwbare overheid dan wel zijn, vroeg Six zich na lezing van het telegram af. Er zou een machtsvacuüm ontstaan, de chef-staf was en bleef daarvan overtuigd.⁴⁴

Als gevolg van een voortdurend gebrek aan voldoende en nauwkeurige informatie uit bezet gebied had de regering in Londen de indruk gekregen, dat er minder verzetsgroepen actief waren dan feitelijk het geval was. Pas in de loop van 1944 trad een kentering op in deze verwarrende situatie. Zowel in "Londen" als in bezet gebied bestond behoefte aan intensivering van het contact. Het radioverkeer werd uitgebreid en over meer verzetsgroepen gespreid. Voorts bereikte via allerlei wegen een groeiend aantal - al dan niet eenzijdige of politiek gekleurde - berichten over de georganiseerde illegale groepen de regeringstafel. Naarmate "Londen" een beter inzicht kreeg in de illegaliteit, werd tevens duidelijk dat de versnippering binnen de illegaliteit nog groter was

dan men al vermoedde: zowel op confessioneel en ideologisch gebied als wat betreft de taakstelling.

Al eerder, in 1943, waren in bezet gebied pogingen ondernomen de illegaliteit te bundelen of in één overkoepelende organisatie onder te brengen. Dit streven had er slechts toe geleid, dat er nog meer verzetsgroepen waren bijgekomen. Nochtans moest een bundeling tot stand worden gebracht. De nadelen van een niet gecoördineerde illegaliteit wogen te zwaar, vooral waar het organisaties met vergelijkbare doelstellingen betrof die al gedeeltelijk waren bewapend of dat nastreefden. De drie belangrijkste organisaties die tot laatstgenoemde categorie behoorden waren de O.D., de Landelijke Knokploegen (L.K.P.) en de Raad van Verzet (R.V.V.). Zij bereidden zich voor op de ondersteuning van de geallieerden in de bevrijdingsfase om zo een bijdrage te leveren aan het verdrijven van de bezetter. Ook Six onderschreef de noodzaak van samenwerking tussen deze drie organisaties. In februari 1944 kwam de "Kern" tot stand: een overlegorgaan waarvan naast O.D., L.K.P. en R.V.V. nog vijf andere verzetsorganisaties deel uitmaakten. Wekelijks bespraken vertegenwoordigers van de acht organisaties praktische zaken zoals financiële aangelegenheden, kwesties inzake het verkrijgen en verdelen van bonkaarten, het vervalsen van identiteitspapieren en dergelijke alsmede het uitwisselen van gegevens over verraders. Politieke thema's en naoorlogse vraagstukken kwamen niet aan de orde. Eind april 1944 ontstond op initiatief van Six een afzonderlijk beraad tussen O.D., L.K.P. en R.V.V. De chef-staf van de O.D. verkeerde namelijk in onzekerheid over de vraag wie precies wapens zou krijgen als die uit Engeland zouden arriveren. Omwille van de noodzakelijke eenheid tijdens de bevrijdingsdagen zouden L.K.P. en R.V.V. binnen O.D.-verband moeten optreden, betoogde Six. Hij was ervan overtuigd dat, zodra tot (semi-)militaire actie zou worden overgegaan, de leiding het beste kon worden toevertrouwd aan kundige (reserve-)officieren: de gewestelijke O.D.-commandanten. Voorts onderstreepte hij dat tijdens de bevrijdingsperiode naast een militair gezag geen plaats was voor afzonderlijke L.K.P.- en R.V.V.-formaties. J. Post, die namens de L.K.P. aan het overleg deelnam, ging ermee accoord mits de knokploegen tijdens en na de bevrijding onder commando van de eigen leiders bleven. Hij deed deze toezegging zonder ruggespraak te houden met de eigen achterban. De R.V.V.-

voorman J. Thijssen had de O.D. al in een vroeger stadium de rug toegekeerd en de organisatie als een "dood ding" bestempeld. Desondanks kreeg Six, toen het erop aankwam, van R.V.V.-vertegenwoordiger J.J. van der Gaag, die G. Wagenaar na enige tijd was opgevolgd in het overleg, een soortgelijke toezegging als van Post. De nieuwkomer genoot echter niet het prestige en gezag binnen de eigen organisatie als zijn voorganger. Hetzelfde gold in nog sterkere mate voor J. Rombouts, die waarschijnlijk pas in augustus 1944 de plaats innam van de een maand eerder gearresteerde en gefusilleerde Post. De L.K.P. en R.V.V. trokken zich weinig aan van de gedane toezeggingen. Dat bleek bijvoorbeeld uit het feit dat de O.D. begin september niets kreeg van de eerste wapendroppings, ondanks de afspraak dat wie als eerste wapens zou ontvangen deze naar gebleken behoefte met de anderen zou delen. Ondanks dit teken aan de wand borduurde Six voort op de toezegging van Van der Gaag en Post en lichtte hij zijn gewestelijke commandanten op 4 september 1944 dienovereenkomstig in: de R.V.V.-groepen zouden zich, zodra er in georganiseerd verband moest worden opgetreden, onder bevel van de gewestelijke commandanten der O.D. scharen. Dat gold evenzeer voor de knokploegen, maar Six betwijfelde of die op de hoogte waren. Rombouts nam immers pas sinds enkele weken deel aan het overleg.⁴⁵

Niet alleen in bezet gebied werden pogingen ondernomen om tot samenwerking te komen, ook vanuit "Londen" kwamen dergelijke impulsen. Op 5 februari 1944 stelde de regering een nota met 19 punten op waarin onder meer op bundeling werd aangedrongen. Uit de nota bleek nogmaals de in Engeland heersende onbekendheid met hetgeen in Nederland gaande was, zodat de regeringsnotitie geen enkele invloed uitoefende op de verdere ontwikkelingen. Enkele dagen na de geallieerde landing in Normandië, op 8 juni 1944, zond de regering, mede op aandringen van de koningin, een telegram waarin met klem werd aangedrongen op een coördinatie van alle ondergronds werkende groepen. Uit hun midden zou een groep voormannen op een zo breed mogelijke maatschappelijke basis moeten worden samengesteld, die de Kroon in de eerste tijd na de bevrijding moest adviseren. Mocht er een tijdelijk gezagsvacuüm ontstaan dan moesten de voormannen uit eigen kring één of meer personen aanwijzen om op te treden als tijdelijke vertegenwoordiger(s) van de regering teneinde rust en orde te handhaven

tot de komst van de vooruit te zenden ministers, die als kwartiermakers zouden optreden, en van het Militair Gezag. De organisatie en technische uitvoering van de ordehandhaving bleef voorbehouden aan de O.D.⁴⁶ Mocht zich dus onverhoopt een tijdelijk gezagsvacuüm voordoen, dan was de O.D. ondergeschikt aan één of meer tijdelijke vertegenwoordigers van de regering. Uiteraard namen de organisaties die waren vertegenwoordigd in de Kern hiervan kennis, maar ook andere verzetsgroepen werden ingelicht. Een korte periode van intern beraad en discussie brak aan. Op 3 juli 1944 vond een bijeenkomst in Amsterdam plaats, waar in totaal 22 verzetsgroepen waren vertegenwoordigd. Volgens L. de Jong maakten zij samen tussen de 65% en 75% van de georganiseerde illegaliteit in Nederland uit. Eén feit stond vast: ofschoon sommigen het steeds angstvallig hadden vermeden, geen van de aanwezige organisaties kon zich nog langer buiten de politiek houden. De strekking van het regeringstelegram sloot die mogelijkheid voorgoed uit. Er moesten spijkers met koppen worden geslagen. Op voorstel van de sociaal-democraat W. Drees, die aan het beraad deelnam namens het Vaderlands Comité - een vijf personen tellend adviescollege dat door de regering zelf was ingesteld - werd besloten een groep van vijf personen samen te stellen waarin in elk geval plaats was ingeruimd voor een vertegenwoordiger van de O.D. en een van het Vaderlands Comité. De resterende drie plaatsen konden door de traditionele politieke hoofdstromingen worden ingenomen. Aldus kwam een hoogst ongelukkige scheiding binnen de georganiseerde illegaliteit tot stand. De omvang en het prestige van een organisatie deden niet langer ter zake. Op 12 juli kwam deze nieuwe vertegenwoordiging, de Contact Commissie (C.C.), voor het eerst bijeen onder voorzitterschap van Drees.⁴⁷ Al in haar eerste telegram van 18 juli liet de C.C. weten dat men van haar kant geen spoedige aanbeveling voor één of meer regeringsvertegenwoordigers hoefde te verwachten. De C.C. was van meet af aan intern verdeeld. Kort tevoren had de pas in Londen gearriveerde sociaal-democraat G.J. van Heuven Goedhart er bij minister-president P.S. Gerbrandy op aangedrongen de namen bekend te maken van een college van zeven personen aan wie men tijdelijk het regeringsgezag zou kunnen overdragen, als dat nodig mocht zijn. Van Heuven Goedhart deed daartoe ook een voorstel en noemde Gerbrandy vijf namen. In dit zogeheten College van Vertrouwens-

mannen zouden de verschillende politiek-maatschappelijke hoofdstromingen zoveel mogelijk moeten zijn vertegenwoordigd. Er was evenwel geen plaats ingeruimd voor een O.D.-vertegenwoordiger. Als verklaard tegenstander van een zelfstandige militaire gezagsuitoefening door de O.D. huldigde Van Heuven Goedhart de opvatting, dat de O.D. geen andere taak had dan die van "sterke arm" van het regeringsgezag. Zijn voorstel werd in grote lijnen aangenomen en op 2 augustus 1944 bekrachtigd. De regering in Londen nam het initiatief definitief in eigen hand, óók omdat de Contact Commissie niet bij machte bleek zelf de beoogde regeringsvertegenwoordiger(s) aan te wijzen.⁴⁸

In de nacht van 7 op 8 augustus 1944 werd de geheime agent jhr. R. de Brauw boven bezet gebied gedropt. Hij moest de vijf aangewezen "Vertrouwensmannen" opzoeken en de regeringsinstructies overhandigen. Voorts fungeerde hij als intermediair tussen het college in bezet gebied en de regering overzee.

Op 31 augustus werd Six gelicht. De chef-staf van de O.D. was bijzonder teleurgesteld. Zijn organisatie kon niets anders doen dan zich onderwerpen aan het gezag van de Vertrouwensmannen. Dat deed de chef-staf, maar voor het overige reageerde hij nogal merkwaardig. Six verzuimde zijn gewestelijke commandanten omtrent de actuele stand van zaken in te lichten met het gevolg dat die er nog steeds van uitgingen, dat ten tijde van de bevrijding een gezagsloze periode zou aanbreken waarin uitsluitend zij het militair gezag zouden uitoefenen. Wellicht ging Six er niet toe over, omdat hij veronderstelde met deze mededeling het moreel binnen zijn O.D. volkomen te ondermijnen.

Sinds augustus waren de ontwikkelingen aan het front in Frankrijk in een stroomversnelling geraakt. De ene na de andere grote stad werd bevrijd. Op 3 september was het de beurt aan Brussel. Alles wees op een spoedige bevrijding, de geallieerde berichtgeving onderstreepte dat nog eens extra. Er moest snel worden gehandeld. Op 4 september verzond Six, deels na overleg met de Vertrouwensmannen, deels op eigen gezag, een aantal mededelingen aan zijn gewestelijke commandanten met onder andere de boodschap dat de R.V.V. en in beginsel ook de L.K.P. zich aan de leiding van de O.D. hadden onderworpen. Voorts liet Six weten dat de O.D., in tegenstelling tot de andere verzetsorganisaties, een zeer belangrijke rol was toebedacht bij de handhaving van orde en rust.⁴⁹

Hoe stond het in werkelijkheid met de beoogde samenwerking tussen O.D., L.K.P. en R.V.V.? Sinds eind augustus stonden de knokploegen onder bevel van de Landelijke Sabotage Commandant (L.S.C.) J.A. van Bijnen; de R.V.V.-groepen werden gecommandeerd vanuit het Operatie Centrum van J. Thijssen. Van samenwerking met de O.D. wilden de twee niets weten ondanks de eerder - door andere vertegenwoordigers - gedane toezeggingen. Volgens hen had de O.D. nooit aan actief verzet gedaan en deed dat ook nu niet. Zelf waren ze inmiddels volop bezig met het organiseren en plegen van sabotage. Eerder had Six te kennen gegeven dat de O.D. bereid was deel te nemen aan sabotage en die te coördineren, maar dat was mogelijk tevens bedoeld om de L.K.P. en de R.V.V. over te halen zich onder bevel van de O.D. te stellen, zodra de geallieerden Nederland naderden. Er was echter niets dat daar op wees, zelfs niet op samenwerking. Toch kwam de samenwerking tot stand. Op 3 september werd bekendgemaakt dat prins Bernhard de leiding had gekregen over het gewapend verzet in Nederland en dat hij tot bevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (N.B.S.) was benoemd. Ruim één week later, op 12 september, gaf de regering namens de prins opdracht dat voortaan op voet van gelijkheid in driehoeksverband moest worden samengewerkt tussen vertegenwoordigers van de drie organisaties: het zogeheten Delta-Centrum. Hetzelfde moest worden verwezenlijkt op gewestelijk, districts- en plaatselijk niveau. Noch Thijssen, noch Van Bijnen peinsden erover zitting te nemen in het Delta-Centrum. Tegenhouden konden ze het evenmin, daarvoor was de pressie te sterk. Medio september 1944 was het Delta-Centrum een feit: voor de L.K.P. namen A.G. Kloots en G. Pruys zitting, namens de R.V.V. J. Doorn en J.J. van der Gaag en namens de O.D. Six en Caljé.⁵⁰ Van een leidende rol voor de O.D. kon toen al geen sprake meer zijn. Op het moment dat het Delta-overleg was afgedwongen, werden de eerste plaatsen in het zuiden van het land bevrijd. Ofschoon Six zijn commandanten kort tevoren uitvoerig had geïnstrueerd over wat er van hen en hun ondergeschikten werd verwacht, verliep het in de praktijk heel anders. Vertegenwoordigers van het in Londen voorbereide en op 19 juni 1944 bij Koninklijk Besluit opgerichte Militair Gezag (M.G.) volgden de geallieerden op de voet. Op 11 september was generaal-majoor H.J. Kruls tot chef-staf van het M.G. benoemd.⁵¹ De vertegen-

woordigers van het M.G. maakten de O.D.-commandanten terstond duidelijk, dat er geen sprake van kon zijn dat laatstgenoemden het openbaar gezag zouden uitoefenen. Op plaatsen waar de O.D. zelfstandig bekendmakingen en regelingen had aangeplakt, werden die meteen weer verwijderd. Zeker gedurende de eerste dagen van de bevrijding verliep het overleg tussen vertegenwoordigers van O.D. en M.G. moeizaam en stroef. Veel O.D.-ers toonden zich diep teleurgesteld, zelfs gegriefd, omdat ze niet of nauwelijks bij het M.G. werden betrokken. Als ze al werden ingezet, dan was dat voor relatief onbelangrijke en weinig spectaculaire werkzaamheden, alle voorbereidingen sedert 1942 ten spijt. Had de chef-staf van de O.D. zijn ondergeschikten tijdig volledig geïnformeerd over de door de regering sinds de zomer van 1944 getroffen regelingen, dan zou de teleurstelling wellicht minder groot zijn geweest en hadden verscheidene, voor de O.D. kwetsende misverstanden kunnen worden vermeden.⁵²

IV. Limburg: 1942 - bevrijding

IV.1. Het gewest 19 O.D. in 1942 en 1943

De O.D. ondervond geen noemenswaardig nadeel van het onderduiken van gewestelijk commandant J.R.L. Jans in maart 1942. Zijn zoon onderhield het contact met de districtscommandanten en de verbindingen met het Algemeen Hoofdkwartier (A.H.K.-O.D.) werden gewaarborgd door de koeriers C.P.N. Thomas en C. Navis. Begin 1942 ontving de O.D.-leiding in Venlo een zend- en ontvanginstallatie van het A.H.K. Al eerder had het hoofd van de verbindingdienst gewest 19 O.D., de P.T.T.-beambte en reservekapitein J.T. Talens, een schema ontworpen voor een verbindingdienst tussen Limburg en Noord-Brabant.⁵³ Het bleef bij een plan. Of de zware marinezender die men begin 1942 ontving naar behoren functioneerde, is niet bekend. In elk geval kwam er in 1943 een tweede zender-ontvanger bij. Het toezicht op het gebruik van de nieuwe, veel lichtere zender-ontvanger, speciaal ontworpen door Philips in Eindhoven, lag in handen van de P.T.T.-technici A.G. Theunissen en J.G. Rommelse. Theunissen was in december 1942 door de chef-marconist van de radiodienst binnenlands verkeer van de O.D., A.S.M. van Schendel, benoemd tot com-

mandant van de radiodienst in het gewest Limburg. De eerste proefuitzendingen vonden plaats vanaf het dak van de beeldenfabriek "St. Joseph" van A.H. Gödden in de Emmastraat te Venlo.⁵⁴ Theunissen had twee marconisten toegewezen gekregen: J. Erink en P.J. de Klerk uit Den Haag. Laatstgenoemde was via een broer van de Roermondse politieman W. Jole in Limburg terechtgekomen. De verbinding met de centrale radiopost van de O.D. kwam niet tot stand: "door bijzondere omstandigheden was de centrale radiopost van de O.D. nog niet in de lucht", vernam een koerier uit Venlo. Men kreeg het advies voortaan via de radiopost in Den Bosch te zenden.⁵⁵ Naderhand liep het iets beter, maar juist op belangrijke momenten ging het nog wel eens mis. In 1944 bijvoorbeeld bleef de gewestelijke leiding in Venlo geruime tijd verstoken van radiocontact met het A.H.K.-O.D., wat een passend en op de actualiteit afgestemd optreden gedurende de bevrijdingsfase danig belemmerde.

Naast het tot stand brengen en onderhouden van radiocontact met de landelijke leiding beijverden Talens, Theunissen en Rommelse zich om een clandestien provinciaal netwerk op te bouwen. Met hulp van enkele P.T.T.-ers ontwierp Talens in 1943 een schema dat was gebaseerd op de rijkstelefoonverbindingen. Zijn eigen woning diende als centrale telefoonpost voor het doorgeven van berichten aan en het onderhouden van contact met de districtscommandanten. Verder was er telefonisch contact mogelijk via de verbindingnetten van de Stroomverkoopmaatschappij (Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij: P.L.E.M.) en de Nederlandse Spoorwegen. Ten behoeve van het stafkwartier van de O.D. zorgden Talens en Theunissen voor enige clandestiene telefoonaansluitingen.⁵⁶ Rommelse zag erop toe dat er niet door en met de politie en Duitse militaire posten getelefoneerd kon worden als die in verband met illegale acties tijdelijk van verbindingen verstoken moesten blijven.⁵⁷ Tenslotte beschikte de gewestelijke leiding over een uit marechaussees bestaande ordonnansdienst, waarvan vooral in de laatste oorlogsfase veelvuldig gebruik werd gemaakt.⁵⁸

Verscheidene O.D.-ers trachtten wapens, munitie en explosieven te verzamelen: een moeizame en doorgaans frustrerende bezigheid. Veel leverden die pogingen niet op. De O.D. bleef nagevoel onbewapend, maar slaagde er wél in de hand te leggen op een stuk pantserafweergeschut (P.A.G.). Een medewerker uit

Beegden, E. Ruyten, wist dat dit geschut in de meidagen van 1940 in de Maas bij het plaatselijk veerhuis was gedeponeerd. Bij laag water stak de loop boven het water uit. Hij lichtte W. van Boekhold in en met L. Jans haalden ze het kanonnetje in de winter van 1942 uit de Maas. Ze demonteerden het en brachten de onderdelen naar Venlo. Daar werd het hersteld en in een kippenhok bij Van Boekhold verstopt. Nadat het kippenhok in vlammen was opgegaan, werd het stuk P.A.G. in de beeldenfabriek van A.H. Gödden opgeborgen. De fabriek ontwikkelde zich allengs tot een herstel- en montagewerkplaats voor wapens en munitie.⁵⁹

Door een medewerker uit Tungelroy bij Weert, M.H.L. Beelen, kwam de O.D. in verbinding met de Belgische illegaliteit. Beelen was kort tevoren via de Rotterdamse pater R.D. Kloeg en H.A.J. Bergmans uit Weert betrokken geraakt bij een georganiseerde ontsnappingsroute voor geallieerde vliegeniers en hun bemanningsleden (zie hoofdstuk IV, paragraaf II.3.). De nog jonge "pilotenhulporganisatie" beschikte mede dank zij de inspanningen van Beelen over steunpunten in België. Hij bracht L. Jans in contact met medewerkers van twee, in België actieve verzetsorganisaties: de Witte Brigade (een landelijke verzetsorganisatie waarvan veel militairen deel uitmaakten. De naam was gekozen ter accentuering van de tegenstelling met de Zwarte Brigade, een collaborerende militie) en het Belgisch Legioen, een paramilitaire organisatie die veel verwantschap vertoonde met de O.D. en naderhand werd omgedoopt in Geheim Leger. Wellicht kon op sommige terreinen worden samengewerkt, misschien zelfs gezamenlijk worden opgetreden als de bevrijding aanstaande was. De beide Belgische organisaties zouden bovendien over wapens beschikken, iets waaraan in eigen land een chronisch gebrek bestond. Jans jr. en Van Boekhold zochten contact met de sectorcommandant van het Belgisch Legioen in Maaseik om via Luik voor de O.D. wapens te krijgen. Korte tijd na de eerste bespreking viel de Belgische commandant evenwel in Duitse handen. Het contact werd niet meer hersteld.⁶⁰

Jans jr. en Van Boekhold besloten het beetje springstof waarover de O.D.-ers in Venlo beschikten ook daadwerkelijk te gebruiken. Ze lieten het oog vallen op de spoorwegverbinding tussen Venlo en het Duitse Kaldenkirchen, via welke lijn manschappen en materieel voor het bezettingsleger in Nederland werden aangevoerd. De bom ontplofte echter niet.⁶¹ De gewestelijke comman-

dant was hoogstwaarschijnlijk niet erg ingenomen met dit zelfstandig optreden van zijn zoon.

Een aanzienlijk aantal O.D.-ers raakte in de loop van 1942 en 1943 betrokken bij andere verzetsactiviteiten. Sommigen hielpen ontvluchte krijgsgevangenen of verleenden onderdak aan de eerste (joodse) onderduikers. Anderen legden zich toe op het verzamelen van inlichtingen of gaven datgene wat ze door hun illegale werkzaamheden aan de weet kwamen door aan de staf in Venlo. Politierechercheur H. Pollaert begon op eigen houtje met de uitgave van een illegaal blad, "Oranje Hagel" (zie hoofdstuk XI, paragraaf III.2.).

Aan Duitse zijde werden intussen maatregelen voorbereid die zeer nadelige gevolgen voor de O.D. konden hebben, misschien zelfs het einde van de organisatie zouden betekenen. Bij de Duitse autoriteiten liepen de meningen over wat er met de voormalige militairen moest gebeuren nogal uiteen. Men wist dat velen zich hadden aangesloten bij verzetsformaties als de O.D. Het totaal aantal oud-militairen bedroeg maar liefst driehonderdduizend manschappen. Als de geallieerden binnen afzienbare tijd een front zouden openen in West-Europa - en daarmee moest steeds rekening worden gehouden - konden die driehonderdduizend wel eens op last van de geallieerden opnieuw onder de wapenen worden geroepen. Anderzijds werd gewezen op de pogingen van rijkscommissaris Seyss-Inquart om de Nederlanders met zachte hand te winnen voor het nationaal-socialisme en zo als potentiële vijand uit te schakelen. Door de militairen te deporteren zou men impliciet erkennen dat de nazificatie-politiek was mislukt. Bovendien werd daarmee Hitlers belofte dat de Nederlandse militairen naar huis mochten geschonden. De tegenstanders van deportatie stonden niet sterk: in de loop van 1942 werd steeds duidelijker dat de politiek van Seyss-Inquart op een fiasco uitdraaide. Wat was trouwens een belofte van Hitler waard? Op de achtergrond speelden evenwel zwaarwegender argumenten ten faveure van de voorstanders van deportatie een rol. Deze argumenten wonnen met het verstrijken van de tijd aan belang. Het ging niet goed met Duitsland. Eind 1942 en begin 1943 kregen de Duitsers te maken met tegenslagen aan de fronten in Noord-Afrika en de Sovjetunie. Vooral de verliezen aan het oostelijk front liepen schrikbarend op en konden nauwelijks meer worden gecompenseerd. Wilde men

die tegenslagen te boven komen dan moest alles op alles worden gezet. Het Duitse thuisfront, door het propaganda-apparaat van Goebbels opgezwepen tot ware hysterie, accepteerde de "totale oorlog" met al zijn verschrikkingen. De oorlog werd grimmiger en liet niemand ongemoeid, de Nederlandse militairen niet uitgezonderd. Driehonderdduizend arbeidskrachten extra voor de Duitse oorlogsindustrie waren vanzelfsprekend zeer welkom.

Waarschijnlijk maakte de S.S. deze zaak begin 1943 opnieuw ahangig. De Duitse legerleiding ging accoord en op 29 april bracht de Nederlandse pers het nieuws van de voorgenomen terugvoering van de militairen in krijgsgevangenschap.⁶² Voor de O.D. dreigde een fatale leegloop. Nog dezelfde dag braken de eerste stakingen uit die zich weldra over grote delen van het land uitbreidden. In Venlo vervaardigden H.H. Pollaert en L.P.C. Meyers circa vijftienhonderd pamfletten, waarin werd opgeroepen tot sabotage en een algemene staking.⁶³ In Roermond verloor de hoofdcontroleur van de Centrale Controle Dienst (C.C.D.) - een in 1933 ingesteld overheidsorgaan, belast met het toezicht op de naleving van de landbouwcrisiswet van 1931 - M.A.M. Bouman, een voormalig officier van het K.N.I.L. en provinciaal verplegingsofficier (voedselcommissaris) in de provinciale O.D.-staf, bij de stakingsoproep de voorzichtigheid uit het oog. Hij liet briefjes typen met de tekst: "Ondergetekende verklaart dat hij in het wegvoeren in krijgsgevangenschap van enig lid der Centrale Controle Dienst een reden zal zien om onmiddellijk uit kameraadschappelijke solidariteit zijn werk te staken. Hij zal dat werk niet hervatten voordat ook de laatste zijner collega's in volle vrijheid in Nederland is teruggekeerd".⁶⁴ Bouman en zijn medewerkers verspreidden de briefjes onder de C.C.D.-beambten in de provincie. Bovendien probeerde de hoofdcontroleur de boeren via de directies van de zuivelfabrieken te bewegen hun melkleveranties op te schorten.⁶⁵

De staking breidde zich over vrijwel de hele provincie uit. Op 30 april greep de bezettende overheid in en kondigde het politiestandrecht af: er zou snel "recht" worden gesproken en men moest rekening houden met de zwaarste vonnissen. Dat gebeurde: in de late avond van 30 april en in de loop van zaterdag 1 mei werden drie C.C.D.-ambtenaren, onder wie Bouman, gearresteerd en kort daarop in Maastricht ter dood veroordeeld. Met vier anderen, onder wie drie mijnwerkers, werden ze op 2 mei op de

heide bij het Noordlimburgse Wellerlooi doodgeschoten en begraven (zie hoofdstuk VI, paragraaf II.2.3.). Dit brute optreden brak de staking. Een golf van ontzetting ging door het land toen bekend werd dat overal in den lande stakers hun actie met de dood hadden moeten bekopen.

De gewestelijke O.D.-leiding riep op zich niet te melden voor terugvoering in krijgsgevangenschap en desnoods uit het zicht van de bezetter en zijn handlangers te verdwijnen.⁶⁶ Men stond nu voor de keuze: melden of onderduiken. Weldra voegden zich andere groepen lotgenoten bij de militairen. Op 5 mei 1943 waren alle mannelijke studenten die de zogeheten "loyaliteitsverklaring" niet hadden ondertekend aan de beurt. Medio maart 1943 was besloten dat iedere student elk jaar opnieuw moest verklaren zich te zullen onthouden "van iedere tegen het Duitse Rijk, de Duitse Wehrmacht of de Nederlandse autoriteiten gerichte handeling". Alleen op die voorwaarde kreeg men toegang tot de universiteiten. Ongeveer 14% van de studenten gaf hieraan gehoor. Op 6 mei moesten alle weigeraars zich in acht verschillende plaatsen in het land melden. Wat er daarna met hen zou gebeuren, liet zich raden. Een dag later, op 7 mei, volgde de oproep dat alle Nederlandse mannen tussen 18 en 35 jaar zich moesten melden bij de gewestelijke arbeidsbureaus. Slechts hij die kon aantonen dat hij vanwege zijn beroep onmisbaar was, kwam voor vrijstelling in aanmerking. Alle overigen moesten er rekening mee houden naar Duitsland te worden gedeporteerd om dwangarbeid te verrichten. De aanmelding moest geschieden in volgorde van het geboortjaar, te beginnen met degenen die in 1921 waren geboren.

De maatregelen van april en mei 1943 overlaptten elkaar gedeeltelijk. De consequenties waren zonneklaar: Nederland dreigde te worden beroofd van een wezenlijk deel van zijn (toekomstig) economisch potentieel. Plotseling drongen de gevolgen van oorlog en bezetting vrijwel in elke huiskamer door, de persoonlijke leefomstandigheden werden direct aangetast en aan talrijke hiermee samenhangende problemen moest het hoofd worden geboden. De belangrijkste vraag was natuurlijk hoe de jongste maatregelen konden worden ontdoken en geneutraliseerd. Talrijke jonge Nederlanders die tot dusver een afwachtende houding hadden aangenomen, zagen zich door de omstandigheden genoodzaakt het gevaarlijke pad der illegaliteit op te gaan. De laatste zeven maanden van 1943 werden gekenmerkt door een snelle groei van

de illegale organisaties. Grote groepen van de Nederlandse bevolking raakten er rechtstreeks of zijdelings bij betrokken.

De O.D. bekommerde zich vanzelfsprekend om haar eigen manschappen. De militairen die zich bereid hadden verklaard te zijner tijd voor deze organisatie op te treden moesten hier blijven. Men kon echter niet volstaan met de oproep om onder te duiken, de militairen moest ook gelegenheid daartoe worden geboden. Een driehoofdige O.D.-delegatie van de gewestelijke staf knoopte eind mei 1943 gesprekken aan met twee Venlose parochiegeestelijken, de kapelaans J.J. Naus en P.G. van Enckevort. Zij hadden, net als andere geestelijken in de provincie, in de voorafgaande jaren ervaring opgedaan met het illegale werk. Ze droegen inmiddels de zorg voor diverse onderduikers: personen die om principiële redenen of omdat ze joods waren uit het zicht van de vijand moesten verdwijnen. Sommige geestelijken waren tevens betrokken bij de hulpverlening aan vluchtelingen, zoals uit Duitsland ontsnapte krijgsgevangenen. Hun verzetswerk was humanitair van aard, maar daarom niet minder gevaarlijk.

De O.D.-ers waren aan het goede adres. Het episcopaat had bij herhaling duidelijk gemaakt hoe het tegenover het nationaal-socialisme en de tegen de bevolking genomen maatregelen stond. Bovendien hadden de geestelijken een groot moreel overwicht op de bevolking en beschikten ze door hun ambt over talrijke plaatselijke (verzets)contacten, die, als dat nodig mocht zijn, zonder al te veel moeite gemobiliseerd en in verzetsverbanden konden worden ondergebracht. Er moest een organisatie komen, die zich zou richten op de hulpverlening aan onderduikers en de ondersteuning van de achtergebleven gezinnen. De O.D.-ers stelden voor de nieuwe organisatie analoog aan het districtenstelsel van de O.D. op te bouwen, hetgeen in grote lijnen geschiedde. Met name in de regio's Roermond, Weert en Venlo - bakermat van zowel O.D. als de zogeheten duikorganisatie - raakten de twee verzetsorganisaties nauw met elkaar verstrengeld. Dat bleef zo, ook nadat de meeste O.D.-functionarissen zich uit veiligheidsoverwegingen na enige tijd uit de duikorganisatie terugtrokken.⁶⁷

IV.2. Het gewest 19 O.D. binnen het krachtenveld der illegaliteit in 1944-1945

Op 12 september 1944 schreef generaal-majoor b.d. Jans in zijn dagboek: "Een belangrijke doch teleurstellende mededeling van het A.H.K.-O.D. betreffende de instelling van een driehoeksverband O.D.-K.P.-R.V.V. bereikte ons. Tot heden werd in de ons toegezonden bevelen steeds vermeld dat de O.D. de enige door de regering erkende organisatie was (...)".⁶⁸ Jans begreep niet goed waarom plotseling op voet van gelijkheid moest worden samengewerkt. In de districten Venlo en Roermond was van meet af aan goed samengewerkt met de duikorganisatie (L.O.), maar van plaatselijke knokploegen (K.P.'s) en van de R.V.V. was hem tot voor kort weinig bekend. In de afgelopen jaren had Jans steeds stipt de richtlijnen en instructies van het A.H.K.-O.D. opgevolgd. Uitgangspunt bij alle voorbereidingen was geweest dat hij bij de komst van de bevrijders terstond zou optreden als provinciaal commandant van het militair gezag waarbij alle overige, bewapende verzetsorganisaties aan zijn commando ondergeschikt waren. Chef-staf Six had dat keer op keer bevestigd. Het was begrijpelijk dat de mededeling van 12 september de Limburgse O.D.-commandant op z'n minst verbaasde. Een maand tevoren, op 15 augustus, had hij zijn districtscommandanten een instructie doen toekomen waarin onder meer stond: "(...) De leden der in de districten aangetroffen andere organisaties worden in de O.D. opgenomen, voorzover hun leiders daarmee instemming hebben betuigd (...). Weigerachtige organisaties moeten worden uitgeschakeld en opgeheven, aangezien alleen de O.D. door de regering met gezag wordt bekleed".⁶⁹ Op 7 september had hij die instructie nogmaals in grote lijnen bevestigd. Diezelfde dag ontving Jans een brief van Six waarin deze schreef dat de R.V.V.-groepen en in beginsel ook de knokploegen zich aan het commando van de gewestelijke O.D.-commandanten zouden onderwerpen.⁷⁰

In paragraaf III werd reeds vastgesteld dat Six geruime tijd naliet zijn gewestelijke commandanten in te lichten over het veranderde en nauwer omschreven regeringsstandpunt inzake de rol van de O.D. tijdens en na de bevrijding. Toen hij dat tenslotte wèl deed, was het eigenlijk al te laat. Zuid-Limburg werd enkele dagen later voor een groot deel bevrijd. Dit met opzet vertraagd doorgegeven bericht had Jans bovendien slechts in fragmenten bereikt. In de

zomer van 1944 was hij al herhaaldelijk van contact met het A.H.K.-O.D. verstoken gebleven als gevolg van gebrekkig functionerende verbindingen. In feite borduurde Jans voort op de eerder vermelde handleiding voor de uitoefening van het militair gezag, opgesteld door mr. C.J.F. Caljé.⁷¹

Hoe was de ontwikkeling van de O.D. binnen het krachtenveld van de provinciale illegaliteit in 1944 verlopen? In het vroege voorjaar van 1944 had L. Jans met toestemming van zijn vader en op verzoek van de districtscommandant van Roermond, ir. W.J. Dewez, besprekingen gevoerd met de ontslagen commissaris van de koningin in de provincie Limburg, mr. dr. W.G.A. van Sonsbeek, en de oud-burgemeester van Sittard, M.W.J. Coenders, een medewerker van het Nationaal Comité van Verzet. Bij die gelegenheid had Jans een uiteenzetting gegeven over de taak en doelstelling van de O.D. en het door die organisatie te zijner tijd uit te oefenen militair gezag.

Op verzoek van de districtscommandant van Maastricht, P.J. Sijmons, nam Jans jr. in juli 1944 contact op met rijksrechercheur M.A. Erasmus uit Maastricht. Erasmus trad in Limburg op als verbindingsman van "Polo", een afkorting van politie-organisatie. Hij deelde Jans mee dat deze organisatie zich had voorgenomen na de aftocht van de Duitsers de orde te handhaven. Bovendien wenste Polo de naoorlogse arrestatiebevoegdheid tot haar taak te rekenen. Leider en initiatiefnemer van Polo was de oud-procureur-generaal te Den Bosch, mr. E.L.M.H. baron Speyart van Woerden. Pogingen van diens medewerker mr. E. van Voorst tot Voorst uit Vught om naderhand opnieuw met Jans in contact te komen, liepen op niets uit. Na zijn vader over de gedeeltelijk met de O.D. samenvallende doelstellingen van Polo te hebben geïnformeerd, verbood deze hem elk verder contact met Polo. Jans sr. was van mening dat de politie met een volstrekt onvoldoende gezuiverd apparaat de arrestatiebevoegdheid naar zich toe wilde trekken. De O.D. zou zich in Jans' visie ten zeerste compromitteren als politiebeambten, die eerder arrestaties voor de bezetter hadden verricht, na de bevrijding hetzelfde zouden doen in samenspraak met de O.D. als verantwoordelijke instantie voor de uitoefening van het militair gezag.⁷²

Teneinde zekerheid te krijgen over de toekomstige houding en rol van de gewapende verzetsorganisaties, zocht de gewestelijke

leiding vanaf mei 1944 contact met K.P. en R.V.V. De O.D. streefde er immers naar alle in Limburg werkzame verzetsorganisaties onder de eenhoofdige leiding van Jans te brengen. In mei bracht Jans jr. een bezoek aan enkele K.P.-ers in Nijmegen om tot een taakverdeling te komen. De K.P.-ers in Nijmegen reageerden enigszins verbaasd. Bestonden er in Limburg dan geen knokploegen? De K.P. uit Helden had onlangs haar voorman, W.L. Houwen, verloren en trad sindsdien niet meer als zodanig op. In het zuiden van de provincie waren ook knokploegen actief. Of Jans hier in mei 1944 van op de hoogte was, staat niet vast. Wel werd geleidelijk duidelijk dat de heersende opinie jegens de O.D. niet gunstig was. Schertsend sprak men van "Oude Dames" en bij herhaling werd de passiviteit van de organisatie aan de kaak gesteld. Het was trouwens niet moeilijk zulke beweringen met voorbeelden te schragen. Niettemin zette Jans door en trachtte in contact te komen met de Limburgse K.P. en R.V.V. In de zomer van 1944 verklaarde een vertegenwoordiger van de O.D. en de R.V.V. in Venlo, P. Meuws, zich bereid het gezag van de O.D. te aanvaarden. Helaas stelde de R.V.V. in Venlo weinig of niets voor. Meuws zegde toe sabotageplannen van de R.V.V. vooraf aan de plaatselijke O.D.-commandanten voor te leggen.⁷³

Dank zij de relaties in L.O.-kringen kreeg de O.D. in de tweede helft van de zomer verbinding met B.J.C. van Kooten, die toen als gewestelijk leider van de L.O. optrad, en J.R.P. Crasborn, gewestelijk K.P.-leider. Welke toezeggingen de twee precies aan Jans deden, is niet geheel duidelijk. Aangenomen mag worden dat Van Kooten zich tactischer en meegaander opstelde dan Crasborn. De L.O.-instructie van 8 september 1944 aan de districtsleiders was tamelijk vrijblijvend: "Neem zelf initiatief, waarbij te bedenken is dat dit een algemene richtlijn is waarvan je na overleg met de Staf in zoverre kunt afwijken dat je ofwel als geheel tot de K.P. kunt overgaan of je hele apparaat in dienst kunt stellen van de O.D."⁷⁴ Op 13 september 1944 schreef Van Kooten aan zijn districtsleiders dat het gehele L.O.-apparaat ter beschikking van de O.D. werd gesteld en ten nauwste moest worden samengewerkt met die organisatie.⁷⁵

Uit géén van de brieven, instructies en richtlijnen die Van Kooten in augustus en september deed uitgaan, bleek dat hij individuele L.O.-ers dwingend een overgang naar of onderschikking aan de O.D. oplegde. Hij toonde zich veeleer een fervent voorstander

van samenwerking. Daaraan gaf hij in een brief aan L. Jans in september nogmaals uiting: "Er is een centrale leiding bestaande uit vertegenwoordigers van O.D., R.V.V. en K.P. Dit zijn erkende militaire groepen. Onder dit vaandel moet de L.O. zich scharen. Alle andere losse groepen hebben geen bevoegdheden. Men brenge deze direct in contact met de zogenaamde Driehoek (het O.D.-K.P.-R.V.V. overleg)". Enige wrevel over de opstelling van sommige O.D.-ers kon Van Kooten niet onderdrukken. Hij liet Jans weten niet te kunnen tolereren dat de werkzaamheden van de L.O. door een O.D.-commandant waren gekenschetst als "indiaantje spelen".⁷⁶

De lezingen over de samenwerking met de K.P. in juli en augustus 1944 lopen nogal uiteen. Het relaas van L. Jans komt er in grote lijnen op neer dat hij de opname van de K.P. in O.D.-verband bij zijn vader bepleitte, omdat de K.P. haar bestaansrecht had aangetoond. Na enige aarzeling stemde de gewestelijke O.D.-commandant met het voorstel in. Eind augustus/begin september ontmoetten L. Jans, die namens zijn vader optrad, van Kooten, Crasborn en de adjudant van de O.D.-districtscommandant van Roermond J.W.H. Frantzen elkaar in Belfeld. De uitkomst van de beraadslaging was dat de K.P. zich voortaan als onderdeel van de gewestelijke mobiele reserve, de stoottroepen, van de O.D. beschouwde. Offensieve verzetsdaden zoals het plegen van sabotage, maar ook defensieve activiteiten als het beschermen en bewaken van belangrijke objecten zouden voortaan zowel door O.D., K.P. als R.V.V. geschieden, met dien verstande dat de drie organisaties zelfstandig bleven, maar werden geleid en gecoördineerd door de gewestelijke O.D.-commandant.⁷⁷ Het was een moeizaam tot stand gekomen constructie, waarvan niets schriftelijk werd vastgelegd en waarvan naderhand niets terecht kwam. In kringen van de K.P. heerste enige aversie tegen samenwerking met, laat staan onderschikking aan de O.D. Niet alleen op landelijk niveau, maar ook in Limburg had men elkaar niet weten te vinden. De doelstellingen en werkzaamheden lagen t  ver uiteen. Crasborn had in het zuiden van de provincie kennis gemaakt met de O.D. en was tot de slotsom gekomen dat de organisatie in deze streek weinig voorstelde en zich voortdurend verre hield van actieve deelname aan het verzet. Niettemin verklaarde hij zich in juli of augustus 1944 bereid tot een bespreking met generaal-majoor Jans, die trouwens ook niet veel voor samenwerking

voelde. De ontmoeting werd door Frantzen in Swalmen gearrangeerd. Die plaats lag voor de hand. Crasborn vertoefde er steeds vaker in verband met de centrale ligging van het dorp en de goede, clandestiene verbindingen. Jans sr. was onder de schuilnaam L. Peters in het dorp ondergedoken. Frantzen woonde er en bekleedde zowel een functie in de O.D. als in de K.P. Begin augustus 1944 kwamen Jans en Crasborn ten huize van de arts H.H.J. Crasborn bijeen, maar het overleg leidde niet tot tastbare resultaten. Naderhand zou er nog een tweede ontmoeting in Belfeld hebben plaats gevonden, maar dat is zeer twijfelachtig. Frantzen was er in elk geval niet bij aanwezig.⁷⁸

Diezelfde maand nog vertrok Jans uit Swalmen. Begin september bevond hij zich met zijn staf in Venlo. Omdat directieven van het A.H.K.-O.D. uitbleven, zond hij zijn naaste medewerker Russel op 5 en 8 september naar een verbindingsman van het A.H.K. in Oss. De eigen zendinstallatie kon (nog) niet worden gebruikt, omdat er permanent een Duitse peilwagen door Venlo reed. Na zijn terugkeer deelde Russel mee dat de zender van het A.H.K. tijdelijk was uitgevallen en het contact voorlopig via Den Bosch moest worden onderhouden.⁷⁹ Van tijd tot tijd druppelden enkele berichten binnen, maar over de precieze taakverdeling en krachtsverhoudingen binnen de illegaliteit bleef Jans vooralsnog in het ongewisse. Misschien vernam hij wèl, dat de ordehandhaving niet aan de O.D., maar aan vertrouwensmannen van de regering was opgedragen. Laatstgenoemden zouden in de provincies en gemeenten mogen rekenen op de steun van "goede" burgemeesters en de voormalige commissaris van de koningin. Desgevraagd zou de O.D. hen bijstand moeten verlenen. Hierop was immers de tekst van een Algemene Bekendmaking gebaseerd die Jans op 15 september - Maastricht was al bevrijd - aan zijn districtscommandanten zond met de toevoeging dat die bij de bevrijding terstond onder de aandacht van het publiek moest worden gebracht. Punt 1 van de Bekendmaking bevatte een passage waarin stond dat de politie en de O.D., met uitsluiting van elke andere organisatie, door de regering waren aangewezen om het bevoegd gezag bij de handhaving van orde en rust bij te staan.⁸⁰ Een week eerder, op 9 september, had hij zijn districtscommandanten trouwens nog laten weten dat al zijn vroegere aanwijzingen onverkort van kracht bleven.⁸¹ Liet hij het daarbij? Waarschijnlijk wel. Op 12 september vernam Jans van de instelling van het Delta-overleg,

hetgeen hij ronduit teleurstellend noemde. De O.D.-commandant voorzag dit fait accompli van het volgend commentaar: "Intussen begrijpen wij zeer goed dat de regering de verstrekking van wapens afhankelijk stelt van een zonder reserve aanvaarde eenhoofdige leiding der verzetsgroepen. In ons gewest laat die samenwerking met de leiders van K.P. en R.V.V. tot heden niets te wensen over, hoewel in sommige kleinere plaatsen reeds wrijvingen worden gemeld tussen de ondergeschikte, meest jeugdige leiders der verschillende verzetsgroepen".⁸² Klaarblijkelijk ging Jans nog steeds uit van een overlegstructuur tussen drie zelfstandige verzetsorganisaties onder zijn leiding. Daarvan getuigde zijn beschikking van 14 september nogmaals. Hij gaf een opsomming van de samenstelling van de gewestelijke reserve en noemde naast het troependetachement van de staf van de provinciale O.D.-commandant een te vormen "Bataljon Stoottroepen waarvan detachementen ter sterkte van één of meer sectiën worden geconcentreerd in Maastricht, Sittard, Heerlen, Roermond, Venlo, Weert en Helmond".⁸³ In het district Venlo had het gewenste detachement misschien op de been kunnen worden gebracht, in alle andere districten zeker niet. Naderhand schreef Jans dat hij vanwege de slechte verbindingen niet was geïnformeerd over het gehalte en de sterkte van de O.D.-Stoottroepen in de overige districten.⁸⁴ De realiteit snelde Jans vooruit. Voor hem stond vast dat de knokploegen deel uitmaakten van de gewestelijke reserve. In zijn beschikking van 14 september stond het aldus: "Deze (de K.P.'s, auteur) staan onder mijn onmiddellijk bevel en treden in eigen verband op. De leiders en leden dezer organisatie, die militairplichtig zijn, blijven totdat nadere bevelen van de regering ontvangen zijn, tot de K.P.'s der L.O. behoren". Jans wist waarschijnlijk niet dat Crasborn en Van Kooten op 9 september een brief hadden opgesteld waarin ze schreven dat het K.P.-gewest Limburg samenwerkte met de O.D., maar als zelfstandig geheel en onder eigen leiding.⁸⁵ Soepel verliep die samenwerking niet. Crasborn ontving naar eigen zeggen veel klachten over de O.D.⁸⁶ Jans sloot zijn beschikking af met de opmerking dat "bij de Bataljons Stoottroepen alleen geoefende militairen mogen worden ingedeeld terwijl de sectiecommandanten en detachementscommandanten met zorg moeten worden gekozen, zodat gevechtswaarde, offerzin en krijgstuchtelijk begrip zo hoog mogelijk kunnen worden opgevoerd". Vanuit militair oogpunt waren Jans'

uitgangspunten juist en volkomen logisch. Hij wilde werken aan een nieuw leger met een zo hoog mogelijk moreel. Teneinde zijn beschikking kracht bij te zetten en de aan de O.D. toebedeachte rol andermaal te beklemtonen, vaardigde Jans op 21 september het volgende bevel uit: "Vanaf 14 september is het militairplichtigen niet meer toegestaan tot een andere organisatie dan de O.D. toe te treden".⁸⁷ Het was voorlopig zijn laatste poging. Medio september werd het hoofdkwartier in Venlo ontruimd, omdat er veel dreiging uitging van de onlangs gearriveerde Sipo uit Maastricht. Jans nam zijn intrek in een boerderij tussen Venlo en Velden. Op 26 september werd de Verbindingsdienst door verraad en de daaruit voortvloeiende arrestaties uitgeschakeld.

Omdat de regio Venlo steeds dichterbij het front kwam te liggen, was Jans niet langer in staat instructies uit te laten gaan naar zijn districtscommandanten. Hij raakte meer en meer geïsoleerd. Medio januari 1945 stak hij de Maas over om leiding te geven aan de O.D. in bevrijd Zuid-Limburg. Het werd een grote teleurstelling. Zijn organisatie speelde er geen rol van betekenis en het plaatselijk kader en de manschappen waren intussen in andere organisatorische verbanden opgenomen. Wat had zich sedert september in het zuiden van de provincie afgespeeld?

Kort na de bevrijding van Maastricht op 14 september 1944 was de reserve-luitenant-kolonel H.J.H. Vullingsh in de Limburgse hoofdstad gearriveerd. Hij trad daar, namens het in Londen voorbereide Militair Gezag, op als Provinciaal Militair Commissaris (P.M.C.). Het optreden van de O.D. in Maastricht was een fiasco. Twee rivaliserende militaire organisaties betwistten elkaar de bevoegdheid tot het uitoefenen van het militair gezag. Er werden links en rechts recruten onder de burgers geworven en lukraak allerlei al dan niet schuldige personen opgepakt. Even leek het alsof Maastricht zichzelf aan het arresteren was. Een stok om een hond te slaan was licht gevonden. Van handhaving van de orde en uitoefening van het militair gezag was geen sprake. Ook andere verzetsgroepen eigenden zich de arrestatiebevoegdheid toe. Chaos dreigde en uit civiele kringen klonken felle protesten. Vullingsh zag zich genoodzaakt in te grijpen (zie paragraaf IV.4.6.).

Het contact tussen Vullingsh en de Maastrichtse districtscommandant Sijmons verliep aanvankelijk stroef.⁸⁸ Al op 14 september

was Sijmons naar de commandant van de Amerikaanse troepen gestapt en had hem zijn diensten aangeboden. Die had Sijmons gevraagd een compagnie samen te stellen die, bewapend met buitgemaakte Duitse geweren, zijn troepen kon bijstaan. De O.D.-commandant wist in korte tijd een compagnie op de been te brengen, maar veel hadden de Amerikanen er niet aan: zij trokken verder Zuid-Limburg in. In overleg met achtergebleven geallieerde autoriteiten belastte Sijmons zijn compagnie, die tegen het einde van september zo'n vierhonderd manschappen telde, met taken als de bewaking van geallieerde benzine- en munitiedepots en wagenparken. Per decreet van de Bevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (N.B.S.) werden de O.D.-bewakingstroepen in het district Maastricht op 10 oktober als Bewakingstroepen (B.T.) opgenomen in de N.B.S. Daarmee verdween de O.D.-Maastricht geruisloos van het toneel. Er bestond geen ruimte meer voor allerlei zelfstandige organisaties. Op 28 november trad Sijmons terug als commandant van de B.T.-N.B.S., omdat hij tevens een adviserende functie bij het Militair Gezag bekleedde en beide functies niet verenigbaar werden geacht.⁸⁹

In de districten Heerlen en Sittard gingen de O.D.-ers eveneens grotendeels in B.T.-N.B.S.-verband op. De organisatie werd hier respectievelijk op 23 oktober en 1 november 1944 opgeheven. Aan de aanvankelijk heersende verwarring leek een halt te zijn toegeroepen. De knokploegen en leden van de R.V.V. hadden, evenals sommige O.D.-ers, onderdak gevonden bij de Stoottroepen (S.T.) der N.B.S. In opdracht van prins Bernhard was de waarnemend gewestelijke K.P.-commandant, B.J.C. van Kooten - hij had een bliksemcarrière in de illegaliteit gemaakt - op 19 september 1944 begonnen met de vorming van de Stoottroepen in bevrijd Limburg.⁹⁰ In tegenstelling tot de B.T. kregen de S.T. vanaf 7 oktober 1944 een offensieve taak toebedeeld. Zij zouden de oprukkende Amerikanen in het voetspoor volgen en veelal in de directe nabijheid van het front opereren.⁹¹ Aldus ontstond een splitsing in B.T. met vooral O.D.-ers en S.T. met een sterke K.P., L.O. en R.V.V. vertegenwoordiging. Deze tweedeling bleef gehandhaafd, nadat de overige O.D.-districten in Limburg waren bevrijd. Alle zeven O.D.-districtscommandanten in Limburg kregen een functie bij de B.T. of het Militair Gezag.⁹²

Keren wij terug naar generaal-majoor b.d. Jans. Het isolement, de bombardementen en de artilleriebeschietingen deden Jans in december besluiten door het front te gaan en de Maas ter hoogte van Velden over te steken. Het plan kwam op losse schroeven te staan toen de bezetter begin januari 1945 begon met de ontruiming van de streek ten noorden van Venlo. Er zat niets anders op dan een crossing in de omgeving van Echt te wagen. Op 15 januari aanvaardden Jans en enkele van zijn naaste medewerkers, onder wie zijn zoon, een hachelijke tocht die hen via Tegelen en Reuver naar Maasniel leidde, waar zij op 17 januari in "Sunny Hill", de woning van L. Janssens van der Sande, arriveerden (zie hoofdstuk XII, paragraaf II.3.2.2.). Janssens van der Sande was een verbindingsman van Jans' chef-marconist Theunissen. L. Jans vervoegde zich meteen bij de Roermondse districtscommandant Dewez, die hem een route via St.-Odiliënberg aanbeval. Het dorp werd echter ontruimd. De O.D.-ers besloten uit te wijken naar Herten, waar een neef van Theunissen woonde. Daar werd het inmiddels tot zestien personen uitgegroeide gezelschap in de avond van 19 januari in twee groepen van acht door een inwoner van Herten, een zekere Geerlings, over de Maas naar het bevrijde Beegden geroeid. De rivier vormde gedurende de winter tevens de frontlijn in Noord- en Midden-Limburg, maar de operatie, die drie uur in beslag nam, slaagde wonderwel.

De gewestelijke O.D.-commandant verkeerde, toen hij zich in het Middenlimburgse Beegden bij de geallieerden vervoegde, in het ongewisse over het lot van zijn organisatie. Het laatste wat hij had vernomen dateerde van eind september 1944. Dank zij een clandestiene P.T.T.-verbinding was contact gelegd met het kort tevoren bevrijde Heerlen. Toen hoorde hij van zijn commandant in de Mijnstreek, reserve-majoor C.M.J.A.F. Nicolas, wat er allemaal was misgegaan in Maastricht. In Heerlen daarentegen verliepen de ontwikkelingen gunstiger voor de O.D., zo verzekerde Nicolas hem. Het contact met Heerlen was spoedig daarna verloren gegaan.

Na in Beegden verscheidene keren door Britse militairen ondervraagd te zijn, vertrok Jans met zijn zoon via Eindhoven naar het stafkwartier van prins Bernhard in Breda.⁹³ Daar werden ze te woord gestaan door majoor mr. C.H.J.F. van Houten, gemachtigde van de prins bij de N.B.S., die naderhand als volgt verklaarde: "(...) We hebben hem daar met zeer veel genoegen en geestdrift

ontvangen, maar generaal Jans is onmiddellijk boos geworden. Hij was het met veel dingen oneens, die hij in bevrijd gebied aantrof, aangezien deze blijkbaar niet pasten in het kader van de ontwikkelingen, zoals hij zich die als O.D.-man had voorgesteld. We hebben op diplomatieke en vriendelijke wijze getracht aan de generaal duidelijk te maken dat de maatregelen die op dat moment golden en alsnog genomen zouden worden, gebaseerd waren op de noodzakelijkheid van de omstandigheden en vooral op de wensen van de geallieerden. Jans vond onder andere dat hij, naar ik meen, direct voor een heel belangrijke taak moest worden ingeschakeld. Die taak hadden wij voor hem op dat moment onmogelijk. Generaal Jans is toen blijkbaar erg ontevreden geweest en heeft zich later in Limburg, zeer tot onze spijt, uitgelaten in negatieve en naar mijn mening deloyale zin over de prins".⁹⁴

De Limburgse O.D.-commandant had zijn emoties kennelijk niet helemaal onder controle. De teleurstelling was t  groot en tegen het negatieve beeld dat men in de naaste omgeving van de prins van de O.D. had vermocht hij niets te doen. Hij kreeg de indruk als een oude man te worden beschouwd die nu eindelijk maar eens rust moest nemen. Als ambteloos burger keerde Jans terug naar Eindhoven in afwachting van de bevrijding van Venlo. Jans jr. vertrok in opdracht van prins Bernhard naar Engeland en werd daar onder meer verbindingsofficier in een opleidingskamp voor Nederlandse recruten. Enige tijd later stelde hij met kolonel G.J. Sas, chef-staf van het hoofdkwartier van de Nederlandse troepen in Engeland, en luitenant-generaal b.d. jhr. W. Röell, een petitie op gericht aan koningin Wilhelmina en een memorandum.⁹⁵ In beide opstellen legden de schrijvers de nadruk op de morele maatstaven, zoals die in het Nederlands leger van v or mei 1940 golden. Voorts hielden ze een krachtig pleidooi ten gunste van de O.D., wellicht t  krachtig. Door nagenoeg de volle eer en het prestige van het verzetswerk op het conto van de O.D. te schrijven, joegen de opstellers zelfs medewerkers uit eigen kring tegen zich in het harnas. Sommigen overwogen zelfs enige tijd een tegenpetitie op te stellen.⁹⁶

Zowel het memorandum als de petitie gaven uiting aan een diep gevoelde teleurstelling over de houding van de autoriteiten gedurende en na de bevrijding. Of, zoals de schrijvers van de petitie het zelf verwoordden: "Als soldaten hebben wij ons - aanvanke-

lieerden op de hoogte te brengen van de militaire situatie in bezet Limburg en hun met klem te vragen wapens af te werpen op een nieuw gekozen terrein in de buurt van Roermond. In gezelschap van A. Stassen, een broer van de O.D.-commandant in Echt, werd Baljon door de O.D.-commandant van Roosteren, J.M. Peters, onder mitrailleurvuur over het Julianakanaal gezet. Ter hoogte van Berg aan de Maas bereikte hij de Amerikaanse linies en noemde de code "Telephone A". De aalmoezenier bracht verslag uit op het hoofdkwartier van de tweede pantserdivisie in Maastricht. Daar stelde hij vast dat het met de O.D. in dit district helemaal fout dreigde te lopen. Niet de O.D., maar nieuw te vormen Stoottroepen leken het heft in handen te nemen. Baljon besloot meteen terug te keren naar Venlo om Jans van deze, voor de O.D. ongunstige ontwikkelingen op de hoogte te brengen. Tot drie keer toe mislukten zijn pogingen het front opnieuw te passeren. Tenslotte sloot Baljon zich aan bij de Stoottroepen in Noord-Brabant.¹⁰² Op 23 september, kort na de gedeeltelijke mislukking van Baljon's missie, zond Jans zijn medewerkers J.F. Gijsbers en J.H. Schade de geallieerden tegemoet. De twee gingen in de Peel door het front en bereikten na twee dagen heelhuids Eindhoven. Daar kregen ze te horen dat ze er beter aan deden terug te keren naar Venlo. Ze trachtten opnieuw door het front te gaan, maar bij Meijel moesten ze hun poging opgeven.¹⁰³

Aldus bleef Jans grotendeels verstoken van berichtgeving over de ontwikkelingen in bevrijd gebied en had geen informatieuitwisseling plaats met het A.H.K.-O.D. Hij was helemaal afhankelijk van de berichten van enkele koeriers die hij in de eerste helft van september naar Oss en Den Bosch zond. Veel leverde dat niet op. De schriftelijke berichten van regionale koeriers van de L.O. bevatten soms bruikbaarere informatie.¹⁰⁴ Van meer nut waren de telefoonaansluitingen die door de eigen verbindingdienst ten behoeve van O.D. en L.O. tot stand waren gebracht. Dank zij clandestiene schakelingen in het P.T.T.-net en door gebruik te maken van een los daarvan functionerend verbindingscircuit van de Stroomverkoopmaatschappij kon gedurende een groot deel van september contact worden onderhouden met de (weldra bevrijde) plaatsen Eindhoven, Weert, Maastricht en Heerlen en met de commandanten in Gennep, Helden, Sevenum en Roermond. Na de arrestatie van een hoofdamtenaar van de Stroomverkoopmaat-

schappij in Roermond vielen ook deze verbindingen weg (zie hoofdstuk XII, paragraaf II.2.2.).¹⁰⁵

Tenslotte was er de eigen, voor binnenlands gebruik bestemde, zender-ontvanger. Op 6 september hadden de marconisten het toestel opnieuw getest. Men was er zeer ontevreden over: de door de O.D. gebruikte golflengte was véél te breed, zodat de zender een gemakkelijke prooi voor de Duitse peilwagen vormde. Er kwam geen radiografisch contact met het A.H.K. tot stand.¹⁰⁶ De telefoon was naast de koeriers de enige mogelijkheid contact met de buitenwereld te onderhouden.

Op 17 september verliet Jans Venlo. De zender werd die dag voor de vijfde keer verplaatst en opgesteld in de woning van H.W.J. Jacobs in de Goltziusstraat. Door uit het aangrenzende pand een telefoonleiding af te takken lukte het een medewerker van de verbindingdienst contact te krijgen met het onlangs bevrijde Eindhoven. Langs deze weg konden vijf berichten worden doorgegeven.¹⁰⁷ Eén daarvan bevatte de mededeling dat de Duitsers een pantserdivisie bij Arnhem samentrokken.¹⁰⁸ De kort tevoren bij Arnhem gelande parachutisten liepen groot gevaar. Mogelijk beschikte men in Venlo over die informatie, omdat het hoofd van de verbindingdienst, Talens, er in was geslaagd in te breken in Duitse verbindingen.¹⁰⁹ In Eindhoven hechtte men klaarblijkelijk weinig geloof aan het bericht en werd het niet op de juiste waarde geschat.¹¹⁰

Dat er slechts vijf berichten werden doorgegeven, kwam doordat vrijwel de hele verbindingdienst op 26 september in handen van de Sipo viel. Het naast de woning van Jacobs gelegen pand was tot voor kort bewoond door de familie Ex. In verband met hun verzetswerk hadden de zonen des huizes moeten onderduiken. De na "Dolle Dinsdag", 5 september 1944, op drift geraakte directeur van het Maastrichts Waterleidingbedrijf, ir. J.J.H. Vos, tevens kringleider van de N.S.B. in Maastricht, had zijn intrek in de woning van Ex genomen. Daar ontdekte hij, waarschijnlijk na een tip, dat er een kabel naar de woning van Jacobs liep. Vos vond het verdacht en stapte naar zijn partijgenoot, de korps-chef van de Venlose politie, O. Couperus. In gezelschap van een collega bracht Couperus een bezoek aan het verdachte pand en arresteerde H.W.J. Jacobs en de marconist P.J. de Klerk. De tweede marconist, J. Erink, kon ontkomen. Pas daarna lichtte Couperus de Sipo in, wat hem op een uitbrander kwam te staan.

over zeggen. De door Jans aangezochte districtscommandant, de reserve-kapitein S.W.A.M. de Groot, en verscheidene van zijn medewerkers raakten met name betrokken bij de hulpverlening aan geallieerde vliegeniers. Daaraan hadden ze hun handen vol, niet aan de O.D. Bovendien brachten vooraanstaande O.D.-ers geruime tijd in Duitse hechtenis door. Een gevolg daarvan was dat bijvoorbeeld de verbinding met Venlo al in maart 1944 wegviel. Over de geschiedenis van de O.D. tijdens de bezetting staan ons vrijwel geen gegevens ter beschikking, wel over de periode erna. Die stond in sommige plaatsen in het teken van gezagsconflicten tussen rivaliserende verzetsgroepen waarbij de O.D. een centrale rol speelde, vooral in Boxmeer en Cuyk. In laatstgenoemde plaats gingen O.D.-ers hun boekje te buiten door brand te stichten in een door een N.S.B.-er bewoond café, dat eigendom was van iemand die niets met de nationaal-socialistische organisatie te maken had.¹¹⁶

IV.4.1. District I: Gennepe

Het district Gennepe omvatte het meest noordelijk deel van de provincie. In het zuiden werd het district begrensd door de gemeenten Sevenum, Maasbree en Venlo. Van 1941 tot zijn terugvoering in krijgsgevangenschap op 15 mei 1942 fungeerde luitenant-kolonel E.H.C. van Gent uit Arcen als districtscommandant. Hij wierf een belangrijk deel van het kader. In de zomer van 1942 benoemde Jans de 65-jarige reserve-luitenant-kolonel L.H.M.W. van Bennekom tot waarnemend districtscommandant. De feitelijke leiding berustte echter bij zijn plaatsvervanger, de reserve-eerste-luitenant P.J.H. Geurts, een handelaar in bouwmaterialen. Geurts trad tevens als commandant van Gennepe op. Op 5 maart 1944 droeg de door ziekte geplaagde Van Bennekom het commando aan Geurts over. Deze benoemde de beroepsofficier A.J.M. Vintges tot zijn adjudant. Vintges had tussen mei 1942 en januari 1944 vastgezet in het krijgsgevangenkamp Neu-Brandenburg, maar was ontsnapt en via Blerick, waar hij korte tijd voor de O.D. werkte, in Gennepe terechtgekomen. De adjudant onderhield het contact met de gewestelijke leiding en de commandanten in Gennepe, Arcen, Horst en Venray.¹¹⁷

De werkzaamheden van de districtsleiding richtten zich vóór september 1944 op de voorbereidingen om ten tijde van het "Uur

U" zoveel mogelijk manschappen op de been te brengen en te voeden. Volgens eigen opgave zou het district ongeveer duizend O.D.-ers kunnen mobiliseren.¹¹⁸ Een medewerker van de Stroomverkoopmaatschappij zorgde voor aansluiting op het telefoonnet van de P.L.E.M., zodat men met vrijwel de hele provincie in verbinding stond. Bovendien beschikte Geurts over een ordonansdienst. Zo nu en dan maakte men Duitsers in beslag genomen goederen, levensmiddelen, wapens en munitie afhandig.¹¹⁹

In september 1944 kreeg Geurts "carte blanche" van zijn gewestelijke commandant. De O.D.-ers strooiden spijkers en kraaiepoten op de wegen, maakten Duitse voertuigen onklaar en verzamelden militaire inlichtingen die aan Venlo werden doorgegeven. Sedert de geallieerde luchtlandingen bij Groesbeek, Nijmegen en Arnhem, medio september 1944, lag het district in de directe nabijheid van het front. De 19-jarige koerierster mejuffrouw Ch.M.P. van Kempen passeerde verscheidene keren het front om berichten door te geven. Omstreeks 23 september raakten O.D.-ers slaags met een groepje, in de buurt van Mook gelegeerde Duitse soldaten. Van eventuele verliezen is niets bekend.¹²⁰ Op last van een lokale Duitse militaire commandant moesten de inwoners van Gennep hun woonplaats op 15 oktober ontruimen. Geurts en Vintges begaven zich de volgende dag naar het zuidelijker gelegen Siebengewald, waar ze bij de plaatselijke commandant P.J. Weijss aanklopten. Omdat de Duitsers ook deze plaats dreigden te ontruimen, besloten de twee niet af te wachten en de Maas over te steken in de hoop contact te leggen met de Britse militairen op de westoever. Omstreeks 21 oktober bereikten ze een boerderijtje in het aan de Maas gelegen gehucht Ayen. De volgende dag waagden ze de oversteek. Alles was tot dusver goed gegaan. Bij Vierlingsbeek voltrok zich echter een drama. Hoewel Geurts met een witte vlag zwaaide, zag een Britse post hem voor een Duitser aan. Een regen van kogels trof de O.D.-commandant. Hij kwam de ernstige verwondingen echter te boven.¹²¹

Sedert het voorjaar van 1941 leidde sergeant J.J.L. Timmermans op verzoek van overste Van Gent de O.D. in het rayon Horst. Met zijn plaatsvervanger G.A. Lucassen, een onderwijzer uit Horst-Melderslo, en in samenwerking met de provinciale en de districtsleiding wierven ze nieuwe krachten, die op hun beurt medewerkers aanzochten. Naast de verspreiding van illegale

militaire leiding beschouwde de moerassige Peelstreek als een strategisch bruggehoofd ten westen van de Maas. Versterkingen werden aangevoerd en Duitse militairen trokken rovend en plunderend door de omgeving. Het contact tussen Horst en Venlo ging verloren. Medio oktober bombardeerden Canadese toestellen Horst en Horst-America. Er vielen tientallen slachtoffers onder de burgerbevolking. Terwijl de overlevenden bezig waren met het zoeken naar slachtoffers en het ruimen van puin, verscheen de Grüne Polizei en arresteerde circa tweehonderdvijftig mannen. Lucassen ontsnapte aan arrestatie door zich in een kast in zijn woning te verbergen. Razzia volgde op razzia. Eind oktober ontruimden de Duitsers de gehuchten rond Horst. Het bruggehoofd wankelde en naarmate de situatie voor de verdedigers verslechterde, verergerden de excessen. Verscheidene militairen gingen zich aan buitensporige wreedheden jegens de bevolking te buiten. Pas op 23 november, met de bevrijding van Horst en omgeving, kwam er een einde aan de lijdensweg van de plaatselijke bevolking.¹²⁹

Meteen na de aftocht van de Duitsers meldden de O.D.-ers zich. Voorzover zij dat wensten werden alle voormalige verzetswerkers in de O.D. opgenomen. In de eerste plaats moest de voedselvoorziening in de ontredderde streek veilig worden gesteld. Dat verliep redelijk, omdat voldoende weerstand was geboden aan de Duitse pressie alle vervoermiddelen af te staan. Ook bij de arrestatie van N.S.B.-ers en collaborateurs deden zich geen noemenswaardige problemen voor. Er was nog geen vertegenwoordiger van het Militair Gezag gearriveerd. Moeilijkheden ontstonden pas toen de Britse sectorcommandant liet weten dat de O.D. uit Horst het gebied tussen Meerlo en Grubbenvorst moest beveiligen, een afstand van ruim tien kilometer.¹³⁰ Plaatsvervangend O.D.-commandant Houwen kon niet genoeg manschappen op de been brengen om die taak naar behoren uit te voeren. Dat was wellicht mede te wijten aan de deportatie van een groot aantal mannen in oktober. Na een intensieve wervingscampagne beschikte hij tenslotte over een groep van honderdvijftig man. Dat waren niet allemaal voormalige illegalen. Sommigen stoorden zich hieraan.¹³¹ Niettemin brachten ze hun opdracht tot een goed einde. Gedurende de winter werd de groep met bewakingsdiensten op de westelijke Maasoever belast. Sindsdien maakten Houwen en zijn man-

schappen als vijfde compagnie in het district I, Cuyk, deel uit van de Bewakingstroepen der N.B.S.¹³²

Over de werkzaamheden van de O.D.-ers in Venray vóór september 1944 is weinig bekend. C.G.A. van Kemenade was sedert mei 1942 plaatselijk commandant. Bij de opbouw van de O.D. kreeg hij steun van de reserve-officier M.F.H. Hoedemaekers, die deel had uitgemaakt van het Landstormkorps "Limburgse Jagers".¹³³ De ontwikkelingen aan het Peelfront in september en oktober 1944 brachten de plaatselijke bevolking in een lastig parket. Een chaotische periode brak aan, Duitse militairen trokken plunderend door de streek. Ondanks verzoeken van de plaatselijke L.O. om goederen in veiligheid te brengen, kon de O.D. vooralsnog weinig doen. Van Kemenade gaf er de voorkeur aan ondergedoken te blijven. Hij verdedigde zijn houding door te wijzen op de hem opgedragen instructies. Inmiddels bereidde een speciale Duitse gevechtseenheid "Walther" in de buurt van Overloon een offensief voor. Het hoofdkwartier was in Venray gevestigd. Gedurende de strijd, die op 30 september losbarstte en voortwoedde tot 18 oktober, werd Venray voor een belangrijk deel verwoest. Hoedemaekers raakte op 29 oktober gewond bij een granaataanval op Venray. Het enige wat de O.D.-ers hadden kunnen doen, was het verzamelen van militaire inlichtingen die telefonisch waren doorgegeven aan Venlo.

Met de komst van de Britse bevrijders op 18 oktober verschenen de O.D.-ers ten tonele. Aanvankelijk ruimden ze vooral puin, begroeven de gesneuvelden en arresteerden zesenvertig politieke delinquenten en collaborateurs. Ondanks herhaalde verzoeken om de evacuatie uit te stellen, in de hoop op afstel, hield de Britse legercommandant vast aan zijn standpunt dat het voor de plaatselijke bevolking te gevaarlijk was in Venray en directe omgeving. In samenwerking met de Britten evacueerden de O.D.-ers tussen 23 en 28 oktober ongeveer tienduizend burgers naar veiliger oorden. De marechaussee en zeventwintig O.D.-vrijwilligers bleven in het ontvolkte Venray achter. In burgerkleding en bewapend met buitgemaakte Duitse geweren verrichtten de O.D.-ers er bewakingsdiensten voor de Britten. Dat weerhield laatstgenoemden er overigens niet van tot plunderingen over te gaan. O.D.-ers maakten zich er eveneens schuldig aan.¹³⁴ Eind oktober ging de L.O.-er F.G. Michels in plaats van een O.D.-er in opdracht van

de Britten door de linies om de Duitse troepenconcentraties bij Horst op te nemen. Kennelijk verwachtte men een nieuw Duits offensief. Michels kreeg twee dagen de tijd voor zijn missie. Op de terugweg naar Venray sneuvelde hij.¹³⁵

Op 23 november vroeg de Britse sectorcommandant Van Kemenade een compagnie vrijwilligers samen te stellen die zou moeten deelnemen aan de bevrijding van de dorpen Wanssum, Geysteren en Blitterswijk. Het lukte voldoende manschappen op de been te brengen. Aan het hoofd van de Venrayse compagnie nam de O.D.-commandant deel aan de bevrijding van de drie dorpen. Een groot deel van de inwoners, circa vijfentwintighonderd personen, werd naar het ontvolkte Venray geëvacueerd. In elk dorp bleef een sectie van de compagnie achter. Dat bleek nodig, want regelmatig staken Duitse patrouilles de Maas over om het onlangs verloren gegane terrein te verkennen. In maart 1945 trokken de Britten de Maas over en kreeg de compagnie van Van Kemenade, die honderdnegenenzestig manschappen telde, de bewaking van het gebied langs de Maas tussen Maashees en Broekhuizenvorst opgedragen. Voortaan maakte deze derde compagnie deel uit van de Bewakingstroepen der N.B.S. in het district I, Cuyk.¹³⁶

De ontwikkelingen in het district Gennep waren sedert september 1944 uitermate wanordelijk verlopen. Na zware strijd op de westelijke Maasoever was het district in de loop van oktober en november in tweeën gesplitst. De Maas was frontlijn geworden. De O.D.-ers op de oostelijke Maasoever stonden voor de keuze ondergedoken te blijven en de komst van de bevrijders af te wachten of te trachten bevrijd gebied te bereiken. De laatste mogelijkheid reesteerde eigenlijk alleen nog toen kwam vast te staan dat de Duitse legerleiding en later ook de S.S. voornemens waren de gehele oostelijke Maasoever te ontruimen. Achterblijven had geen zin meer. Bovendien raakten de verbindingen binnen het district en met de staf in Venlo in het ongerede. Sedert eind september moest volop worden geïmproviseerd, óók in bevrijd gebied. De belangrijkste districtscommando's, Gennep, Roermond en Venlo, lagen door de frontontwikkeling in feite aan de "verkeerde" kant van de Maas. Geurts had dat tijdig onderkend en was vertrokken.

In geen van de in het najaar bevrijde regio's bleef de O.D. passief. Integendeel, in sommige plaatsen speelde de organisatie,

als gevolg van de afwezigheid van het Militair Gezag, zelfs korte tijd de zichzelf toebedachte rol. Veel te besturen viel er overigens niet. In het gebied heerste een complete chaos vanwege de oorlogshandelingen en ontruiming. De plaatselijke O.D.-commandanten werkten nauw samen met de Britse militaire autoriteiten en formeerden ondersteunende compagnieën. Het commando van de in de districten Gennep en Helmond opgerichte Bewakingscompagnieën berustte sinds eind 1944 bij majoor W.E.H. Janssen, commandant der B.T.-N.B.S. in het nieuw gevormde district Cuyk.

Janssen was in 1942 bij de O.D. in het district Maastricht betrokken geraakt en daar op een ongebruikelijke manier tot districtscommandant benoemd. Bovendien had Maastricht al een commandant. Weldra bereikten alarmerende berichten over de toestand van de O.D. in Maastricht het hoofdkwartier in Venlo: de O.D. dreigde ten onder te gaan aan onderling geruzie. De daarbij gebruikte argumenten waren niet steeds zuiver. Zo werd gefluisterd dat Janssen een rokkenjager was en derhalve ongeschikt voor zijn functie. Op 8 september 1943 greep Jans in en zond een koerier naar Maastricht. In het district Gennep had men nog steeds geen definitieve opvolger gevonden voor overste Van Gent. De koerier overhandigde Janssen het bericht dat Jans had besloten hem met het districtscommando in Gennep te belasten en van het Maastrichtse te ontheffen. Janssen begaf zich echter niet naar Gennep, maar bleef in de Limburgse hoofdstad. Sinds mei 1942 droeg hij namelijk de verantwoordelijkheid voor de bewaking van een deel van het nationaal cultureel erfgoed. Sommige werken van Hollandse meesters waren veiligheidshalve in de St.-Pietersberg te Maastricht ondergebracht. Hij weigerde de kunstschaten aan hun lot over te laten. "Ik kon die functie op dat tijdstip niet overdragen",¹³⁷ motiveerde hij naderhand zijn besluit. De noodzaak om in Maastricht te blijven verviel, nadat de stad op 14 september 1944 was bevrijd. Via België en het bevrijde deel van Noord-Brabant bereikte Janssen op 30 september Boxmeer. Hij schrok van wat hij er aantrof. Iedereen wilde voor commandant spelen en de O.D. en K.P. lagen met elkaar overhoop. Janssen stelde enigszins orde op zaken - Boxmeer hoorde overigens niet tot district I - en begaf zich naar Cuyk. Daar fungeerde de burgemeester tevens als O.D.-commandant. Hij had de organisatie inmiddels opgeheven. Janssen organiseerde een nieuwe O.D.¹³⁸

Daarna vertrok hij naar Mook. Ook hier moest de O.D. nieuw leven worden ingeblazen. Commandant P. Kanters had steeds contact onderhouden met de plaatsvervangend districtcommandant Geurts en de O.D.-commandant in het Gelderse Heumen, W.J. Maris. Meteen na de bevrijding van Mook, in de tweede helft van september, ging de O.D. over tot arrestatie van "foute" elementen onder de plaatselijke bevolking. Veel manschappen kon Kanters niet op de been brengen, omdat de meesten in het nog bezette Middelaar woonden. Men verrichtte vrijwel dezelfde werkzaamheden als de O.D.-ers in Venray en Horst.¹³⁹

In oktober 1944 kreeg Janssen het commando over de aanwezige en nog te vormen Bewakingscompagnieën der N.B.S. in het district Cuyk. Twee maanden later telden de B.T. in het district zeshonderd manschappen, verdeeld over vier compagnieën: de eerste compagnie (commandant H. Vaessens) in Cuyk; de tweede compagnie (P. Kanters) in Mook; de derde compagnie (C.G.A. van Kemenade) in Venray en de vijfde compagnie (W.J. Houwen) in Horst. De vierde compagnie was gepland in Arcen en Velden, maar die plaatsen waren toen nog niet bevrijd.¹⁴⁰ Op papier zag het er fraai uit, maar Janssen klaagde voortdurend over de slechte verzorging van zijn manschappen. Ook de bewapening en de uitrusting lieten het nodige te wensen over.¹⁴¹ Voorlopig veranderde er weinig aan die situatie. Men was aangewezen op de Britten, die zich weinig coöperatief opstelden.

In het district Gennep bestond geen K.P.- of R.V.V.-vertegenwoordiging van betekenis op het moment van de bevrijding. Andere groepen waren doorgaans nauw aan de L.O. gelieerd. Na de bevrijding ontstonden verscheidene onverkwikkelijke ruzies tussen zowel deze organisatie en de O.D. als tussen de O.D. en het Militair Gezag. Meestal speelden de conflicten in de persoonlijke sfeer. We zullen kort stilstaan bij de meest in het oog lopende. In Horst spitsten de problemen zich toe op de verhouding tussen O.D. en Militair Gezag. De ruzie ontstond, omdat het Militair Gezag de Horster organisatie niet bij het nieuwe militaire bestuur betrok. De kwestie liep zo hoog op dat een delegatie uit Horst naar Maastricht afreisde om het probleem aan de Provinciaal Militaire Commissaris voor te leggen.¹⁴²

De meest pijnlijke verwickelingen deden zich evenwel voor rond de persoon van de O.D.-commandant in Siebengewald, P.J.

Weijs. Hij had zijn uitstekende relaties met een aantal Duitsers in de grensstreek gedurende de bezetting in het voordeel van de illegaliteit aangewend. Dank zij zijn inspanningen hadden aanzienlijke aantallen Nederlandse dwangarbeiders en studenten, zelfs enkele geallieerde vliegeniers, uit Duitsland kunnen repatriëren (zie hoofdstuk IV, paragraaf V en hoofdstuk VI, paragraaf IV.2.). Weijs had trouwens méér verdienstelijk illegaal werk verricht. Niettemin was hij gedurende de bezetting om onduidelijke redenen in botsing gekomen met het duikhoofd van de L.O. in Bergen, H.Th. Schelbergen, hetgeen toen al tot beschuldigingen over en weer had geleid. In het najaar van 1944 was Weijs diverse keren door het front gegaan om de geallieerden in te lichten over de Duitse militaire posities en versterkingen. In januari 1945 werd hij in bevrijd gebied door de Britten gearresteerd op verdenking van spionage voor de vijand. Luitenant A.J.M. Vintges, die hem vergezelde, begreep er niets van. Bij navraag bleek de aanklacht te zijn ingediend door Schelbergen. De dekmantel waaronder Weijs steeds met succes had kunnen opereren, werkte plotseling averechts. Het was niet moeilijk getuigen op te sporen die zijn vriendschap met een aantal Duitsers bevestigden. Weijs onderging een slechte behandeling en belandde in een Tilburgs interneringskamp tussen N.S.B.-ers. Op 27 juli 1945 kwam hij na een aantal ontlastende verklaringen weer op vrije voeten. Hij werd gerehabiliteerd en Schelbergen betuigde spijt.¹⁴³

In Venray boterde het evenmin tussen O.D. en L.O. Waarschijnlijk was het conflict ook hier tijdens de bezetting ontstaan. Sommige L.O.-ers waren van mening dat de O.D.-commandant de L.O. in een verkeerd daglicht had gesteld bij de Britse autoriteiten. Nòg meer stak het hen dat de terugkeer naar Venray van enkele geëvacueerde L.O.-ers door toedoen van Van Kemenade en zijn manschappen moeizaam was verlopen. Bovendien regende het klachten over het door de O.D. gevoerde arrestatiebeleid. Er zou niets van deugen. Betrouwbare personen waren gedetineerd en "foute" elementen vrijuit gegaan. Met die laatste categorie doelden de geërriteerde L.O.-ers op zwarthandelaren en Rijksduitsers. De Venrayse onderlinge ruzie sleepte zich nog geruime tijd voort...¹⁴⁴

IV.4.2. District II: Venlo

Vanzelfsprekend hingen de ontwikkelingen in het district Venlo samen met directieven en beleidsdaden van het gewestelijk O.D.-commando, dat immers in die stad was gevestigd. Sommige gebeurtenissen zijn om die reden in de voorgaande paragrafen reeds summier aangestipt of uitvoeriger besproken. In de beschrijving van de geschiedenis van de O.D. in het district zal het accent vooral liggen op die ontwikkelingen en gebeurtenissen welke in nauwe relatie stonden met de O.D.-organisatie in het district zelf. In het voorjaar van 1941 had generaal-majoor b.d. Jans de luitenant-kolonel K.J. Evenwel aangezocht om het districtscommando op zich te nemen. Misschien wierf Evenwel enige kaderleden, maar een krachtig organisator was hij niet. De meest actieve O.D.-ers waren in kringen rond de gewestelijke staf te vinden. Op 15 mei 1942 begaf Evenwel zich in krijgsgevangenschap. Hij werd vervangen door de reserve-kapitein der infanterie P.H.O.H. Küppers. Deze slaagde er in de loop van 1942 en 1943 in met onder anderen L. Jans, W.F.Th. van Boekhold, J.H.J. Timmermans, H.H. Pollaert en J.F. Gijsbers het organisatorisch raamwerk in het district te voltooien. Jans, die voor zijn vader koerierde, beschikte over veel contacten in militaire kring en breidde die nog uit. Nadat Van Boekhold, net als Jans, in 1940 vergeefs had geprobeerd naar Engeland uit te wijken, was hij door L. Jans bij de O.D. betrokken. Van Boekhold had verzetsrelaties in Amsterdam, Rotterdam en in de wereld van de bouw.¹⁴⁵ Sergeant-majoor Timmermans woonde in Blerick en werkte voor de C.C.D. Küppers vroeg hem in 1942 het commando voor Blerick op zich te nemen en Jans benoemde hem naderhand tot sectiecommandant van de gewestelijke reserve.¹⁴⁶ Politie-rechercheur Pollaert raakte uit hoofde van zijn functie bij de O.D. betrokken. Op het politiebureau vernam hij van de maatregelen tegen de joden. Zodra hij wist wie voor registratie en arrestatie in aanmerking kwamen, waarschuwde hij de betrokkenen. In maart 1942 informeerde de Sipo naar de verblijfplaats van generaal Jans. Pollaert lichtte de gewestelijke commandant meteen in. Sindsdien onderhield hij nauw contact met L. Jans en Van Boekhold. Telkens weer lukte het Pollaert belangrijke inlichtingen te onderscheppen en aan de O.D. door te geven. In augustus 1943 liep het mis en vertrok hij, verkleed als non, naar Roermond. Hoewel de Sipo zijn echtgeno-

te, vijf kinderen en enkele andere naaste familieleden in gijzeling nam, zette de politie-rechercheur zijn ondergronds werk voort.¹⁴⁷ Reserve-luitenant Gijsbers, die evenals Timmermans voor de C.C.D. werkte, was aanvankelijk als code-officier verbonden aan de gewestelijke staf. Sedert de vroege zomer van 1943 voerde hij het commando over een groep militairen die naderhand deel zou moeten gaan uitmaken van de gewestelijke mobiele reserve. Bovendien vormde Gijsbers een essentiële schakel tussen Venlo en de op de westelijke Maasoever gelegen sector van het district.¹⁴⁸

Afgezien van Küppers waren de genoemde O.D.-ers zowel op districts- als gewestelijk niveau werkzaam. Ze hielden zich bezig met het zoeken naar potentieel leidinggevend kader in de provincie, het verrichten van koeriersdiensten, verzamelen van inlichtingen waarbij het vliegveld Venlo een belangrijke rol speelde alsmede het opsporen en verzamelen, desnoods repareren, van wapens die werden opgeslagen ten huize van Van Boekhold en in de beeldenfabriek van A.H. Gödden. Het koerierswerk moesten ze tegen het einde van de zomer van 1944 vanwege de grote risico's staken. Met name in de fronttijd bewees een aantal jonge, moedige koeriersters zoals de verpleegsters M.J.J. van Kessel en Th.J.P. Joosten alsmede D.J. Huys en A. Rijpkema de O.D. onschatbare diensten.

Na overleg tussen vertegenwoordigers van de O.D. en enkele pioniers op het gebied van de hulpverlening aan onderduikers werd eind mei 1943 afgesproken de te verwachten toevloed van onderduikers organisatorisch zo veel mogelijk te stroomlijnen en een "duikraad" in het leven te roepen, bedoeld om de werkzaamheden te begeleiden en er zonodig leiding aan te geven. De duikraad telde acht leden: vier of vijf van hen, onder wie L. Jans en Pollaert, waren bij de O.D. aangesloten. Eind augustus 1943 traden de O.D.-ers allemaal terug.¹⁴⁹ Zij verklaarden hun stap met het argument dat de jonge organisatie voortaan op eigen benen kon staan. Dat was ook zo, maar in de motivatie van de O.D.-ers school een element van arrogantie. Er speelde namelijk iets meer: generaal Jans had kenbaar gemaakt géén voorstander te zijn van deelname van O.D.-ers in andere verzetsgroepen. Op plaatselijk niveau was de verstrengeling tussen duikorganisatie en O.D. in het district hier en daar al zò ver gevorderd dat van terugtrekken

geen sprake meer kon zijn: een verschijnsel dat zich trouwens ook in de districten Gennepe, Roermond en Weert voordeed.

De duikkampen bij Helden en Sevenum

Naar aanleiding van de op 29 april 1943 afgekondigde terugvoering in krijgsgevangenschap van het Nederlands leger onderkende de O.D.-leiding het kapitale belang van de totstandkoming van een ondersteunende organisatie die zich uitsluitend zou toeleggen op hulp aan (militaire) onderduikers en al wat daarmee samenhang. Deze specifieke taakstelling viel weliswaar niet samen met die van de O.D., maar men kon niet buiten zo'n organisatie. Reeds in mei vatte de gewestelijke leiding het plan op enkele militaire (proef)duikkampen in te richten. Het bosrijke gebied op de westelijke Maasoever leek hier bij uitstek geschikt voor. De Venlose kapelaan P.G. van Enckevort, die er zelf oorspronkelijk vandaan kwam, steunde de plannen.¹⁵⁰ Alom heerste de overtuiging dat een geallieerde invasie in West-Europa aanstaande was en bij de Venlose O.D.-ers was daarom het plan gerijpt een mobiele en parate kern van geoefende soldaten te vormen die op elk gewenst moment kon worden ingezet. Van Boekhold werd gevraagd de inrichting van het kamp bij Helden op zich te nemen. Hij had tijdens de April-Meistaking deelgenomen aan de verspreiding van pamfletten waarin de militairen werden opgeroepen zich niet te melden. Bovendien was hij naar Apeldoorn gereisd om daar verzamelde soldaten over te halen onder te duiken. Hij boekte enig resultaat. Verscheidene militairen waren door J.W. Cox uit Maasbree bij boeren in de omgeving gehuisvest.¹⁵¹ Kort nadat Van Boekhold was begonnen met de inrichting van het kamp in het "Bovensbos", arriveerde reserve-luitenant J.F. Gijsbers in Helden om de leiding op zich te nemen. De twee konden voortbouwen op het werk van enkele baanbrekers. Een uit Hoogezand afkomstige landbouwer, C. Krans, die bij het bosperceel woonde, had kort tevoren een kippenhok ter beschikking gesteld aan vier jongelui die een oproep hadden ontvangen om in Duitsland te gaan werken. Een distributie-ambtenaar, W.L. Houwen, voorzag hen van bonkaarten en W.G.Th. Verrijt, zoon van een aannemer die naderhand een belangrijk aandeel had in de bouw van het kamp, nam de bevoorrading voor zijn rekening. Het eten kookten de jongelui in een schuur van de boerderij van Krans.¹⁵² Toen Gijs-

bers medio juni in Helden aankwam, telde het kamp inmiddels ongeveer twintig jongeren die allemaal waren opgeroepen voor dwangarbeid in Duitsland. Met hulp van O.D.-ers uit de omgeving, de reeds aanwezige kampbewoners, enkele militairen en betrokkenen uit Helden begon Gijsbers met de uitbouw van het boskamp. De familie Krans stond vijf kippenhokken af die uiteindelijk onderdak boden aan veertig tot vijftig onderduikers. Het was een heterogeen gezelschap.¹⁵³ Gijsbers stond voor een lastige opgave. Hij moest het kamp, "Vrij Nederland", op militaire leest trachten te schoeien. De militairen waren uiteraard gemotiveerd en bereid speciale cursussen te volgen, het kamp te onderhouden en wacht te lopen. Bij de "civilisten" lag dat anders. Het verblijf in dit zomerkamp had iets avontuurlijks en de bereidheid zich te schikken in een militair keurslijf ontbrak.¹⁵⁴ Het bestaan van het kamp bleef bovendien niet verborgen: in de omgeving, tot in Venlo toe, werd er openlijk over gesproken. Niettemin ging het één maand goed. Er kwam een wegennet, vernoemd naar de leden van het Koninklijk Huis, en de kippenhokken werden met netten gecamoufleerd. 's Nachts bevoorraadden onder anderen Verrijt en de zoon van boer Krans het kamp vanuit Venlo en Helden. Ook aan de geestelijke verzorging van de bewoners was gedacht: de kapelaans A.R.J. Thomassen uit Helden en J.J. Naus en P.G. van Enckevort uit Venlo lazen er de H. Mis.¹⁵⁵

Wat niet uit kon blijven, geschiedde: de verhalen bereikten verkeerde oren. De groepsleider van de N.S.B. in Meijel, H. Kessels, werkzaam op het in aanbouw zijnde vliegveld Venlo, hoorde van het kamp. Op donderdag 15 juli begaf hij zich op de fiets naar Helden en ontmoette aan de rand van het bosperceel enkele landarbeiders. Kessels knoopte een gesprek aan en gaf zich uit voor een bakkersknecht uit Helenaveen, op zoek naar een schuilplaats om onder te duiken. Ze adviseerden hem een kijkje te nemen in het bos. Daar zou hij vanzelf méér aan de weet komen en misschien worden geholpen. Een uur lang kroop Kessels door het bos alvorens zijn vermoeden werd bevestigd. Meteen na zijn sensationele ontdekking sprong hij op de fiets en lichte twee partijgenoten in: boerenleider J.L.A. Kluytmans uit Grashoek bij Helden en jachtopziener P.L. Maessen uit Helden. Kessels was vastbesloten ook de Feldgendarmerie deelgenoot te maken van zijn vondst. De twee anderen raadden hem dat af. 's Avonds laat keerde hij huiswaarts. De volgende dag deed hij bij

de politie aangifte van zijn ontdekking.¹⁵⁶ Kessels drong aan op maatregelen, anders zou hij de Ortskommandant in Venlo inlichten. De wachtmeester der rijkspolitie, J.J. Evers, zegde toe Kessels de volgende dag met een aantal politiemannen naar het kamp te zullen vergezellen. Zo won Evers één dag, voldoende om W.L. Houwen, van wie hij wist dat hij voor de illegaliteit werkte, te waarschuwen.¹⁵⁷ Houwen bracht Gijsbers op de hoogte. Dezelfde dag nog kwamen Gijsbers en zijn adjudant, de marinier J. Nabben, naar Helden om een inderhaast belegde vergadering bij te wonen. In overleg met W. Houwen, kapelaan J.M.A. Spee en twee politiemannen uit Helden werd afgesproken Kessels zo spoedig mogelijk te liquideren.¹⁵⁸ In de nacht van vrijdag 16 op zaterdag 17 juli begaven Gijsbers en Nabben, mogelijk waren er meer personen bij betrokken, zich naar de woning van Kessels in Meijel. Met veel kabaal wekten ze hem. Gijsbers, gekleed in een uniform van de Feldgendarmerie, sommeerde Kessels zich aan te kleden en hem de weg naar het kamp te wijzen. Duitse troepen zouden klaar staan om het kamp te omsingelen. Waarschijnlijk kreeg Kessels argwaan, want hij trachtte onderweg te vluchten. Op de brug over het kanaal van Deurne, tussen Meijel en Beringe, werd hij doodgeschoten. Het stoffelijk overschot liet men - ter afschrikking? - ter plaatse achter.¹⁵⁹

Zaterdagochtend 17 juli heerste een koortsachtige bedrijvigheid in het "Bovensbos". Het kamp moest zo snel mogelijk worden onttruimd, elk ogenblik konden de Duitsers verschijnen.¹⁶⁰ Houwen was hierover getipt door de zoon van de opperwachtmeester van de marechaussee, A.J.A. van der Mullen.¹⁶¹ Kapelaan Naus en Houwen hadden intussen bij verzetsrelaties in de omgeving navraag gedaan of daar een aantal onderduikers kon worden opgevangen en gehuisvest. Dat was gelukt. Boeren en particulieren hadden zich bereid verklaard de helpende hand toe te steken. De evacuatie stond onder leiding van Verrijt en Van Boekhold. Enkele kampbewoners vertrokken op eigen gelegenheid, maar de meeste werden in twee retourtochten door de vrachtrijder W.S. Janssen over een aantal dorpen in de omgeving verspreid. Janssen dook daarna zelf eveneens onder.¹⁶²

Meteen na de vondst van het lijk van Kessels was de Sipo-Maas-tricht van de aanslag op de hoogte gebracht. M. Ströbel, R. Nitsch en E. Elsholz spoedden zich naar Meijel. Van een duik-kamp in de bossen bij Helden wisten ze op dat moment nog niets.

Dat veranderde, nadat J.L.A. Kluytmans een verklaring had afgelegd. Hij was diep geschokt over het bericht dat zijn vriend Kessels was doodgeschoten en uitte het vermoeden dat de liquidatie was uitgevoerd door bewoners van het duikkamp.¹⁶³ Aan de hand van de verklaringen van Kluytmans en Maessen konden de Sipo-leden de ligging van het kamp en de boerderij van de familie Krans lokaliseren. Opperwachtmeester Van der Mullen, die daar getuige van was, liet - zoals we zagen - meteen waarschuwen. De Sipo-beambten waren te gering in aantal om iets tegen het kamp te kunnen ondernemen. Ze vonden het t  gevaarlijk het bos in te gaan en gaven er de voorkeur aan allereerst een bezoek te brengen aan Krans. Men had hem geadviseerd onder te duiken, maar Krans meende dat men geen bewijzen tegen hem had en wachtte thuis de gebeurtenissen af.¹⁶⁴ De Sipo arresteerde het echtpaar Krans-Dorenbos en hun zoon Gerrit. Een buurjongen, A. Schers, die af en toe melk naar het kamp bracht, werd eveneens opgepakt. Hetzelfde lot trof het joodse gezin De Jong uit Nijmegen, een echtpaar met dochter, dat in een ondergrondse schuilplaats bij de boerderij verbleef. Voorts arresteerde de Sipo notaris F.M.A. Haffmans, van wie ten onrechte werd verondersteld dat hij de eigenaar van het bosperceel was. W l had zijn zoon in het kamp gezeten evenals de zoon van H.H. Geenen uit Roggel. Nitsch zou het laatste niet vergeten en nam op Kerstavond van 1943 wraak op vader Geenen.¹⁶⁵ W. Verrijt, die zoveel mogelijk sporen in het kamp had uitgewist, keerde 's middags naar de boerderij van Krans terug om zijn fiets op te halen. Hij werd aangehouden en bij visitatie bleek hij veel belastend materiaal bij zich te dragen. De Sipo vond een fotorolletje, brieven en namen van onderduikers en mogelijk  ok de namen van enkele kapelaans en gastadressen.¹⁶⁶ Alle arrestanten werden in eerste instantie meegenomen naar Roermond. Daar gaf het hoofd van de Sipo-Maastricht, Ströbel, de Ordnungspolizei opdracht het kamp op te rollen. Een tweehonderd man sterke politiemacht zette 's avonds het "Bovensbos" af en trof een leeg en verlaten kamp aan.

Na een aantal zware verhoren werden vader en zoon Krans naar Duitsland gedeporteerd. De vader werd ernstig ziek en mocht in februari terugkeren naar Helmond, waar hij op 2 maart 1944 in het ziekenhuis overleed. Zijn zoon kreeg verlof de begrafenis bij te wonen en keerde niet meer naar Duitsland terug. Mevrouw J.D. Krans-Dorenbos verbleef enige tijd in het kamp Vught. Het

joodse gezin De Jong uit Nijmegen werd naar de Duitse vernietigingskampen gedeporteerd. Hoe de Sipo hun schuilplaats had weten te vinden, bleef onopgehelderd.¹⁶⁷ A. Schers herkreeg, net als notaris Haffmans, na zes weken zijn vrijheid, maar werd bij een grootscheepse razzia onder de mannelijke bevolking op 5 april 1944 opnieuw gearresteerd en bezweek in een Duits concentratiekamp.¹⁶⁸ W. Verrijt kreeg dank zij een door Houwen opgezette administratieve handigheid - zijn moeder zou ernstig ziek zijn - in november 1943 verlof om vanuit Berlijn naar Helden te reizen. Die kans greep hij aan om definitief afscheid te nemen van Berlijn.¹⁶⁹

Konden liquidaties misschien niet worden vermeden, dergelijke groots opgezette duikkampen zoals in Helden wèl. Zowel de O.D. als de duikorganisatie hadden duur leergeld betaald. De risico's bleken onaanvaardbaar groot. Men stapte er daarom vanaf. Door de verhoren van de arrestanten en het belastend materiaal dat op Verrijt was aangetroffen was de Sipo veel over de georganiseerde illegaliteit aan de weet gekomen. Met name Nitsch was zeer geïmponeerd door het kamp. Nog nooit had hij zo'n goed geutilleerde verblijfplaats voor onderduikers gezien. Hij vroeg E. Deppner, een stafmedewerker van W. Harster, de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D., naar Helden te komen om het boskamp te bezichtigen. Deppner verklaarde zoiets zelfs in Oost-Europa niet eerder te hebben gezien.¹⁷⁰ Nitsch beet zich in de affaire vast. Hij beschikte over foto's van het kamp en een lijstje met namen van onderduikers die bij G.Th. Dirx in Baarlo waren afgezet. Zijn puzzelwerk en voorzichtig arrestatiebeleid wierpen vruchten af. Op 25 juli rekende hij Dirx in en na nòg een arrestatie kwam hij op het spoor van een pater van de orde van het H. Sacrament, J.M.Th. Govaert, in het klooster "De Berckt" in Baarlo. Govaert werkte samen met Dirx. Er volgden negen arrestaties.¹⁷¹ Andere, zijdelings betrokkenen verbleven korte tijd in hechtenis en werden uitvoerig verhoord. Sommigen doken direct na hun vrijlating onder. Niet de O.D., maar de hulpverlenende duikorganisatie incasseerde de meeste klappen. Reeds in augustus 1943, nog maar enkele maanden na de oprichting, kende Nitsch de namen van de meest vooraanstaande illegale werkers in het district Venlo. Ze doken allemaal onder en kwamen "full-time" beschikbaar voor de illegaliteit.

De militaire onderduikers - tussen de vijftien en twintig - kwamen, voorzover ze geen onderdak bij boeren en particulieren vonden, in het plaatsje Kronenberg bij Sevenum terecht. Daar hadden J.J.H. Teeuwen en de familie Van Enkevort in opdracht van L. Jans in juni 1943 in een bosperceel, eigendom van J.J. Zeelen, een kleinschaliger proefkamp voor militaire onderduikers ingericht. Het kamp, "Oranje Vrijstaat", bestond uit enkele kippenhokken en bood huisvesting aan een kleine groep beroepsmilitairen.¹⁷² Nadat Gijsbers er met zijn manschappen was gearriveerd, nam hij het commando op zich en benoemde W. van Maurik, een in Sevenum ondergedoken wachtmeester van de militaire politie, tot ondercommandant. Binnen een maand vonden de meeste militairen werk en onderdak bij boeren in de omgeving. Desgewenst konden ze in het kamp overnachten. Er bleef een bezetting van hooguit tien personen in de bossen achter.¹⁷³ Dat laatste hield niet alleen verband met het uitblijven van een geallieerde invasie. De duikorganisatie in Sevenum had bij monde van G.H. Hanssen van meet af aan bezwaar gemaakt tegen een kamp in de bossen. Het aantal onderduikers in het dorp nam van week tot week toe. In de zomer van 1943 verbleven er al enkele honderden, afkomstig uit alle delen van het land. Hanssen en zijn medewerkers zaten niet te wachten op een herhaling van Helden: de gevolgen voor Sevenum en de onderduikers konden catastrofaal zijn. Onverantwoord, oordeelde Hanssen en hij weigerde te wijken voor de militaire belangen zoals door L. Jans verwoord.¹⁷⁴ Met het terugbrengen van de bezetting van "Oranje Vrijstaat" kwam een modus vivendi tussen O.D. en duikorganisatie tot stand. De verzorging van het kamp berustte bij Zeelen, Jans' stafmedewerker Th.F. Mennen uit Sevenum en het duikhoofd te Kronenberg L. Bussemakers.¹⁷⁵ Koerierster Th.J.P. Joosten uit Sevenum onderhield het contact tussen het boskamp en de gewestelijke staf in Venlo.¹⁷⁶

Vanaf het einde van 1943 ontvingen de in het kamp en daarbuiten gehuisveste militairen maandelijks, soms wekelijks, militair onderricht. Daarbij werd zowel aan theoretische aspecten zoals de politieke en militaire stand van zaken, vaderlandse geschiedenis en wapenleer als aan praktische facetten, waartoe wachtlopen, wapeninstructie en alarmoefeningen behoorden, aandacht besteed. Gijsbers, Mennen, Van Maurik en Teeuwen verzorgden de opleiding. 's Zomers kwam men na het werk bijeen op een boerderij

in de buurt, in de winter in de school van Kronenberg. Bij onraad werd een telefonisch waarschuwingssysteem in werking gesteld.¹⁷⁷ Sommige militairen raakten bij het plaatselijk verzet betrokken. Vanaf begin 1944 bood het kamp onderdak aan enkele joden en bemanningsleden van neergehaalde geallieerde bommenwerpers. In mei 1944 veroorzaakte één van de vier vliegeniers, die op dat moment in het kamp verbleven, brand. Tientallen omwonenden snelden te hulp, maar konden niet voorkomen dat het kamp en tweeënhalve hectare bos in vlammen opgingen. Er deden zich geen persoonlijke ongelukken voor en de Duitsers hadden kennelijk niets bemerkt. J.W. Cox uit Maasbree nam de vier vliegeniers over.¹⁷⁸ Enkele O.D.-ers hielpen de plaatselijke illegaliteit bij het ontvreemden van radio's uit een opslagplaats in Sevenum en lieten in het najaar van 1944 de gemeentelijke administratie verdwijnen.¹⁷⁹

Op 4 september bracht aalmoezenier H. Baljon een bezoek aan Sevenum. In opdracht van generaal Jans moesten alle manschappen terstond gemobiliseerd worden en zich naar het afwerpterrein bij de hoeve "Rust Roest" van de familie Groot begeven. Jans had de coördinaten van het terrein al in 1941 aan de landelijke leiding doorgegeven. "Venlo" verwachtte elk moment een wapendropping. Het wachten was slechts op het doorgeven via de Belgische uitzendingen van de B.B.C. van het cryptische zinnetje "Jan komt met de velo". In gezelschap van de plaatsvervangend commandant van het afwerpterrein Sevenum, P.J. van der Sterren, en ongeveer twintig manschappen vertrok Gijsbers naar de boerderij van de familie Groot. De stemming was opperbest, eindelijk zouden de lang verwachte wapens komen. Gijsbers beschikte slechts over tien pistolen waarvan sommige onbruikbaar waren. Hij noemde ze klappertjespistolen. Munitie hadden ze nauwelijks. Als het nodig mocht zijn, kon Gijsbers de permanente bezetting van het terrein binnen enkele uren aanzienlijk uitbreiden.¹⁸⁰ Er verliep een dag, een week, maar de dropping bleef uit. Het is de vraag of de geallieerde legerleiding het verantwoord achtte wapens en munitie te laten afwerpen boven een gebied dat niet ver van het front lag en waar het wemelde van de Duitse militairen. Op 10 september berichtte Jans' koerier M. Russel dat de bewaking van het terrein niet meer nodig was. Gijsbers besloot de bezetting in te krimpen tot vijf à tien personen. Zij bleven op de boerderij achter. De overigen werden naar hun duikadressen teruggestuurd in afwach-

ting van nadere bevelen. Ook Van Boekhold hield het voor gezien en keerde naar Venlo terug.¹⁸¹ Gijsbers bevond zich afwisselend bij zijn manschappen in Kronenberg en op de boerderij "Rust Roest". Op maandag 20 september, toen er op "Rust Roest" een vuurgevecht plaats had met plunderende Duitse militairen, bevonden hij, Van Maurik en Teeuwen zich in Kronenberg. Met paard en wagen waren acht Duitse soldaten de hoeve genaderd. Ze waren dronken en op rooftocht. Na een heftige woordenwisseling vluchtten de O.D.-ers de hooizolder op. Dáár lagen de wapens. Een van hen voelde zich dermate in het nauw gedreven dat hij het vuur opende. Hij trof een Duitser in zijn rug. Hierop volgde een vuurgevecht waarbij aan Duitse zijde één of meer doden en enkele gewonden vielen. De overigen sloegen op de vlucht, maar keerden de volgende dag met vijftig militairen terug. Zij vernielden hoeve "Rust Roest".¹⁸² Aan O.D.-zijde waren twee slachtoffers gevallen: de oudste zoon des huizes, Simon Groot, en diens neef en naamgenoot uit Velp.¹⁸³ Th.J. van Rooy was gewond geraakt.¹⁸⁴ De anderen waren, met achterlating van hun wapens, meteen na de confrontatie op de vlucht geslagen. Op 23 september bracht Van der Sterren in gezelschap van enkele helpers opnieuw een bezoek aan de boerderij om de achtergebleven wapens op te halen. Hij vond ze terug, maar op de terugweg namen Duitse militairen het groepje onder vuur. Van der Sterren raakte ernstig gewond. Een onschuldige inwoner van Sevenum, A. Verstegen, werd dodelijk getroffen door een verdwaalde kogel.¹⁸⁵

Diezelfde 23e september vertrok Gijsbers uit Kronenberg om in opdracht van generaal Jans met de arts J.H. Schade door het front te gaan.¹⁸⁶ Hij benoemde W. van Maurik tot commandant. Kort daarop brak de fronttijd aan. Op 8 oktober hielden leden van de S.S. en de Wehrmacht een grootscheepse razzia op de westelijke Maasoever. Het bevel daartoe was uitgegaan van generaal-majoor R.A. Goltzsch: alle weerbare mannen tussen zestien en zestig jaar moesten uit de frontlijn verdwijnen. M. Hoeymakers, die deel had uitgemaakt van het bewakingsdetachement op hoeve "Rust Roest" trachtte, vermomd als jongedame, de anderen te waarschuwen, maar werd ontmaskerd en zonder pardon doodgeschoten.¹⁸⁷

Ook in andere delen van het district was de O.D. sedert september 1944 overvallen door de snel op elkaar volgende gebeurtenissen. Daags voor de afkondiging van de mobilisatie van het O.D.-

personeel op 4 september waren de verenigde knokploegen uit het Land van Maas en Waal en Schijndel, circa twintig man, in de beeldenfabriek van Gödden neergestreken. Ze troffen voorbereidingen voor allerlei acties. Na een week staken ze de Maas over. Hun plaats werd ingenomen door ongeveer vijftig O.D.-ers van de gewestelijke reserve uit Venlo en Blerick. Medio september vertrok de groep uit Blerick huiswaarts, omdat ze niets konden doen. Drieënveertig O.D.-ers uit Venlo bleven tot midden november 1944 in de fabriek achter. Twintig van hen waren afkomstig uit de werkplaats van Van Boekhold, wiens vader aannemer was. Ze hadden als gevolg van de naspeuringen van de Ordnungspolizei naar de fabriek van Gödden moeten uitwijken. Veel méér dan afwachten konden ook zij niet doen. Toen ze vanwege de zware bombardementen op de stad de fabriek moesten verlaten, raakten ze her en der verspreid.¹⁸⁸ Er restte hen niets anders dan de bevrijding af te wachten, mee te evacueren naar de noordelijke provincies of door het front te gaan.

In de omgeving van Baarlo en Kessel raakten O.D.-ers betrokken bij de gevaarlijke activiteiten van de gecombineerde knokploegen. Ze bewaakten enige tijd Duitse soldaten die door de K.P.-ers krijgsgevangen waren genomen en ze hielpen bij de ravitaillering van de K.P.-ers en hun krijgsgevangenen.¹⁸⁹ De door J.H.J. Timmermans geleide O.D. in Blerick raakte opgesloten op het snel in omvang slinkend Duits bruggehoofd op de westelijke Maasoever. Dank zij een telefonische verbinding kon de O.D.-commandant nog enige tijd contact onderhouden met districtscommandant Küppers in Venlo. De laatste opdracht die hij ontving luidde "zelfstandig en op eigen gezag handelen". In november ging Timmermans enkele keren door het front om de geallieerden te informeren over de Duitse versterkingen rond het Blericks bruggehoofd. Op 3 december werd Blerick bevrijd.¹⁹⁰

Na de aftocht van Gijsbers en zijn manschappen uit het kamp "Bovensbos" in juli 1943 werd het, wat de O.D. betrof, rustig in de sector Helden-Maasbree-Meijel. In november 1943 nam W.H.J. van Heukelom op verzoek van Küppers de organisatie van de O.D. in Helden op zich. Van Heukelom, een reserve-paardenarts eerste klas, zocht enkele betrouwbare groepscommandanten aan die op hun beurt elk vijftien tot twintig manschappen wierven. "We kenden elkaar niet, de jongelui wisten niet eens dat zij door

een of andere groepscommandant waren uitgezocht. Eerst op het uur "U" zouden zij worden opgeroepen en dan pas bemerken dat zij in de O.D. waren opgenomen", aldus Van Heukelom.¹⁹¹ In sommige andere gemeenten pasten O.D.-commandanten dezelfde werkwijze toe. De plaatselijke organisatie liep zo inderdaad geen risico, maar het was tevens de vraag of de O.D. werkelijk ooit over deze manschappen zou kunnen beschikken. Na de afkondiging van de mobilisatie werden de O.D.-ers - over hun aantal staan ons geen gegevens ter beschikking - enige tijd in boerderijen, kippenhokken en tuinbouwkassen geconcentreerd. Het lange, demoraliserende wachten begon. Slechts in Meijel, dat op 25 september werd bevrijd, trad de plaatselijke verzetsorganisatie in de openbaarheid. Zij nam er, bij ontstentenis van een civiel bestuur, de ordehandhaving op zich. Voorts bewaakten de O.D.-ers niet nader omschreven objecten en terreinen.¹⁹²

De O.D. in Maasbree, geleid door J.W. Cox, telde negentien manschappen en was samengesteld uit medewerkers van de L.O., onderduikers en voormalige militairen. Ze raakten, net als de O.D.-ers in Baarlo, betrokken bij de activiteiten van de knokploegen in de regio. Drie Duitse militairen werden ontwapend en naar Baarlo overgebracht.¹⁹³ Na de razzia van 8 oktober doken de O.D.-ers, voorzover niet opgepakt, nóg dieper onder. "Vanaf die datum lag alle activiteit stil, aangezien iedereen weggekropen was om aan deportatie te ontkomen", rapporteerde Van Heukelom later.¹⁹⁴ Niettemin werd op 9 oktober een O.D.-er doodgeschoten. Het betrof de ondergedoken dertigjarige reserve-tweede-luitenant F.G. Neef uit Rotterdam. Neef was kort tevoren door districtscommandant Küppers naar Helden gezonden, waarschijnlijk met de opdracht militaire inlichtingen te verzamelen en het contact tussen O.D. en K.P. in de sector te onderhouden. Of hij over zendcontact beschikte, staat niet vast. Tijdens de razzia van 8 oktober ontdekten Duitse militairen in de woning van A.H. Verrijt draden die op de aanwezigheid van een zendinstallatie wezen. Er had inderdaad korte tijd een zendapparaat gestaan. De soldaten vertrouwden het niet en haalden de Sipo erbij. Die stelde op 9 oktober een nader onderzoek in bij Verrijt. Neef bevond zich op dat moment in de woning en verklaarde ziek te zijn. Hij werd meegenomen en zonder pardon in de bossen tussen Helden en Kessel doodgeschoten door C.M.W. Schut, een Nederlandse

controles. Het waren frustrerende werkzaamheden. De militaire autoriteiten bleven ernstig in gebreke wat betreft de bewapening, kleding en voedselvoorziening van de O.D.-bewakingstroepen. Bovendien maakten veel Britse militairen zich schuldig aan plunderingen, nadat de plaatselijke bevolking was weggevoerd. Men kon er weinig tegen doen. In deze toestand kwam pas verandering toen de O.D.-ers rond de jaarwisseling als Bewakingstroepen (B.T.) in de N.B.S. werden opgenomen en administratief bij het gewest Eindhoven werden ingedeeld. Vrijwel alle plaatselijke O.D.-commandanten vervulden sindsdien als compagnie-(onder)commandant een functie in de N.B.S.²⁰⁴ Het aantal manschappen dat rond de jaarwisseling van 1944-1945 in dienst was van B.T.-N.B.S. lag waarschijnlijk tussen de tweehonderdvijftig en driehonderdvijftig.

Meteen na de bevrijding van Venlo bracht een verbindingsofficier van de N.B.S., J.W.H. Frantzen, een bezoek aan de zojuist teruggekeerde generaal Jans. Frantzen vernam dat de Provinciaal Militair Commissaris, luitenant-kolonel mr. C.W.A. Schürmann, daags tevoren C. Receveur, een neef van de chef-staf van Jans, tot Districts Militair Commissaris had benoemd, zulks tot ongenoegen van het lid van de gewestelijke O.D.-staf M. Russel en de voormalige districtscCommandant P. Küppers. Evenals Jans voelden zij zich gepasseerd en ze deden hun beklag bij Schürmann in Maastricht. Die had inmiddels enige ervaring opgedaan met het fenomeen dat er teveel O.D.-ers waren voor te weinig functies. Hij stelde de twee voor een adviescommissie voor het Militair Gezag samen te stellen. Die oplossing had al eerder naar tevredenheid gewerkt.²⁰⁵ Daarnaast kregen Russel en Küppers het commando over de plaatselijke B.T., die aanvankelijk ongeveer honderd manschappen telden. De B.T. werden belast met allerlei bewakingsdiensten, de beveiliging van mijnenvelden en het ophalen van Duitse krijgsgevangenen en politieke delinquenten.²⁰⁶ Naderhand kregen ze versterking van een compagnie B.T. uit Weert en werden de taken vervangen door of uitgebreid met de bewaking van een interneringskamp in Steyl en een grote opslagplaats van munitie alsmede met het verzamelen van achtergelaten wapens en munitie.²⁰⁷ De B.T. op de oostelijke Maasoever raakten steeds nauwer gelieerd aan de zogeheten Gezagstroepen, die waren gekoppeld aan het Militair Gezag.

Over de verhouding tussen O.D., L.O. en K.P. kunnen we kort zijn. O.D. en K.P. gingen elk hun eigen weg, maar oordeelden niet bepaald gunstig over elkaar. De latente spanningen bleven goeddeels verborgen tot na de bevrijding. Dat had niet alleen met wederzijdse vooroordelen te maken, maar ook en vooral met het opgaan van de K.P. in de relatief goed uitgeruste en bevoorrade Stoottroepen. De O.D.-ers kwamen overwegend in de, zeker aanvankelijk, slecht uitgeruste en verzorgde B.T. terecht. Veel L.O.-ers hadden een vrije keuze: deelname in N.B.S.-verband aan B.T. of S.T., dan wel een terugkeer naar het burgerbestaan. In plaatsen waar L.O. en O.D. sedert de zomer van 1943 volkomen verstrengeld waren geraakt, ging de L.O. soms in haar geheel naar de O.D. over. Elders verliepen de ontwikkelingen anders. In Sevenum bijvoorbeeld hielden de L.O.-ers zich na de bevrijding volstrekt afzijdig van de O.D.²⁰⁸ Tot botsingen tussen L.O. en O.D. kwam het nergens; wèl openbaarden zich conflicten in de persoonlijke sfeer zoals in Baarlo/Maasbree. De groepscommandant van de O.D.-Baarlo, A. Jansen, greep meteen na de bevrijding de gelegenheid aan om een persoonlijke vete met de onlangs op zijn post teruggekeerde burgemeester mr. Ch. W.E.G. Janssens te beslechten. Janssens werd tot ongenoegen van L.O., K.P. en zelfs O.D. van zijn post ontheven door een verbindingsofficier van het Militair Gezag, die door Jansen was voorgelicht. Zelfs zijn eigen manschappen wendden zich van Jansen af. Hij werd van zijn functie ontheven en Janssens keerde terug als burgemeester van Maasbree.²⁰⁹

IV.4.3. District III: Roermond

Nog voordat er contact met generaal-majoor b.d. Jans was gelegd, waren eind 1940 enkele voormalige militairen in de regio Roermond begonnen met de opbouw van een verzetsorganisatie. Ze stelden zich ten doel wapens en munitie te verzamelen en die als de bevrijders naderden te gebruiken. Tot de initiatiefnemers behoorde de rijkslandbouwconsulent voor de provincie Limburg, de reserve-kapitein der infanterie ir. W.J. Dewez, die kantoor hield in Roermond. Hij legde contacten met oud-militairen zoals zijn werknemer L.P.J. Lintjens uit Haelen en P.J. Kerkoerle uit Roermond. Zij vonden op hun beurt anderen bereid tot de groep toe te treden. Door het aanhaken van M.A.M. Bouman via J.F.

noemde hem tot zijn adjudant. Vanwege een arrestatie in een tak van de duikorganisatie die zich toelegde op de hulpverlening aan joden, werden Stoffels en enkele anderen op 9 juni 1944 opgepakt. Op 11 augustus 1944 werd hij in Vught doodgeschoten.²¹⁵ J.W.H. Frantzen volgde hem als adjudant van Dewez op. Anderhalve maand later, op 26 september, korte tijd na het ontstaan van de geallieerde corridor door Noord-Brabant die tot voorbij Nijmegen reikte, hielden zo'n driehonderd Duitse parachutisten een omvangrijke razzia op de westelijke Maasoever in de omgeving van Haelen. Misschien mede als gevolg van enkele plaagstootjes van de zijde der ondergrondse had de plaatselijke militaire commandant opdracht gegeven tot de razzia. De O.D. in de regio, die overigens niet bij de schermutselingen betrokken was, was er kort tevoren toe overgegaan de weinige wapens, munitie en uniformen waarover ze beschikte, op te slaan in een kelder op het terrein van het landgoed "De Bedelaar" bij Haelen. Drie illegale werkers uit Roggel - ze waren na de afkondiging van de mobilisatie door Jans begin september opgeroepen - J.P.N. Muis, J.J. Mennen en G. Coenen, begaven zich dinsdag 26 september op weg naar de kelder om er de wacht af te lossen. Duitse parachutisten die op hetzelfde moment de omgeving uitkamd, merkten de drie op en namen hen onder vuur. Coenen ontkwam, maar Muis werd dodelijk getroffen. Mennen liep een longschot op en werd naar het ziekenhuis in Roermond overgebracht waar hij de volgende dag overleed.²¹⁶

In verband met de snel opeenvolgende ontwikkelingen aan het front en een mogelijke deling van het district benoemde Dewez L.P.J. Lintjens tot zijn waarnemer in de sector op de westelijke Maasoever. Om de Duitse aanvoer naar het bruggehoofd te ontregelen bombardeerden op 28 oktober toestellen van de Britse luchtmacht de Roermondse Maasbrug. Tot dusver had Dewez het contact dank zij de moedige inzet van enkele vrouwelijke koeriers in stand weten te houden. Na het bombardement van 28 oktober was de splitsing van het district vrijwel definitief. In de daarop volgende weken slaagde een koerierster uit Horn erin nog enkele berichten over te brengen. In de loop van november ontruimden de Duitsers het bruggehoofd op de westoever en verschenen de Britten aan de Maas. Daarmee viel de interne verbinding weg. Met het extern contact was al eerder hetzelfde gebeurd. Eind september raakte de telefoonverbinding met de O.D.-staf in Venlo

in het ongerede.²¹⁷ Een tweede verbindingsmogelijkheid verviel kort daarna. Sommige O.D.-ers wisten van de illegale werkzaamheden van ir. E.H.G. Moors, een medewerker van de Stroomverkoopmaatschappij (P.L.E.M.) te Maasniel. Moors werkte in Midden- en Noord-Limburg als agent voor de inlichtingendienst "Albrecht" en beschikte dank zij de onafhankelijke telefoonverbindingen van de P.L.E.M. over een goed functionerend en uitgebreid netwerk (zie hoofdstuk XII, paragraaf II.2.2.). Via dit net gaf hij zijn inlichtingen door. Niet alleen "Albrecht", ook andere organisaties als L.O., K.P. en O.D. maakten er, zolang de verbindingen intact bleven, gebruik van. In september 1944 verloor Moors het contact met zijn organisatie. Met de geallieerden in Zuid-Limburg bleef de verbinding ondanks een korte onderbreking tot eind november gehandhaafd.²¹⁸

Lintjens had na zijn benoeming tot waarnemend commandant carte blanche gekregen van Dewez. Meteen na de bevrijding in november reisde hij naar het stafkwartier van prins Bernhard in Breda en werd met ingang van 16 november aangesteld als districtscommandant der N.B.S. in het district ten westen van de Maas. Een maand later werd het tijdelijk zelfstandige district Thorn hieraan toegevoegd. Lintjens beschikte over ruim driehonderd man Bewakingstroepen, verdeeld over twee compagnieën. De ene compagnie telde bijna tweehonderd manschappen onder commando van H. Crompvoets uit Haelen. De andere lag in Thorn, telde ruim honderd manschappen en werd geleid door H.J.H. Linssen uit Heel. Elke compagnie bestond uit drie pelotons. Aanvankelijk schortte het aan bewapening, kleding en voedsel.²¹⁹ Ondanks deze handicaps verrichtten Lintjens' troepen nuttige frontdienst voor de Britten. Ze evacueerden enkele in de frontlijn terechtgekomen families, brachten achtergelaten vee in veiligheid, patrouilleerden langs de Maas, maakten enige achtergebleven Duitse militairen krijgsgevangen en leverden strijd met een Duitse patrouille in Thorn. In de nacht van 27 op 28 februari 1945, daags voor de bevrijding van de oostelijke Maasoever, staken ruim twintig Amerikanen in gezelschap van drie helpers van Lintjens de Maas over. De drie gidsten de Amerikanen naar het dorp Leeuwen. Daar namen ze zestien gedemoraliseerde Duitse militairen krijgsgevangen. Kruipend langs de brokstukken van de Maasbrug bereikten ze allen heelhuids Horn.²²⁰

De O.D.-ers op de oostelijke Maasoever konden, net als in Venlo, weinig doen. Dewez zag zich genoodzaakt zijn stafkwartier drie keer te verplaatsen en verstopte alle bescheiden tenslotte onder de vloer van zijn woning aan de Parklaan in Roermond. Medio november dook hij met enkele naaste medewerkers onder in de woning van districtsaalmoezenier E.H.M. Vallen, de opvolger van pater Bleijs.²²¹ Dank zij de moed en toewijding van een paar koeriers bleef Dewez enigszins op de hoogte van wat zich in de regio afspeelde. Dat was niet veel goeds. Brits geslacht bestookte de oostelijke Maasoever onafgebroken en de bevolking leefde noodgedwongen in overvolle, mufte kelders. Slechts sporadisch waagde iemand zich naar buiten. Het laatste was mede te wijten aan een bataljon fanatieke Duitse parachutisten die een waar schrikbewind voerden. Eind december 1944 liet hun commandant, U. Matthaeas, bijna drieduizend Roermondse naar Duitsland deporteren. Bovendien ging al enige tijd het gerucht dat de bevolking zou worden geëvacueerd. Koeriers ondernamen de hachelijke fietstocht naar Venlo om generaal Jans van de toestand op de hoogte te houden. Men bevestigde er de geruchten; de volledige ontruiming kon zelfs elk moment beginnen. Ten huize van kapelaan Vallen, waar inmiddels ook andere voormannen uit de plaatselijke illegaliteit waren ondergedoken, heerste druk overleg. Bisschop Lemmens liet weten evacuatie onder geen beding te ondersteunen, laat staan te accepteren. De risico's waren onaanvaardbaar groot. Desondanks begreep ook hij dat de toestand onhoudbaar was. De bij het beraad betrokkenen kwamen overeen dat Dewez' adjudant, J. Frantzen, zou trachten de Maas over te steken om een evacuatie van de bedreigde bevolking naar bevrijd gebied ten zuiden van Echt te bepleiten bij de geallieerde legerleiding. Even zag het er naar uit dat zijn missie zou slagen, maar vanwege de aarzeling en besluiteloosheid aan geallieerde zijde liepen zijn inspanningen op niets uit.²²² In januari en februari 1945 ontruimden de Duitsers vrijwel alle steden en dorpen op de oostelijke Maasoever in de districten Venlo en Roermond. Voorzover ze niet mee evacueerden was dit voor de O.D.-ers het sein om op eigen houtje te proberen bevrijd gebied te bereiken. Op 26 januari 1946 staken Dewez en zijn naaste helpers de Roer over. Vanuit het bevrijde Echt namen zij deel aan de strijd tegen de Duitsers.²²³ Daarnaast troffen zij voorbereidingen om direct na de bevrijding van Roermond weer ter plaatse te zijn. Begin maart

was het zover. Als districtcommandant B.T. der N.B.S. keerde Dewez in de bisschopsstad terug. P. van Helvoort werd commandant in de sector ten zuiden van de Roer, F.W.G. Verbruggen in de sector Roermond-Swalmen. Elke sector leverde één compagnie B.T. Hetzelfde gold voor Echt, dat in het najaar van 1944 aan het district Roermond was toegevoegd. Deze compagnie stond onder bevel van de voormalige plaatselijke O.D.-commandant J.C.Th. Stassen.²²⁴ Overigens wisselden de kaderfuncties aanvankelijk nogal waardoor een verward beeld ontstond. Voor de manschappen deed dat er weinig toe. Zij werden belast met het ruimen van puin, het opsporen van landmijnen waarbij zich wel eens ernstige ongelukken voordeden, het slaan van noodbruggen en soms het ophalen van politieke delinquenten. Het patrouilleren door en bewaken van de ontvolkte stad kwam voor rekening van een compagnie B.T. uit de regio Horn. Roermond had er de mensen niet voor.²²⁵ Op 31 mei 1945 werden de B.T. in het district opgeheven en voorzover men dat noodzakelijk achtte overgeheveld naar Gezagscompagnieën van het Militair Gezag.²²⁶

IV.4.4. District IV: Weert

Begin 1941 benoemde Jans de reserve-eerste-luitenant P.J.J. Segers tot commandant O.D. in het district Weert. Met de voormalige militairen J.H.H. Erkens, Th.M. Knoups en F.J.P. Nies nam Segers de organisatie van de O.D. ter hand in de acht gemeenten die het district omvatte en hij stelde plaatselijke commandanten aan. Naar aanleiding van de dreigende terugvoering in krijgsgevangenschap vervaardigde en verspreidde Erkens met hulp van Th. Rooymans in april-mei 1943 pamfletten, waarin de militairen werden opgeroepen zich niet te melden. In de daaropvolgende maanden ontstond de duikorganisatie waarin Nies, Segers, Knoups en Erkens een belangrijk aandeel hadden. Tot zijn arrestatie op 10 augustus 1944 fungeerde Nies tevens als districtsleider van de L.O. Ook lagere O.D.-kaderleden raakten bij de L.O. betrokken.²²⁷ In géén van de andere O.D.-districten waren O.D. en L.O. zo sterk met elkaar verweven als hier. Kennelijk had men geen boodschap aan het directief dat kaderleden van de O.D. geen vooraanstaande functies mochten bekleden in andere verzetsorganisaties. Nies wendde zijn talrijke contacten ten voordele van de O.D. aan. Met hulp van Erkens en anderen begon

hij in april 1944 een lijst met N.S.B.-ers en onbetrouwbare personen in de regio samen te stellen. Langs een omweg bestelde hij begin 1944 bij de firma Kwaspen in Neeritter zeshonderd overalls, die te zijner tijd als O.D.-uniform konden worden gebruikt. Verder regelde hij in overleg met Segers en enkele gemeenteambtenaren alvast de door de O.D.-ers te bewaken objecten.²²⁸

Naast de O.D. bestond er nog een militair georiënteerde verzetsformatie in dit district. Zij was een Nederlandse versie van een landelijke Belgische organisatie, het Geheim Leger, en heette de Hollandse Nationale Brigade (H.N.B.). Het Geheim Leger was een militaire organisatie die zich met name in 1944 toelegde op sabotage en ten tijde van de bevrijding de handhaving van de orde op zich zou nemen. De samenwerking tussen H.N.B. en het Geheim Leger dateerde al van 1941 en zou tot stand zijn gekomen door een reserve-officier uit Weert, J. Koppenol, en de commandant van het Geheim Leger in het Belgisch grensgebied G.F.A. Thirion. G.A. van Ganzenwinkel onderhield het contact tussen de twee. Wat de H.N.B. vóór de bevrijding deed, staat niet vast. Aangenomen mag worden dat individuele medewerkers zoals politiebeambten en marechaussees betrokken waren bij grensoverschrijdende verzetsactiviteiten zoals de hulp aan vluchtelingen. Zowel tijdens als na de bevrijding van Weert, op 23 september 1944, werkten H.N.B. en O.D. harmonieus samen. Koppenol werd benoemd tot woordvoerder van districtscommandant Segers en kreeg het plaatselijk commando over de O.D. in Weert.²²⁹

Begin september kondigde Segers de mobilisatie van de O.D. af. Naast een groep L.O.-ers traden nieuwe medewerkers tot de organisatie toe. Men kon niet veel méér doen dan de bevrijding afwachten. Segers werd districtscommandant van de B.T. in Weert. Mr. P.C. Verheyen volgde hem op 1 november 1944 in die functie op. De bevrijde plaatsen buiten het district in West-Limburg werden, in afwachting van het verdere krijgsverloop, voorlopig bij Weert gevoegd, dat sindsdien - eveneens tijdelijk - deel uitmaakte van het gewest Eindhoven.²³⁰ De slecht uitgeruste maar goed georganiseerde B.T. telden in november 1944 tussen de vierhonderdvijftig en vijfhonderd manschappen. Men voerde in hoofdzaak dienstverlenende taken uit ten behoeve van de Britten zoals het patrouilleren in de omgeving en het onschadelijk maken van landmijnen. Vooral ten gevolge van het laatste sneu-

velden in het najaar verscheidene leden van de B.T. Op 12 december 1944 kwamen bijvoorbeeld vier B.T.-ers van het plaatselijk commando Nederweert-Ospel om het leven bij het opruimen van een landmijnendepot.²³¹

Meteen na de bevrijding werden J. Erkens en de L.O.-medewerker L. Meewis door Segers en de plaatselijke L.O.-leiding belast met de opsporing en arrestatie van N.S.B.-ers, collaborateurs en andere maatschappelijke dissonanten uit de bezettingsjaren. Erkens vervulde deze taak klaarblijkelijk naar tevredenheid, want in oktober 1944 benoemde de Provinciaal Militair Commissaris (P.M.C.) voor Limburg, mr. C.W.A. Schürmann, hem tot hoofd van de Opsporingsdienst Militair Gezag in Midden-Limburg. Naderhand werd zijn ressort met Noord-Limburg uitgebreid. In maart 1945 hield Erkens het voor gezien en vroeg ontslag. Dat werd hem pas op 9 juni 1945 verleend.²³²

IV.4.5. District V: Sittard

Na door generaal Jans hiervoor te zijn aangezocht begonnen districtscommandant M. Gonlag en zijn plaatsvervanger J.J.H. Stessen begin 1941 met de opbouw van de O.D. in het district Sittard. Gonlag was reserve-kapitein bij de infanterie en werkzaam als inspecteur der belastingen. Stessen had dezelfde militaire rang en oefende een praktijk als tandarts uit. In de loop van 1941 en 1942 wierven ze het districts kader. Sommigen van hen zouden in de bevrijdingsdagen nadrukkelijk op de voorgrond treden, anderen gaven er ook toen de voorkeur aan in de schaduw te blijven. Op papier zag Gonlag's organisatie er goed uit: in Beek-Elsloo trad een zekere Van Lennep als plaatselijk commandant op, in Stein een zekere Van Poppel, in Geleen J.H.G.H. van de Burgt, in Munstergeleen J.J. Jamar, in Sittard H.W.J. Hundscheid, in Born en omgeving P.L. Hoedemakers, in Nieuwstadt S. Smeets, in Susteren F. Ermans die begin 1942 werd opgevolgd door W.A. Meuffels, in Roosteren J.M. Peters, in Echt en omgeving J.C.Th. Stassen, in Maasbracht C. van der Heijden en in Ohé en Laak een zekere Smeets.²³³ De geneesheer-directeur van het Sittards ziekenhuis, H.L.M. van der Hoff, was sedert 1941 als hoofd van de geneeskundige dienst verbonden aan de gewestelijke staf.

de beschuldigingen en weldra kon het zwaar beproefde drietal terugkeren naar Roosteren.²⁴⁰

Op 30 september bevrijdden de Amerikanen het deel van Roosteren tussen de Maas en het Julianakanaal. Terstond gaven Peters en zijn peloton, dat drieënveertig manschappen telde, acte de présence en boden de bevrijders hun diensten aan. Bovendien organiseerde P. Schulpen de ontsnapping van drie medewerkers die op het laatste moment door de Duitsers waren opgepakt. Via het noordelijker gelegen Ohé en Laak slaagden deze drie, L. Coensen, C.H. van Eck en H. Jennissen, erin naar bevrijd gebied te ontkomen. Schulpen was tevens betrokken bij de evacuatie van enkele honderden (jonge) mannen uit Stevensweert en Ohé en Laak die door de Duitsers uit het frontgebied dreigden te worden verwijderd.²⁴¹

Na de bevrijding van Roosteren stagneerde de geallieerde opmars aan deze frontsector. Het front bleef tot medio januari 1945 nagenoeg ongewijzigd. De hulp van Peters' manschappen, die het terrein op hun duimpje kenden, was de Amerikanen vanzelfsprekend zeer welkom. Ze bewapenden de O.D.-ers en wezen hen zes frontstellingen toe. Aanvankelijk kreeg het peloton van Peters steun van een gewapende Belgische verzetsgroep, een peloton Stoottroepen en O.D.-ers uit Grevenbicht. Laatstgenoemden versterkten 's nachts de gelederen. Uiteindelijk lieten ze allemaal verstek gaan en bleven Peters en zijn manschappen alleen achter. Rustige periodes werden afgewisseld met heftige strijd. Begin november losten Britse strijdkrachten de Amerikanen af. Ze bereidden een offensief voor dat hen tot de oevers van de Roer moest brengen. Opnieuw kregen Peters' manschappen de gelegenheid om te laten zien dat de frontdienst inmiddels tot de dagelijkse routine behoorde. Zo ging de wachtmeester der marechaussee, P.H.A. Dusch, vier of vijf keer door het front om de Duitse stellingen te verkennen. J.A.H. Beunen deed hetzelfde en redde twee Britten uit een in brand geschoten tank. De twee keerden zonder kleerscheuren in de eigen stellingen terug. W. Jennissen raakte in zijn eentje in gevecht met een vooruitgeschoven Duitse patrouille, doodde twee militairen maar raakte zelf zwaar gewond. Hij werd als krijgsgevangene afgevoerd, maar overleefde de oorlog. Vier anderen verklaarden zich bereid een zwaargewonde inwoner van Ohé en Laak, die in de buurt van de eigen stellingen in een mijnenveld lag, onder het oog van de vijand weg te halen.

Dat lukte wonderwel. Toen ze hem eindelijk in veiligheid hadden gebracht, bleek de ongelukkige overleden te zijn. Bij een volgende gelegenheid ging het mis. Vier leden van Peters' peloton raakten ernstig gewond toen ze M. Jaspers uit Roosteren uit het mijnenveld wilden halen.²⁴²

Medio december opende General-Feldmarschall G. von Rundstedt een Duits tegenoffensief in de Ardennen. Aan andere frontsectoren werden ondersteunende acties ondernomen, óók ter hoogte van Roosteren en Susteren. Het gebied kwam onder hevig Duits granaatvuur te liggen en de Britten gelastten de evacuatie van de plaatselijke bevolking. Peters opperde dat zijn peloton de frontstellingen bezet zou houden en de bewaking van de achtergelaten bezittingen voor zijn rekening zou nemen. De Britten maakten geen bezwaar. Tot het midden van januari 1945 bleef het peloton alleen achter in niemandsland. Dank zij hun waakzaamheid kon een dreigende Duitse tegenaanval door hevig Brits artillerievuur in de kiem worden gesmoord. Vanaf 13 januari waren de geallieerden weer aan zet. Die dag barstte een hevig offensief los en in de daarop volgende dagen werd de streek rond Roosteren definitief van Duitsers gezuiverd. Peters' peloton had er toen een periode van drieënhalve maand onafgebroken frontdienst op zitten. Hijzelf werd benoemd tot commandant van het bewakingspeloton Roosteren dat deel uitmaakte van de B.T. der N.B.S.²⁴³

In de streek ten noorden van Roosteren, die tot medio januari bezet bleef, kon de O.D. weinig uitrichten. De Duitsers veranderden het gebied in een lastig te veroveren bruggehoofd. De kans om bij een razzia te worden opgepakt was groot. Enkele medewerkers van Peters slaagden er aanvankelijk nog in tot Susteren door te dringen en informatie uit te wisselen met de plaatselijke O.D.-commandant W.A. Meuffels. Laatstgenoemde onderhield dank zij de telefoonverbinding van de P.L.E.M. tot in november contact met het bevrijde Maastricht. De inlichtingen uit de regio zelf kreeg hij grotendeels van zijn medewerker C. Plitscher. Nadat Susteren in de frontlijn was komen te liggen, begaf Plitscher zich telkens weer op pad om de Duitse stellingen en troepenbewegingen in de omgeving te verkennen. Toen de bezetter op 7 november de ontruiming van Susteren gelastte, weigerde hij naar St.-Odiliënberg te vertrekken. Drie dagen later viel hij in Duitse handen. De volgende dag werd Plitscher, op verdenking

van spionage en andere illegale activiteiten, bij het Duitse Wasenberg doodgeschoten.²⁴⁴

De plaatsjes Montfort en St. Joost vormden de kern van het Duits bruggehoofd. Als gevolg van het Brits offensief veranderden de twee dorpjes in de tweede helft van januari in een puinhoop. Zware bombardementen eisten een hoge tol aan mensenlevens. Nadat op 24 januari de Duitse tegenstand was gebroken, meldden zich twintig O.D.-ers in Montfort die meteen werden ingezet bij het zoeken naar en bergen van de talrijke slachtoffers. Vanaf 27 januari patrouilleerden ze in het dorp en verzamelden ze achtergelaten wapens en munitie. Ze waren voorts betrokken bij het opsporen van landmijnen, politieke delinquenten - ook binnen de eigen gelederen - en bij de evacuatie van de bevolking naar Echt en Sittard.²⁴⁵ Dergelijke taken kreeg de O.D. ook elders in het bevrijde bruggehoofd opgedragen.

De bevrijding van het zuidelijke deel van het district ging met aanzienlijk minder geweld gepaard. Op 11 september 1944 mobiliseerde de O.D.-commandant van Born en omgeving, P.L. Hoedemakers, enkele manschappen. Hun eerste actie bestond uit het saboteren van de sluizen in het Julianakanaal bij Born en Roosteren. Onder leiding van sluisknecht J. Hardenberg verlaagden ze de volgende dag de waterstand in het kanaal zodanig dat de terugtrekkende Duitsers de circa honderdvijftig binnenvaartschepen in de havens van Buchten en Grevenbicht niet meer tot zinken konden brengen.²⁴⁶ In de haven van Maasbracht slaagden de Duitsers daar overigens wèl in. Twee dagen later, op 14 september, begaven Hoedemakers en zijn helpers zich naar Susteren om de bewaking van een spoorwegemplacement op zich te nemen. Daar troffen ze in een schuilkelder acht Nederlanders aan die aan Duitse zijde hadden meegestreden in België en bij Stein. Ze werden opgesloten in het ruim van een vrachtschip in het Juliana-kanaal. Op 19 september volgde de bevrijding van Born. Hoedemakers kon tevreden terugblikken op het werk van de voorafgaande dagen. Alle schepen waren onbeschadigd gebleven net als de vierenzestig spoorwegwagons op het rangeerterrein ten zuiden van Susteren. Gedurende de daaropvolgende dagen mobiliseerde Hoedemakers de voltallige O.D. in zijn rayon. Ze haalden politieke delinquenten op en bewaakten belangrijke objecten. Voorts werden op verzoek van de plaatselijke Amerikaanse - naderhand Britse - legercommandanten uit hun midden patrouilles samenge-

steld. Op 1 november werd de O.D. in het district opgeheven en overgeheveld naar de B.T. der N.B.S. Aan de taken veranderde niets. Tot 12 december verloor de compagnie vier manschappen en raakten vier anderen gewond.²⁴⁷

In Geleen en Sittard, het organisatorisch centrum van het district, bestond al enige tijd een nauwe samenwerking tussen O.D. en R.V.V. Wat de O.D.-ers in samenspraak met en onder leiding van de R.V.V. aan activiteiten ontplooiden, staat beschreven in hoofdstuk IX, paragraaf IV. De O.D.-commandant van Geleen, Van de Burgt, onderhield daarnaast contact met de plaatselijke duikorganisatie. In de voorafgaande jaren had hij enkele kaderleden geworven die ten dele afkomstig waren uit kringen van de burgerwacht. Zij hadden op hun beurt nieuwe medewerkers geworven. Omdat het als gevolg van loslippigheid bijna mis liep, drukte Gonlag Van de Burgt op het hart de organisatie uitsluitend op papier te voltooien. Enkele weken voor de bevrijding was het zover. Het bericht van Jans dat de leden van K.P. en R.V.V. zich onder bevel van de O.D. moesten stellen, stichtte enige verwarring in de dagen na de bevrijding op 18 september 1944, aldus Van de Burgt naderhand.²⁴⁸ De O.D.-ers werden voornamelijk met bewakingsdiensten belast. Niettegenstaande deze nuttige werkzaamheden barstte een storm van kritiek boven de hoofden van de O.D.-ers los. Ondanks een strenge selectieprocedure, waardoor enkele ongewenste elementen uit de O.D. werden verwijderd, hield die kritiek aan.²⁴⁹ Op 1 november kreeg Van de Burgt het commando van het Geleens bataljon B.T. in het rayon Sittard opgedragen. Die functie bekleedde hij tot 1 februari 1945, toen hij werd benoemd tot commandant van de gezagscompagnie, ressorterend onder het Militair Gezag in de Mijnstreek.²⁵⁰

H.W.J. Hundscheid, commandant van Sittard, meldde zich na de bevrijding van de stad op 19 september. Met M. Coenen, P.G. Meuwissen, M.M. Mols en H.J. Boesten verzamelde hij in september en oktober 1944 inlichtingen achter de Duitse linies op Nederlands en Duits grondgebied. Ze vergaarden onder meer gegevens over het luchtafweergeschut en de artillerie-opstelling langs de weg van Holtum naar Susteren. Een gewapende groep van vijftien personen, geleid door Ch. l'Ortye, kreeg in oktober opdracht van Hundscheid Nieuwstadt van Duitsers te zuiveren. In de buurt van het Duitse grensplaatsje Havert stuitten ze op een ongeveer twaalf man sterke vijandelijke patrouille. Het kwam tot

een vuurgevecht waarbij een van l'Ortyes manschappen het leven verloor. Nadat een Amerikaanse tankpatrouille te hulp was geschoten, konden de Duitsers worden verjaagd.²⁵¹

Ongeveer tweehonderd O.D.-ers uit Sittard waren in de eerste weken na de bevrijding met een aantal politiebeambten betrokken bij de arrestatie van "foute" personen en bij de ordehandhaving. Verder bewaakten ze een kamp voor geïnterneerden en patrouilleerden ze in opdracht van de Amerikanen achter de eigen linies. Na de opheffing van de O.D. op 1 november werd commandant Stessen benoemd tot plaatselijk hoofd van het Militair Gezag en kreeg Hundscheid het commando over de compagnie B.T. uit Sittard.²⁵² Het nog niet bevrijde gedeelte van het district viel vanaf die datum onder het district Roermond.²⁵³

De verhouding tussen O.D. en de andere verzetsorganisaties in het district liet tot de bevrijding weinig te wensen over. Diverse O.D.-ers werkten eveneens voor de duikorganisatie of de R.V.V. De Knokploegen gingen hun eigen weg en bemoeiden zich niet met de georganiseerde ex-militairen. Na de bevrijding veranderde dit beeld radicaal. Iedereen viel over de O.D. heen. Het meest geuite verwijt aan het adres van de organisatie was de langdurige passiviteit. Anderen hadden de kastanjes uit het vuur mogen halen. Gelet op de taakstelling van de O.D. was dit niet terecht. De reactie was echter begrijpelijk als in aanmerking wordt genomen dat menig O.D.-er, die zich gedurende de bezettingsjaren angstvallig op de achtergrond had gehouden en voor geen enkele verzetsdaad te porren was geweest, zich na de oorlog voor verzetsman van het eerste uur uitgaf.

In sommige gemeenten als Susteren, Munstergeleen, Sittard en Echt raakten voormalige illegale werkers verwickeld en verstrikt in bestuurlijke onverkwikkelijkheden die meestal samenhangen met het zuiveringsbeleid.²⁵⁴ Vooral de op hun post teruggekeerde of aangebleven bestuurders kregen de wind van voren. In Stein dreigde de situatie in september 1944 uit de hand te lopen naar aanleiding van de weigering van een voorman uit de illegaliteit om de in 1943 in beslag genomen radiotoestellen aan de rechtmatige eigenaren terug te geven. Dat zette kwaad bloed. Het conflict escaleerde mede door het optreden van een groep van circa zestig ingezetenen die zowel de voormalige illegaliteit als het plaatselijk bestuur tegen zich in het harnas joeg. Er vonden baldadigheden

plaats en er verscheen zelfs een opgelapte tank in het dorp. Stein dreigde uiteen te vallen in verscheidene vechtende partijen. De waarnemend burgemeester, Th.J.M. Gijsen, zag zich genoodzaakt de hulp van het Militair Gezag in te roepen om de gemoederen tot bedaren te brengen. Dat had heel wat voeten in de aarde. In het voorjaar van 1945 was de rust er nog steeds niet weergekeerd.²⁵⁵ In Geleen en Echt raakte de O.D. rechtstreeks betrokken bij de turbulente conflictsituaties die op de bevrijding volgden. De voormalige O.D.-commandant Van de Burgt bracht op 22 november 1944 enige nuanceringen aan bij de gebeurtenissen in Geleen en de kritiek waaraan zijn organisatie blootstond: "De O.D. heeft tóch zeer goed werk verricht, zodat het in Geleen niet, behoudens het kaal knippen van een drietal N.S.B.-meisjes tijdens mijn afwezigheid voor een bespreking te Heerlen, tot afkeurenswaardige excessen is gekomen (...). Onmiddellijk na de vlucht of internering van N.S.B.-ers vond er een algemene razzia plaats op de achtergelaten inventaris in de leegstaande woningen, niet door O.D.-ers, maar door een deel van de bevolking dat de woningen leeg plunderde. In verband daarmee werd de O.D. door de burgemeester belast met het in veiligheid brengen van de overgebleven meubels. Daar de O.D. nog meerdere belangrijke taken te vervullen had en het aantal leden ten enenmale ontoereikend was, werd de "Sectie Meubelen" opgericht waarbij werkelozen uit Sittard e.o. te werk werden gesteld onder toezicht van leden van de O.D. Het is niet onmogelijk dat in die tijd goederen ontvreemd zijn, maar dat de leden van de O.D. hier de hoofdschuldigen zijn, is zeker in strijd met de waarheid. Behalve losse geruchten, die blijkbaar de bedoeling hadden de O.D. in diskrediet te brengen, is mij geen officieel geval van diefstal ter kennis gebracht. Zelf heb ik me kunnen overtuigen van het laakbare vandalisme in een tweetal woningen te Geleen, welke door georganiseerde bendes waren leeggehaald. Dat de plundering inderdaad georganiseerd was blijkt uit het feit dat de bendeleden elkaar waarschuwden door fluit- en lichtsignalen. Zonder te ontkennen dat ongerechtigheden hebben kunnen plaatsvinden door enkele O.D.-ers meen ik de blaam door generalisatie op de O.D. geworpen te moeten afwijzen. Tegen de bewering dat de O.D./Bewakingstroepen praktisch geen zwaar werk behoeven te verrichten moet ik met klem opkomen. Er wordt door onze mensen op buitenposten tot 36 uur wacht gedaan onder weersomstandigheden waartegen de

beslist onvoldoende burgerkleding en het schoeisel niet bestand waren. Dat Geleen een broeinest van ontevredenheid is of zou worden, is mij uit niets gebleken, ofschoon ik vermoed dat de kritiek van "de beste stuurlui aan de wal" onze O.D./B.T. niet bespaard is of wordt. Het aantal tevreden mensen staat helaas in deze overgangstijd omgekeerd evenredig tot het aantal malcontente criticasters en de zuiveringsmanie speelt vele, overigens welkenkende en welwillende mensen parten waaraan de voedselpositie mijns inziens niet vreemd is", aldus Van de Burgt.²⁵⁶

In de gemeente Echt, die sinds 1 november 1944 tot het district Roermond behoorde, zou de O.D. zich ronduit slecht hebben gedragen. De plaatselijke commandant, J.C.Th. Stassen, - opvolger van de adjudant-onderofficier A.A.M. Göbel - werd daarvoor verantwoordelijk gesteld. Niet alleen de Provinciaal Militair Commissaris overwoog maatregelen, zelfs de districtscommandant van Roermond, Dewez, was van mening dat de O.D.-Echt vanwege de dorpspolitiek beter van het toneel kon verdwijnen.²⁵⁷ Menig-een in Echt was ervan overtuigd dat verscheidene ingezetenen gedurende de oorlog achter de schermen gemene zaak hadden gemaakt met de Duitsers. De gemoederen raakten zelfs in de bezetting van tijd tot tijd ernstig verhit door de wel zéér levendige dorpspolitiek en het telkens opblaaiend persoonlijk antagonisme. Zulke aangelegenheden overstegen kennelijk oorlog en bezetting. Een enkeling wendde zich zelfs tot de Duitsers om zijn gelijk te halen. Na de bezetting werd het vermeende oorlogsverleden van sommige inwoners prompt ingrediënt van de plaatselijke politiek en ging deel uitmaken van persoonlijke vetes. Over en weer werden verdachtmakingen en beschuldigingen geuit waardoor het dorp in facties uiteen viel. Omdat de meeste partijen zich wel eens van oneigenlijke middelen bedienden en geen ongeschonden blazoen hadden, leek het veeleer een kwestie van "de pot verwijt de ketel". Ook de O.D werd erin meegesleept in de persoon van de plaatselijke commandant. Hij greep zijn positie aan om een oude vete tussen hem en de gemeente-ambtenaar A.A.L.M. Kruytzer te beslechten. Die ruzie was zo'n dertig jaar oud en dateerde van de Eerste Wereldoorlog. Kruytzer was toen in militaire rang de meerdere van Stassen en had op het verkeerde paard gewed door zich een voorstander van het Duits keizerrijk te tonen. In de Tweede Wereldoorlog wedde hij - zo beweerden kwade tongen - weer op het verkeerde paard, overigens zonder

iemand schade te berokkenen. Wellichtte hij in 1942 de Sipo-Maastricht in over de niet aflatende hetze die Stassen jegens zijn persoon voerde. De Sipo mengde zich er niet in. Na de bevrijding werd Kruytzer meteen de huishuur opgezegd en zijn inboedel werd geconfisceerd. Die ging tot overmaat van ramp prompt in vlammen op. De dader(s) werd(en) nimmer opgespoord. Door plaats te nemen in de plaatselijke commissie tot zuivering van het gemeentepersoneel overspeelde Stassen zijn hand. Veel inwoners van Echt en de plaatselijke geestelijken achtten de grenzen van het betamelijke definitief bereikt en roerden hun mond ten gunste van Kruytzer.²⁵⁸ De oorlog woedde in Echt, zij het verbaal, nog geruime tijd voort.

IV.4.6. District VI: Maastricht

Kort voor de bevrijding van Maastricht op 14 september 1944 werden de O.D.-ers in het district gemobiliseerd. De Limburgse hoofdstad zag zich geconfronteerd met twee vrijwel identieke militaire organisaties. Het had niet veel gescheeld of het waren er zelfs drie geweest. De O.D. in de eerste bevrijde stad van Nederland gaf een voorbeeld dat in de ogen van Six en Jans ongetwijfeld niet voor herhaling vatbaar was. Hoe had het zover kunnen komen en wat was er mis gegaan? Enkele oud-militairen verkeerden in de stellige overtuiging als enige leider van een geheime militaire verzetsorganisatie op te treden. Het merkwaardige misverstand dateerde uit de voorgaande jaren toen van verschillende zijden initiatieven waren genomen de O.D. in dit district te organiseren.

Op 6 maart 1941 had generaal-majoor Jans contact opgenomen met de reserve-kapitein P.J. Sijmons, verbonden aan het Maastrichts belastingkantoor. Sijmons had als belasting-inspecteur in Sittard gewerkt en kende daardoor M. Gonlag. Jans vroeg Sijmons nauwkeurig notitie te houden van alles wat zich in de provinciehoofdstad afspeelde en verzocht hem tevens de organisatie van de O.D. in het district op zich te nemen. Sijmons accepteerde de opdracht en benoemde zijn medewerker M.C.M.H. Bartels tot zijn plaatsvervanger.²⁵⁹ De bibliothecaris en stadsarchivaris dr. A.H.M.C. Kessen fungeerde als chef-staf. Laatstgenoemde wist vanwege zijn verbinding met majoor jhr. K. Quarles van Ufford, onder wie hij had gediend, van de werkzaamheden

van Röell en Westerveld voor de O.D. Westerveld had Quarles van Ufford zelfs bij Röell als zijn plaatsvervanger of opvolger voorgedragen, maar in 1941 werd Quarles door een ernstige ziekte geveld waaraan hij omstreeks december van dat jaar overleed.²⁶⁰ Misschien bleef Kessen daarom bij het eerste O.D.-proces buiten schot. Hij sloot zich aan bij de groep rond Sijmons. Daar wist men van de illegale activiteiten van sommige collegae bij de belastingen onder wie D.I. Hage, die met P.M.J. Dresen en andere militairen samenwerkten. Waarschijnlijk mede ten gevolge van het wegvallen van de groep-Dresen in november-december 1941 raakten Sijmons en zijn medewerkers gaandeweg betrokken bij zeer uiteenlopend verzetswerk. Hun voorgangers hadden paden geëffend. De belastingambtenaren rond Sijmons verrichtten die werkzaamheden niet binnen O.D.-verband, maar richtten een aparte, los van de O.D. staande organisatie op, de Belasting Groep Maastricht (B.G.M.). De B.G.M. kende een strikte taakverdeling. Sijmons zelf leidde de B.G.M.-sectie die zich toelegde op de hulpverlening aan geallieerde vliegeniers en hun bemanningsleden, de groep-Blok. Om de organisatie van de O.D. bekommerde hij zich tot ver in 1944 niet of nauwelijks. Het andere verzetswerk en de talrijke contacten die eruit voortvloeiden eisten zijn volledige aandacht op. Of generaal Jans van Sijmons' werk buiten de O.D. wist en het billijkte, staat niet vast. Begin 1942 gebeurde iets merkwaardigs. Er werd een tweede districtscommandant benoemd. Via J.F. Gijsbers uit Venlo was de reserve-kapitein W.E.H. Janssen gevraagd mee te werken aan het opzetten van een radiografische verbinding tussen de gewestelijke staf in Venlo en het districtscommando in Maastricht. Ofschoon die verbinding nimmer tot stand kwam, kreeg Janssen contact met de landelijke leiding van de O.D.-radioverbindingdienst. Langs die weg bereikte hem het bericht dat het A.H.K.-O.D. had besloten hem als districtscommandant voor Maastricht aan te wijzen. Jans bemoeide zich er niet mee, zodat Janssen en Sijmons voortaan moesten samenwerken. Weldra openbaarde zich een diepgaand meningsverschil tussen de twee. Janssen wilde de organisatie volledig uitwerken conform de instructies van de gewestelijke leiding. Daarbij dacht hij aan een actieve wervingscampagne onder de soldaten van de voormalige grensbewakingsbataljons en het administratieve kader van het vooroorlogs leger. Janssen had ze in 1939 vanwege hun excellente kwaliteiten leren waarderen.

Sijmons hield er een andere zienswijze op na. Hij wilde alleen voorlopige maatregelen treffen. Onnodige risico's konden zo worden vermeden.²⁶¹ Generaal Jans begreep dat twee kapiteins op een schip slechts tot problemen zou leiden. Op 8 september 1943 greep hij in en vroeg Janssen het districtscommando in Gennepe op zich te nemen.²⁶² Omdat deze was belast met de bewaking van de nationale kunstschaten in de St.-Pietersberg, voldeed hij vooralsnog niet aan het verzoek. Pas na de bevrijding van Maastricht reisde Janssen, zoals we zagen, naar het bevrijde noorden van de provincie.

Met het eervolle ontslag van Janssen leken de problemen uit de wereld. De schijn bedroog. De in Maastricht woonachtige rijksrechercheur M.A. Erasmus onderhield al geruime tijd contact met de procureur-generaal aan het gerechtshof in Den Bosch baron mr. E.L.M.H. Speyart van Woerden. Speyart van Woerden beschikte over diverse relaties in (ambtelijke) verzetskringen, óók binnen de O.D., en trad voornamelijk als intermediair op. Diezelfde rol speelde hij toen hij Erasmus omstreeks 1942 vroeg uit te zien naar iemand uit de Limburgse illegaliteit die als commandant voor de O.D. in Maastricht zou kunnen optreden. Speyart handelde op verzoek van een niet bij naam bekende O.D.-er, die kennelijk niet op de hoogte was van de feitelijke stand van zaken. Erasmus delegeerde de kwestie naar de politiebeampte E. van der Noordaa, van wie hij wist dat hij ondergronds werkzaam was. Na enig zoeken vond Van der Noordaa het hoofd van de Arbeidsinspectie in Maastricht, jhr. dr. ir. W.J.J. de Muralt, bereid te zijner tijd als O.D.-commandant op te treden. De verbindingsman van Speyart kon zich met de voordracht verenigen.²⁶³

Een derde "O.D.-groep" werd geleid door reserve-kapitein E.W.H.A. Wetzels. In juni 1942 had W.E.H. Janssen hem gevraagd als zijn adjudant op te treden. Wetzels wist weliswaar van het bestaan van de O.D., maar liet, alvorens op het verzoek in te gaan, navraag doen bij generaal-majoor A.A. van Nijnatten of het wenselijk en verstandig was tot die organisatie toe te treden. Het verzoek om nadere inlichtingen werd de generaal-majoor overgebracht door zijn voormalige adjudant, kapitein A.J.E. Lamberti, die op grond van een gefingeerde ziekte uit krijgsgevangenschap was ontslagen. Van Nijnatten bracht een negatief advies uit. Naderhand moet hij van gedachten zijn veranderd, want hij nam het gewestelijk O.D.-commando in Noord-Brabant op zich.

Lamberti bracht het - aanvankelijke - standpunt van Van Nijnatten aan Wetzels over. Deze zag er van af.²⁶⁴ Niettemin besloten de twee een zuiver militaire organisatie op te bouwen, want dat was de O.D. volgens hen niet. Met steun van enkele reserve- en onderofficieren en de commandant van de plaatselijke luchtbeschermingsdienst P. Dolmans en diens plaatsvervanger E.H.C. Nijst begonnen ze eind 1943 met de opbouw.²⁶⁵ Voorts werkten ze samen met De Muralt en Van der Noordaa. Medio 1944 was de organisatie vrijwel rond. Lamberti zou als garnizoenscommandant van Maastricht optreden. Wetzels en Van der Noordaa stelden een plan op voor de bezetting van het strategisch gelegen fort St. Pieter en zochten naar een geschikt afwerpterrein voor wapens en munitie. Om het laatste kon "Londen" misschien worden verzocht via het radiokanaal van de meteorologische inlichtingengroep "Packard". Van der Noordaa was namelijk nauw betrokken bij de komst en de opstelling van de "Packard"-zender in Maastricht (zie hoofdstuk XII, paragraaf II.4.2.). Het hoofdkwartier van de groep-Wetzels-Lamberti werd gevestigd in de fabriek van de N.V. Philips Tabaksindustrie aan de Tongerseweg.²⁶⁶

Twee, of eigenlijk drie O.D.-groepen werkten kortom volkomen langs elkaar heen. Ofschoon men ongetwijfeld al geruime tijd van elkaars bestaan wist, kwam er pas medio juli 1944 voor het eerst contact tussen de groepen tot stand. Dat was de verdienste van dr. Kessen, die trachtte te bemiddelen en Lamberti c.s. uitlegde dat Sijmons Janssen was opgevolgd als O.D.-commandant in Maastricht. Nu moesten Sijmons, Lamberti en De Muralt op één lijn worden gebracht. De ontmoeting eindigde in een ruzieachtige sfeer. De Muralt, die niets aan de opbouw van zijn O.D. had gedaan, leek overstag te gaan en zich bij Sijmons' leiderschap neer te leggen, maar de groep-Wetzels-Lamberti wilde daar niets van weten.²⁶⁷ De patstelling duurde tot nà 14 september voort. Bij de bevrijding van Maastricht gebeurde datgene wat verwacht kon worden. Er verschenen twee militaire "verzetsgroepen", twee O.D.'s, zo men wil, in het stadsbeeld. De groep-Wetzels-Lamberti kwam op 14 september bijeen in het eigen hoofdkwartier. Daar organiseerde men de werving en samenstelling van de groep. Alle leden ontvingen een oranje armband met een zwarte opdruk "oranje". Dank zij een snelle en intensieve wervingscampagne groeide de groep snel.²⁶⁸ Sijmons zat evenmin stil. Aan het begin van de zomer werkte hij met Kessen de organisatie op papier uit.

Dat geschiedde in overleg met generaal Jans, de voormalige commissaris van de koningin, mr. dr. W.G.A. van Sonsbeek en de oud-burgemeester van Maastricht, jhr. mr. W. Michiels van Kessenich. Zodra de geallieerden arriveerden, zo luidde de afspraak, zou de O.D. de bevrijders waar mogelijk steun verlenen, bewakingsdiensten uitvoeren en het civiel gezag terzijde staan.²⁶⁹ Op 14 september namen Sijmons en Kessen hun intrek in de Grote Sociëteit aan het Vrijthof. Er meldden zich slechts dertig O.D.-ers, veel te weinig om de voorgenomen taken tot een goed einde te brengen. Een snelle wervingscampagne leverde nog enige aanmeldingen op. Alle O.D.-ers ontvingen een rood-wit-blauwe armband met de opdruk "O.D." en de afbeelding van een hagedis.²⁷⁰

Vooraf in de eerste dagen en weken na de bevrijding leidden de wervingscampagnes van de twee groepen tot verwarring en chaos. Iedereen kon zonder veel problemen tot een van de organisaties toetreden; een brassard was gemakkelijk te bemachtigen en met enig geluk ook een geweer. Tal van ongewenste elementen slopen nu binnen de gelederen. Een arrestatiegolf spoelde door de stad, waaraan tevens de politie, burgers en voormalige leden van andere verzetsgroepen deelnamen. Vele onschuldigen werden opgepakt. Oude ruzies werden beslecht door de verfoeide tegenstander op te brengen. Korte tijd leek de ene helft van Maastricht de andere helft te arresteren. Niemand was aanvankelijk in staat, ondanks de toenemende kritiek, hier tegen op te treden en orde op zaken te stellen. Er was geen gezaghebbende autoriteit die de euforie en chaos die onvermijdelijk hand in hand gingen met de bevrijding in goede banen kon leiden.²⁷¹

Achter de schermen werd hard gewerkt om de chaos te beteugelen. De groepen van Lamberti en Sijmons fuseerden. In de avond van 15 september maakte het Militair Gezag in de persoon van de reserve-luitenant-kolonel H.J.H. Vullings uit Horst - hij was oorspronkelijk een reserve-paardearts bij de cavalerie - zijn opwachting in Maastricht. Vóór hem was de eerste-luitenant B. van Hasselt als verbindingsofficier tussen de geallieerde autoriteiten en de Nederlandse overheid opgetreden. W. Michiels van Kessenich en W. van Sonsbeek keerden op voorspraak van Sijmons terug in hun oude functies. Daarmee kwam weliswaar een einde aan een kort gezagsvacuüm, maar Vullings kon niettemin weinig doen. Bij zijn vertrek uit Londen had hij namelijk vergeten

de wetsbesluiten mee te nemen waarmee het Militair Gezag rekening moest houden. Na enig tegenstribbelen schikte Sijmons zich naar de bevelen van Vullingsh en werd diens militair adviseur. Het voorstel om Sijmons met deze - nieuwe - functie te bekleden was afkomstig van het pas opgerichte Comité van Illegale Werkers (C.I.W.). De sterkte van de verenigde O.D. in Maastricht schommelde tot de ontbinding van de organisatie op 13 oktober 1944 tussen de driehonderdvijfentwintig en vijfhonderd manschappen. Men kampte met een groot verloop en telkens moesten nieuwe zuiveringen worden doorgevoerd. De O.D.-ers waren bewapend met Duitse geweren, buitgemaakt door de Amerikanen.²⁷²

Op 10 oktober werd Sijmons benoemd tot hoofd van de B.T. der N.B.S. in het district Maastricht. Dank zij de inspanningen van de groep-Lamberti-Wetzels kon hij meteen beschikken over een volledige bewakingscompagnie. Wetzels trad op als compagniescommandant. Met ingang van 1 december volgde hij Sijmons op als commandant B.T. der N.B.S. in het voormalige O.D.-district, omdat men het militair adviseurschap, verbonden aan het Militair Gezag, niet langer verenigbaar achtte met Sijmons' functie in de N.B.S.

Telkens weer laaiden de spanningen tussen de Bewakingstroepen en de Stoottroepen op. Hoewel beide deel uitmaakten van de N.B.S., rekenden zowel het kader als de manschappen van de Stoottroepen zichzelf op grond van het eigen verzetsverleden méér krediet toe. Het negende Amerikaanse leger had, in ruil voor de door de bevelhebber van de Zuidlimburgse Stoottroepen aangeboden diensten, de uitrusting en verzorging op zich genomen. Voor de uitbetaling van soldij stonden verscheidene fondsen garant. Met de verzorging, rol en status van de Bewakingstroepen was het een stuk slechter gesteld.²⁷³ Veel opgeleid militair kader diende in B.T.-verband en zag met lede ogen aan hoe burgers zonder noemenswaardige militaire achtergrond en kennis officiersrangen ontvingen op grond van populariteit, prestige bij de manschappen en andere - in hun ogen - triviale redenen. Zolang de Amerikanen geen noemenswaardige belangstelling voor hen toonden, moesten de B.T. het doen met buitgemaakte wapens. Daarbij kwam dat ze bij de bevolking impopulair waren vanwege de politionele taken en het daarmee samenhangend optreden. Het publiek wilde niet

meer worden gecontroleerd op persoonsbewijzen of het in acht nemen van het uitgaansverbod.

De B.T. beschouwden zich als het stiefkind van de N.B.S., maar medio december kregen ze alsnog de kans zich te bewijzen. In de Ardennen waren sterke Duitse eenheden door de Amerikaanse linies gebroken en in het Zuidlimburgs-Duits grensgebied voerden Duitse patrouilles en parachutisten kleinschalige, maar daarom niet minder dreigende verrassingsaanvallen uit. Een vertegenwoordiger van de bevelhebber van het negende Amerikaanse leger vroeg om steun bij de opsporing en bestrijding van Duitse militairen in de grensstreek. Daarvoor werden naast Stoottroepen ook Bewakingstroepen ingezet die, ondanks de gebrekkige uitrusting, hun opdracht naar tevredenheid uitvoerden. In de loop van januari 1945 liepen de rijen van de B.T. leeg. Ongeveer een derde deel werd overgeheveld naar de grenswacht- en gezagscompagnieën. Als gevolg van de weggevallen taken kwamen veruit de meeste B.T.-ers na 22 januari 1945 als oorlogsvrijwilliger terecht in twee, aan het negende Amerikaanse leger toegevoegde en er door uitgeruste zogeheten Light Infantry Bataljons. Aldus raakten de ruim dertienhonderd manschappen tellende B.T. in het district Maastricht verdeeld over verschillende legeronderdelen. In maart 1945 werden de B.T.-Maastricht formeel opgeheven en als I-13 R(egiment) I(nfanterie) opgenomen in de Koninklijke Landmacht.²⁷⁴ Wetzels commandeerde dit achthonderd manschappen tellende eerste bataljon van het dertiende regiment. Vanaf maart 1945 verrichtte I-13 R.I. bewakingsdiensten voor de Amerikanen in de Nederlands-Duitse grensstreek. Getuige het dagboek van Wetzels was het geen eenvoudige opgave de troepen in het gareel te houden. Desondanks bleven excessen achterwege. Nadat de Britten het militair bestuur van de Amerikanen hadden overgenomen in de door I-13 R.I. bewaakte Duitse gebieden, werd het bataljon in september 1945 huiswaarts gezonden.²⁷⁵

IV.4.7. District VII: Heerlen-Mijnstreek

In Heerlen dreigde aanvankelijk hetzelfde te gebeuren als in Maastricht. Van verschillende zijden trachtte men de O.D. van de grond te tillen. Het liep hier niet uit de hand, omdat de betrokken militairen al spoedig door hadden dat ze met één en dezelfde organisatie te maken hadden en er geen dubbele benoemingen

generaal Jans - het A.H.K.-O.D. had hem op Nicolas geattendeerd -erin hem te overreden het O.D.-commando voor de hele Mijnstreek, dat wil zeggen de districten Sittard en Heerlen, op zich te nemen. Hij zou bovendien als plaatsvervanger van Jans in Zuid-Limburg fungeren.²⁹⁰ In overleg met Willemsen pakte Nicolas de (re-)organisatie van de O.D. in 1944 krachtig aan. In Kerkrade bijvoorbeeld organiseerden de aan de Domaniale mijn verbonden geoloog dr. D.A. Erdman en C.M.B. van de Weyer de O.D. tot in de puntjes. Aan de hand van op het gemeentehuis verkregen lijsten met de namen van oud-militairen maakten de twee een selectie op grond van betrouwbaarheid. Vervolgens wierven ze hun medewerkers volgens het vijf-vinger-systeem. Verscheidene leden van de duikorganisatie sloten zich bij de O.D. aan en de samenwerking tussen de twee groepen verliep goed. Diverse keren smeedden de Kerkraadse O.D.-ers plannen om wapens te bemachtigen, maar telkens opnieuw werden die van hogerhand afgewezen.²⁹¹

De goede verstandhouding met de plaatselijke L.O. leverde Nicolas veel voordeel op. In de zomer van 1944 begon de rayonleider van de L.O.-Kerkrade, Th.J.M. Goossen, met de uitbreiding en reorganisatie van een eigen inlichtingendienst. Hij hoopte er alle, hem bekende, verzetsgroepen mee van dienst te kunnen zijn. Aanvankelijk hield Goossen zich voornamelijk bezig met het verzamelen van gegevens over fabrieken en andere belangrijke objecten in Duitsland. Die kreeg hij van gerepatrieerde studenten en dwangarbeiders. Na de geallieerde landingen in Normandië in juni 1944 verschoof het accent gaandeweg naar het verzamelen van militaire inlichtingen en gegevens waarmee hij de illegaliteit hoopte te beschermen. Op verzoek van Nicolas verlegde hij de aandacht tenslotte vrijwel volledig naar het militaire vlak. Koeriersters en plaatselijke medewerkers bezorgden allerlei berichten bij de hoofdpост op de Domaniale mijn in Kerkrade. Via ingewikkelde telefoonverbindingen werden belanghebbenden geïnformeerd en inlichtingen doorgegeven. Uiteraard trachtte men de naderende Amerikaanse strijdkrachten zo snel en actueel mogelijk te informeren over de Duitse troepenbewegingen, troepenconcentraties en geschutopstellingen in de regio. Omstreeks 6 september 1944 kreeg Nicolas dank zij enkele marechaussees uit Eijsden indirect contact met de Amerikanen in België. De O.D.-commandant lichtte de marechaussees telefonisch in over de militaire situatie

in de Mijnstreek. Zij gaven de informatie vervolgens door aan een Belgische verzetsgroep in de grensstreek.²⁹² Het contact met Maastricht en Eijsden liep over twee kanalen: één via het P.T.T.-net, het andere via het dienstnet van de Stroomverkoopmaatschappij (P.L.E.M.). Beide verbindingen gingen één dag voor de bevrijding van Maastricht, op 13 september, verloren. De Duitsers bliezen die dag de spoorbrug over de Geul bij Meerssen op, waaronder de kabels liepen.²⁹³

Nicolas restte nog één mogelijkheid om het contact te herstellen: hij kon koeriers zenden. Generaal Jans had hem er al opdracht toe gegeven en de Amerikanen hadden laten weten de komst van informanten uit bezet gebied zeer te waarderen. De koeriers moesten zich met de code "Telephone A" melden. Wie kon hij sturen? Goossen wist als hoofd van de inlichtingendienst natuurlijk veel, maar was onmisbaar. Of Nicolas overwoog hem uit te zenden, staat niet vast. De O.D.-commandant beschikte over voldoende verzetsrelaties om een geschikte kandidaat te vinden. Hij liet het oog vallen op de R.V.V.-er J.F.C. de Witt Puyt, werkzaam op de Staatsmijn Emma, die al eerder in opdracht van Nicolas vanuit de schuilkelder in de mijn telefonisch inlichtingen aan de Amerikanen had laten verstrekken. De Witt Puyt voldeed gaarne aan het verzoek van Nicolas. Hij verloor daarbij uit het oog dat hij tevens leiding aan een groep R.V.V.-ers gaf, waarvan juist nu veel activiteit werd verwacht. De manschappen namen hem zijn beslissing om door de linies te gaan dan ook bijzonder kwalijk en beschouwden het als een vorm van desertie. Zijn chef op de mijn, ir. A. Paulen, die vanwege zijn zijdelingse contacten met de illegaliteit van de aanstaande missie vernam, wilde zich dit buitenkansje niet laten ontglippen. Paulen moest en zou mee. Ofschoon Nicolas hem tamelijk opdringerig vond, stemde hij er tenslotte mee in omdat Paulen naar eigen zeggen voortreffelijk Engels sprak. Op 14 of 15 september begaven de twee zich op weg. Ze kwamen tot Eys-Wittem, waar ze bij de voormalig directeur van de Staatsmijnen dr. W.F.J. Frowein en passant de laatste ontwikkelingen hoopten te vernemen. In plaats van hun tocht te vervolgen wachtten ze bij Eys, dat in niemandsland lag, de komende gebeurtenissen af. Twee dagen later werden ze door de Amerikanen bevrijd. Hun gedrag tijdens het oponthoud in Eys mag op zijn zachtst gezegd merkwaardig heten. Zelfs de plaatselijke bevolking toonde zich minder angstig. In de verre omtrek

werd niet of nauwelijks gevochten en de Duitsers trokken in hoog tempo terug in de richting van de Westwall of Siegfriedlinie. Sommige inwoners van Eys-Wittem bevestigden dit beeld. Zij gingen alvast de bevrijding vieren in de meer naar het zuiden en westen gelegen dorpen om 's avonds laat terug te keren naar onbevrijd gebied.

Of Paulen bij zijn bevrijding nog in gezelschap van De Witt Puyt vertoefde, is onzeker. Tijdens hun missie hadden de chef en zijn ondergeschikte ruzie gekregen en waren elk huns weegs gegaan. De Witt Puyt keerde onverrichterzake terug naar Heerlen en bracht verslag uit. Paulen deed vanwege zijn talenkennis korte tijd dienst als gids voor de oprukkende Amerikanen. Daarmee ging hij zijn boekje te buiten, in zekere zin pleegde hij insubordinatie. Nicolas had hem uitgezonden om het contact met de bevrijders te herstellen waarna hij geacht werd terug te keren naar Heerlen. Hij was woedend op Paulen en het kwam nooit meer goed tussen de twee.²⁹⁴

Op 17 september werd Heerlen bevrijd en meteen verscheen de O.D. in het straatbeeld. Veel manschappen telde de O.D. niet. Net als Sijmons en Wetzels in Maastricht zette Willemsen een wervingscampagne op touw. De nieuwkomers ontvingen allemaal een brassard met opdruk O.D. en een hagedis, sommigen een geweer. Conform de uit Venlo ontvangen instructies en richtlijnen liet Nicolas er geen moment twijfel over bestaan dat hij en niemand anders het militair gezag in de Mijnstreek uitoefende. Na overleg met enkele plaatselijke autoriteiten werd hij bovendien erkend als commandant van een op Amerikaans verzoek op te richten "Nederlands Bevrijdingsleger". Het project was gedoemd te mislukken want het doorkruiste alles wat tot dusver van officiële zijde was gearrangeerd en georganiseerd. Het Amerikaans plan berustte op een misverstand. In Maastricht voelde men trouwens niets voor Nicolas' nadere invulling daarvan.²⁹⁵

De voorbereidingen in verband met de arrestatie van politieke delinquenten werd toevertrouwd aan een door Nicolas ingesteld Comité van oud-Illegale Werkers waarin W.J. Quint een prominente plaats bezette. Het Comité kon bij haar werkzaamheden terugvallen op een sedert 1941 bijgehouden administratie waarmee Molenaar en Bongaerts een begin hadden gemaakt en waarin in totaal achthonderd personen waren opgenomen die zich "onvaderlands" zouden hebben gedragen.²⁹⁶

Willemsen slaagde er in ruim drieduizend manschappen op de been te brengen. Evenals in de overige Zuidlimburgse districten werden ze ingezet voor bewakingsdiensten, opruimwerkzaamheden, controles en patrouilles. Het overhaaste en naderhand teruggenomen bevel van 29 september 1944 waarin prins Bernhard de ontbinding van de O.D. gelastte, wekte grote onrust in de Mijnstreek. De eerste toegevoegde officier van de Provinciaal Militair Commissaris, majoor mr. C.W.A. Schürmann, had kennis gemaakt met het leidend kader van de O.D. in de Mijnstreek en was inmiddels van mening dat de organisatie in Zuid-Limburg een ordelievend en intellectueel element kon worden genoemd.²⁹⁷ Inderdaad werkte Nicolas' O.D. harmonieus samen met de plaatselijke autoriteiten. Vanzelfsprekend waren er ook dissonanten, maar dat nam niet weg dat Nicolas door zijn tactvol en verstandig beleid op 13 oktober 1944 door het hoofd van het Militair Gezag, generaal-majoor H.J. Kruls, werd benoemd tot Militair Commissaris voor de Mijnstreek. Nicolas ging ervan uit dat hij voortaan zowel het militair gezag namens de O.D. - Jans had hem immers nooit van zijn functie ontheven - als het in Engeland voorbereide Militair Gezag uitoefende.²⁹⁸ Lang hield hij deze vermeende en merkwaardige dubbelfunctie overigens niet. In navolging van Maastricht werd de O.D. in het district Heerlen op 23 oktober 1944 formeel opgeheven.²⁹⁹

De O.D.-ers gingen grotendeels over naar de door Willemsen gecommandeerde B.T. Aan de taken veranderde niet veel, evenmin aan de slechte bewapening en uitrusting. Dat laatste was zowel Willemsen als Wetzels in Maastricht een doorn in het oog. De opvallend grote verschillen tussen B.T. en S.T. waren des te schrijnender omdat beide onderdeel uitmaakten van dezelfde strijdmacht, de N.B.S. Tot in januari 1945 klaagden de twee B.T.-commandanten steen en been bij de hogere militaire instanties over de ongelijke behandeling. Dat viel niet goed. Op 30 januari 1945 sloeg een naaste medewerker van prins Bernhard inzake N.B.S.-aangelegenheden, reserve-majoor H.W.L. Frowein, hard terug. Daags tevoren had Willemsen zijn zoveelste klagschrift verzonden. Daarin begon hij met zichzelf te prijzen door zich er onder meer op te beroepen dat hij er ondanks de bevoorrechte positie van de Stoottroepen in was geslaagd zesendertighonderd O.D.-ers in de Mijnstreek in een enigszins redelijk militair verband onder te brengen. Vervolgens stak hij van wal:

zijn beste krachten vertrokken steeds naar andere militaire verbanden en er heerste gebrek aan kleding, wapens enzovoort. "We zijn eigenlijk niets anders dan een niet eens erkende schutterij (...). Laat men de Bewakingstroepen in Godsnaam opheffen als men ze toch niet serieus wil nemen".³⁰⁰ Hij werd op zijn wenken bediend: ongeveer een maand later werden de B.T. opgeheven. Bovendien ontving hij een gepeperde brief van Frowein. De adviseur van prins Bernhard had inmiddels diverse rapporten onder ogen gekregen met klachten over het gedrag en optreden van de B.T. Frowein schreef dat Willemsen en Wetzels hadden samengespannen door dergelijke "ondisciplinaire, onhebbelijke en bovendien grotendeels onjuiste brieven" te schrijven. "Hij (Willemsen, auteur) spreekt over 3600 man van de O.D. Aperte onwaarheid. De O.D. was ten tijde van de bevrijding slechts zeer klein en (er) is door Willemsen met alle mogelijke lokmiddelen een leger van 3600 man bij elkaar getrommeld om aan zijn eigen ijdelheid te voldoen. Nu schijnt hij met zijn eigen legertje last te krijgen en tracht de schuld hiervoor ons in de schoenen te schuiven", aldus een geïrriteerde Frowein.³⁰¹

De kwestie lag uitermate gevoelig en beiden overdreven schromelijk. Het was een volkomen legitieme wens van Willemsen een goed georganiseerde, getrainde en uitgeruste troepenmacht te commanderen. Dat het niet lukte lag gedeeltelijk aan hemzelf, daarin had Frowein gelijk. Er waren ook factoren in het spel waarop Willemsen weinig of geen invloed kon uitoefenen. Zo mankeerde er als gevolg van ruim vier jaar onderdrukking het nodige aan de discipline bij de manschappen. Het begrip "vrijheid" werd meer dan eens te letterlijk opgevat. De Stoottroepen kampten overigens met hetzelfde probleem. Bij de B.T. heerste bovendien een groot verloop. Vanzelfsprekend genoten de best verzorgde militaire formaties zoals de gezags- en grensbewakingscompagnieën en de Stoottroepen de voorkeur van de manschappen. De taken van de B.T. spraken niet tot de verbeelding. Toen medio januari 1945 werd begonnen met de oprichting van twee "Light Infantry" Bataljons (II-13 R.I. en III-13 R.I.) kon Willemsen zijn mensen helemaal niet meer vasthouden. Toen schreef hij zijn hierboven geciteerde brief. Medio februari hadden de meeste B.T.-ers de overstap naar een van de andere militaire formaties gemaakt zodat de B.T. in maart 1945 formeel konden worden opgeheven.³⁰² In het district Heerlen hadden in totaal tien

manschappen in dienst van de B.T. het leven verloren bij de uitvoering van de opgedragen taken.³⁰³

V. Nabeschouwing

Gebrek aan ervaring, onvoorzichtigheid en tegenslag zoals het opnieuw in krijgsgevangenschap voeren van het officierskorps bezorgden de O.D. een moeizame start en speelden de organisatie tot het midden van 1942 parten. Onder leiding van jhr. P.J. Six maakte de O.D. echter een snelle groei door. De nieuwe O.D.-commandant nam de door zijn voorgangers geformuleerde doelstelling grotendeels over. Deze kwam er kort gezegd op neer dat de organisatie zich moest voorbereiden op de handhaving van orde en rust na de aftocht van de bezetter. Eventuele andere activiteiten in de bevrijdingsfase zoals het plegen van sabotage en de bescherming van belangrijke objecten werden afhankelijk gemaakt van bewapening door de geallieerden. Het was een omstreden doelstelling. Vooral in sociaal-democratische kring maakte men zich ernstige zorgen over de mogelijkheid van een militaire dictatuur na het vertrek van de Duitsers als men de O.D. haar gang liet gaan. Sommige O.D.-ers hielden er inderdaad uiterst autoritaire en reactionaire denkbeelden op na, maar dat gold niet voor de organisatie als zodanig. De illegaliteit was trouwens te gedifferentieerd om aan één verzetsorganisatie de handhaving van orde en rust op te dragen, als dat al nodig was. Dat besepte ook de regering in Londen, maar de communicatie met bezet gebied liet aan duidelijkheid te wensen over. Zo kon Six een telegram uit Londen van juli 1943 zodanig interpreteren dat het de doelstelling van zijn organisatie in grote lijnen bevestigde. Inmiddels oefende Londen steeds meer pressie uit om tot samenwerking binnen de illegaliteit te komen, vooral in 1944. Bij gebrek aan overeenstemming in bezet gebied trok de regering het initiatief gaandeweg naar zich toe. Tevens werd duidelijk dat Six' interpretatie van het telegram van 1943 inmiddels door de realiteit was achterhaald. Van een leidende rol van de O.D. kon geen sprake zijn. Doordat Six verzuimde zijn gewestelijke commandanten tijdig en volledig te informeren over de werkelijke stand van zaken, manoeuvreerde hij de O.D. in een oncomfortabele positie. Dat leidde in de bevrijdingstijd tot grote teleurstelling bij veel O.D.-ers. Van de

taken die ze zichzelf op grond van de mededelingen, instructies en richtlijnen hadden toebedacht, bleek in veel gevallen weinig of niets te zijn overgebleven.

De ontwikkeling van de O.D. in het gewest Limburg vormde een afspiegeling van die op landelijk niveau, zij het dat de bevrijding van Limburg al in september begon waardoor er geen tijd resteerde om de organisatie voor een roemloze ondergang te behoeden. De toch al broze samenwerking met andere verzetsorganisaties (en naderhand ook met het Militair Gezag) kwam in veel districten door het krampachtig vasthouden aan de leidende rol van de O.D. nog eens extra onder druk te staan. Bovendien kreeg de organisatie vanwege haar passiviteit in de voorafgaande jaren een stortvloed van kritiek over zich heen. Deze kritiek was wel begrijpelijk, maar niet terecht. Terwijl menig buitenstaander graag dadendrang en daadkracht had gezien, vooral in de moeilijkste bezettingsjaren, was de organisatie trouw gebleven aan de eigen uitgangspunten. Het ontbrak echter niet overal aan daadkracht, zeker niet in de meeste Noord- en Middenlimburgse districten. Dat was vooral de verdienste van individuele O.D.-ers. Zij namen niet alleen deel aan de opbouw van de L.O., maar ontplooiden ook allerlei initiatieven op het gebied van de illegale pers, inlichtingen en hulpverlening aan (geallieerde) vluchtelingen. Ze steunden de geallieerde opmars door sabotage te plegen en inlichtingen te verstrekken en streden met de naderhand gemobiliserde O.D.-ers zij aan zij met de geallieerde legers. Deze O.D.-ers zagen van meet af aan in dat aan hun verzetshouding geen gestalte kon worden gegeven door af te wachten en passief te blijven. In dat opzicht gaven ze wellicht blijk van méér realiteitszin en flexibiliteit dan de gewestelijke en landelijke leiding die door halsstarrig vast te houden aan de oorspronkelijke doelstelling en te wachten op de Duitse aftocht steeds meer achter de feiten aan liep.

Noten

- ¹ Klumper, Sociale verdediging, p. 137. De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 699, 701.
- ² Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII A-B, p. 245: verklaring W. Röell.
- ³ De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 697-698; V, p. 835. M.v.D.-C.A.A.D. Doc. O.D., A 110.
- ⁴ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 30, 31, 33. De Jong, Het Koninkrijk, IV, p. 700. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII AB, pp. 238-239: verklaring ir. J.A. van Heerde.
- ⁵ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 27-28. De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 699-700.
- ⁶ De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 837-839, 846. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII AB, pp. 241-243: verklaring G. Dogger. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 27-28.
- ⁷ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 29. De Jong, Het Koninkrijk, IV, p. 700.
- ⁸ De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 700-701: V, p. 843. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 29.
- ⁹ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 31. De Jong, Het Koninkrijk, IV, p. 701; V, pp. 835, 966-969.
- ¹⁰ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII AB, p. 239: verklaring ir. J.A. van Heerde. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 31. De Jong, Het Koninkrijk, IV, p. 701.
- ¹¹ De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 835-836.
- ¹² Ibidem, pp. 837, 840-841, 846.
- ¹³ Ibidem, p. 841. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 31.
- ¹⁴ M.v.D.-C.A.A.D. Doc. O.D., A 118; idem, Doc. O.D., Map richtlijnen O.D., september 1941 en april 1942. De Jong, Het Koninkrijk, V, p. 842.
- ¹⁵ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 31. De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 841-842, 844, 965-971.
- ¹⁶ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 32. De Jong, Het Koninkrijk, VI, p. 182.
- ¹⁷ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 32.
- ¹⁸ B.R.I.O.P. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, map personalia: J.R.L. Jans. Mondelinge mededeling L. Jans, Eben-Emael (B), 28-10-1988.
- ¹⁹ De B.V.L. groeide snel van enkele honderden tot duizenden leden. In 1921 telde de organisatie ruim 46.000 manschappen. (De Jong, Het Koninkrijk, I, pp. 44-55, 231).
- ²⁰ B.R.I.O.P. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, map personalia: J.R.L. Jans.
- ²¹ M.v.D.-C.A.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.R.L. Jans: O.D.-staf Venlo.
- ²² M.v.D.-C.A.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ²³ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag L. Jans aan C. Westerveld te Rijswijk, 5-9-1975.
- ²⁴ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.R.L. Jans: O.D.-staf Venlo.
- ²⁵ De Jong, Het Koninkrijk, IV, p. 703.

- ²⁶ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag L. Jans aan C. Westerveld te Rijswijk, 5-9-1975. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.R.L. Jans: O.D.-staf Venlo.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ²⁹ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag L. Jans aan C. Westerveld te Rijswijk, 5-9-1975.
- ³⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., Map richtlijnen O.D., september 1941.
- ³¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ³² M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., Map richtlijnen O.D., september 1941.
- ³³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.R.L. Jans: O.D.-staf Venlo.
- ³⁴ De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 970-971.
- ³⁵ De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 181-185, 188-189.
- ³⁶ Ibidem, VII, p. 1118.
- ³⁷ Ibidem, VI, pp. 181-185, 188-189.
- ³⁸ Ibidem, VI, p. 190; VII, pp. 893-894, 1122-1123.
- ³⁹ Ibidem, VII, pp. 887-888.
- ⁴⁰ Ibidem, pp. 890, 1110-1111.
- ⁴¹ Ibidem, pp. 1111, 1117.
- ⁴² Ibidem, p. 1112.
- ⁴³ Ibidem, p. 1114.
- ⁴⁴ Ibidem, pp. 1115-1116, 1118.
- ⁴⁵ Ibidem, VII, pp. 1190-1193; X A, pp. 108-109, 112.
- ⁴⁶ Ibidem, pp. 1209-1210.
- ⁴⁷ Ibidem, pp. 1211-1218.
- ⁴⁸ Ibidem, X A, pp. 145-148.
- ⁴⁹ Ibidem, pp. 216-224, 302, 542.
- ⁵⁰ Ibidem, pp. 302-311.
- ⁵¹ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 233.
- ⁵² De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 542-546.
- ⁵³ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.T. Talens, 13-6-1945, over O.D. verbindingdienst Limburg. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ⁵⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 139 b: gewest 19; idem, Doc. O.D., A 108-15. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.T. Talens, 13-6-1945.
- ⁵⁵ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.T. Talens, 13-6-1945.
- ⁵⁶ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapporten J.T. Talens, 13-6-1945 en 30-7-1945. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-14.
- ⁵⁷ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J. Rommelse.
- ⁵⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-14.
- ⁵⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport N.N., ongedateerd. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport W. van Boekhold, 27-1-1945.
- ⁶⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport N.N., ongedateerd. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.R.L. Jans: rapport N.N., ongedateerd.
- ⁶¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.

- ⁶² De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 792-799.
- ⁶³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport H. Pollaert, 13-12-1945.
- ⁶⁴ C.A.B.R. Dossier H. Conrad: verklaring L. Ruyters.
- ⁶⁵ Van Lieshout, De aal van Oranje, pp. 180-181. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag L. Jans aan C. Westerveld te Rijswijk, 5-9-1975.
- ⁶⁶ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag L. Jans aan C. Westerveld te Rijswijk, 5-9-1975.
- ⁶⁷ Ibidem. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ⁶⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., inv. nr. 570/572-2: dagboek J.R.L. Jans, 12-9-1944.
- ⁶⁹ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 36.
- ⁷⁰ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 224.
- ⁷¹ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 178. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 98.
- ⁷² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ⁷³ Ibidem.
- ⁷⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: brief Wolf M.I. aan districtsleders, 8-9-1944.
- ⁷⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: brief Bep van Kooten aan L.O.-districtsleders, 13-9-1944.
- ⁷⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: brief Bep van Kooten aan Jans, september 1944.
- ⁷⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.R.L. Jans: rapport N.N., ongedateerd. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag L. Jans aan C. Westerveld te Rijswijk, 5-9-1975. Mondelinge mededeling L. Jans, Eben-Emael (B), 26-2-1988.
- ⁷⁸ Vraaggesprek auteur met J.W.H. Frantzen, Sittard, 11-11-1985. Mondelinge mededeling J.W.H. Frantzen, Sittard, 31-10-1988. L. Jans ontkent de mogelijkheid van een dergelijke bijeenkomst weliswaar niet, maar twijfelt aan het tijdstip van de ontmoeting omdat zijn vader Swalmen al vroeg in juni 1944 zou hebben verlaten en naar Velden was vertrokken (L. Jans, Maastricht, 17-9-1993).
- ⁷⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-19: rapport J.R.L. Jans, 9-2-1946; idem, Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: diverse rapporten.
- ⁸⁰ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 180.
- ⁸¹ Ibidem, p. 178.
- ⁸² M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-19: rapport J.R.L. Jans, 9-2-1946.
- ⁸³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: dagboek J.R.L. Jans, 14-9-1944.
- ⁸⁴ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Dagboek J.R.L. Jans, 1944.
- ⁸⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: brief Bep van Kooten en Jacques Crasborn aan de K.P.-leiders, 9-9-1944.
- ⁸⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1926: oorlogsdagboek G.S.C. III, 16-9-1944.
- ⁸⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: dagboek J.R.L. Jans, 21-9-1944.
- ⁸⁸ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 544.
- ⁸⁹ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 244-246.
- ⁹⁰ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 556. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 246.
- ⁹¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-18: rapport J.R.L. Jans, 2-9-1946.

- ⁹² Van Ojen, *De Binnenlandse Strijdkrachten*, I, p. 300: "Algemeen bevel voor 7 oktober 1944, 21.00" van de commandant S.T. Zuid-Limburg, de reserve luitenant der infanterie, R.M.E.F. Sevenstern (voorheen de adjudant van de districtcommandant O.D.-Maastricht, P.J. Sijmons). Hierin bepaalde hij dat de Zuid-limburgse Stoottroepen in overleg met de commandant van de 29e Amerikaanse divisie in diens vak zouden worden ingezet en patrouillediensten achter het front moesten vervullen.
- ⁹³ Mondelinge mededeling L. Jans, Eben-Emael (B), 26-2-1988.
- ⁹⁴ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VIII C, p. 734: verklaring mr. Ch.J.F. van Houten. L. Jans twijfelt ten eerste aan de juistheid van het laatste gedeelte van dit citaat. Hij veronderstelt dat iemand uit Limburg dit ten eigen bate aan Van Houten heeft verteld (L. Jans, Maastricht, 17-9-1993).
- ⁹⁵ Mondelinge mededeling L. Jans, Eben-Emael, (B) 26-2-1988. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B).
- ⁹⁶ S.H.C. Archief J.G. de Groot (niet geïnventariseerd): verslag van bijeenkomst ten huize van J.W.H. Frantzen in Roermond, 15-1-1946.
- ⁹⁷ De Jong, *Het Koninkrijk*, X A, p. 97.
- ⁹⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ⁹⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-19: rapport J.R.L. Jans, 9-2-1946.
- ¹⁰⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ¹⁰¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-19: rapport J.R.L. Jans, 9-2-1946. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Dagboek J.R.L. Jans, 1944.
- ¹⁰² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1974. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport H.C.A. Baljon, 21-10-1947.
- ¹⁰³ Vraaggesprek auteur met J.H. Schade, Venlo, 21-10-1985. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.F. Gijsbers.
- ¹⁰⁴ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.T. Talens, 13-6-1945.
- ¹⁰⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-14.
- ¹⁰⁶ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.T. Talens, 13-6-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J. Rommelse.
- ¹⁰⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 139 b: Gewest 19, radiodienst.
- ¹⁰⁸ Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985.
- ¹⁰⁹ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapporten J.T. Talens, 13-6-1945 en 30-7-1945.
- ¹¹⁰ Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985.
- ¹¹¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossiers O. Couperus, J.J.H. Vos en R.H.G. Nitsch. G.A.M. Archief Commissaris van politie, P.R.A.-Maastricht, proces verbaal nr. 218 (1946). M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 139 b: Gewest 19; idem, Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport J.T. Talens, 1-5-1946.
- ¹¹² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ¹¹³ C.A.B.R. Dossier O. Couperus.
- ¹¹⁴ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.T. Talens, 13-6-1945 en verslag L. Jans aan C. Westerveld te Rijswijk, 5-9-1975. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier L. Jans.
- ¹¹⁵ Ibidem.
- ¹¹⁶ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers S.W.A.M. de Groot en J.A.M. van Doorn. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport W.E.H. Janssen (Boxmeer en Cuyk). Mondelijke mededeling L. Jans, Eben-Emael (B), november 1988.
- ¹¹⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-7 b: rapport A.J.M. Vintges.

- ¹¹⁸ B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J.H. Geurts.
- ¹¹⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport A.J.M. Vintges, 10-7-1945; idem, Doc. O.D., A 108-7 b: rapport A.J.M. Vintges.
- ¹²⁰ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers van Kempen en P.J.H. Geurts. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport A.J.M. Vintges, 10-7-1945.
- ¹²¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers van Kempen en P.J.H. Geurts. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport A.J.M. Vintges, 10-7-1945.
- ¹²² Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers J.J.L. Timmermans en G.A. Lucassen.
- ¹²³ B.R.I.O.P. B.S.-dossier G.A. Lucassen. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.J.L. Timmermans.
- ¹²⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²⁶ Vraaggesprek auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531, burgemeestersdossier Horst: rapport burgemeester van Horst over ontsnapping arrestant, 3-8-1944. B.R.I.O.P. B.S.-dossier F.P.J. Smulders. Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516: relaas K.P.-ers, H.M. van Ark, 12-12-1945. Collectie G.v.a. Roermond. P.R.A.-Venlo, proces verbaal nr. 1685 (1945); P.R.A.-Horst, proces verbaal nr. 453 (1946); gegevens ontwikkelingsbureau concentratiekampen nr. 7545 R.V.G./B.G. Vraaggesprek auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986.
- ¹²⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier G.A. Lucassen.
- ¹²⁸ Ibidem.
- ¹²⁹ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531, burgemeestersdossier Horst: rapport burgemeester Horst, 1-12-1944.
- ¹³⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1673. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 324.
- ¹³¹ Vraaggesprek auteur met F.J.P. Smulders, J. Arts en C. Claassens, Horst, 20-11-1985.
- ¹³² B.R.I.O.P. B.S. gewest 19-1A-11: B.S.-Limburg, 19-7-1945. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1130/2.
- ¹³³ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers C.G.A. van Kemenade en M.F.H. Hoedemakers.
- ¹³⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1/2: rapport C.G.A. van Kemenade. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 323-324.
- ¹³⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹³⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1/2: rapport C.G.A. van Kemenade. B.R.I.O.P. B.S. gewest 19-1A-11; idem, B.S. gewest 18-5-8. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 324.
- ¹³⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport W.E.H. Janssen; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1669: verslag vraaggesprek met W.E.H. Janssen, 2-7-1946.
- ¹³⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1669: verslag vraaggesprek met W.E.H. Janssen, 2-7-1946.
- ¹³⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport P. Kanters, 17-9-1946; Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport W.E.H. Janssen.
- ¹⁴⁰ B.R.I.O.P. B.S. gewest 19-1A-11. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1130/2.
- ¹⁴¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1248.
- ¹⁴² Vraaggesprek auteur met C. Claassens, Horst, 20-11-1985.

- ¹⁴³ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-7 b: rapport A.J.M. Vintges; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1075/2. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J. Weys. R.v.O. Coll. Doc. II, 1202: P.W. (5). R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Venlo, doos I, map 2: rapport Burgemeester J.P.D. van Banning, Gennep, inzake P.J. Weys. Vraaggesprek auteur met J. Daemen, Bergen, 28-10-1985.
- ¹⁴⁴ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, P.M.C., doos 32, nr. 304: rapport Militair Commissaris Noord-Limburg, 3/9-6-1945. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1/2 en 1720 (G.O.I.W.-Venray, 24-6-1945).
- ¹⁴⁵ Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport W. van Boekhold, 27-1-1945.
- ¹⁴⁶ Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1354/2: verklaring J. Timmermans, 30-7-1951. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.H.J. Timmermans.
- ¹⁴⁷ Vraaggesprek auteur met H.H. Pollaert, Venlo, 9-10-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport H.H. Pollaert, 13-12-1945. B.R.I.O.P. B.S.-dossier H.H. Pollaert.
- ¹⁴⁸ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.F. Gijsbers.
- ¹⁴⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: verslag driedaags congres te Well.
- ¹⁵⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ¹⁵¹ Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985.
- ¹⁵² G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport Van Enckevort. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring G. Krans. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport N.N., ongedateerd. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁵³ Over de kwantitatieve gegevens bestaat geen communis opinio: de verklaringen variëren van vier tot zes kippenhokken. Het aantal bewoners van het kamp loopt uiteen van dertig tot tachtig. Men mag aannemen dat het verloop nogal groot was en dat het aantal kampbewoners aanvankelijk hoger lag dan op het tijdstip van de ontruiming op 17 juli 1943, toen er nog ongeveer 35 onderduikers in het kamp verbleven.
- ¹⁵⁴ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: verslag duikkamp Helden. Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.F. Gijsbers. Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945.
- ¹⁵⁵ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport N.N., ongedateerd. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: verslag duikkamp Helden.
- ¹⁵⁶ C.A.B.R. Dossiers J.L.A. Kluytmans en P.L. Maessen.
- ¹⁵⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. Dagblad voor Noord-Limburg, 23-7-1983. Artikel J. Greyn. C.A.B.R. Dossiers J.L.A. Kluytmans en P.L. Maessen: verklaring J.J. Evers.
- ¹⁵⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. Dagblad voor Noord-Limburg, 23-7-1983. Artikel J. Greyn.
- ¹⁵⁹ Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. Dagblad voor Noord-Limburg, 23-7-1983. Artikel J. Greyn. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.F. Gijsbers. Van Lieshout, De aal van Oranje, p. 249.
- ¹⁶⁰ C.A.B.R. Dossier O. Couperus: verklaring J.P. Gielen; dossier R.H.G. Nitsch: verklaring G. Krans en W. Verrijt.
- ¹⁶¹ C.A.B.R. Dossiers J.L.A. Kluytmans, P.L. Maessen en R.H.G. Nitsch: verklaring Th. Janssen. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁶² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: verslag duikkamp Helden. G.A.R. Dossier Oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport Van Enckevort. Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier O. Couperus: verklaring J.P. Gielen.

¹⁶³ C.A.B.R. Dossiers J.L.A. Kluytmans, P.L. Maessen en R.H.G. Nitsch. P.L. Maessen: Strafmaat: drie jaar detentie met aftrek van voorarrest. In september 1944 werd Maessen door vier illegale werkers opgepakt en opgesloten in een ingegraven kippenhok in de bossen. Na een week slaagde hij erin te ontsnappen. J.L.A. Kluytmans: Op 2 juni 1947 deed het Bijzonder Gerechtshof in 's-Hertogenbosch uitspraak in de zaak tegen Kluytmans. De rechtbank achtte bewezen dat hij schuldig was, maar tekende aan dat Kluytmans onder grote emotie had gehandeld als gevolg van het pas gehoorde bericht dat zijn vriend en kennis Kessels was doodgeschoten. Kluytmans werd tot een gevangenisstraf van zes jaar veroordeeld met aftrek van voorarrest.

¹⁶⁴ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring G. Krans. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport Van Enckevort.

¹⁶⁵ C.A.B.R. Dossiers R.H.G. Nitsch (affaire duikkamp "Bovensbos"), J.L.A. Kluytmans en P.L. Maessen. Stichting '40-'45, Eindhoven. Dagblad voor Noord-Limburg, 23-7-1983. Artikel J. Greyn.

¹⁶⁶ C.A.B.R. Dossier O. Couperus: verklaring J.P. Gielen; dossier R.H.G. Nitsch: verklaring Nitsch en W.G.Th. Verrijt; dossier J.L.A. Kluytmans: verklaring R.H.G. Nitsch; dossier P.L. Maessen: verklaring R.H.G. Nitsch.

¹⁶⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier J.L.A. Kluytmans: verklaring G. Krans en R.H.G. Nitsch; dossier P.L. Maessen: verklaring G. Krans en R.H.G. Nitsch; dossier R.H.G. Nitsch: verklaring G. Krans en Nitsch.

¹⁶⁸ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring W.L. Houwen.

¹⁶⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁷⁰ C.A.B.R. Dossier J.L.A. Kluytmans: verklaring R.H.G. Nitsch; dossier P.L. Maessen: verklaring R.H.G. Nitsch.

¹⁷¹ C.A.B.R. Dossiers O. Couperus en R.H.G. Nitsch (affaire duikkamp "Bovensbos").

¹⁷² Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport Van Enckevort.

¹⁷³ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945 en rapport N.N., ongedateerd. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 180: rapport Van Enckevort.

¹⁷⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. L. Jans verklaarde dat er geen overleg met Hanssen plaatsvond, maar hij deelde de opvatting van de plaatselijke L.O. Vraaggesprek auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986.

¹⁷⁵ B.R.I.O.P. B.S.-dossier T.F. Mennen. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁷⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁷⁷ Ibidem. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945.

¹⁷⁸ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers J.W. Cox en J.F. Gijsbers. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945.

¹⁷⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516: relaas van K.P.-ers, H.M. van Ark, 12-12-1945.

- ¹⁸⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945 en dagboek J.R.L. Jans, 1944. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1318/2; brief J.F. Gijsbers, 7-9-1944; idem, Doc. O.D., A 108-19: rapport J.R.L. Jans, 9-2-1946. Vraaggesprek auteur met mevrouw E. Boutet, Maastricht, 27-9-1985.
- ¹⁸¹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-19: rapport J.R.L. Jans, 9-2-1946.
- ¹⁸² Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945. "Sèrum in d'n ôzel", p. 87.
- ¹⁸³ "Sèrum in d'n ôzel", pp. 31, 87. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers S.P. Groot en S.S. Groot.
- ¹⁸⁴ B.R.I.O.P. B.S.-dossier Th.J. van Rooij.
- ¹⁸⁵ "Sèrum in d'n ôzel", p. 87. Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J. van der Sterren.
- ¹⁸⁶ B.R.I.O.P. B.S.-dossier W. van Maurik. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport J.F. Gijsbers, 1-2-1945.
- ¹⁸⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.M. Hoeymakers.
- ¹⁸⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers A.H. Gödden en A.J. Gödden. Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985.
- ¹⁸⁹ B.R.I.O.P. B.S. gewest 18-7-6: rapport B.S./O.D. in district Helden.
- ¹⁹⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1354/2: verklaring J.H.J. Timmermans, 30-7-1951.
- ¹⁹¹ Van Heukelom, Kleine klompjes, 1946, p. 9.
- ¹⁹² Van Heukelom, Kleine klompjes, pp. 10-12. Het is overigens op zijn minst twijfelachtig of deze illegale werkers zich als O.D.-ers beschouwden, zoals Van Heukelom doet.
- ¹⁹³ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.W. Cox. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: verslag O.D.-Maasbree, 27-6-1946.
- ¹⁹⁴ Van Heukelom, Kleine klompjes, p. 13.
- ¹⁹⁵ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch (de zaak F.G. Neef). Collectie G.v.A. Roermond. P.R.A.-Helden, proces verbaal nr. 117 (1945). Van Heukelom, Kleine klompjes, p. 10.
- ¹⁹⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. Rep, Het Englandspiel, pp. 277-278, 281-283.
- ¹⁹⁷ Rep, Het Englandspiel, pp. 302-303. Zie ook de geïllustreerde pagina ertussen met de bewuste editie van het Contra Signaal.
- ¹⁹⁸ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 1016.
- ¹⁹⁹ Rep, Het Englandspiel, p. 302. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprekken auteur met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985 en met J.F.H. Mulders, Venlo, 16-6-1986.
- ²⁰⁰ Vraaggesprekken auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985; L. Jans, Eben-Emael (B), 26-2-1988 en met K. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. R.v.O. Coll. HSSPF, 199-d: dagrapporten Nederlandse politie, 20-1-1944.
- ²⁰¹ Rep, Het Englandspiel, p. 303. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. HSSPF, 199-d: dagrapporten Nederlandse politie, 20-1-1944. Vraaggesprek auteur met L. Jans, Eben-Emael (B), 26-2-1988.
- ²⁰² C.A.B.R. Dossier O. Couperus (zaak Van Bilsen).
- ²⁰³ R.v.O. Coll. HSSPF, 199-d: dagrapporten Nederlandse politie, 22-1-1944.

- ²⁰⁴ Van Heukelom, Kleine klompjes, pp. 15-40. Gommans, Leven in oorlog, pp. 174, 176, 184 en 186. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1130/2: rapport verbindings-officier van december 1944; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1354/2: rapport J.H.J. Timmermans, 30-7-1951. B.R.I.O.P. B.S. gewest 18-7-1: rapport Helden, 15-12-1944; idem, B.S. gewest 19-21-2: rapport 13-1-1945.
- ²⁰⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1580: rapport verbindingsofficier J. Frantzen, maart 1945; idem, Doc. B.S., inv. nr. 22018. Aan het hoofd van het Militair Gezag in Limburg stonden achtereenvolgens: 14-15 september 1944: eerste luitenant B. van Hasselt (verb. off. geallieerde autoriteiten en Nederlandse overheid); 15 september-12 oktober 1944: reserve-luitenant-kolonel H.J.H. Vullingsh; 12 oktober 1944-1 april 1945: (majoor) luitenant-kolonel mr. C.W.A. Schürmann, Provinciaal Militair Commissaris; 1 april 1945-september 1945 (opheffing Militair Gezag in Limburg): luitenant-kolonel G.J.L. van der Lande.
- ²⁰⁶ B.R.I.O.P. B.S.-dossier W.F.Th. van Boekhold.
- ²⁰⁷ B.R.I.O.P. B.S.-dossier M.M.C.H. Russel.
- ²⁰⁸ Vraaggesprek auteur met G.H. Hanssen, Venray, 13-11-1986.
- ²⁰⁹ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531, burgemeestersdossier Baarlo.
- ²¹⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. W.J. Dewez, 23-4-1946. B.R.I.O.P. B.S.-dossier W.J. Dewez. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: verslag J. Reuten, november 1945. Vraaggesprek auteur met L. Jans, Eben-Emael (B), 26-2-1988.
- ²¹¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. W.J. Dewez, 23-4-1946. B.R.I.O.P. B.S.-dossier W.J. Dewez.
- ²¹² S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport illegaliteit Roermond.
- ²¹³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. W.J. Dewez, 23-4-1946. B.R.I.O.P. Dossier persverzet, algemeen I, map Christofoor.
- ²¹⁴ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport illegaliteit Roermond. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map EO-3: rapport Limburg.
- ²¹⁵ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 86, map FH. Jaarboek Rolduc 1947. Artikel: "In Memoriam Marcel Stoffels". B.R.I.O.P. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen: verklaring L.F.J.H. Frantzen, Roermond, 20-8-1951.
- ²¹⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, inv. nr. 99, onderscheidingen '40-'45: mevrouw M.E. Hooyer-Dubois. De vader van J. Muis verklaarde het volgende: "’s morgens was J. Muis met twee strijdmakkers weggegaan om verspreide Duitsers te ontwapenen en met die wapens de eigen mensen te bewapenen. Die ochtend, het was 26 september, werden evenwel razzia's gehouden en het drietal liep een groepje Duitsers tegen het lijf. Toen de Duitsers hen dreigden te fouilleren probeerde Muis te schieten. Een Duitser die achter hem stond, handelde sneller en schoot Muis een kogel door het hoofd". (R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 89, map FK).
- ²¹⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. W.J. Dewez, 23-4-1946.
- ²¹⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. Doc. B.S., organisatie illegale groepen op naam: Albrecht (Limburg). Brouwer en Das, Albrecht meldt zich, pp. 14, 94-96.
- ²¹⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1130/2: rapport verbindingsofficier A.A.C. Bol, 23-12-1944; idem, Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L.P.J. Lintjens.

- ²²⁰ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers M.H. Sonnemans en L.P.J. Lintjens. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1670: resumé van een vraagesprek met L.P.J. Lintjens, 3-7-1946. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport illegaliteit Roermond. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport N.N., ongedateerd. Hoewel in de bronnen sprake is van twintig Amerikaanse militairen betrof het waarschijnlijk Britse of Canadese militairen. De westelijke Maasoever hoorde immers tot de Britse en Canadese militaire zone.
- ²²¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. W.J. Dewez, 23-4-1946.
- ²²² Vraagesprek auteur met J.W.H. Frantzen, Sittard, 11-11-1985. Cammaert, Tussen twee vuren, pp. 86-88.
- ²²³ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers W.J. Dewez en F.W.G.H. Verbruggen. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. W.J. Dewez, 23-4-1946.
- ²²⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1691.
- ²²⁵ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier IV: rapport illegaliteit Roermond. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. W.J. Dewez, 23-4-1946; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1580: rapport verbindingsofficier J.W.H. Frantzen, maart en april 1945. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²²⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1580: rapport verbindingsofficier J.W.H. Frantzen, 31-5-1945.
- ²²⁷ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers Th.M. Knoups, F.J.P. Nies en P.J.J. Segers. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: rapport J.H.H. Erkens.
- ²²⁸ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport L.O.-Weert.
- ²²⁹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1465; H.N.B.-Weert. B.R.I.O.P. Doc. B.S., organisatie illegale groepen op naam: H.N.B.-Weert, 9-6-1980. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.W. Saes. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²³⁰ B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J.J. Segers. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1130/2: rapport B.S. Weert, december 1944 en rapport verbindingsofficier De Jong, november 1944.
- ²³¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1130/2: rapport verbindingsofficier De Jong, november 1944. B.R.I.O.P. B.S. gewest 18-9-14: B.S. district IV, compagnie Nederweert-Leveroy-Ospel.
- ²³² G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: rapport J.H.H. Erkens.
- ²³³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1930: rapport J. Stessen, 29-10-1947.
- ²³⁴ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.C.Th. Stassen.
- ²³⁵ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.H.G.H. van de Burgt.
- ²³⁶ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.J. Jamar.
- ²³⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport L. Jans, 22-1-1945.
- ²³⁸ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.J.H. Stassen.
- ²³⁹ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers J.M. Peters en C.H. van Eck. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport J.M. Peters, 1-9-1946; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1294/2: verklaring J.M. Peters, 5-6-1950. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁴⁰ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.M. Peters. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport J.M. Peters, 1-9-1946.
- ²⁴¹ B.R.I.O.P. B.S.-dossiers J.M. Peters en C.H. van Eck. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport J.M. Peters, 1-9-1946.

- ²⁴² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1473; idem, Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport J.M. Peters, 1-9-1946. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers J.M. Peters en C.H. van Eck. Collectie P. Peters, Belfeld: rapport C.H. van Eck, 1-7-1950.
- ²⁴³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1473; idem, Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport J.M. Peters, 1-9-1946. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers J.M. Peters en C.H. van Eck. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁴⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁴⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 187/2: rapport O.D.-Montfort.
- ²⁴⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 108-8: rapport P.L. Hoedemakers, 13-12-1944; idem, Doc. B.S., inv. nr. 512/2 en 513/2. Collectie L. Jans, Eben Emael (B). Rapport N.N., ongedateerd.
- ²⁴⁷ Ibidem.
- ²⁴⁸ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos IV, nr. 20: rapport J. van de Burgt, 22-11-1944.
- ²⁴⁹ Ibidem.
- ²⁵⁰ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.H.G.H. van de Burgt.
- ²⁵¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport ir. H.W.J. Hundscheid. B.R.I.O.P. B.S.-dossier Ch. L'Ortye.
- ²⁵² B.R.I.O.P. B.S. gewest 19-1A-2: A.E.L. Jonkergouw, Sittard in Crisis en Oorlogstijd. ed. V.V.V.-Sittard, 1979. B.R.I.O.P. B.S.-dossier H.W.J. Hundscheid.
- ²⁵³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1930: rapport J.J.H. Stessen, 29-10-1947.
- ²⁵⁴ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531, burgemeestersdossier Sittard: anoniem schrijven, ongedateerd (1945).
- ²⁵⁵ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, dossier zuivering: brief Burgemeester van Stein aan C.d.K., 23-09-1944; idem, inv. nr. 2.07.531, diverse dossiers van kabinetschef drs. L.P.J. de Bruyn: brief van waarnemend Burgemeester van Stein, 11-4-1945.
- ²⁵⁶ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos IV, nr. 20: rapport J. van de Burgt, 22-11-1944.
- ²⁵⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1714: schrijven Roermond, 21-4-1945.
- ²⁵⁸ C.A.B.R. Dossier A.A.L.M. Kruytzer.
- ²⁵⁹ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: verslag L.O.-Maastricht, Belastinggroep.
- ²⁶⁰ B.R.I.O.P. B.S.-dossier A.H.M.C. Kessen. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., A 110: W. Röell, De genesis van de O.D., résumé van een gesprek met W. Röell, 14-5-1947.
- ²⁶¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport W.E.H. Janssen; idem, Doc. B.S., inv. nr. 1669: résumé gesprek met W.E.H. Janssen, 2-7-1946.
- ²⁶² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 570/572-2: rapport W.E.H. Janssen (kanttekening J. Jans in de marge).
- ²⁶³ Collectie E. van der Noordaa, 's-Gravenhage. Brief E. van der Noordaa over W. de Muralt, 7-9-1982.
- ²⁶⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 499/2: schrijven E. Wetzels aan S.P. van 't Hof, 26-8-1948.
- ²⁶⁵ R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, Provinciaal Militair Commissaris, doos 29, inv. nr. 281.
- ²⁶⁶ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 245. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 499/2: schrijven E. Wetzels aan S.P. van 't Hof, 26-8-1948.
- ²⁶⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 499/2: schrijven E. Wetzels aan S.P. van 't Hof, 26-8-1948.

- ²⁶⁸ Ibidem.
- ²⁶⁹ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 244.
- ²⁷⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 187/2: majoor Sijmons; idem, Doc. B.S., inv. nr. 499/2: schrijven E. Wetzels aan S.P. van 't Hof, 26-8-1948. G.J. van Ojen beschrijft de O.D.-brassard als volgt: blauw, in de lengte onderbroken door een strook wit-oranje-wit, met zwarte opdruk O.D., naast een salamanderfiguur (Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 245).
- ²⁷¹ Vraaggesprek auteur met P.G.H. Satijn, Maastricht, 29-11-1985. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 256/2: schrijven C. van Oppen, 20-1-1945. R.v.O. Coll. Doc. II, 1050, illegaliteit Maastricht: H.S. Brief van pastoor J. Nijsten aan auteur, Maastricht, 25-9-1985.
- ²⁷² De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 318 en XIII (niet geannoteerde uitgave), pp. 145-146. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 244. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 187/2: majoor Sijmons. A.R.A. Archief Militair Gezag, Geheim Archief, doos 204: eerste verslag majoor mr. C.W.A. Schürmann, 14-15 september 1944.
- ²⁷³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1406: rapport H. Kuiper, 8-2-1946.
- ²⁷⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 740/2: B.T.-Maastricht, januari 1945; idem, Doc. B.S., inv. nr. 704/2: B.T. en S.T. Limburg, januari 1945; idem, Doc. B.S., inv. nr. 327/2: overzicht van de werkzaamheden van de verbindingsofficier Zuid-Limburg; idem, Doc. B.S., inv. nr. 763/2: schrijven majoor mr. C.H.J.F. van Houten, 29-11-1944; idem, Doc. B.S., inv. nr. 499/2: schrijven E. Wetzels aan S.P. van 't Hof, 26-8-1948. B.R.I.O.P. B.S. gewest 19-1B-4: rapport E. Wetzels, 26-1-1945.
- ²⁷⁵ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 565/2: dagboek staf I-13-R.I. (E. Wetzels); idem, Doc. B.S., inv. nr. 1133/2: L.I.B.- Maastricht, organisatie I-13-R.I.
- ²⁷⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. De Jong, Het Koninkrijk, I, pp. 56-57.
- ²⁷⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁷⁸ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag W.J. Quint, 7-10-1976.
- ²⁷⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven. J.H. Ronhaar kwam op 3 mei 1942 in Sachsenhausen om het leven.
- ²⁸⁰ Schriftelijke informatie, verstrekt door C.M.J.A.F. Nicolas, 13-9-1985. Vraaggesprek auteur met C.M.J.A.F. Nicolas, Reuver, 30-9-1985.
- ²⁸¹ B.R.I.O.P. B.S.-dossier C.M.J.A.F. Nicolas: S.P. van 't Hof, 21-7-1948.
- ²⁸² Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag W.J. Quint, 7-10-1976. B.R.I.O.P. B.S.-dossier C.M.J.A.F. Nicolas: S.P. van 't Hof, 21-7-1948.
- ²⁸³ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag W.J. Quint, 7-10-1976.
- ²⁸⁴ B.R.I.O.P. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, onderscheidingen '40-'45, inv. nr. 282: Sj. de Groot.
- ²⁸⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77: sabotage Heerlen, mei 1942.
- ²⁸⁶ Vraaggesprek auteur met C. Nicolas, Reuver, 30-9-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, proces verbaal nr. 1485.
- ²⁸⁷ B.R.I.O.P. B.S.-dossier C.M.J.A.F. Nicolas: S.P. van 't Hof, 21-7-1948.
- ²⁸⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁸⁹ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Verslag W.J. Quint, 7-10-1976.

²⁹⁰ Vraaggesprek auteur met C. Nicolas, Reuver, 30-9-1985. B.R.I.O.P. B.S.-dossier C.M.J.A.F. Nicolas: S.P. van 't Hof, 21-7-1948.

²⁹¹ G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: rapport O.D.-Kerkrade. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: rapport O.D.-Kerkrade.

B.R.I.O.P. B.S.-dossier C.M.B. de Weyer: rapport C.M.B. de Weyer, 30-11-1976.

²⁹² Stichting '40-'45, Eindhoven. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport rayon Klimmen en rapport inlichtingendienst (door Th. Goossen); idem, dossier VIII: district Heerlen, L.O. en C.I.D., rapport O.D.-Kerkrade.

²⁹³ Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport A. Paulen, december 1945. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 317.

²⁹⁴ Vraaggesprek auteur met C. Nicolas, Reuver, 30-9-1985. B.R.I.O.P. B.S.-dossier C.M.J.A.F. Nicolas: P. Müller, 15-4-1952. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, onderscheidingen '40-'45, inv. nr. 282: A. Paulen. Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie L. Jans, Eben-Emael (B). Rapport A. Paulen, december 1945. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, Gouverneur Algemeen, inv. nr. 2.07.26: hierin opgenomen een relaas van Coenjaarts, Quint, Paulen en Nicolas over de missie Paulen-De Witt Puyt, alsmede over het verzetswerk van Paulen in het algemeen. De controverse rond het optreden van Paulen woedde nog geruime tijd voort en bereikte opnieuw een hoogte(diepte)punt toen Paulen met de Militaire Willemsorde werd onderscheiden. Pas nadat generaal H. Koot Nicolas dringend had verzocht zijn gefulmineer tegen Paulen te staken, omdat hij de Willemsorde er als zodanig mee in discrediet bracht, verstomden Nicolas' aantijgingen.

²⁹⁵ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, pp. 179, 245. A.R.A. Archief Militair Gezag, Geheim Archief, doos 204: derde verslag majoor mr. C.W.A. Schürmann, 25 september-2 oktober 1944.

²⁹⁶ Hoogeveen, Eveneens voor de goede orde, p. 86.

²⁹⁷ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 544. A.R.A. Archief Militair Gezag, Geheim Archief, doos 204: derde verslag majoor mr. C.W.A. Schürmann, 25 september-2 oktober 1944.

²⁹⁸ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 179. B.R.I.O.P. B.S. gewest 19-1B-9: H.J. Kruls, 13-10-1944. B.R.I.O.P. B.S.-dossier C.M.J.A.F. Nicolas: S.P. van 't Hof, 21-7-1948.

²⁹⁹ Van Ojen noemt 23-11-1944 als datum van opheffing van de O.D. (Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 246). Dat lijkt onwaarschijnlijk, omdat Kruls er bij Nicolas op aandrong meteen met de vorming van B.T. te beginnen, nadat hij hem op 13 oktober tot militair commissaris in de Mijnstreek had benoemd. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1311: schrijven Maastricht, 8-2-1945.

³⁰⁰ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 1109: J.J.H. Willemsen, 27-1-1945.

³⁰¹ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 196: H.W.L. Frowein, 30-1-1945; idem, inv. nr. 797/2.

³⁰² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 704/2: sterkte B.T.-Mijnstreek, februari 1945.

³⁰³ B.R.I.O.P. B.S. gewest 19-1-01: gesneuvelden B.T.-Mijnstreek.

Hoofdstuk IX

De Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden

I. Landelijk: ontstaan en ontwikkeling tot eind 1943

Initiatiefnemer tot de oprichting van en de stuwende kracht achter de Raad van Verzet (R.V.V.) was de P.T.T.-ambtenaar en radiotechnicus J. Thijssen uit Bussum. Al vóór de oorlog had hij ervaring opgedaan met het opsporen van clandestiene zenders. Door die kennis kon hij zendapparatuur in zekere mate beschermen tegen (snelle) uitpeiling. Dat kwam hem goed van pas bij zijn plan om een landelijk radiografisch netwerk op te bouwen, waarlangs een snelle uitwisseling van informatie kon plaatsvinden. Daarvan zouden zowel de illegaliteit als de geallieerden op korte termijn profijt kunnen hebben. Hoewel Thijssen al met de uitvoering van zijn plan bezig was, begreep hij dat landelijke contacten daarvoor onontbeerlijk waren. Slechts één organisatie beschikte in 1942 over een landelijke structuur, de door beroepsofficieren geleide en op militaire leest geschoeide Ordedienst (O.D.). Thijssen wist van het bestaan van deze organisatie. Hij ontvouwde zijn plan aan de chef-staf van de O.D., jhr. P.J. Six, die er mee instemde. Diens organisatie kampte als gevolg van enkele arrestaties met interne verbindingsproblemen. Dank zij Thijssens inzet kwam het landelijk verbindingsnet nog grotendeels in 1942 gereed. Veel steun ondervond hij daarbij van de bij de N.V. Philips in Eindhoven werkzame chemicus J. Hoekstra, die er met hulp van een familielid in slaagde de hand te leggen op voor het radionet belangrijke onderdelen uit de Philipsfabrieken.¹

Teleurstelling en ergernis maakten zich van Thijssen meester toen hem duidelijk werd dat de O.D. zijn radionet uitsluitend wilde gebruiken voor eigen doeleinden. Volgens hem was de O.D. véél te passief. Hij wilde actief bezig zijn en dat strookte geenszins met de O.D.-richtlijn om voorlopig af te wachten en pas ten tijde van een ooit te verwachten bevrijding op te treden. Thijssen koesterde andere plannen met zijn radiodienst. Hem stond een nieuwe, overkoepelende organisatie voor ogen, die zich volledig

op actieve verzetsdaden zoals sabotage zou moeten toeleggen; een organisatie ook, die nauw contact met de geallieerden onderhield met het oog op een optimale ondersteuning van de beoogde verzetsactiviteiten. Dat laatste leek te lukken toen omstreeks april 1943 vanuit het neutrale Zweden twee voor de O.D. bestemde zenders het land werden binnengesmokkeld. Als chef van de O.D.-radiodienst eigende Thijssen zich die terstond toe. De O.D. mocht er gebruik van maken, maar het beheer lag in handen van Thijssen, die inzag dat de realisering van zijn doel binnen handbereik lag.

Dank zij het landelijk radionet en met een verbinding met Engeland in het vooruitzicht, kon Thijssen zich nu gaan bezighouden met de vorming van een landelijke verzetsorganisatie. Met zes andere illegale werkers, onder wie de communist D. van der Meer uit Amersfoort, richtte Thijssen eind april 1943 de "Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden" (R.V.V.) op.² Van der Meer werd al spoedig vervangen door zijn politieke geestverwant G. Wagenaar. De mogelijkheden voor communisten om met niet-communisten samen te werken waren aanzienlijk verruimd, nadat Stalin op 9 juni 1943 bekend had gemaakt dat de Komintern was opgeheven. Volgens Stalin waren de nationale communistische partijen inmiddels volwassen genoeg om naar eigen inzicht te handelen. Daarmee ontstond een politieke speelruimte die de C.P.N. met beide handen aangreep en de partij uit een langdurig isolement zou kunnen verlossen. Reeds in de loop van 1941 had de ondergrondse leiding van de C.P.N. een zogeheten "Militaire Commissie" (M.C.) in het leven geroepen. Overal in het land waren met het oog op een spoedig te verwachten geallieerde invasie in West-Europa op initiatief van deze Commissie M.C.-groepen gevormd, die door sabotage verwarring moesten stichten binnen de Duitse gelederen. Wagenaar, een van de landelijke M.C.-voormannen, kwam met zijn sabotagegroepen de gelederen van de R.V.V. versterken.³ Het door de illegale C.P.N. uitgegeven verzetsblad "De Waarheid" ging zich steeds meer met de R.V.V. identificeren. Dat bezorgde de organisatie, overigens ten onrechte, een communistisch stigma.⁴

Hoewel de R.V.V. er niet in slaagde de bestaande actieve verzetsgroepen in de eigen organisatie op te nemen, konden in de zomer en het najaar van 1943 toch enige krachten worden aangetrokken die een wezenlijke bijdrage zouden leveren aan de verdere uit-

bouw van de organisatie. Met de komst van G.J. van der Veen kreeg de R.V.V. toegang tot kringen van het kunstenaarsverzet en raakte de Raad nauw betrokken bij de door hem geleide Persoonsbewijzen Centrale (P.B.C.). De P.B.C. had haar centrum in Amsterdam en legde zich in hoofdzaak toe op het vervalsen en gebruiksklaar maken van (buitgemaakte) identiteitsbewijzen. Tenslotte kreeg de R.V.V. door het aantrekken van P.G.S. Guermonprez, die op het secretariaat van de voormalige Nederlandsche Unie had gewerkt, een man binnen de gelederen die over contacten beschikte in kringen rond het verzetsblad "Je Maintiendrai" en samenwerkte met oud-Unieleden die inmiddels de overstap naar de illegaliteit hadden gemaakt. Die beide verzetskernen waren óók in Zuid-Nederland aanwezig.⁵

II. Limburg: ontstaan en ontwikkeling

Het was Wagenaar bekend dat in de mijnindustrie springstof werd gebruikt. Omdat zijn M.C.-groepen explosieven nodig hadden voor het plegen van sabotage, ging hij op zoek naar verbindingsmannen in de Mijnstreek.⁶ In Limburg zelf waren - voor zover is na te gaan - géén M.C.-groepen actief. Voor het contact met de provincie was de R.V.V. aangewezen op de verzetsrelaties van Guermonprez. Distributie-ambtenaar en oud-voorzitter van de plaatselijke Unie-afdeling J.W. Creusen, die ook betrokken was bij de hulp aan onder meer joodse onderduikers, leidde in Kerkrade de verspreiding van het blad "Je Maintiendrai".⁷

Omstreeks november/december 1943 verzocht Guermonprez Creusen de opbouw van de R.V.V. in Zuid-Limburg op zich te nemen. Was het mogelijk bestaande en zelfstandig opererende verzetsgroepen op te sporen en die vervolgens in R.V.V.-verband te laten opgaan óf moesten nieuwe groepen worden opgericht? Met andere woorden: moest de organisatie van bovenaf of vanuit de basis worden opgebouwd? Hoewel de R.V.V.-leiding de voorkeur gaf aan de eerste optie, werden beide mogelijkheden opengelaten.⁸ Creusen beschikte over veel contacten binnen de zich snel ontwikkelende illegaliteit. Vooral in de mijnen pleegden diverse groepjes en personen allerlei vormen van sabotage. Uit dat reservoir aan potentiële krachten kon wellicht worden geput. Creusen zelf moest voorzichtig opereren. Kort tevoren was de Sipo hem op het

spoor gekomen. Desondanks verklaarde hij zich bereid op te treden als hoofdkoerier van de R.V.V. voor Zuid-Nederland en als contactman tussen de leiding en de regio.⁹ Veel steun onder- vond hij van A.L.H.M. Gubbels, leerling van de Middelbare Technische School in Heerlen en zoon van de burgemeester van Arcen en Velden. Gubbels verspreidde "Je Maintiendrai", ver- richtte koeriersdiensten en verzamelde inlichtingen.¹⁰

Het eerste contact met Limburg was gelegd, nu kon de verdere organisatorische opbouw ter hand worden genomen. Daarvoor werd de apothekersassistent H.W. Burgers, woonachtig te Geleen maar oorspronkelijk afkomstig uit Amsterdam, aangeworven. Hij onderhield via Creusen en Guermoprez doorlopend contact met de R.V.V.-leiding. Burgers, benoemd tot commandant R.V.V. in Zuid-Limburg, ging voortvarend te werk. Hij verdeelde de regio in vier districten (Maastricht-Valkenburg-Heerlen-Sittard) en met hulp van Creusen en Gubbels wierf hij de eerste districts- en groepscommandanten. Op de landelijke R.V.V.-bijeenkomsten in maart 1944 toonden de aanwezigen zich ingenomen met de ont- wikkeling van de R.V.V. in Zuid-Limburg.¹¹ Op papier zag de organisatie er inderdaad goed uit. Gelet op de naderhand op touw gezette activiteiten had Burgers misschien kunnen volstaan met een indeling in oostelijke en westelijke Mijnstreek. Dáár bevon- den zich de meest actieve districts- en groepscommandanten: in de oostelijke Mijnstreek de geologiestudent J.F.C. de Witt Puyt en de door Gubbels aangetrokken student baron O.R.M. van Hövell tot Westerfliet en in de westelijke Mijnstreek J.G.W. van Otterloo en J. Ebben, tevens plaatsvervanger van Burgers. Zij hadden tot taak bestaande groepjes op te sporen dan wel nieuwe te organiseren. Eind augustus 1944 telde de R.V.V. in Zuid-Lim- burg ongeveer honderd medewerkers.¹²

In het district Maastricht lag de zaak gecompliceerder. Een actieve verzetsgroep, voortgekomen uit strijdbare sociaal-demo- craten, was dank zij contactpersonen in het westen van het land al eerder in aanraking gekomen met zowel de P.B.C. van Van der Veen als met Guermoprez.¹³ Men zag er de noodzaak niet van in om voortaan in R.V.V.-verband op te treden, maar desgevraagd werd wel wederzijds hulp verleend. In de vroege zomer van 1944 reisde de R.V.V.-er W. Thomas uit Rotterdam in opdracht van Thijssen naar Maastricht. Hij moest een verbinding tot stand brengen met Belgische verzetsorganisaties en nagaan of er zend-

posten voor de R.V.V. konden worden ingericht. Voorts had Thijssen hem gevraagd tekeningen van de E.N.C.I. te Maastricht te vervaardigen, het bedrijf zou cement leveren voor de aanleg van Duitse verdedigingswerken. Een doelgericht bombardement zou het produktieproces lam moeten leggen. Van A.A.R. König, werkzaam op de staalfabriek "De Maas", ontving Thomas in juli 1944 een gedetailleerd verslag over de bedrijfsvoering en het produktieproces alsmede een plattegrond van de E.N.C.I., vervaardigd door de student Th.M.B. van Marle. Het bombardement vond evenwel nimmer plaats.¹⁴ Bij de uitvoering van de rest van zijn opdracht had Thomas waarschijnlijk geen succes.

Naderhand kwam in Maastricht toch nog een kleine R.V.V.-kern tot stand onder leiding van W. Hochstenbach. Verspreiders van het sociaal-democratisch georiënteerde verzetsblad "Het Parool" maakten er deel van uit. Veel stelde het niet voor.¹⁵ Men onderhield contact met Burgers, maar het is onbekend of die ooit duidelijk omschreven opdrachten heeft verstrekt. Het is zelfs de vraag of deze groep ooit in actie is gekomen. Voor het district Valkenburg geldt hetzelfde. Wellicht hielden de R.V.V.-ers uit deze regio zich beschikbaar voor acties in de Mijnstreek.

Dezelfde conclusie kan voor Noord- en Midden-Limburg worden getrokken. In Venray, Venlo en Roermond zouden kleine R.V.V.-kernen hebben bestaan, maar van enige activiteit of opdrachtgever(s) is nagenoeg niets bekend. De R.V.V. bleef in Limburg, afgezien van de Mijnstreek, vooral een organisatie op papier.

Heel anders lag dat in de Peel, het grensgebied tussen Noord-Brabant en Noord-Limburg. Op het kasteel van Deurne woonde de door Guermonprez als commandant Zuid-R.V.V. aangezochte baron Th. de Smeth van Deurne, die tevens als commandant R.V.V. voor het oostelijk deel van Noord-Brabant optrad.¹⁶ In de dunbevolkte en moeilijk toegankelijke Peel hadden in de loop van 1942 en 1943 nogal wat jongeren een veilig onderduikadres gevonden. Sommigen van hen waren betrokken geraakt bij de hulpverlening aan bemanningsleden van neergeschoten geallieerde bommenwerpers (zie hoofdstuk IV, paragraaf VI). De Peel was onderdeel van de aanvliegroute naar het Roergebied en de Duitsers hadden er, evenals in de rest van de grensstreek, veel afweergeschut opgesteld. Bovendien werden veel geallieerde toestellen neergehaald door op de "Fliegerhorst" Venlo gestationeerde nachtjagers, de belangrijkste nachtjagerbasis van de

Luftwaffe in West-Europa. Niet alleen “piloten”, ook andere vluchtelingen werden geholpen. Er was sprake van een uit de omstandigheden geboren, spontane verzetsactiviteit. Al spoedig ontstonden contacten met andere illegale groepen en groepjes, zodat de streek zich ontwikkelde tot een knooppunt in de zogenaamde “pilotenhulp”. Ook baron De Smeth van Deurne raakte erbij betrokken, maar erg op zijn gemak voelde hij zich daar niet bij. Hij was veel te bekend in de streek. Zijn doen en laten werd nauwlettend in de gaten gehouden, óók door de Duitsers.¹⁷ Desondanks accepteerde de baron de hem aangeboden functie en gaf hij Thijssen toestemming een zender in het jachthuis te installeren. In juli 1944 ontmoetten de landelijke en Zuid-Nederlandse R.V.V.-voormannen elkaar op het kasteel van Deurne. Thijssen leidde de bijeenkomst en ontvouwde zijn plan om een door hem zelf te leiden Operatie Centrum op te richten. De bestaande R.V.V.-groepen dienden op korte termijn te worden omgesmeed tot kleine, op militaire leest geschoeide sabotagegroepen, die hoofdzakelijk moesten optreden tegen het Duitse leger.¹⁸

Veel jeugdige illegalen in de Peel voelden zich aangetrokken tot de doelstellingen van de R.V.V. De in februari 1944 voorgestelde vorming van “vrijkorpsen”, te vergelijken met guerrillagroepen, sprak hen aan. Onder leiding van C. Noordermeer uit Lochem kwam in het vroege voorjaar van 1944 zo'n vrijkorps tot stand.¹⁹ Weldra bleek eens te meer dat Guermonprez een ongelukkige keuze had gemaakt door De Smeth voor de functie van commandant Zuid-R.V.V. te benaderen. Vanwege zijn passiviteit en de gebrekkige leiding stelde De Smeth hen in hun hooggespannen verwachtingen teleur. Menigeen keerde ontmoedigd de R.V.V. de rug toe. Een aantal leden van het vrijkorps vond naderhand onderdak bij de veel actievere knokploegen. Kritiek bleef niet uit en eind juli stelde de baron zijn functie als commandant R.V.V. voor oostelijk Noord-Brabant ter beschikking. C.S. Vermeulen volgde hem op.²⁰ Kennelijk liet de baron de R.V.V. geheel los, want Thijssens helper van het eerste uur, Hoekstra uit Eindhoven, nam het commando-Zuid van de R.V.V. op zich. Daarmee handelde Hoekstra geheel op eigen gezag en ongetwijfeld tegen de zin van Thijssen, die hem enkele weken daarvoor uit de R.V.V. en de radiodienst had gezet, omdat hij openlijk had geprotesteerd tegen Thijssens autoritaire optreden. Hoekstra verzuimde bovendien Burgers in Geleen op de hoogte te stellen.²¹ Hij kon zich dat

veroorloven, omdat de R.V.V.-groepen over een grote mate van zelfstandigheid beschikten. Nadat Thijssen hem uit de radiodienst had gezet, bemoeide Hoekstra zich er niet meer mee en onderhield zijn medewerker, P.T.T.-monteur Boersma in Eindhoven, namens de R.V.V.-leiding het radiocontact met Burgers in Geleen.²² Twee medewerkers van Burgers, De Witt Puyt en P.W.A. Landman, reisden in verband met de uitbreiding van het radionet naar Hilversum om twee kleine zendontvangers op te halen. Via een gefingeerde order was een medewerker van Thijssen erin geslaagd dertig van dergelijke apparaten, geschikt voor binnenlands gebruik, uit de seintoestellenfabriek in Hilversum te smokkelen. Eén ervan werd voorlopig in Heerlen opgesteld, de andere in Geleen.²³

De radioverbinding van Boersma in Eindhoven was het enige contact tussen de R.V.V.-leiding en Burgers. In het voorjaar en de zomer van 1944 waren de belangrijkste koeriers en contactpersonen in Duitse handen gevallen. Als eerste was Guermonprez op 4 april op het Centraal Station te Amsterdam gearresteerd. Een dag later werd Creusen met een koffer vol distributiebescheiden in de trein tussen Utrecht en Maarssen aangehouden. Gubbels slaagde erin het verbroken contact te herstellen, maar ook hij viel in Duitse handen. Op 4 augustus werden bij een treincontrole op het station van Den Bosch een vals identiteitsbewijs en een revolver op hem gevonden. Deze arrestaties brachten de organisatie in Limburg niet in moeilijkheden. Wellicht kon geen verband gelegd worden tussen de gearresteerde personen en de R.V.V. en zwegen ze alle drie tot het einde toe. Geen van drieën overleefde de oorlog. Guermonprez werd op 10 juni en Gubbels op 11 augustus 1944 in Vught doodgeschoten als represaille voor een aanslag op een collaborerende politieman uit Den Bosch. Creusen bezweek op 31 mei 1945 aan de gevolgen van de ontberingen in Duitse kampen.²⁴

III. Status en positie van de R.V.V. binnen het landelijk krachtenveld der illegaliteit

In januari 1943, enkele maanden voor de oprichting van de R.V.V., was het Nationaal Comité van Verzet (N.C.) tot stand gekomen. Zowel het N.C. als de R.V.V. streefden een bundeling van de illegaliteit na en zagen voor zichzelf een leidinggevende rol weggelegd, maar de uitgangspunten en de achtergronden verschilden wezenlijk van elkaar. Het N.C. ontwikkelde zich in de loop van 1943 tot een organisatie die zich in hoofdzaak toelegde op de uitwisseling van voor het verzet nuttige informatie, vooral op administratief gebied. Ze knoopte daartoe contacten aan met hoge ambtenaren en kaderpersoneel in het bedrijfsleven. Voorts trachtte deze organisatie door middel van pamfletten de verzetsgeest te stimuleren. Gesprekken om tot samenwerking te komen liepen al in juli 1943 vast. Het N.C. zag helemaal niets in een samenwerking met communisten en Thijssen op zijn beurt bestempelde het N.C. als een "regentenkliek".²⁵ Van coördinatie of bundeling kwam niets terecht. Daarvoor waren de interne structuren, activiteiten, doelstellingen en achtergronden veel te verschillend. Bovendien stonden persoonlijke tegenstellingen en de eigengereide karakters van de hoofdrolspelers een samenwerking in de weg. In plaats van te komen tot een bundeling van de verzetskrachten kreeg de illegaliteit er met de R.V.V. en het N.C. in het voorjaar van 1943 twee nieuwe, onderling krakelende vertegenwoordigers bij.

Toch slaagde de R.V.V. erin een vaste en vooraanstaande positie te verwerven. Vier factoren begunstigden deze ontwikkeling. In de eerste plaats kon de leiding verscheidene medewerkers aantrekken die waardevolle contacten onderhielden met andere verzetskringen. Zodoende kwamen nieuwe helpers beschikbaar.²⁶ Voorts presenteerde de Raad een voor menigeen aantrekkelijk "programma" waarin het accent lag op een actieve verzetsstrijd, zoals het plegen van sabotage, het beramen en uitvoeren van overvallen en het liquideren van verraders, infiltranten en ander "gespuis".²⁷ Van essentieel belang was ook dat de organisatie de beschikking kreeg over Thijssens radiodienst, waardoor snel en rechtstreeks onderling contact mogelijk werd. Tenslotte legde Thijssen, volkomen terecht, veel nadruk op een goede verbinding

met Engeland. Dat laatste zou van onschatbare waarde blijken voor de status van de R.V.V. bij de Nederlandse instanties aldaar. Wie zich in "Londen" bekend maakte en steun verwierf, stond in bezet Nederland sterk en kon invloed laten gelden. Gedurende de eerste oorlogsjaren had men de grootste moeite contact met de "overkant" te krijgen. Wat er aan zendverkeer bestond, werd grotendeels en geruime tijd ten gevolge van het Englandspiel door Duitse instanties gecontroleerd. Talrijke organisaties en verzetsmensen werden daar het slachtoffer van. Mogelijk liep óók de R.V.V. schade op als gevolg van de betrokkenheid van sommige groepen bij de hulp aan geallieerde vliegeniers en hun bemanningsleden. Het zendcontact dat Thijssen dank zij zijn medewerker A.W.M. Ausems onderhield was echter bonafide. Ausems en G.J. van Heuven Goedhart reisden respectievelijk in december 1943 en eind april 1944 naar Engeland. Beiden schetsten de Nederlandse instanties een gunstig beeld van de R.V.V. Het tegengestelde deden ze, om uiteenlopende redenen, met de in hun ogen passieve Ordedienst. Dat laatste kwam Thijssen, die Ausems een negatief rapport over de O.D. had meegegeven, goed uit.²⁸ Wat was er inmiddels gebeurd? Zijn eigengereid optreden en de toeëigening van twee voor de O.D. bestemde zenders leidden tot een openlijk en langdurig conflict tussen Thijssen en Six. De twee hadden kennelijk steeds op verschillende golflengten met elkaar gecommuniceerd. In december 1943 hakte Six de knoop door en maakte een einde aan de onhoudbare situatie. Hij ontsloeg de stijfkoppige Thijssen als hoofd-radiodienst van de O.D., omdat deze geen duimbreed had willen toegeven en Six' organisatie een "dood ding" had genoemd.²⁹ Dezelfde maand arriveerde Thijssens vriend Ausems in Engeland. Hij kreeg daar een opleiding tot geheim agent. Begin maart 1944 werd hij boven Nederland gedropt. Na enige tegenslag vonden Thijssen en Ausems elkaar en in april kwam een zendverbinding met het in Londen gevestigde Bureau Inlichtingen (B.I.) tot stand, de instantie die Ausems had uitgezonden. Thijssen, op dat moment druk bezig met de reorganisatie van de radiodienst, kon via het kanaal-Ausems talrijke waardevolle gegevens in handen van B.I. spelen.³⁰ Net als in december had Thijssen ook in april het tij mee. Kort tevoren was het Englandspiel met al zijn catastrofale gevolgen aan het licht gekomen. Op grond van de getuigenissen van twee uit Haaren ontsnapte agenten, die na een tocht vol tegenslag Engeland

hadden weten te bereiken, was definitief komen vast te staan dat het Brits-Nederlands samenwerkingsverband, dat voorbereidingen trof voor een wijdvertakte sabotage-organisatie in Nederland om de geallieerde bevrijdingsstrijd zo doelmatig mogelijk te ondersteunen, maar liefst twee jaar lang door Duitse inlichtingendiensten om de tuin was geleid. Op 1 april 1944 zegden de Duitsers in een cynisch telegram de "samenwerking" op. In Engeland werd een snelle reorganisatie doorgevoerd, wat aan Nederlandse zijde resulteerde in de oprichting van het Bureau Bijzondere Opdrachten (B.B.O.) op 15 maart 1944. Aan Britse zijde werd de leiding van het verantwoordelijke S.O.E. (Special Operations Executive)-Dutch vervangen.³¹

Gelet op het oorlogsverloop en de aanstaande opening van een geallieerd front in West-Europa moest er snel worden gehandeld. Maar wat wist men in Engeland eigenlijk van sabotagegroepen in Nederland? Ausems en Van Heuven Goedhart, die na een avontuurlijke reis op 17 juni in Londen was aangekomen, hadden nadere inlichtingen verstrekt over de R.V.V. Toch bestonden er enige twijfels. De soms wat onbezonnen lijkende activiteiten van en de aanwezigheid van communisten in de R.V.V. waren niet onopgemerkt gebleven. Bovendien vernam men in de zomer door de komst van pater L. Bleijs, aanvankelijk schriftelijk en later ook mondeling, voor het eerst uitgebreid en gedetailleerd over de werkzaamheden van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (L.O.) en haar bewapende nevenorganisatie, de Landelijke Knokploegen (K.P.). Klaarblijkelijk bestonden er dus toch andere organisaties in bezet gebied die wellicht in staat zouden zijn ten tijde van de komst der geallieerde strijdkrachten sabotage achter de Duitse linies te bedrijven.

Om te achterhalen welke groepen primair in aanmerking kwamen voor de toezending van wapens, munitie en explosieven, zond het B.B.O. in de nacht van 6 op 7 juli de agenten L.G. Mulholland en L.A. de Goede naar bezet Nederland. Een van hun opdrachten behelsde de lokalisatie van de R.V.V. Het toeval wilde dat de twee niet in R.V.V.-kringen maar via tussenpersonen bij de leiding van de K.P. terechtkwamen. Op aandringen van enkele voormannen besloten de twee met deze organisatie in zee te gaan. Zonder het B.B.O. hiervan op de hoogte te stellen arrangeerden de agenten in de nacht van 27 op 28 augustus 1944 een dropping van wapens, die bij Voorthuizen op de Veluwe door de knok-

ploegen in ontvangst werden genomen. Toch werd de R.V.V. niet vergeten. Agent Mulholland zocht alsnog contact met Thijssen en regelde voor de R.V.V. eveneens een wapenzending. De wapens werden in de nacht van 31 augustus op 1 september 1944 in Zuid-Limburg op de Brunsummerheide bij Merkelbeek neergelaten. Er zouden meer wapenzendingen volgen.³²

Van samenwerking tussen de twee organisaties die wapens hadden ontvangen was geen sprake. De versnippering van het georganiseerd verzet bezorgde zowel de illegaliteit in eigen land als de Nederlandse regering in Londen steeds meer hoofdbreken. Herhaaldelijk werd vanuit Londen op samenwerking aangedrongen. Ook in Nederland raakte men meer en meer overtuigd van de noodzaak hiervan. De O.D. nam in de persoon van Six het voortouw. Dat mondde in mei 1944 uit in het zogeheten "donderdagmiddagoverleg": een wekelijks terugkerend overleg tussen vertegenwoordigers van K.P., R.V.V. en O.D. Voor de K.P. nam J. Post en voor de R.V.V. J. van der Gaag enige tijd aan de bijeenkomsten deel. Zij gaven Six de indruk, dat de door hen vertegenwoordigde organisaties zich op het moment dat tot semi-militaire actie zou worden overgegaan onder het bevel van de gewestelijke commandanten van de O.D. zouden scharen. Zij deden die toezegging zonder ruggespraak met de eigen achterban. Bovendien werd Post na zijn arrestatie op 16 juli door een minder gezaghebbende vertegenwoordiger vervangen. Niettemin lichtte Six zijn gewestelijke commandanten op 4 september overeenkomstig de hem gedane toezeggingen in. Weldra bleek hoe slecht een dergelijke constructie in kringen van K.P. en R.V.V. viel (zie hoofdstuk VIII, paragraaf III).³³

Thijssen beschikte inmiddels over een, door het geallieerd opperbevel opgesteld algemeen sabotageprogramma. Dat was hem eind augustus door agent Mulholland ter hand gesteld. Aan de uitvoering zou vanzelfsprekend vanuit zijn Operatie Centrum leiding worden gegeven. Op 3 september 1944 stelde hij zijn districtscommandanten op de hoogte. Daags tevoren had hij bericht ontvangen dat begonnen moest worden met het saboteren van het landelijk spoorwegnet, met uitzondering van West- en Noord-Nederland. Het bevel daartoe bereikte de districtscommandanten echter, wellicht vanwege verbindingproblemen, pas enkele dagen later. De knokploegen reageerden alerter. Op 25 augustus was J.A. van Bijnen tot Landelijk Sabotage Commandant be-

noemd. Hij werd belast met de leiding over alle tot sabotageploegen om te vormen knokploegen. In de zomermaanden had hij de spoorwegsabotage terdege voorbereid. Dank zij de samenwerking met agent De Goede beschikte Van Bijnen over dezelfde informatie als Thijssen. Wellicht belangrijker was het feit dat Van Bijnen over uitstekende verbindingen beschikte en zijn sabotageploegen op tijd kon instrueren.³⁴ Het gevolg was dat begin september twee kapiteins op hetzelfde schip het bevel voerden, vooralsnog buiten medeweten van het geallieerd opperbevel. Problemen konden niet uitblijven.

Aan die verdeeldheid moest kost wat kost een einde worden gemaakt. Op 12 september gaf de kersverse bevelhebber van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten (N.B.S.), prins Bernhard, opdracht aan de K.P., de R.V.V. en de O.D. voortaan overleg te voeren. Hij was hiertoe gerechtigd, omdat het gewapend verzet tot de N.B.S. werd gerekend. Bij herhaling hadden de twee sabotagecommandanten echter laten weten niets te voelen voor overleg, laat staan onderschikking - want zo zagen zij het - aan het bevel van de O.D. Beide hadden erop toegezien dat de O.D. niets van de wapenzendingen kreeg. Eenstemmig weigerden ze deel te nemen aan dit zogeheten driehoeks- of Delta-overleg.³⁵ Het Duitse leger stond met de rug tegen de muur en de bevrijding leek nabij. Zowel Thijssen als Van Bijnen waren mannen van actie en na vele maanden van voorbereiding kon nu eindelijk op grote schaal en met succes worden opgetreden. Tijd om te debatteren was er niet. Dat lieten ze graag aan anderen over. Het slepende en gecompliceerde conflict spitste zich meer en meer toe op de personen van Thijssen en Van Bijnen. Een definitieve oplossing kwam er pas, nadat Thijssen op 8 november en Van Bijnen op 28 november 1944 in Duitse handen waren gevallen.³⁶ Andere vertegenwoordigers van R.V.V. en K.P. maakten toen al bijna twee maanden deel uit van het Delta-overleg, niet onder leiding van maar met de O.D. De drie organisaties hadden hun zelfstandigheid behouden.

IV. De R.V.V. in Zuid-Limburg

Als zovelen had J.M. Devies uit Sittard na zijn ontslag uit de krijgsdienst een paar pistolen achtergehouden. Met politieman A.

de Blauw uit Geleen richtte hij in 1942 een verzetsgroepje op, waarvan de meeste leden afkomstig waren uit Geleen. Ze legden zich toe op de hulp aan de eerste onderduikers en trachtten waar mogelijk de bezetter te dwarsbomen. Eind 1942 overvielen ze een Duitser die was belast met de uitzending van mijnpersoneel naar Duitsland en maakten hem twee Duitse militaire uniformen en twee pistolen afhandig. Voorts ontvreemde de groep omstreeks augustus 1943 enkele vuurwapens bij een luchtdoelartilleriestelling op de Steenberg bij Geleen.

In de zomer van 1943 kwam de georganiseerde hulp aan onderduikers op gang. In de regio ontstond een nijpend tekort aan distributiebonnen. Kennelijk wist Devies dat, want in het najaar beraamde hij met zijn broer een overval op het postkantoor van Sittard. Die broer, J.J. Devies, had daar een tijdje gewerkt en kon gegevens verstrekken over de personeelsbezetting, de aankomst van distributiepakketten en de indeling van het gebouw. Op de avond van 21 december, omstreeks 21.30 uur, drongen Devies en drie helpers via de achterzijde het postkantoor binnen. Ze waren gewapend en de vijf aanwezige personeelsleden boden geen noemenswaardige tegenstand. Een geslaagde overval: de buit omvatte een postzak met circa 1.800 bonkaarten, enkele duizenden rantsoenkaarten en een geldbedrag van circa f 1.300,-.

Veel profijt hadden de onderduikers niet van de buit. De Sipo-Maastricht was snel ter plaatse en stelde een onderzoek in. Aangezien de overval opvallend soepel was verlopen, zocht de Sipo de dader(s) onder het personeel. In dat verband viel onder meer de naam Devies. In de nacht van 5 op 6 januari werden de twee broers van hun bed gelicht. De geschrokken ouders verbrandden vervolgens een groot deel van de buit. Hoewel de Sipo geen bewijzen tegen het tweetal had, werd J.J. Devies naar een werkkamp in Duitsland gezonden, omdat hij onderduiker was. J.M. Devies werd op 25 juni 1944 uit de gevangenis van Roermond ontslagen en keerde naar Sittard terug. Hij zocht geen contact meer met zijn vroegere helpers, aangezien hij betwijfelde of het restant van de distributiebonnen inderdaad aan onderduikers ten goede was gekomen. Na een ontmoeting met H. Burgers en de voor de R.V.V. werkzame O.D.-er P.G. Meuwissen besloot Devies zich aan te sluiten bij de R.V.V. Sindsdien trad hij op als leider van een nieuw gevormde groep.³⁷

Door zijn contact met De Blauw was J.M. Schings uit Geleen in 1943 betrokken geraakt bij de hulpverlening aan onderduikers. Hij probeerde gastgezinnen te vinden en bezorgde bonkaarten bij onderduikers. Nadat Schings met Burgers in verbinding was gekomen, haakte hij bij de R.V.V. aan en werd plaatselijk groepsleider onder districtscommandant J.G.W. van Otterloo, een vriend van Burgers.³⁸

De meeste leden van de Geleense groep woonden in het Gezellenhuis in de wijk Lindenheuvel, waar veel jonge, ongetrouwde mijnwerkers verbleven. Daar woonde ook de plaatselijke leider van de L.O., H. Smeets. De commandant van de O.D. in Geleen, onderwijzer J. van de Burgt, onderhield nauw contact met de illegale werkers in het Gezellenhuis. Men wist dus wie voor welke organisatie optrad en wat de activiteiten waren. Indien nodig werkte men samen.³⁹

Net als in de westelijke Mijnstreek ontving de R.V.V. in de oostelijke Mijnstreek enige steun van O.D.-ers. De Witt Puyt werkte samen met de O.D.-commandant voor de Mijnstreek C.M.J.A.F. Nicolas te Heerlen. Met de districtscommandant R.V.V.-Heerlen, O.R.M. van Hövell tot Westerfliet, organiseerde De Witt Puyt de R.V.V. in de oostelijke Mijnstreek.⁴⁰

De activiteiten van de R.V.V. in het voorjaar en het begin van de zomer van 1944 stelden niet veel voor. Op last van de centrale- of districtsleiding beperkten de R.V.V.-ers zich tot kleinschalige sabotage, zoals het in brand steken van strovoorraden in Echt, Schinnen en Sittard. Telefoonverbindingen, elektriciteitsleidingen en treinmaterieel werden onklaar gemaakt.⁴¹ In de materiële behoeften kon gedeeltelijk worden voorzien door zwarthandelaren van hun voorraden te beroven.⁴²

Sommige acties verdienen méér aandacht. Verscheidene collaborateurs, S.S.-ers en andere voor het verzet gevaarlijke personen, werden door R.V.V.-ers geliquideerd. De meest in het oog lopende executie was die van S. Walvisch, een uit Amsterdam afkomstige joodse onderduiker, op 15 juli 1944 in Horst. Door zijn loslippigheid en openlijk geuite dreigementen aan het adres van illegale werkers in Horst ontstond beroering in de plaatselijke organisatie. Men probeerde hem onder te brengen in de psychiatrische inrichting te Venray, een vaker beproefde methode, maar dat mislukte. Liquidatie werd overwogen, maar vóór het zover kwam, kreeg de R.V.V. er bemoeienis mee. Een verzetsrelatie uit

Heerlen, C. Paasen, bracht De Witt Puyt en Ebben op de hoogte. Na enig beraad werd besloten Walvisch te liquideren. Op 15 juli reisden De Witt Puyt en J.H. van der Loo naar Horst en lokten Walvisch onder valse voorwendselen buiten het dorp en schoten hem dood, buiten medeweten, maar met instemming achteraf van de plaatselijke L.O. Door het stoffelijk overschot te laten liggen brachten de twee de Horster organisatie wèl in verlegenheid. Men was zeer ontstemd over het optreden van de twee R.V.V.-ers. Een medewerker verklaarde naderhand: "Ze hebben Walvisch gewoon laten liggen zodat wij met de gebakken peren zaten".⁴³

Anderhalve maand later, op 28 augustus, bepaalde Burgers dat gevaarlijke personen als landwachters en verraders voorzover het geen Duitsers waren - zulks in verband met mogelijke represailles - op last van de districtcommandanten mochten worden geliquideerd. De terechtstellingen moesten zo geruisloos mogelijk geschieden en de stoffelijke resten in een vooraf gedolven graf worden begraven. "Gooi deze mensen, al of niet verzwaard, nooit in het water", aldus Burgers.⁴⁴ Tot de bevrijding in september 1944 werden tóch een Duitse S.S.-er en verder een lid van de Germaansche S.S., een persoon uit Brunssum en twee N.S.B.-ers uit Hoensbroek door R.V.V.-ers geliquideerd. Tenminste één liquidatiepoging mislukte. Burgers gaf in een door hem bijgehouden dagboek als reden voor de terechtstellingen op dat de personen in kwestie gevaar opleverden voor de R.V.V. of dat zij vervolgd bij collaborerende of Duitse instanties aanbrachten. Nadat enkele R.V.V.-ers een S.S.-er uit Geleen hadden opgepakt en opgesloten in de kerktoren van Lindenheuvel, begingen zij een tragische vergissing. Pastoor J.H.A.L. Leesens, die 's avonds gewapend met een knijpkat op weg was naar de kerk, werd voor een Duitser aangezien en onder vuur genomen. De onfortuinlijke geestelijke werd in zijn hoofd en been getroffen. Hij overleefde weliswaar de "aanslag", maar veel inwoners van Geleen rekenden de R.V.V.-ers de vergissing zwaar aan. Nog geen dag later slaagde de S.S.-er er tot overmaat van ramp te ontsnappen al bezweek hij kort daarna aan de verwondingen die hij daarbij had opgelopen.⁴⁵ Zulke gebeurtenissen bezorgden de R.V.V. een slechte reputatie.

Er bestond in het zuiden van de provincie dus contact tussen R.V.V. en O.D. en L.O. De relatie tussen de R.V.V. en de Zuid-limborgse knokploegen lag gecompliceerd, omdat beide organisa-

ties zich op hetzelfde terrein bewogen. In september 1944 werkten ze als gevolg van individuele contacten sporadisch samen, maar tussen de R.V.V.- en K.P.-commandant bestonden, voorzover is na te gaan, geen nadere afspraken over samenwerking. Vóór september werd slechts één keer gezamenlijk opgetreden. In juli 1944 had Van Hövell tot Westerfliet het ambitieuze plan opgevat het politiebureau in Brunssum binnen te dringen en wapens en de sleutels van het gemeentehuis en het distributiekantoor mee te nemen. De bedoeling was in het gemeentehuis het bevolkingsregister te vernietigen en de persoonsbewijzen mee te nemen, daarna zou het distributiekantoor aan de beurt komen. In een eerder stadium was tussen K.P. en R.V.V. een niet bindende afspraak gemaakt dat overvallen op distributie-objecten bij voorkeur aan de knokploegen zouden worden overgelaten. Het was Van Hövell tot Westerfliet vooral om de wapens te doen. Om de K.P. niet voor het hoofd te stoten bezocht hij de Heerlense K.P.-er P.F. Driessen en ontvouwde hem zijn plan. Die aarzelde aanvankelijk, maar ging na ampel beraad alsnog akkoord en stelde zich met een aantal medewerkers beschikbaar. Datum, tijd en plaats van samenkomst werden vastgesteld. Zaterdagavond 5 augustus om negen uur vertrokken negen K.P.-ers uit Heerlen naar de plaats van samenkomst, de luchtschacht van Staatsmijn Hendrik in Brunssum. Even later arriveerde Van Hövell tot Westerfliet in gezelschap van een medewerker. Hij beschikte over een plattegrond van het politiebureau. Voorts kon hij meedelen dat een relatie op het distributiekantoor medewerking had toegezegd. Diep in de nacht begaf de groep zich in twee auto's naar het politiebureau. Een van de K.P.-ers, J. Lemmens, bespeurde onrust onder de aanwezige politiemannen. Waren zij misschien telefonisch gewaarschuwd door wachtposten in de toren van het gemeentehuis, die de auto's ongetwijfeld hadden zien naderen? Verderop, in café "Oud Brunssum" naast het distributiekantoor, had Van Hövells rechterhand E. Heynen, verkleed als priester, inmiddels post gevat. Afsproken was dat Heynen naar buiten zou gaan als de kust veilig was en zou doen alsof hij een gebedenboek las. Bij onraad moest hij met een rode lamp waarschuwen. Het liep allemaal anders. Wellicht was dat een gevolg van het grote aantal deelnemers en loslippigheid van de ingewijden. De Sipo-Maastricht had kort tevoren namelijk een tip over een mogelijke overval op het distributiekantoor ontvangen en was die

avond ter plaatse. Ze stelde mitrailleurs op in het distributiekantoor en café "Oud Brunssum" deed dienst als uitkijkpost. Bij de komst van de Sipo was Heynen hals over kop naar de bovenverdieping gevlucht. Hij sloeg (waarschijnlijk) alarm, maar niet vanuit de afgesproken plaats; het schijnsel van de rode lamp was althans niet zichtbaar. Omstreeks vier uur in de morgen naderden twee auto's in slakkegang het distributiekantoor, nauwlettend gadegeslagen door circa tien zwaarbewapende Sipo-leden. Het oorspronkelijk plan lag toch al in duigen en toen Heynen zich niet liet zien reden de auto's door. Zonder het te beseffen kropen de K.P.-ers en R.V.V.-ers door het oog van de naald. De Sipo kwam niet in actie. Via Schimmert reden de twee auto's naar Heerlen terug.⁴⁶

De tot dusver vermelde activiteiten werden doorgaans op eigen initiatief ondernomen. Weliswaar verstrekte de landelijke leiding globale richtlijnen, maar keuze van object en wijze van uitvoering werden aan de groepen zelf overgelaten. Na de oprichting van Thijssens Operatie Centrum veranderde dat. Hoewel de eigen activiteiten werden voortgezet, kregen de R.V.V.-commandanten nu ook duidelijk omschreven opdrachten. De eerste ontving Burgers op 14 augustus: de dorsmachines in de streek moesten in brand worden gestoken of met springstof worden opgeblazen. Het dorsen van graan zou grote achterstand oplopen, waardoor de graanoogst voor de eigen bevolking behouden zou blijven, meende Thijssen. De meest fanatieke boeren zouden bovendien de premie mislopen die de bezetter (vermoedelijk bedoelde Thijssen het Rijksbureau voor de voedselvoorziening in oorlogstijd, auteur) voor een snelle aflevering van gedorst graan in het vooruitzicht had gesteld. Burgers gaf het bevel aan zijn districtscommandanten door. Tussen 14 en 21 augustus gingen, met name in de westelijke Mijnstreek, tientallen dorsmachines in vlammen op.⁴⁷ De actie viel volstrekt verkeerd. In Hoensbroek riep de de K.P.-er P.F. Driessen de verantwoordelijke R.V.V.-groep tot de orde. Ook de O.D. reageerde bij monde van J. Frantzen verontwaardigd.⁴⁸ Kennelijk nam men de zaak hoog op, want op 12 september bereikte Radio Oranje vanuit Nederland een verzoek op te roepen dergelijke acties onmiddellijk te stoppen. Tot dan toe had de bezetter immers nog nooit beslag gelegd op de oogst. Op 16 september, bijna een week later, zond Radio Oranje het bericht

inderdaad uit.⁴⁹ Burgers had het bevel overigens al op 20 augustus ingetrokken.⁵⁰

Na een bespreking met zijn commandanten gaf Burgers op maandag 28 augustus opdracht de mijnspoorverbindingen en alles wat met het kolentransport samenhang 's nachts tussen half twee en vier uur te saboteren. Als mogelijk doelwit noemde hij telefoon- en telegraafverbindingen, spoorwissels en bedieningsinstallaties van seinposten. Het landelijk spoorwegnet liet hij vooral nog buiten de operatie.⁵¹

In de daarop volgende nachten gingen verscheidene R.V.V.-groepen op pad. Enkele seininstallaties, zoals die aan de spoorlijn van de Staatsmijn Emma naar Nuth en één in Geleen, werden vernield evenals een wisselhuisje op het emplacement van de cokesfabriek van de Staatsmijn Maurits. Voorts slaagden de R.V.V.-ers erin enig rijdend materieel onklaar te maken. De sabotage aan de spoorlijnen leidde niet tot het beoogde resultaat, de schade bleef tot een minimum beperkt.⁵² De R.V.V.-ers beschikten namelijk niet over voldoende en geschikte sabotagemiddelen. Uit de voorraden van de Staatsmijnen had men kleine hoeveelheden trotyl kunnen ontvreemden en via relaties onder de dwangarbeiders op het vliegveld bij Venlo ontvingen de R.V.V.-ers enige explosieven. Hoekstra en M.G. van Bruggen vervaardigden in Eindhoven brandbommen, maar ook zij konden niet in de behoefte voorzien.⁵³ Daarom liet de districtscommandant van Maastricht het oog vallen op de E.N.C.I. en het Belgische zusterbedrijf C.B.R. aan de andere kant van de St.-Pietersberg. Men gebruikte er springstoffen bij het produktieproces. Tot een overval kwam het vooralsnog niet en van uitstel kwam afstel.⁵⁴

Met de bewapening was het niet veel beter gesteld. Slechts enkele groepsleden beschikten over een wapen. Zo nu en dan slaagde men erin een gewapende N.S.B.-er of een politieman te ontwapenen. Sommige R.V.V.-ers ontvingen dank zij hun contacten met Belgische verzetsmensen wapens via Maasmechelen.⁵⁵ Het vervoer en de financiering lieten eveneens te wensen over. Bij N.S.B.-ers en zwarthandelaren werden enkele fietsen ontvreemd. Het lukte zelfs een paar personenauto's buit te maken. De aanhoudende financiële nood kon enigermate worden gelenigd door overvallen op zwarthandelaren. Af en toe sprong de landelijke leiding bij.⁵⁶ Volkomen onverwacht veranderde deze situatie toen Burgers van Boersma bericht kreeg dat tussen 23 augustus en 6 september

1944 rond het middernachtelijk uur wapens zouden worden gedropt op een daarvoor bestemd afwerpterrein "Kees" op de Brunssummerheide bij Merkelbeek. Een definitief bericht kon iedere avond worden verwacht tussen 20.30 uur en 20.45 uur. Als op dat tijdstip tijdens de Belgische uitzendingen van de B.B.C. "Het is alles of niets" werd omgeroepen, was het zover. Op 31 augustus kwam dat codebericht inderdaad door. Diezelfde avond begaf de groep rond De Witt Puyt zich naar de Brunssummerheide en markeerde het terrein met drie lampen. Omstreeks tien uur was alles in gereedheid. Kort na middernacht verscheen een toestel van het type "Lancaster". De R.V.V.-ers ontstaken de seinlampen. Met een witte lamp in het midden seinden ze de terreincode. Na drie cirkelvluchten wierp het toestel zeven containers af met onder meer 28 mitrailleurs, 56 patroonhouders, munitie, tijdpotloden, voorladingen en zo'n 200 kilo springstof.⁵⁷ Met paard en wagen werd alles naar boerderijen in de omgeving gebracht. Ook de boerderij van Mertens in Merkelbeek, waar de R.V.V. een zender-ontvanger had opgesteld, deed dienst als tijdelijke opslagplaats. De dagen daarna werd een deel van de wapenzending naar het Gezellenhuis in Geleen overgebracht. De rest verstopte men aanvankelijk in de ovens van een steenfabriek in Merkelbeek en later in het goederenmagazijn van J. Knibbeler in Hoensbroek, waar het R.V.V.-hoofdkwartier voor de oostelijke Mijnstreek was gevestigd.⁵⁸

Op 3 september verstrekte Burgers zijn districtscommandanten een algemeen sabotageprogramma. Het geallieerd opperbevel had bij de opstelling van dit programma onderscheid gemaakt tussen een offensieve en een defensieve aanpak. Tot offensieve sabotage rekende men onder meer het verhinderen van vijandelijke troepen-transporten naar de fronten door middel van grootschalige spoorwepsabotage, het onklaar maken van seininstallaties en communicatiemiddelen en het bemoeilijken van het wegtransport door het strooien van kraaiepoten, het kapot snijden van autobanden en het verwijderen of omzetten van wegwijzers. Sabotage van brandstoffen wapendepots, binnenschepen, vliegtuigen en vliegvelden en acties tegen hoge militairen vielen eveneens onder deze categorie. Bij de defensieve aanpak lag de nadruk op ondersteuning van de geallieerde krijgshandelingen door bijvoorbeeld te verhinderen dat de vijand vitale installaties als bruggen en andere waterstaatkundige bouwwerken vernielde. Het verzamelen en verbergen van

reparatiemiddelen, nodig voor een snel herstel van communicatienetten, behoorde hier ook toe evenals een nauwkeurige registratie van door de vijand aangebrachte hindernissen als landmijnen en geschutopstellingen.⁵⁹

Met de uitvoering van het sabotageprogramma kon vrijwel meteen worden begonnen. Op 2 september had het geallieerd opperbevel opdracht gegeven aan te vangen met de landelijke spoorwegsabotage. Men verwachtte na de succesvolle opmars door Noord-Frankrijk snel te kunnen doorstoten. De marconist van de B.B.O.-agenten Mulholland en De Goede gaf de opdracht door. De sabotagecommandant van de knokploegen, Van Bijnen, beval zijn ploegen in de nacht van 3 op 4 september in actie te komen.⁶⁰ Thijssen bleef niet achter: de instructie was per slot van rekening aan de R.V.V. gericht. Hij gaf zijn R.V.V.-groepen opdracht in de nacht van 5 op 6 september tot actie over te gaan.⁶¹ Blijkens zijn dagboek gaf Burgers het bevel aan zijn commandanten overigens pas op 6 september door: "De spoorlijnen moeten volkomen lamgelegd worden. Dit moet U doen door de rails buiten de plaatsen op te blazen met springstoffen. Er mag in Zuid-Limburg geen spoorverkeer meer plaats hebben". Burgers voegde er aan toe dat, voor het geval de verbindingen met hem mochten worden afgesneden, de sabotage bij de komst van de geallieerden terstond moest worden gestaakt.⁶²

Niettegenstaande Burgers' dagboeknotitie van 6 september kwam de R.V.V. in de Mijnstreek al op 5 september in actie. In de voorafgaande weken had men enige ervaring opgedaan met sabotage, maar veel had het niet voorgesteld. De meeste groepen werden door tegenslag achtervolgd. In het ene geval was de springlading te gering om noemenswaardige schade aan te richten, dan weer explodeerde de lading te vroeg en moest men hals over kop vluchten. Ter hoogte van Sittard stuitte een groep op een Duitse patrouille waardoor men het plan om een viaduct op te blazen moest laten varen. Wel slaagden sommigen erin enige legervoertuigen en rijdend spoorwegmaterieel onklaar te maken. Wegwijzers konden hier en daar worden verwijderd of omgezet. Door bomen te vellen raakten enkele wegen korte tijd geblokkeerd en op sommige plaatsen werden kopspijkers op de wegen gestrooid. Vijfendertighonderd liter alcohol, die naar Duitsland dreigde te worden afgevoerd, gingen in vlammen op. Tenslotte werden enkele roeiboten in het Julianakanaal tot zinken ge-

bracht.⁶³ Tot tegenmaatregelen of represailles van Duitse zijde kwam het niet, wellicht vanwege de alom heersende chaos en soms complete paniek in de dagen rond Dolle Dinsdag, 5 september 1944. Gaf het rendement van de sabotage er trouwens aanleiding toe?

Bij het naderen van de geallieerden schakelde de R.V.V. over op de defensieve opdracht. Het lag voor de hand dat voor de bescherming van de mijninstallaties werd gekozen. Tegen de Duitse overmacht waren de R.V.V.-ers echter niet opgewassen, zodat enkele "Sprengkommando's" aanzienlijke schade konden aanrichten aan een aantal vitale mijninstallaties, zoals elektriciteitsgeneratoren. Pas nadat de Duitsers zich hadden teruggetrokken, verschenen R.V.V.-ers op 15 september bij de Staatsmijn Maurits om het bedrijf tegen verdere plundering te beschermen. Op 17 september bezetten ze de Staatsmijn Emma, spoedig gevolgd door de andere mijnen.⁶⁴ Begin oktober 1944 was de hele Mijnstreek bevrijd.

Hoe verliep de samenwerking tussen de R.V.V. en de andere verzetsorganisaties in de laatste fase van de oorlog? Hierop was immers van verschillende zijden bij herhaling aangedrongen. Wat landelijk onmogelijk was, kreeg in Eindhoven enige gestalte, wellicht mede omdat daar geen persoonlijk antagonisme bestond tussen de hoofdrolspelers. Voor de R.V.V. nam de met Thijssen gebrouilleerde Hoekstra aan het overleg deel, namens de O.D. ir. C.H. Thal Larsen en voor de K.P. de aan Van Bijnen ondergeschikte gewestelijke sabotagecommandant J.J.F. Borghouts. Laatstgenoemde achtte het Delta-overleg tot ongenoegen van zijn commandant nuttig en doelmatig.⁶⁵ In Zuid-Limburg lag de zaak anders. Daar was de O.D. sterk vertegenwoordigd in de R.V.V. Burgers achtte zich kennelijk gebonden aan Six' instructie van 4 september aan zijn gewestelijke commandant, getuige zijn order van 6 september: "De verzetsgroepen van district 4 (Sittard) blijven onder commando staan van de O.D.-districtscommandant van Geleen. De groep no. 31 blijft ter beschikking van de O.D.-districtscommandant van district Treebeek". Alle O.D.-ers in de R.V.V. werden verzocht na de bevrijding in de schoot van de O.D. terug te keren. De overige R.V.V.-ers moesten zich op het gemeentehuis van Heerlen melden, aldus Burgers op 6 september.⁶⁶ In Heerlen dreigde de samenwerking uit de hand te lopen. Medio september aanvaardde groepscommandant De Witt Puyt

een opdracht van de O.D.-districtscommandant Nicolas om door de linies te gaan teneinde het kort tevoren verbroken (telefonisch) contact met de geallieerden in bevrijd Maastricht te herstellen. De achtergebleven R.V.V.-ers namen hem die stap bijzonder kwalijk en beschouwden het als een vorm van desertie (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.7.).⁶⁷ Met de K.P. kwam geen samenwerkingsverband tot stand. Van tijd tot tijd verleende men op individuele basis medewerking zoals bij de Zuidlimburgse spoorwegsabotage, maar van een gezamenlijk optreden onder eenhoofdige leiding was nimmer sprake. Burgers' plaatsvervanger Ebben verklaarde, in een bericht aan de zuidelijke K.P.-sabotagecommandant Borghouts op 14 september, zich te zullen houden aan de hem bekende orders van de R.V.V.-leiding. Eventuele directieven van Borghouts zou hij niet opvolgen.⁶⁸

Aan deze verwarrende situatie kwam pas een einde toen de via L.O. en K.P. opgeklommen sportinstructeur B.J.C. van Kooten uit Klimmen in de tweede helft van september begon met de vorming van de Stoottroepen in bevrijd Zuid-Limburg. Zowel de K.P. en de R.V.V. als een gedeelte van de O.D. vonden er onderdak.

V. Nabeschuwing

Sommige leidinggevende R.V.V.-ers als Creusen, Burgers en De Witt Puyt waren niet uit de provincie afkomstig. Niettemin lukte het enkele R.V.V.-ers met relaties in andere verzetsgroepen nieuwe groepen te vormen. Aangezien de R.V.V. in Zuid-Limburg nauwelijks over contacten beschikte, moest bij de opbouw van de organisatie wel grotendeels worden teruggevallen op bestaande verzetsgroepen. Daardoor kreeg de R.V.V. een relatief sterke O.D.-vertegenwoordiging.

Vier factoren beïnvloedden het beeld van de R.V.V. in negatieve zin:

1. De getalsmatig veel kleinere Zuidlimburgse K.P. - kort voor de bevrijding telde deze K.P. tussen de vijfentwintig en dertig medewerkers terwijl de R.V.V.-Zuid-Limburg tenminste honderd medewerkers had - achte van meet af aan géén bestaansgrond aanwezig voor de R.V.V. Ze beriep zich daarbij op haar grotere staat van dienst, een langere bestaansgeschie-

denis en meer ervaring. Toen de R.V.V. in 1944 werd georganiseerd, bestond er in de Mijnstreek al een breed georiënteerde en spontaan tot ontwikkeling gekomen illegaliteit. Het karakter hiervan sloot nauw aan bij de bevolkingsmentaliteit. Er was sprake van een relatief sterke worteling in de eigen streek, zodat de verdere groei harmonieus en zonder schokken verliep. De R.V.V. daarentegen was een in de provincie geïmporteerde organisatie met een offensieve en agressieve doelstelling en een uitgesproken hiërarchische structuur, waardoor het een vreemde eend in de bijt bleef.

2. Het agressief optreden, waarvan menigeen het nut niet inzag en dat volgens velen contraproductief werkte, plaatste de R.V.V. in een ongunstig daglicht, temeer omdat er enkele ernstige fouten werden gemaakt. Juist op het moment dat van geallieerde zijde tot actieve sabotage werd opgeroepen, trof de R.V.V. tegenslag na tegenslag. De afgeworpen sabotagemiddelen bleven goeddeels onbenut, tot ergernis van de K.P. die erom verlegen zat. Een betere communicatie en doelgerichte samenwerking hadden wellicht veel van het onbegrip kunnen wegnemen: een verschijnsel dat zich trouwens ook op landelijk niveau manifesteerde. Gedurende de laatste, chaotisch weken van de bezetting, waar voor Zuid-Limburg in september-oktober 1944 een einde aan kwam, was dat kennelijk niet mogelijk. In kringen van de K.P. werden de (voor)oordelen jegens de R.V.V. er slechts door versterkt. Sommige van die vooroordelen waren mogelijk terecht, andere zeker niet.
3. Omdat de R.V.V. zijn verzetsactiviteiten in hoofdzaak in de maanden augustus en september 1944 ontplooiden, kregen de medewerkers al gauw de naam helden van het laatste uur te zijn. Sommigen waren dat ook. In september bijvoorbeeld sloten zich nog nieuwe groepen aan. Aan de zuiverheid en het morele gehalte van de motieven van een aantal van die "vrijwilligers" - en dat gold niet alleen voor de R.V.V.-ers - mag met recht worden getwijfeld. Voor menig illegaal werker, die al geruime tijd grote risico's liep, was het optreden van dergelijke "verzetsmensen" een doorn in het oog, temeer omdat sommigen naderhand het hoogst van de toren bliezen en zich op hun (kortstondige) verzetsverleden lieten voorstaan. Er ontstonden grote onderlinge spanningen, die vaak deel gingen

uitmaken van een psychisch pijnigingsproces dat zich niet zelden nog decennia lang voortsleepte.

4. De ook in Zuid-Limburg op grote schaal verspreide communistische verzetskrant "De Waarheid" identificeerde zich telkens weer met de R.V.V. Dat was alleszins begrijpelijk, want met de intrede van een aantal communistische sabotagegroepen en de komst van Wagenaar had de R.V.V. een niet geringe communistische vertegenwoordiging binnen de rijen gekregen. Prompt kreeg de organisatie een communistisch stempel opgedrukt. De communisten zelf, alsmede de anti-communistische tegenstanders van de R.V.V., zullen dat met het oog op de duidelijkheid niet bezwaarlijk hebben gevonden. Sommige R.V.V.-ers zullen zich er nauwelijks om hebben bekommerd, maar een aanzienlijke groep begreep dat niet of moest veelal pas naderhand van derden vernemen dat ze deel hadden uitgemakt van een als communistisch bestempelde verzetsorganisatie. Dat laatste was het geval in Limburg. In deze katholieke provincie oefende dat stigma, vooral bij het clericale en leken-establishment waar de angst voor een opdringend communisme toch al diep geworteld was, een negatieve invloed uit. Onbedoeld bewees "De Waarheid" de Limburgse R.V.V.-ers een slechte dienst.

Sommige van bovenstaande factoren verdienen nadere toelichting en nuancering. Verscheidene illegale werkers maakten de overstap naar de R.V.V. uit teleurstelling over of vanwege negatieve ervaringen met personen met wie ze voordien hadden samengewerkt of doordat ze als gevolg van arrestaties het contact met hen hadden verloren. Bovendien ging van de doelstellingen van de R.V.V. een zekere wervende kracht uit. Ook kan menigeen een ideëel motief niet worden ontzegd. Het is derhalve onjuist alle R.V.V.-ers als helden van het laatste uur af te schilderen.

Met het oog op de beveiliging van de eigen organisatie en die van anderen werden enkele potentiële verraders uit de weg geruimd. Nimmer was sprake van infiltratie of verraad in eigen kring. Dat lijkt op het eerste gezicht nogal uniek en pleit zowel voor de organisatiestructuur als voor de medewerkers. Daar moet evenwel aan worden toegevoegd dat de R.V.V. tamelijk geïsoleerd binnen de Limburgse samenleving opereerde en zich relatief laat toelegde op verzetsactiviteiten, waarbij bovendien doorgaans slechts een gering aantal personen was betrokken. Enkele koeriers kwamen

om het leven, terwijl twee R.V.V.-ers bij toeval in Duitse handen vielen. Dat overkwam op 17 augustus 1944 de mijnwerker J.G. Houben, toen hij bij een wapentransport in Geleen werd aangehouden en geen identiteitsbewijs kon tonen. Hij kwam in Duitse gevangenschap om het leven. Op 12 september hield een "Schutztruppe" de mijnwerker K. Zaiczek aan bij een illegaal transport van levensmiddelen. Korte tijd later werd hij bij Hoensbroek of in de grensstreek bij Sittard vermoord.

Tot slot een opmerking over de vermeende communistische invloed. Naast communisten namen sociaal-democraten, katholieken en protestanten in R.V.V.-verband deel aan de verzetsstrijd. Zij allen keken over de traditionele scheidslijnen binnen de Nederlandse samenleving heen of stonden daar onverschillig tegenover. Men achtte zich veeleer verbonden door een gemeenschappelijk doel. In Limburg was het communistisch element in de R.V.V. te verwaarlozen. Onder de bezielende leiding van W. van Exter, die er als instructeur voor de illegale leiding van de C.P.N. werkte, richtten de communisten en radicale socialisten in Limburg hun aandacht hoofdzakelijk op de activiteiten rond "De Waarheid" en streefden ze naar een gemeenschappelijk front tegen het "nationaal-socialistisch beest". Met de R.V.V. onderhielden zij, voorzover is na te gaan, géén contact. Het politiek element ontbrak in de Limburgse R.V.V. In dit licht gezien doet de opvallende gretigheid waarmee sommigen de R.V.V.-ers beschuldigden van communistische sympathie op zijn minst merkwaardig aan. Twee motieven voor dergelijke beschuldigingen zouden kunnen zijn: het bestaan van een Limburgse vertakking van een landelijke, als communistisch bestempelde organisatie en de angst voor een groeiende communistische aanhang. De vraag dringt zich op of men in Limburg eigenlijk wel iets van de R.V.V. wist. Speelden in dit stigmatiseringsproces mogelijk ook waardeoordeelen een rol? Zoals de overweging dat de ene verzetsvorm waardevoller en humaner was dan de andere? Door te verwijzen naar de begane blunders en het feit dat de R.V.V. pas relatief laat in actie kwam, kon de weg worden vrijgemaakt om de rol en prestaties van de tamelijk onbekend en geïsoleerd gebleven R.V.V. af te doen als een bagatel. De organisatie was hier evenwel gedeeltelijk zelf schuld aan.

Noten

- ¹ Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 191-193.
- ² De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 194-195; VII, pp. 977-978.
- ³ Harmsen, Nederlands Kommunisme, pp. 190-192. Galesloot en Legène, Partij in het verzet, pp. 121-122. De Jong, Het Koninkrijk, V, p. 824; VII, pp. 981-982.
- ⁴ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 983.
- ⁵ Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, p. 194. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 982.
- ⁶ Galesloot en Legène, Partij in het verzet, p. 112.
- ⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., gewest 19-4-7. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 154. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 982. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII, p. 475.
- ⁸ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-a: "De R.V.V. in het zuiden in 1944" door H.H., 12-12-1944. R.v.O. Scriptie 6: Marinus, B., De R.V.V. in het Koninkrijk der Nederlanden.
- ⁹ R.v.O. Coll. B III, 185, map 7-a: verslagen over groepen, naoorlogs.
- ¹⁰ R.v.O. Coll. Erelijst: A.L.H.M. Gubbels. C.A.B.R. Dossiers K.H.O. Klingbeil en E.F. Gottschalk. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., Collectie Koot, diversen, nr. 79, Doc. I.
- ¹¹ R.v.O. Coll. B III, 185, mappen 1-b, 1-c, 1-d en 1-e. R.v.O. Scriptie 6: Marinus, De R.V.V. G.A.R. Dossier Oorlogsdocumentatie, nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹² Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 180.
- ¹³ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁴ Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 94. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nrs. 83/2 en 985/2.
- ¹⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁶ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-a: "De R.V.V. in het zuiden in 1944" door H. Hendriks, 12-12-1944. R.v.O. Scriptie 6: Marinus, De R.V.V. Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, I, p. 87.
- ¹⁷ R.v.O. Coll. Doc. II, 1202, nr. 28.
- ¹⁸ R.v.O. Coll. B III, 185, map 7-a: verslagen over groepen, naoorlogs: rapport C. van der D. R.v.O. Scriptie 6: Marinus, De R.V.V. De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 95.
- ¹⁹ R.v.O. Scriptie 6: Marinus, De R.V.V. R.v.O. Coll. B III, 185, map 5-d: 1e vrijkorps zuid; idem, map 7-a: verslagen over groepen, naoorlogs.
- ²⁰ R.v.O. Coll. Doc. II, 1202, nr. 28. Het staat niet vast wie de R.V.V. in oostelijk Noord-Brabant na het vertrek van baron De Smeth van Deurne leidde. Naast Vermeulen komt de in het naburige Mill verblijvende G.M. van Loon in een rapport van 18 september 1944 naar voren als commandant R.V.V. in Noord-Brabant (R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-a: rapport "Bep" (G. van L., commandant R.V.V.-Noord-Brabant) 18-09-1944. Elders wordt "Charles Brinkgreve" als commandant Oost-Brabant R.V.V. genoemd. Wie achter deze schuilnaam stak, is onduidelijk (R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-a: "De R.V.V. in het zuiden in 1944" door H.H., 12-12-1944.

- ²¹ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 95. R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-a: "De R.V.V. in het zuiden in 1944" door H.H., 12-12-1944.
- ²² Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²³ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv.nr. 985/2. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 1001.
- ²⁴ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., organisatie illegale groepen op naam: "Witte Anjer" (P. Guermonprez). R.v.O. Coll. B III, 185, map 7-a: verslagen over groepen, naoorlogs (W.C.). R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., doos 80, map FB. R.v.O. Coll. Erelijst: A.L.H.M. Gubbels. Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossiers K.H.O. Klingbeil en E.F. Gottschalk.
- ²⁵ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 979-981. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, p. 195.
- ²⁶ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 982, 985.
- ²⁷ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 192. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, pp. 194-195.
- ²⁸ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 995; X A, p. 166. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, p. 196.
- ²⁹ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 990-995. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, p. 195.
- ³⁰ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 996-1001.
- ³¹ De Jong, Het koninkrijk, X A, p. 165.
- ³² Ibidem, pp. 111-113, pp. 167-168.
- ³³ Ibidem, pp. 107-110, pp. 301-302.
- ³⁴ Dankers en Verheul, Bezet gebied, pp. 116-118. De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 111, 283-288.
- ³⁵ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 302-304, 310-311.
- ³⁶ Ibidem, pp. 308-309. De Jong, Het Koninkrijk, X B, pp. 625-628, 661-664.
- ³⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.G. Meuwissen.
- ³⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³⁹ B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.H.G.H. van de Burgt. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴⁰ G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., gewest 19-1A-8: uittreksel gegevens R.V.V. gewest 19.
- ⁴¹ R.v.O. Coll. B III, 185, mappen 3-1 en 3-m. Stichting '40-'45, Eindhoven. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 987; X A, pp. 95, 120.
- ⁴² R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-1: Zuid-Limburg. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁴³ Collectie G.v.A. Roermond, P.R.A. Roermond, nr. 33/47, nr. 65/47, nr. 146/47. C.A.B.R. Dossier J.F.C. de Witt Puyt. Vraaggesprek auteur met J. Arts en F. Smulders, Horst, 20-11-1985.
- ⁴⁴ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-1: Zuid-Limburg.
- ⁴⁵ Ibidem. R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946: "Sabotage en andere verzetsdaden door district III-R.V.V.".
- ⁴⁶ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, proces verbaal nr. 403 H (1946). G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met J.A.L. Lemmens, Klimmen, 27-11-1986 en 11-12-1986.
- ⁴⁷ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-1: Zuid-Limburg.
- ⁴⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv.nr. 1667.

- ⁴⁹ De Jong, Het Koninkrijk, X A, p. 123.
- ⁵⁰ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-1: Zuid-Limburg. B.R.I.O.P. Doc. B.S., organisatie illegale groepen op naam, P.T.T.; idem, Dossier richtlijnen/instructies, doos 1, map 7 b: overvallen op P.T.T.-objecten.
- ⁵¹ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg.
- ⁵² Ibidem, mappen 3-1 en 3-m. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946. Vraaggesprek auteur met J. van Domburg, Bunde, 11-10-1985.
- ⁵³ S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, map 5: verklaring J.R.P. Crasborn. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-a: "De R.V.V. in het zuiden in 1944" door H.H., 12-12-1944. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 986.
- ⁵⁴ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg.
- ⁵⁵ Bemelmans en Lommers, "Het verzet in de westelijke Mijnstreek", pp. 209-213. R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-1: Zuid-Limburg (19-8-1944).
- ⁵⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-1: Zuid-Limburg (19-8-1944 en 28-8-1944).
- ⁵⁷ Stichting '40-'45 Eindhoven. Vraaggesprek auteur met P. Hendriks, 's-Gravenhage, 3-11-1986. R.v.O. Coll. B III, 185, mappen 3-1 en 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg.
- ⁵⁸ G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁵⁹ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg.
- ⁶⁰ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 119-120.
- ⁶¹ Ibidem, pp. 119, 124.
- ⁶² R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg.
- ⁶³ R.v.O. Coll. B III, 185, mappen 3-1 en 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁴ G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, nr. 181: rapport E.J. Heynen, maart 1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁵ De Jong, Het Koninkrijk, X A, pp. 295 en 304-305.
- ⁶⁶ R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-m: dagboek B. Zuid-Limburg.
- ⁶⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv.nr. 570/2 en 572/2. R.v.O. Coll. B III, 185, map 3-1: Zuid-Limburg. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, Gouverneur Algemeen, nr. 2.07.26: rapport ir. C.M.J.A.F. Nicolas, 28-12-1947. Collectie L. Jans, Eben Emael (B). Rapport ir. A. Paulen, december 1945.
- ⁶⁸ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv.nr. 1926: dagboek G.S.C. III (Gewestelijk Sabotage Commandant in gewest III) 14 en 18-9-1944.

Hoofdstuk X

De C.P.N. en de illegaliteit

I. De jaren dertig: enkele aspecten

I.1. Landelijk: sterkte, politiek en positie van de C.P.N. (C.P.H.)

Kort na de Russische Revolutie, in 1918, werd de Communistische Partij Holland (C.P.H.) opgericht. De partij kwam voort uit de door D. Wijnkoop geleide Sociaal Democratische Partij (S.D.P.), een politieke groepering die in 1909 als gevolg van een scheuring binnen de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.) was ontstaan. In de jaren twintig viel de C.P.H. herhaaldelijk ten prooi aan interne ideologische tegenstellingen en openlijke conflicten. Van een krachtenbundeling was geen sprake, integendeel, in 1929 namen zelfs drie communistisch georiënteerde groeperingen aan de verkiezingen deel. Het electoraat beloonde deze verwarrende verdeeldheid uiteraard niet. De C.P.H. behaalde bij de verkiezingen niet meer dan twee à drie procent van de stemmen. De geringe aantrekkingskracht hing ook samen met het maatschappelijk en politiek isolement waarin de partij verkeerde. Er bestonden al in de jaren twintig en nog sterker in de jaren dertig vrij algemeen ernstige bezwaren tegen de C.P.N., die als revolutionair en anti-godsdienstig werd beschouwd. Door de Sovjetunie als voorbeeld en gidsland te nemen werd dat isolement nog versterkt. Stalin vestigde daar in de jaren dertig op wel zeer navrante wijze zijn alleenheerschappij door zijn (mogelijke) vijanden een voor een door show-processen te elimineren. De dictator decimeerde de plattelandsbevolking door een gedwongen collectivisering en verplichte voedselleveranties waardoor op grote schaal hongersnood ontstond. Nederland onderhield trouwens tot 1943 geen diplomatieke betrekkingen met de Sovjetunie.¹ Ongekend hoge werkeloosheid, een veel te dure gulden en als gevolg daarvan een forse achteruitgang in koopkracht bezorgden de C.P.H. vanaf het begin van de jaren dertig enige electorale winst. De partij behaalde bijna vier procent van de stemmen. De C.P.H. had een voor menigeen plausibele verklaring voor de plotseling

optredende economische crisis en presenteerde zich vooral als pleitbezorger voor degenen die het zwaarst getroffen werden door de crisis, de slecht betaalden en de op steungeld aangewezen werklozen. In 1930 keerde Wijnkoop - in 1926 met een aantal aanhangers uit de partij getreden - in de gelederen van de C.P.H. terug en kwam een einde aan een vijf jaar durende interne partijstrijd. De ontwikkelingen in Duitsland leidden er tevens toe dat in de zomer van 1935 op initiatief van de Komintern, een door de C.P.S.U. (Communistische partij van de Sovjetunie) gedomineerd overleg tussen alle communistische partijen in de wereld, de inmiddels traditionele strijd tussen socialisten en communisten plaats moest maken voor samenwerking. Zo'n krachtenbundeling zou een solide dam tegen het om zich heen grijpende fascisme en nationaal-socialisme moeten opwerpen. Met het oog daarop achtte men het overigens van groot belang alle democratische krachten te mobiliseren.²

De Nederlandse socialisten toonden weinig belangstelling voor de nieuwe communistische koers - de strijd met de communisten lag nog te vers in het geheugen - ofschoon op sommige terreinen enige tijd werd samengewerkt. Onder leiding van de stalinist P. de Groot, die C.J.P. Schalker na de nodige manipulaties in 1938 als politiek partijsecretaris was opgevolgd, hield de C.P.N. (tot 1935 C.P.H.) zich nauwgezet aan de Moskouse richtlijnen. Dat de voor internationaal gebruik bedoelde directieven uit Moskou bepaald niet hoefden te stroken met de nationale belangen, openbaarde zich op pijnlijke wijze toen Stalin op 23 augustus 1939 een niet-aanvalsverdrag met Hitler sloot.³ Het kostte De Groot c.s. niet veel moeite deze radicale en als tactisch omschreven koerswijziging in eigen kring geaccepteerd te krijgen. Ruim een week later bleek wat de twee machthebbers in het geheim hadden bekokstoofd. Polen werd overrompeld, van de kaart geveegd en tussen Duitsland en de Sovjetunie verdeeld.

Door Stalins plotselinge koerswending onvoorwaardelijk te volgen, manoeuvreerden De Groot c.s. de C.P.N. aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog in een buitengewoon oncomfortabele positie en een nog dieper isolement.

I.2. Limburg

In de katholieke provincie Limburg was het voor elke niet-katholieke politieke organisatie een zware opgave ahang van enige omvang en betekenis te verwerven. Met uitzondering van de Mijnstreek, Maastricht en de regio Tegelen-Venlo slaagde de C.P.H./C.P.N. er gedurende de jaren twintig en dertig nauwelijks in kiezers te trekken. De communistische propaganda bereikte het platteland niet of ze werd er geweerd. Naar verhouding waren de communistische kiezers nog het sterkst vertegenwoordigd in de Mijnstreek. Van de 1.612 stemmen (0,95% van het totaal), die de C.P.H. in Limburg bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1922 in de wacht sleepte, waren er bijna 700 uit de Mijnstreek afkomstig. Bij de volgende verkiezingen vertoonden de resultaten een nogal grillig verloop. In 1929, bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten, wedijverden de communisten met maar liefst drie verschillende lijsten om de kiezersgunst. Samen kregen ze 2.065 stemmen (1%): de C.P.H. 727, de Revolutionair-Socialistische Partij (R.S.P.) van H.J.F.M. Sneevliet 963 en de Communistische Partij (C.P.) van Wijnkoop 375.⁴ Andermaal waren de meeste stemmen afkomstig uit de Mijnstreek. Daar woonden en werkten - naast talrijke buitenlandse - veel, uit andere delen van het land afkomstige mijnwerkers. In tegenstelling tot de autochtone Limburgse mijnwerkers hadden zij geen banden met het Zuidlimburgse traditionele (agrarisch) milieu. De meesten waren uit nood naar de kolenbekkens gekomen, hadden de ellende van werkeloosheid veelal aan den lijve ondervonden en toonden zich doorgaans strijdbaarder. Hoewel de geloofsbeleving volgens vooraanstaande R.-K.-geestelijken als H.A. Poels onder de Limburgse arbeiders weinig diepgang had en meer werd bepaald door sleur en traditie dan door overtuiging, slaagde diezelfde geestelijkheid er wél in hen ervan te overtuigen dat de weg die de socialisten en communisten bewandelden een heilloze was en dat de katholieke benadering der sociale vraagstukken, gebaseerd op een sociaal-economisch harmoniemodel (corporatisme), de enige juiste was. Bovendien bestond er een intensieve sociale controle en voerden de werkgevers in samenspraak met de geestelijkheid een politiek waarbij er nauwlettend op werd toegezien dat de sociale verhoudingen niet of nauwelijks veranderden. Een vruchtbare bodem

voor de opkomst en groei van links-politieke stromingen ontbrak derhalve.⁵

De rampzalige gevolgen van de economische crisis gingen niet onopgemerkt aan de Mijnstreek voorbij. De bedrijfstak kampte sedert de jaren twintig al met structurele problemen. Er vielen talrijke ontslagen en de lonen daalden. Gedurende de jaren dertig werden maatregelen gericht op een verhoging van de arbeidsproductiviteit als "jaag- en drijfsystemen" en zogenaamde "eenmans akkoorden" bij uitstek gehate praktijken.⁶ De mijndirecties namen een sterk afwerende houding aan in discussies over de wettelijke erkenning van silicose (stoflongen) als beroepsziekte van mijnwerkers. Zo konden de financiële gevolgen van invaliditeit als gevolg van deze longaandoening grotendeels op de mijnwerkers worden afgewenteld, hetgeen uiteraard een aanzienlijke (ziekte)kostenbesparing opleverde, omdat de loonsom immers gevrijwaard bleef van een forse premiedruk. Ondanks de erkenning van silicose als beroepsziekte van mijnwerkers in vrijwel alle mijnbouwlanden, slaagden de Nederlandse mijndirecties erin de opnemings in de nationale ongevalwetgeving tot 1938 tegen te houden.⁷

Vakbonden en politiek links georiënteerde groeperingen stelden dergelijke misstanden uiteraard aan de kaak wat zowel de S.D.A.P. als de C.P.H. enige stemmenwinst opleverde bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1933. De communisten kregen 2.705 (1,26%) stemmen waarvan ruim 1.750 uit het Zuidlimburgse kolenbekken. Vier jaar later, bij de laatste verkiezingen vóór de Tweede Wereldoorlog, sleepte de partij 3.082 stemmen (1,3%) in de wacht. Conform de traditie was de Mijnstreek ook nu de belangrijkste leverancier met 2.083 stemmen.⁸ Ondanks de afnemende economische crisis zette de langzame groei van de partij dus door. Dat was mogelijk mede een gevolg van de komst van talrijke vluchtelingen uit nazi-Duitsland. Naast joden vluchtten vele socialisten, communisten en katholieken naar Nederland. Zij brachten tot in detail verslag uit over hun eigen en andermans lotgevallen onder de Duitse dictatuur. De C.P.N. droeg trouwens in belangrijke mate bij aan een groeiende politieke bewustwording. Het partij-dagblad "De Tribune", in 1934 omgedoopt tot "Het Volksdagblad", waarschuwde herhaaldelijk tegen fascisme en nationaal-socialisme. Beide bladen mochten zich in Zuid-Limburg in een relatief groot lezerspubliek verheugen.⁹

Toch hadden de communisten in Limburg het niet gemakkelijk. De overheid hield hen nauwgezet in de gaten en de Kerk waarschuwde onafgebroken tegen het rode gevaar. Communistische propagandisten werden doorgaans vijandig bejegend, zelfs weggejaagd, zoals een communistisch parlementslid op het station van Heerlen overkwam.¹⁰ Zij, die openlijk voor hun communistische sympathie uitkwamen, liepen een reële kans hun baan te verliezen.¹¹ De C.P.N. en haar aanhangers zagen zich genoodzaakt het grootste deel van hun werkzaamheden in het geheim verrichten. De leidinggevende functies binnen de partij berustten voornamelijk bij ontslagen arbeiders, vergaderingen moesten noodgedwongen klein van omvang zijn en werden in huiskamers of zelfs in bossen gehouden.¹² Deze semi-legale status kan ook afgeleid worden uit de deelname van de communisten aan het vakbondswerk en de oprichting van een aantal camouflage- of mantelorganisaties. Vaak werd samengewerkt met (radicale) socialisten die het evenmin gemakkelijk hadden.

Maastricht kende een oude en lange sociaal-democratische traditie. Een aantal socialisten schoof gedurende de jaren dertig steeds verder naar links op en radicaliseerde. Ze maakten zich sterk voor de door de communisten gepropageerde "Volksfront"-gedachte - een samengaan van linkse politieke partijen - als krachtige tegenhanger van fascisme en nationaal-socialisme. De gematigde S.D.A.P.-vleugel was het daar niet mee eens en een scheuring dreigde. Ondanks een interventie van S.D.A.P.-voorman J.J. Vorrink liep het conflict zo hoog op dat de linkervleugel in 1937 uit de partij werd gezet. Een gedeelte van de geroyeerden vond onderdak bij de in 1935 door Sneevliet opgerichte Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (R.S.A.P.).¹³ Ondanks de partijpolitieke perikelen werkten communisten en socialisten op verschillende terreinen samen. Zo werd de Maastrichtse Culturele Filmliga opgericht, waarin naast de radicale socialist J.H.R. Steyns de communist B.Th.A. Holty en propagandisten van de Vereniging van Vrienden van de Sovjetunie (V.V.S.U.) zoals G. Kroll en A. Sonnevile, een rol speelden.¹⁴ De Liga stelde zich ten doel de negatieve beeldvorming van de Sovjetunie te corrigeren door Russische (propaganda)films te vertonen en te waarschuwen tegen het fascisme. De rolprenten konden worden gehoord via de V.V.S.U. in Amsterdam. Voorts werkten sociaal-democraten, radicale socialisten en communisten eendrachtig samen in het

“Comité Hulp aan Spanje”, waarvoor in Maastricht de sociaal-democraat J. Lamberts, een leraar, als voorzitter en J. Steyns als penningmeester optraden. Het Comité legde zich vooral toe op het inzamelen van geld en goederen ten behoeve van de Republikeinse Partij in de Spaanse burgeroorlog (juli 1936-april 1939).¹⁵ Tal van uit Nederland afkomstige socialisten en communisten, onder wie veel Duitse emigranten, streden aan republikeinse zijde mee tegen de falangisten, een door het fascisme geïnspireerde en door generaal Franco geleide politieke groepering die actieve steun ondervond van haar Duitse en Italiaanse geestverwanten.

In 1935 werd in Maastricht een afdeling van de Communistische Jeugd Bond opgericht onder leiding van een zekere Dreesen. De afdeling in de Mijnstreek van deze Bond manifesteerde zich openlijk en verspreidde het blad “De Jonge Arbeider” onder de enkele tientallen leden. Ter camouflage werd de organisatie in Maastricht als “wandelclub” gepresenteerd. De leden werden in hoofdzaak uit de rijen van de plaatselijke Burgerwacht (civiele gewapende reservepolitie) gerecruteerd, waarvan Dreesen deel uitmaakte. Tenslotte bestond in Maastricht een “Werklozen Strijd Comité” onder voorzitterschap van de communist F.J.H. Schweden. Het comité telde ongeveer tachtig leden en was nauw betrokken bij de hulpverlening aan uit Duitsland gevluchte joden en communisten. In 1936 verliet Schweden om onbekende redenen de communistische gelederen en bood de plaatselijke politie zijn diensten aan. Hij verschaftte haar nauwkeurige informatie over de activiteiten van de communisten. Zo vernam de politie wie de makers en de distributeurs waren van de talrijke anti-kapitalistische en anti-militaristische pamfletten die op vrij grote schaal in Maastricht en de Mijnstreek opdoken. Dat gold eveneens voor de anti-nazi-propaganda die vanuit Zuid-Limburg haar weg naar Duitsland vond. Een groot deel van die geschriften bleek te worden gestencild door S. Jongen in Maastricht. Schweden zette de politie verder op het spoor van de Limburgse tak van de Internationale Rode Hulp (I.R.H.) en het “Kerkraads Belang”. De I.R.H., een door communisten geleide organisatie, legde zich in hoofdzaak toe op de hulpverlening aan vervolgte Duitse geestverwanten. Ook het “Kerkraads Belang”, een Zuidlimburgse tak van de Duitse Sportbond, was nauw betrokken bij de vluchtelingen-hulp. Bovendien trachtte deze organisatie, die alleen al in Kerkra-

de enkele honderden leden geteld zou hebben, voorlichtingsgeschriften naar Duitsland te smokkelen.¹⁶

Sedert 1933 staken de communisten veel energie in de opvang van en hulpverlening aan vervolgte geestverwanten en joden uit Duitsland. De centrale leiding van die hulp lag bij de Nederlandse sectie van de in 1922 door de Komintern in het leven geroepen Internationale Rode Hulp. In de Mijnstreek werkten de I.R.H.-leden ook wel onder de dekmantel "Guerrilla". Immers, noch de Nederlandse politie, noch de Duitse Sicherheitspolizei mocht er weet van hebben. Belangrijk was dat de I.R.H.-medewerkers dank zij deze werkzaamheden ervaring opdeden in het illegale werk, zowel in de alledaagse praktijk als in psychologisch opzicht.¹⁷

Vanaf de "Machtübernahme" door Hitler op 30 januari 1933 werd de Kommunistische Partei Deutschland (K.P.D.) fel opgejaagd. De nazi's grepen de brand in het Rijksdaggebouw op 27 februari 1933 aan om de communisten op ongemeen felle en systematische wijze te vervolgen. Het partijkader moest hals over kop vluchten en week in hoofdzaak uit naar Praag en Parijs. Anderen zochten een veilig heenkomen door de meest nabijgelegen grens clandestien over te steken. Via Limburg kwamen veel communisten uit het zuidelijk Roergebied en de streek rond Aken Nederland binnen. De meesten trokken verder naar België of Amsterdam, waar het centrum van de Nederlandse afdeling van de I.R.H., Nederlandse Rode Hulp (N.R.H.), was gevestigd. Organisatorisch kon de Nederlandse zusterpartij deze plotselinge toestroom aanvankelijk nauwelijks aan. Met steun van de Duitse communisten in Amsterdam en Parijs - die als politieke vluchtelingen overigens geen politieke activiteiten mochten ontplooiën op straffe van uitwijzing - werd de I.R.H. in Nederland weldra beter georganiseerd. De I.R.H. probeerde bovendien het publiek te mobiliseren en voor te lichten over de rampzalige ontwikkelingen in Duitsland.¹⁸ Ook ging de Nederlandse afdeling over tot publikatie van een tweewekelijks periodiek, "Afweerfront". Vanaf december 1937 verscheen daarnaast het informatieblad "Onze Gids".

De I.R.H., in Nederland geleid door J. Postma en W. van Exter, trad op als organisator en instructeur. Als nevenorganisatie van de N.R.H. bestond de Landelijke Emigranten Commissie (L.E.C.). Daarin hadden vier landelijke emigranten-vertrouwensmannen zitting: A. Winterink, F. Baruch, J. Bierens en F.H.

Petersen. Het L.E.C. beschikte over plaatselijke afdelingen en was belast met de sociale belangenbehartiging van de vluchtelingen. Ze onderhield nauwe contacten met andere emigranten-commissies en de "Zentrale Emigranten Kommission".¹⁹

De C.P.N. stelde in elk van haar elf districten een verbindingsman aan met het oog op de hulpverlening aan de vluchtelingen. Zij moesten op hun beurt medewerkers aantrekken. Het zuidelijk grensbureau werd vanuit Heerlen geleid door de uit Winschoten afkomstige A. Potze, districtsleider voor Limburg. Er ontstond al spoedig een intensieve en soepel lopende samenwerking tussen de Limburgse communisten en de in Limburg werkzame en woonachtige Duitse communisten. Potze onderhield bovendien contact met het Duitse district Midden-Rijn en Wurm. Het communistische kader uit die regio kwam, voorzover niet uitgeweken, regelmatig in de Mijnstreek bijeen.²⁰

Potze beschikte over een team van toegewijde en energieke medewerkers, van wie sommigen in Duitsland waren geboren en inmiddels de Nederlandse nationaliteit hadden gekregen. Het precieze aantal van de door hen geholpen vluchtelingen is slechts bij benadering aan te geven. Soms passeerden op één dag tussen de dertig en vijfendertig vluchtelingen clandestien de grens. Mogelijk overschreed het totaal aantal de duizend, het zijn er in ieder geval vele honderden geweest. Latere schattingen wezen uit dat circa 60% van de communistische vluchtelingen via de Zuidlimburgse posten Nederland waren binnengekomen. Overigens werden niet alleen communisten geholpen, maar ook socialisten, joden en katholieken.²¹ Vooral het Drielandenpunt bij Vaals, maar ook Kerkrade met zijn merkwaardige straatgrens waren veel benutte overgangen. In Vaals maakte P. Bertrand, die in 1934 de wijk had genomen uit Aken, zich verdienstelijk voor zijn vervolgte landgenoten. Ook smokkelde hij het orgaan van de Komintern, "De Rundschau", over de grens. In Heerlen en directe omgeving steunden J. Barelds, J. van Beers, H. Garritzen, E. Kasemier, A.J. Overeem, O. Schumacher, W. Warrink en M. en Th. Zanders het werk van Potze en in Schaesberg W.J. Konsten. Laatstgenoemde slaagde er zelfs in met medewerking van S.S.- en S.A.-leden vluchtelingen veilig over de grens te loodsen. In Brunssum werkten onder meer het echtpaar A. Kievit en G. Kievit-Poede en W. van Roest.²² In Maastricht tenslotte werden de "emigranten" in eerste instantie ten huize van de familie Habets

opgevangen. Hier waren onder anderen het echtpaar Ph. en A. van Hoorn, L. Kraft, L. Verheyen, A. Franken, S. Jongen, F.J.H. Schweden, W. Hendriks, W. Bartels en J. de Beun bij de hulpverlening betrokken. Regelmatig kwamen de plaatselijke medewerkers voor overleg bijeen.²³

De smokkel van anti-nazi pamfletten en communistische propaganda geschiedde in georganiseerd verband door leden van de Internationale Transportarbeiders Federatie. Zij zagen kans de geschriften per trein of binnenvaartschip Duitsland binnen te brengen. Ook individuele Nederlandse communisten toonden zich actief. De Duitse bannelingen moesten zich immers op straffe van uitwijzing van elke politieke activiteiten afzijdig houden.²⁴

Op 20 februari 1934 ontving de Commissaris van de Koningin in Limburg, mr. E.O.J.M. baron van Hövell van Wezeveld en Westervliet, een klaagschrift van de burgemeester van het Middenlimburgse Melick-Herkenbosch, S.D. Douven: "Op 18 dezer door de gemeentepolitie aangehouden een Nederlander en een Duitser, welke eerste een groot aantal in het Duits gestelde communistische propagandaschriften vervoerde in de richting van de Duitse grens. Deze personen werden mij voorgeleid. Daar echter het eigenlijke vervoer plaats had door de Nederlander kon ik niets doen (...). Ik heb betreffende personen daarna laten volgen door de gemeentepolitie, die heeft vastgesteld dat de papieren werden afgeleverd bij een Nederlander wiens huis tegen de Duitse grens aanligt. In dit huis zijn de papieren waarschijnlijk door acht Duitse vrouwen in ontvangst genomen met de klaarblijkelijke bedoeling om ze in Duitsland te verspreiden. Onmiddellijk heb ik de Duitse politie laten waarschuwen die toen het onderzoek heeft voortgezet in Duitsland. Door enkele Duitse politie-autoriteiten wordt het betreurd dat de Nederlandse politie niet voldoende bevoegdheid heeft om te verhinderen dat de communistische propagandageschriften tegen de Duitse staat frauduleus over de grens worden gebracht. De communistische propaganda is uiteindelijk ook een gevaar voor ons vaderland", aldus Douven. Op 5 maart liet de procureur-generaal in Den Bosch de Commissaris van de Koningin desgevraagd weten: "Als communistische lectuur wordt vervoerd door Nederlanders is daartegen weinig te doen. Zou zulks geschieden door een vreemdeling dan moet de burgemeester weten, dat zulks een aanleiding kan zijn tot verblijfsontzegging in Nederland en uiteraard inbeslagneming der stukken.

Een scherpe vreemdelingencontrole is in Melick-Herkenbosch nodig".²⁵

Door infiltratie onder de vluchtelingen maar ook door inlichtingen uit (dissidente) communistische kring vernamen de Nederlandse en de Duitse politie wie de leidinggevende en meest actieve medewerkers in de georganiseerde hulpverlening en propagandasmokkel waren. Al in 1935 vonden huiszoekingen bij Maastrichtse communisten plaats en werden in het hele land tientallen geëmigreerde kaderleden gearresteerd. Na enige tijd kwamen ze onder druk van de publieke opinie vrij en werden ze naar België uitgezonden.²⁶ Vanzelfsprekend trachtten de I.R.H.-medewerkers de Duitse emigranten op hun betrouwbaarheid te testen. Bij twijfel werden ze doorgezonden naar België.²⁷ De in Maastricht woonachtige Belg J.H. Nulens verrichtte koeriersdiensten tussen Limburg en België. Naast zijn werk voor de Rode Hulp hield hij zich bezig met het smokkelen van geheime berichten en rapporten en wapens. De geschriften werden vervolgens in opdracht van de K.P.D. clandestien verspreid.²⁸ Op 21 februari 1936 werd Nulens met zijn gezin uitgezonden naar België vanwege zijn communistisch partijlidmaatschap en "dat hij hier ter stede en in Zuid-Limburg communistische agitatie voerde". Het contact tussen de Maastrichtse communisten en Nulens bleef echter voortbestaan.²⁹ Vooral nog vonden geen arrestaties plaats onder de Limburgse communisten. Wel stonden de namen van vrijwel alle actieve en bekende partijleden in de plaatselijke politieregisters vermeld, ook waren ze bekend bij de Duitse Sicherheitspolizei.

II. De C.P.N. gedurende de eerste bezettingsjaren

II.1. Landelijk: enige aspecten

Niet alle C.P.N.-ers deelden het standpunt dat de partij onder leiding van P. de Groot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog innam. Nadat men ruim zes jaar het fascisme en nationaal-socialisme zoveel mogelijk had bestreden, klonk de verklaring dat de op 1 september 1939 uitgebroken vijandelijkheden louter imperialistisch van aard waren en de arbeidersklasse er geen enkel belang bij had en derhalve neutraal moest blijven menig communist onwerkelijk en onlogisch in de oren. De samen-

werking met niet-communistische anti-fascisten kwam onder grote druk te staan. Dat leidde tot het uiteenvallen van het "Comité van Waakzaamheid", een groep intellectuelen, die door middel van publikaties het gevaar en het ware gezicht van het nationaal-socialisme onder de aandacht van een breed publiek trachtte te brengen.³⁰ Sedert eind 1939 werden Frankrijk en Groot-Britannië als oorlogszuchtiger dan Duitsland afgeschilderd. Het accent diende van anti-fascistische actie te worden verlegd naar meer traditionele communistische axioma's zoals het opkomen voor en realiseren van de belangen van de arbeidersklasse en agitatie tegen de steunverleners aan de Franse en Britse oorlogsinspanningen. Onder die laatste categorie vielen de "bourgeoisie" en de sociaal-democraten. Een en ander betekende niet dat de C.P.N. nu ook de bestrijding van het fascisme losliet, maar wèl dat de vertrouwde koers op een cruciaal tijdstip een radicale wijziging onderging. Een van de gevolgen was dat in regeringskringen twijfels begonnen te rijzen over de houding van de communisten inzake de landsverdediging. In eigen kring bestond daarover trouwens ook verwarring.³¹

De Groot, sedert 1938 politiek leider van de C.P.N., was de meest fervente verdediger van de nieuwe koers. Hoewel sommigen de ommezwaai tot een louter tactische manoeuvre van Sovjet/Komintern-zijde reduceerden, leidde de nieuwe politieke koers ondanks de sterke partijdiscipline tot de nodige spanningen binnenskamers.³² Weldra ontstonden binnen de partijleiding naast de lijn-De Groot twee andere stromingen. Volgens de partijtheoreticus mr. A.S. de Leeuw had men te maken met een bevrijdingsstrijd tegen het om zich heen grijpend fascisme. Hij toonde zich voorstander van een voortgaan op de eerder ingeslagen weg en pleitte voor een bundeling van alle anti-fascistische krachten in het land teneinde één gesloten front te vormen. De tweede, enigszins hiervan afwijkende visie trad na de Duitse inval op 10 mei 1940 op de voorgrond. Weliswaar was de oorlog een conflict tussen imperialistische krachten die beide bestreden moesten worden, maar volgens deze stroming moest prioriteit gegeven worden aan de bestrijding van de actuele agressor en onderdrukker, Duitsland. Deze "middenkoers" kwam naderhand, toen geheel West-Europa door de Duitsers onder de voet was gelopen, het dichtst in de buurt van het standpunt van de Komintern dat voordien min of meer parallel liep aan de lijn-De Groot.³³ De

Groot en zijn politieke medestanders gingen nog een stap verder. Zij pleitten niet alleen voor een neutrale houding jegens de bezetter - het maakte immers niet uit of men onder heerschappij van de Duitsers of de "bourgeoisie" moest leven - maar trachtten bovendien de C.P.N. en haar informatie- en propaganda-apparaat legaal te laten voortbestaan. Dat lukte aanvankelijk wonderwel. Op 26 juni 1940, twee dagen na de opheffing van het verschijningsverbod van de nationaal-socialistische en communistische pers, verscheen "Het Volksdagblad" opnieuw evenals de juni-editie van het theoretisch maandblad "Politiek en Cultuur" en het maandblad van de Vereniging van Vrienden van de Sovjetunie (V.V.S.U.).³⁴ De neutrale koers werd nogmaals verdedigd en toegelicht en de felle aanvallen op de sociaal-democraten en Groot-Brittannië werden herhaald. Het wederom verschijnen van de communistische media en vooral de toon van een ronduit pro-Duits artikel in "Politiek en Cultuur" met als titel "Vijf historische dagen" wekten veel beroering in eigen kring. De verbindingsman van de Komintern, D. Goulooze, liet weten dat Moskou het niet eens was met dit artikel en weigerde medewerking. Sedertdien bekoelde de verhouding tussen Goulooze en de partijleiding. Omdat Goulooze rechtstreeks onder het gezag van de Komintern viel, kon de partijleiding geen stappen tegen hem ondernemen. Niet alleen Goulooze, ook communisten in de C.P.N.-districten weigerden de editie van 26 juni van "Het Volksdagblad" onder de aandacht van de eigen lezerskring te brengen.³⁵ Zij kregen steun uit een onverwachte hoek. Daags na het verschijnen van de bladen greep de bezetter in en verbood de communistische media definitief. Een kleine maand later, op 20 juli 1940, trof de C.P.N. hetzelfde lot. Over het waarom van het verschijningsverbod is toen en naderhand veel gespeculeerd. Aangenomen wordt dat de bezetter aanstoot nam aan het feit dat de arbeidersklasse de Sovjetunie als lichtend voorbeeld werd voorgehouden. Bovendien riep géén van de bladen op tot een volstrekt loyale houding jegens de nieuwe machthebber, wèl tot neutraliteit. Dank zij de Duitse maatregel konden de rijen worden gesloten en ging de C.P.N. zich definitief toeleggen op een illegaal voortbestaan.³⁶ Daartoe waren al vóór mei 1940 voorbereidingen getroffen. De gevluchte en in illegaal werk geschoolde Duitse communisten leverden een belangrijke bijdrage. De gebeurtenissen en ontwikkelingen in Duitsland indachtig was het niet realistisch ervan uit te

gaan dat, bij een eventuele bezetting van Nederland door de oosterburen, de C.P.N. op legale wijze zou kunnen blijven voortbestaan. Ondanks het pact tussen Hitler en Stalin moet ook De Groot daaraan hebben getwijfeld. Al op 15 mei 1940 kwam de partijleiding in Amsterdam bijeen om na te gaan welke mogelijkheden de C.P.N. in de toekomst openstonden, zowel legaal als illegaal. Beide perspectieven werden even serieus in beschouwing genomen.³⁷ Het resultaat van de besprekingen was dat de uit vijf personen bestaande leiding werd vervangen door een driemanschap. De Groot bleef politiek leider, L. Jansen fungeerde als contactman met het C.P.N.-district Amsterdam en J. Dieters als contactman met de overige tien C.P.N.-districten. Alle drie hadden voordien op het partijsecretariaat gewerkt. De hoofdrol was dus opnieuw weggelegd voor De Groot. Hij maakte gebruik van de kansen die de herstructurering van de partij hem bood.³⁸ Met het oog op het ondergronds gaan werden de partijleden in drie categorieën opgesplitst. In de eerste categorie kwamen de voor illegale werkzaamheden minst geschikte partijleden. Deze groep kreeg een reservoirfunctie. Als in de andere groepen lacunes ontstonden, kon worden teruggevallen op deze reservisten. Vooral nog werden in deze categorie de in het verleden sterk op de voorgrond getreden communisten ingedeeld, maar ook partijleden omtrent wier politieke betrouwbaarheid twijfels waren gerezen. Dat opende mogelijkheden. Officieel heetten zij allen "in reserve te zijn geplaatst", maar in de praktijk kwam het erop neer dat De Groot langs deze weg uiting kon geven aan persoonlijk antagonisme. Zijn politieke tegenstanders konden aldus terzijde worden geschoven. Daarnaast speelde tot op zekere hoogte een anti-intellectualistisch sentiment mee bij de herschikking van de leidende C.P.N.-functies. Prominente partijleden als K. Beuzemaker, C. Schalker, L. de Visser en A.S. de Leeuw verdwenen in meerdere of mindere mate naar de achtergrond of zelfs helemaal uit het zicht. De positie van Goulooze was onaantastbaar. Veel meer betekenis kende de leiding toe aan de categorieën "nauwelijks of ten dele bekende leden" en de "onbekende leden". Representatief voor de laatste groep waren de anonieme arbeider in de stad en het cel-lid in de bedrijven. Met de relatief onbekende communisten zouden zij het draagvlak van de illegale partijorganisatie moeten gaan vormen.³⁹

De nieuwe structuur rustte op drie pijlers: een organisatie van propagandisten, een organisatie rond het toekomstige illegale partijblad en een reserve-organisatie, bedoeld om lacunes in de eerste twee organisaties op te vullen.⁴⁰ Met de praktische uitvoering werden partijinstructeurs belast. Elk district reikte de partijleiding een adres aan waarmee een instructeur vervolgens contact opnam. Zijn taak bestond onder meer uit de vorming van vijfpersoonsgroepen, het organiseren van groepen van sympathisanten en het opzetten van stencilposten. Het was de bedoeling dat in de districten zoveel mogelijk zelfstandig werd gewerkt, hoewel de partijleiding toch steeds richtlijnen bleef uitvaardigen mede in verband met de vervanging van ervaren partijkaders door nieuwelingen. Aldus werden de maanden volgend op het verbod van de C.P.N. benut voor een ingrijpende herstructurering, het zoeken naar en opnemen van contact met potentiële communistische illegale werkers alsmede het innen van contributie. Dat laatste was nodig om voldoende financiële armslag te krijgen voor het krantenapparaat en eventuele steungelden uit te keren.⁴¹ In politiek opzicht besloot de leiding de binnenlandse en buitenlandse ontwikkelingen af te wachten en de activiteiten vooralsnog te beperken tot de traditionele sociaal-economische strijd, vooral in de werkverschaffing.⁴²

Van de circa 9.000 leden die de C.P.N. in mei 1940 telde, waren omstreeks de jaarwisseling van 1940-1941 ongeveer 2.000 leden bij het illegale werk ingeschakeld, van wie er circa 1.200 in Amsterdam woonden.⁴³ Iets eerder, in september 1940, had de Komintern via verbindingsman Goulooze geïnformeerd wat er zoal op het terrein van sabotage gebeurde, met name ten aanzien van communicatiemiddelen en verbindingen. Ook was gevraagd waar een illegale krant bleef.⁴⁴ Op de eerste vraag zal de partijleiding het antwoord goeddeels schuldig moeten zijn gebleven. Weliswaar kregen beperkte stakingsacties enige politieke betekenis vanwege het stakingsverbod, maar van georganiseerde sabotage was nog geen sprake. De Februaristaking van 1941 in Amsterdam en delen van Noord-Holland vormde in dit opzicht een hoogtepunt, hoewel de staking toch vooral een uiting was van een bij velen levende verontwaardiging over de razzia's op joden in Amsterdam op 22 en 23 februari en de snel opeenvolgende discriminerende maatregelen tegen en de vervolging van dit bevolkingsdeel in Nederland.⁴⁵

Met de opbouw van het "krantenapparaat" werd weldra begonnen. Via G. van den Bosch, koerier van de partijleiding, kreeg J.H. Janzen in oktober 1940 opdracht de leiding hiervan op zich te nemen en er nader gestalte aan te geven. Janzen kon tot op zekere hoogte voortbouwen op het uit de legale periode daterende apparaat. In diverse districten bevonden zich nog stencilmachines. Waar dat niet het geval was, hielpen de instructeurs. Janzen benoemde de in Amsterdam woonachtige C. Aarnouts tot leider van het "verspreidingsapparaat". De technische leiding lag in handen van J. Verbrugge. Hij bracht de kopij van de in hoofdzaak door De Groot volgeschreven "kaderkrant", die als basis voor de edities in het hele land gold, naar het echtpaar J. Posthuma en J. Posthuma-Celie te Zwanenburg in de Haarlemmermeer. Voor stencilmachine, typemachine, papier en inkt zorgde Verbrugge. Het echtpaar vermenigvuldigde de kaderkrant. De gemiddelde oplage bedroeg 150 exemplaren. Aarnouts fungeerde tevens als koerier tussen Janzen en zijn hoofdverspreider C. Schuurman, die op zijn beurt het contact onderhield met koeriers in dertien grote en middelgrote steden. Zij ontvingen van elke editie van de kaderkrant tussen de vijf en dertig exemplaren die vervolgens, meestal per trein, op de diverse stenciladressen in het land werden afgeleverd voor verdere vermenigvuldiging.⁴⁶

De krant verscheen onder verschillende namen: "De Waarheid", "Het Signaal" of, zoals in Limburg, "De Vonk". Op 23 november 1940 verscheen de eerste, tweewekelijkse editie. Enkele weken daarvoor was een pamflet ter herdenking van de Russische Revolutie uitgekomen. Daarin werd opgeroepen tot verzet en politieke strijd tegen de N.S.B., het pro-Duitse deel van de sociaal-democraten en de leiding van de Nederlandsche Unie. Voorts hield de schrijver een pleidooi voor herstel van organisatie- en persvrijheid, hogere lonen, voedsel en werk in Nederland. Hij eindigde met "Strijdt voor de ware nationale onafhankelijkheid! Tot internationale verbroedering".⁴⁷ De lijn-De Groot klonk er dus krachtig in door.

Aanvankelijk vulde De Groot in zijn eentje de kolommen van de krant, naderhand verschenen tevens bijdragen van L. Jansen.⁴⁸ Leden van Aarnouts' verspreidingsapparaat brachten ook berichten uit de districten mee, waarover Jansen of Verbrugge dan korte stukjes schreven. Naast bijdragen van beschouwende aard bevatte de krant actuele informatie, afkomstig van kringen binnen de

partij, de radiozenders in Moskou en Londen en het orgaan van de Komintern, "Die Welt". Voorts konden kaderleden in de districten desgewenst berichten of artikelen aan de districtseditie van de kaderkrant toevoegen, maar dat kwam gedurende de eerste drie bezettingsjaren hooguit sporadisch voor.⁴⁹

Als verbindingsman tussen de partijleiding en het krantenapparaat trad, zoals we zagen, G. van den Bosch op. Hij stond met andere woorden tussen de voormannen van de politieke/propagandagroep en de groep van technici en verspreiders, twee van de drie hoofdpijlers waarop de illegale C.P.N. op dat moment rustte. Van den Bosch gaf Janzen door op welke adressen de kaderkranten gereed lagen. Tot de zomer van 1941, toen hij vanwege zijn "bekendheid" werd overgeheveld naar de luwte, bekleedde hij die functie. M.A.F. van Beers nam toen zijn taak over. In juni 1942 moest Posthuma als gevolg van Duitse naspeuringen onderduiken in Soesterberg. Korte tijd later, in september 1942, viel ook Verbrugge weg. Van Beers moest op zoek naar een nieuw stenciladres. Dat werd de woning van F. Israël in Amsterdam. Ter bescherming zocht hij een afzonderlijk afhaaladres, zodat drukkerij en beginpunt van de verspreiding voortaan van elkaar waren gescheiden.⁵⁰ Het leek erop dat de top van het apparaat voldoende was beschermd. Tot begin 1943 kwam er inderdaad geen kink in de kabel.

Het politiek credo van de C.P.N. bleef tot de Duitse inval in de Sovjetunie op 22 juni 1941 onveranderlijk anti-imperialistisch. De arbeiders dreigden andermaal tussen hamer en aambeeld te worden verpletterd. Dus kon er slechts één parool gelden: streven naar een proletarische revolutie. Dat impliceerde géén samenwerking met groepen die in opdracht van Engeland en de Nederlandse regering in het binnenland actief waren. Dergelijke groepen zoals de sociaal-democraten liepen aan de leiband van het Nederlands imperialisme, aldus De Groot nadat de Februaristaking van 1941 met geweld de kop was ingedrukt.⁵¹ Of hij daarmee de gevoelens en ideeën van de achterban vertolkte is moeilijk na te gaan. Vast staat wel dat de politieke leidsman met deze opvatting de communisten niet uit het isolement haalde. Aan het nut van die afzondering werd steeds openlijker getwijfeld.

Operatie Barbarossa, de Duitse codenaam voor de aanval op de Sovjetunie, maakte een abrupt einde aan het onrealistische politiek

gemanoeuvree. Het roer kon worden omgegooid en eindelijk kon klare wijn worden geschonken. Niet de proletarische revolutie maar de nationale bevrijdingsstrijd zou voortaan het voornaamste doel van de Nederlandse communisten worden en weldra ook van de Komintern.⁵² In nummer 34 van "De Waarheid" (nummer 15 van "De Vonk" dat op 2 juli 1941 verscheen) werd de weg naar samenwerking met politiek andersdenkenden geopend. De politieke verschillen en geschillen tussen de Nederlandse anti-fascisten moesten, aldus de krant, wijken voor een gezamenlijk optreden zolang de vijand in Nederland verbleef. In feite werd daarmee de lijn van mr. A. de Leeuw het politieke uitgangspunt.⁵³ Hoe radicaal de ommezwaai was, bleek uit de oproep tot een pro-Oranje-demonstratie op 31 augustus, de verjaardag van koningin Wilhelmina.

Eerder werd opgemerkt dat de illegale C.P.N. een antwoord op de vraag van de Komintern inzake sabotage schuldig bleef. Begin 1941 wees de partijleiding dergelijke acties nog steeds zonder meer van de hand. Op 5 februari schreef "De Waarheid": "Wanneer de heren van Vrij Nederland (een van de eerste illegale kranten) tot sabotage oproepen dan hebben zij uitsluitend de belangen van de Engelse oorlogvoering op het oog en niets anders. Doch Engeland is even slecht als Duitsland. Engeland voert evenzeer een imperialistische oorlog als Duitsland".⁵⁴ Ook dit standpunt ging kort na 22 juni op de helling. Ondanks het feit dat de Rijkscommissaris in Nederland, A. Seyss-Inquart, op 6 september 1941 elke communistische activiteit op straffe des doods verbood, werd de arbeiders gevraagd het werktempo te verlagen en over te gaan tot sabotage in de bedrijven.⁵⁵ Omdat de partijleiding spoedig een geallieerde invasie in West-Europa verwachtte, belastte zij J.H. van Gilse met de vorming van communistische sabotagegroepen. Van Gilse kreeg daarbij steun van M. Meier, J.W. Schouten en G. Wagenaar. De coördinatie en centrale leiding berustte bij de Militaire Commissie (M.C.). In tal van plaatsen ontstonden kleine kernen van saboteurs, M.C.-groepen. Het totaal aantal medewerkers, de meesten waren oud-Spanje-strijders, bedroeg ongeveer tweehonderd. Er werden verbindingen aangeknoopt met andere verzetsgroepen in Amsterdam en Rotterdam. Tussen het najaar van 1941 en het najaar van 1942 pleegden de M.C.-groepen op grote schaal sabotage en voerden ze enkele gerucht makende liquidaties uit. De geallieerden

staken hun waardering hiervoor naderhand niet onder stoelen of banken.⁵⁶ Tegen het einde van 1942 sloeg de bezetter echter grote bressen in de organisatie van de Militaire Commissie. Er vonden vele arrestaties plaats, óók in kringen van de partijleiding en het krantenapparaat.

De arrestaties van eind 1942 en begin 1943 waren niet de eerste. Al eerder waren de communisten door omvangrijke arrestatiegolven getroffen. Als gevolg van succesvolle infiltratie door medewerkers van de Sicherheitspolizei in sommige steden werden in de weken na de Februaristaking bijna 500 communisten gearresteerd en ingesloten. Ter intimidatie werden na het uitbreken van de vijandelijkheden tussen Duitsland en de Sovjetunie nog eens bijna 600 communisten opgepakt. De laatste golf liet het illegaal partijapparaat relatief ongeschonden. De arrestaties troffen vooral voormalige partijfunctionarissen die niet of nauwelijks bij de ondergrondse partijopbouw betrokken waren geweest, de "reservisten".

Dat gold ook voor de arrestaties van eind 1942. Niettemin betekende de ongemeen felle vervolging een grote aanslag op de illegale organisatie. In de zomer van 1942 waren nog slechts 1.200 van de oorspronkelijke 2.000 illegaal werkzame communisten actief. Vooral het district Amsterdam moest zware klappen incasseren, in andere districten ontstonden eveneens grote problemen.⁵⁷

Begin 1943 sloeg de Sipo opnieuw toe en bracht de illegale C.P.N. de tot dusver zwaarste klappen toe. In februari vielen J.H. Janzen en een aantal vooraanstaande medewerkers van het krantenapparaat in Duitse handen. Het driemanschap besloot terstond een ingrijpende reorganisatie door te voeren, temeer omdat Janzen veel wist. Er kwam een nieuw driemanschap, bestaande uit P. Vosveld, J. Brandenburg en G. van den Bosch. De oude leiding trok zich terug. Het nieuwe driemanschap kreeg volledige vrijheid van handelen. Via een koerier zou men in contact blijven met J. Dieters die op zijn beurt De Groot en Jansen op de hoogte zou houden. Veel kwam er niet van terecht. Al op 1 april 1943 werd Vosveld opgepakt. Hij was niet bestand tegen de fysieke mishandelingen en psychische terreur en sloeg door. Op 3 april nam de Sipo J. Dieters en op 6 april L. Jansen in hechtenis. Zij werden na een proces op 8 oktober 1943 geëxecuteerd. De Groot, wiens echtgenote en dochter al in oktober

1942 waren gearresteerd als ondergedoken joden en die in een Duits kamp om het leven kwamen, wist - opnieuw - aan arrestatie te ontkomen. Hij verloor alle vertrouwen in zijn omgeving en dook nu zò diep onder dat hij tot de bevrijding geen rol van betekenis meer speelde.⁵⁸

Aldus slaagde de bezetter erin een van de best georganiseerde en meest actieve, politiek geïnspireerde verzetsorganisatie vleugellam te maken. Gesterkt door een onwankelbaar vertrouwen in de partij en de politieke ideologie, al in de jaren dertig enigermate getraind in conspiratieve arbeid en in organisatorisch opzicht geholpen door gevluchte Duitse geestverwanten, hadden enkele duizenden communisten een grote bijdrage geleverd aan de actieve oppositie tegen de Duitse bezetter. De sterke partijdiscipline, de onderlinge solidariteit, een opvallend geringe neiging na arrestatie door te slaan en een goede organisatiestructuur maakten het mogelijk de ondergrondse activiteiten ondanks de felle vervolging zo lang vol te houden.

II.2. Limburg: krant en partij: 1940-1943

II.2.1. Maastricht

Als gevolg van de in de jaren dertig gezamenlijk opgezette activiteiten in bijvoorbeeld het Comité voor Hulp aan Spanje bestond in de Limburgse hoofdstad een tamelijk harmonieuze samenwerking tussen de linkervleugel van de S.D.A.P., de communisten en andere actieve anti-fascisten. De gemeenschappelijke doelstelling, de strijd tegen fascisme en nationaal-socialisme, had de traditionele scheidslijnen enigermate doen vervagen. In deze situatie was aan de vooravond van de Duitse inval geen noemenswaardige verandering gekomen. De communisten hadden zich electoraal zelfs iets weten te versterken.⁵⁹ Het lag voor de hand dat de samenwerking zou worden voortgezet. In deze paragraaf zullen we nader ingaan op de communistische en radicaal socialistische verzetsactiviteiten en, waar nodig, de verschillen tussen de twee aangeven.

Al in mei en juni 1940, nog voordat er sprake was van enige illegale activiteit, arresteerde de Duitse politie enkele Maastrichtse communisten en sympathisanten. Ze werden ervan verdacht

gedurende de Eerste Wereldoorlog voor de Britse en Belgische inlichtingendiensten en naderhand voor de Franse Volksfrontregering te hebben gewerkt.⁶⁰ In de loop van 1940 en 1941 kwamen ze weer vrij, maar hun verdere doen en laten werd nauwlettend in de gaten gehouden. Een van hen, A. Sonnevillie, vertegenwoordiger in wijnen, liet zich hierdoor niet afschrikken en werkte sedert zijn vrijlating op 27 maart 1941 mee aan de verspreiding van "De Vonk", de Limburgse editie van "De Waarheid".⁶¹

In de zomer van 1940 arriveerde in Zuid-Limburg de eerste C.P.N.-instructeur, J. Reek, textielarbeider uit Krommenie, om de illegale partij op te bouwen. Omdat het partijkader van voor de oorlog op de achtergrond moest blijven, achtte de landelijke leiding het van groot belang dat minder bekende en onervaren partijleden, die nu een belangrijke rol moesten gaan spelen, nauw omschreven richtlijnen ontvingen. Veel kon Reek niet doen, want op 24 september 1940 viel hij in Duitse handen.⁶² Misschien is hij er in die korte tijd tóch in geslaagd een basis te leggen. In Maastricht trad namelijk de kunstschilder G. Boosten op als leider van het plaatselijk propaganda-apparaat. Hij beschikte over een stencilapparaat en typemachine.⁶³ Dank zij de uiteenlopende activiteiten in de jaren dertig konden Boosten en zijn helpers terugvallen op de contacten met Amsterdam, onder meer met C. Dankaart, die nauw bij de Comité's voor hulp aan Spanje betrokken was geweest.⁶⁴ De voorbereidingen voor de opbouw van een krantenorganisatie konden dus worden voortgezet. Elke week bezorgden hoofdkoerier C. Aarnouts of diens assistente, mejuffrouw Van den Broek, vijf kaderkranten bij het echtpaar J.A. Margaroli en J. Margaroli-Bleize. De treinmachinist Margaroli was via zijn in Amsterdam woonachtige broer, C.A. Margaroli, in verzetskringen verzeild geraakt. Hij gaf de kaderkrant door aan Boosten. Die typte de inhoud over op stencils waarna hij en G.J. van der Gronden ze circa vijfhonderd keer vermenigvuldigden op de stencilmachine in de garage van Van der Gronden aan de Heugemerweg. Laatstgenoemde, een chauffeur-monteur, was evenals F.P.P.M. Boosten (een broer van de kunstschilder die een gedeelte van de oplage naar de Mijnstreek bracht) lid van de Gemeentelijke Luchtbeschermingsdienst.⁶⁵ Nog vóór het eerste nummer van "De Vonk" uitkwam, verscheen omstreeks november 1940 het pamflet "Signalen der Vrijheid", dat een redevoering van Stalin bevatte en aanspoorde Duitse maatregelen niet uit te

voeren. Het vlugschrift probeerde de lezer op te beuren door erop te wijzen dat de tegenstanders van Duitsland kwalitatief de meerderen waren.⁶⁶ Vooral dat laatste week nogal af van de partijlijn van dat moment.

Kort na het verschijnen van de eerste editie van "De Vonk" werden in december 1940 in Maastricht vier communisten op last van de Sicherheitspolizei in Aken gearresteerd. Hun werd betrokkenheid bij de hulp aan Duitse vluchtelingen gedurende de jaren dertig ten laste gelegd. Ze kwamen korte tijd later weer op vrije voeten, hoewel sommigen op 28 februari 1941 andermaal achter slot en grendel verdwenen. Deze keer geschieden de aanhoudingen op last van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D. (B.d.S.), W. Harster in Den Haag. Ze waren een gevolg van de Februaristaking. Ook nu kwamen de meesten, waarschijnlijk op 28 maart 1941, vrij.⁶⁷ Bestond er tot het midden van 1941 nog enige terughoudendheid jegens de communisten als hun niets ten laste kon worden gelegd, nadat Duitsland en de Sovjetunie met elkaar in oorlog waren gekomen, was van die houding vrijwel niets meer over. Een felle en verbitterde jacht op communisten en hun medestanders werd geopend. Op 25 juni 1941 arresteerde de Sipo enkele haar bekende communisten voor de tweede of zelfs derde keer: A. Bos, B. Holty en het gemeenteraadslid L. Kraft. De drie kwamen aanvankelijk in het kamp Schoorl terecht, later in Duitse kampen. Holty verloor op 10 januari 1942 het leven in het concentratiekamp Neuengamme, Kraft op 22 juni 1942 in hetzelfde kamp.⁶⁸

De arrestaties brachten de krantenorganisatie in Maastricht geen ernstige schade toe. Het grootste gevaar dreigde echter niet van buitenaf maar van binnenuit. Alvorens dat te bespreken, willen we kort stilstaan bij het fenomeen van de twee "De Vonken". In het begin van 1941 verscheen ook een links-socialistisch verzetsblad met de naam "De Vonk". De krant was het orgaan van de eind 1940 opgerichte Internationaal Socialistische Beweging (I.S.B.), een initiatief van vooraanstaande personen uit vooroorlogse anti-fascistische organisaties onder wie de dichteres H. Roland Holst-van der Schalk. Het blad met als ondertitel "Uit de Vonk zal de vlam oplaaien" droeg deze naam om de herinnering aan de krant van Lenin, "Iskra" ("Vonk"), levendig te houden. In krachtige bewoordingen werd de vervolging van de joden en de invoering op 1 mei 1942 van de verplicht en zichtbaar te dragen gele

Davidster afgewezen. De Maastrichtse tekenaar-retoucheur, M.J.A.E. Schwiebert, een politiek geestverwant van Boosten, ontving de kopij van "De Vonk" van Roland Holst. Diens vriendin, mejuffrouw M. Penders, met wie hij in 1943 in het huwelijk trad, tikte de inhoud op stencils waarna Boosten deze met hulp van Schwiebert vermenigvuldigde.⁶⁹ In Maastricht ontstond dus één actieve produktie- en verspreidingsgroep rond twee verzetsbladen met dezelfde naam waarin zowel communisten als radicale socialisten samenwerkten.⁷⁰

In de Maastrichtse verspreidersgroep werkte de oud-Spanjestrrijder A. Engwirda, een avontuurlijk personage. Hij was, evenals J. Margaroli, lid van de Esperantisten-vereniging. In de tamelijk besloten en relatief kleine politieke vrienden- en kennissenkring van socialisten en communisten in Maastricht kende bijna iedereen elkaar. Kraft bracht Engwirda in contact met Van der Gronden. Begin 1941 ontving de Sipo-Maastricht opdracht van de B.d.S., Harster, om in het kader van een landelijke actie alle oud-Spanjestrrijders, die aan communistische (lees: republikeinse) zijde hadden meegevochten, te arresteren. Kort daarop liet het hoofd van de Sipo, A. Afflerbach, verschillende personen, onder wie Engwirda, aanhouden. Laatstgenoemde besloot na enige maanden detentie zijn diensten aan de Sipo aan te bieden.⁷¹ In juli 1941 kwamen de arrestanten allemaal weer vrij. R.H.G. Nitsch, sedert april van dat jaar in dienst van de Maastrichtse Sipo en belast met "Politische Gegnerbekämpfung", ging op het aanbod van Engwirda in. Als eerste opdracht moest hij de personen opsporen die achter de bij herhaling in Maastricht aangetroffen exemplaren van "De Vonk" zaten. Dat leverde vooralsnog niets op. Engwirda, werkzaam als kelner in de Maastrichtse sociëteit Momus, bracht openlijk de Hitler-groet en vertelde verscheidene oude bekenden dat hij nu voor de Sipo werkte. Hij voegde er echter aan toe dat ze zich geen zorgen hoefden te maken.⁷² Vanzelfsprekend deden ze dat wèl. In kleine kring werd druk overlegd wat met Engwirda moest gebeuren. Hij kon wel zeggen dat hij uit camouflageoverwegingen naar de Sipo was overgestapt, maar feit bleef dat dat zonder ruggespraak was gebeurd. Er ontstond een netelige situatie. Als hij uit de groep werd gezet, kon dat iedereen de kop kosten. Een liquidatie werd overwogen, maar nimmer uitgevoerd.⁷³ Omstreeks dezelfde tijd benaderde J.W. Schouten uit Wageningen Engwirda namens de leider van de Militaire Commis-

sie (M.C.), J.H. van Gilse. Kennelijk wist de illegale partijleiding van Engwirda's vooroorlogse staat van dienst. Toen men vernam dat hij voor de Sipo werkte, verbrak Van Gilse het contact met Engwirda in opdracht van L. Jansen.⁷⁴ Ofschoon Engwirda goed op de hoogte was van de plaatselijke organisatie, liet hij de Sipo nog steeds in het ongewisse. Op 13 januari 1942 werd hij in opdracht van de Sipo-Arnhem opnieuw gearresteerd. Hetzelfde overkwam Van der Gronden. De Arnhemse Sipo-beambte, W.G. Becker, onder meer belast met de opsporing van personen die illegale lectuur verspreidden, had in 1941 contact gekregen met een zekere Broers uit Tilburg. Evenals Engwirda was Broers een oud-Spanje-strijder en betrokken bij ondergrondse communistische activiteiten. Hij noemde Becker in verband met de verspreiding van "De Vonk" in Maastricht de namen van de toen al gearresteerde L. Kraft, Engwirda en Van der Gronden. Beide werden opgepakt, maar Engwirda kwam op last van Nitsch meteen weer vrij. Van der Gronden bezweek op 5 december 1942 in het concentratiekamp Neuengamme.⁷⁵

Nitsch wilde eindelijk wel eens resultaat zien. Hij draaide zijn V-man de duimschroeven aan. Op 24 januari 1942 waren vier verspreiders van "De Vonk" aangehouden, een van de hoofdverspreiders, M.H. Fransen, en drie scholieren van de gemeentelijke H.B.S.: W.G.J. Hack, G.L.R. Soesman en M.H. Hoppers. De ene arrestatie was het gevolg van de andere. Ook kwam Nitsch G. Boosten op het spoor, maar die kon tijdig gewaarschuwd worden. Hij dook onder bij het echtpaar Margaroli.

De arrestatie van Hack hing waarschijnlijk samen met het feit dat een van zijn medeleerlingen iets over Hacks activiteiten aan zijn vader, lid van de N.S.B., had verteld.⁷⁶ De gemeentelijke H.B.S. was namelijk al eerder in opspraak geraakt. Op 9 november 1940 had de Duitse stadscommandant een schrijven ontvangen, gericht aan de "Lumpen Ortskommandant von Maastricht", waarin Hitler belachelijk werd gemaakt. Het briefkaartje was ondertekend met "Die Organisation Todt Hitler" en als afzender stond vermeld: de klassen 2a, 3a en 4a van de gemeentelijke H.B.S. Hoewel het onderzoek geen resultaat opleverde, werd de school acht dagen gesloten.⁷⁷ De gevolgen van de arrestaties in januari waren ernstiger. Hoppers kwam weliswaar spoedig vrij en Hack, dank zij bemoeienis van zijn vader, na ongeveer een jaar, maar Soesman, een joodse jongen, werd na een verblijf van 18 maanden in

van de Duitse militaire berichtgeving aan de kaak stellen en attenderen op eventuele Duitse maatregelen die waar mogelijk moesten worden tegengewerkt. Er waren twee stencilmachines voorhanden, misschien wel meer.⁸⁷

Een hoofdrol speelde de in Brunssum woonachtige W. van Roest. Hij gaf opdracht verzetsgroepjes te vormen en bezorgde kort na de Duitse inval een stencilapparaat, een typemachine en papier bij zijn plaatsgenoot D. Jagt.⁸⁸ Ook in een schuurtje bij een boerderij in het gehucht Meezenbroek bij Heerlen werd gestencild.⁸⁹ Al in de vroege zomer van 1940 verschenen de eerste blaadjes en pamfletten. De oplage bedroeg hooguit enkele tientallen exemplaren, waarvan de meeste in de mijnen circuleerden. Verstoep in opgerolde vuile kleren of tussen een handdoek konden ze gemakkelijk de mijnen in worden gesmokkeld.⁹⁰ Ook elders in de Mijnstreek ontstonden kleine verzetskernen: in Kerkrade vormden F. Koehof, H.J. Hoofs en A. Vischer een groepje, in Vaals P. Bertrand, in Heerlen onder meer S. Rinzema, B. Clever, E. Kasemier, J. Barelds, A.H. van Beers, H. Keesman, O. Schumacher en J. Dijkstra en in de dorpen Nieuwenhagen, Ubach over Worms en Schaesberg W.J. Konsten en W. Gerards.⁹¹

Toen instructeur J. Reek in de zomer van 1940 in opdracht van de partijleiding in Brunssum arriveerde, had de illegale communistische organisatie in Zuid-Limburg al vage contouren. Reek kon erop voortbouwen. Terwijl de C.P.N. zich landelijk nog illegaal moest organiseren, gonsde het in de Mijnstreek al van activiteit. Nog steeds werden anti-nationaal-socialistische, in het Duits gestelde pamfletten, gedrukt. Onder anderen W.J. Konsten, die voor de oorlog een opleiding tot propagandist in Moskou had ontvangen, smokkelde ze naar Duitsland.⁹² Met de komst van Reek kreeg men er twee taken bij. In de eerste plaats moest geld worden ingezameld voor hulp aan de eerste politieke onderduikers en hun achtergebleven gezinnen. Daartoe had de C.P.N. het zogenaamde Solidariteitsfonds, kortweg Sol-fonds in het leven geroepen. In Heerlen belastten zich onder meer J. Barelds, H. van der Ploeg, M. Dost en O. Schumacher met die taak. Voorts achtte de instructeur het nodig inlichtingen te verzamelen die voor de partij van belang konden zijn.⁹³

Zo groeide in de Mijnstreek een verzetsorganisatie waarin het grootste deel van de "bekende" communisten een werkzaam aandeel had. Die bekendheid speelde de prille organisatie parten;

de partijleiding had er voor gewaarschuwd. Dank zij intensief spoorwerk en infiltratie binnen het apparaat van de Internationale Rode Hulp had de Sicherheitspolizei - het omvangrijke onderzoek naar personen in het buitenland die om welke reden dan ook onder de Duitse strafwetten vielen was geconcentreerd bij een aparte commissie van de Sipo in Recklinghausen - een lange namenlijst kunnen samenstellen. Op last van de Sipo-Aken sloeg de politie op 24 september 1940 toe en hield de eerste groot-scheepse razzia onder communisten in de Mijnstreek. Tientallen communisten en sympathisanten werden opgepakt. Van hen was een aantal nauw betrokken geweest bij de opbouw van de illegale organisatie. Instructeur Reek en verscheidene andere vooraanstaande communisten zoals W. van Roest, O. Schumacher, P. Bertrand, A. Potze (na deelname aan de strijd in Spanje woonachtig in Amsterdam), het echtpaar A. Kievit en G. Kievit-Poede en H. Garritzen vielen in Duitse handen. In de periode tot februari 1941 trof de in Heerlen woonachtige W. Warrink, W.J. Konsten en A.J. Overeem alsmede F. Koehof en M. Habets uit Kerkrade hetzelfde lot. De meeste arrestanten kwamen na verhoor in Aken weer op vrije voeten, sommigen in de loop van 1941 en 1942. De overigen moesten voor een rechtbank in het Duitse Hamm verschijnen. Negen communisten, onder wie Reek, Potze, Schumacher, Bertrand en Van Roest, kregen lange tuchthuis- of gevangenisstraffen.⁹⁴

De eerste arrestatiegolf trof de jonge illegale organisatie zwaar. Niettemin beschikte zij over voldoende veerkracht om door te gaan. De meeste arrestanten kwamen trouwens spoedig weer vrij. Het interesseerde de Akener Sipo kennelijk niet wat er nà mei 1940 in Zuid-Limburg gebeurde.

In augustus 1941 stuurde de partijleiding opnieuw een verbindingsman naar de Mijnstreek, de Rotterdamse magazijnbediende J. Nas. Hij vestigde zich in de woning van het mijnwerkersgezin van L. Bos in Brunssum.⁹⁵ Men ging zich nu vrijwel volledig toeleggen op de verspreiding van "De Vonk". Nas haalde de kaderkrant persoonlijk op of ontving die van mejuffrouw Van den Broek.⁹⁶ De stencilmachine verhuisde telkens van het ene naar het andere adres. A. Elkerbout zorgde voor het papier dat hij in een loods van het expeditiebedrijf Van Gend en Loos ophaalde.⁹⁷ J. Hermens, eigenaar van drukkerij "De Nijverheid", leverde naast papier ook inkt.⁹⁸ Onder leiding van Nas ontstonden overal in de

en stelde burgemeester K. Brouwers, een N.S.B.-er, op de hoogte. Die lichtte de Duitse instanties in. Het bewijsmateriaal kwam boven water en Scheper legde een verklaring af met fatale gevolgen. Tientallen "De Vonk"-verspreiders uit Schaesberg, Nieuwenhagen, Heerlen en Ubach over Worms werden in de loop van zaterdag 30 mei 1942 opgepakt. De gehele organisatie stortte in elkaar. Verscheidene arrestanten ondergingen buitengewoon zware verhoren en werden door Nitsch en zijn chef M. Ströbel ernstig mishandeld. De twee Sipo-beambten begrepen dat ze bij toeval een grote vis aan de haak hadden geslagen en wilden het onderste uit de kan halen. Daartoe achtten zij alle middelen gerechtvaardigd. Vrijwel de hele familie Schillings uit Nieuwenhagen en de familie Gerards moesten in Maastricht voor de Sipo verschijnen. W. Gerards ontsnapte vooralsnog aan arrestatie evenals W. van den Beemd, wiens echtgenote prompt werd aangehouden.¹⁰⁵

In de loop van juni 1942 volgden nog verscheidene arrestaties in de oostelijke Mijnstreek. Weinigen bleven buiten schot. Op 19 juni viel het doek voor E.J. Vinerius, J.H. Lubben, L. Bos, diens zoon en instructeur Nas. Laatstgenoemde wist tijdens het transport naar Maastricht te ontsnappen en keerde terug naar Zuid-Holland waar hij ruim één jaar later alsnog werd gearresteerd en geëxecuteerd. Op 17 augustus 1942 hield de Sipo W. Gerards aan in Heerlerheide. Toen hij probeerde te vluchten, werd de "De Vonk"-verspreider doodgeschoten. Als laatste viel W. van den Beemd op 9 september in Duitse handen.

Tenminste twintig arrestanten verloren het leven in Duitse kampen als Neuengamme, Buchenwald en Dachau. De meesten stierven al in de loop van 1942 en 1943. Slechts een enkeling overleefde de verschrikkingen en keerde in 1945 getraumatiseerd huiswaarts. Het lot van sommigen is niet bekend. Een paar arrestanten kwamen na enige tijd weer vrij. Zij hadden weinig of niets met "De Vonk" te maken gehad.¹⁰⁶

Met tevredenheid stelde de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des S.D. in Den Haag, Harster, op 14 juli 1942 in een rapport aan zijn chef in Berlijn vast dat het in de Mijnstreek stil was geworden rond de C.P.N. sedert de arrestatiegolf van mei en juni.¹⁰⁷ De organisatie was inderdaad volkomen vleugellam gemaakt en de interne verbindingen waren verbroken.

III. De C.P.N. gedurende de laatste bezettingsjaren

III.1. Landelijk: enige aspecten

Na de dramatische gebeurtenissen van februari en april 1943 dobberde de C.P.N. enige tijd stuurloos rond en dreigde ze zelfs uiteen te vallen in losse, zelfstandig optredende groepen. Dank zij het radiografisch contact van Goulooze met de leiding van de Komintern in Moskou kon echter weldra worden begonnen met een reorganisatie. Vanuit Moskou kreeg hij het advies een bekwaame en vertrouwde kameraad voor dit werk te zoeken. Goulooze twijfelde geen moment en benaderde zijn persoonlijke vriend J. Postma, die sedert enkele maanden de functie van districtsleider van de Amsterdamse C.P.N. bekleedde en in het verleden blijk had gegeven over uitstekende organisatorische kwaliteiten te beschikken.¹⁰⁸ Postma was niet van het type De Groot, hij straalde meer menselijke warmte uit en als politicus was hij minder star en vasthoudend.¹⁰⁹ Binnen de communistische wereld deden zich in de eerste helft van 1943 een aantal ontwikkelingen voor, waarbij die laatste eigenschap goed van pas kwam. De Sovjetunie had de Duitse militaire pressie weten te weerstaan en eind januari slaagde het Rode Leger erin het zesde Duitse leger bij Stalingrad een vernietigende nederlaag toe te brengen. Ook in ander opzicht keerde het tij. Reeds in mei 1943 sijnelden de eerste berichten door over een mogelijke opheffing van de Komintern. Op 9 juni werd de organisatie inderdaad ontbonden. Stalin liet de communistische partijen evenwel niet vrij; ze moesten overal een leidende rol gaan vervullen in nieuw te vormen "nationale fronten". Deze nieuwe, tactische opstelling maakte de weg vrij voor samenwerking met andere anti-nationaal-socialisten en anti-fascisten. Voor Nederland hield dat in dat het maatschappelijk isolement van de communisten eindelijk kon worden doorbroken.¹¹⁰

De Nederlandse bevolking had tijdens de April-Meistaking van 1943 (zie hoofdstuk VI, paragraaf II.2.3.) tot grote verbazing van de bezetter op indrukwekkende wijze blijk gegeven van haar wil tot verzet tegen een aantal nieuwe Duitse beschikkingen. Vooral de jongeren dreigden als gevolg van die maatregelen (onder andere gedwongen tewerkstelling en terugvoering in krijgsgevangenschap van de Nederlandse militairen) massaal naar Duitsland te worden afgevoerd. In dit snel veranderende klimaat begon

Postma aan zijn nieuwe taak. Met W. Puister en F. Reuter vormde hij een nieuw driemanschap. Hij onderhield bovendien nauw contact met ervaren oud-kaderleden als Goulooze, C. Schalker (oud-partijsecretaris) en K. Beuzemaker (oud-partijvoorzitter). De nieuwe leiding sprak zich bij monde van Postma uit voor een verzetsstrijd met een breder maatschappelijk draagvlak. Men zocht contact met potentiële of reeds actieve illegale werkers van niet-communistische huize. Een aantal jongeren, in meerderheid afkomstig uit de socialistische Arbeiders Jeugd Centrale (A.J.C.), kwam de uitgedunde gelederen versterken. Een van Gouloozes medewerkers kwam in verbinding met het hoofd van de Raad van Verzet (R.V.V.), J. Thijssen. Kort daarna nam G. Wagenaar, een van de leiders van de Militaire Commissie, namens de communisten zitting in de R.V.V. (zie hoofdstuk IX, paragraaf I).¹¹¹ Het krantenapparaat werd eveneens gereorganiseerd. Daarvoor was W. Puister verantwoordelijk. In verscheidene districten verscheen al enige tijd geen krant meer of droeg het blad een andere naam. Voortaan zouden al de bladen, aldus "De Waarheid" van 23 juli 1943, dezelfde naam moeten voeren. In de loop van 1943 kwam de krant weer regelmatig uit en bereikte méér districten.¹¹² Postma legde de veranderde politiek van de C.P.N. nogmaals vast in de in het najaar van 1943 verschenen brochure "Om Neêrlands Toekomst". Daarin zetten protestanten, katholieken, socialisten en communisten hun visie op de naoorlogse politiek uiteen. Hoewel Postma in zijn bijdrage de communistische uitgangspunten en de betekenis van de Sovjetunie voor de C.P.N. onderstreepte, wees hij er ook op dat - gelet op de specifieke Nederlandse verhoudingen en vraagstukken - het socialisme in Nederland via een andere weg dan in de Sovjetunie moest worden gerealiseerd. Dat doel kon volgens hem op twee manieren bereikt worden. In de eerste plaats pleitte hij voor een democratisch politiek bestel waarin de multinationale concerns het niet langer voor het zeggen hadden. Daarnaast moesten socialisten en communisten samengaan in "één arbeiderspartij die in staat is werkelijk leiding te geven aan de politieke strijd van de Nederlandse werkende bevolking". Voorts hield hij een warm pleidooi voor de totstandkoming van een eenheidsvakbeweging (E.V.B.): een overkoepelende vakbond die de belangen van alle arbeiders behartigde en niet gebonden zou zijn aan een politieke of godsdienstige richting. Met dit

streven naar krachtenbundeling zette Postma de politieke koers uit waaraan de C.P.N. tot de bevrijding zou blijven vasthouden.¹¹³ Begin november 1943 viel K. Beuzemaker bij toeval in Duitse handen en op 11 november volgden de arrestaties van Goulooze, Postma en Schalker. De oud-kaderleden Beuzemaker en Schalker wisten weinig van de illegale partijorganisatie en waren van weinig nut voor de Sipo. Ze werden in de strafgevangenis te Scheveningen opgesloten en op 13 januari 1944 geëxecuteerd. Postma, die niets losliet, trof hetzelfde lot op 25 juli 1944. Alleen Goulooze, die naar Duitse kampen werd gedeporteerd, overleefde de oorlog.

Opnieuw had de C.P.N. een belangrijk deel van haar leiding verloren. J. Brandenburg begon behoedzaam met de vorming van een nieuwe partijtop, die ditmaal meer dan drie personen telde, namelijk F. Reuter, W. Puister, G. Wagenaar, B. Gilliéron en F. Baruch. De oud "De Tribune"-redacteur A. Koejemans werd de nieuwe hoofdredacteur van "De Waarheid". Onder zijn leiding maakte de krant een spectaculaire groei door. De oplage steeg van enkele duizenden in de zomer van 1943 tot ruim honderdduizend aan de vooravond van de bevrijding.¹¹⁴

De nieuwe C.P.N.-leiding bleef de politieke koers, zoals uitgestippeld door Postma, trouw. Zo schreef "De Waarheid" op 31 maart 1944: "De communistische partij heeft zich bereid verklaard haar partij op te heffen en op te gaan in een eenheidsarbeiderspartij met een duidelijk uitgesproken socialistisch karakter, niet echter in een algemene volkspartij".¹¹⁵ Op sociaal-economisch terrein bestond minder eenstemmigheid. Zowel Wagenaar als Reuter toonden zich vooralsnog géén voorstander van de eenheidsvakbond. Beide waren van mening dat de beoogde eenheid via het N.V.V. de meeste kans van slagen had. Brandenburg en zijn medestanders waren wel voor een eenheidsvakbond en beslisten de discussie in hun voordeel.¹¹⁶ In Zuid-Limburg had partij-instructeur W. van Exter inmiddels bewezen dat een dergelijk streven een goede kans van slagen had. Een apart driemanschap werd met de voorbereiding belast. Bovendien haalde de partijleiding de succesvolle Van Exter in de vroege zomer van 1944 terug uit Zuid-Limburg om hem overal in het land als E.V.B.-propagandist in te zetten. Begin september keerde Van Exter terug naar de Mijnstreek...¹¹⁷

III.2. Zuid-Limburg

Door de catastrofe van mei 1942 raakte de organisatie volledig in het ongereede. Het contact met de landelijke leiding ging met het wegvallen van Nas verloren. Slechts enkele van de rechtstreeks betrokkenen ontsprongen de dans. Sommigen van hen bleven illegaal doorwerken en verspreidden verzetsbladen zoals "Het Parool". Misschien stencilde D. Jagt in de zomer van 1942 nog enkele pamfletten, maar niet in een grote oplage. Bijna alle verspreiders waren gearresteerd. Niet alle communisten en sympathisanten waren echter opgepakt. Omstreeks november 1942 trachtte J. Dijkstra uit Heerlen het contact met de landelijke leiding te herstellen. Hij reisde naar Amsterdam en bezocht daar de echtgenote van de gevangene genomen A. Potze, mevrouw H.M.C. Potze-Zoet. Dijkstra vroeg haar mede op aandringen van W. Warrink uit Heerlen organisatorische en materiële bijstand om zowel partij als krant in Zuid-Limburg nieuw leven in te blazen.¹¹⁸ Mevrouw Potze, die sedert de detentie van haar echtgenoot steun ontving via het Sol(idariteits)-fonds van de C.P.N., bracht Dijkstra in verbinding met de Sol-medewerker W. van Exter. Deze 37-jarige metaalbewerker uit Amsterdam was al op jonge leeftijd politiek actief geworden, aanvankelijk in de syndicalistische, naderhand in de communistische beweging.¹¹⁹ Hij was enige tijd als journalist verbonden aan "Het Volksdagblad" en maakte deel uit van de redactie van "Eendracht Maakt Macht", een in Amsterdam verschijnend periodiek voor werklozen. Vanaf mei 1940 hield Van Exter na overleg met ir. A. Struik te Amsterdam zich bezig met het Sol-fonds. Kort na de Februaristaking dook hij onder toen bleek dat een apotheker die hem had geholpen na zijn arrestatie was "doorgeslagen". Zijn werk voor het Sol-fonds zette hij echter voort.¹²⁰

De Mijnstreek was voor Van Exter geen onbekend gebied. Al in de jaren dertig had hij er gewerkt als functionaris van de Roode Vakverenigingen Oppositie (R.V.O.) en was betrokken geraakt bij de uitgave van het R.V.O.-orgaan "De Mijnlamp".¹²¹

Via mevrouw Potze kwam Dijkstra dus in contact met een doorgewinterde politieke activist die er bovendien veel voor voelde zijn werkterrein - opnieuw - naar Zuid-Limburg te verleggen. Van Exter wenste vooraf echter enige zekerheid: de partijleiding moest er haar goedkeuring aan hechten en in Limburg zou eerst een

basis moeten worden gelegd van waaruit hij een nieuwe organisatie kon opbouwen. Hij vroeg Dijkstra tenminste tien medewerkers te zoeken die met de eerdere illegale partijorganisatie niets te maken hadden gehad. De veiligheid moest na de rampzalige gebeurtenissen voorop staan.¹²² De partijleiding adviseerde negatief. Men achtte het vanwege de talrijke arrestaties niet langer verantwoord nog enige activiteit in Zuid-Limburg te ontplooiën. Bovendien wilde de leiding degenen die nog vrij rondliepen niet opnieuw in gevaar brengen.¹²³ Een paar maanden later bezocht Dijkstra Van Exter opnieuw en meldde dat het hem was gelukt de nieuwe medewerkers aan te werven. Na de voor- en nadelen te hebben overwogen besloot Van Exter tegen het advies van de leiding in tóch naar Zuid-Limburg te vertrekken en wel naar het vooraf doorgegeven aanloopadres van D. Jagt in Brunssum. Jagt introduceerde Van Exter bij de nieuwkomers. De ongeveer vijftien personen stonden niet als communist bekend. Sommigen waren lid geweest van de S.D.A.P., anderen hadden met de C.P.N. gesympathiseerd of waren er in het geheim lid van geweest. Onder de nieuwe medewerkers bevonden zich enkele enthousiaste jongeren. Op één na werkten ze allemaal in de mijnen. Na enkele oriënterende gesprekken stelde Van Exter vast dat de verzetsgeest geenszins was gedoofd. Ook sprak hij met enkele vooraanstaande communisten in de Mijnstreek zoals H. van Brink, H. Groesz, A. Kievit, J. Dromers, H. van Oyen, Koekoek en N. Nijholt. Uit die besprekingen kwam naar voren dat men het wenselijk vond opnieuw een verzetsblad uit geven. Het blad zou zich in hoofdzaak moeten richten op de mijnwerkers en hun belangen. Als naam werd daarom gekozen voor de aloude mijnwerkersgroet "Glück Auf!". Bovendien liepen vroegere medewerkers van "De Vonk" minder risico door deze naamswijziging. De nieuwe krant kreeg als ondertitel "Orgaan voor Vrijheidsstrijders in Zuid-Limburg".¹²⁴ Gedurende de maanden februari en maart 1943 werd hard gewerkt aan de voorbereiding van het nieuwe blad. Papier kreeg men via het expeditiebedrijf van Van Gend en Loos. Verscheidene technische faciliteiten waren nog voorhanden. Nijholt beschikte over een schrijfmachine en typte de kopij uit. Jagt verzorgde de technische uitvoering. Eind maart 1943 was het zover en verscheen het eerste nummer van "Glück Auf!" in een oplage van ongeveer 350 stuks. Het was de bedoeling dat het blad

voortaan één keer per drie weken zou uitkomen. De oplage steeg weldra tot 1.000 exemplaren per editie.¹²⁵

De snel aan populariteit winnende krant riep de mijnwerkers op tot verzet en sabotage. Allerlei vormen waren mogelijk, zoals het laten verdwijnen van onderdelen van de zogeheten afbouwhamers waardoor de werkzaamheden in de pijlers stagneerden en het inkerven van transportbanden waardoor ze scheurden. Ook spoorde "Glück Auf!" aan de produktie te verlagen door "langzaam-aan"-acties te houden en zich ziek te melden. Vanzelfsprekend nam de krant ook artikelen uit "De Waarheid" over.¹²⁶

Bij zijn komst in Zuid-Limburg stelde Van Exter vast dat er een goede samenwerking bestond met politiek andersdenkenden. Tot zijn tevredenheid werd dat voortaan ook het credo van de eigen partij: zowel op politiek als op sociaal-economisch gebied. In toenemende mate verschenen in "Glück Auf!" naast artikelen waarin materiële eisen werden gesteld uitvoerige beschouwingen over de toekomst van de vakbeweging, in het bijzonder over de eenheid binnen de vakbeweging. Voorts besteedde het blad veel aandacht aan de brochure "Om Neêrlands Toekomst". De eenheidsgedachte sloeg aan in de Mijnstreek. Van Exter wist contact te leggen met S.D.A.P.-ers en voormannen uit de voormalige vakbonden, onder anderen met M. Oosthoek, bestuurslid van de Protestants-Christelijke Mijnwerkers Bond. Veel steun ondervond hij daarbij van zijn in Nieuwenhagen ondergedoken geestverwant A. Nagtegaal. Via Zutphen, waar Nagtegaal vóór zijn onderduiken nauw betrokken was geweest bij de illegale partijopbouw, bereikte "De Waarheid" uit Deventer Zuid-Limburg. Het blad werd vooral in de oostelijke Mijnstreek verspreid. Kort tevoren had B. Gilliéron Van Exter er al op attent gemaakt dat Nagtegaal in zijn district was ondergedoken en het misschien nuttig zou zijn hem erbij te betrekken. Aldus geschiedde, ook al omdat Van Exter vaak elders in het land actief was en doorgaans slechts enkele dagen per maand in Zuid-Limburg verbleef.¹²⁷

Van Exter onderhield ook contact met andere illegale organisaties. De dialoog met de O.D. in de Mijnstreek verliep moeizaam en stroef. De besprekingen gingen vooral over het voorkomen van eventuele plunderingen en vernietiging van de mijninstallaties bij een Duitse aftocht. Veel leverde dat overleg niet op. Aanzienlijk soepeler verliep het contact met de L.O. in Maastricht. Van deze organisatie maakte namelijk een aantal politiek-links georiënteerde

personen deel uit. Vooral met de sociaal-democraten J. Lamberts, leraar aan de Gemeentelijke H.B.S., en N. van Haaren kon goed worden samengewerkt.¹²⁸

Via de woning van H. Groesz in Treebeek, waar Van Exter verbleef als hij in Limburg was en waar de kopij voor "Glück Auf!" af en toe werd getypt, bereikten de stencils Jagt in Brunssum. Nieuwe verspreiders meldden zich aan - tenslotte waren omstreeks 200 personen bij de verspreiding betrokken - waardoor het aantal lezers toenam. In de zomer van 1943 liet Postma via Schalker weten dat de namen van alle regionale edities veranderd moesten worden in "De Waarheid". Postma kreeg het laconieke antwoord dat aan zijn verzoek gehoor zou worden gegeven zodra zich een geschikte gelegenheid voordeed. Een andere aangelegenheid wachtte ook nog steeds op een bevredigende oplossing. Van Exter had immers zonder toestemming van de partijleiding een nieuwe organisatie in Zuid-Limburg op poten gezet. Mede gelet op het succes van de instructeur kon Postma weinig anders doen dan diens inbreuk op de partijdiscipline alsnog billijken.¹²⁹

De organisatie rond "Glück Auf!" kreeg met enige tegenslag te maken. Eind augustus/begin september 1943 vroeg Van Exter Jagt de stencilmachine uit veiligheidsoverwegingen op een ander adres onder te brengen. De woning van medewerker P. van Heesch leek wel geschikt. Verschillende keren stencilden Van Exter en Jagt er de krant, maar ze bemerkten dat het huwelijk van Van Heesch niet al te best was. Om onnodige risico's te vermijden verplaatsten ze de stencilmachine naar de woning van H. van Brink in Brunssum. Op 20 oktober 1943 werd Van Heesch aangehouden, nadat zijn echtgenote hem na een echtelijke ruzie had aangegeven. Twee dagen later werd ook Jagt gearresteerd. Op 13 juni 1944 bezweek Van Heesch in een tuchthuis in Groß-Strelitz (Opper Silezië) aan totale uitputting ten gevolge van een ernstige nierontsteking. Ondanks zware mishandelingen door de Sipo-beambte Nitsch liet Jagt niets los. Hij werd via Utrecht naar Duitsland gedeporteerd, waar hij in verscheidene kampen verbleef. Op 21 januari 1945 slaagde Jagt erin te ontsnappen en een week later bereikte hij de Russische troepen.¹³⁰

Het stencilapparaat belandde tenslotte in de boerderij van S. Beyer, Oostenrijker van origine, in het gehucht Wintraak tussen Munstergeleen en Doenrade.¹³¹ Nog steeds heette de Zuidlimburgse editie "Glück Auf!". De naam veranderde pas na de executie

van Schalker en Beuzemaker op 13 januari 1944 in "De Waarheid - Editie voor de Mijnstreek". De inhoud werd algemener van aard en richtte zich minder rechtstreeks tot de mijnwerkers. "De Waarheid" uit Zuid-Limburg werd ook in Maastricht - door M. Schwiebert - en Noord- en Midden-Limburg verspreid en dank zij A. Schoonbeek, die bij Nijholt was ondergedoken, in Eindhoven. Na een interne discussie werd besloten de rond "Glück Auf!" ontstane verspreidersgroepen in het landelijk C.P.N.-apparaat in te voegen.¹³² Aan een lange periode van relatieve zelfstandigheid kwam nu definitief een einde.

"De Waarheid" besteedde gedurende de eerste helft van 1944 opvallend veel aandacht aan een toekomstige socialistische eenheidspartij. Het meeste succes oogsten Van Exter c.s. evenwel met hun propaganda voor een eenheidsvakbond. Nu dit streven enigszins op de achtergrond dreigde te raken, besloten de Zuid-limburgse communisten opnieuw - naast "De Waarheid" - een specifiek op de mijnwerkers gericht illegaal blad uit te gaan geven. De in brede kring gegroeide sympathie voor hun vakbondsideaal mocht niet verloren gaan. Omstreeks januari 1944 verscheen de eerste editie van "Het Propagandablad voor De Vakbond in het Mijnbedrijf" of kortweg "De Vakbond". Het blad werd geredigeerd door Van Exter en alleen in de Mijnstreek verspreid. De nieuwe krant, populair bij mijnwerkers en oudvakbondsbestuurders, zorgde voor heel wat gespreksstof, met name over de sociaal-economische herinrichting van het naoorlogse Nederland. Op 5 augustus 1944 verscheen in "De Vakbond" een artikel over de "Vakbond in nieuwe stijl", die werd omschreven als "één vakbond voor de gehele mijnindustrie; een bond waarin voor alle werkers in het mijnbedrijf plaats zal zijn; één bond die door zijn optreden de belangen van alle mijnwerkers behartigen kan en behartigen zal".¹³³

Dank zij de door hun uitgegeven illegale bladen, hun van meet af aan principiële opstelling jegens de bezetter en de constructieve discussiebijdrage aan de toekomst van de vakorganisatie, wonnen de communisten in Zuid-Limburg aan prestige. Dat was mede te danken aan de kwaliteiten en het tactisch inzicht van partij-instructeur Van Exter. Hij voelde goed aan hoe de in brede kring levende gevoelens en opinies te vertolken. Zijn succes bleef niet onopgemerkt bij de partijleiding. Na overleg met Brandenburg werd Van Exter in de vroege zomer van 1944 belast met de

landelijke propaganda voor de eenheidsvakbeweging. "De Waarheid" ondersteunde hem waar mogelijk en plaatste oproepen en beschouwende artikelen. Begin september 1944 keerde Van Exter in verband met de onzekere militaire situatie naar Zuid-Limburg terug en nam er de leiding van de C.P.N. op zich.¹³⁴

Na de bevrijding kregen de communisten, na een ogenschijnlijk goede start, een opeenstapeling van teleurstellingen te verwerken. De socialisten, met wie gedurende de bezetting zo goed was samengewerkt, gaven er de voorkeur aan geen overhaaste beslissingen te nemen en de directieven van de leidsmannen in het nog bezette deel van Nederland af te wachten. Contacten met de sociaal-democratische voorman K. van Lienden in Eindhoven leverden geen tastbare resultaten op.¹³⁵ De komst van het Militair Gezag (M.G.) luidde voor Van Exter een situatie in die hij als keen nieuwe bezetting" omschreef. Hij stak die opvatting niet onder stoelen of banken, met als mogelijk gevolg dat het M.G. de papiertoewijzing aan de inmiddels legale "De Waarheid" daarom beperkte. Slechts ten koste van veel inspanning vond men uiteindelijk een Maastrichtse drukkerij, Leiter-Nypels, bereid de krant te drukken.¹³⁶

Ondanks de tegenwerking die de communisten ondervonden, was de belangstelling voor de spreekbeurten van vooral Van Exter groot. Er bestond kennelijk veel behoefte aan klare taal en daarin was Van Exter een meester: hij gaf uiting aan de talrijke ongenoegens die er leefden. Menige misstand werd gehegeld, zoals het interneren van onschuldig Duits mijnpersoneel en het niet vervolgen van uitgesproken collaborateurs.¹³⁷ Door zijn agitatie maakte Van Exter veel vijanden, temeer omdat hij communist was. Uiteindelijk zou hem dat, bij het uitspelen van zijn belangrijkste troef, opbreken.

Op 30 september 1944, Zuid-Limburg was kort tevoren bevrijd, werd in Heerlen de Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf (A.B.W.M.) opgericht onder voorzitterschap van Van Exter. Bezwaren van katholieke zijde tegen zijn persoon - hij was nòch katholiek nòch mijnwerker - leidden ertoe dat hij het voorzitterschap, mede uit tactische overwegingen, spoedig overdroeg aan de katholiek W. Hamers. De leiding spande zich tot het uiterste in de A.B.W.M. onafhankelijk te houden ten opzichte van de politieke en confessionele stromingen. Het vakbondswerk - het behartigen van de belangen van het mijnpersoneel - stond voorop.

Dat bezorgde de bond een toeloop van duizenden leden. Begin 1945 telde de A.B.W.M. er circa 7.500. In juli 1945 was dat aantal gestegen tot ruim 11.000. Daarmee was de A.B.W.M. groter dan de drie vooroorlogse, inmiddels heropgerichte bonden samen. Wat nauwelijks uit kon blijven, gebeurde. Steeds vaker raakte de jonge vakbond betrokken bij stakingsacties en uiteenlopende (arbeids)conflicten. Dat veroorzaakte een groeiende onrust bij het Militair Gezag en bij de op hun oude posities teruggekeerde bestuurders. Zij wensten in de eerste plaats rust en orde. Bleef het optreden tegen de "onruststokers" in de tweede helft van november 1944 nog beperkt tot een verschijningsverbod van twee weken voor "De Waarheid", in maart 1945 greep het Militair Gezag in en brak een op de mijnen Laura en Wilhelmina uitgebroken staking.¹³⁸

Zoals gezegd deden de oude vakbonden weldra opnieuw hun intrede: de R.K. Mijnwerkersbond werd op 13 november 1944 heropgericht. Hoewel de A.B.W.M. een belangrijke stem behield, dreigde het ideaal van Van Exter c.s. op een mislukking uit te lopen. De communisten werden na verloop van tijd uit de belangrijkste posities verdrongen.¹³⁹ Waarschijnlijk hadden ze hun eigen mogelijkheden overschat. Bovendien raakte Van Exter in de loop van 1945 in conflict met de op zijn oude post teruggekeerde P. de Groot. In de zomer besliste laatstgenoemde de interne strijd op het nippertje in zijn voordeel waarna de strijdbare oud-instructeur in een betrekkelijke anonimiteit verdween.¹⁴⁰

IV. Nabeschouwing

Enigszins bedreven in ondergrondse activiteiten door de hulp aan Duitse vluchtelingen in de jaren dertig begonnen de Zuidlimburgse communisten meteen na de Duitse inval met de opbouw van een illegale partijorganisatie. Daarbij ondervonden ze steun van in Limburg ondergedoken Duitse geestverwanten die tevens richting gaven aan het karakter ervan. Terwijl de landelijke C.P.N. onder P. de Groot het eigen isolement slechts vergrootte door te kiezen voor een nogal neutrale opstelling jegens de bezetter, zochten de Zuidlimburgse communisten juist naar een doorbreking van dat isolement. Voor hen stond van meet af aan vast wie de ware agressor was. De door de partijleiding naar de

Mijnstreek gezonden instructeurs konden deze afwijkende ontwikkeling geen halt toeroepen. Bovendien vielen ze na korte tijd in Duitse handen. Hierdoor liep de in Limburg gevolgde lijn in feite vooruit op de landelijke.

Zowel de landelijke als de provinciale partij- en krantenorganisatie liepen in 1942 en 1943 zware klappen op. Van de twee Limburgse kernen in Maastricht en de Mijnstreek bleef vrijwel niets over. Desondanks lukte het met steun van de ervaren W. van Exter in de loop van 1943 een nieuwe organisatie op poten te zetten. Dank zij J. Postma ging de landelijke C.P.N. een koers varen die goed aansloot bij de Limburgse. Het accent verschoof naar samenwerking met andersdenkenden; in Limburg onder invloed van Van Exter naar propaganda voor een eenheidsvakbeweging. Dat laatste werd een groot succes, zo groot zelfs dat de landelijke leiding Van Exter in 1944 terugriep om de idee van een eenheidsvakbond ook elders in het land te propageren.

De geslaagde doorbreking van het isolement, het streven naar samenwerking, de oprichting van een toekomstige eenheidsvakbond en een principiële houding ten opzichte van het nationaal-socialisme gekoppeld aan een verzetshouding die tot uitdrukking kwam in de vervaardiging en verspreiding van illegale bladen, hulp aan onderduikers en sabotage in de mijnen, bezorgden de Limburgse communisten een snel groeiende populariteit. Het grote offer aan mensenlevens voegde daar nog een extra dimensie aan toe. Het toegenomen prestige en de stijgende populariteit kwamen misschien het duidelijkst tot uiting in de grote toeloop van leden naar de direct na de bevrijding opgerichte A.B.W.M. Dit aanvankelijk succes werd echter gaandeweg teniet gedaan doordat de nieuwe bond de arbeidsrust ondermijnde en onder aanvoering van Van Exter de op hun post terugkerende bestuurders herhaaldelijk in de wielen reed. Terwijl het katholiek establishment matiging, orde en rust nastreefde, deden de communisten welhaast het tegengestelde. Zij werkten onverdroten door aan de realisering van hun ideaal: de vestiging van een socialistische maatschappij. Tegen de krachten die ze daarbij op hun weg vonden waren ze, niettegenstaande het toegenomen prestige, echter niet opgewassen.

Bijlage VIII

1014

Arrestatie communisten en radicale socialisten 1940

Datum	Plaats	Persoon	Reden	Lot
12 mei	Maastricht	1. Sonnevile, A.	waarschijnlijk spionage (Franse Volksfront- regering)	27-03-1941 vrijgelaten
begin juni	Maastricht	1. Kroll, A. 2. Kroll, G.C. In totaal elf personen gearresteerd	idem idem	waarschijnlijk na enige tijd vrijgelaten idem
20 september	Vaals	1. Bertrand, P.	op last van Sipo-Aken	juli 1943 vrijgelaten
24 september	Kerkrade	1. Vos, J. 2. Willems, J.H. 3. van der Weide, M. 4. Beukman, J. 5. Duister, J.H. 6. Offermans, K.J. wellicht méér personen	op last van Sipo-Aken (wsch. vluchtelingen- hulp in jaren dertig) idem idem idem idem idem	idem idem idem idem idem
	Brunssum	1. Reek, J. 2. Kievit, A. 3. Kievit-Poede, G. 4. Prohaszka, K. wellicht méér personen	idem (bekendheid?) idem idem idem	veroordeeld tot gevangenisstraf in Duitsland ± 30-06-1941 vrijgelaten 30-06-1941 vrijgelaten 26-03-1942 vrijgelaten
	Heerlen	1. van Roest, W. 2. Schumacher, O. 3. Zanders, Th. 4. Zanders, M.	idem op last van Kom- missar Hübner, Aken idem idem idem	29-03-1945 vrij na oorlog vrij 20-10-1941 vrijgelaten 29-11-1941 vrijgelaten

		5. Potze, A.	idem	na oorlog vrij
		jaren dertig: Heerlen; nadien Amsterdam		
		6. Garritzen, H.	idem	juli 1941 vrijgelaten
		herhaaldelijk gearresteerd en vrijgelaten: laatste keer gearresteerd op 19-08-1944		
		7. Keesman, H.	idem	waarschijnlijk spoedig vrijgelaten
		8. Schram	idem	idem
		In totaal 24 personen gearresteerd		
22 oktober	Heerlen	1. Warrink, W.	als communist bekend	maart 1942 vrijgelaten
12 december	Heerlen	1. Overeem, A.J.	idem (als gevolg van september arrestaties)	31-05-1941 vrijgelaten
	Schaesberg	1. Konsten, W.J.	idem (als gevolg van september arrestaties)	april 1942 vrijgelaten
december	Maastricht	1. Heuts, Ch.	op last van Sipo-Aken	datum vrijlating onbekend
		2. Hendriks, J.H.	idem	idem
		3. van den Bosch, A.	idem	idem
8 december	Maastricht	1. Kraft, L.	idem	18-02-1941 vrijgelaten
		2. Severijns, H.	niet bekend	niet bekend

Arrestatie communisten en radicale socialisten 1941

Datum	Plaats	Persoon	Reden	Lot
24 januari	Kerkrade	1. Koehof, F.	op last van Sipo-Aken (wsch. i.v.m. vluchtelingen hulp in jaren dertig)	12-08-1941 vrijgelaten
<u>februari</u>	<u>Maastricht</u>	2. Habets, M.H. 1. <u>Engwirda, A.</u>	idem <u>op last van B.d.S.-Den Haag; opdracht tot arrestatie Spanjestridders, ingezet als V-man</u>	12-08-1941 vrijgelaten <u>juli 1941 vrijgelaten</u>
4 februari	Hoensbroek	1. Bakker, J.	waarschijnlijk Spanjestrijder (SDAP)	14-06-1941 vrijgelaten
		2. Drost, Th.	idem (aangifte door Z. van den Berg)	14-06-1941 vrijgelaten
5 februari	Hoensbroek	1. Busch, E.F.	idem	14-06-1941 vrijgelaten
9 februari	Hoensbroek	1. Smid, mej. H.	waarschijnlijk i.v.m. verspreiding "De Vonk"	spoedig vrijgelaten n.a.v. constatering tuberculose; overleden 15-10-1944
10 februari	Hoensbroek	1. Hesse-Beverwijk, mevrouw R.	waarschijnlijk i.v.m. verspreiding "De Vonk" (SDAP)	14-06-1941 vrijgelaten
12 februari	Hoensbroek	1. Córvers, J.H.	waarschijnlijk Spanjestrijder (aangifte door Z. van den Berg)	kort nadien vrijgelaten
		2. van Dalen, H.	idem?	kort nadien vrijgelaten
		3. Smeets, H.	Spanjestrijder (SDAP)	kort nadien vrijgelaten
		4. Gyenes, V.	idem	kort nadien vrijgelaten
		5. Bracic, L.	idem	kort nadien vrijgelaten (omstreeks augustus 1941)
	Roermond	1. Bok, J.	onbekend	onbekend
	Heerlen	1. Bouman, W.	op last van Sipo-Maastricht	eind september 1941 vrijgelaten

13 februari	Kerkrade Heerlen	2. Engberts, C.	idem	onbekend
		3. van Delft, J.	idem	onbekend
28 februari	Maastricht	1. Stevens, W.	onbekend	onbekend
		1. Kasemier, E.A.R.	op last van Sipo-Aken (hulp vluchtelingen jaren dertig)	09-04-1941 vrijgelaten
1 maart	Tegelen Heerlen	1. Bos, A.	op last van BdS- Den Haag n.a.v. Februaristaking	onbekend
		2. Kraft, L.	idem	waarschijnlijk 28 maart 1941 vrijgelaten
		3. Heuts, Ch.	idem	idem
		4. Baartscheer, J.J.	idem	idem
		5. Holty, B.Th.A.	idem	idem
		1. N.N.	idem	idem
		2. N.N.	idem	idem
		1. van Beers, A.H.	idem	idem
		2. Hardorf, N.	idem	idem
		3. Clevis (of Clever), B.	idem	idem
		4. Wils, J.F.	idem	idem
		5. Vos, F.	idem	idem
		6. Warrink, H. (zoon W. Warrink)	idem	idem
1 maart	Hoensbroek	7. Rutgens, J.G.	idem	idem
		1. Braam, L. (Wellicht is Bracic bedoeld)	idem	idem
		2. Smeets, H.	idem	idem
1 maart	Nieuwenhagen Heerlen Brunssum	3. Geenen, V. (Wellicht is Gyenes bedoeld)	idem	idem
		1. Kuypers, J.	idem	idem
		1. Gerards, W.	idem	idem
		1. Faber, J.	idem	idem
24 juni	Venlo	2. N.N.	idem	idem
		1. Vallen, S.H.	Duitsland in oorlog met	overleden Neuengamme 02-05-1943

			Sowjet-Unie sedert 22 juni: arrestaties onder communisten	
25 juni	Heerlen	2. van Niekerken, A.H. 1. Warrink, H.	idem idem (mogelijk speelde Engwirda hierbij een rol)	onbekend vast tot bevrijding
	Eygelshoven	2. Clever, B.	idem	onbekend
	Tegelen	3. Beers, A.H. van 1. Huisman, J.	idem idem	overleden Großrosen 31-01-1942 onbekend
	Hoensbroek	1. Sybers, P.J.	idem	onbekend
	Maastricht	1. Busch, E.F. 1. Bos, A. 2. Holty, B.Th.A. 3. Kraft, L.	idem idem idem idem	overleden Neuengamme 25-05-1944 kamp Schoorl, lot onbekend idem overleden Neuengamme 22-06-1942
	Vaals	1. Hermans, J.H. 2. Senster, H.S.	idem idem	kamp Vught, lot onbekend in Duits concentratiekamp; eind 1944 omgekomen bij bombardement
	Kerkrade	1. Göbbels, J.G. 2. Brouwer, Th.	idem idem	onbekend onbekend
12 september	Spekholzerheide	1. Kleinpaste, C.	idem	onbekend
november	Heerlen	1. Keesman, H.	onbekend	onbekend
	Maastricht	poging tot arrestatie van kunstschilder J.C. van Hontem mislukt i.v.m. bombardement van de wijk "Blauwdorp"		
einde jaar	Heerlen	1. Gerards, W.	aangifte door echtgenote	vrijgelaten wegens gebrek aan bewijs

Arrestatie communisten en radicale socialisten 1942

Datum	Plaats	Persoon	Reden	Lot
13 januari	Maastricht	1. Engwirda, A.	op last van Sipo-Arnhem (rol V-man Broers)	spoedig vrijgelaten op last van Sipo-Maastricht
		2. van der Gronden, G.J.	idem	overleden Neuengamme 05-12-1942
24 januari	Maastricht	1. Barelds, J.J.	onbekend	waarschijnlijk vast tot bevrijding
		2. Dost, M.	idem	spoedig vrijgelaten
		1. Hack, W.G.J.	verspreiding "De Vonk"	13-01-1943 vrijgelaten
		2. Franssen, M.H.	idem	vast tot bevrijding
		3. Hoppers, M.H.	idem	spoedig vrijgelaten
10 april 29 mei 30 mei	Maastricht Schaesberg Schaesberg	4. Soesman, G.L.R.	idem	overleden Auschwitz 21-01-1945
		poging arrestatie Boosten, G.P.A.M. mislukt		
		1. Cobben, F.	onbekend	spoedig vrijgelaten
		1. Scheper, F.E.	fietsdiefstal	in concentratiekamp tot bevrijding
		1. Tholen, H.	verspreiding "De Vonk"	overleden Neuengamme 14-11-1942
			n.a.v. doorslaan Scheper	
		2. van de Wetering, M.	idem	overleden Neuengamme 20-12-1942
		3. Koenders, A.	idem	overleden Neuengamme 30-04-1943
		4. Maertzdorf, G.	idem	09-06-1942 vrijgelaten
		5. Balter, H.H.	idem	overleden Gröditz 12-04-1945
6. van de Beemd-Hissink, mevrouw P.	idem	04-06-1942 vrijgelaten		
Nieuwenhagen	1. Rombouts, C.	idem	overleden Buchenwald 2 of 9-12-1942	
	2. Tersteeg, J.A.	idem	overleden Neuengamme 21-01-1943	
	3. Tromp, F.	idem	04-06-1942 vrijgelaten	
	4. Veldhoven, J.Th.	idem	overleden Neuengamme 06-11-1942	
	5. Schillings, C.J. (zoon van J.P. Schillings)	idem	spoedig vrijgelaten; opnieuw gearresteerd 04-06-1942	
	6. Schillings, J.P.	idem	05-06-1942 vrijgelaten	
	7. Gotjé, B.Th.	idem	overleden Neuengamme 05-11-1942	
Ubach over Worms	1. Brinkman, J.	idem	overleden Dachau 20-02-1945	

	Heerlen	2. Benedict, N. 3. Snippe, D. 1. Kasemier, E.A.R. 2. Vos, F. 3. Rinzema, S.	idem idem idem idem idem	overleden Natzweiler 11-07-1944 overleden Buchenwald 05-04-1943 vast tot bevrijding 04-06-1942 vrijgelaten overleden na bevrijding t.g.v. verblijf in concentratiekampen onbekend, waarschijnlijk spoedig vrijgelaten
begin juni (wsch. 6)	Heerlen	4. Heidstra, J. 5. Dost, M. 1. Gerards, J.L.	idem idem zoon W. Gerards voortvluchtig	overleden Neuengamme 22-11-1942 medio juni 1942 vrijgelaten
		2. Gerards, J. 3. Gerards, H.	broer W. Gerards voortvluchtig idem	idem in concentratiekamp Amersfoort tot 20-08-1942
4 juni		4. Gerards, N. 5. Mulders, J.J.	idem verspreiding "De Vonk"	medio juni 1942 vrijgelaten onbekend
19 juni		6. Koenders, J.B.	idem	idem
4 juni	Nieuwenhagen	7. Garritzen, H. 1. Schillings, J.J. 2. Schillings, H.P. 3. Schillings, C.J.	onbekend verspreiding "De Vonk" idem idem	01-07-1942 vrijgelaten overleden Neuengamme 14-12-1942 overleden Neuengamme 07-11-1942 onbekend
31 mei	Ubach over Worms	1. Kroll, J. 2. Jongen, H.	idem idem	overleden Neuengamme 31-12-1942 overleden Boisdorf/Bremen 25-03-1943
	Nieuwenhagen	3. Fröhlings, H.	idem	tot bevrijding in Duitse kampen
10 juni	Ubach over Worms	1. Jansen, G. 2. Mulder, E.	idem idem	overleden Neuengamme 19-03-1943 in Duitse kampen tot bevrijding
19 juni	Heerlen	1. Vinerius, E.J.	idem	overleden Neuengamme 17-11-1942
25 juni		2. Lubben, J.H.	idem	overleden Neuengamme januari 1945
19 juni	Brunssum	1. Bos, L. (vader)	communistiche gezindheid	overleden Buchenwald 06-04-1943
26 juni		2. Bos, H. (zoon) 3. Nas, J.	idem ontsnapt aan zijn	spoedig vrijgelaten later alsnog gearresteerd,

25 juni

Maastricht

1. Frenkel, mej. E.

2. Ortmans, A.H.

3. Sonnevile, A.

4. Narinx, J.W.H.

5. Hendriks, P.

6. Aussems, P.

7. Bok, J.A.

8. Plaisier, P.

9. Bol, S.

10. van Dam, Th.

11. Coomans, H.J.A.M.

12. Joha, J.M.

13. Molenaar, E.T.C.

14. Swinkels, A.J.H.

15. Olivier, J.M.

16. Jongen, J.

17. Langeweg, S.

18. Allema, F.

19. Visser, J.H.P.

20. van Dam, W.J.

21. Boosten, F.P.P.M.

22. Steyns, J.H.R.

23. Hofman, J.A.

24. Bergers, L.

25. Verheyden, L.Th.

bewakers J. Gouman en overleden 23-09-1943

J. Weekhout

1 jaar na begin operatie "Barbarossa"

(Engwirda speelde bij haar arrestatie alsook bij die van de hierna te noemen personen een rol)

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

onbekend/waarschijnlijk spoedig vrijgelaten

idem

overleden Dachau 18-02-1945

overleden Neuengamme 07-01-1943

onbekend/waarschijnlijk spoedig vrijgelaten

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

idem

26. van der Vliet, F.H.

idem

idem

27. Cobben, F.

idem

tot bevrijding in kamp

N.B. arrestatiegolf werd mede mogelijk na de vondst van een namenlijst bij een huiszoeking bij G.P.A.M. Boosten

juli	Maastricht	1. Schwiebert, M.	“De Vonk”?	spoedig vrijgelaten
17 augustus	Schaesberg	1. van den Beemd, W.	verspreiding “De Vonk” (mogelijk vervolg arrestaties mei 1942, later, op 09-09-1942, gearresteerd)	in kamp tot bevrijding
	Heerlen	1. Gerards, W.	idem	doodgeschoten bij ontsnappingspoging 17-08-1942
15 september	Maastricht	1. Hendriks, J.H.	vervolg juni-arrestaties (lijst Boosten/rol Engwirda)	overleden Vught 27-01-1943
		2. van Hoorn, A.	idem	18-11-1943 vrijgelaten
		3. Baartscheer, J.J.	idem	18-11-1943 vrijgelaten
		4. Boosten, F.P.P.M.	idem	18-11-1943 vrijgelaten
		5. Engers, H.	idem	17-11-1942 vrijgelaten (bloeddonor Duitse soldaten)
		6. Heuts, Ch.	idem	overleden Vught 24-02-1943
		7. Verheyden, L.Th.	idem	onbekend
		8. Jongen, J.	idem	onbekend
		9. Kroll, G.C.	idem	onbekend

Arrestatie communisten en radicale sociolisten 1943

Datum	Plaats	Persoon	Reden	Lot
3 juni	Maastricht	1. Schwiebert, M.	n.a.v. arrestaties te Amsterdam: C. Aarnouts/ meij. van den Broek (66k rol Engwirda)	07-06-1943 vrijgelaten

		2. Schwiebert-Penders, A.M.	idem	07-06-1943 vrijgelaten
		3. Margaroli, J.A.	idem	in Duitse kampen tot 23-04-1945
		4. mevr. Margaroli-Bleize, J.	idem	onbekend (waarschijnlijk vrijgelaten 07-06-1943)
20 oktober	Treebeek	1. van Heesch, P.J.	verraad echtgenote (Van Heesch was stencilcontact Jagt)	overleden Groß-Strelitz 28-06-1944
22 oktober	Brunssum	1. Jagt, D.	gevolg van arrestatie Van Heesch	januari 1945 uit concentratiekamp ontsnapt
13 december	Maastricht	1. Boosten, F.P.P.M.	had betrekking op communistiche gezind- heid broer G.P.A.M. Boosten, alsmede zijn bekendheid bij Sipo- Maastricht	in concentratiekamp tot bevrijding

- ²⁷ Vraaggesprek auteur met O. Schumacher, Heerlen, 13-11-1985.
- ²⁸ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv.nr. 1518.
- ²⁹ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv.nr. 1642.
- ³⁰ Wiersma, "Het Comité van Waakzaamheid", pp. 124-150, noot pp. 144-149. Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, p. 21.
- ³¹ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 186. De Jong, Het Koninkrijk, II, p. 302. Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, pp. 21-22.
- ³² Wiersma, "Het Comité van Waakzaamheid", p. 145.
- ³³ De Jong, Het Koninkrijk, II, p. 300. Harmsen, Nederlands Kommunisme, pp. 186-188. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, pp. 135-136.
- ³⁴ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 187. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 137.
- ³⁵ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 188. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, pp. 137-139. Na de bevrijding werd de gewraakte oproep aan de Nederlandse bevolking, gedaan in het juni-nummer van "Politiek en Cultuur", om een neutrale houding jegens de bezetter aan te nemen en te streven naar vrede en vriendschap met het Duitse volk, bij herhaling aan de orde gesteld. De anoniem gebleven auteur werd soms als "Zwarte Piet" ingezet tegen politieke tegenvoeters in de eigen kring teneinde hen in discredit te brengen, dan weer werd het geschrift afgedaan als een tactische zet ter camouflage van de zich op de illegaliteit voorbereidende partij (Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 139). Kennelijk wist men meteen na de bevrijding nog steeds geen raad met de politieke koers die tijdens het begin van de bezetting was gevaren.
- ³⁶ De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 902-903. Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, pp. 38-42.
- ³⁷ Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 139. Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, p. 25. De Jong, Het Koninkrijk, IV, p. 899. R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 10/43: verklaring J.J.
- ³⁸ Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, pp. 25-30.
- ³⁹ De Jong, Het Koninkrijk, II, p. 301; VB, p. 818. Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, pp. 25-30. R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J. en J.D.
- ⁴⁰ De Jong, Het Koninkrijk, V, p. 818.
- ⁴¹ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring J.D. Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, p. 42. De Jong, Het Koninkrijk, V, p. 818.
- ⁴² R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J. Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 138.
- ⁴³ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 205.
- ⁴⁴ Ibidem, p. 141.
- ⁴⁵ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 188. De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 912-913.
- ⁴⁶ Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, p. 57. R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J.; idem, 3 S.G. 10/43: verklaring C.A.
- ⁴⁷ Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, p. 52. R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J.
- ⁴⁸ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J. Galeslout en Legêne, Partij in het verzet, p. 58.

- ⁴⁹ Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, pp. 58-59. R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 10/43: verklaring J.J.
- ⁵⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 10/43: verklaring J.J.
- ⁵¹ Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 155.
- ⁵² R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J. Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 189.
- ⁵³ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 189. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 156.
- ⁵⁴ Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 155.
- ⁵⁵ De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 818-823.
- ⁵⁶ Ibidem, pp. 823-825. Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 190. Over de afkorting M.C. bestaat enige onduidelijkheid. L. de Jong spreekt van Militair Contact, G. Harmsen van Militaire Commissie terwijl Galesloot en Legêne het over Mil-groepen hebben.
- ⁵⁷ De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 825-827; VI, p. 176. Harmsen, Nederlands Kommunisme, pp. 189-190. Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, pp. 99, 135. R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J. en J.D.
- ⁵⁸ De Jong, Het Koninkrijk, VI, pp. 178-181. Harmsen, Nederlands Kommunisme, pp. 190-191. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, pp. 205-210. Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, pp. 135, 271-272.
- ⁵⁹ Van Lierop, Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland, p. 29. Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985.
- ⁶⁰ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv.nr. 1561 K. R.v.O. Coll. Erelijst: A. Sonnevile. Stichting '40-'45, Eindhoven. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen.
- ⁶¹ Ibidem. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring I. Sonnevile, J.H. Lejeune en J. den Hoed.
- ⁶² Van Lierop, Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland, p. 9. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen.
- ⁶³ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 10/43: verklaring C.A.
- ⁶⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁵ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 10/43: verklaring C.A. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁶ R.v.O. Coll. HSSPF, 35-a: Meldungen aus den Niederlanden, 71 (25-11-1941).
- ⁶⁷ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen. C.A.B.R. Dossier A. Engwirda, zitting 20-3-1950: verklaring E. Elsholz.
- ⁶⁸ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven. Schwiebert. "Vonk, De", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, p. 620. Na het neerslaan van de Decabristenopstand in 1825 verbande tsaar Nicolaas I ongeveer 100 bij de rebellie betrokken officieren en hoge edelen naar Siberië. A.S. Poesjkin schreef hen een enigszins somber gedicht. De decabristen zonden hem een brief terug die veel optimistischer van toon was. Zo schreven ze de dichter onder meer: "Uit de vonk zal de vlam oplaaien" (mededeling G. Harmsen).
- ⁷⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.

- ⁷¹ C.A.B.R. Dossier A. Engwirda, zitting 20-3-1950: verklaring E. Elsholz en R. Nitsch.
- ⁷² Ibidem: verklaring R. Nitsch.
- ⁷³ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 108 (1948): verklaring G.P.A.M. Boosten.
- ⁷⁴ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 26/43: verklaring L.J.
- ⁷⁵ C.A.B.R. Dossier A. Engwirda, P.R.A.-'s-Hertogenbosch, nr. 595 (1948): verklaring W. Becker; idem, P.R.A.-Maastricht, nr. 108 E (1948): verklaring A. van der Gronden-Walzak. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 108 (1948): verklaring R. Nitsch.
- ⁷⁶ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 154 (1946) en nr. 108 (1948): verklaring R. Nitsch. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁷⁷ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv.nr. 1473 C. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, dossier Zuivering, inv. nr. 2.07.531: schrijven burgemeester Maastricht aan Commissaris der Provincie, 20-11-1940.
- ⁷⁸ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 154 (1946). Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁷⁹ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 108 (1948): verklaring R. Nitsch.
- ⁸⁰ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 904 (1946).
- ⁸¹ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 108 (1948): verklaring R. Nitsch. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv.nr. 1561 K. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. Erelijst: A. Sonnevile.
- ⁸² G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 312 (1945), nr. 535 (1945), nr. 470 (1946).
- ⁸³ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv.nr. 1561 E.
- ⁸⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 108 (1948): verklaring J.A. Margaroli en M.J.A.E. Schwiebert.
- ⁸⁵ C.A.B.R. Dossier A. Engwirda, P.R.A.-Maastricht, proces verbaal nr. 108 F (1948): verklaringen van R. Nitsch, J.A. Margaroli en M.J.A.E. Schwiebert. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen. Andreas Engwirda: Na zijn werkzaamheden voor de Sipo-Maastricht volgde Engwirda tussen augustus 1943 en maart 1944 een opleiding voor radio-telegrafist in 's-Gravenhage. Vervolgens kwam hij in dienst van de Organisation Todt. Hij dook in de zomer van 1944 op in de Joegoslavische plaats Mostar. Hij deserteerde en sloot zich aan bij de partizanen van Tito waar hij zich in positieve zin onderscheidde (C.A.B.R. Dossier A. Engwirda: verklaring M. Witjens en L. van Hardeveld). In 1950 werd Engwirda bij verstek tot 8 jaar gevangenisstraf veroordeeld (C.A.B.R. Dossier A. Engwirda).
- ⁸⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁸⁷ Ibidem. Vraaggesprekken auteur met O. Schumacher, Heerlen, 13-11-1985 en met A. van Brink, Heerlen, 8-10-1985.
- ⁸⁸ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring D. Jagt. Stichting '40-'45, Eindhoven.

- ⁸⁹ Vraaggesprek auteur met O. Schumacher, Heerlen, 13-11-1985.
- ⁹⁰ Vraaggesprekken auteur met O. Schumacher, Heerlen, 13-11-1985; A. van Brink, Heerlen, 8-10-1985 en G. Bensen, Heerlen, 2-10-1985 en 30-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. Omtrent de naam of de namen van die vroeg verschijnende krantjes bestaat enige onduidelijkheid. Sommige zegslieden herinnerden zich uit de eerste periode "De Mijnlamp" of "De Vlam". Anderen noemden "De Vonk". Laatstgenoemd blad, de Zuidlimburgse pendant van de landelijke "Waarheid", verscheen evenwel niet vóór eind 1940.
- ⁹¹ Vaals: Stichting '40-'45, Eindhoven. Kerkrade: Ibidem. Nieuwenhagen-Schaesberg-Ubach over Worms: Ibidem. Heerlen: Ibidem.
- ⁹² Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁹³ Vraaggesprek auteur met A. van Brink, Heerlen, 8-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁹⁴ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen. Stichting '40-'45, Eindhoven. De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 83-04.
- ⁹⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. Erelijst: A.R. Nas. R.v.O. Coll. HSSPF, 156-c. A.R.A. B.O.O.M., inv. nr. 2.09.13, doos 151, map R.H.G. Nitsch: P.R.A.-Heerlen, nr. 1249 (1947).
- ⁹⁶ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 10/43: verklaring C.A.; idem, Coll. HSSPF, 156-c.
- ⁹⁷ Vraaggesprek auteur met A. van Brink, Heerlen, 8-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁹⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁹⁹ Vraaggesprek auteur met O. Schumacher, Heerlen, 13-11-1985.
- ¹⁰⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring W. Bouman.
- ¹⁰¹ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv.nr. 1.87: arrestaties tijdens de oorlog 1940-1945 door de Duitse politie, 2 mappen. R.A.L. Archief Provinciaal Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos 87, nr. 53. C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring W.M. Busch-van der Elzen, J. Bakker, W. Bouman, R. Hesse-Beverwijk, H. Smeets en L. Bracic.
- ¹⁰² C.A.B.R. Dossier A. Engwirda, P.R.A.-Maastricht, nr. 1086 (1948). Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁰³ C.A.B.R. Dossier F.E. Scheper: verklaring R.H.G. Nitsch.
- ¹⁰⁴ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: verklaring F.E. Scheper.
- ¹⁰⁵ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch: diverse verklaringen; dossier F.E. Scheper: diverse verklaringen.
- ¹⁰⁶ Ibidem.
- ¹⁰⁷ R.v.O. Coll. HSSPF, 156-c.
- ¹⁰⁸ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 191. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, p. 211. Brief W. van Exter, Eemnes, 23-8-1988.
- ¹⁰⁹ Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, p. 143.
- ¹¹⁰ Ibidem, pp. 138-139.
- ¹¹¹ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 192. Harmsen, Rondom Daan Goulooze, pp. 211-215. Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, pp. 121-122 en pp. 143-144.
- ¹¹² Harmsen, Nederlands Kommunisme, pp. 191-192. Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, p. 161.

- ¹¹³ Harmsen, *Nederlands Kommunisme*, pp. 192-193. Harmsen, *Rondom Daan Goulooze*, pp. 215-217. De Jong, *Het Koninkrijk, X B*, pp. 942-943.
- ¹¹⁴ Harmsen, *Nederlands Kommunisme*, p. 193. Harmsen, *Rondom Daan Goulooze*, pp. 217-219. De Jong, *Het Koninkrijk, VII*, pp. 974-977.
- ¹¹⁵ Galesloot en Legène, *Partij in het verzet*, p. 172: citaat overgenomen uit "De Waarheid" van 31 maart 1944 (noot 37, p. 327).
- ¹¹⁶ De Jong, *Het Koninkrijk, X B*, p. 945.
- ¹¹⁷ Galesloot en Legène, *Partij in het verzet*, pp. 176-177.
- ¹¹⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹¹⁹ Harmsen, *Nederlands Kommunisme*, p. 148.
- ¹²⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²¹ Klaassen, *De Mijnwerkersbonden in bevrijd Zuid-Limburg*, p. 21 (scriptie).
- ¹²² Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985.
- ¹²³ Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985. Van Lierop, *Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland*, p. 9.
- ¹²⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Lierop, *Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland*, p. 10. Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985. In een brief van 23 augustus 1988 voegde Van Exter hieraan toe dat "Glück Auf!" het eerste en enige Nederlandse verzetsblad was met een Duitse naam. Harmsen, *Nederlands Kommunisme*, p. 148.
- ¹²⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. Van Lierop, *Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland*, p. 10.
- ¹²⁶ Harmsen, *Nederlands Kommunisme*, p. 148. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. Volkomen in tegenspraak met een eerder afgelegde verklaring schreef W. van Exter op 23 augustus 1988: "Mijn contact met Nagtegaal is van na de bevrijding. Op de redactie van de (Limburgse) *Waarheid* kreeg ik een uitvoerig artikel over "Corporatisme". Het was goed en geschreven door A. Nagtegaal. Ik zocht hem op in zijn woning en sprak met hem. Het bleek een "oud gediende" te zijn. Ik verplichtte hem de mijn te verlaten en in de redactie mee te werken. (...) Zo is het ook gebeurd en het heeft niets met Bob Gilliéron te maken gehad" (brief W. van Exter, Eemnes, 23-8-1988).
- ¹²⁸ Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²⁹ Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985. Harmsen, *Nederlands Kommunisme*, p. 148. Van Lierop, *Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland*, p. 11. Klaassen, *De Mijnwerkersbonden in bevrijd Zuid-Limburg*, p. 21. W. van Exter was een onafhankelijk denker en legde zich niet zonder meer klakkeloos neer bij alle partijrichtlijnen. Al eerder had hij er bijvoorbeeld op gewezen dat de verplichte uitzending van arbeidskrachten naar Duitsland ten eigen nutte kon worden aangewend. Moest het niet zo zijn, aldus Van Exter, dat de meest strijdbare arbeiders meereisden naar Duitsland om dáár met andere arbeiders in discussie te treden? Bij gebrek aan steun voor dit standpunt - de partijleiding keerde zich fel tegen deelname aan de zogenaamde "Arbeitseinsatz" - liet hij zijn zienswijze tenslotte los (Galesloot en Legène, *Partij in het verzet*, p. 125). In een brief van 23 augustus 1988 schreef Van Exter: "Het is gewoonweg onjuist dat mijn standpunt inzake "Arbeitseinsatz" door Postma werd verworpen. In De *Waarheid* werd van mijn hand ter dien zake een artikel gepubliceerd. Daarbij was niets bijzonders". Over de alinea die op de in deze

voetnoot vermelde bronnen is gebaseerd schreef Van Exter: "Ik stel er prijs op dat de gehele alinea wordt geschrapt. Postma was een man van eerlijkheid en discipline. Postma - en dat weet ik heel zeker - hechtte meer waarde aan eerlijkheid, dan tegenover discipline. Het enige "bewijs" dat je tegen me hebt is een verklaring van Galesloot! (...) Enfin beste vriend, je ziet maar!" (brief W. van Exter, Eemnes, 23-8-1988).

¹³⁰ C.A.B.R. Dossiers M.H.W. Clement en R.H.G. Nitsch (inzake P. van Heesch). Op 7 september 1944 werden twee verspreiders van "De Waarheid", J.W.H. Theunissen en P.N. Crauwels, die kort tevoren een aantal exemplaren bij S. Beyer hadden opgehaald, door enkele landwachters aangehouden in Munstergeleen. De volgende dag werden de twee in Sittard vermoord (Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, pp. 166, 185). Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹³¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹³² Ibidem. Van Lierop, Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland, p. 11.

¹³³ Van Lierop, Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland, p. 11. Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985. Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 148. Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹³⁴ Harmsen, Nederlands Kommunisme, pp. 148-149.

¹³⁵ Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985. Van Lierop, Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland, p. 11.

¹³⁶ Vraaggesprek auteur met W. van Exter, Eemnes, 24-9-1985. Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, p. 224.

¹³⁷ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 150. Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, p. 226.

¹³⁸ Harmsen, Nederlands Kommunisme, pp. 151-154. Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, p. 226. Voor algemene informatie over vakbonden in Zuid-Limburg na de bevrijding zie scriptie W. Klaassen.

¹³⁹ Harmsen, Nederlands Kommunisme, p. 152. Van Lierop en Legêne, Kommunisten in bevrijd Zuid-Nederland, p. 22.

¹⁴⁰ Galesloot en Legêne, Partij in het verzet, pp. 227-267.

Hoofdstuk XI

Illegale pers

I. Inleiding

Om ons volk op langere termijn voor het nationaal-socialisme te winnen was het voor de bezetter van wezenlijk belang alle informatiestromen op die doelstelling af te stemmen. Onwelgevallige ontwikkelingen en gebeurtenissen mochten niet gepubliceerd worden of werden zodanig geïnterpreteerd dat ze aan het doel dienstbaar waren. De eerste stap in de gelijkschakeling van de pers was al op 15 mei 1940 gezet door de reguliere pers onder Duitse controle te brengen. Daarna begon een proces van nazificatie. Af en toe kon een oplettende lezer tussen de regels door nog iets van anti-Duitse sentimenten ontdekken, maar de oorspronkelijk zo rijk geschakeerde pers had, voorzover ze niet ophield te verschijnen, afgedaan als vrije en onafhankelijke brenger van nieuws, commentaar en opinie.

Een antwoord liet niet lang op zich wachten. Al op 15 mei 1940 verscheen het eerste illegale blad, in de loop van dat jaar gevolgd door circa zestig andere met een totale oplage van bijna 60.000 exemplaren. Uiteindelijk steeg de oplage begin 1945 tot miljoenen, waarbij opgemerkt moet worden dat één exemplaar vaak door vele mensen werd gelezen. Uit naoorlogse tellingen bleek dat in Nederland bijna 1300 verschillende illegale bladen gecirculeerd hadden.¹ De verbetering waarmee de bezetter jacht maakte op de vervaardigers en verspreiders van illegaal drukwerk, maar ook de overweldigende belangstelling voor die bladen bij alle lagen van de bevolking geven een indicatie van de waarde en het belang van deze tak van de illegaliteit. Dat zovelen kennisnamen van de inhoud van de illegale pers vormde op zijn minst een permanente en serieuze bedreiging voor de realisering van de Duitse doelstellingen. De Duitse autoriteiten stonden echter vrijwel machteloos tegenover deze vorm van psychologische oorlogsvoering, waarbij het geschreven en gedrukte woord werd ingezet als wapen in de strijd. De vrije, ongecensureerde pers verschaftte de lezers naast hoop, verlichting en steun een stroom van nuttige en zeer uiteenlopende informatie. De illegale pers bracht internationaal, lande-

lijk en plaatselijk nieuws (waaraan sedert de vordering van de radiotoestellen in mei 1943 een groeiende behoefte bestond) commentaren en opinies en deed het lezerspubliek in aansluiting op de actuele situatie nuttige tips aan de hand. Vermoedelijk nam dan ook de belangstelling voor de officiële pers af naarmate de interesse voor de ondergrondse pers groeide.²

De illegale bladen hadden gemeen dat ze binnen- en buitenlands nieuws en commentaar brachten, ruimte boden voor discussie en in de meest uiteenlopende bewoordingen de bezetter, diens maatregelen en handlangers bekritiseerden en hekelden. Door te fungeren als het geweten der natie stimuleerde deze pers bovendien de groei van de illegaliteit.³

Gelet op de nationale en internationale ontwikkelingen lag het voor de hand dat de door de illegale pers aangesneden thema's aan verandering onderhevig waren. In 1940 en 1941 lag het accent sterk op geestelijke, traditionele en typisch Nederlandse normen en waarden en het behoud daarvan als tegengewicht tegen de nationaal-socialistische propaganda. In het verlengde van het benadrukken van de geestelijke weerbaarheid lag de aansporing zich tegen de bezetter te weer te stellen; nee te zeggen waar ja geeïst werd. Nederland bevond zich immers in oorlog met Duitsland en de consequenties daarvan moesten onder ogen worden gezien. Bij de aanmoediging de bezetter naar beste vermogen te weerstaan werd gewezen op de immoraliteit van het Duitse regime. Over de vijand en zijn helpers zoals N.S.B.-ers en collaborateurs werd op sarcastische, soms cynische wijze geschreven. De illegale pers deed er alles aan de bevolking een hart onder de riem te steken en tegelijkertijd waarschuwde zij tegen ideologische compromissen met of onderwerping aan de bezetter.⁴

Het jaar 1942 gaf een kleine accentverschuiving te zien. De oproep zich te weer te stellen werd geconcretiseerd door aan te dringen op hulpverlening aan joden en andere onderduikers. Men moest bereid zijn meer risico's te nemen en de bezetter tegen te werken in zijn pogingen zijn doelstellingen te realiseren. Door de toenemende schaarste en de daling van de levensstandaard richtte de aandacht zich voorts op de materiële leefomstandigheden. Daarnaast werd meer en meer over binnenlandse gebeurtenissen bericht die buiten de officiële pers bleven en informatie verstrekt over te verwachten maatregelen van de zijde van de bezetter.

Tenslotte verschenen steeds vaker kritische kanttekeningen over het functioneren van de Nederlandse regering in Londen. Daarvan ging, volgens de illegale pers, niet genoeg leiding uit en zij bleek onvoldoende geïnformeerd over de situatie in bezet Nederland. Radio Oranje werd verweten een ontstellende dosis onbegrip aan de dag te leggen over de toestand in Nederland.⁵

De ontwikkelingen van 1942 zetten in 1943 in versterkte mate door. In bezielende bewoordingen werd de bevolking gestimuleerd tot deelname aan de illegaliteit. Geslaagde verzetsacties werden breed uitgemeten evenals de doelstellingen en het karakter van de illegaliteit. Vanzelfsprekend rekende de illegale pers het tot haar taak de voormalige dienstplichtige militairen en de mannelijke arbeidskrachten aan te sporen zich niet te melden voor krijgsgevangenschap en dwangarbeid in Duitsland. Dergelijke oproepen gingen vergezeld van felle aanvallen op collaborerende ambtenaren die bij de uitvoering van deze maatregelen betrokken waren. Zowel bij de bestaande als de nieuwe illegale bladen bestond een duidelijke tendens tot profilering. Het politiek-ideologische aspect kreeg meer nadruk, een verschijnsel dat zich trouwens ook binnen de georganiseerde illegaliteit voordeed. Het protestants-christelijke "Trouw" had bijvoorbeeld sterke banden met de L.O. Voorts bestond er een toenemende belangstelling voor naoorlogse problemen en thema's. Vanwege de groeiende sympathie voor de illegaliteit en de inbeslagname van de radio's en de daaruit voortvloeiende behoefte aan een betrouwbare nieuwsvoorziening maakte de illegale pers in 1943 een stormachtige groei door.⁶

De bespreking van en discussie over de naoorlogse vraagstukken ontwikkelde zich in 1944 tot een van de hoofdthema's, vooral in de meer beschouwende illegale bladen. Aan wie moest straks de regeringsverantwoordelijkheid worden opgedragen? Uiteraard zag men een vooraanstaande rol weggelegd voor de illegaliteit, voor de standvastige verzetsstrijders die in de donkere bezettingsjaren het goede voorbeeld hadden gegeven. Veruit de meeste bladen bepleitten een doorbreking van het sterk verzuilde vooroorlogse systeem. Slechts in protestants-christelijke kring stuitte deze opvatting op enige weerstand. De optie van een militair overgangsbewind gedurende de periode van een te verwachten machtsvacuüm vond geen genade. Een dergelijk bewind zou hooguit voor korte tijd toelaatbaar zijn.

Vanaf juni 1944 ging de illegale pers ertoe over de bevolking te instrueren over welke houding men het beste kon aannemen bij de komende krijgshandelingen en de te verwachten bevrijding. Er werd op aangedrongen een passieve verzetshouding aan te nemen en de aanwijzingen van het geallieerd opperbevel en de Nederlandse regering in Londen op te volgen. Veel bladen namen die aanwijzingen over en werden weldra een spreekbuis van de twee laatstgenoemde instanties. Met het naderen van het front maande men vooral de weerbare mannelijke bevolking overdag voorzichtig te zijn, onder te duiken of in elk geval schuilplaatsen in gereedheid te brengen. In de laatste oorlogsmaanden ontstond een tendens de bezettingsjaren te evalueren en te analyseren, wat overigens niet altijd even gunstig uitviel. Zwarthandel, zelfmedelijden en moreel verval vormden telkens terugkerende thema's. Ook de motieven die aan verzetsdeelname ten grondslag lagen ontkwamen niet aan kritische beschouwingen. De terugkeer van de omhooggeheven vinger en de "dominee", deze bij uitstek Nederlandse neiging moraliserende kanttekeningen te plaatsen, vormde tevens een indicatie dat de weg naar normalisering was ingeslagen.⁷

Voor de nieuwsgaring was de illegale pers grotendeels aangewezen op radiostations in onbezet gebied, buitenlandse bladen, informatie via de Zwitserse weg, waarvan vooral "Vrij Nederland" profiteerde, inlichtingen van ambtenaren, het afluisteren van de telefoon en Duitse bronnen. Soms nam men berichten van elkaar over.⁸

Papier verkreeg men niet alleen door het plegen van overvallen. Bedrijven als Van Gelder Papier, dat clandestien honderden tonnen papier leverde, de groothandel en de detailhandel maakten het mogelijk dat de illegale bladen in royale oplagen konden verschijnen. Een ambtenaar van het Rijksbureau voor Papier slaagde er sedert de zomer van 1943 in op gefingeerde aanvragen in totaal 700 ton papier vrij te maken.⁹

Aanvankelijk werden de meeste illegale bladen met de hand geschreven of getypt en vervolgens gestencild. In de tweede helft van 1942 veranderde dit beeld geleidelijk. Steeds meer bladen zochten en vonden drukkers. Nederland telde duizenden kleine en grotere drukkerijen die onmogelijk regelmatig gecontroleerd konden worden. Vooral de kleinere drukkerijen, wellicht honder-

den, bleken bereid clandestien drukwerk te vervaardigen. De grote, landelijke bladen beschikten meestal over meer drukkers, verspreid over het land. Naast een spreiding van het risico werden aldus eventuele distributiemoeilijkheden vermeden. Bij de verspreiding speelden de trein, binnenvaartschepen en koeriers een belangrijke rol. De laatsten bezorgden delen van een oplage bij de provinciale vertegenwoordiger van het blad die ze doorgaf aan zijn districtsvertegenwoordigers. Zij verdeelden ze op hun beurt onder de hoofdverspreiders. De laatste schakel in de distributieketen vormden de gewone verspreiders. Het getrapte en doorgaans strikt gescheiden distributienetwerk functioneerde meestal naar tevredenheid. Sommige landelijke bladen beschikten over een eigen, onafhankelijk verspreidingsapparaat, andere maakten gebruik van de mogelijkheden die bijvoorbeeld de verbindingschakels van de L.O. boden. Soms verstuurde men illegaal drukwerk in enveloppen van officiële diensten en instellingen. Tenslotte moet erop gewezen worden dat één exemplaar vaak van hand tot hand ging en dat de inhoud soms door lezers werd overgeschreven en opnieuw verspreid.¹⁰

Aan het samenstellen, drukken en verspreiden van een illegaal blad waren uiteraard kosten verbonden. Die werden overwegend bestreden uit eigen middelen, giften en donaties, verkoop van het blad, zoals in het geval van "De Waarheid", en de verkoop van foto's van de Koninklijke Familie. Langs deze wegen kwamen tientallen miljoenen guldens binnen. Vanaf 1944 sprong het Nationaal Steun Fonds bij tot een bedrag van f 500.000,-, waarvan overigens hoofdzakelijk "Vrij Nederland" en "Het Parool" profiteerden. De meeste bladen konden zich zonder die steun bedruipen en behielden een volstrekt onafhankelijke positie.¹¹

II. Landelijke, in Limburg verspreide illegale pers

In deze paragraaf worden de belangrijkste, in Limburg verspreide landelijke illegale bladen besproken. Slechts die bladen worden belicht die over een zelfstandige organisatie in Limburg beschikten of gebruik maakten van diensten van verzetsorganisaties als de L.O. Omdat losse exemplaren van diverse andere landelijke bladen Limburg via de meest uiteenlopende kanalen bereikten, is het niet mogelijk een volledig overzicht te geven.¹² Voor de

volledigheid merken wij op dat aan bladen die in andere hoofdstukken uitvoerig zijn besproken (voor "De Vonk", "Glück Auf" en "De Waarheid" zie hoofdstuk X en voor "De Oranje Koerier" zie hoofdstuk II, paragraaf II.2.) niet opnieuw aandacht wordt besteed.

II.1. Vrij Nederland: Landelijk

Op initiatief van de twintigjarige F. Hofker, employé bij de Amsterdamse telefoondienst, en enkele van zijn collega's en vrienden, allen van ongeveer dezelfde leeftijd en oud-leerlingen van christelijke scholen, verscheen op zaterdag 31 augustus 1940, koningin Wilhelmina's verjaardag, te Amsterdam de eerste editie van "Vrij Nederland" in een oplage van 130 gestencilde exemplaren. De kosten werden bestreden uit vrijwillige bijdragen en de verkoop van afdrucken van recente foto's van de Koninklijke Familie. Hierdoor kon de oplage groeien tot 750 exemplaren bij de derde editie van november 1940. In het najaar trad een groep iets oudere gereformeerden, overwegend A.R.-aanhangers zoals C. Troost en J.C. Pellicaan, tot de V.N.-gelederen toe. Deze groep nam de leiding weldra over. V.N. werd zeer populair. In het voorjaar van 1941 kwam de Sipo de V.N.-leiding via het verspreidingsapparaat op het spoor. Tussen maart en mei 1941 vielen talrijke medewerkers in Duitse handen. Een van de niet opgepakte betrokkenen, mr. A.H. van Namen, benaderde de schrijver E. de Nève. Deze schreef de editie die in juni 1941 uitkwam vrijwel in zijn eentje vol. Men stuurde de Sipo een exemplaar om de schijn te wekken dat het blad nog springlevend was en men de V.N.-leiding niet te pakken had gekregen. In september 1941 werd ook De Nève gearresteerd. Het waren moeilijke en verwarde tijden voor V.N. In sommige plaatsen zette men het blad onder dezelfde of een andere naam voort.

Los van de bemoeienissen van Van Namen nam de V.N.-verspreider W.P. Speelman, student aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, het initiatief de krant een professioneler aanzien te geven. Hij wilde de inhoudelijke kwaliteit verbeteren door schrijvers en politici aan te trekken. Met enkele anderen benaderde hij de journaliste dr. G.H.J. van der Molen en de onderwijzer, tevens hoofd van de Inrichting voor Haveloze Kinderen in de Jordaan,

H.M. van Randwijk om de redactie op zich te nemen. De twee gingen op het verzoek in en maakten sedert oktober 1941 naast Speelman, Van Namen, H.P. Hos, A.H. Stam en de dichter J.H. de Groot deel uit van de leiding. Van Randwijk speelde de eerste viool en bepaalde de redactionele koers. In essentie kwam die neer op het herstel van de democratie en de constitutionele monarchie; erkenning van de grote historische en actuele betekenis van het christendom en van het humanisme voor het Nederlands volksleven en de Nederlandse staat; strijd tegen de Duitsers, vooral in hun nationaal-socialistische verblinding; onafhankelijkheid van elke kerk en partij en de erkenning dat door deze oorlog het Nederlands maatschappelijk leven over de hele linie problematisch was geworden en aan verandering en vernieuwing toe was. Dat Van Randwijk onafhankelijkheid ten aanzien van de kerken en de politieke partijen nastreefde, had te maken met zijn opvatting dat uit die hoek weinig te verwachten viel. Bovendien zinde de A.R.-sfeer binnen V.N. hem niet. Het accent moest naar zijn mening verlegd worden naar maatschappijvernieuwing en vernieuwing van het politiek bestel vanuit een humanistische en christelijke inspiratiebron. Wat het organisatorische aspect betrof maakte men weliswaar onderscheid tussen redactioneel en technisch-organisatorisch werk, maar de twee bleven aan elkaar gekoppeld.

Naast kwaliteitsverbetering en een toenemende populariteit van V.N. stonden eind 1941 en 1942 in het teken van een forse uitbreiding van de verbindingen. Individuele medewerkers knoopten allerlei nieuwe contacten aan waardoor de leiding soms niet meer wist wie welke contacten onderhield, laat staan of die bonafide waren. Er ontstonden verbindingen met de kerken en met verschillende verzetsorganisaties zoals de O.D., de "De Vonk"-groep, het protestants schoolverzet, het kunstenaarsverzet en met politieke organisaties en inlichtingengroepen. Van Randwijk slaagde erin contact te leggen met drukker J. Hoekstra in het Friese Koudum. In december 1941 verscheen de eerste gedrukte editie van V.N. De veelheid aan verbindingen van individuele medewerkers had echter een schaduwzijde: de kwetsbaarheid nam toe. In 1942 trof de organisatie de ene na de andere arrestatiegolf. In een enkel geval liep het goed af. Van Randwijk en Van der Molen kwamen na hun arrestatie spoedig weer op vrije voeten. Deze ervaring en een slepend meningsverschil met Van Randwijk,

die men te radicaal en pro-Russisch vond, deed Van der Molen besluiten zich uit de leiding van V.N. terug te trekken.

Door de opeenvolgende arrestaties openbaarde zich in de loop van 1942 een conflict in de leiding waarbij Van Randwijk en Speelman een hoofdrol speelden. Speelman was het niet eens met Van Randwijks zienswijze dat de uitbouw van de organisatie voorzichtig en geleidelijk ter hand moest worden genomen, aangezien iedereen van elkaar afhankelijk was en één persoon het lot van vele anderen kon bepalen. Van Randwijk en zijn medestanders hamerden erop dat het afgelopen moest zijn met het handelen op eigen initiatief. De leiding diende te bepalen wat wel en niet moest gebeuren. Redactie en verspreidingsapparaat konden veel beter geïntegreerd worden in plaats van onafhankelijk en strikt gescheiden te opereren zoals tot nog toe het geval was. De groep gereformeerden rond Speelman, die zelf deel uitmaakten van het verspreidingsapparaat, wenste het tegenovergestelde. Voorts wilden zij het aantal verbindingen en medewerkers zoveel mogelijk uitbreiden. Hun derde grief betrof Van Randwijks maatschappij-opvattingen. Hij was volgens hen te socialistisch en onkerkelijk.

In november 1942 viel Speelman door toedoen van een verrader in de O.D. in Duitse handen. Op spectaculaire wijze slaagde hij er op 30 december 1942 in uit de Sipo-gevangenis te Haaren te ontsnappen. Zijn terugkeer versnelde de breuk tussen hem en zijn gereformeerde medestanders enerzijds en de groep rond Van Randwijk anderzijds. Hij trad uit V.N. en kwam in aanraking met een groep protestanten waartoe onder anderen dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot behoorde. Zij waren het niet eens met de inhoud van V.N. en overwogen zelf een illegaal blad te gaan uitgeven. Begin 1943 voegden ze de daad bij het woord en richtten ze "Trouw" op, een protestants-christelijk verzetsblad, waaraan ook mejufvrouw Van der Molen haar medewerking verleende. Speelman stelde het verspreidingsapparaat van V.N. ter beschikking van "Trouw".

Onder de steeds strakkere leiding van Van Randwijk ontwikkelde V.N. zich tot een hooggewaardeerde, tot september 1944 maandelijks verschijnende kwaliteitskrant waarin plaats was voor zowel liberaal-protestantse als socialistische denkbeelden. J.C. Pelli-caan, die in het najaar van 1942 tot de V.N.-leiding was toegetre-den, kreeg de verantwoordelijkheid over het te reconstrueren

distributienetwerk. Hij verlegde het accent bij de verspreiding van de trein naar de binnenvaart.¹³

II.1.1. Vrij Nederland: Limburg

Sinds augustus 1940 ontving de organist van de gereformeerde Kerk in Heerlen, J.J.E. Janssen, van elke editie van "Vrij Nederland" een exemplaar per post. Het is niet bekend van wie. Janssen beschikte over een stencilapparaat, waarmee hij het blad in een oplage van enkele honderden exemplaren vermenigvuldigde. Vermoedelijk ontving hij via hetzelfde kanaal foto's van de Koninklijke Familie. Deze werden door medewerkers van de groep-Smit, waarvan Janssen deel uitmaakte en die betrokken was bij de verspreiding van V.N. in Zuid-Limburg, gereproduceerd (zie hoofdstuk II, paragraaf III). Naast leden van de groep-Smit schakelde Janssen eind 1940 zijn Maastrichtse kennis A.H. van Mansum in bij de verspreiding. Door verraad kon de Sipo de groep-Smit op 2 februari 1942 oprollen. Janssen kwam op 29 maart 1943 in het kamp Neuengamme om het leven.

De distributie van "Vrij Nederland" in Limburg ondervond geen noemenswaardige hinder van de arrestaties. In het voorjaar van 1941 had D. van Assen Van Mansum namelijk geïntroduceerd bij de oud-Maastrichtenaar J.C. Pellicaan. Van Mansum genoot als handelsreiziger veel bewegingsvrijheid. Hij verklaarde zich bereid een verspreidingsapparaat voor V.N. in Limburg op te bouwen. Enkele weken na hun eerste ontmoeting overhandigde Pellicaan Van Mansum in Eindhoven een pakket met driehonderd exemplaren van de krant. Hij verdeelde ze onder leden van de gereformeerde Kerk en jeugdvereniging, vrienden en kennissen. Voorts ging hij met J.S.H. Lokerman op zoek naar onderverspreiders. Weldra telde Heerlen vijftien verspreiders, voornamelijk sociaaldemocraten, Maastricht tien, onder wie J. Vrij en H.J. Heijboer en natuurlijk Lokerman. Venlo (wellicht dominee H.R. de Jong) en Roermond telden er elk één. Pellicaan verhoogde het voor Limburg bestemde aantal tot vijfhonderd. Vanaf begin 1943 nam Van Mansum regelmatig pakketten met V.N. mee naar Limburg als hij in Amsterdam joodse kinderen ophaalde.¹⁴

De verbinding tussen Pellicaan en Van Mansum leverde beide voordelen op. Zo vroeg Pellicaan Van Mansum tijdens een van hun ontmoetingen in Eindhoven vier microfilms van V.N. naar

Brussel te brengen. In januari 1943 verzocht H. Tobben Van Mansum een bericht in V.N. te laten opnemen waaruit bleek dat G.H.W. Vroomen een agent van de Gestapo was. Vroomen werkte zijdelings samen met de pilotenhulpers rond Tobben, maar onderhield tevens contact met de Sipo-Maastricht. Tobben c.s. hoopten met het plaatsen van het bericht het vertrouwen van de Sipo in Vroomen te vergroten, zodat ze konden achterhalen wat de Sipo wist en hem als agent konden inzetten. Het bericht verscheen in de editie van 21 februari 1943 (zie hoofdstuk IV, paragraaf II.1.).¹⁵

De distributie in Limburg verliep niet uitsluitend via Janssen en Van Mansum. Een medewerker van de Groep-2000 uit Amsterdam, H.E. Euwe, en zijn verbindingsman M. Meiler uit Nijmegen, die weer samenwerkte met Pellicaan, leverden de Venlonaren K.P.M. Ex en L.P.C. Meyers exemplaren van V.N. en foto's van de Koninklijke Familie.¹⁶ Sedert het midden van 1942 brachten twee medewerkers van Speelmans verpreidingsapparaat, K. Verheul en W. Mahler, pakketten met V.N. naar de woning van de Familie Ex. Bij de plaatselijke distributie speelden leden van de familie Coehorst een hoofdrol. Vanaf de zomer van 1943 verliep de regionale verspreiding via L.O.-kanalen.¹⁷

In Maastricht fungeerde de distilleerderij en wijnhandel van A.H. Stollenwerck als centraal afhaaladres. Medewerkers van de Belasting Groep-Maastricht, zoals J. Eleveld, raakten bij de verspreiding betrokken. Vermoedelijk stond Van Mansum hier buiten.¹⁸ In Sittard trad M.P.J.M. Corbeij op als hoofdverspreider. Hij verdeelde de bladen onder medewerkers van de plaatselijke verzetsorganisatie, onder anderen P.J. Ronden en F.A.A. van Maanen.¹⁹ Het distributieapparaat van Speelman was in belangrijke mate afhankelijk van het vervoer per trein. De Heerlense spoorwegbeambten F. Derks en J.L. de Haas namen pakketten op het station van Heerlen in ontvangst. Wie verantwoordelijk waren voor de verspreiding van die kranten staat niet vast. F. Kortbeek uit Eygelshoven was er in ieder geval bij betrokken evenals J.H. Lubben uit Heerlen, die vanwege zijn verbindingen met de C.P.N. op 19 juni 1942 werd gearresteerd en in januari 1945 in het kamp Neuengamme om het leven kwam.²⁰

De familie Urlings zorgde in Vaals voor de verspreiding. De kranten werden haar door mr. H. Aa uit Den Haag toegezonden.²¹ P. van Buggenum uit Maasbracht ontving in de herfst van 1940

tien exemplaren per post. Met J.H.M. Puts ging hij op zoek naar de afzender. Bij hun naspeuringen kwamen ze in contact met diverse personen uit de illegaliteit, maar voorsnog niet met V.N. In het najaar van 1943 kreeg Puts verbinding met J.H.J. Sangen uit Hoensbroek die hem voortaan driehonderd exemplaren leverde.²²

Evenals Van Buggenum ontving Sangen V.N. aanvankelijk per post. In 1942 wist Sangen te achterhalen waar het blad vandaan kwam en begin 1943 kreeg hij contact met mejuffrouw M.A. Tellegen, provinciaal vertegenwoordigster van V.N. in Utrecht. De reorganisatie van het verspreidingsapparaat was toen in volle gang. Tellegen introduceerde Sangen bij prominente medewerkers als mr. J. Berlage en mr. J. Cramer die hem op hun beurt in verbinding brachten met hoofdverspreiders in Zuid-Nederland, met name Limburg. Het distributieapparaat in deze provincie ondervond naar verhouding weinig hinder van het vertrek van Speelman, aangezien Pellicaan nauw bij de opbouw betrokken was geweest. Na de arrestatie van Van Mansum in oktober 1943 nam Sangen de provinciale V.N.-vertegenwoordiging op zich en bouwde het verspreidingsapparaat uit tot een netwerk van circa honderd medewerkers. Hij benoemde zes rayonhoofden: W. van de Ven (Venlo), A. Dekkers (Roermond), J.H.M. Puts (Maasbracht), P. Bosch (Kerkrade) en P.J. Rondon (Sittard). Zelf trad hij op als rayonhoofd van de Mijnstreek. Binnenvaartschippers leverden de voor Limburg bestemde exemplaren, uiteindelijk 4.000 stuks, af in de haven van Maastricht. Vandaar gingen de pakketten naar de oostelijke Mijnstreek, waar ze werden verdeeld onder de rayonhoofden. Eind 1943 of begin 1944 werd opnieuw overgestapt op het vervoer per trein. Dank zij de medewerking van de stationschef in Hoensbroek verliep de aflevering van de pakketten zonder problemen.²³

Sangen kon grotendeels terugvallen op de reeds bestaande verspreidingsorganisatie. Nieuwe medewerkers recruteerde hij voornamelijk uit de L.O., de K.P. en helpers van krijgsgevangenen en geallieerde vliegeniers. Tot de laatste categorie behoorde H.G. Driessen uit Horst. Op 29 juli 1944 viel Driessen in handen van een groep A.K.D.-ers. Hij werd op 6 september 1944 bij een ontsnappingspoging doodgeschoten (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.2.4.).²⁴

II.2. Ons Vrije Nederland

Omdat de oplage klein en de vraag groot was, werd "Vrij Nederland" aanvankelijk op ruime schaal door anderen opnieuw gestencild, zo ook door een groepje uit IJsselmonde, dat er eigen artikelen aan toevoegde. Na de arrestaties in de V.N.-leiding begin 1941 besloot het groepje zelfstandig door te gaan met hun eigen V.N., ook nadat de Amsterdamse krant in de zomer van 1941 weer was verschenen. Men was van mening dat de oorspronkelijke V.N. niet langer een positief christelijke grondslag had. In de IJsselmondse versie werd meer plaats ingeruimd voor illustraties en humor. Omdat de Amsterdamse V.N.-leiding bezwaar maakte tegen de naam, werd er in december 1941 "geïllustreerd" aan toegevoegd. Eind 1943 verhuisde de centrale van "Geïllustreerd Vrij Nederland" naar Utrecht. Het blad telde gemiddeld tussen de tien en twaalf pagina's en verscheen maandelijks in een oplage die varieerde van 15.000 tot 30.000 stuks. De verspreiding verliep vlekkeloos dank zij uitstekende verbindingen met de N.S. Sedert eind 1943 of begin 1944 konden andere illegale bladen als "Vrij Nederland", "De Geus", "Ons Volk" en "Trouw" hier eveneens gebruik van maken. De controverse met "Vrij Nederland" over de naam werd pas in juni 1944 definitief opgelost toen J.C. Pellicaan namens V.N. akkoord ging met een wijziging van de titel in "Ons Vrije Nederland".²⁵

Voor Limburg trad J.H.J. Sangen op als verspreider. Hij maakte daarbij gebruik van de provinciale V.N.-organisatie. Omdat in de bronnen uitsluitend sprake is van "Ons Vrije Nederland", mag worden aangenomen dat een georganiseerde verspreiding van het blad pas in juni 1944 of nog later op gang kwam.²⁶ Daarmee is niet gezegd dat het blad voordien nergens circuleerde. O.V.N. kan in een vroegere fase over andere distributiekkanalen hebben beschikt, maar hiervoor zijn geen duidelijke aanwijzingen.

II.3. Het Parool: Landelijk

Op 25 juli 1940 publiceerde de journalist F.J. Goedhart zijn "Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen". Met deze brief beoogde Goedhart de bevolking politiek voor te lichten en op te roepen tot ondergrondse politieke actie. Enige tijd later kwam hij in contact

met vooraanstaande S.D.A.P.-ers als J.J. Vorrink en sociaal-democratische journalisten. Zij wensten de Nieuwsbrieven aanzienlijk uit te breiden. Dat resulteerde op 10 februari 1941 in de uitgave van de eerste editie van "Het Parool". Het socialistisch georiënteerde blad nam krachtig stelling tegen de bezetter, zijn handlangers en sympathisanten. Daarnaast trachtte "Het Parool" de bevolking te stimuleren tot verzet tegen alle nazi-maatregelen. De Duitse belangen moesten zoveel mogelijk worden tegengewerkt. Goedhart, A.A.F. Althoff, gewezen redacteur van "Het Volk", J.J. Vorrink, mr. J.C.S. Warendorf, J.J. Nunes Vaz, een voormalige redacteur van het A.N.P., en dr. H.B. Wiardi Beckman vormden sedert eind mei 1941 de redactie. De technische organisatie berustte grotendeels bij Goedhart. Hij kreeg daarbij na verloop van tijd steun van de student H. Pelser en de A.J.C.-er J. Stallinga. Vorrink en zijn partijgenoot J.H. Scheps reisden het hele land door om hun talrijke relaties over te halen de regionale verpreiding van "Het Parool" op zich te nemen.

De krant beleefde een stormachtige groei en verscheen wekelijks afgezien van een onderbreking in 1942 en 1943 toen het blad een à twee keer per maand uitkwam. Sedert augustus 1941 werd het gedrukt in Amsterdam. Aanvankelijk werden de kosten die met de vervaardiging en verspreiding gemoeid waren uit eigen middelen betaald. Met name Vorrink en Wiardi Beckman slaagden erin substantiële financiële bijdragen te verwerven. Desondanks bleef de financiële positie van de krant geruime tijd precair. Vanaf eind 1943 ontving "Het Parool" geldelijke bijdragen uit industriële kringen en in 1944 nam het N.S.F. een deel van de financiering voor haar rekening.

De snelle groei van de oplage en de organisatie hadden ook een schaduwzijde. De kwetsbaarheid nam toe en arrestaties bleven dan ook niet uit. De eerste grote arrestatiegolf trof het blad in het najaar van 1941. Tezelfdertijd openbaarde zich een conflict tussen Goedhart en Vorrink. Goedhart, gesteund door Nunes Vaz, stond uiterst kritisch tegenover de vooroorlogse verhoudingen in Nederland en stelde de innerlijke zwakheid van de Westeuropese democratie medeverantwoordelijk voor het uitbreken van de oorlog. Tegen de zin van Vorrink wenste Goedhart aan zijn opvattingen uiting te geven in "Het Parool". De S.D.A.P.-voorzitter wilde de nadruk leggen op de strijd tegen Duitsland en de nazi's. Aan bevuilding van het eigen nest had hij niet de minste behoefte. Het

conflict sleepte zich nog steeds voort toen medio januari 1942 Goedhart en Wiardi Beckman bij een poging naar Engeland over te steken op het strand van Scheveningen in Duitse handen vielen. Wiardi Beckman kwam in gevangenschap om het leven. Goedhart slaagde er begin augustus 1943 in uit het kamp Vught te ontsnappen. Meteen na de arrestaties drong Vorrink er uit veiligheids-overwegingen op aan de uitgave van "Het Parool" stop te zetten, maar hij vond Nunes Vaz en Warendorf op zijn weg. De S.D.A.P.-leider trok zijn conclusie en stapte met zijn medestander Althoff op. Hun plaatsen werden ingenomen door drie jonge intellectuelen, mr. C.H. de Groot, drs. W. van Norden en drs. J. Meyer. In oktober 1942 werd de gehele Parool-redactie, afgezien van Warendorf en De Groot, gearresteerd. Warendorf, op wie de Duitsers fel jacht maakten en die bovendien joods was, achtte zijn bewegingsvrijheid dermate beperkt dat hij nog nauwelijks van nut voor de krant kon zijn. Hij besloot naar Engeland uit te wijken, zodat alleen De Groot met enkele assistenten overbleef.²⁷

Op 29 oktober 1942 reisde Warendorf naar Maastricht. Daar nam hij contact op met de voorzitter van de Joodse Raad I. de Vries, die hem naar mr. E.R. von Geldern verwees. Ook bezocht hij E. Smits, een verzetsman die zich naderhand bij de pilotenhulporganisatie van J. Vrij aansloot, en een niet bij naam bekende verspreider van "Het Parool". Bij laatstgenoemde drong hij erop aan nieuwe krachten aan te trekken, waarbij hij met name aan G.J. van Heuven Goedhart dacht. Van Heuven Goedhart, een man met een tot de verbeelding sprekende journalistieke loopbaan, had al eerder stukjes voor "Het Parool" geschreven. Hij verklaarde zich desgevraagd bereid tot de redactie toe te treden. Smits verwees Warendorf naar zijn Belgische verbindingsman J. Hanecourt in Ukkel bij Brussel. Bij de grenspassage ondervond de Parool-redacteur steun van Von Geldern en P. Schoenmaeckers uit Rekem. Per tram reisde hij van Lanaken naar Hasselt en vervolgens per trein naar de Belgische hoofdstad. Via Amiens bereikte Warendorf Parijs, waar hij enkele maanden bleef en zijn bevindingen op schrift stelde. In mei 1943 reisde hij via Perpignan en de Pyreneeën naar Spanje. Op 30 mei arriveerde hij in Londen.²⁸ De achterblijvers De Groot en Van Heuven Goedhart, die samen leiding gaven aan de redactie, konden uitstekend met elkaar overweg. De oplage, die tot dusver tussen de 3.000 en 10.000 stuks had geschommeld, steeg in 1943 naar ruim 40.000 stuks. Na

de April-Meistaking kreeg de krant er veel nieuwe medewerkers bij. In de loop van de zomer keerden J. Meyer, W. van Norden en F.J. Goedhart terug en namen de draad weer op. Opnieuw kreeg men te kampen met ernstige tegenslag. Als gevolg van de arrestatie van de hoofdverspreider J. Stallinga in december 1943 kon de Sipo op 21 januari 1944 na een gedegen voorbereiding de Parool-organisatie in het hele land zware klappen toebrengen. De leiding ontsnapte wonderlijk genoeg aan arrestatie. Met hulp van "Vrij Nederland", waarmee sedert de tweede helft van 1943 nauwe banden bestonden, lukte het tot frustratie van de Sipo enkele weken na de arrestatiegolf een nieuwe editie van "Het Parool" uit te brengen.²⁹

Van de gearresteerde Stallinga was de Sipo te weten gekomen dat Van Heuven Goedhart een van de drijvende krachten achter "Het Parool" was. De zoektocht naar hem werd zodanig geïntensiveerd dat hij zich niet meer op straat kon vertonen. De redactie gaf hem opdracht naar Engeland te gaan om de Nederlandse regering in Londen beter te informeren over de Nederlandse illegaliteit. Tevens kon hij opdrachten van de Parool-groep, "Vrij Nederland" en andere verzetsorganisaties meenemen. Op 24 april 1944 reisde Van Heuven Goedhart naar Sittard. Daar werd hij op het station opgevangen door een Amsterdamse studente die hem naar onderwijzer H.H.A. Meijers in het Maasdorpje Kleine Meers bracht. Meijers vormde een schakel in de Zwitserse Weg A, een inlichtingen- en vluchtelingenroute waarvan onder andere "Vrij Nederland" gebruik maakte (zie hoofdstuk XII, paragraaf III.1.). Meijers' verbindingsman J.G. Le Jeune, een Nederlander die tot 1942 in Leuven criminologie had gestudeerd, bezorgde Van Heuven Goedhart een Belgisch identiteitsbewijs en zette hem met een roeibootje de Maas over. Per tram reisden de twee via Bree, Beringen, Diest en Leuven naar Brussel. Daar droeg Le Jeune de Engelandganger over aan E.S. Chait, een houthandelaar uit Rotterdam die hem via Mons naar Valenciennes begeleidde. Via Parijs en Toulouse bereikte Van Heuven Goedhart de Pyreneeën die hij te voet overstak. Na 55 dagen zat de tocht erop en bereikte hij Londen. Op 12 juli 1944 benoemde koningin Wilhelmina hem tot minister van Justitie in het kabinet Gerbrandy, een post die hij tot 23 februari 1945 bekleedde.³⁰

De achtergebleven redactieleden trokken lering uit de arrestatiegolven en voerden een reorganisatie door. Gedurende de rest

van 1944 bleef de Parool-organisatie van nieuwe ernstige tegenslagen verschoond. De krant schonk steeds meer aandacht aan naoorlogse vraagstukken zonder overigens als spreekbuis van de S.D.A.P. op te treden; daarvoor hechtte de redactie teveel aan haar onafhankelijkheid. De oplage steeg tot 60.000 exemplaren. Het blad werd voortaan op meerdere plaatsen gedrukt. De distributie geschiedde via het goederenvervoer per spoor, door binnenvaartschippers en vrachtrijders. Vanaf begin september 1944 verscheen in Amsterdam iedere dag een gestencild nieuwsbulletin, een initiatief van de Parool-redactie dat navolging kreeg in veel andere steden. De oplage van deze bulletins bereikte weldra de honderdduizend. Op 25 september verscheen in het kort daarvoor bevrijde Maastricht het eerste, in vrijheid gedrukte exemplaar van "Het Parool". De bevrijding van het westen liet nog ruim een half jaar op zich wachten. Hoewel het niet lukte nogmaals diepe bressen in de organisatie te slaan, boekte de Sipo toch nog enig resultaat. In maart 1945 arresteerde zij zonder te weten om wie het ging redacteur De Groot en de Amsterdamse hoofdverspreider H. Schippers. Enkele dagen later werden de twee met tientallen anderen als represaille voor de aanslag op Rauter gefusilleerd.³¹

II.3.1. Het Parool: Limburg

Niet Vorrink, maar J.H. Scheps bracht in verband met het opzetten van een verspreidingsorganisatie voor "Het Parool" een bezoek aan Limburg. Hij zocht de vooraanstaande Limburgse S.D.A.P.-er J.H. de Wever in Heerlen op die hem introduceerde bij partijgenoten als H. van der Ploeg in Heerlen en J.S.H. Lokerman in Maastricht. In hoofdstuk VI, paragraaf VIII.4. en paragraaf VIII.5.1. vermeldden we reeds dat Scheps deze contacten tevens benutte om geestverwanten en belangstellenden op te roepen zich weerbaar op te stellen tegen het nazi-regime. Omdat de sociaal-democraten in Zuid-Limburg over de meeste aanhang beschikten, beperkte de verspreiding van de krant zich aanvankelijk voornamelijk tot dit deel van de provincie. Als vaste verbindingsman van De Wever trad de Amsterdamse hoofdverspreider J.C. Melkman op. Aan deze samenwerking kwam op 1 februari 1942 een einde door de aanhouding van Melkman. Hij werd op 12 februari 1943 te Soesterberg gefusilleerd. Onder zijn opvolger J. Stallinga werd het distributiecentrum verplaatst naar de woning

van Van der Ploeg en het magazijn "Utrecht" in Heerlen. Tevens reorganiseerde Van der Ploeg de verspreiding in Limburg. In de zomer van 1942 verbleef hij vier maanden in het gijzelaarskamp te Haaren, waar hij een ongeneeslijke longziekte opliep (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.5.1.). Niettemin zette hij zijn werkzaamheden voor de krant tot zijn overlijden in april 1944 voort. Naast de verspreiding van "Het Parool" hield Van der Ploeg zich bezig met het verzamelen van inlichtingen, die onder anderen afkomstig waren van C.M.J.A.F. Nicolas en A. Paulen. Hij gaf die via Stallinga door aan de Parool-leiding in Amsterdam. In oktober 1943 nam mejuffrouw N. Meyeringh de verbinding met Van der Ploeg van Stallinga over. Voortaan bezorgde zij de circa 1100 voor Zuid-Limburg bestemde exemplaren. Dit cijfer deelde zij althans na haar aanhouding aan haar Duitse ondervragers mee, wellicht lag het hoger. Op 20 december 1943 vielen Stallinga en enkele andere leiders van het distributieapparaat door een ongelukkig toeval in Duitse handen. Doordat Stallinga doorsloeg, kon de Sipo in februari en maart 1944 tweeënveertig Parool-medewerkers, onder wie N. Meyeringh, oppakken. Op voorwaarde dat hij de Sipo inlichtingen zou blijven verstrekken kwam Stallinga in mei 1944 vrij. Hij vertrok naar vrienden in Heerlen, maar onthield zich van elke activiteit, zodat de Parool-organisatie verder geen schade meer van hem ondervond.³²

Voor zover bekend namen in Heerlen en omgeving tussen de tien en twintig personen deel aan de verspreiding van "Het Parool". Het betrof naast De Wever en Van der Ploeg leden van de familie Rooyackers, P.L. Hellebrekers, J. Lintzen, A. Paulen, J.H. de Koning, J.G. de Groot, G.H. Bensen, Th.G.W.B.M. Crijns, H. van Hoorn en J.H. Lubben. Verspreider P.M.A. Geene maakte in de winter van 1942-1943 uitreksels van "Het Parool" die hij stencilde en verspreidde.³³ Tevens leverde hij met W.A. Rooyackers exemplaren aan H.L.C. Geene, de vaste Parool-verspreider in Sittard. Diens plaatsgenoot M.P.J.M. Corbeij was er eveneens bij betrokken. Hij gaf de hem ter hand gestelde exemplaren ter verspreiding aan plaatselijke illegale werkers als F.A.A. van Maanen.³⁴ Langs welke weg Corbeij het blad ontving staat niet vast. J.S.H. Lokerman, J.L. Meyers en J. Bernards, die in een latere fase het weekbericht van "Het Parool" stencilde, vormden de oorspronkelijke verspreidingskern in Maastricht. Lokerman schakelde daarnaast politieke geestverwanten in. In 1943 onder-

ging de plaatselijke organisatie een aanzienlijke uitbreiding. Jongeren als W. Lak, H.J. Heijboer, A.A.R. König, L. Vermeulen, Th.M.B. van Marle, F.B. Bouwens, J. Braun, P.H. Willems, M.J.A. Wolfs en mejuffrouw A. Musters kwamen de gelederen versterken. De eerstgenoemde vier namen weldra het heft in handen. Vermeulen ontving sedert eind 1943 pakketten via Van Gend en Loos. J. Hoogenbosch nam de verspreiding in Meerssen voor zijn rekening. Vanaf januari 1944 verspreidde Heijboer de krant in heel Zuid-Limburg. De distributie geschiedde in overleg met verspreider B.J. Kam in Helmond, die in het najaar van 1944 hoofdredacteur werd van "Het Parool" in bevrijd Zuid-Nederland, en H. Schippers in Amsterdam, het nieuwe hoofd van de expeditie van Het Parool, bij wie Heijboer exemplaren ophaalde. Vermoedelijk was het aan de nieuwkomers te danken dat het blad in 1944 ook in Maastricht gedrukt kon worden. Heijboer was daar niet bij betrokken. Als gevolg van het doorslaan van Stallinga verrichtte de Sipo-Maastricht in februari 1944 huiszoeking in de woning van zijn ouders, maar vond niets belastends. Heijboer zelf was kort tevoren gewaarschuwd. Hij dook onder bij collega-verspreiders en week tenslotte met hulp van de Eijdsense passeursgroep van P.W.A. Landman uit naar Luik. Daar zette hij, voorzien van Belgische identiteitspapieren en onder een ander naam, zijn illegale activiteit als begeleider van geallieerde vliegeniers naar Frankrijk voort tot zijn aanhouding in het voorjaar van 1944. Zijn verzetswerk kwam niet aan het licht, zodat hij uitsluitend beschuldigd werd van onderduiken. Begin 1945 slaagde hij erin uit het Ruhrgebied te ontsnappen. Op 15 augustus 1944 nam de Sipo Van Marle in de woning van König in hechtenis. De verspreider kwam in Keulen terecht, waar hij als gevolg van een zeer slechte behandeling vlektyphus opliep. Tot de bevrijding bleef hij in hechtenis. Hij herstelde nimmer van de gevolgen van de ontberingen en zijn in gevangenschap opgelopen ziekte.³⁵

Over de verspreiding van "Het Parool" in Noord- en Midden-Limburg staan ons slechts summiere gegevens ter beschikking. Vaststaat dat de woning van D.P. Roosenburg in het Brabantse Nuenen als centraal distributieadres voor Zuid-Nederland fungeerde.³⁶ Wellicht bereikte de krant via hem het noorden en midden van de provincie. G.A. Leenders, verspreider in Venlo, kreeg geringe aantallen per post toegezonden door A.C. Heymans, onderverspreider in Eindhoven.³⁷ P.A. Meerburg nam

exemplaren mee uit Amsterdam op zijn reizen naar Noord-Limburg. Wellicht verzorgde de L.O. de verspreiding. Uit een naorlogs verslag bleek dat in het L.O.-district Venray bijvoorbeeld van elke editie circa 400 exemplaren werden verspreid.³⁸ In Roermond bekommerde de advocaat mr. Th.W.L. Peters zich om de verspreiding. Kennelijk was zijn betrokkenheid bij de krant groot, want in de zomer van 1944 nam hij de verdediging van twee Parool-medewerkers tijdens het zogeheten tweede Paroolproces, het eerste vond plaats in december 1942, op zich. De twee werden vrijgesproken.³⁹

Hoe reageerden de katholieke Limburgers op het socialistisch georiënteerde Parool? Er zijn ons geen gegevens bekend waaruit blijkt dat de geestelijkheid of vertegenwoordigers uit het (voormalige) katholiek-maatschappelijk organisatieleven de inhoud van het blad bekritiseerden of waarschuwden er kennis van te nemen. Men las de gehele clandestiene pers, zelfs de communistische, met gretigheid. De nieuwshonger was nauwelijks te stillen en berichten uit ongcensureerde bron waren uiteraard het meest aantrekkelijk. De Engelandganger J.F.M.H. Goossens rapporteerde bijvoorbeeld op 30 oktober 1943 dat de belangstelling voor "Het Parool" in Limburg zeer groot was.⁴⁰ Er waren ook andere geluiden te horen. Op 12 mei 1944 schreef pater L.A. Bleijs in zijn rapport aan de regering in Londen dat het in Nederland en met name door de grote massa van de illegale werkers werd betreurd dat de illegale pers zich had ontwikkeld tot een geheime propagandapers van verschillende politieke groepen.⁴¹ Welke bladen hij bedoelde bleef onduidelijk. Ook op "Het Parool" kon deze beschuldiging van toepassing zijn. De krant had immers van begin af aan geen twijfel laten bestaan over haar politieke gezindheid. Een ander kritisch geluid viel te beluisteren bij L.F.J.H. Frantzen uit Horn die op 12 maart 1942 in zijn dagboek schreef: "Dezer dagen vielen me enkele afleveringen van "Het Parool" in handen, een zeer interessant blaadje, dat ik nog nooit gezien heb. Onder de opstellers zijn naar mijn mening vooraanstaande mannen der vroegere politieke partijen, gezien een ongemotiveerd hatelijke zinsnede aan het adres van de Unie (waarin Frantzen een regionale functie had bekleed, auteur). Enfin, het driemanschap kan een stootje van die zijde best verdragen, beter dan de voormalige politieke leiders na de oorlog..... als ze lust zouden hebben hun vroegere spel te hervatten".⁴² Met deze laatste zinsne-

de nam Frantzen in wezen hetzelfde standpunt in als de toenmalige Parool-redactie.

II.4. Trouw: Landelijk

Zoals reeds vermeld in paragraaf II.1., ontstond in de loop van 1942 een conflict in de leiding van "Vrij Nederland" tussen H.M. van Randwijk enerzijds en mejuffrouw dr. G.H.J. van der Molen en W.P. Speelman anderzijds. Beide laatstgenoemden keerden V.N. de rug toe. Met een aantal oud-A.R.-leden, die zich niet langer in het van oorsprong protestants-christelijke V.N. konden herkennen, begonnen ze met de uitgave van een nieuwe illegale krant op christelijke grondslag. Het eerste nummer, "Oranje-Bode" geheten, verscheen in een oplage van achtduizend stuks op 19 januari 1943 ter gelegenheid van de geboorte van prinses Margriet. H. Veldhuis uit Meppel had het blad gedrukt. Op grond van een vooraf gemaakte afspraak werd de naam bij het tweede nummer gewijzigd in "Trouw". De redactie stond onder leiding van dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot, mejuffrouw dr. G.H.J. van der Molen en de journalist E. van Ruller. Het blad, dat evenals "Vrij Nederland", "Het Parool" en "Je Maintiendrai" (zie paragraaf II.5.) een hoog peil bereikte, verwierf zich een vooraanstaande positie.

Uiteraard was Speelman voorstander van een scheiding tussen de redactie en het verspreidingsapparaat. Zogeheten landelijke weekends fungeerden als bindende factor tussen deze twee Trouw peilers. Het bleek een gouden greep. Op deze bijeenkomsten groeide een band van persoonlijke vriendschap en geloofsgemeenschap die de interne cohesie vergrootte. Meningsverschillen werden op deze wijze overwonnen en de aanwezigen putten uit deze samenkomsten telkens weer moed en inspiratie. Door de strikte scheiding stond de top van het verspreidingsapparaat voor de taak bij de distributie de principes die de Trouw-groep in de illegaliteit hadden gedreven te verduidelijken. Naast inspiratie hadden zij daarom behoefte aan voorlichting. Hieraan alsook aan technische aangelegenheden en de inhoud van de krant werd tijdens de weekends ruim aandacht besteed. Kortom zowel de psychologische waarde als het praktische nut van de samenkom-

sten waren groot. In een later stadium namen ook lagere echelons van het verspreidingsapparaat eraan deel.

Speelman wilde zijn van V.N. overgenomen verspreidingsapparaat decentraliseren. Daarom ging men op zoek naar méér drukkers en werd de technische kant van het werk per provincie georganiseerd. Uiteindelijk bereikte het een à twee keer per maand verschijnende "Trouw" een oplage van 145.000 exemplaren, de hoogste van alle illegale bladen. Het papier was onder meer afkomstig van papierfabrikant Van Gelder en naderhand ook van het Rijksbureau voor Papier. De kosten werden voornamelijk gedekt door vrijwillige bijdragen.⁴³ Vanwege de nauwe banden met de L.O.-L.K.P. en de Limburgse hulporganisaties voor geallieerde vluchtelingen ontwikkelde "Trouw" zich tot de meest verspreide en daardoor meest gelezen illegale krant in Limburg. Ondanks de gereformeerde achtergrond, die doorklonk in de inhoud, was het blad er uitermate populair, zelfs bij de katholieke geestelijkheid.

Niettegenstaande de ver doorgevoerde decentralisatie ondervond de Trouw-organisatie tegenslag. In september 1943 arresteerde E.F.A. Gottschalk, een medewerker van de Sipo-Den Bosch, op het station van Utrecht de Trouw-vertegenwoordiger van de provincie Zeeland, die op weg was naar een landelijk weekend in het Zuidlimburgse Geulle. De arrestant wist slechts dat hij afgehaald zou worden op het station te Sittard. Uit een op hem aangetroffen briefje met "dinsdag W.C.-C.S. Utrecht" maakte Gottschalk op dat (de toiletten van?) het Utrechts station kennelijk een ontmoetingsplaats was. Hij gaf zijn medewerkers opdracht daar te posten. Met succes, want drie provinciale hoofdverspreiders, C. Streef, A. Speelman en E. Speelman, konden na een schietpartij worden ingerekend.⁴⁴ Hoewel A. Speelman en Streef kort na hun aanhouding ontsnapten - een knokploeg bevrijdde de zwaargewonde Streef uit het ziekenhuis van Den Bosch - zette Gottschalk door en slaagde erin nog meer Trouw-medewerkers op te pakken. Aldus kwam hij gaandeweg de hele organisatie op het spoor. De arrestantenlijst groeide. Op 23 december 1943 kon de Amsterdamse verspreidingsgroep worden opgerold. Alle arrestanten, ruim veertig, werden overgebracht naar Haaren. Tot zijn ergernis lukte het Gottschalk niet het blad het zwijgen op te leggen. Integendeel, "Trouw" bleef, zelfs in een steeds grotere oplage, verschijnen. In juni 1944 liet hij een arrestant vrij met de opdracht W.P. Speel-

man op te zoeken en hem een ultimatum te overhandigen. Speelman moest een brief ondertekenen waarin hij verklaarde te zullen stoppen met het drukken en verspreiden van "Trouw". Deed hij dat niet, dan zouden de gevangenen in Haaren ter dood worden gebracht. Het ultimatum liep op 9 augustus 's morgens om 10 uur af. Hoewel de officiële dagbladen al op de ochtend van 9 augustus meldden dat de 23 doodvonnissen waren voltrokken, gebeurde dat in werkelijkheid pas op de avonden van 9 en 10 augustus.⁴⁵

Mejuffrouw M. Bruynen, geruime tijd hoofdverspreidster van "Trouw" in Limburg en verloofd met een van de arrestanten in Haaren, nam deel aan het Trouw-beraad waar een beslissing moest worden genomen: "Augustus 1944: een grote groep van Trouw is overgebracht van Haaren naar Vught. Groot rumoer, een van de gevangenen is vrijgelaten, zogenaamd ontsnapt. Wij meden hem, vonden het verdacht. Hij bracht een ultimatum mee. Wim Speelman moest tekenen dat hij de druk en verspreiding van Trouw zou laten stoppen. Ik kan me de vergadering in Amsterdam nog heel goed herinneren: een nachtmerrie. Ik moet zeggen dat de redactie het volkomen aan ons overliet. Uiteindelijk is er unaniem besloten niet te tekenen. Wij hadden altijd gepreekt niet te wijken voor terreur; nu wij er zelf voor stonden konden wij niet anders. De volgende morgen ging ik met tante Lien (mejuffrouw G.H.J. van der Molen, auteur) naar onze advocaat, De Pont, die ik ook ingeschakeld had voor Jan (J.W.H. Penning, een der gefusilleerden, verloofd met mejuffrouw Bruynen, auteur) en Joop (J. Spits, hoofdverspreider in de provincie Utrecht, eveneens gefusilleerd, auteur). Hij gaf me het persbericht met de lijst van gefusilleerden. Ze waren al gefusilleerd vóór het ultimatum afgelopen was. Dat staat nergens vermeld".⁴⁶

Door de arrestaties waren W.P. Speelman c.s. genoodzaakt wijzigingen aan te brengen in het verspreidingsapparaat. In vrijwel alle provincies moesten nieuwe hoofdverspreiders worden aangesteld. Op voorstel van Speelman werd bovendien een landelijke koeriersdienst ingesteld. Vanaf september 1944 gaf de leiding van "Trouw" dagelijks een nieuwsbulletin uit, waarvan de totale oplage weldra 350.000 exemplaren bedroeg. Tot vlak voor de bevrijding moest de organisatie verliezen blijven incasseren. Op 27 januari 1945 viel dominee H.R. de Jong uit Venlo, die in 1944 naar Amsterdam was gekomen en een belangrijke rol in de plaatselijke verspreidingsorganisatie speelde, in Duitse handen. Hij

werd op 12 februari in Haaren geëxecuteerd. Ook W.P. Speelman ontkwam niet aan arrestatie. Hij verscheen op 17 februari met negen anderen voor een executiepeloton. In totaal lieten ongeveer 120 medewerkers van "Trouw" het leven.⁴⁷

II.4.1. Trouw: Limburg

Zoals in paragraaf II.1.1. is vermeld, werd de verspreiding van "Vrij Nederland" in Limburg grotendeels georganiseerd door de oud-Maastrichtenaar J.C. Pellicaan en A.H. van Mansum. Na de breuk met W.P. Speelman c.s. bleven zij de krant trouw, zodat wat de distributie van V.N. in deze provincie betrof alles bij het oude bleef. Twee medewerkers van Speelman, A. Speelman en C.A. van der Hooft, hielden zich, voordat de wegen zich scheidden, eveneens met de verspreiding van V.N. in het zuiden en oosten van het land bezig. Vermoedelijk bezocht Van der Hooft toen al af en toe Limburg en beschikte hij op zijn minst over twee verspreiders in Heerlen, P. Janssen en H. Reevers, een jeugdvriend van Van der Hooft. Vaststaat dat Janssen na de breuk met V.N. de distributie van "Trouw" in Zuid-Limburg op zich nam.⁴⁸ Niet Van der Hooft, maar mejuffrouw M. Bruynen uit De Bilt werd de vaste contactpersoon van de Trouw-groep met Limburg. Van der Hooft had haar in de nazomer van 1942 via haar zwager ontmoet en gevraagd deel te nemen aan de verspreiding van V.N. Over het begin van haar illegale loopbaan schreef ze: "Cor (Van der Hooft, auteur) gaf mij les hoe een goede verspreider moest werken (...). Niet zoals ik dacht zomaar kranten in brievenbussen gooien, maar onderverspreiders zoeken en zo je aantal uitbreiden".⁴⁹ En over de breuk met V.N.: "Waarschijnlijk eind 1942 of begin 1943 kwam Cor uitleggen dat er problemen waren. De redactie en leiding van de verspreiders waren het oneens over de organisatie van de verspreiding; vanuit de redactie zou een lijst met namen gevraagd zijn om inzicht te krijgen hoe de verspreiding van Vrij Nederland plaatsvond en dat was geweigerd. Er waren ook nog meningsverschillen over de artikelen, maar volgens Cor was dat van minder belang. De breuk was er helaas. Vanuit de periferie kon je gelijk of ongelijk niet beoordelen. Met gemengde gevoelens bleef ik werken voor de groep waartoe ik behoorde volgens mijn gevoel, want de contacten waren heel intens in oorlogstijd. Op deze manier ging het grootste gedeelte

van de landelijke verspreiding van Vrij Nederland over naar Trouw".⁵⁰

Begin 1943 bezocht Van der Hooft mejuffrouw Bruynen. Zij had haar studie aan de universiteit van Utrecht in verband met de loyaliteitsverklaring inmiddels afgebroken. Hij gaf haar en een kort tevoren bij haar ingetrokken vriendin uit Leiden, P. Spits, in overweging zich volledig te gaan inzetten voor "Trouw". "Cor stelde voor dat Nel (P. Spits, auteur) en ik ook een zwervend bestaan gingen leiden, net als hij, werkend voor Trouw, nu studeren toch onmogelijk was en thuis blijven een gevaar inhield opgepakt te worden".⁵¹

Aanvankelijk was de Achterhoek, waar Van der Hooft hen op verschillende adressen introduceerde, het werkterrein van de twee vriendinnen. "Heel kort, hooguit een of twee weken bleven we in de Achterhoek toen Cor na een weekend-vergadering met de redactie terugkwam en ons meenam naar Limburg, wat onze definitieve bestemming werd. Hij maakte ons wegwijs en bleef onze contactman (...). Het begin was moeilijk. Wij fietsten met ons drieën door Limburg. Het grote probleem was het slapen. Cor zei, altijd optimist, oh, daar kunnen we wel slapen, maar drie was veel en meisjes waren toch een groter probleem voor het gastgezin dan mannen. Na een paar moeilijke weken liep dat beter, bovendien waren we toen meestal samen. Cor was in andere oorden (...). Ons huiselijkste adres om bij te komen was het gezin van Anna en Henk Reevers in Heerlen (...). Hun vriendschap en gastvrijheid was heel bijzonder (...). De grote verspreider in mijn tijd van Heerlen en omgeving was Pierre Janssen (...). In die tijd ontmoette ik ook een katholieke pater in Heerlen via Pierre, dacht ik, de dikke pater noemdem we hem (mogelijk pater Beatus van Beckhoven, auteur). Ik zie hem nog zijn bundeltje kranten achter in zijn hals in zijn pij stoppen".⁵²

Al spoedig werd "Trouw" op grote schaal in Zuid-Limburg en korte tijd later ook in de rest van de provincie verspreid. De woning van C.H.J. Putters in Heerlen werd het nieuwe centrale Trouw-adres en de woning van M.J.H. Edelhausen deed dienst als afhaaladres. Naast acht vaste verspreiders namen ook L.O.-ers, K.P.-ers, hulpverleners aan joden zoals dominee G.J. Pontier en helpers van geallieerde vluchtelingen aan de distributie in de regio Heerlen deel. De situatie in de rest van de provincie week nauwelijks af van de Heerlense. In Maastricht trad L.M.G. Ubachs op

als hoofdverspreider. Medewerkers van de plaatselijke L.O. haalden de kranten op bij P. Janssen in Heerlen. Sinds mei 1943 gaf mejuffrouw E. Urlings leiding aan de distributie in de regio Vaals. Ze werd bijgestaan door zeven verspreiders. Aanvankelijk bezorgde E. Bakker, hoofdverspreider voor Sittard en Zuid-Limburg, haar 200 exemplaren. Kapelaan W.P. Wermeling uit Vaals had die verbinding tot stand gebracht. Weldra ontving ze 2.000 tot 3.000 exemplaren per maand. Als Bakker of zijn opvolger Th.J.M.A. Hennekens verhinderd waren, ontving ze de kranten van Hennekens' koerierster mejuffrouw M.E. Busch. In een latere fase haalde ze de kranten ook zelf op in Maastricht, een steenfabriek in Echt of in het Twentse Markelo. Tot haar vertrek naar Bommel in mei 1944 bleef ze voor "Trouw" werken. Nadien namen familieleden het werk over. De verspreiding in Beek stond tot april 1944, toen W. Mulder het werk overnam, onder leiding van R.M.A.H., Th.J.M.A en E. Hennekens. Ze kregen onder anderen steun van M.A. de Dreu en K. Koers uit Geulle. Tot de jaarwisseling van 1943-1944, toen Th. Hennekens de verspreiding in Zuid-Limburg op zich nam, bracht Bakker de kranten.

Koers verleende evenals Bakker en mejuffrouw Bruynen hulp aan geallieerde vliegeniers (zie hoofdstuk IV, paragraaf VIII). Dank zij de hieruit ontstane verbindingen met Belgische illegale werkers kon "Trouw" ook in de Belgische grensstreek verspreid worden. J.A.F. Kortleven en J. Houben uit Uikhoven, bijgestaan door vijf Belgische verspreiders, speelden hierbij een centrale rol. Zij leverden op hun beurt Belgische illegale bladen aan Bakker en Koers die aan de leiding van "Trouw" werden doorgegeven. Na verloop van tijd nam Koers de verspreiding van de krant in de dorpen van westelijk Zuid-Limburg voor zijn rekening. Zelfs in de kleinste dorpen en gehuchten beschikte het blad over verspreiders. Terwinselen, Mechelen en Eys-Wittem telden er bijvoorbeeld elk twee; Heer, Wahlwiller, Schinnen, Simpelveld, Gulpen en Borgharen, waar burgemeester mr. E.H.A.M. Meijer, een neef van Nationaal-Front-leider Arnold Meijer, verantwoordelijk was voor de verspreiding, elk één.⁵³

Over haar ervaringen in Zuid-Limburg schreef mevrouw Ten Bruggencate-Bruynen: "Wij waren veel in Beek bij make Hennekens, moeder van René en tante van Theo. In Vaals een meisje, Els (Urlings, auteur). Heel goed herinner ik me een klein huisje in Heer waar een oud-koloniaal woonde die ons altijd met veel

enthousiasme verwelkomde. In Gulpen bij een weduwe met de boomgaard was het goed pruimen en vlaai eten. Dan was er daar in de buurt ook een molenaar met een dochter waar wij altijd konden eten”.⁵⁴

De verspreidingsorganisatie in Zuid-Limburg, die door Van der Hoof, mejuffrouw Bruynen en mejuffrouw Spits was opgebouwd, werd geperfectioneerd door de al eerder genoemde E. Bakker. Mevrouw Ten Bruggencate-Bruynen schreef hierover: “Nel is na een paar maanden weer teruggegaan naar De Bilt, naar mijn ouders, vooral op verzoek van haar broer Joop. Hij studeerde indertijd als indoloog en had via mijn ouders een kamer gevonden in De Bilt en werkte ook voor Trouw. Hij maakte zich grote zorgen over Nel; vond haar erg nerveus. Hij heeft haar kunnen overtuigen met het oog op haar ouders, die beide in Japanse gevangenschap verbleven. Een in de vuurlinie was genoeg. Nel is gezwicht. Ik heb haar erg gemist, maar het was zo inderdaad beter. Cor zocht een nieuwe maat voor me en dat werd Nico”.⁵⁵ Nico was de schuilnaam van E. Bakker, een beroepsmilitair uit Drenthe, die in mei 1941 was aangesteld als grensbeambte in Beek. In het voorjaar van 1943 dook hij onder. Mevrouw Ten Bruggencate-Bruynen: “(...) In mijn tijd was hij al zwerfende in het zuiden van Limburg. Wij organiseerden samen het ophalen. Ik dacht dat Cor er ook meestal bij was. De verspreiding in Limburg verdeelden we: Nico deed het zuiden en ik het noorden, al hielden we ons niet aan strakke grenzen”. Bakker trok in bij het echtpaar Koers.⁵⁶

Mejuffrouw Bruynen verlegde haar werkterrein dus naar het midden en noorden van de provincie. Het favoriete contactadres van Bakker was mevrouw E. Koning-Hoogenbergh in Echt. Naast J.H.M. Urlings die het blad per auto vervoerde en verspreidde, telde Echt twee vaste verspreiders. In vrijwel alle kleine en grotere plaatsen in Midden-Limburg beschikte “Trouw” over een of meer verspreiders. Veelal waren dat L.O.-ers of helpers van geallieerde vluchtelingen. Roermond ontwikkelde zich dank zij het echtpaar Bronckhorst tot een distributiecentrum. Het echtpaar slaagde er in de zomer van 1943 in - eerdere pogingen elders in de provincie hadden telkens weer schipbreuk geleden, zodat de krant onder meer uit Apeldoorn, Markelo en Eibergen moest worden aangevoerd - de broers M.H. en H.J. Pollaert en J. Pollaert-van Riel over te halen het blad te drukken.

Aan dit werk namen naast Bakker en mejuffrouw Bruynen ook Van der Hooft, A. Speelman en de vaste Trouw-drukker H. Veldhuis uit Meppel deel. Tijdens hun verblijf in Roermond overnachtten ze bij Bronckhorst. Vijf leden van de zogeheten "loodploeg" brachten het zetsel, dat gemiddeld tussen de 200 en 300 kilo woog, tegen het weekend naar Roermond. De loodploeg, bij het werk betrokken door J. Spits, bestond uit acht in kracht-sport geoefende Indische studenten uit Leiden, die onafgebroken met de zetsels heen en weer zeulden. Het papier werd in een vrachtauto of per koerier aangevoerd. Op zaterdagmiddag brachten de medewerkers het zetsel in gereedheid en om tien uur 's avonds begon het drukken. De Roermondse oplage bedroeg tienduizend exemplaren. Op zondagmiddag werden de kranten in pakketten van 500 stuks verpakt en naar Bronckhorst gebracht. Vandaar werden ze over de provincie verdeeld. Mejuffrouw Bruynen, P.A. Alers, C.J. Dekker, H. Zormar en anderen belastten zich met de plaatselijke en regionale distributie. Na de arrestatie van het echtpaar Bronckhorst op 9 mei 1944 en H.J. Pollaert precies een maand later kon "Trouw" niet meer in Roermond gedrukt worden en moest de krant weer van buiten de provincie worden aangevoerd. Voortaan bedroeg het voor Limburg bestemde aantal kranten net als vóór de zomer van 1943 vijfduizend exemplaren. Roermond bleef wel het centrale distributiepunt voor Noord- en Midden-Limburg.⁵⁷

In het noorden van de provincie verliep de verspreiding grotendeels via de L.O. In Venlo namen er onder anderen dominee H.R. de Jong, zijn buurman W.H. Berbers, leden van de familie Coehorst en W. van Boekhold aan deel. J.G. van de Ven trad op als hoofdverspreider in Sevenum en kapelaan P.R.E.J. Miedema in Gennep.⁵⁸ Mevrouw Ten Bruggencate-Bruynen schreef over haar ervaringen in Gennep: "(...) een jonge kapelaan (Miedema, auteur), groot muzikliefhebber. Hij had een prachtige vleugel. Ik heb er Cor de Groot ontmoet (een componist en pianist, auteur), die er toen ondergedoken was. "Jullie schrijven heel lelijk over ons", zei hij, "net of wij misdadigers zijn". Hij doelde op de leden van de Kultuurkamer. Zulke discussies waren heel moeilijk: in de praktijk dat principiële verzet verdedigen, wanneer je met de neus gedrukt wordt op de persoonlijke en gezinsproblemen. Toch behoorde het ook tot onze taak".⁵⁹

II.5.1. Je Maintiendrai: Limburg

De verspreiding van "Je Maintiendrai" in Limburg berustte voornamelijk bij voormalige Unie-leden en L.O.-ers. J. Teunissen, student in Wageningen, leidde met steun van zijn in Venray woonachtige vader de distributie in het noorden van de provincie. Tot de jaarwisseling van 1943-1944 haalde Teunissen jr. de kranten in Utrecht op. Nadien reisde hij naar Zwolle. Daar ontving hij J.M. in grotere aantallen. Vanaf oktober 1944 kreeg hij vanwege de distributieproblemen uitsluitend de kopij van een van de regionale edities. De inhoud werd overgetypt en in een oplage van 500 stuks gestencild. Of de originele editie Limburg nog bereikte is onzeker. Voorts verspreidde Teunissen sinds de zomer van 1943 het twee keer per week verschijnend blad "De Vrije Nieuwscentrale", in maart 1944 omgedoopt in "Vrije Omroep Dienst" (V.O.D.), een twee à drie keer per week uitkomend gestencild berichtenblad dat als een nevenuitgave van J.M. kan worden beschouwd.⁶²

In Roermond hielden onder anderen het echtpaar Bronckhorst, gemeente-archivaris M.K.J. Smeets en H.H. Baghus, eigenaar van een sportzaak aan de Steenweg, zich met de verspreiding bezig. Baghus speelde een gedeelte van de kranten door aan verspreiders in de Roerstreek zoals mejuffrouw H.M. Moors in Herkenbosch en L.J. Lucassen in Vlodrop.⁶³ Smeets - wellicht ook de anderen - ontving J.M. afwisselend per post en per trein van A.H. Simonis uit Sittard, een van de hoofdverspreiders in Limburg. Zowel Simonis als pater M.H. van Rooy uit Sittard en gemeente-ambtenaar Th.J.M. Gijsen schreven stukjes voor de krant. Gijsen leverde bijdragen onder het pseudoniem "Brassé". De verspreiding in Sittard en omgeving liep via de plaatselijke illegaliteit.⁶⁴

In en rond Brunssum was ir. F.C.M. Wijffels verantwoordelijk voor de distributie.⁶⁵ Vermoedelijk speelde hij evenals Simonis een centrale rol en schakelde hij overal in de provincie vrienden, kennissen en oud Unie-leden in. Wijffels had een vooraanstaande functie in de provinciale organisatie van de Nederlandsche Unie bekleed. De Maastrichtse gemeente-archivaris dr. A.H.M.C. Kessen stond aan het hoofd van de distributie in met name het oostelijk deel van Zuid-Limburg.⁶⁶ De familie Urlings in Vaals ontving via de Haagse advocaat mr. H. Aa exemplaren van de

krant.⁶⁷ Een ander deel bereikte Limburg per binnenvaartschip. De Maastrichtse L.O.-er J.A.J. Janssen haalde bijvoorbeeld pakketten op in de haven van Borgharen. Bij de verspreiding in en rond Maastricht waren naast L.O.-ers ook dr. J.G.H. Tans en de heer Krekelberg betrokken.⁶⁸ Het is niet bekend of zij de kranten van Janssen ontvingen.

“Je Maintiendrai” bereikte Limburg dus via uiteenlopende kanalen. Van een centraal geleide of onafhankelijke distributie was geen sprake. De bestaande verbindingen met de georganiseerde illegaliteit garandeerden een regelmatige verspreiding, die evenwel niet de intensiteit bereikte als die van “Vrij Nederland”, “Het Parool” en “Trouw”.

II.6. Ons Volk: Den Vaderlant Ghetrouwe

Twee studenten, W. Eggink uit Utrecht en G.H. Gelder uit Leiden, namen het initiatief tot de oprichting van “Ons Volk: Den Vaderlant Ghetrouwe”, kortweg “Ons Volk”. In de zomer van 1943 hadden zij deelgenomen aan een discussie tussen studenten en pas afgestudeerden over de wenselijkheid een nieuwe illegale krant uit te geven. De krant zou door een grote oplage en een populaire stijl de grote massa van het Nederlandse volk moeten bereiken. De discussie verzandde toen bleek dat men het niet eens kon worden over de grondslagen van het nieuwe blad. Eggink en Gelder besloten toen hun eigen weg te gaan. Hun voornaamste bezwaar tegen de andere illegale bladen was dat die het verzet onvoldoende stimuleerden en de verspreiding te zeer beperkt bleef tot bepaalde bevolkingsgroepen. Daarin moest de nieuwe krant verandering brengen. “Ons Volk” werd een uitgesproken verzetsblad met veel actuele foto's, inside-informatie uit overheidskringen, nationaal en internationaal nieuws en humor.

De eerste, in drie plaatsen gedrukte editie verscheen op 7 oktober 1943 in een oplage van 55.000 stuks. Door hun contact met het studentenverzet en door de hulp in te roepen van de verspreidersorganisatie van het blad “Verzet” lukte het Eggink en Gelder “Ons Volk” in grote delen van het land op ruime schaal te verspreiden. Daarbij werd voornamelijk gebruik gemaakt van koeriers en binnenvaartschippers. De maandelijks verschijnende krant - vanaf september 1944 kwam het blad twee keer per maand uit -

werd uitermate populair. De oplage steeg uiteindelijk met hulp van enkele nieuwe drukkers tot 120.000 stuks.

De verbinding met de Parool-groep via het blad "Verzet" werd de twee voormannen van "Ons Volk" noodlottig. Op 21 januari 1944 sloeg de Sipo in een gecoördineerde landelijke actie toe. Gelder kwam dezelfde dag in Den Haag om het leven. Eggink overleed in april 1945 in het tuchthuis te Hameln. Mr. D.C.B. Mesritz, oprichter van het aan "Ons Volk" gelieerde blad "De Toekomst" nam de leiding op zich, maar ook hij viel op 16 mei 1944 in Duitse handen. Hij overleed op 16 maart 1945 in het kamp Rathe-nau. Uit de kring van medewerkers rond de hiervoor genoemde drie ontstond een nieuwe kern die de uitgave tot mei 1945 voort-zette.⁶⁹

Een van de leiders van het landelijk studentenverzet, de Limbur-ger J.F.H.M. van Hövell van Wezeveld en Westerfliet, bracht F.J.K. Russel uit Tegelen in de zomer van 1943 in contact met de Utrechtse student F.H. Sobels, die in verbinding stond met de twee redacteuren van "Ons Volk". Hij verzocht Russel in het najaar de verspreiding in Noord-Limburg te organiseren. Russel ontving maandelijks tussen de vijfhonderd en duizend exemplaren. Bovendien bezorgde Sobels hem enige tijd exemplaren van twee aan "Ons Volk" gelieerde bladen, "De Toekomst" en "Het Vader-land". In "De Toekomst", dat afwisselend een of twee keer per twee maanden uitkwam en werd uitgegeven op initiatief van mr. D.C.B. Mesritz, verschenen voornamelijk artikelen over naoor-logse vraagstukken. "Het Vaderland", uitgegeven door de Haagse tak van "Ons Volk", richtte zich op een duidelijke doelgroep. Deze onregelmatig verschijnende krant beoogde een tegenwicht te bieden aan de nationaal-socialistische propaganda waaraan de Nederlandse arbeiders in Duitsland blootstonden. Russel gebruikte de kanalen van het Außenministerium, waar hij zelf voor werkte, om het blad over de grens te smokkelen en in Duitse grensplaatsen per post te laten verzenden naar via kerkelijke organisaties verkregen adressen. Bij de verspreiding in Noord-Limburg deed hij een beroep op zijn relaties in de L.O. De kranten haalde hij op bij mejuffrouw M. Noëll in Roermond - haar woning deed dienst als centraal afhaaladres - of het Roermondse N.S.-depôt. Klaarblijkelijk fungeerde Roermond als distributiecentrum voor Midden- en een deel van Noord-Limburg. Op 1 mei 1944 deed de

Sipo een inval in het bedrijf van Russels vader in Tegelen. Omdat zijn zoon onvindbaar was, nam men Russel sr. tien dagen in gijzeling. Vanwege dit voorval besloot Russel de verspreiding te staken.

Het voor Limburg bestemde deel van de kranten bedroeg maandelijks tussen de negen- en tienduizend stuks, verdeeld over kleine pakketten die in distributiecentra als Maastricht en Roermond werden afgeleverd. Aanvankelijk bracht Sobels een deel van de kranten met de trein naar het zuiden. Dat was niet van gevaar ontbloot. Door het gegoochel met koffers in de treinen raakte hij er in totaal zes kwijt. Ook werd hij wel eens voor kofferdief aangezien. Het liep echter steeds met een sisser af. Bij aankomst in bijvoorbeeld Maastricht nam een koerier de koffer van hem over. In de eerste maanden van 1944 kreeg Sobels op zijn reizen naar Limburg hulp van P.A.W. Laseur. Deze haakte alweer spoedig af, zodat Sobels op zoek ging naar een andere verzendmethode. In het vervolg verstuurde hij een deel per post naar de Roermondse vestiging van de beurtschippersfirma "Janssen Boten" die hij verzocht de pakketten tijdelijk op te slaan. Vervolgens reisde hij naar Roermond om ze op te halen.⁷⁰

J. Vaessen uit Berg aan de Maas verspreidde de krant in de Maasdorpen tussen Maasbracht en Geulle. J.H.M. Puts uit Maasbracht zond hem, met medewerking van een P.T.T.-beambte, elke maand vierhonderd exemplaren. Door de hulp aan onderduikers was Puts in het najaar van 1943 in contact gekomen met Sobels die hem sindsdien achthonderd exemplaren per post toezond, soms als drukwerk van de N.S.B. Bij de verspreiding maakte Puts gebruik van het door hem zelf opgebouwde deel van het distributienet van "Vrij Nederland". Voorts schakelde hij ir. E.H.G. Moors en F. Beek uit Maasniel in.⁷¹

Sinds eind 1943 bezorgden J. van Mansvelt en J.C. Woestenburg matrijzen van "Ons Volk" in Gennep, waar de krant op de drukpersen van H. Janssen werd gedrukt. Over de oplage staan ons geen gegevens ter beschikking, maar vaststaat dat de Gennepse editie door onder anderen A.J.H. Loeffen, kapelaan P.R.E.J. Miedema en talrijke L.O.-ers tot in de wijde omtrek werd verspreid. Een aanzienlijk deel werd in dienstenvelopen van overheidsinstanties verstuurd.⁷²

II.7. Christoffoor: voor God en Vaderland

In 1942 begon de gemeente-ambtenaar L.F.W. Jansen uit het Utrechtse IJsselstein met de uitgave van "Christoffoor", een klein plaatselijk verzetsblad. Door arrestaties en huiszoekingen viel zijn groepje begin 1943 uit elkaar. Medio 1943 kwam de rondzwervende Jansen in aanraking met mr. C.J.A.M. ten Hagen, drs. W. van Kempen en V.A.M. Beermann, allen uit Nijmegen, en via hen met drs. W.J. Schuijt uit Amsterdam. Gezamenlijk hervatten ze de uitgave van "Christoffoor", dat zich weldra ontwikkelde tot een opinieblad voor vooruitstrevende katholieke jongeren. Beermann haakte spoedig af, hij dook in september 1943 onder. "Christoffoor" bouwde voort op het gedachtengoed van de Nederlandsche Unie en streefde een doorbreking van het isolement van de Nederlandse katholieken en daarmee de afschaffing van het zuilensysteem na. Het blad wenste af te rekenen met verouderde politiek-maatschappelijke tegenstellingen en zag geen heil in de heroprichting van de R.K.S.P. na de oorlog. Daarnaast hekelde het blad de gevolgen van de bezetting en gaf richtlijnen hoe men zich te weer kon stellen tegen het nationaal-socialisme. Collectief geweldloos verzet was volgens het blad een geijkt middel. De Sipo reageerde jegens "Christoffoor" anders dan ten aanzien van de meeste andere landelijke verzetsbladen, namelijk opvallend gematigd. Omdat het de opbouw van het nationaal-socialisme in Nederland tegenwerkte, beschouwde men het blad echter wel als een verzetskrant. Volgens een rapport van de Duitse politieautoriteiten aan Berlijn was het blad pacifistisch en waarschuwde het bovendien tegen individuele verzetsacties. Omdat de door "Christoffoor" gevolgde lijn op hoofdpunten parallel liep met die van "Je Maintiendrai", kwam het in 1944 tot een samenwerking tussen de twee kranten.

De eerste editie van het vernieuwde blad verscheen in september 1943 in een gestencilde oplage van 25.000 stuks. Het blad kwam nu eens één keer in de twee maanden, dan weer één keer per maand uit. In oktober vond men een drukker in Groningen. Desondanks kostte het Jansen, die zich met de technisch-organisatorisch kant bezighield, veel moeite het blad gedrukt te krijgen. Pas in maart 1944 beschikte men over voldoende drukkers. Vanuit Amsterdam brachten koeriers het zetsel naar zes drukkerijen in den lande. De oplage bedroeg weldra weer 25.000 stuks, zelfs iets

meer. In september 1944 daalde de oplage tot 10.000, omdat de zuidelijke provincies als afzetgebied wegvielen. Tussen september en januari 1945 werd samen met "Je Maintiendrai" onder redactie van J. Tans te Maastricht een voor Zuid-Nederland bestemd berichtenblad uitgegeven in een oplage variërend van 3.000 tot 10.000 stuks.

Als gevolg van verraad van een Nijmeegse politie-inspecteur deed de Sipo op 11 augustus 1944 een inval bij Ten Hagen en Van Kempen. Ten Hagen was net bezig de pakketten met de nieuwste editie bestemd voor de onderverspreiders te adresseren. Een volledige adressenlijst viel in handen van de Sipo. Tussen de zeventig en tachtig personen werden gearresteerd. Enige van hen kwamen in gevangenschap om het leven. Van Kempen overleed ten gevolge van uitputting op 27 mei 1945 te Bergen-Belsen. Ten Hagen had geluk. Men wist hem vrij te kopen uit Vught. Op 11 september werd hij uit het kamp ontslagen. Hij verzorgde naderhand de legale editie van "Christofoor" in de bevrijde zuidelijke delen van het land, later ook in het oosten. In het nog bezette deel van Nederland stond drs. W.J. Schuijt sinds de arrestaties van 11 augustus aan het hoofd van "Christofoor".⁷³

Vanzelfsprekend beschikte de katholieke Christofoor-groep zowel op redactioneel als op technisch-organisatorisch gebied over uitstekende verbindingen met Limburg. De in Sevenum ondergedoken prof. dr. J.E. de Quay en F.C. Wijffels schreven artikelen voor het blad. Ook beschikte de krant over redactionele medewerkers in Zuid-Limburg (drs. H.H. Schure) en Midden-Limburg (H. Meijer). Voor Noord-Limburg achtte men dat kennelijk niet nodig. Vanwege de nauwe banden die L.O.-vertegenwoordigers als G.A. Smals en J. Hendriks met de Nijmeegse L.O. onderhielden bereikte de redactie voldoende informatie over dat deel van de provincie.⁷⁴

De 12.000 voor Limburg en vermoedelijk ook voor een deel van Gelderland en Noord-Brabant bestemde exemplaren werden sedert maart 1944 gedrukt in Swalmen. Deze verbinding was tot stand gekomen via de broers Joop en Jaap Ducrot uit Nijmegen. De twee waren via ir. W.J. Dewez in Roermond en door de hulp aan onderduikers - pater J.G. van Doormalen uit Nijmegen, die enige tijd in Maasbracht ondergedoken had gezeten, zorgde voor de introductie - in aanraking gekomen met J.H.M. Puts uit Maas-

bracht. Begin 1944 brachten ze hem een bezoek. Ze waren op zoek naar een drukker voor "Christofoor". Puts verwees hen naar ir. E.H.G. Moors en F. Beek in Maasniel. Laatstgenoemde kwam na enig zoeken bij de Swalmense Handelsdrukkerij van G.J.L. Suilen terecht. Suilen was bereid het blad voortaan op zijn persen te drukken. Daarbij kreeg hij steun van J. Spekking uit Lichtenvoorde. Naar aanleiding van de arrestaties in de Christofoorgelederen dook Suilen op 16 augustus 1944 onder. Daarmee kwam een einde aan de Swalmense "Christofoor"-editie.⁷⁵

Het verspreidingsapparaat functioneerde dank zij de medewerking van de Limburgse L.O. voortreffelijk. Als hoofdkoeriers traden J.A. Dijker, mejuffrouw P. Peters, L.F.W. Jansen en W. van Kempen op. G.A. Smals had de leiding over de verspreiding in Noord-Limburg; de familie Coehorst, bijgestaan door talrijke L.O.-ers, in de regio Venlo en W. Houwen in de omgeving van Helden en Sevenum. In Roermond en Weert namen L.O.-ers de verspreiding voor hun rekening, in Maasbracht en omgeving uiteraard J.H.M. Puts, in Sittard A.H. Simonis en in het zuiden van de provincie eveneens L.O.-ers.⁷⁶

II.8. Het Gastmaal: orgaan voor ondergedoken en gedeporteerde studenten

Over de ontstaansgeschiedenis van het blad "Het Gastmaal" bestaat enige verwarring. Uit de studie van L.E. Winkel over de Ondergrondse Pers komt naar voren dat het initiatief tot de uitgave zou zijn uitgegaan van Tilburgse studenten.⁷⁷ Volgens F.J.K. Russel uit Tegelen daarentegen stonden uitsluitend leden van het Venloos studentenclubje "Symposion" aan de wieg van "Het Gastmaal". Over de inhoud bestaan geen meningsverschillen. Er zijn namelijk een aantal nummers bewaard gebleven. Het blad beoogde het contact te onderhouden tussen de naar Duitsland gedeporteerde studenten en degenen die ondergedoken waren. Dat gebeurde onder meer aan de hand van opbeurende artikelen en negatieve beschouwingen over het nationaal-socialisme.

De redactie van "Het Gastmaal" zou hebben bestaan uit de studenten Russel, K.P.M. Ex, J. Peters en H.J.M. Seelen. Peters fungeerde min of meer als hoofdredacteur, omdat hij Nederlands studeerde. In juni 1943 verscheen de eerste editie. Russel ver-

zorgde het typewerk. In de woning van de Venlose kruidenier K. Tabbers werd het blad gestencild, de oplage is niet bekend. "Het Gastmaal" verscheen zes maal. J. Peters die als grensganger werkte zorgde voor de verzending. Hij deed de krant in Goch op de bus. In Noord-Limburg zorgden L.O.-ers als H.A. Janssen voor de verspreiding.⁷⁸ Of de krant ook in andere delen van de provincie werd verspreid is niet bekend.

II.9. De Geus (onder studenten)

"De Geus", evenals "Het Gastmaal" op studenten gericht, werd in oktober 1940 opgericht door de broers J. en H. Drion uit Leiden. Zij wilden de democratische waarden onder de Nederlandse studenten hooghouden en hun geestelijke weerbaarheid versterken. Zo hoopten ze de nazi-politiek te ondermijnen. In 1942 kwamen de broers in aanraking met het landelijk georganiseerd studentenverzet waardoor "De Geus" zich ontwikkelde tot een spreekbuis van alle studenten en uitgroeide tot een algemeen studentenstrijdblad. Vanaf het tijdstip dat de studentendeportaties begonnen werd het blad ook in Duitsland verspreid. Meestal kwam de krant elke maand in een telkens wisselende oplage uit, maar vanaf 1943 verscheen het blad onregelmatiger en minder frequent.

In de zomer van 1943 vroeg J.F.H.M. van Hövell van Wezeveld en Westerflier F.J.K. Russel de verspreiding van het blad in Limburg op zich te nemen. Voor de distributie van "De Geus", evenals van "Het Gastmaal", maakte Russel gebruik van L.O.-kanalen. Beide bladen werden door dezelfde personen verspreid.⁷⁹ K.P.M. Ex raakte er eveneens bij betrokken. Hij ontving pakketten op het station van Venlo van een hem onbekend persoon.⁸⁰ In Zuid-Limburg droegen enkele in Delft studerende Maastrichtenaars zorg voor de verspreiding.⁸¹

II.10. De Ploeg

De inhoud van het maandelijks verschijnend blad "De Ploeg", in juli 1943 door Groningse studenten opgericht, bestond voornamelijk uit beschouwingen over naoorlogse vraagstukken. Dank zij de

verbinding van J.R. van der Leeuw, een van de leiders van het verspreidingsapparaat, met "Ons Volk" kwamen medewerkers van "De Ploeg" in contact met personen in Maastricht en Roermond. Wie verantwoordelijk waren voor de verspreiding in deze en wellicht ook andere plaatsen in Limburg is niet bekend.⁸²

II.11. Op Wacht: voor God-Nederland-Oranje

Het blad "Op Wacht" werd sedert januari 1944 in Den Haag gestencild en beoogde de Nederlandse bevolking op christelijke grondslag voor te lichten en de financiële lasten van onderduikers en hun achtergebleven gezinnen te verlichten. Het twee keer per week en vanaf medio juli 1944 wekelijks verschijnende blad bevatte artikelen, nieuws en binnenlandse berichten en werd ook in Limburg verspreid.⁸³ Een niet bij naam bekende inwoner van Roermond kreeg vanuit Den Haag en Rotterdam het verzoek de distributie in Limburg te organiseren. In hoeverre hij daarin slaagde is niet bekend. Hij ontving telkens driehonderd tot vierhonderd exemplaren.⁸⁴ De Maastrichtenaar A. Creemers haalde regelmatig een onbekend aantal exemplaren op bij de heer Simonis in Den Haag. Met zijn plaatsgenoot K.A. Lindelauff verspreidde hij de kranten in Maastricht en omgeving.⁸⁵

III. Limburgse illegale pers

Tijdens de bezetting verschenen in Limburg tientallen regionale en plaatselijke verzetskrantjes met van de radio overgenomen nieuws. Een partijpolitieke strekking hadden deze blaadjes niet. Vooral in de tweede helft van 1944, toen de behoefte aan nieuws het grootst was en de toch al karige informatiestroom opdroogde, namen overal in de provincie personen het initiatief de plaatselijke bevolking van nieuws te voorzien. De meeste van die bladen hadden geen naam en de oplage was gering, zeker als ze met de hand geschreven waren. Sommige verschenen gedurende enkele maanden, andere slechts enkele weken. Het is zelfs bij benadering niet aan te geven hoeveel van dergelijke krantjes zijn verschenen. Het is daarom niet mogelijk een volledige inventarisatie te maken van de Limburgse illegale pers. Bovendien verscheen al vóór

1944 een onbekend aantal bladen waarvan de naam, herkomst, periode van verschijnen, inhoud en oplage niet meer te achterhalen is. Slechts in een enkel geval lukte dat en dan nog maar ten dele. G.H. Bensen werkte in de herfst van 1940 mee aan de vervaardiging en verspreiding van de "Mijn", een voor mijnbeambten en mijnwerkers bestemd verzetsperiodiek, dat op de vier Oranje Nassau-mijnen circuleerde.⁸⁶ Gereformeerden rond de Heerlense dominee G.J. Pontier gaven sedert 1942 een illegaal blad uit dat geen naam droeg.⁸⁷ L.J. de Graaf, eveneens uit Heerlen, stencilde enige tijd een blad met nieuwsberichten van de B.B.C. en Radio Oranje. Hij verspreidde het in de regio.⁸⁸ Twee gemeente-ambtenaren uit Ulestraten typten eveneens een blad. Het verscheen in een beperkte oplage vanaf 1943 tot aan de bevrijding.⁸⁹ F. Freilich, een bij A.H. van Mansum in Maastricht ondergedoken jood, gaf een naamloos krantje uit met samenvattingen van de uitzendingen van Radio Oranje.⁹⁰ F.J. Kroeze en P.W.A. Landman uit Eijsden maakten gebruik van dezelfde bron. Het gestencilde blaadje dat drie keer per week verscheen in een oplage van vijftig tot honderd exemplaren werd vermoedelijk vanaf 1943 in het uiterste zuiden van de provincie verspreid.⁹¹ In Maasbracht raakte J.H.M. Puts al vroeg in de oorlog betrokken bij een krantje dat uitsluitend van de radio overgenomen berichten bevatte. Een schrijfmachine en papier ontving hij van de gemeente-ambtenaar H. Creemers. Puts zorgde zelf voor de verspreiding in de omgeving.⁹² F. Beek en ir. E.H.G. Moors stencilden tussen 1943 en medio 1944 in de kelder van het P.L.E.M.-kantoor in Roermond een blaadje met berichten, overgenomen van radio Oranje. Het papier haalden ze op in het postkantoor van Roermond.⁹³ Van de persen van de drukkerij van A.G.J.H.M. Heijnen in Boxmeer rolde vanaf 1942 een illegaal streekblad dat door L.O.-ers in het district Vierlingsbeek - mogelijk ook daarbuiten - werd gedistribueerd. De zenuwarts W.J.F. Nuyens uit Boxmeer en G.A. Smals uit Vierlingsbeek leverden de kopij. Aanvankelijk bedroeg de oplage honderd, later vijfhonderd stuks.⁹⁴ Van sommige periodieken zijn de namen wèl bekend. De Maastrichtse gemeente-archivaris dr. A.H.M.C. Kessen en de eerste luitenant M.L.J.T. Immekeppel waren verantwoordelijk voor de gestencilde uitgave van "Vrijheid-Waarheid-Gerechtigheid", een krant die in 1941 in de Limburgse hoofdstad verscheen.⁹⁵ Omtrent inhoud, oplage, verspreiding en verschijningsduur en - frequentie

zijn geen nadere gegevens bekend. Vermoedelijk verscheen in Zuid-Limburg tussen maart en september 1944 "De Ondergrondse", een blad dat dagelijks uitkwam en met de hand was geschreven.⁹⁶ De heer Weeckers uit Venlo vervaardigde het "Venloos Mededelingenblad", waarvan ons nòch over de inhoud, nòch over de oplage en periode van verschijnen gegevens ter beschikking staan. L.O.-ers zoals J.M. Sieben hielpen bij de verspreiding.⁹⁷ In de volgende paragrafen worden verzetsbladen besproken die niet in de anonimiteit zijn verdwenen en die in andere hoofdstukken niet of zijdelings zijn genoemd. Wat betreft de communistische en links-socialistische bladen als "De Vonk", "Glück Auf!" en "De Waarheid" verwijzen we naar hoofdstuk VIII. Aan "De Oranjekoerier", een krant van de groep-Dresen, is in hoofdstuk II, paragraaf II.2. ruime aandacht besteed. Bij de behandeling van de Limburgse illegale pers zullen we zoveel mogelijk een chronologische volgorde aanhouden.

III.1. Oranje Post

Drie inwoners van Haelen, A.M.H. Mertens, M. Roumen en J.J.M.H. Schreurs, stencilden en tekenden in de zomer van 1940 pamfletten met kreten als "nieuwe orde, lege borden". Ze bevestigden die 's nachts op bomen, lantaarnpalen en aanplakborden. In september van dat jaar besloten ze een illegaal blad te gaan uitgeven. Ze noemden het "Oranje Post". Het aanvankelijk getypte en naderhand gestencilde blad verscheen een keer in de twee weken in een oplage van maximaal tweeduizend exemplaren. De inhoud bestond uit internationaal nieuws, overgenomen van de B.B.C., lokale en regionale berichten over onder meer het doen en laten van de bezetter en de N.S.B. en opbeurende artikelen. Mertens schreef en typte een groot deel van de copij. "Oranje Post" baarde van tijd tot tijd opzien in Midden-Limburg. De redacteuren slaagden er in de hand te leggen op een ledenlijst van de N.S.B. die ze prompt publiceerden. Tot verbazing van velen bevatte de lijst de naam van mr. P.J. Reymer, burgemeester van Roermond, die als geheim lid stond geregistreerd. In de editie van 21 september 1941 werd dit nieuwtje onder toevoeging van een bijtend cynisch commentaar openbaar gemaakt.

Na enkele verhuizingen vonden de redacteuren onderdak in "Carpe Diem", het zomerhuisje van J.J.W. Simmelink uit Roermond in het bosrijke Leudal bij Nunhem. Hier werd "Oranje Post" voortaan vervaardigd. Het krantje omvatte tussen de twee en zes pagina's waarvan de eerste pagina oranje was, als men er tenminste in slaagde oranje papier te bemachtigen. Drukker M.H. Pollaert uit Roermond leverde het benodigde papier. H. van de Beek, J.W. Roumen en enkele politiemannen uit Roermond onder leiding van W. Jole namen de verspreiding voor hun rekening. De redacteuren verzonden het blad ook per post in dienstenvelopen van de gemeente Haelen en het Bureau voor de Voedselvoorziening naar onder meer de Mijnstreek en Maastricht. Jole en Schreurs stonden bovendien in verbinding met leden van de groep-Dresen uit Maastricht. Laatstgenoemden verschaften hen niet alleen inlichtingen, maar begonnen tevens een eigen editie uit te geven, "De Oranje Koerier" (zie hoofdstuk II, paragraaf II.2.). Eind 1941 dook Schreurs onder vanwege de arrestaties in de groep-Dresen. Toen Mertens in 1942 de ouderlijke woning verliet en naar Sevenum vertrok, zetten zijn broer, M. Mertens, en Roumen de uitgave nog enige tijd op bescheiden schaal voort. Na het vertrek van Roumen naar Zelhem in Gelderland, omstreeks mei 1942, hield "Oranje Post" op te bestaan. De overgebleven medewerkers waren van mening dat hun taak erop zat. De landelijke illegale pers bereikte inmiddels grote delen van de provincie.⁹⁸

III.2. Oranje Hagel

"Oranje Hagel", dat in augustus 1941 voor het eerst uitkwam, werd vervaardigd door de Venlonaren H.H. Pollaert en L.P.C. Meyers. Het blad stelde zich ten doel de waarheid als oranje hagelstenen op de bezetter en zijn handlangers te laten neerkomen. De inhoud bestond uit tirades tegen de bezetter en de N.S.B. De aan het maken van het blad verbonden kosten werden gedekt door de Venlose accountant Winters. P. Kleuskens, directeur van de enveloppenfabriek "Holland", leverde het papier. Meyers verstuurde een gedeelte van de oplage, die aanvankelijk 250 exemplaren bedroeg en uiteindelijk tot achthonderd uitgroeide, via de postkantoren van Venlo en Blerick. Een exemplaar van

de tweede editie van september of oktober 1941 viel in handen van een N.S.B.-er, die het krantje aan de plaatselijke autoriteiten doorgaf.⁹⁹ In een rapport van 18 november 1941 aan de S.S.-leiding in Berlijn kwam "Oranje Hagel" kort ter sprake. Volgens dit rapport zette het in Venlo en Noord-Limburg circulerend blad zich af tegen de niet aflatende nationaal-socialistische propaganda en indoctrinatie en tegen de censuur en muilkorving. Voorlopig zou met de pen worden gestreden, naderhand opnieuw met de wapens. "Oranje Hagel" riep op, aldus het rapport, geen onbezonnen acties te ondernemen, die immers het risico van repressailles inhielden, maar lijdelijk verzet te plegen, ook op economisch terrein door bijvoorbeeld te hamsteren en zwart te slachten.¹⁰⁰ Redacteur-uitgever Pollaert kreeg in zijn functie van rechercheur bij de Venlose politie opdracht van de Duitse autoriteiten de herkomst van de krant te achterhalen. Het resultaat van zijn naspeuringen laat zich raden.

De kantoorhouder van de "Limburger Koerier" in Venlo, H.G. Jussen, werd aangetrokken om de krant op een hoger journalistiek peil te brengen en begin 1942 trad L. Jans als militair medewerker tot de redactie toe. "Oranje Hagel" verscheen toen twee keer per maand. De distributie van de groeiende oplage werd geïntensiveerd en O.D.-ers als W. van Boekhold raakten erbij betrokken. Naar aanleiding van de oproep aan de Nederlandse militairen zich te melden voor terugvoering in krijgsgevangenschap vervaardigden Meyers en Pollaert vijfhonderd pamfletten waarin ze tot een staking opriepen. De Sipo kwam hen op het spoor en Meijers dook onder. Pollaert volgde enkele maanden later zijn voorbeeld. Jans en Van Boekhold zetten de uitgave van "Oranje Hagel" voort, maar kwamen al gauw in geldnood, omdat accountant Winters zich terugtrok. Volgens hem was het algemeen belang er niet langer mee gediend. Toen tenslotte P. Kleuskens door arrestatie wegviel werd de uitgave tegen de zomer van 1943 stopgezet.¹⁰¹

III.3. Het Vrije Volk

In de zomer van 1941 namen gemeente-ambtenaar W.J. Quint, Ch.M.H.J. Bongaerts en architect Rientjens, allen woonachtig in Heerlen, het initiatief tot de uitgave van "Het Vrije Volk". Wel-

licht hadden ze voor die tijd al enkele blaadjes onder verschillende namen vervaardigd. Met het nieuwe blad beoogden ze de bevolking van Zuid-Limburg en in het bijzonder de mijnwerkers immuun te maken voor de misleidende voorlichting door de genazificeerde, officiële pers. Bongaerts, een voormalig medewerker van het "Limburgsch Dagblad", en Quint schakelden onder anderen de oud-militairen F.J. Molenaar en J.G. de Groot in. De kerngroep wist zich al spoedig omringd door een alsmaar groeiende kring medewerkers, waarvan onder anderen J.P. van Vonderen, werkzaam voor de "Maasbode", de chirurg K.C. van Berckel, de politiebeambten J.H. de Koning en M.G. de Kruijff, P.F. Driessen en kapelaan N.M.H. Prompers, naderhand rector van het Heerlens ziekenhuis, deel uitmaakten. De meesten van hen onderhielden nauwe banden met de O.D. en/of de Nederlandsche Unie. Dank zij de brede kring van medewerkers, van wie sommigen hoge functies in de mijnen of in overheidsdienst bekleedden, was de redactie voortreffelijk geïnformeerd. Men wist zelfs inlichtingen over de Sipo-Maastricht te vergaren. J. Lapas, calculator bij het "Limburgsch Dagblad", leverde papier en inkt. De administrateur van de gemeentepolitie, F. Lochtman, nam de technische voorbereiding voor zijn rekening. Hij maakte daarbij gebruik van apparatuur op het politiebureau. Thuis stencilde hij het blad in een oplage van circa vijfhonderd exemplaren.

De eerste editie van "Het Vrije Volk" verscheen in september 1941. Mijnwerkers en mijnbeambten, aangesloten bij de O.D. en de Nederlandsche Unie, namen een groot deel van de verspreiding voor hun rekening. Naast opiniërende artikelen en binnenlands nieuws bevatte het blad oproepen tot het plegen van sabotage. Voorts werden de namen van "onbetrouwbare" personen gepubliceerd. Van tijd tot tijd gunden de redacteuren de lezers een blik in de keuken van de Maastrichtse Sipo. Een exemplaar van "Het Vrije Volk" - van welke editie is niet bekend, het blad kwam onregelmatig uit - belandde op het bureau van politiecommissaris G.J.H. Seelen. In oktober meldde hij dat bij de Duitse autoriteiten. M. Ströbel ontstak in woede. Hoe was het mogelijk dat de krant zoveel wist van de Sipo? Hij gaf R. Nitsch opdracht onmiddellijk een diepgaand onderzoek in te stellen.¹⁰² Tussen 15 en 20 oktober arresteerde het Sipo-lid drie verspreiders uit Heerlen, Kerkrade en Klimmen. Ze lieten niets los. Vermoedelijk wisten

ze weinig of niets van de herkomst van het blad.¹⁰³ In de "Meldungen aus den Niederlanden" van 21 oktober 1941 werd aandacht geschonken aan "Het Vrije Volk". Het blad zou een hetze tegen de N.S.B. voeren en fel gekant zijn tegen zondagsarbeid in de mijnen. In de "Meldungen" van 28 oktober kwam de krant opnieuw ter sprake. De thema's weken, aldus het bericht, nauwelijks af van de vorige editie(s). De meest recente editie bevatte echter een oproep aan de mijnwerkers om minder te produceren.¹⁰⁴ Verder meldde het weekbericht dat "Het Vrije Volk" nauwelijks aansloeg. Als dat werkelijk zo zou zijn geweest, hadden de Duitsers zich niet zo geërgerd. Het blad werd door vele vrijwilligers op grote schaal verspreid en zelfs door anderen opnieuw gestencild.

R.O. van Manen, een oud-officier uit Wylré die op de mijn Emma werkte, overhandigde in opdracht van F.J. Molenaar telkens dertig tot vijftig exemplaren aan de oud-militair C.J. Veerman, opzichter op de staatsmijn Maurits in Geleen. Veerman schakelde zijn zoon, L.W.A. Veerman, en onderverspreiders in onder wie M.J. Voragen, P.H.E. Paes, J.L. Meerburg, P.J.H.J.M. Greymans, C. van der Woude, W.A. Demarteau, J.F. Knapen, J.J. Schillings, W. Schmitter en D.J. Paap. Sommigen trokken op hun beurt verspreiders aan, zodat de Geleense tak van "Het Vrije Volk" weldra tientallen medewerkers telde. Omdat het aantal door Molenaar en Van Manen beschikbaar gestelde exemplaren bij lange na niet voldeed aan de vraag, stelde Paes voor de Heerlense krant in het vervolg zelf opnieuw te stencillen. E.L.J. Janssens uit Geleen, die evenals de meeste anderen op de Maurits werkte, reproduceerde het blad samen met C. van der Woude tenminste honderd maal.

Op 23 oktober kreeg de Sipo-Maastricht een tip dat P.H.E. Paes "Het Vrije Volk" las en verspreidde. De zaak was vermoedelijk aanhangig gemaakt door de groepsleider van de Geleense N.S.B., M.J. Ritt, die erop geattendeerd was door Paes' schoonzuster, mevrouw M.C. Kusters-Raven. Dezelfde dag nog nam Nitsch Paes in hechtenis. Binnen enkele dagen was zijn weerstand gebroken. Nieuwe arrestaties volgden en het bewijsmateriaal stapelde zich op. Tussen 27 oktober en 5 november 1941 kon Nitsch vierentwintig leden van de Geleense verspreidingsgroep, onder wie Van Manen, oppakken.¹⁰⁵ In de "Meldungen aus den Niederlanden" van 4 november 1941 werd over de arrestaties

bericht. Volgens het verslag was Van Manen de belangrijkste arrestant. De mannen achter de schermen waren echter buiten schot gebleven.¹⁰⁶ Die conclusie was juist. Molenaar verliet Heerlen op 29 oktober en reisde naar Bloemendaal. Op 11 november vertrok hij naar Engeland. De Groot dook op 8 december onder. Door het vertrek van Molenaar was de zijdelingse band tussen Bongaerts, Quint en de andere makers van "Het Vrije Volk" en Van Manen en zijn medewerkers verbroken. De kans dat de Sipo ook hen op het spoor zou komen was daardoor uiterst gering. Ze bleven gewoon op hun post.¹⁰⁷

In de "Meldungen" van 18 november werd voor de laatste keer aandacht besteed aan "Het Vrije Volk". De Außenstelle Maastricht had inmiddels achterhaald dat Molenaar de drijvende kracht achter het blad moest zijn geweest. Na zijn vlucht en de aanhouding van de verspreidersgroep die voornamelijk uit leden van de Nederlandsche Unie bestond - de bezetter wilde zo spoedig mogelijk van deze organisatie af - ging het blad ter ziele. F.C.M. Wijffels uit Brunssum werd in het bericht genoemd als een mogelijke medewerker, maar men beschikte over geen enkel bewijs.¹⁰⁸ Deze veronderstelling was gedeeltelijk juist. Wijffels stond via Paes zijdelings met het blad in verbinding.¹⁰⁹

Tot de vierentwintig arrestanten behoorden behalve Van Manen en Paes ook Janssens, Van der Woude, Veerman sr. en jr., Voragen, Schmitter, Schillings, Paap, Greymans en Knapen uit Maastricht. Het proces vond plaats in Maastricht en duurde van 12 tot 22 december 1941. Nitsch trad op als aanklager. De meeste verspreiders kwamen er met een korte tuchthuisstraf af of werden, nadat ze een verklaring hadden afgegeven, vrijgelaten. C.J. Veerman, R.O. van Manen, J.L. Meerburg, E.L.J. Janssens, P.H.E. Paes, M.J. Voragen, C. van der Woude en P.J.H.J.M. Greymans kregen tuchthuisstraffen variërend van een half tot vijftien jaar. Het Duits Obergericht onder voorzitterschap van dr. Randermann motiveerde de vonnissen onder meer aldus: "Bei den Schriften, die vermutlich von den flüchtigen Vertreter des Verkaufsbüros der Staatsgruben namens Molenaar redigiert worden sind, handelt es sich um Pamphlete übelster deutschfeindlicher Erörterungen allgemeiner Art die Aufforderungen enthalten weniger zu produzieren".¹¹⁰ Greymans en Van der Woude kwamen in 1943 vrij. Meerburg, Voragen, Paes en Van Manen werden in de eerste maanden van 1945 uit Duitse kampen bevrijd.

Janssens kwam op 29 mei 1943 in Siegburg om het leven. Veerman overleed kort voor de bevrijding, in januari 1945, eveneens in Siegburg.¹¹¹

Wellicht om de arrestanten enigszins te ontlasten en de onmogelijkheid om "Het Vrije Volk" het zwijgen op te leggen te onderstrepen, produceerde de groep rond Bongaerts en Quint enkele maanden een speciale editie van het blad, uitsluitend bestemd voor de Sipo-Maastricht. In verband met de risico's durfde men de verspreiding op ruime schaal niet meer aan. De laatste editie van "Het Vrije Volk" verscheen op 30 april 1943 ter gelegenheid van de verjaardag van prinses Juliana en de kort tevoren gepubliceerde oproep van generaal Christiansen aan de Nederlandse militairen zich opnieuw te melden.¹¹²

III.4. B.B.C.-News

L. Brüll en P.G.H. Satijn, die zijdelings bij de Belasting Groep Maastricht waren betrokken, begonnen in 1943 met de verspreiding van door Brüll van de B.B.C. overgenomen nieuwsberichten. De twee typten de berichten op het kantoor van de woningbouwvereniging "Ons Belang". De oplage was zeer gering. Het blad functioneerde als een kettingbrief. Tientallen, wellicht honderden Maastrichtenaren konden aldus dagelijks kennis nemen van de recente internationale ontwikkelingen. Brüll en Satijn zetten de uitgave tot de bevrijding in september 1944 voort.¹¹³

III.5. The London News

Drie onderduikers in Maastricht beluisterden dagelijks de B.B.C. en Radio Oranje en namen de belangrijkste berichten over. Het krantje, "The London News", waarin de makers bovendien plaatselijk en regionaal nieuws opnamen, bekende N.S.B.-ers hekelden en korte, bemoedigende artikeltjes schreven, verscheen voor het eerst in 1943. Het blad werd op het keramisch bedrijf "De Sphinx" vervaardigd en vermenigvuldigd. Voor de verzending aan (overheids)instellingen en kantoren maakte men gebruik van de bedrijfspost. Over oplage, verschijningsduur en -frequentie zijn geen gegevens beschikbaar.¹¹⁴

III.6. Voor de Vrijheid

Sinds 1942 trof H.G.H. de Mulder uit Meerlo, werkzaam op de gemeentesecretarie van Broekhuizen, regelmatig exemplaren van "Vrij Nederland" in zijn brievenbus aan. De afzender was hem niet bekend. Met onderwijzer J.H. van Megen uit Broekhuizen, gemeenteambtenaar J.H. Vissers uit Wanssum, de gemeentesecretaris van Wanssum P.J.G.A. Spreeuwenberg en J.J.L. Timmermans uit Horst verspreidde hij de kranten in de regio. Vissers en Spreeuwenberg raakten enthousiast en namen zich voor zelf een illegaal blad te gaan maken. In het voorjaar van 1943 vervaardigden ze een pamflet gericht tegen de nationaal-socialistisch georiënteerde Landstand. De Mulder hoorde hiervan en sloot zich bij het tweetal aan. Het eerste, naamloze nummer verscheen in juni 1943. De Mulder was verantwoordelijk voor de inhoud, gebaseerd op de tekst van een bestaand vlugschrift over hulp aan onderduikers. Vissers stencilde het blaadje in een oplage van ongeveer vijftig exemplaren op het gemeentehuis van Wanssum. Spreeuwenberg verspreidde het voornamelijk in Geysteren.

In juli kreeg het groepje versterking van Van Megen. Het blad kreeg toen ook een naam, "Voor de Vrijheid". Naast bijdragen van De Mulder en Spreeuwenberg bevatte de eerste editie, die in juli verscheen in een oplage van ruim honderd exemplaren, artikelen uit "Vrij Nederland". De auteurs gingen in op de herderlijke brief van 12 mei 1943 waarin de bisschoppen stelling namen tegen de aangekondigde tewerkstelling van Nederlandse arbeiders in Duitsland. De bisschoppen hadden gesproken, de respons moest nu van de gelovigen komen, aldus de schrijvers. In een van de andere artikelen riepen ze op tot verzet en hulp aan onderduikers. Spreeuwenberg verzorgde het stencilwerk. Naast de medewerkers hielpen J.J.L. Timmermans en G.A. Lucassen uit Horst bij de verspreiding. Laatstgenoemde maakte net als Spreeuwenberg deel uit van de O.D. De twee hadden elkaar al geruime tijd daarvoor leren kennen via de voetbalsport. Van Megen deponeerde enkele exemplaren in een ijssalon in Venlo. Een deel van de oplage werd per post naar willekeurige adressen in onder meer Maastricht, Zeist en Hilversum verstuurd. De tweede editie van "Voor de Vrijheid" bevatte ook een bijdrage van Van Megen. De oplage bedroeg honderdtwintig stuks. In augustus werd het verspreid.

Spreeuwenberg stond op het punt de derde editie op het gemeentehuis van Wanssum te stencillen toen het misliep. Op 19 augustus namen leden van de Eindhovense Sipo Van Megen in hechtenis. Wat de Sipo wist is niet bekend, evenmin of Van Megen iets losliet. Vermoedelijk was verraad gepleegd. De Mulder en Lucasen namen geen risico's en doken onder. Het bleef echter rustig. Omdat geen nieuwe arrestaties volgden, dook De Mulder na enkele dagen weer op. Het bleek een misrekening. In de nacht van 27 op 28 augustus lichtte de Sipo-Eindhoven hem, Vissers, Spreeuwenberg en Timmermans van hun bed. De Ortskommandant van Venray had de affaire op 25 augustus - naar aanleiding van een tip? - aanhangig gemaakt in Eindhoven. Timmermans ontkende desgevraagd ten stelligste ooit exemplaren van de verdwenen Lucassen te hebben ontvangen. Op de vraag wat hij met de van De Mulder ontvangen exemplaren had gedaan antwoordde hij dat hij ze meteen vernietigd had. Kennelijk namen zijn ondervragers genoegen met zijn verklaring, want Timmermans kwam na verhoor vrij. De overige vier moesten op 30 maart 1944 voor het Obergericht in Utrecht verschijnen. Ze werden schuldig bevonden en veroordeeld tot vijf jaar tuchthuis. Spreeuwenberg, Vissers en De Mulder overleefden hun gevangenschap. Van Megen werd op 5 april 1945 gefusilleerd, vermoedelijk in de buurt van Hameln, waar hij tot het laatst in het tuchthuis had gezeten.¹¹⁵

III.7. Nieuws van de Fronten

De uit Groningen afkomstige oud-militair A.H.H. Schumacher, werkzaam bij de Nederlandse Spoorwegen, werd in september 1943 overgeplaatst naar Susteren en vestigde zich in Roermond. Daar begon hij vrijwel meteen met twee vrienden, de oud-militair G.J. Opveld en de typograaf A. Wilke met de uitgave van "Nieuws van de Fronten", een blad dat aanspoorde tot verzet en nieuws bevatte dat overgenomen was van andere illegale bladen, de B.B.C. en Radio Oranje. De berichten van de radio waren opgenomen door J. Schreurs uit Heel die ze doorgaf aan H. Verbruggen uit Grathem. Deze overhandigde ze op zijn beurt aan Schumacher c.s. Schumacher vervaardigde het blad met hulp van Wilke en Opveld op zijn Roermonds kostadres. In het begin had

men met tegenslag te kampen. Technische faciliteiten en financiële middelen ontbraken, zodat het krantje slechts af en toe in een oplage variërend van tweehonderd tot vijfhonderd exemplaren uitkwam. Toen in mei of juni 1944 de schrijfmachine het begaf, vervoegden Schumacher c.s. zich ten einde raad bij de makers van een ander Roermonds illegaal blad, "Berichten Voorziening Oorlogstijd" (B.V.O.) (zie paragraaf III.15.). Het verzoek om hulp werd niet gehonoreerd. De toch al beperkte oplage zakte nog verder in.

De makers gaven niet op. Van particuliere zijde ontving men financiële steun en Wilke schakelde G.M. Schippers, een oud-officier uit Maasniel, in. Schippers maakte deel uit van een plaatselijke inlichtingendienst en verschafte Schumacher en Wilke waardevolle informatie. Bovendien leverde hij papier. Kennelijk slaagde het groepje erin ook de andere moeilijkheden te overwinnen, want sedert juni steeg de oplage tot bijna duizend exemplaren. Schumacher zorgde ervoor dat telkens honderd exemplaren in Groningen terechtkwamen. De rest werd in de regio verspreid. Opveld nam het gebied ten oosten en zuidoosten van Roermond voor zijn rekening en W.J. Schoots, die tevens hielp bij het stencillen, verzorgde met andere groepsleden de distributie in en rond Roermond.

Na het vertrek van Schumacher uit Roermond op 7 september 1944 hield het blad op te bestaan. Sommigen van de medewerkers zoals Schippers en Schoots werkten sindsdien voor het blad "Berichten Voorziening Oorlogstijd".¹¹⁶

III.8. De Zwijger

In het voorjaar van 1944 besloot mr. P.J. Wintels uit Venray samen met een groepje medewerkers een berichtenblad te gaan uitgeven ten behoeve van de L.O. Het was de bedoeling dat het dagelijks zou verschijnen. De eerste editie verscheen in de loop van juni 1944 in een oplage van ongeveer vijfhonderd stuks. Het blad bevatte artikelen en nieuwsberichten. Wintels schreef het blad, "De Zwijger", in zijn eentje vol en voerde alleen de redactie. Zijn naaste medewerkers, de onderduiker P.J.C. Aben en P. Nijssen, stencilden het krantje in de ouderlijke woning van Aben. Plaatselijke L.O.-ers als P. Schoester, A. Vermeulen, G. Lucas-

sen, J.A. van de Bergh, F. Terwindt en kapelaan J.M. Kuepers verzorgden de verspreiding. Na enige tijd lukte het de oorspronkelijke doelstelling te realiseren en "De Zwijger" dagelijks uit te brengen. In de zomer steeg de oplage tot 1500 exemplaren. Op verzoek van de L.O. ging Wintels bovendien een "dagelijks nieuwsbulletin" uitgeven dat de oplage van het zusterblad benaderde. Over de inhoud van dit bulletin staan ons geen gegevens ter beschikking, maar aangenomen mag worden dat de strekking van algemener aard was.

Toen de inwoners van Venray in oktober op last van de bevrijders moesten evacueren vanwege het oorlogsgeweld, zette Wintels de uitgave in Helmond legaal voort. Voortaan verscheen "De Zwijger" wekelijks als contactorgaan voor de verspreid in de regio gehuisveste bevolking van Venray. Na de bevrijding kwam het blad nog bijna een jaar uit als "Weekblad voor Venray en Omstreken".¹¹⁷

III.9. De Patriot: Nieuwsbulletin uit Londen

De beroepsofficier A.A.Th. Kesselaer uitte al in 1940 zijn ongenoegen over de bezetting door in zijn woonplaats Maastricht straten vol te kalken met pro-Oranje en anti-Duitse leuzen. In het voorjaar van 1943 dook hij onder bij de gebroeders W.A. en A.M. Timmermans. Laatstgenoemde trad op als duikhoofd. Kesselaer was er de man niet naar om passief te blijven. Begin 1944 keerde hij terug naar zijn woning aan de Hertogsingel en begon met zijn echtgenote met de vervaardiging van "De Patriot". Berichten van de B.B.C. en Radio Oranje ontving hij van een ondergedoken kapelaan. Bij het stencillen van het blad ondervond het echtpaar steun van P.H. Willems. Dat gebeurde in de bakkerij van Willems' ouders. Voordien typte het echtpaar de complete dagelijkse oplage van circa tweehonderd stuks. De woning van de familie Willems fungeerde tevens als centraal distributieadres. L.O.-ers als A.M. Timmermans hielpen bij de verspreiding. Een mijnbeambte uit Maastricht nam exemplaren mee naar de Mijnstreek. In oktober 1944 staakte het echtpaar de uitgave.¹¹⁸

III.10. De Patriot

In maart 1944 startte de al genoemde Kesselaer met onder anderen aalmoezenier L.J. Roumen, de journalist F.A. Brunklaas, de dichter L. Maas en L. Breuer een opinieblad dat eveneens "De Patriot" heette. Het blad verscheen maandelijks en werd aanvankelijk geheel op een schrijfmachine getypt, naderhand werd het ten huize van de familie Willems gestencild in een oplage variërend van vijfhonderd tot duizend exemplaren.

"De Patriot" voerde voornamelijk actie tegen de "Limburger Koe-rier" en zijn "foute" hoofdredacteur H. van den Broeck. De aantijgingen van Kesselaer c.s. lieten Van den Broeck niet onberoerd. Hij wond zich hier dermate over op dat hij met valse uitgaven van "De Patriot" verwarring probeerde te stichten. Toen een van de verspreiders van het verzetsblad door verraad in Duitse handen viel, trachtte de redactie hem te ontlasten door de Sipo meteen het nieuwste nummer toe te sturen. Kort na de bevrijding van Maastricht staakten Kesselaer c.s. de uitgave van "De Patriot".¹¹⁹

III.11. Moed en Vertrouwen

Omdat er een groeiende behoefte bestond aan een behoorlijke nieuwsvoorziening, kwamen op 9 juli 1943 enkele onderduikers uit Maasbree bijeen, onder wie de in mei 1943 ondergedoken officier H. Schouten uit Den Haag en dr. M.H. Lensen uit Venlo. Zij wilden nagaan of zij daar een bijdrage aan konden leveren. Het plaatselijk duikhoofd, J.F.H. Mulders, zegde toe voor papier en een schrijfmachine te zullen zorgen. Met hulp van een timmerman lukte het een primitief stencilapparaat te vervaardigen. De aan zijn bed gekluisterde T.B.C.-patient P. Kempen verklaarde zich bereid berichten van de B.B.C. en Radio Oranje te noteren. Schouten en Lensen, die samen de redactie vormden, vulden die berichten aan met opiniërende artikelen en algemeen politiek en plaatselijk nieuws. De eerste editie van het nog naamloze krantje verscheen begin augustus 1943 in een oplage van tachtig stuks. Het was gemaakt in een hol op de Zandberg. Nu moest nog een naam bedacht worden. Men koos voor "Moed en Vertrouwen". Het blad kwam wekelijks uit en werd door medewerkers van de

L.O. verspreid in het district Venlo. Kort na het verschijnen van de derde editie gingen als gevolg van een razzia de complete apparatuur en alle materialen verloren. In de daaropvolgende weken brachten Schouten en Lensen enkele handgeschreven nieuwsbulletins uit. Na ruim zes weken konden ze opnieuw van start gaan. Dank zij Schouten was een verbinding tot stand gekomen met mejuffrouw A.M.A. Jacobs. Zij bood aan te helpen. Bovendien stelde haar vader zijn boerderij beschikbaar voor de vervaardiging van "Moed en Vertrouwen" en de opslag van het benodigde materiaal. Voortaan werd het blad gehectografeerd, waardoor men maar een beperkte oplage van circa honderd exemplaren kon produceren, terwijl de vraag toenam.¹²⁰ A. Steylen bracht uitkomst. Hij stelde een stencilmachine en papier beschikbaar, zodat de oplage begin 1944 aanzienlijk verhoogd kon worden. Dank zij J. Gitsels uit Venlo, die over een beter stencilapparaat beschikte, steeg de oplage in het voorjaar tot zeshonderd exemplaren. De populariteit bleef de krant echter vooruit snellen. De makers gingen op zoek naar een drukker, zodat de technische beperkingen voorgoed verleden tijd zouden zijn. Door bemiddeling van L. Huys uit Tegelen, verantwoordelijk voor de verspreiding in Venlo, Horst en Sevenum, kreeg de redactie in juli of augustus 1944 verbinding met de drukkerij van de firma Werps uit Tegelen. Het centrum van de activiteiten verplaatste zich daarmee van Maasbree naar Tegelen. Voortaan brachten de makers het zetsel in de ouderlijke woning van Huys in orde en leverde de firma Huys-Driessen, uitgever van de "Tegelsche Courant", het papier. De firma Werps verzorgde vanaf 15 augustus het drukwerk. Per editie rolden tweeduizend exemplaren van de persen. De redactie kreeg bovendien versterking van de O.D.-ers H.C.A. Baljon en H. Jussen, die eerder bij "Oranje Hagel" betrokken was geweest, en de gewezen redacteur van de "Nieuwe Venlosche Courant" G.J. Bertels. Jussen nam de organisatie van de verspreiding op zich en Bertels zorgde voor de opmaak. Vanwege de toegenomen invloed van O.D.-ers op het beleid verschenen sedert augustus ook artikelen in "Moed en Vertrouwen" over het doel en de activiteiten van de O.D.

In het najaar van 1944 verhuisde de drukpers, mogelijk vanwege de toenemende oorlogsdreiging, van Tegelen naar Velden. Van veel betekenis was dat overigens niet. De uitgave moest gestaakt worden. Meteen na de bevrijding van Maasbree in november 1944

verscheen "Moed en Vertrouwen" opnieuw, voortaan als neutraal weekblad.¹²¹

H. Hekkens en L.J.H. van Gerven uit Steyl vervaardigden tussen november 1943 en september 1994 een handgeschreven krantje dat eveneens "Moed en Vertrouwen" heette. Het blad verscheen in een beperkte oplage en bevatte overwegend radioberichten die mogelijk waren overgenomen van het gelijknamige blad uit Maasbree-Tegelen.¹²²

III.12. De Vrije Pers

Begin oktober 1943 vond in Deurne - Deurne behoorde tot het L.O.-district Venray, vandaar dat het blad hier besproken wordt - een bijeenkomst plaats waaraan de L.O.-er M.J. Hendriks, de ondergedoken student E. Heim, de distributieambtenaar H. Struik en de ondergedoken pilotenhelper K. van Zutfen deelnamen. De aanwezigen namen zich voor een illegaal blad te gaan uitgeven dat niet alleen nieuws moest brengen, maar ook en vooral de platte-landsbevolking moest oproepen verzet te plegen, bijvoorbeeld tegen de zo gehate Landstand. Op 1 november 1943 kwam de eerste editie uit. Het blad, "De Vrije Pers", telde een oplage van vijfhonderd exemplaren en werd gestencild op de Maria-Hoeve, de ouderlijke woning van M.J. Hendriks in Deurne. In de gemiddeld twee keer per maand verschijnende krant trok men fel van leer tegen de N.S.B. en de bezetter. De rest van de inhoud bestond uit waarschuwingen tegen loslippigheid, oproepen tot verzet, opiniërende artikelen en beschouwingen over bijvoorbeeld de tegenstelling tussen katholicisme en nationaal-socialisme.

De verspreiding - vermoedelijk door L.O.-ers en pilotenhelpers rond Van Zutfen - bleef beperkt tot Deurne en Venray en omgeving. Ook werd het blad per post gedistribueerd. In maart 1944 werd de uitgave stopgezet, omdat de meeste medewerkers overstapten naar het nieuw gevormde R.V.V.-vrijkorps. Kennelijk had men geen tijd meer. De enig overgeblevene, M. Hendriks, hervatte de uitgave van "De Vrije Pers" op 19 september 1944. De politieke beschouwingen verdwenen. Voortaan fungeerde de krant als mededelingenblad voor de illegaliteit. Het stencillen gebeurde in de kelder van het parochiehuis van Deurne. In oktober 1944 verdween "De Vrije Pers" opnieuw tijdelijk van het toneel om na

de bevrijding als legale krant, de "Deurnesche Courant", te worden voortgezet.¹²³

III.13. De Verkenner: Lijfblad voor verkenners die trouw bleven!!

Tussen mei en oktober 1944 verscheen in Oss zes keer "De Verkenner", eigenlijk een kleine brochure. Het blad werd uitgegeven door en voor katholieke padvindders. De makers wilden de verkenners op hun plichten wijzen en hun voorbereiden op hun naoorlogse taak. De eerste vier exemplaren werden door P.H. Willems uit Maastricht opnieuw gestencild en verspreid. Eind september 1944, kort vóór de bevrijding van Oss maar na de bevrijding van Maastricht, gaf Willems op eigen gezag een plaatselijk afscheidnummer uit.¹²⁴

III.14. Overtocht: Communicatiemiddel voor kunst en wetenschap

De inhoud van "Overtocht" bestond uit proza en poëzie, geschreven door en voor katholieke jongeren. Het blad verscheen maandelijks van mei tot augustus 1944 in Maastricht in een gestencilde oplage van ongeveer tweehonderd exemplaren. L. Veugen, J.R. Roorda en J. Engels vormden de redactie van het blad waaraan verder R. Franquinet, J. Nijst, H. Berghuis, J. Savelsberg en G. van der Gugten meewerkten.¹²⁵

III.15. Berichten Voorziening Oorlogstijd (B.V.O.): editie Roermond

Op verzoek van kapelaan E.H.M. Vallen begon de in 1942 ondergedoken officier F.H.P. Alers uit Roermond in mei 1944 met de vervaardiging van B.V.O. Zoals in zoveel plaatsen circuleerden in Roermond en omgeving verschillende landelijke verzetsbladen. Zij voorzagen weliswaar in belangrijke mate in de behoefte aan nieuws, maar voor actuele berichtgeving was men aangewezen op de radio en snel verspreide en frequent en plaatselijk of regionaal verschijnende bulletins. Waarschijnlijk wist

Vallen dat Alers een stencilmachine bezat. Voor moedervellen, papier, inkt etc. zorgde de kapelaan. Hij maakte deel uit van de L.O. en beschikte over veel contacten. Dank zij bijdragen van particulieren en de L.O. konden de kosten van het blad gedekt worden.

De eerste editie van B.V.O. verscheen op 25 mei 1944. 's Avonds en 's nachts luisterde Alers in zijn woning aan de Hendriklaan 17 naar de B.B.C. en Radio Oranje - vanaf 3 oktober ook naar de in Eindhoven gevestigde zender Radio Herrijzend Nederland - en typte de berichten op een moedervel waarna hij het in een oplage van circa tweehonderd exemplaren stencilde. Daarna verstopte hij het apparaat en de overige benodigdheden weer onder de vloer van de achterkamer. B.V.O. verscheen aanvankelijk één keer in de twee dagen, maar sedert de zomer van 1944 dagelijks. De oplage steeg tot 1500 à 2000 stuks. A. van Hooijdonk en mejuffrouw M.J. Sevriens uit Koningsbosch traden naast Alers en zijn echtgenote A. Alers-Manders op als hoofdverspreiders in het L.O.-district Roermond. Ook L.O.-ers en andere contactpersonen verleenden medewerking. Alers zorgde ervoor dat een gedeelte van de oplage per trein naar alle grotere plaatsen in Limburg werd gebracht. Vanaf september beperkte de distributie van het blad zich voornamelijk tot de regio Roermond en Venlo. Verder gelegen plaatsen waren steeds moeilijker bereikbaar. Toen in de tweede helft van september het contact met de westelijke Maasoever verloren ging, brachten enkele illegale werkers uit Heythuyzen een eigen editie van B.V.O. uit.

Vanaf oktober werd Midden-Limburg oorlogsgebied. Onder uiterst moeilijke omstandigheden zetten Alers c.s. het werk voort. Eind november zag het echtpaar Alers zich genoodzaakt hun woning te verlaten. De commandant van een in Roermond gelegerd parachutistenbataljon, U. Matthaeas, had zich met zijn staf in de onmiddellijke nabijheid gevestigd. Het echtpaar vertrok met medeneming van alle stencilbenodigdheden en de radio naar een huis bij het ziekenhuis. Daar vervaardigde Alers korte tijd het nieuwsblad in de kelder. In december ontsnapte hij ternauwernood aan ontdekking toen parachutisten de woning wilden doorzoeken. Zijn echtgenote redde de situatie. Het werd te gevaarlijk en ze verhuisden opnieuw, nu naar de woning van de familie Grummels aan de Kapellerlaan. Veel konden ze daar niet meer doen. Matthaeas en zijn manschappen oefenden een ware terreur uit in de

belegerde stad. Op 30 december deporteerden ze 2800 mannelijke inwoners naar Wuppertal. Dezelfde dag staken Alers en zijn vrouw de Roer over. Enkele dagen tevoren, op Tweede Kerstdag, hadden ze op verzoek van de L.O. de uitgave van B.V.O. gestaakt. In de nacht van 15 op 16 januari 1945 staken ze met andere illegale werkers ter hoogte van Herten de Maas over. Ze bereikten heelhuids bevrijd gebied.¹²⁶

III.16. De Nieuwe Tijd

Tussen juni 1944 en april 1945 verscheen in Horn een nieuwsblaadje met van de radio overgenomen berichten. Het krantje werd vervaardigd door J.P.H. Oyen, F.W.H. van Herten, W. Schreurs en W. Smeets. "De Nieuwe Tijd" kwam dagelijks uit en had een oplage van achthonderd exemplaren. Het stencillen gebeurde in de woning van Van Herten. Papier leverde L.H.B. Oyen jr., een drukker uit Horn. Voor de verspreiding in en rond Horn zorgden J. Oyen, F. Kirkels, F. van Herten en H.M. Feyen.¹²⁷

III.17. Daalzichtse Berichten Dienst (D.B.D.)

Omdat Heel verstoken bleef van nieuws, begon de in 1943 in Heel ondergedoken dienstplichtig sergeant en rechtenstudent Sylvester W.J.M.M. Berden daags na Dolle Dinsdag, op 6 september 1944, met de uitgave van D.B.D. Zijn jongere broer, Joost C.D.M.M. Berden, hielp mee. De twee, zonen van een redacteur van het dagblad "De Tijd", waren afkomstig uit Amsterdam. Vanwege het fraaie uitzicht dat het plaatselijk klooster, waar ze ondergedoken zaten, op het Maasdal bood noemden ze het blaadje "Daalzichtse Berichten Dienst". Sylvester typte de van de radio overgenomen berichten en Joost stencilde D.B.D. in een oplage van tweehonderd exemplaren. De radio was afkomstig van W.H. Heber uit Heel. Het stencilapparaat, de typemachine en ander materiaal waren ontvreemd uit het gemeentehuis, waar een N.S.B.-er de scepter zwaaide. In het begin werd het dagelijks verschijnend blaadje overal aangeplakt, maar daar moest men al gauw van afzien, omdat het dorp wemelde van Duitsers. Sindsdien ver-

spreidden inwoners van Heel zoals de rector van het klooster P. Schaeken, de beide zoons van W.H. Heber, M.L.A.Ch. Verstraelen en J.J. Henckens - de meesten van hen waren aangesloten bij de L.O. - het blad in de regio.

Bij de nadering van de geallieerden, eind oktober, bracht Sylvester Berden in samenwerking met rector Schaeken de Duitse stellingen en gevechtsposities in kaart. De belangrijkste gegevens seinde hij door naar de geallieerden. Af en toe liet hij ze door honden overbrengen. Dat die gegevens voor de geallieerden van nut waren bleek uit het feit dat de Britten, die ten zuidwesten van het kanaal Wessem-Nederweert in stelling lagen, telkens weer met grote precisie de Duitse stellingen bestookten. De Duitsers begrepen daar aanvankelijk niets van. Zoveel voltreffers konden onmogelijk op louter toeval berusten. Nader onderzoek wees uit dat er vanuit het klooster naar de geallieerde posten bij het kanaal geseind moest worden. Op zondag 5 november omsingelde een groep van vijftig Duitse parachutisten het klooster. Ze arresteerden twee paters, de als pater verklede Sylvester Berden, de sedert 28 oktober 1944 in het klooster ondergedoken M.L.A.Ch. Verstraelen en diens vader, de arts C.E.J. Verstraelen. Rector Schaeken, Joost Berden en P. Dias Santilhano, een onderduiker uit Heemstede, ontkwamen ternauwernood. Ze brachten zich in veiligheid door de Maas over te zwemmen en doken onder. Dokter Verstraelen kwam na verhoor weer op vrije voeten. De twee paters belandden in Duitsland, waar ze tewerkgesteld werden in een munitiefabriek in Remscheid. Een van hen slaagde erin te ontsnappen. M. Verstraelen bleef tot 1 mei 1945 in hechtenis. Op de kamer van Sylvester Berden in het klooster troffen de parachutisten twee radio's, getypte nieuwsberichten en uitgewerkte schetsen van de Duitse gevechtsposities in de omgeving aan. Hij moest de zo gevreesde spion zijn, concludeerden ze. Terstond lichtten ze de Sipo in Venlo in. In opdracht van Ströbel spoedde Nitsch zich naar Heel en nam Berden een verhoor af, dat gepaard ging met zware mishandelingen. Op 7 november werd Berden op bevel van Ströbel en de bevelhebber van de in Heel gelegeerde parachutisten, generaal-luitenant Rosenheim, in Kessel-Eijk geëxecuteerd.¹²⁸

III.18. De Postduif

Vanaf september 1944 tot 12 januari 1945 verscheen in Roermond "De Postduif", een op een schrijfmachine vervaardigd krantje met nieuws over de geallieerde opmars, overgenomen van de B.B.C. en Radio Oranje. De makers wilden de in kelders levende bevolking van Roermond zo goed mogelijk op de hoogte houden van de laatste ontwikkelingen aan de fronten. "De Postduif" kwam elke dag uit in een oplage van circa zestig stuks. Tot de makers en verspreiders behoorden de 70-jarige notaris H.J.F. Brinkman, zijn dochter S.M.A.J. de Puniet de Parry-Brinkman, A. Raupp, ir. Schlösser en de Haagse onderduiker D. Steenmeyer. Het echtpaar Van Leeuwen typte het blad in de woning van de begin mei 1943 terechtgestelde illegale werker M.A.M. Bouman.

Op 12 januari troffen Duitse militairen een exemplaar van "De Postduif" aan in de woning van Brinkman. De bejaarde notaris, zijn echtgenote F. Brinkman-Rohling en hun dochter werden in hechtenis genomen en opgesloten in de gevangenis van Keulen. Daar ondergingen ze een zeer slechte behandeling. H. Brinkman overleed er op 5 maart 1945 en zijn dochter vijf dagen later. Mevrouw Brinkman kwam de doorstane ontberingen niet meer te boven. Zij stierf in maart 1945 in het ziekenhuis van Maastricht.¹²⁹

III.19. Berichten Voorziening Oorlogstijd (B.V.O.): editie Heythuysen

Toen in de tweede helft van september 1944 de verbinding tussen de oostelijke en westelijke Maasoever wegviel en bovendien op 18 september de elektriciteit uitviel, besloten J.W.I. de Haan, P.W.D.F. Joosten en E.H. van Wegberg, allen woonachtig in Heythuysen en omgeving, een eigen versie van de Roermondse B.V.O. te gaan maken. Omdat ze over een accu beschikten, konden ze naar de radio luisteren. De berichten werden getypt en gestencild op de gemeentesecretarie van Heythuysen. Naderhand hielpen ook ambtenaren van de gemeentesecretarie van het naburige Roggel. Oorspronkelijk verscheen B.V.O.-Heythuysen twee maal per dag - de eerste editie(s) kwam(en) op 20 september uit - later één keer per dag. De oplage bedroeg vijfhonderd exempla-

ren, die door L.O.-ers als Van Wegberg en P.W. Timmermans in Heythuysen, Baexem, Roggel en Leveroy werden verspreid. Tot twee keer toe kropen de makers van het blad door het oog van de naald. Op 8 oktober kamden de Duitsers de hele westelijke Maasoever uit op zoek naar weerbare mannen. De Haan c.s. konden ternauwernood ontsnappen. Ze verstopten zich in de rookkast van slagerij Gubbels. Na 8 oktober was geen man meer veilig op straat. Tot overmaat van ramp koos de in Heythuysen gelegerde militair commandant de gemeentesecretarie uit als uitkijkpost. Alle materialen konden tijdig worden overgebracht naar de slagerij van Gubbels. Daar stencilde men het nieuwsblaadje op de vliering. De radio en de accu verstopten ze in een gevangeniscel. Joosten nam zijn intrek in een aangrenzende cel. Vanaf 15 oktober verscheen B.V.O. weer dagelijks. Nieuw gevaar dreigde toen een Duitse officier en twee adjudanten bij Gubbels werden ingekwartierd. Op 13 november ontdekten ze de stencilpost, maar tijd om maatregelen te nemen ontbrak. Tegen de ochtend van 14 november hadden de Duitsers het dorp ontruimd. Kort daarop trokken de bevrijders Heythuysen binnen. Op 22 november 1944 staakten De Haan c.s. de uitgave van B.V.O.¹³⁰

III.20. Algemeen Sevenums Persbureau (A.S.P.) 't Duikertje

“'t Duikertje”, vermoedelijk vervaardigd door de joodse onderduiker Sajet, verscheen van eind september 1944 tot de bevrijding van Sevenum op 22 november in een oplage - het betrof carbondoorslagen - van ongeveer vijf exemplaren. Het blad bevatte van de radio overgenomen nieuws en was met de hand geschreven. Mevrouw A. Thielen, de broers P. en J.G. Vermeeren en A. Geurts zorgden voor de verspreiding.¹³¹

III.21. Het Snoekje

In het najaar van 1944 stencilde de kelner A.A.F. van Rooij uit Tegelen een blaadje met berichten van de B.B.C., “Het Snoekje”. Het verscheen dagelijks in een oplage van tweehonderd exemplaren. Op 20 december 1944 kwam Van Rooij om het leven toen hij met enkele anderen in een bootje de Maas probeerde over te

steken en vanaf beide Maasoeveren het vuur op hen werd geopend.¹³²

IV. Pamfletten

In paragraaf II en III werd een overzicht gegeven van de belangrijkste, in Limburg verspreide landelijke, provinciale, regionale en lokale illegale kranten en krantjes. Het illegaal drukwerk bleef echter niet beperkt tot deze categorie. In hoofdstuk VI, paragraaf IV.7. noemden we reeds de clandestiene uitgave van het boek "Het Treurspel van Frankrijk" van de Frans-joodse schrijver A. Maurois. Men verkocht dergelijke uitgaven evenals foto's van de "oninklijke Familie, verzetsgedichten zoals "Lied der achttien dooden" van Jan Campert, de plaat "Onze Lieve Vrouw van den goeden duik", frontkaarten en rijmprenten om de kosten van het illegale werk enigszins te bestrijden.¹³³ Voorts werden met name in Limburg stencils verspreid met de tekst van de diverse protestbrieven van het Nederlands episcopaat, preken van de bisschop van Münster, mgr. Graf C.A. von Galen, en teksten en redevoeringen van de Duitse dominee M. Niemöller. Meestal waren geestelijken en leden van de Katholieke Actie bij de vervaardiging en verspreiding van deze stencils betrokken.¹³⁴

Eén categorie bleef tot dusver onbesproken, namelijk het illegale pamflet. Vooral vanwege het vluchtige, incidentele en soms zeer lokale karakter van het vlugschrift is het onmogelijk een nauwkeurig beeld te schetsen van de omvang en oplage ervan. Omdat voldoende pamfletten bewaard zijn gebleven, kunnen we wel iets zeggen over de aard en inhoud. Omdat het eenmalige uitgaven betrof, liepen de makers minder risico dan de vervaardigers van illegale kranten, wat niet wil zeggen dat ze ervan gevrijwaard waren. De makers waren zeer moeilijk op te sporen, zeker als ze geen deel uitmaakten van de georganiseerde illegaliteit en de verspreiding geïmproviseerd plaatsvond. De inhoud bestond meestal uit een spontane, vaak algemeen gevoelde reactie op een Duitse maatregel of wandaad. In veel vlugschriften werd geageerd tegen de N.S.B. en de bezetter, collaborerende bestuurders of instanties en genazificeerde of nazistische instellingen zoals Landstand, Cultuurkamer en Artsenkamer. Doorgaans bevatte het pamflet buiten een uiting van ongenoegen een oproep tot verzet.

Omdat het illegaal pamflet of vlugschrift vrijwel altijd inhaakte op de actualiteit, kon de uitwerking verbluffend effectief zijn. Het in februari 1941 door leden van de C.P.N. naar aanleiding van de jodenvervolging vervaardigde pamflet, waarin werd opgeroepen in staking te gaan, droeg zonder twijfel bij aan de onverwacht grote omvang van de staking. Ook de pamfletten die in de dagen van de afkondiging van de terugvoering van de Nederlandse militairen in krijgsgevangenschap overal in het land circuleerden, oefenden een niet geringe invloed uit op het massale karakter van de April-Meistaking van 1943.

Om een indruk te geven van wat in Limburg tussen 1940 en de bevrijding zoal aan pamfletten verscheen volgt hier een opsomming uit een ongetwijfeld veel langere reeks. In de bezettingsjaren ontvingen zowel de Maastrichtse politie als de Sipo geregeld vlugschriften via particulieren.¹³⁵ In de zomer van 1941 circuleerde in de Limburgse hoofdstad een pamflet waarin werd opgeroepen het werk vier dagen neer te leggen zodra Duitsland de "Battle of Britain" definitief verloren had en de Duitsers zich zouden terugtrekken. Het gewapend, georganiseerd verzet zou de bezetter vervolgens de genadeklap toebrengen. De autoriteiten achtten de inhoud belangrijk genoeg om erover te rapporteren aan de hoogste instanties in Berlijn.¹³⁶ In de tweede helft van 1941 verschenen, voorzover bekend alleen in Limburg, een of meer door het Comité voor Vrij Nederland, dat zelf twee illegale bladen uitgaf en rond de jaarwisseling van 1940-1941 was opgerold, ondertekende vlugschriften waarin met name stelling werd genomen tegen de N.S.B. De Sipo wist niet te achterhalen wie hiervoor verantwoordelijk waren.¹³⁷

Af en toe lukte het de Sipo wèl de makers en de verspreiders van een pamflet op te sporen. Dat overkwam in november 1941 de Maastrichtenaren C. van der Woude(n), P. Bollen en N.F. Courtens.¹³⁸ Twee mijnbeambten uit Heerlen, A.H.W. Smeets en J.A. Franssen, verspreidden in het voorjaar van 1941 vlugschriften met berichten van de B.B.C. op de bruinkoolgroeve Carisborg in het centrum van Brunssum. Eind april 1941 gaf de Duitser P. Becker de twee aan. Smeets verbleef zestien maanden in Duitse kampen, Franssen zes maanden.¹³⁹ In juli 1941 drukte J.R.J. Laumen uit Heerlen een blaadje met berichten van de B.B.C. en Radio Oranje en een tegen Mussert en de bezetter gericht pamflet. Zijn broer,

J.M.A. Laumen, en een medewerker, M.J. Keulen, zorgden voor de verspreiding. Een werknemer van Laumen pleegde verraad. Laumen moest zich op 21 augustus 1941 bij de Sipo melden. De drukker kreeg vier maanden gevangenisstraf, zijn broer en Keulen kwamen na zes weken vrij.¹⁴⁰ Het door Laumen gedrukt pamflet werd in Maastricht verspreid door onder anderen H.J. Renkens en een joodse jongeman. Laatstgenoemde viel door verraad in Duitse handen. Hij verdween naar een vernietigingskamp.¹⁴¹ J.H. Tholen, een mijnwerker uit Geleen, verspreidde uit Heerlen afkomstige anti-Duitse pamfletten waarin werd opgeroepen mijnsabotage te plegen en tevens werd aangegeven hoe men dat het beste kon aanpakken. Doordat een exemplaar in verkeerde handen viel, kon de Sipo hem op 23 juni 1944 aanhouden. Tholen kwam op 5 april in Mauthausen om het leven.¹⁴²

Eind april en begin mei 1943 circuleerden in Limburg diverse vlugschriften waarin geprotesteerd werd tegen de aangekondigde terugvoering van de Nederlandse militairen in krijgsgevangenschap. Veelal gingen die protesten gepaard met een oproep tot staking. De Roermondenaar M.A.M. Bouman moest de vervaardiging van zo'n vlugschrift met de dood bekopen. In Venlo brachten H.H. Pollaert en L.P.C. Meyers een dergelijk pamflet in omloop. Op weg naar Eindhoven om het ook daar te verspreiden viel Meijers bijna in Duitse handen.¹⁴³ Voorafgaand aan de uitvoering van de maatregel om mannelijke arbeiders in Duitsland dwangarbeid te laten verrichten, ontving een aantal burgemeesters in Midden-Limburg in juli 1943 een oproep geen gegevens uit de bevolkingsregisters te verstrekken.¹⁴⁴ In hoofdstuk V, paragraaf II.3. werd reeds vermeld dat in plaatsen zoals Geleen en Maastricht pamfletten circuleerden waarin stelling werd genomen tegen de jodenvervolging.

In het najaar van 1944, vooral september en oktober, voerde de bezetter de druk op de bevolking op om onder dwang verdedigingswerken aan te leggen teneinde de geallieerde opmars te stoppen. Uiteraard stuitte dit op (passief) verzet. In tal van plaatsen verschenen pamfletten waarin werd opgeroepen de Duitse eis te negeren of het werk te saboteren. In Sittard circuleerde eind augustus een vlugschrift waarin de makers de bevolking maanden niet te helpen bij de aanleg van verdedigingswerken bij Meerssen. Zij beriepen zich op artikel 52 van het Landoorlogreglement: een

bezettende macht is niet bevoegd de bevolking in te schakelen bij krijgsverrichtingen.¹⁴⁵

V. Nabeschouwing

In totaal verschenen tijdens de bezetting in Nederland ongeveer dertienhonderd illegale bladen. Daarvan zijn er tussen de dertig en veertig in Limburg verschenen, een naar verhouding klein aantal. De meeste Limburgse bladen kwamen in het begin of pas in de eindfase van de bezetting voor het eerst uit. De gezamenlijke oplage overschreed de twintigduizend niet. De makers van de eerste illegale kranten richtten hun aandacht vooral op de nationaal-socialistische bezetter, diens handlangers en beider instellingen. Ze hoonden allerlei maatregelen. Voorts trachtten ze de bevolking een hart onder de riem te steken en riepen ze op tot verzet en steun aan vervolgd en vluchtelingen. Protest en woede over het onrecht en de verloren vrijheid vulden naast oproepen tot weerbaarheid en (lokaal) nieuws de kolommen. Een politieke of ideologische strekking hadden deze bladen, afgezien van de communistische, niet. Géén van de vroegste illegale bladen was een lang leven beschoren. Als de Sipo er niet in slaagde de vervaardigers op te sporen, dan waren het de makers zelf die na enige tijd om uiteenlopende redenen het bijltje erbij neerlegden. In het voorjaar en de zomer van 1943 kreeg de Limburgse illegale pers een nieuwe impuls. Dat hing samen met de toenemende honger naar actueel nieuws als gevolg van de invordering van de radio's in mei van dat jaar en de hoopgevende ontwikkelingen aan de fronten. De pressie op de bevolking nam op alle denkbare terreinen toe en men kon doorgaans slechts moed en hoop voor de toekomst putten uit hetgeen de illegale bladen berichtten. Vooral in de eindfase, toen grote delen van de provincie in de nabijheid van het front lagen of van de rest van het land waren afgesneden, nam het aantal beknopte, gestencilde of met de hand geschreven nieuwsblaadjes snel toe. Ook deze krantjes ontbeerden een politiek of ideologisch karakter; men had andere zorgen. Slechts sporadisch werd bericht over tegenstellingen binnen de georganiseerde illegaliteit.

Waarom verschenen in Limburg naar verhouding zo weinig illegale bladen? Wellicht gaven de makers van "Oranje Post" in

mei 1942, toen ze de uitgave vrijwillig staakten, het antwoord. Steeds meer landelijke bladen bereikten Limburg in steeds grotere aantallen. De totale oplage overschreed die van de Limburgse verzetsbladen ruimschoots. Door de stormachtige groei van de landelijke illegale pers in 1942 en de eerste helft van 1943 was er klaarblijkelijk veel minder behoefte aan provinciale, regionale of lokale Limburgse illegale bladen. Bovendien raakten belangrijke delen van de georganiseerde illegaliteit in Limburg betrokken bij de verspreiding van de landelijke verzetsbladen. Men nam met instemming kennis van de inhoud, zodat een van de voornaamste argumenten om zelf een blad te gaan uitgeven verviel: men, en dat gold ook voor degenen die niet bij de illegaliteit waren aangesloten, zag er de noodzaak niet van in. Deze vaststelling lijkt op het eerste gezicht misschien merkwaardig. Pater L.A. Bleijs betichtte de landelijke illegale pers er immers van dat ze zich ontwikkeld had tot geheime propagandapers van verschillende politieke groeperingen. Zijn ongenoege hing vermoedelijk meer samen met het feit dat de katholieke geïnspireerde illegaliteit apolitiek was, daar althans naar streefde, en trachtte de politiek-ideologische component buiten de deur te houden door het accent te leggen op eendracht en harmonie. Toen deze component via de landelijke illegale pers toch zijn intrede deed in Limburg, leidde dat bij sommige vooraanstaande provinciale representanten van de illegaliteit tot teleurstelling en enige zorg. Zorg omdat men voor een mogelijke beïnvloeding door deze pers van de katholieke Limburgers vreesde, die tot ongewenste verdeeldheid in het verzet en de samenleving zou kunnen leiden. Die vrees bleek echter ongegrond. De landelijke illegale pers oefende weliswaar invloed uit, maar die lag toch vooral op het terrein van de weerbaarheid. Bleijs' ideaal om de illegaliteit tevens te gebruiken om de plooiën binnen de Nederlandse samenleving, dat wil zeggen de levensbeschouwelijke en politiek-ideologische tegenstellingen, glad te strijken werd door de realiteit gelogenstraft. De illegaliteit had immers een heel ander doel. Onder druk van de omstandigheden waren sommige scheidslijnen enigszins vervaagd, maar geenszins verdwenen.

Noten

- ¹ De Jong, *Het Koninkrijk*, IV, p. 724; V, p. 805; VII, p. 838. Winkel, *De ondergrondse pers*, p. 205. Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 222, 242-243.
- ² Klumper, *Sociale verdediging*, pp. 142-143.
- ³ Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 220, 254. Smedts, *Den Vaderland getrouwe*, pp. 171-184.
- ⁴ Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 220-221, 249, 254. Klumper, *Sociale verdediging*, p. 144. De Jong, *Het Koninkrijk*, IV, pp. 714, 725.; V, p. 806.
- ⁵ Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 220-221, 254-255. De Jong, *Het Koninkrijk*, V, p. 806; VII, pp. 837-838.
- ⁶ Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 220-221, 248. De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, pp. 837-838. Smedts, *Den Vaderland getrouwe*, pp. 171-184. Klumper, *Sociale verdediging*, p. 144.
- ⁷ Klumper, *Sociale verdediging*, p. 144. Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 249-255. Winkel, *De ondergrondse pers*, pp. 13-34.
- ⁸ De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, pp. 844-845. Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 244-245.
- ⁹ De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, pp. 846-847. Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, p. 245.
- ¹⁰ De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, pp. 847-848, 852. Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, p. 246.
- ¹¹ De Jong, *Het Koninkrijk*, VII, pp. 853-854. Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 220, 247.
- ¹² Een overzicht van de in Nederland verschenen illegale pers kan men vinden in: Winkel, L.E., *De ondergrondse pers 1940-1945*. 's-Gravenhage, 1954. Een geheel herziene uitgave van deze studie door drs. H. de Vries verscheen in 1989 bij uitgeverij Veen.
- ¹³ Winkel, *De ondergrondse pers*, pp. 277-285. Warmbrunn, *De Nederlanders onder Duitse bezetting*, pp. 224-226. De Jong, *Het Koninkrijk*, V, pp. 807-817. Bijlage bij *Vrij Nederland*, 6-9-1980; art. G. Mulder, pp. 4-10. Mulder en Koedijk, H.M. van Randwijk, pp. 163-181, 197, 201-250.
- ¹⁴ Brief A.H. van Mansum, Ottawa (Canada), 22-11-1985. Keith, *A Friend among Enemies*, pp. 23-32. Vraaggesprekken auteur met H.J. Heijboer, Heerlen, 5-11-1985 en met J. Vrij, Rijswijk, 22-10-1985. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.S.H. Lokerman.
- ¹⁵ Keith, *A Friend among Enemies*, p. 32. C.A.B.R. Dossier G.H.W. Vroomen.
- ¹⁶ R.v.O. Coll. Doc. II, Groep-2000; idem, Coll. L.O./L.K.P., map FF.
- ¹⁷ Vraaggesprek auteur met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁸ Vraaggesprek auteur met P. Satijn, Maastricht, 29-11-1985.
- ¹⁹ Vraaggesprek auteur met F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986.
- ²⁰ Collectie L. Jans, Eben Emael (B): brief W.J. Quint, 7-10-1976. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.

- ²² R.v.O. Coll. L.O.-L.K.P., map AL-4: verslag J.P. Vraaggesprek auteur met J.H.M. Puts, Maasbracht, 14-11-1985.
- ²³ Winkel, De ondergrondse pers, p. 282. R.v.O. Coll. L.O.-L.K.P., map EO-3: verslag J.S., 25-12-1945; idem, Coll. Doc. I, 1476, map A.
- ²⁴ R.v.O. Coll. Doc. I, 1476, map A. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁵ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 108-109. M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 214/2. R.v.O. Coll. Doc. II, 992, O.V.N.
- ²⁶ B.R.I.O.P. Dossier Persverzet, Alg. I, map O.V.N. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ²⁷ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 197-205. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, pp. 227-229.
- ²⁸ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1018-1020: verklaring mr. J.C.S. Warendorf. Telefonische inlichtingen van M. de Keizer, Amsterdam, 12-11-1987.
- ²⁹ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 197-205.
- ³⁰ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C I, pp. 526-527: verklaring G.J. van Heuven Goedhart; IV C II, p. 1436: verklaring D.J. de Jong; V C, p. 171: verklaring G.J. van Heuven Goedhart. Van Heuven Goedhart, De reis van "Colonel Blake", pp. 6-44. "Heuven Goedhart, G.J. van", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, pp. 264-265.
- ³¹ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 202-205. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse Bezetting, p. 229.
- ³² De Keizer, Het Parool, pp. 161, 177-181, 190, 208, 332-344, 356. Scheps, Scheps inventariseert, I, pp. 108, 190. Archief Stichting Het Parool, Amsterdam. Doc. Verspreiders Limburg (H. van der Ploeg en J.H. de Wever). Stichting '40-'45, Eindhoven. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg. Archief Gouverneur Algemeen, inv. nr. 2.07.26: schrijven A. Paulen, 28-12-1947.
- ³³ Archief Stichting Het Parool, Amsterdam. Doc. Verspreiders Limburg. S.H.C. Archief J.G. de Groot: rapport De Groot, 12-11-1946. Archief Kabinet C.d.K.-Limburg. Archief Gouverneur Algemeen, inv. nr. 2.07.26: schrijven A. Paulen, 28-12-1947.
- ³⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven. Archief Stichting Het Parool. Doc. Verspreiders Limburg. Vraaggesprek auteur met F.A.A. van Maanen, Neerbeek, 7-11-1986.
- ³⁵ Archief Stichting Het Parool. Doc. Verspreiders Limburg. De Keizer, Het Parool, p. 489. B.R.I.O.P. B.S.-dossier J.S.H. Lokerman. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met H.J. Heijboer, Heerlen, 5-11-1985 en 20-5-1992.
- ³⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³⁷ Archief Stichting Het Parool. Doc. Verspreiders Limburg (Venlo).
- ³⁸ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: rapport L.O.-Venray.
- ³⁹ De Keizer, Het Parool, pp. 362, 367. Archief Stichting Het Parool. Doc. Verspreiders Limburg (Roermond).
- ⁴⁰ R.v.O. Coll. 263: verklaring J.G., 30-10-1943.
- ⁴¹ Van Lieshout, De Aal van Oranje, p. 331.
- ⁴² S.H.C. E.A.N. 863, L. Frantzen: dagboek, 12-3-1942.
- ⁴³ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 247-255. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, pp. 231-232. Over de Trouw-weekends schreef mevrouw Ten Brug-gencate-Bruynen, een van de hoofdverspreiders: "Er is in het centraal overleg altijd toch wel wat oppositie gevoerd door de niet-gereformeerden tegen een A.R.-signatuur van de krant, later werd dat vooral door Jan (Penning, auteur) en mij en anderen

voortgezet. Dat ging zelfs zover dat ik in de hongerwinter, toen we in Lochem drukten, geweigerd heb het artikel te plaatsen naar een Christelijke Volkspartij; dat was politiek, vond ik, en we waren een verzetskrant. De afspraak, de "belofte" van de redactie was, dat de krant niet zou worden voortgezet na de oorlog, wij vonden dat belangrijk, omdat zoveel andersdenkenden aan het blad meegewerkt hadden. Helaas is dat tóch gebeurd; ik heb de vergadering waarop dit werd besloten niet mee kunnen maken, omdat ik na een ernstig ongeval in het ziekenhuis lag. Ik heb het de redactie en veel van mijn medeverspreiders erg kwalijk genomen; en nog steeds is dat voor mij een heel punt, dat ik dit niet tegen heb kunnen houden, terwijl ik weet, dat een aantal van de Trouw-slachtoffers het zeker niet eens zouden zijn geweest met dit beleid. Ik denk ook, dat het voor een aantal van hun nabestaanden van belang was" (Brief mevrouw M. ten Bruggencate-Bruynen aan auteur, Maasdam, 4-8-1992).

⁴⁴ Collectie K. Koers, Winschoten: verslag K. Koers over "Trouw".

⁴⁵ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 250-251.

⁴⁶ Brief mevrouw M. ten Bruggencate-Bruynen aan auteur, Maasdam, september 1987.

⁴⁷ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 251-253.

⁴⁸ R.v.O. Coll. 263: map "Trouw".

⁴⁹ Brief mevrouw M. ten Bruggencate-Bruynen aan auteur, Maasdam, september 197.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. Doc. II, 621: E.B. Collectie K. Koers, Winschoten: verslag K. Koers over "Trouw". S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier VIII: verslag L.O.-district Heerlen. Vraaggesprekken auteur met J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985 en met C. Janssen, Ulestraten, 11-6-1986. Citaat: brief M. ten Bruggencate-Bruynen aan auteur, Maasdam, september 1987.

⁵⁴ Brief M. ten Bruggencate-Bruynen aan auteur, Maasdam, september 1987.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem. Collectie K. Koers, Winschoten: verslag K. Koers over "Trouw". Collectie G.v.A., Roermond, Rijkspolitie, parketgroep Roermond, nr. 112 (1948).

⁵⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie G.v.A., Roermond: verslag illegaal werk van H. Zormar door G. Verlinden. Brief M. ten Bruggencate-Bruynen aan auteur, Maasdam, september 1987. Winkel, De ondergrondse pers, pp. 254-255. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: "Hoe de illegale pers te Roermond tijdens de bezetting heeft gewerkt". Het blad "Trouw"; idem: verslag van F. Br. (Bronckhorst); idem, inv. nr. 180: groep-Trouw in Susteren. G.A.R. inv. nr. 2.07 (81).

⁵⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: rapport L.O.-Venray. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Organisaties op naam, Oranje Hagel: rapport 27-1-1945.

⁵⁹ Brief M. ten Bruggencate-Bruynen aan auteur, Maasdam, september 1987.

⁶⁰ Ibidem. Winkel, De ondergrondse pers, p. 251. Het Grote Gebod, I, pp. 316-317, 550, 572-573. De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 345-346.

⁶¹ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 124-127. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, pp. 229-231.

- ⁶² R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-2: J.T.-B., 29-8-1946; idem, map AL-4: rapport L.O.-Venray. Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met W. van Boekhold, Velden, 7-10-1985.
- ⁶³ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁴ Vraaggesprekken auteur met Th. Gijssen, Spaubeek, 28-5-1986 en met M.K.J. Smeets, Maastricht, 26-5-1992.
- ⁶⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁶ B.R.I.O.P. B.S.-dossier A.H.M.C. Kessen.
- ⁶⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶⁸ Ibidem. Vraaggesprek auteur met J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985.
- ⁶⁹ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 182-183. De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 838-839. Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, p. 236. R.v.O. Coll. 263: "Ons Volk", rapport E.A.-E., november 1945. F. Beek uit Maasniel verklaarde na de oorlog dat landelijke verzetsbladen als Het Parool, Vrij Nederland en Trouw in 1943 per binnenvaartschip werden aangevoerd en opgeslagen in de loodsen van Janssen Boten. Hij haalde er de pakketten wekelijks op, verdeelde die op het P.L.E.M.-kantoor en gaf ze vervolgens mee aan een chauffeur. Laatstgenoemde leverde ze af bij transformaahuisjes in Midden-Limburg, waar onderverspreiders de kranten in ontvangst namen (Stichting, '40-'45, Eindhoven).
- ⁷⁰ Vraaggesprek auteur met F.J.K. Russel, Nijmegen, 26-9-1985. Brief F.J.K. Russel, Nijmegen, 22-12-1987. Collectie F.J.K. Russel, Nijmegen: verslag vraaggesprek met F. Sobels, 14-11-1985. Winkel, De ondergrondse pers, pp. 182-183, 238, 262. R.v.O. Coll. 263: "Ons Volk", rapport F.S., 12-8-1945.
- ⁷¹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: aantekeningen J.P. en verslag L.O.-Maasbracht.
- ⁷² Winkel, De ondergrondse pers, p. 183. Vraaggesprekken auteur met J. van Banning, Rekem (B), 18-11-1985 en met J. Daemen, Bergen, 28-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.A.L. Archief Militair Gezag, D.M.C.-Venlo, doos 5, map 38. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: rapport L.O.-Venray.
- ⁷³ Warmbrunn, De Nederlanders onder Duitse bezetting, pp. 236-237. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 841. Winkel, De ondergrondse pers, pp. 91-92. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag C. ten H., 18/19-8-1946; idem, Coll. Doc. II, 1316,: verslag W.S., 22-5-1947; idem Coll. HSSPF, map 37-b: Meldungen aus den Niederlanden 182, 15-8-1944. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII C, p. 354: verklaring mr. C.J.A.M. ten Hagen.
- ⁷⁴ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag C. ten H., 18/19-8-1946. De Jong, Het Koninkrijk, V, pp. 218-220. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VII C, p. 357: verklaring mr. C.J.A.M. ten Hagen.
- ⁷⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. Dossier persverzet, Alg. I, map Christoffoor. R.v.O. Coll. 263, map illegale bladen zonder titel. Vraaggesprek auteur met R. Suilen, Swalmen, 17-4-1986.
- ⁷⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met Th. Gijssen, Spaubeek, 28-5-1986. Collectie L. Jans, Eben Emael (B): brief W.J. Quint, 7-10-1976. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: aantekeningen J.P. en rapport L.O.-Maasbracht door J.P.
- ⁷⁷ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 107-108.

- ⁷⁸ Vraaggesprekken auteur met F.J.K. Russel, Nijmegen, 26-9-1985 en met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985. Brief F.J.K. Russel, Nijmegen, 22-12-1987. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁷⁹ Brief F.J.K. Russel, Nijmegen, 22-12-1987. Winkel, De ondergrondse pers, p. 110. R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map AL-4: rapport L.O.-Venray.
- ⁸⁰ Vraaggesprek auteur met K.P.M. Ex, Amsterdam, 15-10-1985.
- ⁸¹ Vraaggesprek auteur met H. Heijboer, Heerlen, 5-11-1985.
- ⁸² Winkel, De ondergrondse pers, pp. 212-213. R.v.O. Coll. 263: "De Ploeg", rapport A. van der L., juli 1951.
- ⁸³ Winkel, De ondergrondse pers, p. 185.
- ⁸⁴ G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport illegale pers, 27-10-1945.
- ⁸⁵ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 178 (1945).
- ⁸⁶ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁸⁷ R.v.O. Coll. 263, map illegale bladen zonder titel.
- ⁸⁸ Vraaggesprek auteur met J.R.P. Crasborn, Heerlen, 2-10-1985 en 30-10-1985.
- ⁸⁹ Vraaggesprek auteur met C.J.H. Janssen, Ulestraten, 11-6-1986.
- ⁹⁰ Limburgs Dagblad, 18-5-1977, p. 2. Artikel J. van Lieshout.
- ⁹¹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁹² Vraaggesprek auteur met J.H.M. Puts, Maasbracht, 14-11-1985.
- ⁹³ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁹⁴ Ibidem.
- ⁹⁵ B.R.I.O.P. Doc. B.S., collectie Koot, diversen, doc. I: dr. A. Kessen; idem, B.S.-dossier A.H.M.C. Kessen.
- ⁹⁶ Winkel, De ondergrondse pers, p. 179.
- ⁹⁷ Vraaggesprek auteur met J.M. Sieben, Venlo, 21-11-1985.
- ⁹⁸ Winkel, De ondergrondse pers, p. 192. Vraaggesprek auteur met A.M.H. Mertens, Sevenum, 20-10-1988 en 18-9-1989. Paape, Donkere jaren, p. 66. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 94. Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport H. van de Beek en illegale pers en rapport B.O.K. door J.W. Roumen, 15-7-1945; idem, inv. nr. 2.07.531 (851).
- ⁹⁹ Winkel, De ondergrondse pers, p. 191. R.v.O. Coll. 263: "Oranje Hagel", rapport H.P., 13-2-1951.
- ¹⁰⁰ R.v.O. Coll. HSSPF, map 34-b: Meldungen aus den Niederlanden 70, 18-11-1941.
- ¹⁰¹ Winkel, De ondergrondse pers, p. 191. R.v.O. Coll. 263: "Oranje Hagel", rapport H.P., 13-2-1951.
- ¹⁰² Winkel, De ondergrondse pers, p. 308. R.v.O. Coll. 263: "Het Vrije Volk". Hoogeveen, Eveneens voor de goede orde, pp. 86-89. Van Aernsbergen, Onze Gevallenen, p. 94. Collectie H.J. Hendriks, Brunssum: brief W.J. Quint, 7-10-1976. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VIII C-1, p. 251: verklaring F.J. Molenaar. S.H.C. Archief J.G. de Groot: rapport J.G. de Groot, 12-11-1946. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹⁰³ C.A.B.R. Dossier J.J. Creemers.
- ¹⁰⁴ R.v.O. Coll. HSSPF, map 34-b: Meldungen aus den Niederlanden 66 (21-10-1941) en 67 (28-10-1941).

- ¹⁰⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. 35, S.G. 15/41; idem, Coll. 263: "Het Vrije Volk". C.A.B.R. Dossiers G.J.M. Seelen (zaak Het Vrije Volk), M.C. Raeven en R.H.G. Nitsch (zaak Het Vrije Volk). Winkel, De ondergrondse pers, p. 308.
- ¹⁰⁶ R.v.O. Coll. HSSPF, map 34-b: Meldungen aus den Niederlanden 68 (4-11-1941).
- ¹⁰⁷ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, VIII C-1, p. 251: verklaring F.J. Moleenaar. S.H.C. Archief J.G. de Groot: rapport J.G. de Groot, 12-11-1946.
- ¹⁰⁸ R.v.O. Coll. HSSPF, map 34-b: Meldungen aus den Niederlanden 70 (18-11-1941).
- ¹⁰⁹ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹¹⁰ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch (zaak Het Vrije Volk). Stichting '40-'45, Eindhoven. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv. nr. 1489. R.A.L. Archief Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos 6, inv. nr. 39. R.v.O. Coll. 35, S.G. 15/41. Hoogeveen, Eveneens voor de goede orde, pp. 86, 88.
- ¹¹¹ C.A.B.R. Dossier R.H.G. Nitsch (zaak Het Vrije Volk). R.A.L. Archief Militair Gezag, D.M.C.-Heerlen, doos 6, inv. nr. 39. Hoogeveen, Eveneens voor de goede orde, p. 88. Stichting '40-'45, Eindhoven. In de tekst zijn niet alle arrestanten genoemd. De niet genoemden kregen tuchthuisstraffen variërend van enkele maanden tot twaalf jaar. Dit laatste vonnis trof de oud-militair L.H. Vossen, verspreider op de mijn Emma.
- ¹¹² Hoogeveen, Eveneens voor de goede orde, pp. 86, 89. Winkel, De ondergrondse pers, p. 308. R.v.O. Coll. 263: "Het Vrije Volk".
- ¹¹³ Vraaggesprek auteur met P. Satijn, Maastricht, 29-11-1985.
- ¹¹⁴ Winkel, De ondergrondse pers, p. 147. Vraaggesprek auteur met J.A.J. Janssen, Maastricht, 1-10-1985.
- ¹¹⁵ R.v.O. Coll. 35, 3 S.G. 2/44. Winkel, De ondergrondse pers, p. 275. Paape, Donkere jaren, pp. 67-68. R.A.L. Archief Militair Gezag, D.M.C.-Roermond, doos 2, inv. nr. 13: brief G.A. Lucassen, 28-3-1945. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹¹⁶ G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 181: verslag "Nieuws van de Fronten" door N.N. (waarschijnlijk G.M. Schippers), 15-3-1945; idem: verslag door G.M. Schippers, 15-3-1945. B.R.I.O.P. Dossier persverzet, Alg. I, map O.V.N. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹¹⁷ Winkel, De ondergrondse pers, p. 325. Stichting '40-'45, Eindhoven. B.R.I.O.P. B.S.-dossier P.J. Wintels. G.A.R. Dossier oorlogsdokumentatie, inv. nr. 180: rapport Venray en illegale pers.
- ¹¹⁸ Winkel, De ondergrondse pers, p. 210. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. 263: "De Patriot". Smedts, Waarheid en leugen, p. 176.
- ¹¹⁹ Winkel, De ondergrondse pers, p. 210.
- ¹²⁰ De hectograaf is een soort drukpers waarmee afdrukken gemaakt kunnen worden van met paarse, afgevend aniline-inkt geschreven stukken. Er kleeft echter een nadeel aan deze wijze van drukken. Er kan maar een beperkte oplage mee worden geproduceerd.
- ¹²¹ Winkel, De ondergrondse pers, p. 157. Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Archief B.S., Gewest 19-1-1: H. Schouten en M.H. Lenssen. Vraaggesprekken auteur met J.F.H. Mulders, Venlo, 16-6-1986 en met mevrouw D.J. Beurskens-Huys, Tegelen, 31-10-1985. R.v.O. Coll. 263: "Moed en Vertrouwen", verslag H.S., 11-2-1946; idem, Coll. L.O./L.K.P., map AM-1: verslag L.O.-Maasbree.
- ¹²² Stichting '40-'45, Eindhoven.

- ¹²³ Winkel, De ondergrondse pers, p. 302. R.v.O. Coll. 263: "De Vrije Pers". S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier XII: rapport illegale pers district Venray.
- ¹²⁴ Winkel, De ondergrondse pers, p. 265.
- ¹²⁵ Ibidem, p. 193. Smedts, Waarheid en leugen, p. 176.
- ¹²⁶ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 82-83. R.v.O. Coll. 263: "B.V.O.". R.A.L. Archief Militair Gezag, D.M.C.-Roermond, doos 1, inv. nr. 6: verslag F. Alers, 1-2-1945. Vraaggesprek auteur met mevrouw A. Alers-Manders, Roermond, 10-4-1992. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516: rapport L.O.-Roermond (illegale pers). Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²⁷ Winkel, De ondergrondse pers, p. 164. Stichting '40-'45, Eindhoven. Collectie auteur: rapport "De Nieuwe Tijd" door H. van Hertem, voormalig gemeente-ontvanger van Horn.
- ¹²⁸ Winkel, De ondergrondse pers, p. 98. Collectie G.v.A., Roermond: handgeschreven verklaring van R. Nitsch. A.R.A. B.O.O.M., inv. nr. 2.09.13, doos 151, map Nitsch: B.O.O.M. Amsterdam, nr. 42. C.A.B.R. Dossier C. Klonen (zaak S. Berden). B.R.I.O.P. Dossier persverzet, Alg. I, map D.B.D. Archief Kabinet C.D.K.-Limburg, inv. nr. 2.07.531: burgemeestersdossier Gronsveld. R.v.O. Coll. 263: "D.B.D."; idem, Coll. L.O./L.K.P., doos 89, map FK. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹²⁹ Paape, Donkere jaren, p. 68. Winkel, De ondergrondse pers, p. 214. Een kroniek van zeven maanden oorlog in Roermond, p. 25. Smedts, Waarheid en leugen, pp. 176-177. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: rapport N.N. inzake "De Postduif", 13-10-1945; idem, inv. nr. 1.755: maatregelen tegen N.S.B.-ers en Politieke gevangenen 1945-1947, verklaring J.I.W. Simmelink. R.v.O. Coll. 263: rapport A.R., 1-8-1945. C.A.B.R. Dossier G. Holla, P.R.A.-Roermond, nr. 1091 (1946). Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹³⁰ Winkel, De ondergrondse pers, p. 82. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹³¹ Collectie A.M.H. Mertens, Sevenum. In het boekje "Serum in d'n ózel" wordt 't Duikertje herhaaldelijk genoemd. Hoewel de oplage gering was, namen veel inwoners van Sevenum kennis van de inhoud. Daaruit kan worden afgeleid dat het blad van hand tot hand ging (pp. 36-50).
- ¹³² Winkel, De ondergrondse pers, p. 226. Camps et al., Oorlog In Noord-Limburg, p. 47.
- ¹³³ Het Grote Gebod, II, p. 249.
- ¹³⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ¹³⁵ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv. nrs. 611, 1485, 1486, 1489, 1587, 1588.
- ¹³⁶ R.v.O. Coll. HSSPF, map 33-a: Meldungen aus den Niederlanden 56 (12-8-1941).
- ¹³⁷ Winkel, De ondergrondse pers, pp. 152-153. R.v.O. Coll. HSSPF, map 34-b: Meldungen aus den Niederlanden 66 (21-10-1941).
- ¹³⁸ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, inv. nr. 1489.
- ¹³⁹ C.A.B.R. Dossier A.M. Hirsch.
- ¹⁴⁰ C.A.B.R. Dossiers R.H.G. Nitsch (arrestaties te Heerlen, 21-8-1941) en A.Th.L. van Heeswijk. Collectie G.v.A., Roermond. Subcommissie opsporing oorlogsmisdrijven Limburg te Maastricht, nr. 5 (E. Georges).
- ¹⁴¹ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 236 (1944).
- ¹⁴² Stichting '40-'45, Eindhoven.

¹⁴³ B.R.I.O.P. B.S.-dossier L.P.C. Meijers.

¹⁴⁴ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg: dossier zuivering, 22-7-1943.

¹⁴⁵ Archief Kabinet C.d.K.-Limburg, inv. nr. P.07.77.

Hoofdstuk XII

Inlichtingen

I. Inleiding

Alvorens de belangrijkste, in Limburg actieve, landelijke inlichtingendiensten en de via deze provincie lopende inlichtingenkanalen te beschrijven, zullen we een globale omschrijving proberen te geven van de begrippen "spionage" en "inlichtingen". We zijn ons ervan bewust dat een grens tussen beide vrijwel niet te trekken is, omdat die gekoppeld is aan subjectieve en kwalitatieve normen. Spionage, een term uit het oorlogsrecht, wordt meestal in verband gebracht met de krijgskunde of het militair apparaat. Het betreft dan het heimelijk of onder valse voorwendselen verzamelen van militaire en aanverwante gegevens bij een (potentieel) oorlogvoerende met de bedoeling deze gegevens door te geven aan de tegenpartij. Spionage omvat echter meer. Een spion kan los van de militaire context politieke, economische, technische of industriële gegevens verzamelen. Vrijwel altijd wordt daarbij uit geheime, gesloten bron geput. Rond spionage hangt een romantische zweem, maar tevens heeft het begrip een negatieve bijklank. De spion begunstigt immers een buitenlandse mogendheid of een concurrerende instelling. Een verzetsorganisatie in bezet Nederland die zich toelegde op het verzamelen van gegevens ten behoeve van de Nederlandse regering in Londen en/of de geallieerden werd door de Duitsers steevast als spionageorganisatie aangemerkt. Wellicht kozen de betroffenen mede daarom voor het minder beladen begrip inlichtingen.

Hoewel de begrippen inlichtingen en spionage in de literatuur over de Tweede Wereldoorlog vaak door elkaar worden gebruikt, moet de term "inlichtingen" ruimer worden geïnterpreteerd. Het verzamelen van inlichtingen hoeft er niet op gericht te zijn de opponent te schaden. Het kan bijvoorbeeld uitsluitend de bedoeling zijn de eigen partij zo goed mogelijk op de hoogte te houden van de algemene (binnenlandse) situatie en ontwikkelingen. Op de tweede plaats put de verzamelaar van inlichtingen in mindere mate dan de spion uit gesloten bron. Gegevens over de infrastructuur,

de terreingesteldheid, het weer en zelfs militaire activiteiten kunnen vrij eenvoudig worden verkregen. Hetzelfde geldt voor het vergaren van inlichtingen op politiek, economisch, bestuurlijk-ambtelijk, technisch en sociaal gebied voorzover die afkomstig zijn uit open bronnen zoals boeken, tijdschriften, algemeen toegankelijke informatie en waarnemingen.

Dat met name in een situatie van oorlog en onderdrukking soms naar ongeoorloofde middelen als foltering en marteling wordt gegrepen om de gewenste informatie te verkrijgen, hoeft geen betoog. Hiervan is, voor zover bekend, door de in Nederland actieve inlichtingenorganisaties niet of slechts sporadisch gebruik gemaakt.¹

In Nederland bestonden in de eerste bezettingsjaren nauwelijks gespecialiseerde inlichtingendiensten. Het inlichtingenwerk maakte, mede door een chronisch gebrek aan goede verbindingen, bijna altijd deel uit van ander verzetswerk. Van een scheiding tussen spionage en inlichtingen was al helemaal geen sprake. Bovendien zat er door een onprofessionele aanpak (het ontbrak aan ervaring, ook al omdat Nederland in de Eerste Wereldoorlog neutraal was gebleven) naar verhouding veel onbetrouwbaar, ongecoördineerd, subjectief geïnterpreteerd en ondeskundig behandeld materiaal tussen, waar men in Engeland weinig mee kon doen.² Wat hiervan het gevolg was, kon men vrijwel dagelijks horen via Radio Oranje. Daar was sprake van een ontoereikende kennis over de toestand in bezet gebied. De boven Nederland gedropte geheime agenten dreigden er soms zelfs het slachtoffer van te worden. Hun persoonsbewijs deugde niet en het meegenomen vooroorlogs geld was inmiddels uit de roulatie genomen. Tot overmaat van ramp slaagden de Duitsers er tussen maart 1942 en begin 1944 met hun "Englandspiel" in de moeizaam tot stand gekomen verbinding ten eigen nutte aan te wenden en diverse verzetsgroepen uit te schakelen of vleugellam te maken. Pas in 1944, na grondige reorganisaties in Engeland en in Nederland, kwamen de illegale inlichtingendiensten tot bloei. In dit hoofdstuk zullen we uitsluitend spreken van inlichtingen(diensten) aangezien de verzamelde en aan de in Engeland gevestigde diensten aangeboden informatie altijd meer omvatte dan spionagegegevens.

In een omvangrijke studie als de onderhavige, waarin diverse verzetsorganisaties los van elkaar of in onderlinge samenhang besproken worden, is het onvermijdelijk dat een deel van het inlichtingenwerk, voorzover deze organisaties het tot hun werk-

terrein rekenden, elders beschreven wordt. Aangezien in dit hoofdstuk nader wordt ingegaan op de exclusieve inlichtingendiensten en -kanalen, zullen we voor de volledigheid een korte opsomming geven van het elders behandelde inlichtingenwerk en van het inlichtingenwerk waarover ons weinig gegevens ter beschikking staan en waarvan het belang moeilijk is aan te geven.

- Tot de groep-Erkens (hoofdstuk II, paragraaf I) behoorde een militaire inlichtingendienst met contacten in het midden en het westen van het land. Mogelijk werden de gegevens aanvankelijk naar Engeland gezonden via een of meer van de weinige zenders die in de beginjaren van de bezetting in Nederland operatief waren. De organisatie vond na enige tijd aansluiting bij de Belgische inlichtingendiensten "Luc-Marc" en "Clarence".

- De groep-Dresen (hoofdstuk II, paragraaf II) verzamelde militaire inlichtingen in de driehoek Maastricht-Aken-Luik. Voor het doorgeven van het verzamelde materiaal kan de organisatie gebruik hebben gemaakt van de volgende kanalen: een eigen zender op de boot van schipper J.M. Duynkerke in de haven van Maastricht; de gemeentesecretaris van het Belgische Lanaken, A. Reul; de kanalen van de inlichtingendiensten "Luc-Marc" en "Clarence" of, maar minder waarschijnlijk, de agenten H.M.G. Lauwers en Th. Taconis.

- Leden van de groep-Smit in de oostelijke Mijnstreek (hoofdstuk II, paragraaf III) hielden zich bezig met het observeren en vastleggen van alle Duitse activiteiten in met name het oostelijk deel van Zuid-Limburg. De groep had verbinding met de groepen Erkens en Dresen. Waarschijnlijk werden de door Smit c.s. verzamelde inlichtingen via een van deze kanalen verzonden.

- Van de groep-Bongaerts (hoofdstuk IV, paragraaf II.1. en hoofdstuk II, paragraaf I.4.) staat vast dat het verzamelen van inlichtingen tot de vaste werkzaamheden behoorde. Waarschijnlijk maakte Bongaerts bij de verzending gebruik van de diensten van een van de drie hiervoor genoemde organisaties. Toen deze drie organisaties waren opgerold, ging hij naarstig op zoek naar alternatieve kanalen. Daarbij liet hij onder andere het oog vallen op de internationale vluchtwegen voor gestrand geallieerd luchtmacht personeel. Het is niet bekend of hij erin slaagde nieuwe kanalen te vinden.

- Inlichtingen aan het Vaticaan met betrekking tot de ontwikkelingen in de Nederlandse katholieke kerkprovincie en de houding

van het Nederlands episcopaat. Aartsbisschop J. de Jong deed daartoe een beroep op dr. J.M. Drehmans. Deze verzond de gegevens via het Italiaans consulaat. Vermoedelijk werd tevens gebruik gemaakt van een route die door het Belgisch episcopaat was geopend (hoofdstuk VI, paragraaf I.1.).

- Soms kon, meestal dank zij samenwerking met Belgische organisaties, gebruik worden gemaakt van internationale vluchtelingenroutes (hoofdstuk IV, paragraaf II: algemeen) voor het doorsturen van inlichtingen, omdat deze organisaties vaak gekoppeld waren aan inlichtingendiensten of over eigen zendapparatuur beschikten, waarmee ze de betrouwbaarheid en de aankomst in Engeland van een gestrande vliegenier konden controleren. Overigens vormden "piloten" en Engelandgangers na hun aankomst in neutraal gebied of in Engeland soms een waardevolle informatiebron.

- De O.D. (hoofdstuk VIII, paragraaf III en paragraaf IV: algemeen) beschikte over een eigen inlichtingendienst (I.D.). Individuele O.D.-ers gaven gegevens door aan de gewestelijke staf die ze vervolgens ter hand stelde aan de I.D. Verscheidene O.D.-ers hielden bijvoorbeeld de activiteiten op en rond het vliegveld Venlo nauwgezet in de gaten. Tijdens de fronttijd in Limburg nam de intensiteit van het inlichtingenwerk toe, met name in de districten Gennep, Venlo, Roermond, Sittard en Heerlen. Direct na de bevrijding voerden O.D.-ers uit het district Sittard in opdracht van de Amerikanen verkenningstochten en spionageopdrachten uit achter de Duitse linies.

- Sinds april 1944 stond de R.V.V. (hoofdstuk IX, paragraaf III) dank zij de zender van de geheime agent A.W.M. Ausems in verbinding met het in Londen gevestigde Bureau Inlichtingen. In Limburg werden nauwelijks inlichtingen verzameld door R.V.V.-ers. In juli 1944 bezocht een R.V.V.-er Maastricht om het een en ander over de E.N.C.I. aan de weet te komen. Men wilde het bedrijf door een bombardement platleggen. Waarschijnlijk achtten de geallieerden vanwege de voorspoedig verlopende opmars in de richting van België en Nederland een bombardement vanaf eind juli 1944 niet meer nodig. Er gebeurde althans niets.

- Voor de L.O. en de K.P. (hoofdstuk VI, paragraaf IV.4. en IV.8.; hoofdstuk VII, paragraaf II.8.) genoot een goede (radiografische) verbinding niet de hoogste prioriteit. De aandacht van de twee samenwerkende organisaties richtte zich bijna uitsluitend op de binnenlandse omstandigheden. De eerste en voornaamste zorg

betrof de opvang, verzorging en bescherming van onderduikers. Het laatste gold vanzelfsprekend ook voor de organisaties zelf. Daartoe richtte de L.O. de Centrale Inlichtingendienst (C.I.D.) op en de K.P. de Knokploeg Opsporing (K.P.O.).

In juni 1944 organiseerde de L.O.-districtleider van Heerlen, Th.J.M. Goossen, een eigen inlichtingendienst (I.D.) ter bescherming van de illegaliteit in het algemeen. Daarnaast verzamelde Goossens I.D. militaire inlichtingen, die onder meer afkomstig waren van medewerkers of repatrianten van het Außenministerium (zie hoofdstuk VI, paragraaf VIII.5.1. en hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.7.). Kort voor de bevrijding verschoof het accent, mede op verzoek van de O.D.-er C.M.J.A.F. Nicolas, naar militaire inlichtingen. Hierbij boekte Goossens I.D. opvallende resultaten. De Amerikanen boden Goossen na de bevrijding de gelegenheid zijn dienst uit te breiden tot geheel Limburg en een deel van Noord-Brabant. Deze I.D. voerde tevens opdrachten uit van het Militair Gezag, in de Mijnstreek geleid door Nicolas.³ Sommige L.O.-ers en K.P.-ers, zoals H.J.H. Bouten en S.W.J.M.M. Berden, verzamelden in de bevrijdingsfase op eigen initiatief militaire inlichtingen en na de bevrijding in opdracht van plaatselijke geallieerde commandanten.

Afsluitend volgt een kort overzicht van inlichtingengroepen waarvan ons weinig bekend is.

- C.Th.J. Smit uit Den Haag raakte in 1942 betrokken bij de hulp aan geallieerde vliegeniers. Hierdoor kreeg hij verbinding met de Belgische vluchtelingenlijn "Komeet" die toen geleid werd door baron J. Greindl. Smit en zijn medewerkers gingen zich ook toeleggen op het verzamelen van militaire inlichtingen in het westen van het land. Vooralsnog beschikte de groep niet over contact met Engeland. Via baron Greindl lukte dat in de loop van 1942 wel. Greindl zond een medewerker, jhr. J. de Santis de Frymenon uit Luik, naar een contactadres in Roermond, de woning van mevrouw J. Roosendaal aan het Wilhelminaplein. Daar overhandigde een helper van Smit, W.P.A. Okhuysen, de op microfilm vastgelegde inlichtingen aan De Santis. Volgens medewerkers van Greindl was de door Smit c.s. verzamelde informatie van een hoog gehalte. Greindl ontving bijvoorbeeld een microfilm die een kaart van de hele Nederlandse kust bevatte waarop de Duitse stellingen en verdedigingswerken nauwkeurig stonden

aangegeven. Voorts kreeg hij rapporten over proefnemingen met het V-2 wapen. Smits activiteiten waren dank zij Greindl bekend in Engeland. De in de nacht van 13 op 14 februari 1943 gedropte agente B.A.W.M. Terwindt kreeg onder meer opdracht zich tot de Hagenaar te wenden. Ze raakte echter meteen na haar aankomst verstrikt in het Englandspiel waardoor ook Smit en twee van zijn medewerkers in de val liepen. Alle drie kwamen ze om het leven. Het contactadres in Roermond verloor na de arrestaties zijn betekenis.⁴

- De sinds maart 1943 in Maastricht ondergedoken voormalig militair P.G.B. Quist verzamelde in opdracht van de Dienst Wim (zie hoofdstuk IV, paragraaf III) inlichtingen in Limburg. Hij stond in verbinding met J.B. Vermeulen, coördinator van de organisatie. Als gevolg van het Englandspiel werd de Dienst Wim in de zomer van 1943 uiteengeslagen. Quist - omtrent de aard en omvang van zijn inlichtingen is ons niets bekend - ontsnapte aan arrestatie. Het lijkt onwaarschijnlijk dat hij nadien nog activiteiten in Limburg ontplooidde, vermoedelijk vertrok hij uit Limburg. Na zijn aanhouding in Hoogeveen op 10 februari 1944 kwam hij in het beruchte "Arbeitserziehungslager" Lahde terecht, waar hij op 1 maart 1945 overleed.⁵

- Via de sociaal-democraat P.J. Tiggers kwam de directeur van de staatsmijnen, dr. ir. Ch.Th. Groothoff, zijdelings in contact met het Nationaal Comité van J.J. Vorrink. Vanwege zijn positie zag Groothoff af van actieve deelname aan het verzet. Hij beperkte zijn bijdrage tot het verschaffen van inlichtingen ten behoeve van de illegaliteit. Tiggers daarentegen deed meer. Begin 1943 vervaardigde hij een schets van de sluizen in het Julianakanaal bij Maasbracht. Om het vervoer van vooral steenkool naar Duitsland te blokkeren, wilde Tiggers het complex laten bombarderen. Hij gaf de tekening door aan Vorrink die voor verzending naar Engeland zou zorgen. De gegevens vielen echter in handen van V-man A. van der Waals die Vorrinks organisatie had geïnfilteerd. Dientengevolge werden Tiggers en Groothoff respectievelijk op 30 maart en 1 april 1943 gearresteerd. Op 1 november 1943 werd Groothoff uit het gijzelaarskamp te Haaren ontslagen. Tiggers verbleef tot 1 mei 1945 in Duitse hechtenis.⁶

- De Maastrichtenaar J.M.P. de Bie verzamelde in het voorjaar van 1943 samen met de daar tewerkgestelde G. van Merwijk inlichtingen over het vliegveld Venlo. Aan de hand van Van

Merwijks informatie vervaardigde hij een plattegrond van het complex. Het is niet bekend wie hem deze opdracht had verstrekt. De Bie beschikte over contacten in verschillende verzetskringen zowel binnen als buiten de provincie Limburg.⁷

- Twee verspreiders van "Trouw" uit Geulle, K. Koers en E. Bakker, kregen door de hulpverlening aan geallieerde vluchtelingen in 1943 verbinding met J. Schoenmaeckers in het Belgische Rekem. Schoenmaeckers had al in de Eerste Wereldoorlog inlichtingen verzameld voor de geallieerden. Hij had de draad na de Duitse inval in mei 1940 weer opgepakt. Koers en Bakker steunden zijn werk. Zij zorgden ervoor dat de inlichtingen vanuit Nederland naar België en omgekeerd veilig de grens over kwamen. Voor welke organisatie(s) de inlichtingen bestemd waren en van wie ze afkomstig waren is niet bekend. Evenmin weten we iets omtrent de aard ervan.⁸

II. Inlichtingendiensten in Limburg

II.1. De Geheime Dienst Nederland (G.D.N.)

II.1.1. Landelijk

De Geheime Dienst Nederland, opgericht door J.M.W.C. Iansen uit Delden, was gespecialiseerd in het verzamelen van militaire, politieke en economische inlichtingen. De organisatie kwam voort uit de in juli 1943 uiteengeslagen Dienst Wim, maar was in feite ouder. In 1941 verzamelde Iansen al inlichtingen voor de in maart van dat jaar naar Engeland uitgeweken O.D.-er kapitein dr. J.M. Somer uit Breda. Somer gaf leiding aan een inlichtingendienst die vooral in het westelijk deel van Noord-Brabant opereerde en gekoppeld was aan de landelijke inlichtingenorganisatie van J. van Hattem (zie hoofdstuk II, paragraaf I.3.). Na het oprollen van Van Hattens organisatie, begin 1942, en het vertrek van Somer stelde Iansen zich ter beschikking van Somers opvolger J.B. Vermeulen uit Breda. Laatstgenoemde kreeg in augustus of september 1942 via W. Stenger ("Wim"), een in Brussel woonachtige Nederlander, verbinding met de Belgische inlichtingendienst "Zéro" van W. Ugeux. In Engeland maakte men zich namelijk zorgen over het gebrek aan contact met Nederland. De

worden, begon Schoemaker meteen met een reorganisatie van de dienst. Hij haalde de band met Tromp aan, die tevens als geldschietster voor de G.D.N. fungeerde. De dienst telde weldra ongeveer achtendertig hoofdmedewerkers en ruim elfhonderd helpers, voornamelijk studenten. Onder Schoemaker verschoof het accent naar militaire inlichtingen. In de loop van 1944 was circa 80% van alle G.D.N.-gegevens van die aard. Daarnaast ontving de dienst veel inlichtingen van het C.B.S. In een werkplaats in Den Haag werden alle gegevens op microfilm gezet.¹¹

Voor de verzending van het materiaal stond de G.D.N. aanvankelijk slechts één kanaal ter beschikking. Vermoedelijk gaven medewerkers van de Belasting Groep Maastricht die met Tromp samenwerkten de gegevens door aan een Belgische inlichtingendienst. Majoor Somer verklaarde naderhand dat zulks tot maart 1944 het geval was geweest.¹² Daarna stonden de organisatie meer wegen open: de Zwitserse Weg B (zie paragraaf III.2.) en een weg via een collega van Tromp, mr. W.E.A. de Graaff, die van tijd tot tijd legaal naar Zwitserland mocht reizen. Hij stelde G.D.N.-gegevens ter hand van de Nederlandse militaire attaché in Bern, generaal-majoor A.G. van Tricht, tevens contactman van de Zwitsers Weg B. Bij urgente aangelegenheden kon de G.D.N. een beroep doen op agent d'Aulnis de Bourouill, die rechtstreeks zendcontact met B.I. onderhield. Vanaf juni 1944 kon de G.D.N. daarnaast gebruik maken van de zender van de in de nacht van 5 op 6 juni gearriveerde B.I.-agent-marconist I. Brandjes. Deze was met een zender ten behoeve van de organisatie van Tromp uitgezonden door B.I.

De kwaliteit van de inlichtingen van de G.D.N. - de meest produktieve periode begon in april 1944 - was hoog. B.I. was er zeer tevreden over. Dat gold in mindere mate voor een aantal medewerkers. Somer had zijn bedenkingen tegen Iansen, die op zijn beurt vond dat Somer zich onvoldoende inzette voor zijn vrijlating uit Spaanse gevangenschap. Ten aanzien van Iansens opvolger, Schoemaker, liet Somer zich in nog negatievere termen uit. De dienst was onder diens leiding een nagel aan zijn doodkist geweest verklaarde Somer na de oorlog. Zij bestond uit "wildemannen" die het inlichtingenwerk moeilijk konden scheiden van drank, geld en vrouwen. Vanwege de torenhoge declaraties beschuldigde hij de dienst van geldverkwisting. Toch moest ook Somer toegeven dat de G.D.N. onder Schoemakers (en trouwens ook onder

Iansens) leiding nauwelijks te lijden had gehad van arrestaties (afgezien van een arrestatiegolf in Rotterdam in de loop van 1944) en voortreffelijk werk had afgeleverd.¹³

II.1.2. Limburg

De vroegste aanwijzingen over het bestaan van de G.D.N. in Limburg dateren van september 1943. Er zouden toen twee bureauhouders zijn geweest: een in Maastricht en een in Venlo. Hoe de verbinding tot stand was gekomen staat niet vast. Het contact met L. Suhr, bureauhouder van Maastricht, dat westelijk Zuid-Limburg omvatte, is wellicht gelegd door J.M. Pennings. Hij was namelijk bevriend met Suhr en samen met G. van 't Eind uit Eindhoven, waar tot het vertrek van Iansen eind maart 1944 het hoofdbureau voor de drie zuidelijke provincies was gevestigd, bezocht hij de twee Limburgse bureauhouders. Ze kregen steun van twee koeriersters. In het rayon Venlo, dat Noord-Limburg omvatte met als zuidgrens de lijn Reuver-Meijel, trad C.M.W. Hoogwinkel op als bureauhouder. Limburg hoorde met Noord-Brabant en Zeeland tot de door F.J.J.M. van Zinnicq Bergmann uit Vught geleide zuidroute van de G.D.N. Vermoedelijk bemoeide hij zich nauwelijks met de Limburgse bureaus, aangezien de bij zijn grootmoeder in Helmond ondergedoken militair S.W.H. Trip in augustus door een collega-militair, M. van den Berg uit Rotterdam, benaderd was om voor de G.D.N. te gaan werken in oostelijk Noord-Brabant en Limburg. Hierdoor ontstond een tweedeling in de zuidroute. Van Zinnicq Bergmann, die weliswaar de supervisie behield, concentreerde zich op westelijk Noord-Brabant en Zeeland, terwijl Trip voortaan elke twee weken bezoek kreeg van Van den Berg die de gegevens ophaalde en nieuwe opdrachten verstreekte. De eerste gegevens uit Limburg dateren van november en december 1943. Het betrof informatie van economische, politieke en militaire aard, onder andere over de scheepvaart op het Julianakanaal, over "foute" politiemannen, collaborateurs, het vliegveld Venlo en over Duitse militaire concentraties.¹⁴

In het voorjaar van 1944 vond in verband met de plannen van Schoemaker om nieuwe kanalen te vinden voor het verzenden van inlichtingen naar Engeland en vanwege de arrestatie in maart van Pennings en zijn koerierster mejuffrouw van Hoof een reorganisa-

weer teruggedraaid moesten worden. Of Trip hiervan wist en of hij er iets tegen ondernam is niet bekend. Medio augustus werd ze vervangen. Diezelfde maand kreeg Trip opdracht de geallieerden tegemoet te gaan. P. Schoemaker nam zijn functie tot de bevrijding waar.²⁰

Ter afsluiting volgt een kort overzicht van de werkzaamheden en ontwikkeling van de vier G.D.N.-bureaus:

- Maastricht. Het bureau van Suhr aan de Papenstraat 11 leverde voorzover bekend onregelmatig inlichtingen. In mei 1944 berichtte hij over de adressen van Duitse instanties in Maastricht, de in de stad en omgeving gelegerde Duitse militairen en over collaborerende instanties en bedrijven. Een maand later ontving de G.D.N.-leiding een plattegrond van de stad waarop vitale bedrijven stonden aangegeven en de plaats waar de Maas overgestoken zou kunnen worden. Voorts bevatten de rapporten gegevens over de voedselsituatie, de telefooncentrale en Duitse transporten. Uit de berichtgeving van augustus blijkt, dat alles erop wees dat de geallieerden in aantocht waren. Suhr liet weten dat onder de St. Servaasbrug dynamietladingen waren aangebracht en dat een begin was gemaakt met de aanleg van een noodvliegveld bij Wolder en een spoorlijn tussen het Belgische Kanne en Maastricht. Voorts berichtte hij over de doortocht van Duitse troepen, een Duitse luisterpost in Bemelen, de Philipsvestiging in de grotten van Valkenburg en het goederenvervoer per trein en per boot. Nadien werd niets meer van dit bureau vernomen.

- Heerlen. Aangezien in dit rayon weinig militaire objecten lagen en van Duitse militaire activiteit niet veel te bespeuren was, richtte Hötte zijn aandacht op de mijnindustrie. In mei 1944 berichtte hij over de houding van de mijndirecties. Voorts signaleerde hij de risico's verbonden aan sabotage in de mijnen. Een maand later gaf Hötte een aantal productiecijfers van de mijnen door en ging hij nader in op geruchten als zou de enigszins onrustige stemming onder de mijnwerkers samenhangen met communistische agitatie. Dat was volgens hem onjuist. In de Mijnstreek was, aldus Hötte, slechts sprake van geringe communistische propaganda en die was stuntelig en slecht opgezet. Het rapport over de maand juli 1944 bevatte productiecijfers van de Oranje Nassau-mijn III, informatie over Duitse troepenbewegingen en over het slechte moreel onder de Duitse militairen, die zich bezighielden met smokkel en ruilhandel. Omdat de inlich-

tingen van het bureau onder de maat bleven, ging Schoemaker op zoek naar een vervanger. Of Hötte nog verantwoordelijk was voor het enige en tevens laatste bericht in augustus is onzeker. Het betrof de mededeling dat het kaderpersoneel van het Stikstof Bindings Bedrijf in Geleen had geweigerd in te gaan op de Duitse eis over te schakelen op de produktie van salpeterzuur en daarna was ondergedoken. Dit bericht kan echter ook afkomstig zijn geweest van de Sittardse bureauhouder.

- Venlo. In juni 1944 begaven O.W.L. Wolters, een medewerker van bureauhouder Hoogwinkel, en H. Voskuil zich in opdracht van de G.D.N.-leiding op weg naar Zwitserland. Op 22 juni vielen ze echter in Brussel in Duitse handen. Op 5 september 1944 kwam Wolters in het kamp Vught om het leven. Van de werkzaamheden van Hoogwinkel weten we slechts dat hij sporadisch verslag uitbracht over zijn bevindingen. Begin juli verstrekte hij een plattegrond van Venlo waarop een aantal bedrijven en het station stonden aangegeven. Voorts signaleerde hij dat er opvallend veel activiteit rond het Venlose vliegveld was. Wat zich er precies afspeelde, wist hij niet. Dezelfde maand begaf Hoogwinkel zich met een pakket inlichtingen naar Eindhoven. Op zijn tocht raakte hij te water waardoor hij een longontsteking opliep. De bureauhouder moest worden opgenomen in een ziekenhuis, waar hij korte tijd later overleed. Zijn naaste medewerker G.W. Aarts volgde hem medio juli op. Deze richtte zijn aandacht voornamelijk op het vliegveld Venlo en de daar gestationeerde V-wapens. Hij berichtte er tot september over. Toen Noord-en Midden-Limburg geïsoleerd raakten, probeerde Aarts de Maas over te steken. Hij werd echter ontdekt en ter dood veroordeeld. Het vonnis werd niet voltrokken. Aarts overleefde de oorlog.

- Roermond. Bureauhouder Wong Lun Hing verzond zijn eerste berichten op 4 juli 1944. Het was zijn taak inlichtingen te verstrekken over Duitse troepenverplaatsingen en de opstelling en het transport van gevechtsmaterieel. Daartoe nam hij contact op met zijn plaatsgenoot, de spoorwegrechercheur W. Meuldijk. Mogelijk hield hij zelf het scheepvaartverkeer op de Maas in de gaten. In augustus berichtte hij hierover. Of hij erin slaagde munitie- en petroleumopslagplaatsen te lokaliseren is niet bekend. Uit zijn schaarse berichtgeving blijkt hiervan niets.²¹

II.2. De Groep-Albrecht

II.2.1. Landelijk

Op 11 maart 1943 zond het Bureau Inlichtingen de agent H.G. de Jonge ("Albrecht") naar Nederland. Tot zijn opdracht behoorde onder meer het verzamelen van militaire inlichtingen. Bij aankomst raakte zijn zendapparaat echter beschadigd. Ondanks deze tegenslag begon hij voortvarend aan de opbouw van een militaire inlichtingendienst, waarvan de kern in het westen van het land lag. Aangezien De Jonge er niet in slaagde de gegevens radiografisch te verzenden, zat er niets anders op dan terug te keren naar Engeland. Nadat verschillende pogingen waren mislukt, kreeg De Jonge contact met de B.I.-agent P.R. Gerbrands die kort tevoren een koeriers- en ontsnappingslijn naar Spanje had opgebouwd. In oktober aanvaardde hij de lange reis naar het neutrale Spanje, maar op 8 november werd hij in de Pyreneeën gearresteerd. Hij was in het bezit van grote hoeveelheden inlichtingen. De B.I.-agent verdween naar de Sipo-gevangenis in Haaren en belandde uiteindelijk in het tuchthuis van Hameln. Het in juni 1944 tegen hem uitgesproken doodvonnis werd niet voltrokken. Hij overleefde de oorlog.

Zijn opvolger, J.A. van Arkel, werd op 22 november 1943 opgepakt als gevolg van de infiltratie van mejuffrouw A. van Leeuwen in de organisatie Fiat Libertas. In januari 1944 namen de 24-jarige mr. C. Brouwer uit Dordrecht, die al in maart 1943 met De Jonge in contact was gekomen en sindsdien voor Albrecht werkte, en Th.J.A.M. van Lier de leiding van de dienst over. In april 1944 mislukte een poging van Van Lier om naar Engeland uit te wijken. Hij werd gearresteerd. Sindsdien berustte de leiding over Albrecht alleen bij Brouwer. Deze bouwde de organisatie op efficiënte wijze uit door intensief gebruik te maken van los van het P.T.T.-net functionerende telefoonnetten. De dienst bediende zich onder meer al vanaf februari 1944 van het netwerk van de Provinciale Noord-Brabantse Electriciteits Maatschappij (P.N.E.M.) en in de loop van het voorjaar en de zomer ook van de netten van de Limburgse en Gelderse Electriciteitsmaatschappijen en de Zuidlimburgse mijnen. De organisatie van Brouwers telde weldra ongeveer achthonderd medewerkers, verdeeld over circa twintig, zelfstandig werkende groepen. De groep-Albrecht

kende een sterk gedecentraliseerde structuur. Tot mei 1944 verzond de organisatie inlichtingen via de Zwitserse Weg B en via de Philips-topman mr. W.E.A. de Graaff. In mei en juni zond Bureau Inlichtingen de twee marconisten W. Visser en K.Ch. Mooiweer, elk met een zender, naar Nederland om de inlichtingen van Albrecht over te seinen. De twee zenders werden opgesteld in de moeilijk toegankelijke Biesbosch, dicht genoeg bij Rotterdam waar de centrale van Albrecht was gevestigd.

Conform een van de oorspronkelijke opdrachten van De Jonge, namelijk om te zijner tijd deel te nemen aan de gewapende strijd tegen de bezetter, zocht de groep-Albrecht verbinding met de gewapende illegaliteit. Het contact met de O.D. leverde niet veel op. Dat met de K.P. daarentegen resulteerde in een nauwe samenwerking met de Landelijke Sabotage Commandant J.A. van Bijnen in Rotterdam en de Centrale Inlichtingen Dienst (C.I.D.) van de L.O. In september werden de zenders van Albrecht - het waren er inmiddels drie - van de Biesbosch overgebracht naar Rotterdam. In de eindfase van de bezetting beschikte de organisatie dus over uitstekende verbindingen. Het contact met B.I., dat inmiddels in het bevrijde Eindhoven zetelde, en de geallieerden werd onderhouden door middel van zendapparatuur, radiotelefoniezenders (walkie-talkies) waarmee via vliegtuigen contact kon worden onderhouden, clandestiene telefoonverbindingen en zogeheten line-crossers, koeriers die door de frontlinie gingen. In de winter van 1944-1945 concentreerde Albrecht zich vooral op het oosten van het land, omdat daar een geallieerd offensief werd verwacht.²²

II.2.2. Limburg

Kort na zijn aankomst in Nederland ontmoette de B.I.-agent H.G. de Jonge de ambtenaar W. van der Mast van het G.A.B. in Rotterdam. Deze verklaarde zich bereid militaire inlichtingen te verzamelen op de Zuidhollandse eilanden en in het westelijk deel van Noord-Brabant. Naar aanleiding van de terugvoering in krijgsgevangenschap van de Nederlandse militairen dook Van der Mast in juni 1943 onder in het vlakbij de Biesbosch en even ten noorden van Raamsdonksveer gelegen Hank. Daar sloot hij zich aan bij de snel groeiende L.O. In het najaar van 1943 kwam hij in aanraking met mr. C. Brouwer, die hem vertelde over de mislukte pogingen van De Jonge naar Engeland terug te keren.

Van der Mast zegde toe voor Albrecht te blijven werken. Vermoedelijk begin 1944 werd hij door Brouwer aangesteld als hoofd van de organisatie in Zuid-Nederland, te weten de provincies Zeeland, Noord-Brabant, Limburg en enkele gebieden rond de grote rivieren. De in de buurt van Hank ondergedoken D. Dral trad op als Van der Masts naaste medewerker. Wekelijks ontmoeten ze elkaar in Raamsdonksveer. Daar overhandigde Dral Van der Mast de rapporten waarin hij alle recent binnengekomen gegevens van Albrecht-Zuid-Nederland had verwerkt. Een gedeelte van de inlichtingen kwam binnen op het adres van mevrouw C. van Epen-Wanner in Vught. Zij bracht het materiaal per trein en vanaf september 1944 per fiets naar Raamsdonksveer. Van der Mast en enkele koeriers zorgden ervoor dat de rapporten de centrale in Rotterdam bereikten.²³

De groep-Albrecht beschikte in Limburg over twee centra, een in Heerlen en een in Roermond. Wellicht bestond eind 1943 en begin 1944 korte tijd contact met illegale werkers in Sittard, zoals H.L.M. van der Hoff, pater M.H. van Rooy O.F.M. en W. Krayenhof. Dit contact heeft zeker niet langer bestaan dan tot april 1944 toen Th.J.A.M. van Lier, een van de leiders van Albrecht, werd aangehouden.²⁴ De verbinding met Heerlen dateerde van het voorjaar van 1944 en was tot stand gebracht door sergeant M. Dijkers uit Breda. Deze introduceerde Van der Mast bij Th.R. Seldenrath, mijnningenieur te Schaesberg, die onder Dijkers in het leger had gediend. Na enkele oriënterende gesprekken werd overeengekomen dat Seldenrath objecten die voor een bombardement in aanmerking kwamen in kaart zou brengen en aanvullende gegevens zou verschaffen. Voorts zou hij proberen inlichtingen los te krijgen van een kennis in Aken. De door Seldenrath bij Albrecht betrokken directeur van Limagas (Limburgsche Maatschappij voor Gasdistributie) in Heerlen, ir. J.J. Derksen uit Klimmen, ging zich toeleggen op het verzamelen van militaire en economische inlichtingen in de regio. Derksen genoot vanwege zijn beroep veel bewegingsvrijheid. Bovendien onderhield hij intensief contact met de directies van de staatsmijnen.²⁵

Voor de clandestiene telefonische verbindingen deed Van der Mast een beroep op J. van Dam van Isselt uit Maastricht, bedrijfsingenieur b.d. van de P.L.E.M., bij wie hij wellicht door medewerkers in de Mijnstreek of contactpersonen in de L.O. was geïntroduceerd. Van Dam van Isselt beperkte zijn werkzaamheden

voor Albrecht tot een minimum, maar bracht Van der Mast tegen de zomer van 1944 wel in contact met de in Maasniel woonachtige P.L.E.M.-medewerker ir. E.H.G. Moors. Moors ontpopte zich als de actiefste en vindingrijkste agent van Albrecht in Limburg. Hij zorgde er onder meer voor dat het P.L.E.M.-telefoonnet niet alleen aan het particuliere net van de Zuidlimburgse mijnen werd gekoppeld, maar ook aan dat van de Noordbrabantse P.N.E.M.²⁶ Moors kreeg in Maasniel steun van onder anderen broer en zuster F. en E. Beek en J.M. van Laar (hij overleed op 8 augustus 1944 in de gevangenis van Maastricht, nadat hij bij een razzia op 29 juli 1944 was opgepakt) en in Roermond van de broers P.W. en Th.C. van Helvoort en J. Roosjen, hoofdopzichter van de Stroomverkoopmaatschappij. Ook kon hij rekenen op de steun van de koerierster W.A.J. Simmelink uit Nijmegen, van Ch.H.A.M. Haegens uit Horst en van een groep illegale werkers op het landgoed de Bedelaar bij Haelen, die inlichtingen verschafte over Duitse troepenbewegingen op de westelijke Maasoever in Midden-Limburg.²⁷

De eerste rapporten van J.J. Derksen en E.H.G. Moors, de twee hoofdagenten van Albrecht in Limburg, aan Dral en Van der Mast dateren van mei of juni 1944. Tot begin september berichtte Derksen onder meer over "foute" politiebeambten in Zuid-Limburg. Hij stelde vast dat de mijnpolitie overwegend betrouwbaar was. Hij vermeldde de activiteiten in de grotten van Valkenburg en de opstelling van luchtafweergeschut bij Sittard en Venlo en constateerde dat veel mijnprodukten en produktiemiddelen zoals dynamiet per spoor naar Duitsland werden afgevoerd. Toen de leiding van de Staatsmijn Maurits te Geleen bevel kreeg explosieven te gaan vervaardigen, sloeg de directie alarm. Men verzocht Derksen om naar een precisie-bombardement te vragen van die delen van het Stikstof Bindings Bedrijf (S.B.B.) waar de explosieven vervaardigd zouden worden. Het bombardement zou na 18.00 uur plaats moeten vinden. Directie en kaderpersoneel doken onder. Derksen gaf het verzoek op 21 augustus aan de centrale door, maar trok het op 30 augustus weer in. Met hulp van het S.B.B.-personeel lukte het ingenieurs namelijk de produktie te dwarsbomen. Enkele Duitsers poogden op eigen houtje het produktieproces op gang te brengen, maar tevergeefs. In zijn vermoedelijk laatste bericht, gedateerd 8 september 1944, maakte

Derksen melding van het opblazen van de bruggen over het Julianakanaal bij Roosteren, Echt en Stevensweert.²⁸

De in de Mijnstreek geboekte resultaten waren kennelijk aan de magere kant evenals de kwaliteit van de inlichtingen. Dral liet zich althans in weinig vleierende bewoordingen uit over de werkzaamheden van Derksen c.s.: "In elk geval heb ik nimmer het gevoel gehad dat deze uithoek over de leiding beschikte die zo dringend gewenst was. (...) Misschien heeft 't aan de nodige tijd ontbroken of was er een gemis aan goede hulpkrachten". Als derde mogelijkheid opperde Dral een gebrek aan belangstelling.²⁹ Rond de bevrijding werd handig gebruik gemaakt van de ondergrondse gangenstelsels en de mijntelefoon. Toen Amerikaanse eenheden op 17 september posities innamen tussen Schaesberg en Kerkrade, kwam de mijn Wilhelmina in bevrijd gebied te liggen, de nabijgelegen Oranje Nassaumijn II niet. De gangenstelsels van de twee mijnen waren echter met elkaar verbonden. Met hulp van enkele K.P.-ers en oud-militairen bracht G. Zijlstra uit Schaesberg de sterkte en opstelling van de Duitse verdediging in kaart. In gezelschap van ir. Seldenrath daalde hij op 17 september in de Oranje Nassaumijn II af. Ondergronds trokken ze naar bevrijd gebied. Daar lichtten ze de lokale Amerikaanse commandant in. Ze stelden hem voor Amerikaanse soldaten van het gangenstelsel gebruik te laten maken om de Duitse verdedigers achter de linies te verrassen. De bevelhebber zag ervan af, omdat hij het risico voor zijn manschappen te groot vond. Zijlstra besloot terug te keren. In bezet gebied constateerde hij dat de Duitsers versterkingen aanvoerden. Via de mijntelefoon - wellicht had Seldenrath hem op deze mogelijkheid geattendeerd - kon hij de Amerikanen nauwkeurig over de Duitse posities informeren. Prompt volgde een beschieting, waarna de verdedigers zich terugtrokken. Op 18 september werd het gebied rond de Oranje Nassaumijn II bevrijd.³⁰

Ingenieur Moors eerste rapport dateert van juni 1944. Daarin meldde hij dat er bij Venray een "luisterinstallatie" stond opgesteld waarmee geallieerde bommenwerpers opgespoord konden worden. In de buurt van Hunsel zou een stoor- en zendstation in gereedheid worden gebracht. Moors' berichten van eind juli 1944 bevatten onder meer informatie over de bedrijvigheid op de vliegvelden Venlo en Gilze-Rijen in verband met de bouw van

lanceerinrichtingen voor de V-1 en V-2. Begin september liet hij weten dat veel bruggen in de provincie van dynamietladingen waren voorzien en dat het vliegveld Venlo onlangs was ontruimd en in brand gestoken. Bovendien hield hij de centrale in Rotterdam nauwkeurig op de hoogte van de aanvoer van versterkingen uit Duitsland via Vlodrop. S.S.-pantsertroepen werden via Midden-Limburg naar noordelijker gelegen gebieden gedirigeerd en in de omgeving van Roermond arriveerden parachutisteneenheden. De Organisation Todt zette grote aantallen dwangarbeiders in bij de aanleg van versterkingen op de oostelijke Maasoever. De lokale mannelijke bevolking werd gedwongen graafwerkzaamheden te verrichten. Moors' medewerker F. Beek, tekenaar bij de P.L.E.M. te Roermond, bracht de loopgraven, tankgrachten, prikkeldraadversperringen, bunkers en geschutopstellingen in kaart. Moors was er inmiddels met hulp van P.T.T.-technici in geslaagd de telefoongesprekken van de civiele autoriteiten in Roermond af te luisteren door afgesloten telefoonabonnees weer clandestien aan te sluiten op het net en via de centrale te verbinden met de toestellen van de autoriteiten. Onafgebroken werd door onderduikers zoals P.W. van Helvoort en H. van de Beek gepost bij een telefoontoestel. Ze werden geassisteerd door enkele verpleegsters die de gegevens bij de vier of vijf luisterposten afhaalden. Later, eind oktober en begin november, luisterden Moors' medewerkers ook het telefoonverkeer van de militaire autoriteiten af. Het was een tijdrovende bezigheid en leverde naar verhouding weinig op. De civiele autoriteiten waren niet bij militaire aangelegenheden betrokken en de militairen maakten hoofdzakelijk gebruik van andere communicatiemiddelen. Op 9 september berichtte Moors dat het mogelijk was de stuw in de Maas bij Linne onklaar te maken wat tot gevolg zou hebben dat het water tussen Borgharen en Linne wegstroomde en de rivier droogviel. Twee dagen later meldde de Albrecht-agent dat de commandant van Heeresgruppe B, veldmaarschalk W. Model, met negen generaals zijn intrek had genomen in het klooster St. Paul te Arcen. Het bericht bereikte de centrale te laat om nog iets te kunnen ondernemen. Model verliet Arcen na enkele dagen weer.³¹

In hoofdstuk VII, paragraaf II.8. staat beschreven dat de provinciale sabotagecommandant J.R.P. Crasborn vanaf 7 september gebruik kon maken van het communicatienet van Moors. Tot 15

september hield Crasborn via dit kanaal de gewestelijke en landelijke sabotagecommandant onder meer op de hoogte van het verloop van de spoorwegasabotage in Limburg. Meteen na het begin van operatie Market-Garden op 17 september verloor Moors het contact met de Albrecht-centrale. Hij werkte zelfstandig door en slaagde erin via het P.L.E.M.-net verbindingen tot stand te brengen met de Amerikanen in Maastricht en Weert. Hij lichtte hen in over de ontwikkelingen in het geïsoleerde deel van Limburg en over nieuwe troepenconcentraties in de Duitse grensstreek bij Brügggen, Niederkrüchten en Elmpt. Op 22 september ging het contact met de geallieerden in Weert verloren. Duitse eenheden hadden een brug over het kanaal Wessem-Nederweert opgeblazen waaronder de telefoonkabel liep. Hetzelfde gebeurde ter hoogte van Susteren met de verbinding met Maastricht, maar die kon spoedig worden hersteld.³²

Het telefoneren met bevrijd gebied was niet van gevaar ontbloot. Op 27 oktober vernam Moors dat de op drift geraakte N.S.B.-er ir J.J.H. Vos uit Maastricht een onderzoek had ingesteld naar het particulier P.L.E.M.-telefoonnet. Moors zette het telefoonverkeer meteen stop. Vos vermoedde dat het P.L.E.M.-net werd benut voor contact met bevrijd Zuid-Limburg en oost Noord-Brabant. Eind oktober deelde hij dat aan de Sipo in Venlo mee. Vos overhandigde E.W.E. Elsholz, door Ströbel met het onderzoek belast, een dienstgids met alle telefoonverbindingen van het elektriciteitsbedrijf. Een bezoek aan het knooppunt in Blerick leverde niets op. Vos en Elsholz gaven echter niet op en begaven zich met enkele militairen naar het zuidelijker gelegen schakelstation in Herten. Ze vonden er aanwijzingen dat Vos' vermoedens juist waren. Ook stelden ze vast dat met bevrijd Zuid-Limburg getelefoneerd kon worden. Tijdens het onderzoek in Herten viel de naam van de hoofdopzichter van de Stroomverkoopmaatschappij J. Roosjen. Bij een huiszoeking vond men in de kelder een telefoon en een beschrijving van de electriciteitsverbindingen. Roosjen was zelf niet thuis. De hoofdopzichter was enkele dagen tevoren, op 24 oktober, op last van de Ortsgruppenführer der N.S.D.A.P. te Roermond, H. Nieland - mogelijk op grond van zijn anti-Duitse houding - in het Huis van Bewaring ingesloten. Op 31 oktober droeg Nieland de arrestant aan Elsholz over. Roosjen werd meegenomen naar Venlo voor verder verhoor. Dat leverde niets noemenswaardigs op. Op 17 november om twee uur

's middags werd Roosjen in opdracht van Ströbel op het verlaten vliegveld Venlo door het Sipo-lid H. Conrad doodgeschoten.³³ Eind oktober staakte Moors enige tijd het telefonisch verkeer. Eind november ging de verbinding met Maastricht definitief verloren. Sindsdien was hij aangewezen op koeriers die bereid waren door het front te gaan. In februari 1945 lukte het via electriciteitshoogspanningslijnen opnieuw telefonisch contact met Weert tot stand te brengen.³⁴ Van veel betekenis was dat niet meer. Begin maart werden Noord- en Midden-Limburg bevrijd. Over Moors was de Albrecht-leiding uitermate tevreden: "de beste en moedigste medewerker, subliem, van alle markten thuis".³⁵

II.3. Pietab - OXO

II.3.1. Landelijk

Eind 1940 vroeg J.M. Somer kapitein P.C.A.M. de Kort hem behulpzaam te zijn bij de opbouw van een (militaire) inlichtingen - en verzetsorganisatie. De Kort kreeg het westelijk deel van Noord-Brabant toegewezen. Daar begon hij met steun van een politie-inspecteur uit Breda, luitenant F. Brejaart, aan de uitvoering van zijn taak. Brejaart hielp Somer in maart 1942 bij zijn vertrek via Zwitserland naar Engeland en nam tevens de leiding van Somers inlichtingendienst op zich. De Kort verlegde zijn werkterrein naar Oost-Nederland, terwijl Brejaart zijn aandacht op het westen van het land richtte. Nadat in augustus 1942 Somers opvolger was opgepakt, stond De Kort aan het hoofd van de inmiddels in grote delen van het land actieve inlichtingendienst. Zijn naaste medewerker A. Koorink, een tandarts uit Amersfoort, verzamelde militaire inlichtingen in de provincie Utrecht en legde alle binnengekomen gegevens vast op microfilm. Als groepsnaam werd gekozen voor Pietab (Piet de Kort en Ab Koorink). Voor de verzending van het materiaal maakte de organisatie afwisselend gebruik van de diensten van de O.D., een route die via Putte naar Zwitserland liep en van Belgische verzetsgroepen die met Engeland in contact stonden. Medio 1943 werd De Kort door de inlichtingendienst van de O.D., op grond van informatie van de O.D.-er luitenant C. Navis, gewaarschuwd dat Koorink een

dubbelrol speelde en voor de Sipo werkte. Het kostte veel moeite De Kort te overtuigen, hij kon niet geloven dat zijn naaste medewerker een (dubbel)spion was. Vooralsnog werden geen maatregelen genomen. De Kort speelde Koorink een half jaar lang nietszeggende informatie toe en wachtte af. Daarmee speelde hij hoog spel. Het risico voor de hele organisatie werd met name in O.D.-kring onaanvaardbaar hoog geacht. Uiteindelijk zag ook het hoofd van Pietab dat in. In opdracht van de O.D. werd Koorink bij Hoevelaken door leden van een Utrechtse knokploeg geliquideerd. Na de uitschakeling van Koorink benoemde De Kort A. van der Heijden uit Driebergen tot zijn naaste medewerker. Deze nam een gedeelte van de taken van zijn voorganger over, maar hield zich daarnaast bezig met het verzamelen van militaire inlichtingen in Limburg. De groepsnaam kon uiteraard niet gehandhaafd blijven en werd gewijzigd in OXO. De naam betekende verder niets. In het voorjaar van 1944 werd de organisatie getroffen door een arrestatiegolf. De Kort ontsprong de dans, maar viel bij toeval op 15 mei 1944 in Delft alsnog in Duitse handen. Hij wist zich vrij te pleiten en dook meteen daarna onder. In juli besloot hij de organisatie op te heffen in verband met de toegenomen risico's.³⁶ Over de kwaliteit van het door de groep-Pietab-OXO bijeengebrachte materiaal liepen de meningen uiteen. Het hoofd van de O.D., jhr. P.J. Six, vond het niveau enigszins tegenvallen. Sectie V van de O.D., die zich bezighield met aangelegenheden betreffende verkeer en waterstaat, maakte in een telegram van 26 juni 1944 zelfs bezwaar tegen het door OXO geleverde materiaal. Tekeningen zouden onjuist zijn en foto's onherkenbaar. De sectie vroeg zich af of het nog wel zin had gegevens van OXO te blijven verzenden en de organisatie financieel te steunen. Eerder al had de O.D. weinig malse kritiek geuit over het doen en laten van De Kort. Hij zou gevaarlijke contacten onderhouden (wellicht doelden de critici op Koorink), zich niet steeds aan gemaakte afspraken houden en nogal royaal met geld omspringen.³⁷ De Korts critici verzuimden hun grieven met feiten en bewijzen te onderbouwen. Tot een echt conflict tussen de O.D. en OXO kwam het echter niet. In juli 1944 hief De Kort OXO immers op.

II.3.2. Limburg

II.3.2.1. Regio Sittard

In de tweede helft van 1942 begonnen A. Maintz uit Geleen, hoofdmachinist op de staatsmijn Maurits, C.L.J.J. Zwaans, binnenvaartschipper te Born en een zekere Kooymans hulp te verlenen aan (bevriende) joodse onderduikers. Als naam voor het groepje kozen ze Mazwako, een samenvoeging van de beginletters van hun achternamen. Toen twee door Mazwako geholpen joden werden opgepakt, liep het mis. Er ontstond onenigheid in het groepje. Het gevolg was dat Kooymans opstapte. Zijn plaats werd korte tijd later ingenomen door A.J.A. Hoekstra, een bij Zwaans ondergedoken O.D.-er uit Oosterhout. Hoekstra werkte onder de schuilnaam Koenraadt - die naam stond ook in zijn vals PB - zodat de naam van het groepje niet gewijzigd hoefde te worden. In de loop van 1943 of begin 1944 kreeg Mazwako verbinding met A. van der Heijden uit Driebergen, de naaste medewerker van De Kort. Van der Heijden kende een door het Limburgs groepje geholpen joodse familie. Op diens verzoek traden Maintz en Hoekstra tot Pietab-OXO toe en op aandrang van Maintz ook Zwaans. Van der Heijden verzocht de Limburgers de mogelijkheden te onderzoeken om inlichtingen van Pietab-OXO via deze provincie en België naar Engeland te verzenden. Maintz, die af en toe naar België reisde om er vermiste joden op te sporen, beschikte daar reeds over verschillende contactpunten. Met hulp van Zwaans vond hij een route over Hasselt. Vanaf die tijd ontving Mazwako inlichtingen op microfilm van Van der Heijden die vervolgens naar Hasselt werden gebracht. Dat de lijn bonafide was, bleek uit een codebericht uitgezonden door de B.B.C. De zendingen arriveerden op hun bestemming in Engeland. De leden van deze Limburgse OXO-tak verzamelden met steun van J. Hardenberg uit Born ook zelf inlichtingen. Het in de eerste helft van 1944 bijeengebrachte materiaal bevatte onder meer gegevens over de sluizen in en het goederenvervoer op het Julianakanaal, de stuw in de Maas bij Belfeld, (de produktie in) de mijnen, de electriciteitsvoorziening in Noord-Brabant en Limburg, de koppeling van het Nederlandse electriciteitsnet aan het Belgische, provocateurs en troepen- en wapentransporten.

De Mazwako-medewerkers werkten niet alleen voor OXO. Mainz en Zwaans lieten ook twee geallieerde vliegeniers via de route over Hasselt naar onbezet gebied vertrekken. Kort daarna gebeurde iets merkwaardigs. Na de doorkomst van de twee vliegeniers vond een groot aantal arrestaties plaats in Hasselt. Enkele illegale werkers verloren daarbij het leven. Twee volgende vliegeniers konden ternauwernood ontkomen. De vlucht- en berichtenroute kon dus niet langer worden gebruikt. Aanvankelijk wist alleen Zwaans - hij fungeerde als koerier - van de gebeurtenissen. In plaats van alarm te slaan deed hij of er niets aan de hand was en accepteerde telkens weer het door OXO aangeboden materiaal. Uiteraard kon hij het niet lang verborgen houden, maar ook Hoekstra ondernam, toen hij er achter kwam, vooralsnog niets. Wellicht wist Zwaans hem ervan te overtuigen dat spoedig een nieuwe route in gebruik kon worden genomen. Kennelijk onderschatte hij de situatie. Het vinden van een nieuwe route leverde grote problemen op. Nu aarzelde Hoekstra niet langer en lichtte Mainz en Van der Heijden in. De drie kwamen voor een bespreking met De Kort in Driebergen bijeen. Hoekstra bracht uitkomst. Hij stelde voor contactpersonen in de O.D. te polsen. Wellicht bestond er een kans de inlichtingen via O.D.-kanalen te versturen. Na enkele weken vond hij in Breda het juiste contactpunt. Voortaan werden de gegevens van OXO door de O.D. verzonden. Op verzoek van De Kort bleef Mazwako voor OXO actief. Tegen Zwaans werden geen maatregelen genomen aangezien hij - ondanks de kapitale blunder - steeds te goeder trouw had gehandeld.³⁸

II.3.2.2. Maasniel

In Maasniel werkte L.F.J. Janssens van der Sande voor Pietab-OXO. Hij was door zijn zwager P.C.A.M. de Kort bij de organisatie betrokken. Rond de zonderlinge Janssens van der Sande hing een ten dele door hem zelf gecreëerde waas van geheimzinnigheid. Niemand wist precies wat hij deed. Zeker is dat hij in de eindfase van de bezetting in verband met andere, onduidelijke (verzets) activiteiten diverse illegale werkers om zich heen verzamelde. Naar zijn eigen zeggen was zijn bijdrage aan het illegale werk van eminent belang geweest. Waaruit die bijdrage had bestaan kon hij niet aan de hand van feiten en bewijzen aantonen.

Menigeen deed zijn (naoorlogse) verhalen daarom af als een zeepbel of verwees ze naar het rijk der fabelen. Het materiaal dat de leiding van OXO sedert januari 1944 uit Maasniel bereikte bevatte weinig belangwekkends. Bovendien kunnen deze inlichtingen net zo goed zijn verzameld door de in Maasniel ondergedoken advocaat mr. F. Kimmel, die in april 1944 werd opgepakt en in Duitsland belandde. De Middenlimburgse inlichtingen bevatten gegevens over het vliegveld Venlo, de gashouder bij het station in Venlo, de stuw bij Linne, de sluis bij Maasbracht, het spoorwegknooppunt bij Blerick en een filiaal van de firma Zeiss uit Jena te Venlo, waar onder meer periscopen werden vervaardigd.³⁹

II.4. De Groep-Packard

II.4.1. Landelijk

Eind 1941 namen twee studenten in Delft, H. Deinum (zie paragraaf II.1.1.) en M. Vader, het initiatief tot de oprichting van een organisatie die zich zou moeten richten op het verzamelen van politieke, economische en militaire inlichtingen. Ze begrepen dat hun plan alleen kans van slagen had als ze over een deugdelijke radiografische verbinding met Engeland beschikten. Dank zij een schipper uit Delfzijl konden ze de autoriteiten in Engeland van hun voornemens op de hoogte stellen. Dat resulteerde eind december 1942 in de komst van een zender ("Packard"), zendkristallen en een zendschema. De kustvaarder uit Delfzijl had de apparatuur uit Zweden meegebracht. Een kennis van Deinum, A.A. de Roode, testte het zendapparaat en stelde vast dat het toestel niet voldeed. Dezelfde De Roode - hij had als adjunct verkeersleider op Schiphol gewerkt en wist hoe belangrijk het was om over actuele informatie over de weersgesteldheid te beschikken - werkte een plan uit voor een meteorologische zendpost in Nederland. Daarvan zouden de geallieerde vliegtuigen profijt kunnen hebben. De Roodes plan en een verslag over de Packard-zender werden begin 1943 meegegeven aan een Engelandvaarder. Eind april 1943 bereikte dit materiaal de burelen van B.I. te Londen. Het resultaat was dat B.I. op 10 juni 1943 de agent baron P.L. d'Aulnis de Bourouill met een zender naar Nederland zond. Op 5 juli ontmoette deze Deinum en Vader. Op verzoek van d'Aulnis

liet B.I. in september 1943 vier agenten met zenders afwerpen boven de Wieringermeer. Daarvan waren er twee bestemd voor de meteorologische inlichtingendienst Packard. Begin oktober vestigden de marconisten zich met hun zenders in Utrecht ("Irene") en Groningen ("Beatrix"). In februari 1944 werd een derde zender opgesteld in Maastricht ("Margriet") en in het vroege voorjaar nog een in Amsterdam, maar die werd hoofdzakelijk gebruikt voor het doorgeven van algemene inlichtingen.

Rond elke zender organiseerde De Roode een groepje medewerkers: een marconist, een (professionele) weerkundige die gegevens verzamelde over luchtdruk, luchtvochtigheid, bewolking, neerslag, temperatuur en dergelijke en iemand die toezag op de veiligheid van de anderen. Voor de verzending van rapporten en langere berichten - het accent lag tot in de zomer van 1944 overigens op de meteorologische berichtgeving - maakte de groep gebruik van de diensten van Fiat Libertas. Toen de geallieerden naderden, ging Packard zich ook bezighouden met het verzamelen en doorgeven van militaire en civiele inlichtingen. De verbindingen met Engeland waren goed. De organisatie groeide snel, uiteindelijk telde Packard tussen de twee- en driehonderd medewerkers. De centrale was gevestigd in Den Haag, met Amsterdam als tweede centrum. In september 1944 viel door de bevrijding van Zuid-Limburg de zender in Maastricht weg. In oktober en november werden bovendien de zenders in Utrecht en Groningen uitgepeild. Twaalf Packard-medewerkers vielen hierdoor in Duitse handen. Door haar grote veerkracht en het groot aantal verbindingen kon de organisatie echter haar uiterst nuttige werk tot de bevrijding voortzetten.⁴⁰

II.4.2. Limburg

De eerste verbinding met Limburg kwam tot stand dank zij agent d'Aulnis de Bourouill. Hij legde contact met jhr. dr. ir. W.J.J. de Muralt, arbeidsinspecteur te Maastricht. Deze introduceerde hem op zijn beurt bij zijn plaatsgenoot E. van der Noordaa. Na enig spuurwerk vond Van der Noordaa een plek voor de zender van Packard. Kapelaan J.G.W. Joosten was bereid het toestel te laten installeren in de Onze Lieve Vrouwekerk in het hartje van de stad. Toen dit plan vanwege de aanhouding van Van der Noordaa op 22 februari 1944 op het allerlaatste moment niet doorging, nam

A.A. de Roode contact op met de arts F.R. van der Ley. Deze verklaarde zich bereid de zender ("Margriet") in zijn woning te laten installeren en de marconist "Bloemkolk" of "Blok" te huisvesten. De marconist vond naderhand onderdak bij dr. A.H.M.C. Kessen. Medewerkers van de Belasting Groep Maastricht verleenden eveneens medewerking. Om het risico van uitpeiling zo klein mogelijk te houden verhuisde de zender telkens van plaats. Het apparaat stond onder meer in de woning van mevrouw Nijst en in de woning van O.D.-er en B.G.M.-medewerker J. Eleveld, die het toestel ook af en toe in de St.-Pietersberg verstopte. Eleveld was namelijk belast met de bewaking van een deel van 's rijks kunstschaten die uit veiligheidsoverwegingen in de berg waren ondergebracht.

B.G.M.-leden en medewerkers van de groep-Wetzels/Lamberti (zie hoofdstuk VIII, paragraaf IV.4.6.) voorzagen de marconist van allerlei informatie en sommigen vroegen hem zelfs voor een wapendropping op de St.-Pietersberg te zorgen. Dat gebeurde niet. De Limburgse Packard-groep, die overwegend bestond uit O.D.-ers en B.G.M.-leden, had weliswaar niet te lijden van arrestaties of andere tegenslagen, maar het doen en laten van Van der Ley baarde de Packard-leiding ernstige zorgen. Deinum beschouwde de arts als een "ongelofelijke wildeman", wat niet wegneemt dat Van der Ley zich een onverschrokken illegale werker toonde. Bij de nadering van de geallieerden trok hij er op de fiets op uit en verkende de omgeving. Zijn bevindingen rapporteerde hij aan de Packard-marconist.⁴¹

III. Inlichtingenroutes via Limburg

III.1. De Zwitserse Weg A

Om twee redenen schenken we kort aandacht aan de Zwitserse Weg A. In de eerste plaats liep de route via Limburg en de tweede reden is dat in katholieke kring enige commotie ontstond omtrent het functioneren van die route. De belangrijkste bijdrage tot het ontstaan van deze berichten- en inlichtingenweg leverde de "Vrij Nederland"-medewerkster H. Ch. Kohlbrugge. In juni 1942 reisde zij via het Noordbrabantse Putte naar Zwitserland. Ze had onder meer documenten van de O.D. bij zich, die ze van haar

V.N.-collega H.M. van Randwijk had ontvangen. Van Randwijk onderhield toen nog nauwe betrekkingen met deze verzetsorganisatie. De stukken overhandigde ze in Zwitserland aan dr. W.A. Visser 't Hooft, secretaris van de Wereldraad van Kerken in Genève. Haar komst kwam hem zeer gelegen. Kort tevoren was hij namelijk door de Nederlandse regering in Londen gevraagd de contacten tussen "Londen" en Nederland waar mogelijk te bevorderen. Kohlbrugge verklaarde zich bereid twee relaties van Visser 't Hooft, mr. G.H. Slotemaker de Bruïne en N. Stufkens, te vragen in de toekomst algemene rapporten samen te stellen over de situatie in bezet gebied. Kohlbrugge zag erop toe dat de rapporten op microfilm werden gezet en vervolgens werden verstoppt in de kaften van wetenschappelijke boeken die van tijd tot tijd via het internationale ruilverkeer Zwitserland bereikten. Vanaf de zomer van 1943 nam het berichten- en inlichtingenverkeer van en naar Zwitserland toe door de inschakeling van J. Bartels. Hij was in 1940 in een Zwitsers sanatorium verpleegd en inmiddels hersteld. In opdracht van Visser 't Hooft reisde hij enkele keren naar Nederland. Belangrijker nog was dat men aansluiting kreeg bij de internationale vluchtelingenroute "Dutch-Paris" van de in Frankrijk woonachtige Nederlander J.H. Weidner.⁴²

Al vroeg in de oorlog verleende Weidner hulp aan (Nederlandse en joodse) vluchtelingen. Zijn werkzaamheden raakten al spoedig bekend in illegale kringen. In oktober 1942 kreeg hij bezoek van de in België wonende Nederlandse hulpverleners aan joden B.M. Nijkerk en E.S. Chait. Zij riepen zijn hulp in bij het opbouwen van nieuwe vluchtwegen naar Spanje en Zwitserland. Dank zij Weidners inspanningen konden begin 1943 een route naar Zwitserland en een naar Spanje in gebruik worden genomen. Visser 't Hooft, die Weidners vluchtelingen hulp financieel ondersteunde, kreeg in mei 1943 bezoek van Nijkerk. Bij deze gelegenheid vroeg hij Nijkerk of het mogelijk was "Dutch-Paris" in te schakelen bij het onderhouden van de verbinding tussen hem en zijn Nederlandse rapporteurs. Nijkerk legde het verzoek voor aan Weidner die ermee instemde. Uit veiligheidsoverwegingen construeerde Weidner echter een nieuwe, afzonderlijke route, die in oktober 1943 in gebruik werd genomen. Hij zelf en zijn medewerkers Chait, P.Th. Veerman en P. Rens fungeerden als koeriers in

België en Frankrijk en J.G. Le Jeune op het traject Nederland-België-Frankrijk.⁴³

De Nederlander Le Jeune had tot 1942 criminologie gestudeerd in Leuven. Dat jaar werd de Leuvense universiteit gesloten en keerde hij naar Nederland terug. Hij vestigde zich in Bilthoven, waar een O.D.-er hem introduceerde bij Slotemaker de Bruïne. Aangezien Le Jeune in het verleden vaker de grens clandestien was gepasseerd, vond Slotemaker de Bruïne hem bij uitstek geschikt om te gaan koerieren op de Zwitserse Weg. Le Jeune vond een route via de Zuidlimburgse grensplaats Eijsden. Vanaf de grens begaf hij zich te voet naar Visé, waar hij de trein naar Leuven en Brussel nam. In de Belgische hoofdstad overhandigde hij de rapporten van Slotemaker de Bruïne en Stufkens aan Weidner of een van zijn koeriers. Af en toe reisde hij tot Parijs. De grensoversteek naar Frankrijk leverde weinig problemen op. J. Bartels had op zijn eerste tocht naar Nederland een locatie gevonden waar de grens veilig kon worden gepasseerd.⁴⁴

Vanaf oktober 1943 was er sprake van een intensief verkeer tussen Nederland en Zwitserland. Gemiddeld twee à drie keer per maand ontving Visser 't Hooft in Genève de microfilms met de rapporten. Ze bevatten gegevens over de illegaliteit, over politieke en economische aangelegenheden, over de houding van de bevolking en bepaalde beroepscategorieën, militaire inlichtingen en afdrukken van illegale bladen. Voor de verwerking van de militaire inlichtingen schakelde Visser 't Hooft de Nederlandse militair attaché in Bern, generaal A.G. van Tricht, in. De verzending naar Londen geschiedde op meerdere manieren. Nu eens verstopte hij de microfilms in voorwerpen die hij aan Engelandvaarders meegaf of deed hij een beroep op de Franse illegaliteit dan weer verborg hij ze in kaften van boeken die vervolgens via Zweden of Portugal werden verstuurd.⁴⁵

Door de arrestatie van een koerierster van Weidner in februari 1944 in Parijs - zij had een zakboekje met talrijke adressen bij zich - wisten de Duitsers diepe bressen te slaan in Dutch-Paris (zie hoofdstuk IV, paragraaf X). Dank zij de strikte scheiding tussen de vluchtelingenroutes en de koerierslijn van en naar Zwitserland bleef de Zwitserse Weg intact. Weidner en andere leidende figuren van Dutch-Paris ontsnapten aan arrestatie en zetten hun werkzaamheden voort.⁴⁶ Toch werd het gedeelte van de route tot Frankrijk gereorganiseerd. Le Jeune vond een nieuwe

grensovergang ter hoogte van het dorpje Kleine Meers bij Stein, waar de Maas de grens met België vormt. Hoofdonderwijzer H.H.A. Meijers zorgde ervoor dat Le Jeune veilig de Maas kon oversteken. Wellicht verrichtte Meijers ook zelf af en toe koeriersdiensten op de nieuwe route naar Brussel, die van Kleine Meers naar Belgisch Eisden liep. Vandaar sloot een mijnwerkers-trein aan op het traject naar Brussel. In het voorjaar van 1944 viel deze verbinding weg. Sindsdien reisde Le Jeune met auto's van een groot kruideniersbedrijf uit Eisden naar Brussel, waar hij zich in april op verzoek van Weidner c.s. had gevestigd. Ondanks enkele tegenslagen bleef de Zwitserse Weg A tot kort voor de bevrijding van Brussel, op 3 september 1944, in gebruik. In het voorjaar en de zomer vielen achtereenvolgens B. Nijkerk, P. Veerman en J. Le Jeune in Duitse handen. Veerman en Le Jeune werden op 22 juni 1944 tijdens een razzia in Brussel opgepakt. Nijkerk kwam in Neuengamme om het leven. Le Jeune werd vrijgelaten, Veerman belandde in Duitsland waar hij tot de bevrijding dwangarbeid moest verrichten.⁴⁷ Onderwijzer Meijers ont-snapte ternauwernood aan arrestatie. Op 4 juli 1944 liet de N.S.B.-burgemeester van Beek, A.M.J.A. Regout, zijn partijge-noot, commissaris van de koningin in Limburg M.V.E.H.J.M. de Marchant et d'Ansembourg, weten dat het schoolhoofd uit Kleine Meers zich inliet met de illegaliteit. Hij voegde eraan toe de Sipó hierover tot dusver niets te hebben meegedeeld. Een telefonist op het provinciehuis in Maastricht, J.A. Knoop, had het gesprek afgeluisterd. Hij liet Meijers meteen waarschuwen. Deze nam het zekere voor het onzekere en dook - tijdelijk - onder. Dat was maar goed ook, want enkele dagen later verscheen de Sipó in het Maasdorpje.⁴⁸

In tegenstelling tot andere inlichtingenorganisaties en -wegen speelde in de berichtgeving via de Zwitserse Weg A partijpoli-tieke, ideologische en confessionele componenten een belangrijke rol: reden om er op deze plaats bij stil te staan. Het beleid dat de Politieke Commissie en Visser 't Hooft voerden en de invloed die ze trachtten uit te oefenen gaven tijdens en na de oorlog aanlei-ding tot verhitte discussies en onverkwikkelijke taferelen. Twee kwesties stonden daarbij op de voorgrond. In de eerste plaats het conflict tussen de O.D. en mejuffrouw Kohlbrugge enerzijds en Van Randwijk en Visser 't Hooft anderzijds dat er uiteindelijk toe

leidde dat de O.D. zich heimelijk inzage verwierf in de stukken die via de Zwitserse Weg werden verzonden. Het geschil ontstond in de zomer van 1943 toen Slotemaker de Bruïne en Stufkens besloten hun kleine team uit te breiden met H.M. van Randwijk en met A.H. van Namen en mr. J. Cramer, twee medewerkers van "Vrij Nederland", met wie ze al langer nauwe contacten onderhielden. In het nieuwe comité, de zogeheten Politieke Commissie, was geen plaats voor Kohlbrugge. Zij voelde zich hierdoor diep gegriefd. Slotemaker de Bruïne en Stufkens hadden haar voordien regelmatig bij hun werk betrokken. Zonder directe aanleiding - die was er overigens wel: Van Randwijk verdacht Van Kohlbrugge ervan zowel "Vrij Nederland" als de O.D. te dienen op een moment dat er opnieuw een conflict tussen hem en de O.D. dreigde naar aanleiding van de instelling van een militair interimbewind - zag zij zich plotseling "gedegradeerd" tot een technische hulpkracht, verantwoordelijk voor de microfilms en de verzending. Ze protesteerde, maar men ging niet op haar verweer in. Volgens Van Randwijk was in de Politieke Commissie slechts plaats voor personen met politiek en staatkundig inzicht. Kohlbrugge was weliswaar een nuttig en zeer gewaardeerd illegaal werkster, maar aan het door Van Randwijk gehanteerde criterium voldeed zij niet. Ze gaf zich echter niet zomaar gewonnen. Zowel de Politieke Commissie als Visser 't Hooft voorzagen de rapporten en informatie van commentaar. Zo hoopten ze enige invloed te kunnen uitoefenen op de besluitvorming van de regering in Londen. Kohlbrugge wist daarvan en lichtte het hoofd van de O.D., jhr. P.J. Six, in. De Zwitserse Weg kon volgens haar niet langer neutraal genoemd worden, de regering zou eenzijdige voorlichting ontvangen. Six, die al eerder met Van Randwijk in aanvaring was gekomen over de doelstellingen van de O.D., deelde de mening van Kohlbrugge. Ten onrechte werd zelfs gesproken over censuur door de Politieke Commissie. Teneinde haar beschuldigingen met feiten te kunnen onderbouwen en de regering te zijner tijd van haar gelijk te overtuigen, besloot Kohlbrugge de zendingen van de Politieke Commissie aan Six ter inzage te geven. Daarmee begaf zij zich op een hellend vlak. Deze laakbare handelwijze van de O.D. ten aanzien van de Zwitserse Weg duurde tot februari 1944, maar bracht niets aan het licht. Zelf had Kohlbrugge overigens al in september 1943 met de Politieke Commissie en "Vrij Nederland" gebroken.⁴⁹

Het tweede conflict kwam voort uit de beschuldiging van katholieke zijde - wellicht het scherpst geformuleerd door pater L.A. Bleijs - dat de medewerkers van de Zwitserse Weg A geen aandacht zouden schenken aan de bijdrage van de Nederlandse katholieken aan de georganiseerde illegaliteit. De Politieke Commissie en Visser 't Hooft werden opnieuw partijdigheid verweten. Dat was tot op zekere hoogte inderdaad het geval, maar hierin school niet de kern van het probleem. Herhaaldelijk was vastgesteld dat het in Londen aan wezenlijke informatie ontbrak, zo leek het althans. Hierdoor kon men, met alle nadelige consequenties vandien, de realiteit in bezet Nederland niet op de juiste wijze en binnen correcte verhoudingen beoordelen. Vooral in Limburg had de georganiseerde illegaliteit zich geruime tijd tamelijk onafhankelijk en los van landelijke verbanden ontwikkeld. Het is derhalve niet verwonderlijk - en het kan hun ook niet aangerekend worden - dat sommige Engelandvaarders, aan wier inlichtingen, visie en oordeel over de situatie in bezet gebied veel waarde werd toegekend, volstrekt niet op de hoogte waren van hetgeen in met name Zuid-Nederland op illegaal gebied gebeurde en welke structuren daaromheen waren gegroeid. Als een of meer vooraanstaande sociaal-democraten uit het westen van het land verklaarden niets te weten van het verzet der katholieken, hoefde zo'n uitspraak uiteraard niet te betekenen dat het katholieke volksdeel in dit opzicht in gebreke bleef. Vanzelfsprekend raakten de katholieke gemoederen verhit toen langzaam maar zeker doorsijpelde dat dergelijke mededelingen, of die nu afkomstig waren van personen die er belang bij hadden of gewoonweg voortkwamen uit onwetendheid, gemakkelijk geïnterpreteerd konden worden als zou het katholieke verzet nauwelijks iets voorstellen. Zij die deze mening waren toegedaan wezen gewoonlijk op de belangstelling in katholieke kring in de jaren twintig en dertig voor het corporatisme, op het in februari 1929 gesloten concordaat tussen het Vaticaan en Mussolini en de relatief succesvolle campagne van de N.S.B. in de overwegend katholieke provincies. Eens te meer bleek een eenmaal bestaand (onjuist) beeld buitengewoon moeilijk te corrigeren. Tot op zekere hoogte had men dat aan zichzelf te wijten. De katholieken hadden zich namelijk als volksdeel - in tegenstelling tot diverse andere, kleinere (verzets) groepen waaraan verhoudingsgewijs te veel gewicht werd toegekend - nauwelijks beijverd om de regering in Londen over het "katholiek"

verzetswerk te informeren. Dat had bijvoorbeeld gekund door gebruik te maken van de Zwitserse Weg. Eind 1943 vroeg Slotemaker de Bruïne pater dr. J.G. Stokman of aan katholieke zijde geen behoefte bestond om inlichtingen via de Zwitserse Weg te verzenden. Stokman bracht het aartsbisdom van het aanbod op de hoogte. Men zag er de noodzaak niet van in. Waarschijnlijk heerste in katholieke verzetskringen - waarmee het episcopaat verbindingen onderhield - eenzelfde mening. Men had immers bewezen geheel zelfstandig en zonder bemoeienis en steun van de regering in Londen een uitstekend functionerende en wijdvertakte verzetsstructuur te kunnen opbouwen, die moeiteloos op eigen benen kon staan. Waarom zou "Londen" hiervan op de hoogte gesteld moeten worden? Slechts één keer, in juli 1944, nota bene op verzoek van de regering, maakte het aartsbisdom van de door Slotemaker de Bruïne geboden gelegenheid gebruik.⁵⁰

Het is begrijpelijk dat menigeen geschokt was over de in Londen gegroeide misvatting over de katholieke bijdrage aan het verzet. De leden van de Politieke Commissie kan evenwel nauwelijks een verwijt gemaakt worden. Veeleer, zo lijkt het, heeft een onderwaardering in katholieke verzetskring van goede verbindingen met Londen deze foutieve beeldvorming in de hand gewerkt, omdat een gedegen voorlichting over de ontwikkeling van het in belangrijke mate door de Kerk geïnspireerde verzet achterwege bleef. Pater Bleijs deed naderhand alle moeite om dit beeld te corrigeren, maar moest tevens vaststellen hoe hardnekkig dit bij velen bleef voortleven of welbewust in stand werd gehouden.

III.2. De Zwitserse Weg B

Eind 1943 begonnen generaal A.G. van Tricht en zijn naaste medewerker J.G. van Niftrik met de opbouw van een tweede inlichtingenroute van Nederland naar hun standplaats Bern, de zogeheten Zwitserse Weg B. De B werd eraan toegevoegd om een onderscheid te maken tussen deze route en de oudere Weg A, die over Visser 't Hooft in Genève liep. Volgens Van Tricht kon een tweede weg nuttig zijn in het geval een van de routes onverhoopt zou wegvallen. Andere redenen speelden echter een belangrijkere rol. De militair attaché stoorde er zich aan dat Visser 't Hooft zich identificeerde met de opvattingen van de Politieke Commissie

oorlogsjaren bereikte, plaatsten de in Engeland gevestigde autoriteiten en instanties, los van de vraag wat wel en niet betrouwbaar was, voor talrijke problemen. Veel groepen en organisaties deden via allerlei kanalen verwoede pogingen Londen met de meest uiteenlopende gegevens te bestoken, zodat men er daar nauwelijks mee uit de voeten kon. Het was een tijdrovende en gecompliceerde klus om uit te zoeken welke organisatie wat deed en welke personen er achter zaten. Er bestond kortom een snel groeiende behoefte aan meer duidelijkheid en betere structuren. Ook vanuit Engeland werden pogingen ondernomen in Nederland inlichtingennetwerken op te bouwen of contact te zoeken met bestaande. Dat lukte slechts zeer ten dele vanwege een chaotische en haperende communicatie. Bovendien slaagden de Duitsers door naijver en ondeskundigheid aan Engels-Nederlandse zijde erin bijna het hele zendverkeer tussen Nederland en Engeland te penetreren en geruime tijd te manipuleren (Englandspiel). Daarvan werden aanzienlijke delen van de georganiseerde illegaliteit het slachtoffer.

Limburg vormde een afspiegeling van wat hierboven is geschetst. De vroege militaire verzetsformaties rond Erkens, Dresen, Smit en Bongaerts, die allemaal zijdelings met elkaar in contact stonden, beijverden zich zonder uitzondering (militaire) inlichtingen naar Engeland te verzenden. Wat die informatie precies inhield en wat de omvang ervan was, staat niet vast. Wel weten we dat deze en andere militairen, dank zij hun niet aflatende ijver informatie te verzamelen, een belangrijke impuls gaven tot het ontstaan van de eerste illegale bladen zoals "Het Vrije Volk" (groep-Bongaerts), "De Oranje Koerier" (groep-Dresen), "Oranje Post" (J.J.M.H. Schreurs in Haelen) en "Oranje Hagel" (H.H. Pollaert en andere O.D.-ers in Venlo). Wat de vroege militaire verzetsformaties betreft, bleef het bij een veelbelovende start. Al deze groepen werden in een vroeg stadium opgerold. De groep-Bongaerts hield het vanwege de losse organisatiestructuur nog het langst vol, maar de organisatie raakte in 1943 verstrikt in het Englandspiel. Het laatste geldt eveneens voor de Dienst-Wim, maar deze inlichtingendienst beschikte in Limburg, voorzover bekend, slechts over één agent.

Eind 1943 en begin 1944 kreeg het inlichtingenwerk met de komst van organisaties als de G.D.N., Albrecht, Pietab-OXO en Packard een nieuwe stimulans. Zowel over de kwaliteit als de kwantiteit

van het door de G.D.N. en Pietab-OXO verzamelde materiaal liepen de meningen uiteen. Bij de groep-Albrecht lag dat anders. Met name over de in Noord- en Midden-Limburg behaalde resultaten (waar de groep-Albrecht steeds meer geïntegreerd raakte in bestaande verzetsstructuren) en de daarvoor verantwoordelijke agent stak de Albrecht-leiding de loftrumpet. De Packard-zender in Maastricht was slechts enkele maanden operationeel wat niet wegneemt dat de kleine organisatie rond de zender aan de verwachtingen beantwoordde.

Om een afgewogen oordeel te kunnen vormen over het rendement en de doelmatigheid van de in Limburg werkzame inlichtingenorganisaties zou men de betekenis en de invloed van het bijeengebrachte materiaal moeten onderzoeken. Los van het feit dat de Limburgse gegevens grote lacunes vertonen en versnipperd zijn, bieden de bronnen nauwelijks bruikbare aanknopingspunten om hierover een gefundeerd oordeel te geven. De indruk bestaat dat de Limburgse bijdrage aan het totaal van de verzamelde inlichtingen van bescheiden omvang is geweest. Heel anders was dat met inlichtingen die samenhangen met de bescherming van de georganiseerde illegaliteit in de provincie. Op dat terrein lieten de L.O., de K.P., de vluchtelingenorganisaties en de O.D. zien zeer doelmatig te kunnen werken. Eens te meer bleek dat de organisch gegroeide verzetsactiviteiten beter en effectiever functioneerden dan de uit andere delen van het land in Limburg geïmplanteerde. Zo kon de inlichtingendienst van de L.O. in de Mijnstreek in de zomer van 1944 moeiteloos worden getransformeerd in een militaire inlichtingendienst, die na de bevrijding weldra grote delen van Limburg bestreek en de Amerikanen talrijke diensten bewees.

Noten

- ¹ Deze inleiding is gebaseerd op: "Inlichtingendienst, militaire", Summa Encyclopedie en Woordenboek in kleur, dl. 10, Utrecht 1976, p. 84; "Spionage", dl. 18, Utrecht, 1978, pp. 272-273. "Onderdrukking en verzet", Winkler Prins Encyclopedie van de Tweede Wereldoorlog, dl. 2, p. 560; "Spionage", dl. 4, p. 7. Bolhuis et al., Onderdrukking en verzet, IV, p. 7.
- ² Klumper, Sociale verdediging, p. 269. De Jong, Het Koninkrijk, IV, pp. 702-703.
- ³ B.R.I.O.P. Dossier S.T.-Limburg, doos 1, map 4, S.T.-Limburg: Inl. Dienst, organisatie. Vraaggesprek auteur met C.M.J.A.F. Nicolas, Reuver, 30-9-1985.
- ⁴ C.A.B.R. Dossier A. van der Waals (affaire C.Th.J. Smit). Rep, Het England-spiel, pp. 243-244. De Jong, Het Koninkrijk, IX, pp. 1025-1026.
- ⁵ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁶ C.A.B.R. Dossier A. van der Waals (affaire J. Vorrink).
- ⁷ B.R.I.O.P. B.S.-dossier M.C.M.H. Bartels. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 774 (1945): G. van Merwijk. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ⁸ Collectie K. Koers, Winschoten: rapport K. Koers.
- ⁹ Zie hoofdstuk IV (pilotenhulp). R.v.O. Coll. Doc. II, G.D.N.: rapport J.S., 10-4-1947; idem, Privé Collectie J. Zwaan: documentatie J.I. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 907. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk X, p. 394.
- ¹⁰ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 908, 914-915; XIII, p. 124. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1634-1638: Th.Ph. Tromp; IV A, hoofdstuk X, pp. 393-394 en 399-401. R.v.O. Coll. Doc. II, G.D.N.: rapport J.S., 10-4-1947; idem, Privé Collectie J. Zwaan: documentatie J.I.
- ¹¹ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 908-909; XIII, p. 124. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1392-1395: W. Schoemaker.
- ¹² R.v.O. Coll. Doc. II, G.D.N.: rapport J.S., 10-4-1947.
- ¹³ Ibidem. De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 909; XIII, pp. 124-125. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, p. 1217: H. Deinum; idem, pp. 1392-1395: W. Schoemaker; idem, pp. 1634-1638: Th.Ph. Tromp; IV A, hoofdstuk X, pp. 399-405.
- ¹⁴ Visser, De Geheime Dienst Nederland, pp. 125-128. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Privé Collectie J. Zwaan: documentatie J.I.; idem, Coll. 191, doos 7, map 14-d.
- ¹⁵ Visser, De Geheime Dienst Nederland, pp. 125-126.
- ¹⁶ M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 985/2. B.R.I.O.P., Doc. Gewest 19-1A-3: verklaring P. Sijmons, 13-10-1950. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier V: rapport B.G.M.-Maastricht. R.v.O. Coll. 243 G, doos 2, map C: verklaring Th.T., 10-10-1944.
- ¹⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. Visser, De Geheime Dienst Nederland, pp. 126-127. R.v.O. Privé Collectie J. Zwaan: documentatie J.I.
- ¹⁸ Stichting '40-'45, Eindhoven. Visser, De Geheime Dienst Nederland, p. 126.
- ¹⁹ B.R.I.O.P. Doc. B.S., Groepen op naam, G.D.N.: brief mej. L.F. van Hardenbroek, 10-3-1947. R.v.O. Coll. 243 G, doos 4, map C.

- ²⁰ Stichting '40-'45, Eindhoven. Visser, De Geheime Dienst Nederland, pp. 125-126. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Groepen op naam, G.D.N.: brief mej. L.F. van Hardenbroek, 10-3-1947. R.v.O. Coll. 243 G, doos 4, map C.
- ²¹ Visser, De Geheime Dienst Nederland, pp. 126-128. Stichting '40-'45, Eindhoven. R.v.O. Coll. 191, doos 2, map 4-d; doos 6, map 12-d; doos 7, map 13-d, 14-d; doos 8, map 16-c; doos 9, map 18-b en doos 10, map 19-b; idem, coll. L.O./L.K.P., map FI.
- ²² De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 896-903. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk X, pp. 422-424; IV C II, pp. 1306-1310. Somer, Zij sprongen in de nacht, pp. 93-104.
- ²³ De Jong, Het Koninkrijk, VII, p. 902. R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, I A en I C; idem, coll. L.O./L.K.P., map DK-1: spionagegroep-Albrecht in Zuid-Nederland door D.D., 16-7-1945.
- ²⁴ B.R.I.O.P. Doc. B.S., Gewest 19-1-1: H.L.M. van der Hoff.
- ²⁵ R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, I A. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Groepen op naam, Albrecht-Limburg.
- ²⁶ Ibidem.
- ²⁷ Stichting '40-'45, Eindhoven. Vraaggesprek auteur met Th.C. van Helvoort, Nijmegen, 26-9-1985. Collectie E.H. van Wegberg, Horst: verslag E. van Wegberg. R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, I A.
- ²⁸ R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, I A en XV F.
- ²⁹ R.v.O. Coll. L.O./L.K.P., map DK-1: spionagegroep-Albrecht in Zuid-Nederland door D.D., 16-7-1945.
- ³⁰ B.R.I.O.P. Doc. B.S., inv. nr. 1285/2; idem, Doc. B.S., Groepen op naam, Albrecht-Limburg. R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, I A.
- ³¹ R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, XIII, XV en XV H; idem, coll. L.O./L.K.P., map DK-1: spionagegroep-Albrecht in Zuid-Nederland door D.D., 16-7-1945. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Groepen op naam, Albrecht-Limburg. S.H.C. Archief Coenjaarts, E.A.N. 516, dossier XI: rapport telefoonspionage te Roermond; idem, dossier IV: rapport L.O.-Roermond. G.A.R. Dossier oorlogsdocumentatie, inv. nr. 181: De L.O. en Groep-Richard te Roermond; idem, inv. nr. 183: rapport telefooncentrale Roermond. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³² R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, XVI C. B.R.I.O.P. Doc. B.S., Groepen op naam, Albrecht-Limburg. Collectie G.v.A. Roermond: rapport G. Leenders, Blerick. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, p. 1309: verklaring C. Brouwer; IV A, hoofdstuk X, p. 424. Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³³ Collectie G.v.A. Roermond: rapport G. Leenders, Blerick; idem, Parketgroep-Roermond, nr. 12/48; idem, P.R.A.-Roermond, nr. 845 (z.j.); idem, P.R.A.-Roermond: handgeschreven verklaring van E. Elsholz. C.A.B.R. Dossier E.C.H. Souren.
- ³⁴ Stichting '40-'45, Eindhoven.
- ³⁵ R.v.O. Coll. 190 A, groep-Albrecht, I A.
- ³⁶ R.v.O. Coll. Doc. II, groep-Pietab-OXO. B.R.I.O.P. Doc. B.S., inv. nr. 1308/2: verklaring P.C.A.M. de Kort, Amsterdam, 2-10-1950. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, pp. 380-381; IV C I, pp. 860-861: verklaring jhr. P.J. Six.
- ³⁷ M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., inv. nr. A-203 II, D.C. 556, doos 81: telegram O.D. aan B.I., 26-6-1944; idem, Doc. O.D., inv. nr. A-84, groep-Pietab-OXO, doos 32. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C I, pp. 860-861: verklaring jhr. P.J. Six.

³⁸ R.v.O. Coll. Doc. II, groep-Pietab-OXO: rapport A.H. en rapport A.M., 3-4-1948. Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., inv. nr. A-84, groep-Pietab-OXO, doos 32.

³⁹ Vraaggesprek auteur met mevrouw W.E.M. Kötter-van de Voort, Maastricht, 3-10-1985. Stichting '40-'45, Eindhoven. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., inv. nr. A-84, groep-Pietab-OXO, doos 32.

⁴⁰ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 881-882, 904, 906-907, 939. R.v.O. Coll. Doc. II, groep-Packard. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1212-1213: verklaring H. Deinum; IV A, hoofdstuk X, pp. 418-422.

⁴¹ Vraaggesprekken auteur met mevrouw M.H.Th. Blindemann-Stossberg, Utrecht, 14-10-1985; A.H.J.J.M. Speleers, Kanne (B), 13-6-1986 en met P. Satijn, Maastricht, 29-11-1985. B.R.I.O.P. B.S.-dossiers F.R. van der Ley, A.H.M.C. Kessen en P.J. Sijmons; idem, Doc. B.S., Gewest 19-1-1: P. Philipse; idem, Doc. B.S., Groepen op naam, Packard. M.v.D.-C.A.D. Doc. O.D., inv. nr. A 176/XIX, doos 73: rapport W.E.H. Janssen, 3-11-1951; idem, Doc. B.S., Collectie Koot, doos 7: verklaring H. Tummers, Echt, 3-9-1951. Stichting '40-'45, Eindhoven. Brief E. van der Noordaa aan auteur, 22-11-1987. De Calepin van Oud Sint Pieter. Maastricht, 1982, pp. 103-104: artikel J. Klarenbeek. G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 42 (1947).

⁴² De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 924-927. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk X, pp. 197-199; IV C I, pp. 685-691: verklaring H. Kohlbrugge.

⁴³ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 928-932; idem, IX, p. 588. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1503-1505: verklaring J.H. Weidner.

⁴⁴ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1483-1485: verklaring J.G. Le Jeune; IV A, hoofdstuk VII, p. 208. R.v.O. Coll. Doc. II, Zwitserse Weg: rapport G.S. de B., 15-11-1945.

⁴⁵ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C I, p. 588: verklaring G.H. Slotemaker de Bruïne; idem, p. 615: verklaring W.A. Visser 't Hooft; IV A, hoofdstuk X, pp. 197-199. De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 933-934. R.v.O. Coll. Doc. II, Zwitserse Weg: rapport G.S. de B., 15-11-1945.

⁴⁶ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 931-932 en IX, p. 588.

⁴⁷ De Jong, het Koninkrijk, VII, p. 932. R.v.O. Coll. Doc. I: rapport P.V.; idem, Coll. Doc. II, Zwitserse Weg: rapport G.S. de B. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C II, pp. 1483-1485: verklaring J.G. Le Jeune; IV A, hoofdstuk VII, p. 208. Stichting '40-'45, Eindhoven.

⁴⁸ G.A.M. Archief Commissaris van Politie, P.R.A.-Maastricht, nr. 902 W (1945): M. de Marchant et d'Ansembourg.

⁴⁹ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 935-937. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk VII, p. 225 en hoofdstuk X, pp. 201-203, 237-240; IV C I, pp. 685-691: verklaring H. Kohlbrugge. Mulder en Koedijk, H.M. van Randwijk, pp. 303-324, 347-354.

⁵⁰ Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV C I, pp. 888-889: pater dr. J.G. Stokman; idem, pp. 574-575: G.H. Slotemaker de Bruïne.

⁵¹ De Jong, Het Koninkrijk, VII, pp. 938-940. Verslag Enquêtecommissie 1940-1945, IV A, hoofdstuk VII, pp. 242-243 en pp. 174, 192; IV C I, pp. 588, 594: verklaring J.G. van Niftrik en A.G. van Tricht; idem, pp. 695-699: verklaring mr. J.M. Kielstra; idem, pp. 700-702: verklaring mej. H.J. Roosenburg.

⁵² M.v.D.-C.A.D. Doc. B.S., inv. nr. 985/2: rapport illegaal werk P.W.A. Landman.

Slotbeschouwing en conclusie

Voorafgaand aan de bespreking van de georganiseerde illegaliteit in Limburg is getracht een antwoord te geven op de vraag of in de jaren dertig ontwikkelingen hebben plaatsgevonden die kunnen bijdragen aan de verklaring van het karakter, de omvang en het maatschappelijk draagvlak van die illegaliteit. Tussen 1933 en 1938 was onder invloed van de economische crisis en de opkomst en groei van het fascisme en nationaal-socialisme sprake van een gematigd politiek-maatschappelijk polarisatieproces. Vertegenwoordigers van genoemde stromingen lieten geen kans onbenut dit proces te stimuleren, maar zij ondervonden daarbij tegenkrachten waar ze niet tegen opgewassen waren. Het al vroeg in gang gezette tegenoffensief stond in Limburg niet, zoals verwacht mocht worden, onder leiding van de politieke, bestuurlijke en intellectuele (leken)elite, maar van de katholieke Kerk.

Deze constatering lijkt op het eerste gezicht merkwaardig. Gebruikten de fascist en nationaal-socialisten het door de katholieke Kerk bepleite sociaal-economische corporatisme immers niet als een soort paard van Troje door het over te nemen? Niettegenstaande de radicale en uiterst autoritaire interpretatie die zij eraan gaven, waardoor het oorspronkelijk gedachtengoed ernstig gecompromitteerd raakte, werden velen in katholieke kring, ook binnen de Kerk, serieus aan het twijfelen gebracht. Deze verwarring, deze uitdaging vereiste de formulering van nieuwe, heldere antwoorden, juist van de zijde van diezelfde Kerk. In de ideologische bestrijding leverde dat zeker aanvankelijk weinig meer op dan tamelijk gekunstelde constructies als een pleidooi voor een gematigde democratisch-corporatieve staatsvorm. Hierin school vermoedelijk niet de intrinsieke kracht van het tegenoffensief. Het in stelling brengen van katholieke dogma's en ethisch-moralistische normen en waarden tegen allerlei gevolgen van het Duits nationaal-socialisme (waar de strijd zich op toespitste) bleek veel doelmatiger. De bevolking raakte beter geïnformeerd over veel aspecten van de alledaagse praktijk van het nazisme en de redenen van afwijzing. Wie zich desondanks toch (openlijk) aan de zijde van de N.S.B. of een van de aanverwante partijen schaarde, liep een reële kans op een sociale boycot. Het katholiek-maatschappelijk tegenoffensief neutraliseerde het polarisatieproces niet.

Enerzijds werden fascisme en nationaal-socialisme in omvang teruggedrongen en anderzijds, doelbewust, op grond van vooral door de katholieke Kerk geformuleerde criteria, beter zichtbaar en herkenbaar gemaakt. De goed-fout tegenstelling ontleende er naderhand een deel van haar vitaliteit aan. Hoe definitief de toen gemaakte keuzes waren en welke consequenties men eraan zou verbinden, bleek tijdens de bezettingsjaren vooral op het terrein van de door de katholieke Kerk geïnspireerde humanitaire verzetsvormen.

Onder leiding van aartsbisschop J. de Jong liet de Nederlandse kerkprovincie er na mei 1940 geen twijfel over bestaan welke positie zij jegens de bezettende overheid en collaborerende instanties innam. De voor de oorlog ingenomen negatieve standpunten over bijvoorbeeld de N.S.B. bleven onverkort gehandhaafd - ze werden zelfs aangescherpt - en binnen de gewijzigde omstandigheden werd ernaar gestreefd het omvangrijke katholieke organisatieleven in stand te houden en te vrijwaren van nationaal-socialistische beïnvloeding of inmenging. Telkens weer verhieven de bisschoppen, al dan niet met succes, hun stem zodra een ontoelaatbare aantasting van het katholiek organisatieleven op welk terrein dan ook dreigde. Naarmate de bezetter de druk op de bevolking opvoerde, dienden de defensieve protesten niet langer uitsluitend de katholieke zaak, maar kregen ze een algemener karakter. Aldus ontwikkelde de katholieke Kerk in Nederland zich evenals sommige andere kerkgemeenschappen tot een van de weinige, met tegenzin toegestane oppositiecentra. Een essentieel gevolg was dat de Kerk hierdoor een inspiratiebron werd voor de ontluikende illegaliteit, zeker in Limburg, waar de katholieke en kerkelijke organisaties en een opvallend grote groep van overwegend jonge geestelijken het verzet onschatbare diensten gingen bewijzen.

Veel Limburgse geestelijken beseften dat ze er vanwege de zich telkens wijzigende omstandigheden nieuwe verantwoordelijkheden of zelfs plichten bijkregen. Niet dat ze hun kerntaken gingen verwaarlozen, maar met steun van de secretaris van de Roermondse bisschop begonnen ze zich actief te bemoeien met de opbouw van wat we het katholiek-humanitair verzet zullen noemen. Deze toegevoegde verantwoordelijkheid was niet alleen een consequentie van het in de jaren dertig gevoerde offensief en de positiebepaling na mei 1940, maar had eveneens te maken met de

opstelling van een groeiend aantal leken. Mede dank zij de geografische ligging van Limburg kwam deze ontwikkeling al in 1940-1941 op gang door de komst van de eerste, uit Duitsland ontvluchte Franstalige krijgsgevangenen. Het waren bijna allemaal geloofsgenoten die geholpen moesten worden. Zowel geestelijken als leken kregen met hen te maken. Om de hulpverlening te stroomlijnen had men elkaar nodig. Dit culmineerde in een proces dat in grote delen van de provincie volgens dezelfde patronen verliep. Men zocht en vond elkaar; de maatschappelijke polarisatie had het in de tweede helft van de jaren dertig al aan het licht gebracht. Het wederzijds vertrouwen was zo groot dat men elkaar bij de hulpverlening betrok. Hoe waardevol de inbreng van de geestelijken was, bleek al spoedig. Zij beheersten niet alleen de Franse taal, ook genoten ze relatief veel vrijheid en woonden ze zelfstandig. Bovendien lagen hun verantwoordelijkheden op een ander terrein dan bijvoorbeeld die van een gezinshoofd en begrepen ze doorgaans goed wat er onder de bevolking leefde. Ze kenden talrijke jongeren uit het verenigingsleven en konden tot op zekere hoogte gebruik maken van de katholieke organisaties en verbindingen. In overleg met leken waren ze derhalve in de gelegenheid een fundament van netwerken in de hele provincie tot stand te brengen waarop naderhand kon worden voortgebouwd.

De losse, informele netwerken werden in een volgende fase tevens benut voor de hulp aan nieuwe categorieën vluchtelingen zoals Engelandgangers, joden en geallieerde vliegeniers. Deze ontwikkeling sloot aan op het humanitair karakter van het verzet in Limburg. Voorop stond de hulp aan allen die om welke reden dan ook werden vervolgd of als gevolg van oorlog en bezetting in moeilijkheden waren gekomen. Hoewel er steeds meer personen bij betrokken raakten, bleef het aantal hulpverleners voorsnog beperkt. Limburg fungeerde namelijk vooral als transitogebied. Vluchtelingen bleven geen dag langer dan nodig was, zodat een logistieke ondersteuningsorganisatie achterwege kon blijven. Vermoedelijk zou de opbouw van zo'n organisatie ook problemen hebben opgeroepen vanwege de lage organisatiegraad van de hulpverlening.

In 1943 veranderde deze situatie ingrijpend. De toenemende druk op de Nederlandse jongeren vereiste nieuwe antwoorden. Andermaal bleek de vitaliteit en de dynamiek van het eerder gesignaleerde mechanisme, want ook nu namen geestelijken en leken een-

drachtig het initiatief. In nog geen vijf maanden slaagden ze erin een provinciale duikorganisatie op te bouwen. Het feit dat menig- een tevens betrokken was bij de vluchtelingen hulp en dus over de zo noodzakelijke ervaring en over diverse verbindingen beschikte, droeg ongetwijfeld bij aan het snelle tempo waarin de Limburgse L.O. tot stand kwam. Afgezien van een paar kleinere, onafhanke- lijke hulpverleningsorganisaties en verzorgingsgroepen omvatte de L.O. met name in het noorden en midden van de provincie nage- noeg het hele katholiek-humanitaire verzetspectrum. Slechts de knokploegen vormden hierop een uitzondering, maar de leden hielden zich doorgaans tevens met uiteenlopende vormen van hulpverlening bezig.

De combinatie van werkzaamheden door een relatief grote groep was nadelig. Alles liep door elkaar heen, wat de risico's uiteraard vergrootte. Steeds meer stemmen gingen op om tot een taakverde- ling te komen, maar het beëindigen van een activiteit impliceerde zich terugtrekken uit een netwerk waar kennis en ervaring node gemist konden worden. In het noorden en midden van de provin- cie, waar de integratie van de werkzaamheden het verst was voortgeschreden, kwam het in de winter van 1943-1944 tot een gedeeltelijke en moeizaam tot stand gekomen scheiding tussen de zorg voor onderduikers en de hulpverlening aan de diverse cate- gorieën vluchtelingen. Ook binnen die categorieën werd toen een scheiding aangebracht.

De geïsoleerde, zelfstandige ontwikkeling van het katholiek- humanitair verzet week enigszins af van wat er in den lande gebeurde. Dat hing vanzelfsprekend samen met de vroeg op gang gekomen vluchtelingenstroom, die een aanzienlijk deel van het Limburgs verzetspotentieel mobiliseerde en er richting aan gaf. Pas in de zomer van 1943, toen de Limburgse duikorganisatie verbinding kreeg met de L.O., volgde een snelle integratie. Het langdurig "Limburgs isolement" had echter een nadelige conse- quentie, waarvan vrijwel niemand zich vooraf rekenschap had gegeven. Vertegenwoordigers van het katholiek verzet hadden namelijk verzuimd contact te zoeken met Londen. Hierdoor ontbrak het de Nederlandse regering aan essentiële informatie. Wat Limburg betreft kan deze nalatigheid tot op zekere hoogte worden verklaard uit het feit dat men er zonder hulp van buitenaf in was geslaagd een doelmatige en omvangrijke verzetsstructuur in het leven te roepen. Bovendien kende het katholiek-humanitair

verzet tot de zomer van 1943 geen leider of leiding. Mogelijk speelden daarnaast oudere Limburgse sentimenten een rol. Een gevoel van anders of apart zijn was de Limburgers niet vreemd. Herhaaldelijk had men zich door de landelijke bestuurlijke elite in de steek gelaten gevoeld; in een situatie van oorlog en bezetting misschien nog meer. Een regelmatige verbinding met de regeringsinstanties in Londen werd niet nodig geacht; de illegaliteit kon op eigen benen staan. Aan deze situatie veranderde vooralsnog niets, omdat de L.O. eveneens geruime tijd verzuimde een verbinding met Londen te leggen. Wat niet kon uitblijven gebeurde. Onbekendheid met de verzetsbijdrage van het katholieke bevolkingsdeel leidde ertoe, dat sommige Engelandvaarders aan wier opinie veel waarde werd gehecht te kennen gaven niets van het verzet in die kring te weten. Los van de vraag of dergelijke mededelingen stoelden op onwetendheid of een bepaald belang dienden, kan men zich ook afvragen of de katholieken deze beeldvorming niet zelf tot op zekere hoogte in de hand hadden gewerkt door een goed contact met de regering in Londen niet op de juiste waarde te schatten. Het eenmaal gevestigde foutieve beeld liet zich, ondanks de inspanningen van bijvoorbeeld pater Bleijs, niet gemakkelijk corrigeren. Het zou nog herhaaldelijk worden aangehaald om de houding van het katholiek volksdeel in de oorlog te bagatelliseren of zelfs in diskrediet te brengen. Hierop komen we nog terug.

Hoewel het katholiek-humanitair verzet het grootste deel van de georganiseerde illegaliteit in Limburg omvatte, traden nog een aantal andere verzetsformaties voor het voetlicht waarvan sommige goed, andere minder of zelfs niet aansloten op dit organisme. In de eerste bezettingsjaren ontstonden diverse militair-civiele groepjes die er zonder uitzondering ambitieuze doelstellingen op nahielden. Bindende factoren waren het feit dat men zich niet kon verzoenen met de nederlaag van mei 1940, men zocht op activiteiten waarmee de bevolking kon worden wakker geschud en men zocht naar wegen om de bezetter en zijn handlangers waar mogelijk de voet dwars te zetten, zelfs met de wapens te bestrijden. In hoeverre ze in de eerste doelstelling slaagden - alle groepjes hielden zich met de vervaardiging en/of verspreiding van illegale blaadjes bezig - is niet te meten, maar het lukte wel tientallen medewerkers aan te trekken en belangrijke verbindingen tot stand

te brengen. Vanwege gebrek aan ervaring, die zich op alle denkbare terreinen wreekte, een onderschatting van de vijand, een overschatting van het eigen potentieel en een soms ongelimiteerde dadendrang was geen van deze groepjes een lang leven beschoren. Hun bijdrage aan de illegaliteit bleef daarom beperkt. Dat gold echter niet voor hun betekenis. Zij combineerden aspecten van het humanitair verzet met offensieve doelstellingen en bestreken welhaast het hele spectrum aan verzetsactiviteiten. De waarde van deze groepjes ligt vooral in hun voortrekkersrol en hun voorbeeldfunctie. Latere verzetsformaties trokken er lering uit. Vooral in het zuiden van de provincie kon worden voortgebouwd op de fundamenten die deze groepen hadden gelegd.

Evenals bij de vroege militair-civiele verzetsformaties stonden militairen aan de basis van de Ordedienst, maar daar houdt de vergelijking eigenlijk al op. Koesterde de O.D. aanvankelijk nog offensieve doelstellingen, die liet men na de eerste arrestatiegolven varen. De organisatie richtte zich voornamelijk op zichzelf, wat wil zeggen dat de O.D.-leiding het zwaartepunt legde bij de voorbereiding van een zichzelf toebedachte taak - handhaving van orde en rust - in de periode rond de bevrijding en het ontplooiën van activiteiten die daarmee samenhangen zoals het verzamelen van inlichtingen en het opbouwen van een verbindingdienst. De geschiedenis van de O.D. in Limburg week hier in zoverre van af dat de organisatie zeker aanvankelijk aansloot bij het katholiek-humanitair verzet en in het noorden en midden van de provincie betrokken raakte bij de hulp aan (militaire) onderduikers en de opbouw van de L.O. Aan die ontwikkeling kwam al spoedig een einde, wat voor veel O.D.-ers betekende dat ze moesten kiezen tussen afwachten in betrekkelijke passiviteit of de doelstellingen van de O.D. afdoen als camouflage en zelfstandig of in ander verzetsverband een substantiëlere bijdrage leveren aan de illegaliteit. Voor de categorie die het laatste koos impliceerde verzetsdeelname werkzaamheid. De beeldvorming over de O.D. werd er naderhand door gecompliceerd, omdat er altijd wel argumenten te vinden waren om elke willekeurige visie op de O.D. te onderbouwen. Als onderscheid wordt gemaakt tussen activiteiten van individuele O.D.-ers en wat de O.D. als organisatie deed, kan het beeld wellicht worden verduidelijkt. Dan blijkt namelijk dat de O.D. de eigen doelstellingen steeds trouw bleef, zich derhalve niet met ander verzetswerk inliet en pas aan de vooravond van de

bevrijding in actie kwam. In verscheidene districten bereikte de organisatie toen opvallende resultaten; elders, zoals in Maastricht, liep het optreden op een fiasco uit. Dat had uiteraard te maken met de geschiktheid en de individuele kwaliteiten van het leidinggevend kader, wat de conclusie rechtvaardigt dat de verschillen tussen de O.D.-districten significant zijn voor de geschiedenis van deze organisatie in Limburg.

In tegenstelling tot de O.D. sloot de hulpverlening aan joden beter aan bij het katholiek-humanitair verzet. De hulp aan joden geschiedde in toenemende mate met steun van de L.O., maar dateerde uit een periode dat er nog geen L.O. bestond. Voornamelijk Limburgse gereformeerden namen in 1941 en 1942 het voortouw. Zij brachten de noodzakelijke verbindingen tot stand om joden uit andere delen van het land te laten overkomen. Waarom het katholieke bevolkingsdeel in dit opzicht aanvankelijk achterbleef, kan vermoedelijk worden verklaard uit de tamelijk geïsoleerde ontwikkeling van de Limburgse illegaliteit. Hoewel in katholieke kring - en niet alleen daar - een latent, gematigd antisemitisme bestond, moet hieraan niet teveel gewicht worden toegekend. Toen de verzetsstructuren, gericht op het laten onderduiken van vervolgd en slachtoffers van het nazi-regime, eenmaal waren uitgekristalliseerd en er talrijke landelijke verbindingen waren gelegd, gold de hulpverlening immers ook joden. Uit niets bleek dat de Limburgse L.O. deze hulpverlening uit de weg ging. Wel kwam het voor dat onderdakverleners vanwege het verhoogde risico of op grond van subjectieve argumenten huiverig stonden tegenover het in huis nemen van joden. Als het joodse kinderen betrof vervielen zulke bezwaren doorgaans, dan golden andere maatstaven. Het was met andere woorden niet zozeer de onwil om te helpen, als wel dat op het tijdstip dat massaal hulp geboden had moeten worden de essentiële structuren en verbindingen (nog) ontbraken om er een doelmatige invulling aan te geven. Deze constatering doet overigens niets af aan het feit dat in 1942 geen georganiseerde hulpverlening ten behoeve van de Limburgse joden van de grond kwam.

De vervaardiging en vooral de verspreiding van illegale bladen had als verzetsactiviteit niet veel te maken met de humanitaire illegaliteit, maar maakte er als gevolg van een samengaan van werkzaamheden in zekere zin toch deel van uit. Ondanks een toename in 1942 en 1943 bleef de Limburgse illegale pers zowel

in oplage als in aantal beperkt. Kennelijk voorzag de landelijke ondergrondse pers in de behoefte aan informatie en nam men er met instemming kennis van. Pas in 1944 trad een zichtbare kentering op toen de verbindingen door de zich snel wijzigende omstandigheden gaandeweg in het ongerede raakten en de landelijke illegale pers Limburg niet meer of in steeds kleinere oplagen bereikte. De gebeurtenissen in de regio volgden elkaar in een hoog tempo op en vereisten een snelle, actuele berichtgeving. Allerlei lokale handgeschreven of gestencilde blaadjes circuleerden in deze fase. Hoewel de illegale pers zich bij uitstek leende als instrument voor een politieke stellingname of het bedrijven van politiek in het algemeen, ontbrak dit element, afgezien van de communistische verzetspers, nagenoeg volledig in de Limburgse ondergrondse pers. Oorlog en bezetting brachten geen verschuiving in het politieke krachtenveld teweeg of leidden niet tot een politieke heroriëntatie; uit de illegale pers in Limburg bleek daarvan althans niets. Het zou trouwens moeilijk te rijmen zijn geweest met het a-politieke karakter van het katholiek-humanitair verzet. Dat was gericht op eendracht en harmonie en stoelde niet op bijvoorbeeld de politieke denkbeelden van de R.K.S.P. Men zou het kunnen kenschetsen als overlevingsverzet met een sterke defensieve, behoudende component waarin het organisch karakter de boventoon voerde.

Terwijl alle hiervoor genoemde groepen en activiteiten tot op zekere hoogte raakten aan het katholiek-humanitair verzet, gold dat niet of veel minder voor de communisten, de Raad van Verzet en de inlichtingendiensten. Binnen de Limburgse illegaliteit waren het buitenbeentjes. De Limburgse communisten voeren, mede onder invloed van gevluchte geestverwanten uit Duitsland, een koers die aanvankelijk afweek van of eigenlijk vooruitliep op de landelijke. Voor hen stond van meet af aan vast dat de agressor bestreden moest worden. Samenwerking met niet-communisten werd niet afgewezen. De landelijke C.P.N.-instructeurs zouden deze ontwikkeling een halt hebben kunnen toeroepen, maar zij vielen in Duitse handen. Onder leiding van de in 1943 overgekomen instructeur Van Exter, die in tegenstelling tot zijn voorgangers samenwerking met andersdenkenden zocht, beijverden de Limburgse communisten zich voor de oprichting van een toekomstige eenheidsvakbond. Die gedachte sloeg vooral aan in de Mijnstreek. Het communistisch verzet was daar numeriek het best

vertegenwoordigd. Vanwege hun taaie en veel slachtoffers vergende verzet hadden ze er aanzienlijk aan prestige gewonnen. Toch bleef het communistische verzet ondanks de inspanningen van Van Exter en de deelname van individuele communisten aan sabotage (in de mijnen) en hulpverlening aan (joodse) onderduikers tamelijk geïsoleerd. Hiervoor zijn twee oorzaken aan te wijzen. Omdat de communisten in de jaren dertig net zo fel bestreden waren als de N.S.B.-ers, bevonden ze zich in een maatschappelijk isolement. Het toegenomen prestige matigde wellicht de vijandige houding van hun overwegend katholieke omgeving, maar hief die niet op. Men bleef de communisten met argwaan beschouwen. De tweede oorzaak hangt samen met het hiervoor gesignaleerde karakter van de Limburgse illegaliteit. Het communistisch verzet was in tegenstelling tot het katholieke politiek-ideologisch geïnspireerd. De strijd tegen de nazi's werd gekoppeld aan eigen politieke aspiraties en spitste zich voornamelijk toe op de uitgave en verspreiding van illegale bladen en vlugschriften.

De R.V.V. en de inlichtingendiensten weken om andere redenen af van het algemeen Limburgs beeld. Het waren in de provincie geïmplanteerde organisaties die vrijwel allemaal los stonden van de oudere, spontaan gegroeide groepen en activiteiten. Als ze geen steun of aansluiting zochten bij bestaande groepen, waren ze voorbestemd om een uiterst marginale rol te spelen. De R.V.V. zocht die aansluiting wel, zodat naar verhouding veel O.D.-ers in de organisatie in het zuiden van de provincie werden opgenomen. Dat hing samen met de wijze van werven en met de attractiviteit van de R.V.V.-doelstellingen. De organisatie stond voor een actieve strijd tegen de bezetter en zijn handlangers, een uitgangspunt dat overigens op gespannen voet stond met het karakter van het katholiek-humanitair verzet. Offensieve verzetsdaden zouden immers onrust veroorzaken, aandacht trekken waar die niet gewenst was en de risico's voor zowel burgers als de illegaliteit vergroten. Het is niet vreemd dat sommige R.V.V.-acties, vooral vernielingen en liquidaties, in kringen van het katholiek-humanitair verzet tot afwijzing en protesten leidden. Een goede overlegstructuur had dat misschien kunnen voorkomen, maar vanwege de geïsoleerde positie en de landelijk-hiërarchische structuur van de R.V.V. bestond die niet. Bovendien werden (taxatie)fouten gemaakt en kampte de R.V.V. met allerlei tegenslag, wat uiteraard koren op de molen van de tegenstanders was. Laatstgenoem-

den verweten de R.V.V., overigens ten onrechte, onder communistische invloed te staan en pas in het zicht van de bevrijding te zijn opgetreden.

Steun van en contact met bestaande verzetsformaties was eveneens onontbeerlijk voor de inlichtingendiensten. Groepen die dat verzuimden, zoals de Geheime Dienst Nederland en Pietab-OXO, speelden geen rol van betekenis, terwijl bijvoorbeeld de groep-Albrecht, die in Midden- en Noord-Limburg samenwerkte met het regionale verzet, opvallende resultaten bereikte. Het laatste geldt ook voor de inlichtingendiensten die uit de bestaande verzetsorganisaties voortkwamen. Zowel de inlichtingendienst van de O.D. als die van de L.O. in de oostelijke Mijnstreek functioneerden doelmatig. Beide diensten leverden de illegaliteit en de geallieerden waardevolle informatie.

Meer dan eens is vastgesteld dat de beschikbare kwantitatieve gegevens niet erg betrouwbaar zijn. In de oorlog werd weinig genoteerd en na de bevrijding bestond een neiging tot overdrijving. Om een enigszins afgerond beeld te krijgen is het desondanks van belang enkele globale cijfers te noemen. Hoeveel personen namen deel aan het verzet in Limburg? Als maatstaf voor verzetsdeelname geldt dat iemand minimaal enkele maanden een substantiële bijdrage moet hebben geleverd aan een bepaalde organisatie of activiteit. Het begrip "substantieel" is weliswaar arbitrair en voor meer interpretaties vatbaar, maar het houdt in elk geval een aan de doelstelling van de organisatie gerelateerde activiteit in waarmee risico's waren gemoeid. Dit betekent dat alle vormen van incidentele hulp alsook het verlenen van onderdak aan een onderduiker buiten beschouwing zijn gelaten. Vanwege een combinatie van verzetsactiviteiten door één persoon kunnen gemakkelijk dubbeltellingen ontstaan. Daarom is de hulp aan onderduikers, (geallieerde) vluchtelingen en de vervaardiging en verspreiding van niet-communistische illegale bladen samengevoegd. Het aantal deelnemers aan deze activiteiten lag het hoogst en bedroeg tussen de 800 en 1200. Voor de communisten, inclusief de radicaal-socialisten, ligt het aantal tussen de 350 en 400; de groep-Erkens circa dertig, de groep-Dresen circa vijfendertig; de groep-Smit circa dertig; de groep-Bongaerts circa vijfendertig; de R.V.V. circa 115; de O.D. (vóór september 1944) circa 150; de inlichtingendiensten maximaal 55; de hulpverleners aan joden

(exclusief de L.O.) circa 80 en de knokploegen (inclusief de "wilde" K.P.'s) maximaal 75. Op grond van deze cijfers komen we op een totaal van maximaal 2200 verzetsdeelnemers. Zij vormden de kern van de Limburgse illegaliteit, maar ze wisten zich door een veelvoud aan helpers gesteund. Van de 2200 verzetsdeelnemers kwamen er tussen de 250 en 300 om het leven, dus tussen de elf en veertien procent van het totaal. De meesten, tussen de 150 en 175 personen, werden opgepakt op grond van deelname aan het katholiek-humanitair verzet, inclusief de hulpverlening aan joden en de vervaardiging of verspreiding van niet-communistische illegale bladen. In communistisch verzetsverband vielen tenminste 36 slachtoffers; in K.P.-verband tien; in de groep-Erkens acht; in de groep-Dresen negen; in de groep-Smit elf en in R.V.V.-verband vier. Er resteert een groep van ongeveer 25 verzetsluchters die niet in de hierboven genoemde categorieën past zoals de slachtoffers van de April-Meistaking en degenen die werden gearresteerd of doodgeschoten om redenen die niet direct verband hielden met het eigenlijke verzetswerk. In totaal werden in Limburg ongeveer 20.000 personen geholpen, verdeeld over 14.000 onderduikers, 3.000 joden, 2.000 krijgsgevangenen en 350 geallieerde vliegers.

In het verlengde van de vraag naar het aantal verzetsdeelnemers ligt de vraag naar het maatschappelijk draagvlak, een vraag die gekoppeld moet worden aan een andere kwestie, namelijk de mate van waardering van het verzet door de niet of zijdelings betrokkenen. Bij de beantwoording dienen de volgende vijf factoren te worden belicht:

1. De overwegend homogene, organische en informele structuur van de Limburgse samenleving die het mogelijk maakte een naar verhouding groot aantal personen zijdelings in te schakelen.
2. Een wervende kracht die het gevolg was van een harmonisch samengaan van een gemotiveerde groep van voornamelijk jongeren en jonge geestelijken waarbij de positie, houding en rol van de katholieke Kerk in Nederland en Limburg in het bijzonder van doorslaggevende betekenis was.
3. Geografische omstandigheden: hierdoor maakte Limburg meer dan andere provincies al vroeg kennis met vluchtelingen. Dat vereiste niet alleen specifieke antwoorden, het gaf eveneens richting aan de evolutie van het verzet. Hulp aan vluchtelingen

werd door een meerderheid positief gewaardeerd, mede getuige het feit dat velen er zijdelings mee te maken kregen en nòg meer personen ervan wisten, maar verraad vanuit de eigen bevolking slechts sporadisch voorkwam.

4. De tijdsfactor: het maatschappelijk draagvlak werd breder naarmate de pressie van de bezetter op de bevolking toenam. Toen de gevolgen van oorlog en bezetting direct voelbaar werden in vrijwel elk gezin, nam de bereidheid het verzet te steunen aanzienlijk toe. Deze positieve gezindheid werkte bijvoorbeeld de voorspoedige ontwikkeling van de L.O. in de hand.
5. De verzetsactiviteit: hulp aan vluchtelingen, vervolgd en onderduikers kon op meer steun en waardering vanuit de bevolking rekenen dan enige andere verzetsvorm. Het betrof immers hulp aan onschuldigen, schuldig gemaakt of schuldig bevonden door een regime dat steeds meer onheil stichtte. Daartegenover paste een onbaatzuchtige, defensieve overlevingsstrategie.

De waardering voor andere vormen van verzet was, afgezien van de illegale pers, geringer. Men wist er niet alleen minder van, ook was er sprake van kritiek. Zo trof de Ordedienst het verwijt langdurig passief te zijn gebleven, terwijl de organisatie zich op allerlei terreinen nuttig had kunnen maken. Deze aantijging klonk niet zozeer in brede lagen van de bevolking als wel in kringen van het verzet. De K.P. en de R.V.V. waren evenals de O.D. minder afhankelijk van een maatschappelijk draagvlak en de waardering van de bevolking. Ze sloten bovendien minder aan bij het karakter van het humanitair verzet en de Limburgse mentaliteit in het algemeen. Offensieve, agressieve acties konden weliswaar van tijd tot tijd onvermijdelijk zijn, maar als die onverwachte, onaangename gevolgen hadden of konden hebben, wilde men er liever niets van weten. Herhaaldelijk werden K.P. en R.V.V. ervan beticht onbezonnen en ondoordacht op te treden, kritiek die eveneens buiten verzetskringen kon worden beluisterd. Ondanks verschillende offensieve en geruchtmakende acties bood het Limburgs verzet een weinig spectaculair beeld. Om de doelstellingen van het humanitair verzet te realiseren waren rust en orde vereist. Over wat organisaties die daar min of meer los van stonden ondernamen werd, voorzover men dat nodig achtte, per actie geoordeeld. Zo'n opstelling was in zekere zin tevens illustratief

voor zowel de maatschappelijke betrokkenheid als de worteling in de samenleving van dit omvangrijk verzetsorganisme.

Nergens in Nederland was de verstrengeling tussen de lokale Kerk en de illegaliteit zo sterk als in Limburg. Het humanitaire verzet sloot goed aan bij de mentaliteit in deze homogene katholieke samenleving, een essentiële voorwaarde voor de illegaliteit om tot brede ontplooiing te komen. Steun geven aan mensen in nood schonk niet alleen morele voldoening, het was eveneens in overeenstemming met kerkelijke opvattingen en leerstellingen. Het gaf de hulpverleners bovendien het gevoel iets tastbaars, zij het bescheiden in omvang en rendement, tegen de bezetter en diens handlangers te ondernemen. Dit laaggestructureerde verzet bereikte een kwalitatief hoog peil, wat des te opmerkelijker is als men bedenkt dat de hulpverlening, afgezien van de duikorganisatie, zonder noemenswaardige leiding geschiedde. De praktijk wees uit dat de afwezigheid van leidinggevend kader de veiligheid en de veerkracht van de diverse netwerken ten goede kwam. Kleinschaligheid en de steun van een relatief breed maatschappelijk draagvlak schermde de risico's beter af dan een centraal geleide organisatie. Een strakke leiding zou de slagvaardigheid en het improvisatievermogen van de netwerken hebben verminderd en zou ongetwijfeld weerstand hebben opgeroepen. Als zich problemen voordeden, beperkten degenen met enige kennis van en inzicht in een of meer netwerken zich tot het inwinnen van advies bij stuwende krachten achter de schermen. Dat konden zowel geestelijken als leken zijn. De organische, spontaan gegroeide en door de Kerk gestimuleerde hulpverlening vormde de kernactiviteit van het Limburgs verzet, een verzet waarvan de grondslagen waren gelegd in het midden van de jaren dertig en dat goed paste bij de Limburgse mentaliteit en maatschappijstructuur.

Hoe moet het Limburgs verzet, in het bijzonder de hierboven beschreven hoofdcomponent, worden gewaardeerd in landelijk perspectief? Alvorens deze vraag te beantwoorden, willen we de aandacht vestigen op een daarmee samenhangende kwestie. Kan men het aantal verzetssslachtoffers of het aantal door de Stichting '40-'45 gehonoreerde aanvragen voor een verzetspensioen als maatstaf hanteren bij de vaststelling van het aantal verzetsdeelnemers of de omvang van het illegale werk per provincie? Hoewel deze methode in het verleden door een paar onderzoekers is

toegepast of omarmd, kleven er serieuze bezwaren aan. In het geval van Limburg laat zo'n benadering buiten beschouwing dat de provincie tussen september 1944 en maart 1945 werd bevrijd. Juist in die periode vielen in de nog bezette delen van het land de meeste verzetssslachtoffers en sloten velen zich om uiteenlopende, vaak opportunistische redenen bij de illegaliteit aan. In Limburg hield de georganiseerde illegaliteit tussen september en december 1944 vrijwel op te betaan. De illegalen die zich nadien in het nog bezette Noord- en Midden-Limburg ten oosten van de Maas ophielden, trachtten of bevrijd gebied te bereiken of zij zetten hun illegaal werk noodgedwongen op een laag pitje vanwege de alom heersende chaos, het oorlogsgeweld, de evacuaties en het feit dat ze zich opgesloten wisten in het frontgebied. De humanitaire hulpverlening leverde doorgaans weinig spectaculair verzet op en week daardoor af van meer tot de verbeelding sprekende verzetsdaden als sabotage, overvallen, liquidaties en bevrijdingsacties. Zulke activiteiten bereikten elders in de eindfase van de bezetting een hoogtepunt en eisten een hoge tol aan mensenlevens. Afsluitend moet erop gewezen worden dat deze werkwijze, toegepast door L. Lamers in 1957-1958, voorbijgaat aan de vraag in hoeverre voormalige illegale werkers (destijds) van het bestaan en de mogelijkheden van de Stichting '40-'45 op de hoogte waren of er gebruik van konden of wensten te maken.

Limburg wordt in vergelijking met de meeste andere provincies karig bedeed als men het aantal tot het midden van de jaren vijftig toegekende verzetspensioenen als uitgangspunt neemt bij een bepaling van de omvang van de verzetsdeelname. De uitkomst paste echter voortreffelijk bij en onderbouwde zelfs de onjuiste hypothese dat de bijdrage van het katholieke volksdeel aan het verzet minder zou zijn geweest dan die van andere bevolkingsgroepen. In deze studie menen wij te hebben aangetoond dat de Limburgse illegaliteit geenszins achterbleef bij de landelijke. Deze hardnekkige misvatting kan enkel het resultaat zijn geweest van onwetendheid, veronderstellingen, onvolledige gegevens, ongelukkige interpretaties en op grond daarvan ten onrechte getrokken conclusies. Limburg gaf weliswaar geruime tijd een grotendeels zelfstandige ontwikkeling te zien, maar heeft wel degelijk een bijdrage geleverd aan de landelijke illegaliteit. Veel hulpverleningsorganisaties in den lande waren voor de afvoer van hun vluchtelingen gedeeltelijk of geheel aangewezen op de Limburgse

netwerken, netwerken met een internationaal karakter die vanuit deze provincie waren opgebouwd of aansloten op andere in België, Frankrijk en zelfs Duitsland en eindigden in Zwitserland of Spanje. Individuele vluchtelingen, Engelandgangers, verschillende inlichtingendiensten en andere landelijke verzetsorganisaties maakten er eveneens gebruik van. De provincie fungeerde niet alleen als transitogebied voor vluchtelingen, ze konden er ook terecht. Talrijke (joodse) onderduikers uit alle delen van het land vonden hier onderdak, zowel in verstedelijkte regio's als de Mijnstreek als op het platteland. De provincie bood ruimte en diverse verzorgingsgroepen maakten er in toenemende mate gebruik van. Confessie speelde bij dit alles geen doorslaggevende rol. Het laatste kan misschien het best worden geïllustreerd aan de hand van de opstelling van de provinciale duikorganisatie die, bij monde van haar voorman J. Hendriks, in de zomer van 1943 koos voor aansluiting bij de toen nog overwegend protestants-christelijke L.O. De oprichting van een afzonderlijke landelijke katholieke duikorganisatie, waarop sommigen hun zinnen hadden gezet, achtte hij niet nodig. Dat was een principiële, op humanitaire gronden genomen beslissing, waardoor een mogelijke scheuring in de L.O. en een onwenselijke versnippering van de hulpverlening aan onderduikers werden voorkomen. Bij gebrek aan steun van het katholieke Limburg lieten de initiatiefnemers hun plan varen. De rol en invloed van Limburg op landelijk niveau was kortom vooral merkbaar op het terrein waar de provinciale ontwikkeling het verst was voortgeschreden, het geweldloos humanitair verzet en de daarbij passende werkwijzen en verbindingen. Daar lagen zowel de intrinsieke kracht als de specifieke waarde van de Limburgse illegaliteit.

Samenvatting

De geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg laat zich niet bevredigend verklaren door uitsluitend de relevante gebeurtenissen en ontwikkelingen uit de bezettingsjaren te volgen. Al in de jaren dertig werd een fundament gelegd dat als gedeeltelijke verklaring kan dienen voor een verzetshouding na mei 1940. Hierin speelde de katholieke Kerk een belangrijke rol, want het was deze kerkgemeenschap die de uitdaging, het succes en de dreiging van de rechts-radicalen stromingen het meest serieus nam en als eerste in het geweer kwam door een fel maatschappelijk tegenoffensief te lanceren. Dat lijkt misschien merkwaardig. Hing het succes van de Nationaal Socialistische Beweging (N.S.B.) in het overwegend katholieke Limburg, zoals wel eens is geopperd, niet samen met de in katholieke kring levende sympathie voor het aan het fascisme gerelateerde corporatisme? Het antwoord luidt ontkennend. Hoewel de rechts-radicalen stromingen het door de katholieke Kerk bepleite corporatieve harmoniemodel in autoritair gewijzigde vorm overnamen en daarmee het oorspronkelijk gedachtengoed compromitteerden, sloegen ze politieke munt uit de mondiale economische crisis en de gevolgen ervan. De zeker aanvankelijk als gematigd beschouwde N.S.B. slaagde daar het best in. Wie zijn stem aan de N.S.B. gaf deed dat meestal niet op grond van een politieke overtuiging, eerder uit ontevredenheid, angst en uit protest tegen de coalitiepartijen die vooralsnog niet bij machte bleken een afdoend antwoord te geven op de om zich heen grijpende crisis. Het corporatisme speelde hierin een te verwaarlozen rol.

Om het aan populariteit winnend rechts-radicalisme de wind uit de zeilen te nemen en de kiezers te pacificeren was het in de eerste plaats van belang de kwalijkste gevolgen van de economische crisis te bestrijden, een taak die voornamelijk op de schouders van de overheid en het bedrijfsleven rustte. De katholieke Kerk daarentegen legde met steun van talrijke katholieke maatschappelijke organisaties de nadruk op de bestrijding van het rechts-radicalisme, in het bijzonder de N.S.B., die in 1935 een opvallende verkiezingszege behaalde. Onder aanvoering van bisschop J.H.G. Lemmens van Roermond en

vooraanstaande, maatschappelijk geëngageerde geestelijken als H.A. Poels en J. Jacobs ontbrandde in het midden van de jaren dertig een principiële tegenoffensief dat in het zuiden van de provincie, waar de N.S.B.-aanhang het grootst was, op het scherp van de snede werd gestreden. Ethische, moralistische en op de geloofsleer gebaseerde uitgangspunten werden in stelling gebracht tegen de doelstellingen en de praktijk van het nationaal-socialisme. Door haar invloed en gezag op alle maatschappelijke niveaus aan te wenden lukte het de katholieke Kerk de N.S.B. te stigmatiseren en in het defensief te dringen. Aanhangers van de partij hadden gegronde redenen te vrezen voor hun baan, sommigen zagen zich zelfs geconfronteerd met een sociale boycot. Het katholiek tegenoffensief verscherpte en verduidelijkte het door de opkomst van het rechts-radicalisme toegenomen maatschappelijk polarisatieproces. Een "foute" sector in de samenleving werd herkenbaar gemaakt; de in de bezettingsjaren zo dominante goed-fout-tegenstelling zou er een deel van haar vitaliteit aan ontnemen.

Hoewel er ontegenzeggelijk sprake was van een wijdverbreid anti-nationaal-socialistisch sentiment in Limburg, kwam de door de Kerk gestimuleerde strijdbaarheid niet meteen na de Duitse inval tot uiting. Katholiek geïnspireerde verzetsstructuren lieten voorsnog op zich wachten. Dat hing samen met de politiek van de bezetter, die erop was gericht de bevolking met zachte hand te winnen voor het nationaal-socialisme. De Kerk en haar maatschappelijke organisaties functioneerden normaal en de gevolgen van oorlog en bezetting bleven beperkt. Niettemin ontstonden in de loop van 1940 en 1941 in het zuiden van de provincie drie militair-civiele verzetsformaties. Ze vonden hun oorsprong in een gemeenschappelijk gevoel van onbehagen naar aanleiding van de nederlaag van mei 1940. De tientallen medewerkers konden of wilden zich niet verzoenen met de gewijzigde omstandigheden. Ze rekenden het tot hun taak de bevolking wakker te schudden door illegale bladen en pamfletten uit te geven of te verspreiden en de bezetter waar mogelijk te dwarsbomen. Het laatste koppelden de drie groepen aan zeer ambitieuze doelstellingen en een heel scala aan activiteiten als het inwinnen en doorsturen van inlichtingen, het verzamelen van wapens, het beramen van sabotage en het verlenen van hulp aan Engelandvaarders en vluchtelingen. Door een noodlottige

combinatie van een ongelimiteerde dadendrang en gebrek aan ervaring kregen de Sicherheitspolizei en de Abwehr al spoedig vat op de drie verzetskernen. Als gevolg van infiltratie en verraad werden ze tussen eind 1941 en het najaar van 1942 opgerold. Ofschoon hun concrete bijdrage aan het verzet tegen de bezetter weinig voorstelde, was de betekenis van deze vroege verzetsformaties voor de verdere ontwikkeling van de illegaliteit groot vanwege hun voortrekkersrol en voorbeeldfunctie. Latere verzetsorganisaties trokken er lering uit. Bovendien brachten ze talrijke waardevolle verbindingen in de provincie en daarbuiten tot stand waarop hun navolgers konden voortbouwen.

De eerste verzetsactiviteit waarop de katholieke Kerk of beter gezegd de katholieke geestelijkheid in Limburg een belangrijk stempel drukte, betrof de hulp aan uit Duitsland ontsnapte Franstalige krijgsgevangenen. In tegenstelling tot hun Vlaamse wapenbroeders, die na de Belgische capitulatie spoedig huiswaarts mochten keren, had Hitler bevolen dat alle Waalse militairen in Duitsland geïnterneerd moesten blijven. Hetzelfde gold voor de Franse militairen. Ze werden ondergebracht in bewaakte gebouwen of speciale kampen. Overdag verrichtten ze allerlei voorkomende werkzaamheden; velen werden tewerkgesteld in de landbouw. Sommigen maakten van de relatieve bewegingsvrijheid gebruik om te ontsnappen. Tegen het einde van 1940 verschenen de eerste Franstalige vluchtelingen aan de Limburgse grens met Duitsland. Dat men er juist hier mee te maken kreeg hing samen met de ligging van de interneringskampen. Menig krijgsgevangene beseftte dat het kortste en veiligste traject naar huis door bezet gebied, in casu Limburg, liep. Daar was de kans op hulp van de lokale bevolking groter dan in Duitsland. Ze klopten aan bij een willekeurige boerderij of ze oriënteerden zich op een kerktoren in de veronderstelling dat de plaatselijke geestelijke Frans sprak en een geloofsgenoot niet in de kou zou laten staan. Overal in met name Noord- en Midden-Limburg kreeg men met dit verschijnsel te maken. De bereidheid om de haveloze en hongerige militairen te helpen was in het algemeen groot, maar prangender was de vraag hoe daaraan gestalte te geven. Er moest volop worden geïmproviseerd. Dank zij de organische maatschappijstructuur in Limburg, die onder meer tot uitdrukking kwam in een krachtige sociale cohesie, een overwegend anti-nationaal-socialistische gezindheid en een initiatiefrijke, motiverende opstelling van een

groeïende groep geestelijken en leken, lukte het in de loop van 1941 en 1942 een omvangrijk netwerk van verbindingen tot stand te brengen. Eigenlijk bestond dit stelsel uit talrijke kleine, informele netwerken. De organisatiegraad was niet hoog. Misschien kan het Noord- en Middenlimburgse doorgangsgebied het best vergeleken worden met een bloedvatenstelsel. De haarvaten lagen tegen de grens met Duitsland; in de dorpen en steden op de oostelijke Maasoever, waar een eerste concentratie van vluchtelingen plaatsvond, vloeiden de haarvaten samen in aders. De hoofdadars liepen op de westelijke Maasoever: de verbindingen tussen de grotere verzamelcentra zoals Grubbenvorst, Baarlo en Horn. Tussen Stramproy en Roosteren, aan de grens met België, bevonden zich de vaste lokaties waar de grens werd gepasseerd: de slagaders.

Ofschoon het vluchtlijnenstelsel kwetsbaar was, kwamen infiltratie en verraad sporadisch voor. De bevolking zweeg of hielp zijdelings mee. Het was een verzetsvorm waarvoor, vanwege het humanitaire aspect en het naar verhouding beperkte risico voor de plaatselijke bevolking, begrip of waardering bestond. Afgezien van de Achterhoek en Twente kregen de inwoners van andere landsdelen niet of nauwelijks met deze Franstalige vluchtelingen te maken, zodat de hulpverlening een nagenoeg exclusieve Limburgse aangelegenheid bleef. De uit Gelderland en Overijssel afkomstige Walen en Fransen repatrieerden aanvankelijk via Noord-Brabant naar België en Frankrijk, maar in de loop van 1942 kwamen nieuwe verbindingen tot stand. Sindsdien trokken de meesten via Limburg zuidwaarts.

De hulpverlening aan ontsnapte krijgsgevangenen bereikte een hoogtepunt in 1943 en duurde voort tot de zomer van 1944. Honderden personen raakten er direct bij betrokken. Zij wisten zich gesteund door een breed maatschappelijk draagvlak. In totaal hielpen zij ongeveer tweeduizend krijgsgevangenen. Los van deze verdienste had de hulpverlening twee belangrijke neveneffecten. Door toevallige omstandigheden werd in een vroeg stadium een verzetspotentieel gemobiliseerd waaruit spontaan, op basis van improvisatie talrijke verbindingsnetwerken ontstonden. Bovendien deden de hulpverleners de zo noodzakelijke ervaring op in het illegale werk waarvan niet alleen zij, maar ook degenen die zich naderhand bij het verzet aansloten de vruchten zouden plukken. Terwijl het aantal Franstalige krijgsgevangenen nog toenam,

deden nieuwe categorieën van vluchtelingen zoals joden, Engelandgangers en bemanningsleden van neergehaalde geallieerde bommenwerpers een beroep op de diverse netwerken. Voor de meesten van hen gold dat de hulpverleners niet konden volstaan met een begeleiding tot over de Belgische grens. De noodzakelijke structuren om ook deze hulpverlening te stroomlijnen waren in Limburg weliswaar aanwezig, maar de bestaande vluchtlijnen eindigden nagenoeg allemaal op Belgisch grondgebied. Ze moesten dus aanzienlijk worden verlengd, tot Zwitserland en Spanje, of er moesten nieuwe routes worden opgebouwd. Dat lukte zowel op eigen initiatief maar vooral met steun van Belgische contactpersonen en vluchtelingenorganisaties. De hulp aan deze vluchtelingen was overigens geen exclusieve Limburgse aangelegenheid meer. Het betrof immers categorieën, afkomstig uit alle delen van het land. Talrijke organisaties, groepen en particulieren wendden zich voor de afvoer van hun vluchtelingen tot de bestaande verbidingsnetwerken of trachtten met steun van nog niet bij de hulpverlening betrokken Limburgers aparte vluchtroutes op te bouwen.

Doordat het aanbod van vluchtelingen per categorie fluctueerde en het onmogelijk was voor elk soort vluchteling afzonderlijke lijnenstelsels op te bouwen, liep de hulpverlening geruime tijd door elkaar. Het maakte de lange, voor infiltratie en verraad gevoelige routes nog kwetsbaarder. Pas in de loop van 1943 werd een tendens tot scheiding en specialisatie zichtbaar vanwege een zekere professionalisering en het ontstaan van landelijke organisaties met omvangrijke netwerken als de L.O., waardoor het mogelijk werd de hulpverlening beter te coördineren en te diversifiëren. Dit proces kreeg een extra impuls door het wegvallen van oudere netwerken die, als gevolg van infiltratie, voortkomend uit het als een virus om zich heen grijpend Englandspiel, vleugellam waren gemaakt. Professionalisering en diversificatie waren eens te meer nodig, omdat de bezetter er op gebrand was de internationale vluchtroutes, die vaak tevens werden benut voor het doorsluizen van inlichtingen, door te snijden of te controleren. Als een geallieerde vliegenier of een Engelandganger erin slaagde onbezet gebied te bereiken, ontwikkelde hij zich in feite tot een geheime agent. De georganiseerde illegaliteit kon immers van zijn diensten gebruik maken door hem inlichtingen mee te geven naar Engeland.

Hoewel het laatste sporadisch voorkwam, staat vast dat degene die zo'n internationale vluchtroute bereisde zowel voor de geallieerden als voor de Duitsers een waardevolle informant kon zijn, al was het maar vanwege zijn kennis van het verbindingennetwerk en alle mogelijke omstandigheden in bezet gebied.

Hoeveel Engelandgangers en joden via de Limburgse en Belgische vluchtlijnen onbezet gebied bereikten, staat niet vast. Van de geallieerde vliegeniers weten we dat er tenminste 345 via Limburg naar Spanje en Engeland trachtten te ontkomen. De meesten van hen staken de Belgische grens ter hoogte van Maastricht over, waar twee in deze hulp gespecialiseerde organisaties actief waren, of in het gebied tussen Stramproy en Roosteren, waar veelal gebruik werd gemaakt van de netwerken voor Franstalige krijgsgevangenen. Slechts 125 tot 150 vliegeniers slaagden erin de lange landroute met succes af te leggen. De overigen vielen vrijwel allemaal in Duitse handen. Dat was voor een belangrijk deel toe te schrijven aan het Englandspiel. Pas tegen het einde van 1943, toen de desastreuze gevolgen en de opzet van het "Spiel" stilaan werden doorzien, liep het beter. Er kwamen steeds meer bonafide radiografische verbindingen met Engeland tot stand en de vliegeniers moesten, alvorens te worden geholpen, een uitvoerige vragenlijst beantwoorden. Bovendien verviel na de geallieerde invasie in Normandië in juni 1944 de noodzaak om piloten langs de lange verbindingsskanalen te laten repatriëren. Ze wachtten sindsdien de bevrijding af bij particulieren of, zoals in Noord-Frankrijk en de Ardennen, in speciale kampementen.

Afgezien van een enkele uitzondering en in contrast met de hulpverlening aan geallieerde vluchtelingen en krijgsgevangenen, speelden de katholieke Kerk (in Limburg) en de Limburgse clerus, in weerwil van de diverse protesten tegen de vervolgingen en deportaties, een minder prominente rol bij de hulp aan joden. Waarschijnlijk had dat niet zozeer te maken met een latent, gematigd anti-semitisme in katholieke kring als wel met een gebrek aan noodzakelijke verbindingen buiten de provincie en met de kleine joodse gemeenschap in Limburg zelf. De hulpverlening kwam overigens al in het midden van de jaren dertig op gang met het clandestien over de grens loodsen van Duitse (maar ook Poolse en Oostenrijkse) joden. Sommige hulpverleners beschouwden het als een lucratieve bijverdienste. Zij vroegen forse bedragen voor hun bemiddeling, terwijl anderen zich lieten leiden

door humanitaire overwegingen en het werk pro deo verrichtten. De meeste joden die via Limburg het land binnenkwamen reisden verder om zich te voegen bij de grotere joodse populaties in het westen van Nederland of in Antwerpen.

Op een enkeling na waren het niet de helpers uit de jaren dertig die in 1941 en 1942, toen de vervolgingen en deportaties in Nederland op gang kwamen, de draad weer oppakten. De vroegste initiatieven om de steeds zwaarder beproefde joden de helpende hand toe te steken waren afkomstig uit de kring van de gereformeerde gemeenschap in en buiten Limburg. Zij brachten de verbindingen tot stand die het een groeiend aantal joden mogelijk maakte in Limburg onder te duiken of via deze provincie naar veiliger gebieden uit te wijken. Gaandeweg raakten steeds meer katholieken bij de hulpverlening betrokken. Aanvankelijk geschiedde die vooral individueel, toegespitst op de Limburgse joden, maar naderhand in georganiseerd verband, bijvoorbeeld in samenwerking met verzorgingsgroepen van gereformeerde signatuur. In de zomer van 1943 kreeg deze ontwikkeling een krachtige impuls toen de kort tevoren opgerichte provinciale duikorganisatie aansluiting vond bij de Landelijke Organisatie (voor hulp aan onderduikers). Dank zij de hieruit voortkomende verbindingen konden alsnog vele tientallen, mogelijk honderden joden, verspreid over de provincie worden gehuisvest.

Zowel particulieren, kleine verzorgingsgroepen en de L.O. namen dus de zorg voor de ondergedoken joden op zich. Daarbij valt op dat de meesten van hen onderdak vonden in de Peel- en Maasdorpen op de westelijke Maasoever in Noord- en Midden-Limburg, in de oostelijke Mijnstreek en in de regio Maastricht. Vermoedelijk lag het aantal niet-Limburgse joodse onderduikers boven de tweeduizend. Van de 1660 Limburgse joden slaagde circa 30% erin zich aan deportatie te onttrekken door in de omgeving onder te duiken, naar België uit te wijken, waar het vervolgingsbeleid minder rigoureuus was, of door gebruik te maken van een internationale vluchtroute. Tellen we daar de joden uit andere delen van het land bij, die via Limburg onbezet gebied of België trachtten te bereiken, dan komen we bij een voorzichtige raming uit op een totaal van vijftienghonderd à vijftienghonderd in of via Limburg geholpen joden. Van hen vielen tussen de honderdvijftig en tweehonderd - tussen 4,29% en 8% - alsnog in Duitse handen.

Op geen enkel terrein van de georganiseerde illegaliteit was de stuwende kracht en de bijdrage van de Limburgse geestelijkheid zo evident als bij de hulp aan onderduikers. Dat de katholieke kerkdienaren juist op deze en hieraan gerelateerde verzetsvormen hun stempel drukten, was het resultaat van een wisselwerking tussen hun rol en positie in de Limburgse samenleving, de politiek van de bezetter en de opstelling van het Nederlands episcopaat. De fel afwijzende houding van de bisschoppen ten aanzien van het nationaal-socialisme onderging na mei 1940 geen wijziging in vergelijking met het in de jaren dertig ingenomen standpunt. Telkens als de Duitse of collaborerende overheden in het kader van de nazificatiepolitiek probeerden het katholiek-maatschappelijk organisatieleven aan te tasten, verhieven de bisschoppen, al dan niet met succes, hun stem. Door de toenemende Duitse pressie op de Nederlandse bevolking kregen die protesten in de loop van 1942 en 1943 een algemener karakter. In de eerste vijf maanden van 1943 bereikten ze een hoogtepunt toen de studenten onder zware druk werden gezet een loyaliteitsverklaring te ondertekenen, hele leeftijdscategorieën zich moesten melden voor dwangarbeid in Duitsland en de voormalige dienstplichtige militairen terugvoering in krijgsgevangenschap in het vooruitzicht werd gesteld. Laatstgenoemde maatregel vormde de directe aanleiding voor het uitbreken van de April-Meistaking, een staking die aantoonde dat de weerstand van de Nederlanders geenszins was gebroken. Integendeel, de bereidheid zich teweer te stellen nam aanzienlijk toe.

Bovengenoemde maatregelen en de April-Meistaking lagen aan de basis van het ontstaan van de provinciale duikorganisatie in Limburg. Drs. J.L. Moonen, secretaris van de Roermondse bisschop, huldigde de opvatting dat de katholieke Kerk niet langer werkeloos mocht toezien en zich beperken tot verbale en schriftelijke protesten. De daad moest bij het woord worden gevoegd, zo liet hij binnenskamers weten. Die visie vertolkte hij niet alleen. Talrijke, voornamelijk jongere, maatschappelijk geëngageerde geestelijken beseften de stijgende nood onder de jongeren. Wilde men hun vertrek naar Duitsland verhinderen, dan moest de mogelijkheid worden geboden om onder te duiken. In tal van plaatsen in Noord- en Midden-Limburg vonden in het voorjaar en het begin van de zomer bijeenkomsten plaats waarop geestelijken en jongeren, voornamelijk afkomstig uit het katholiek

organisatieleven, gebundeld in de Katholieke Actie, en uit de voormalige Nederlandsche Unie, koortsachtig overlegden hoe hieraan gestalte te geven. De vitaliteit en dynamiek van een harmonieuze samenwerking tussen geestelijken en leken, die al eerder was gebleken bij de hulp aan vluchtelingen, trad andermaal aan het licht. Een bijkomend, maar essentieel voordeel was dat veel jongeren en geestelijken inmiddels over de zo noodzakelijke verbindingen en ervaring beschikten. Daarom lukte het binnen vijf maanden een nieuw, omvangrijk hulpverleningsapparaat op te bouwen, wat overigens niet wil zeggen dat er sprake was van een hechte en op alle niveaus uitgewerkte organisatiestructuur. De snelle totstandkoming van de Limburgse L.O. en het naar verhouding breed maatschappelijk draagvlak voor deze verzetsvorm bewees eens te meer dat het katholiek-humanitair geïnspireerd verzet goed samenging met de Limburgse mentaliteit. Honderden medewerkers sloten zich bij de Limburgse L.O. aan, van wie velen al langer aan uiteenlopende verzetsactiviteiten deelnamen of deel uitmaakten van andere organisaties als de O.D., de K.P. of de R.V.V. De voor de hand liggende combinatie van werkzaamheden leidde er vooral in Noord- en Midden-Limburg toe dat de L.O. daar nagenoeg het hele katholiek-humanitaire verzetspectrum omvatte (hulp aan krijgsgevangenen, geallieerde vliegeniers, joden, Engelandgangers en -joodse-onderduikers). Bovendien ontplooidde de L.O. tal van neven-activiteiten zoals bijvoorbeeld de verspreiding van illegale kranten, het verzamelen en doorgeven van inlichtingen, het laten repatriëren van dwangarbeiders uit Duitsland, het vervalsen van alle mogelijke papieren bescheiden, het werven van fondsen om de kosten te bestrijden en het leggen en onderhouden van verbindingen met het kamp Vught en de twee gevangnissen van Maastricht. Het totaal karakter van de Limburgse L.O. was onmiskenbaar wat sommigen binnen de organisatie verontrustte. Naast een reële kans op overbelasting van individuele medewerkers bracht teveel kennis bij een persoon risico's met zich mee. Steeds meer stemmen gingen op om tot een taakverdeling te komen. Eind 1943 werden de eerste serieuze pogingen ondernomen een scheiding aan te brengen tussen de verschillende werkzaamheden, een moeizame en slechts ten dele geslaagde operatie. Specialisatie impliceerde immers terugtrekken uit

netwerken waar ervaring en verbindingen node konden worden gemist.

De Limburge L.O. droeg de zorg voor circa veertienduizend onderduikers, verdeeld over elf districten waarvan enkele gedeeltelijk of helemaal op het grondgebied van Noord-Brabant en Gelderland lagen. Geruime tijd bleven calamiteiten uit, maar in juni 1944 bracht de Sicherheitspolizei de duikorganisatie een gevoelige klap toe door bijna alle leden van de provinciale leiding in Weert op te pakken. Een maand later trof een groot deel van de districtsleiding van Gulpen hetzelfde lot. Ook elders vielen als gevolg van infiltratie, verraad, onvoorzichtigheid of louter toeval medewerkers weg, maar de opengevallen plaatsen werden telkens weer spoedig bezet. Na de bevrijding van Zuid-Limburg en het uiterste westen van Midden-Limburg in september 1944, liep het front in de herfst vast. Oorlogsgeweld, Duitse terreur, ontberingen, een totaal isolement en uiteindelijk gedwongen evacuatie bepaalden sindsdien het leven. Voor de L.O.-ers in het nog bezette deel ten oosten van de Maas in Noord- en Midden-Limburg zat er niets anders op dan het verzetswerk te beperken en naar bevrijd gebied uit te wijken, mee te evacueren of de bevrijding, begin maart 1945, af te wachten.

De tamelijk geïsoleerde ontwikkeling van het katholiek-humanitair verzet had een schaduwzijde waarmee niemand vooraf rekening had gehouden. Door in eigen kring stelselmatig het belang van een verbinding met de regeringsinstanties in Londen te negeren en dus te verzuimen de regering te informeren over de aard en de omvang van de georganiseerde illegaliteit, berokkende men zich ongewild schade. Onbekendheid met wat er in de zuidelijke provincies gebeurde, leidde er namelijk toe dat Engelandgangers, aan wier kennis en opinie veel gewicht werd toegekend, het antwoord op de vraag wat daar op verzetsterrein werd gepresteerd schuldig bleven. De consequenties laten zich raden. In Londen kon men zich geen duidelijk beeld vormen van de bijdrage van het katholieke volksdeel aan de illegaliteit. Sterker nog, er ontstond een vertekend beeld omdat sommige Engelandvaarders, los van de vraag of ze het al dan niet bewust deden, verklaarden niets van het verzet in het katholieke zuiden te weten of er ooit iets van te hebben vernomen. Aldus werd de weg vrijgemaakt voor de hardnekkige mythe dat de Nederlandse katholieken het op verzet gebied hadden laten afweten. Pas in het voorjaar van 1944,

toen ook de L.O. zich bekendmaakte, werd voor het eerst licht geworpen op de verzetsbijdrage van de katholieken, te laat overigens om de mythe te ontzenuwen.

Tot diep in 1943 was er van enige activiteit van knokploegen in Limburg zo goed als niets te bespeuren. Hiervoor zijn drie oorzaken aan te wijzen. De duikorganisatie beschikte over zoveel verbindingen met ambtenaren op gemeentehuizen en distributiekantoren dat overvallen om aan bonnen, persoonsbewijzen en andere bescheiden te komen geen prioriteit genoten. Veel onderduikers werden op het platteland gehuisvest, waar meestal voldoende voedsel was dat buiten het distributiecircuit bleef. In de tweede plaats functioneerde het katholiek-humanitair verzet het best onder rustige omstandigheden. Offensieve of agressieve verzetsdaden als overvallen, liquidaties en sabotage zouden slechts aandacht trekken waar die ongewenst was. Zowel geestelijken als leken drongen in dit opzicht aan op terughoudendheid en beheersing. Geweldloos verzet kon op de sympathie van de bevolking rekenen; het sloot beter aan bij de Limburgse mentaliteit. Ten derde, we stelden het al eerder vast, combineerden veel K.P.-ers verschillende verzetsactiviteiten. Dat geschiedde op eigen initiatief of op verzoek van anderen, maar vrijwel altijd zelfstandig.

Oorspronkelijk telde Limburg vier, spontaan ontstane knokploegen, respectievelijk in Roermond, Helden, Sittard en Heerlen, waarvan de drie laatste de belangrijkste waren. Samen telden ze enkele tientallen medewerkers. Het eigenmachtige onsamenhangende optreden ontlokte steeds meer kritiek, onder anderen van de secretaris van de Roermondse bisschop, J.L. Moonen. Begin 1944 werd, in navolging van landelijke ontwikkelingen, voor het eerst getracht de knokploegen hechter aan de L.O. te binden, de activiteiten beter op elkaar af te stemmen en de leiding te professionaliseren. Het moeten opgeven van een deel van de zelfstandigheid, zo bleek al spoedig, was niet in overeenstemming met het karakter van de knokploegen en stuitte op bezwaren. De K.P.-Sittard onttrok zich zelfs aan de besprekingen om tot een herstructurering te komen en de K.P.-Roermond verlegde het werkterrein naar Noord-Holland. Tussen de groepen van Helden en Heerlen kwam slechts zijdelings contact tot stand. Het ging weer verloren na de aanhouding van de Heldense K.P.-leider in april 1944. Pas na de arrestatie van de provinciale L.O.-leiding

in juni 1944 in Weert, kwam het reorganisatieproces in een versnelling. Er werd een overkoepelende K.P. voor Noord-Limburg en een voor Zuid-Limburg opgericht met een provinciaal K.P.-leider aan het hoofd. Voor de organisatiegraad had de herstructurering overigens geen betekenis, die was en bleef laag. Samenwerking en coördinatie bleven, ook intern, ver te zoeken. Op bevel van de landelijke K.P.-leiding werden de twee Limburgse knokploegen in de zomer getransformeerd tot sabotagegroepen, bedoeld om de geallieerde opmars te ondersteunen door het plegen van (spoorweg)sabotage. Met steun van burgers en medewerkers van de Raad van Verzet (R.V.V.) slaagden zij erin het Duits transport in de eerste weken van september enigszins te ontregelen. Kort daarop volgde de bevrijding van het zuiden van de provincie. Wegens gebrek aan wapens ging de Noordlimburgse K.P. er in september toe over Duitse militairen te overvallen en te ontwapenen. Met hun krijgsgevangenen trokken de K.P.-ers zich vervolgens terug in de bossen bij Baarlo en Helden. Het was een gemêleerd gezelschap: naast leden van de Noordlimburgse K.P. bestond de groep uit vrijwilligers, O.D.-ers en leden van de knokploegen uit Schijndel en het land van Maas en Waal, die zich in september bij de Limburgers hadden gevoegd. Door het stagneren van de geallieerde opmars raakte de groep weldra in moeilijkheden, maar men slaagde erin de problemen het hoofd te bieden. Op 19 november 1944 bereikten Britse militairen het kamp in de bossen.

Meteen na de bevrijding werden de K.P.-ers die dat wensten opgenomen in de nieuw gevormde Stoottroepen, een onderdeel van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten. De overgang van illegaliteit naar een gedisciplineerd militair verband verliep moeizaam, maar dat neemt niet weg dat de Limburgse Stoottroepen zich in positieve zin onderscheidten door de Amerikanen in het zuiden van de provincie in of direct achter de frontlijn bij te staan. In maart 1945 trokken ze met het 9e Amerikaanse leger over de Rijn om de strijd op Duits grondgebied voort te zetten. Tegen de zomer van 1945 keerden de meesten huiswaarts.

Op een totaal van circa dertienhonderd illegale bladen die tijdens de bezettingsjaren verschenen, waren er slechts tussen de dertig en veertig van Limburgse origine. De meeste Limburgse verzetsbladen - de gezamenlijke oplage overschreed het aantal van

20.000 niet - kwamen in de eerste bezettingsjaren en in de eindfase uit. Kenmerkend voor de vroegste illegale kranten waren de fel anti-nationaal-socialistische toonzetting, het beklemtonen van de eigen, nationale identiteit en de oproepen aan de bevolking zich weerbaar op te stellen. In het laatste halfjaar van de bezetting vereisten de geallieerde opmars, de snel opeenvolgende ontwikkelingen aan het naderend front en het groeiend isolement een zo actueel mogelijke berichtgeving. Voor andere kwesties bestond minder belangstelling. Ze verdwenen (tijdelijk) naar de achtergrond.

Evenals het katholiek-humanitair verzet, dat stoelde op eendracht en harmonie, had de Limburgse illegale pers, in tegenstelling tot de landelijke, een a-politiek karakter. De reden waarom desondanks zo weinig regionale of plaatselijke kranten uitkwamen kan vermoedelijk worden toegeschreven aan de stormachtige groei van de landelijke verzetspers in 1942 en 1943. Steeds meer bladen bereikten Limburg en van de inhoud nam men met gretigheid en instemming kennis. De illegale krant was een schaars en geliefd produkt; de confessionele of politieke signatuur deed klaarblijkelijk niet heus ter zake. Het laatste neemt niet weg dat sommige representanten van de illegaliteit beducht waren voor een politieke beïnvloeding van de lezers, die, in hun optiek, tot een ongewenste verdeeldheid in de Limburgse samenleving kon leiden. De praktijk wees uit dat hun vrees ongegrond was. Oorlog en bezetting brachten geen opvallende verschuiving teweeg in het politieke krachtenveld; in Limburg bleek daarvan althans niets. De bruggenbouwers die meenden dat de illegale bladen er juist alles aan moesten doen de levensbeschouwelijke en politiek-ideologische verschillen weg te nemen, zagen de primaire functie van de verzetspers over het hoofd. Die lag besloten in de bestrijding van de vijand en het stimuleren van de weerbaarheid. De Limburgse Ordedienst (O.D.) vormde een afspiegeling van de landelijke, wat er in het kort op neer komt dat de organisatie zich voorbereidde op de handhaving van orde en rust tijdens en vooral na de aftocht van de bezetter. Aan die zichzelf toebedachte taak werd steeds vastgehouden, ook toen kwam vast te staan dat de Nederlandse regering in Londen zo'n belangrijke politionele taak niet aan één organisatie wenste op te dragen. Alle voorbereidingen ten spijt was voor de op militaire leest geschoeide O.D. slechts een bescheiden rol weggelegd in de bevrijdingstijd. Het

leidde tot grote teleurstelling bij veel medewerkers. Omdat de bevrijding van Limburg al in september 1944 begon, resteerde geen tijd om de O.D. voor een roemloze ondergang te behoeden. In het district Maastricht, dat als eerste werd bevrijd, liep het optreden van de organisatie op een fiasco uit. Verschillende rivaliserende groepen, die zich allemaal als enige representant van de landelijke organisatie opwierpen, betwistten elkaar de bevoegdheid terwijl de handhaving van orde en rust in feite toeviel aan het door de Nederlandse regering ingestelde Militair Gezag. Afhankelijk van de individuele kwaliteiten van het leidinggevend kader verging het de O.D. in andere Limburgse districten beter. In de maanden na de bevrijding vonden veel O.D.-ers onderdak bij de Bewakingstroepen van de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten, die, vanwege de minder tot de verbeelding sprekende taken en de slechte uitrusting, veelal als stiefbroertje van de door de Amerikanen geëquipeerde Stoottroepen werden beschouwd. Bovendien werd de O.D. zowel tijdens als na de bezetting herhaaldelijk van passiviteit beticht. Zulke kritiek was niet terecht. Talrijke O.D.-ers hadden buiten O.D.-verband actief deelgenomen aan het verzet, terwijl de organisatie de eigen doelstelling steeds trouw was gebleven en derhalve moeilijk iets te verwijten viel.

Landelijke verzetsorganisaties met doelstellingen die op gespannen voet stonden met het (a-politieke) karakter en de werkwijze van de katholiek-humanitaire illegaliteit, waren voorbestemd tot het spelen van een marginale rol. Hetzelfde gold voor organisaties die verzuimden contact te leggen met bestaande groepen of netwerken. Zowel de R.V.V., de communisten als sommige inlichtingendiensten ondervonden dit nadeel. De R.V.V., een vroeg in 1944 in Zuid-Limburg geïmplanteerde landelijke organisatie met een strakke, centrale leiding en een offensieve, agressieve doelstelling, sloot weliswaar slecht aan bij het katholiek-humanitair verzet, maar slaagde er desondanks in een naar verhouding groot aantal O.D.-ers aan te trekken die meer wilden dan de bevrijding afwachten. De samenwerking met de Heerlense/Zuidlimburgse knokploeg verliep, niettegenstaande sommige gezamenlijk beraamde en uitgevoerde acties, stroef. Herhaaldelijk stond de R.V.V. bloot aan kritiek. Zo trof de organisatie onder meer het verwijt onbezonnen op te treden en door geallieerden afgeworpen sabotagemiddelen ongebruikt te

laten. Er werden inderdaad (taxatie)fouten gemaakt, maar de kritiek dat de R.V.V.-ers illegalen van het laatste uur waren en de organisatie onder communistische invloed stond, was, voorzover het Limburg betrof, ongefundeerd. Heel wat R.V.V.-ers hadden in een vroeger stadium deel uitgemaakt van andere verzetsnetwerken en van de vermeende communistische invloed was nimmer sprake.

Al voor de oorlog bevonden de Limburgse communisten zich in een maatschappelijk isolement, maar in de bezettingsjaren leek dat minder het geval. De in de illegale (C.P.N.) partijorganisatie actieve communisten streefden samenwerking met elke illegale groep na die daartoe bereid was. Los van het feit dat die samenwerking nauwelijks van de grond kwam, weken de Limburgse communisten door deze opstelling af, of beter gezegd, liepen ze vooruit op de landelijke partijkoers. Dat hing samen met de invloed van Duitse geestverwanten die in de jaren dertig naar Limburg waren uitgeweken en het telkens opnieuw wegvallen van de door de landelijke leiding gezonden instructeurs. Naast het plegen van sabotage en hulp aan onderduikers spitste de politiek-ideologisch geïnspireerde ondergrondse strijd zich voornamelijk toe op de vervaardiging en verspreiding van illegale kranten en pamfletten. Vooral in de Mijnstreek, waar ze numeriek het best waren vertegenwoordigd, wonnen de communisten door hun taai, volhardend verzet, het hoge offer aan mensenlevens dat zij daarbij brachten en hun pleidooi voor een toekomstige eenheidsvakbond flink aan prestige. Tot een definitieve doorbreking van het isolement kwam het echter niet; noch de regionale, noch de landelijke, noch de mondiale naoorlogse politieke ontwikkelingen lieten het toe.

Steun van en contact met bestaande verzetsnetwerken of groepen was onontbeerlijk voor de inlichtingendiensten. Organisaties die dat niet of onvoldoende onderkenden, zoals de Geheime Dienst Nederland en Pietab-OXO, speelden geen rol van betekenis, terwijl bijvoorbeeld de Groep-Albrecht, die in Midden- en Noord-Limburg samenwerkte met het regionale verzet, opvallend doelmatig functioneerde. Eveneens goede resultaten bereikten de inlichtingendiensten die uit de bestaande verzetsorganisaties voortkwamen. Zowel de inlichtingendienst van de O.D. als de L.O. leverden de illegaliteit en de geallieerden waardevolle informatie.

Hoe moet het Limburgs verzet, in het bijzonder de katholiek-humanitaire hoofdcomponent ervan, worden beschouwd in landelijk perspectief? Niettegenstaande de grotendeels zelfstandige ontwikkeling die Limburg te zien gaf, waren veel hulpverleningsorganisaties in den lande voor de afvoer van hun vluchtelingen aangewezen op de Limburgse netwerken, netwerken met een internationaal karakter die vanuit deze provincie waren opgebouwd of aansloten op andere in België, Frankrijk en zelfs Duitsland en eindigden in Zwitserland of Spanje. Individuele vluchtelingen, Engelandgangers, diverse inlichtingendiensten en andere landelijke verzetsorganisaties maakten er eveneens gebruik van. De provincie fungeerde niet alleen als transitogebied voor vluchtelingen, ze konden er ook terecht. Limburg bood ruimte en verschillende verzorgingsgroepen maakten er steeds vaker gebruik van. Confessie speelde bij dit alles geen doorslaggevende rol. De betekenis en invloed van Limburg op landelijk niveau was met andere woorden vooral merkbaar op het terrein waar de provinciale ontwikkeling het verst was voortgeschreden, het geweldloos humanitair verzet en de daarbij passende werkwijzen en verbindingen. Daar lagen zowel de intrinsieke kracht als de specifieke waarde van de Limburgse illegaliteit.

Summary

A satisfactory account of the history of the organized resistance in the province of Limburg will not be found by exclusively following the relevant events and developments in the years of the German occupation. As early as in the nineteenthirties foundations were laid which may serve as a partial explanation for a partisan attitude after the events of May 1940. In their establishment the Catholic Church played an important part, for it was this church community which most of all regarded the threat of right-wing radicalism as a matter not to be underestimated, and which was the first to take up arms by launching a fierce social counter-attack.

Headed by Bishop J.H.G. Lemmens of Roermond and leading, socially committed clergymen such as H.A. Poels and J. Jacobs, a fundamental counterattack sparked off in the mid-nineteenthirties, which in the South of the province, where the N.S.B. (National Socialist Movement) found its largest support, was fought at daggers drawn. By exerting its influence and exercising its authority on all social levels the Catholic Church succeeded in stigmatizing the N.S.B. and in compelling the movement to take up a defensive position.

Although anti-national socialist sentiment was undeniably widespread in Limburg, the church-stimulated militancy did not reveal itself immediately after the German invasion. It took some time yet before there would be a Catholic-inspired resistance of any structure. This is connected with the tactics followed by the occupying forces, which were aimed at gently winning the populace over to national socialism. The Church and its social organizations were functioning normally and the effects of war and occupation remained limited. Nevertheless, in the South of the province three military-civilian underground units grew up in the course of 1940 and 1941. They were based on a shared feeling of discomfort in response to the defeat of May 1940. Dozens of their members considered it their duty to shake up the population by editing or distributing papers or pamphlets through the underground network or by frustrating the enemy wherever possible. Due to a fateful combination of an unchecked drive for action and a lack of experience, the three cores of resistance were soon

being caught hold of by the Sicherheitspolizei (German security police) and the Abwehr (German counterintelligence). As a result of infiltration and betrayal they were rounded up one by one between the end of 1941 and the fall of 1942. Owing to their pioneering function and because of the way they served as a model, these early underground units had significant consequences for the further development of the underground movement.

The first underground activity bearing to an important degree the stamp of the Catholic Church, or rather, the Catholic clergy, involved the aid to French-speaking prisoners of war who had escaped from Germany. Towards the end of 1940 the first of these fugitives appeared at the border between Limburg and Germany. That they appeared precisely in this area was a result of the location of the POW camps. Many a POW realized that the shortest and safest way home ran through occupied territory, i.e. through Limburg. The phenomenon was encountered all over North- and Mid-Limburg in particular. In general there was a considerable willingness to help the ragged and hungry soldiers, but the question of how to organize this help was much more pressing. There had to be a lot of improvising. In the course of 1941 and 1942 however, an extensive communication network was successfully established. This system was actually comprised of numerous small, informal networks. They were not very highly organized. The main arteries ran along the west bank of the Meuse in North- and Mid-Limburg; lines of communication between the larger transit points such as Grubbenvorst, Baarlo and Horn. The regular locations where the border was crossed were situated between Stramproy and Roosteren at the Belgian border.

Apart from the Achterhoek and Twente, inhabitants of other parts of the country did hardly or not at all get involved with these French-speaking fugitives, so that relief work remained an almost exclusively Limburg affair. This relief work reached its peak in 1943, but it was continued until the summer of 1944. The POW's who received aid from hundreds of the people concerned came up to a total number of approximately two thousand.

While the number of French-speaking POW's was still rising, new groups of refugees, such as Jews, passengers to England, and crewmembers of downed bombers appealed to the various networks for help. For most of them the aid could not be limited to

being guided across the Belgian border. The routes of escape had to be considerably extended up to Switzerland and Spain, or it was necessary to set up new routes. This was accomplished both on the relief workers' own initiative, but chiefly with the aid of Belgian liaisons and refugee agencies.

It has not been established how many Jews and passengers to England reached unoccupied territory by way of the Limburg and Belgian escape routes. Of the allied pilots we know that at least 345 tried to escape to Spain and England by way of Limburg. Most of them crossed the Belgian border close to Maastricht, where two specialized relief agencies were operating, or in the area between Stramproy and Roosteren, where the networks aiding French-speaking POW's were mostly used. Only 125 to 150 of the pilots succeeded in traversing the long overland route. The others nearly all fell into German hands. Not until the end of 1943, when the disastrous consequences and the aim of the "Englandspiel" were gradually being perceived, did things start to run more smoothly. An increasing number of bona fide radio-graphic communications with England were established and pilots had to answer detailed questionnaires before receiving aid. Also, after the allied invasion in Normandy in June 1944 it was no longer necessary for pilots to be sent on their way home along the extended lines of communication. Since then, they waited for liberation day at private homes or, as was the case in the North of France and the Ardennes, in special encampments.

Apart from a few exceptions the Catholic Church (in Limburg) and the Limburg clergy played a less prominent part in the aid to Jews. This was probably not so much the result of a slumbering and moderate anti-semitism in Catholic circles as it was the result of a lack of necessary communications outside of the province and with the small Jewish community in Limburg itself. The earliest initiatives to extend a helping hand to the increasingly sorely tried Jews came from the Reformed community within and outside of Limburg. They established the communications which enabled a growing number of Jews to go into hiding in Limburg or by way of this province, to flee to safer places. Gradually an increasing number of Catholics became involved in the aid to Jews. This development received a strong impetus in the summer of 1943, owing to the fact that the provincial agency which specialized in providing places of hiding and which had then only recently been

founded, made contact with the national agency (for aid to persons in hiding). Thanks to the ensuing communications many dozens, possibly hundreds of Jews could still be provided with accommodation in places scattered all over the province. What is striking moreover is that most of them found shelter in villages in the Peel and Meuse-valley on the west bank of the Meuse in North- and Mid-Limburg, the eastern mining district and in the region of Maastricht. The number of Jews from outside the province who were hiding in Limburg probably came to more than two thousand. Of the 1660 Limburg Jews approximately 30% succeeded in evading deportation by going into hiding in the neighbourhood, by fleeing to Belgium, where persecution policy was less rigorous, or by making use of an international route of escape. If we add the Jews from other parts of the country who tried to reach unoccupied territory or Belgium by way of Limburg, we arrive at a careful estimate of a general total of two and a half to three and a half thousand Jews aided in or by way of Limburg. Between a hundred and fifty and two hundred of them - between 4,29% and 8% - still fell into German hands.

In no other field of the organized resistance was the driving force and the contribution of the Limburg clergy as evident as in the aid to those in need of a place to hide. The bishop's attitude of fierce rejection with regard to national socialism did not undergo any change after May 1940 compared to their viewpoint taken in the thirties. In the course of 1942 and 1943, owing to the growing German pressure on the Dutch population, the bishop's protests acquired a more general character. In the first five months of 1943 they reached their high when students were being heavily pressurized to sign a pledge of loyalty, when whole age categories had to report for hard labour in Germany, and former military servicemen were confronted with the prospect of being taken back into captivity. The latter measure was the immediate cause for the onset of the April-May strike.

Above-mentioned measures and the April-May strike were the basic grounds for the foundation of the provincial agency for aid to persons in hiding in Limburg. Drs. J.L. Moonen, secretary to the Bishop of Roermond, took the view that the Catholic Church should no longer remain an impassive spectator and limit itself to issuing verbal and written protests. He was not the only one to take this view. Numerous, predominantly younger socially com-

mitted clergymen were well aware of the rising distress among the young people. In the spring and the early summer meetings were held in many places in North- and Mid-Limburg in which the question of how to give shape to the possibility of going into hiding was feverishly being deliberated by clergymen and young people who came chiefly from Catholic society life, now combined in the Catholic Movement ("Katholieke Actie"), and from the former Dutch Union ("Nederlandsche Unie"). An additional, but essential advantage was that many of them, through the aid to refugees, meanwhile had at their disposal the vitally essential communications and experience. For that reason a new, extensive relief system could be built up within the space of five months. The swift establishment of the Limburg agency for aid to persons in hiding and the relatively broad social basis for this kind of underground activity confirmed in particular that a Catholic-humanitarian inspired resistance went well together with the mentality of the Limburg population.

The result of a natural combination of activities, particularly in North- and Mid-Limburg, was that the Limburg agency comprised virtually the whole range of Catholic-humanitarian underground activities (aid to POW's, allied pilots, Jews, passengers to England and - Jewish - persons in hiding). Furthermore, the Limburg agency developed numerous additional activities such as distributing underground newspapers, accumulating and passing on intelligence, repatriating those doing hard labour out of Germany, preparing all sorts of counterfeit documents, getting funds to meet expenses, and establishing and maintaining communications with the camp in Vught and the two prisons in Maastricht.

The Limburg agency was responsible for approximately fourteen thousand persons in hiding, spread out over eleven districts of which a few were located in part or entirely in the provinces of North-Brabant and Gelderland. For a long time there were no catastrophes, but in June 1944 the agency received a sharp blow when nearly all the leading members in Weert were picked up by the Sicherheitspolizei. A month later a large part of the district leadership in Gulpen met with the same fate. Elsewhere too, members were lost as a result of infiltration, betrayal, carelessness or purely by chance, but each time vacant places were soon filled again.

The rather isolated development of the Catholic-humanitarian resistance turned out to have a disadvantage that no one had reckoned with in advance. By consistently ignoring the importance of a line of communication with the London government agencies at home, and thus by neglecting to inform the government about the nature and size of the organized resistance, damage was done unwittingly. In London, it was impossible to form a clear picture of the contribution to the resistance by the Catholic part of the nation. Worse, the picture that unfolded was distorted, because some of the passengers to England, apart from the question whether they did so intentionally or not, declared to know nothing of the resistance in the Catholic South or never to have heard of it. Thus the way was paved for the persistent myth that the Dutch Catholic community had not measured up when it came to resisting the Germans.

Until late in 1943, there were virtually no activities by commando groups. This may be explained by pointing out three reasons. The Limburg agency had so many contacts with civil servants at town halls and food offices that raids to acquire coupons, identity cards, and other documents were not given top priority. Many refugees were hiding out in rural areas, where the quantity of food that remained outside of the coupon system was usually sufficient. Secondly, the Catholic-humanitarian resistance operated at its best under quiet circumstances. Offensive or aggressive underground activities such as raids, liquidations, and sabotage would only attract attention where attention was unwelcome. In this regard, both clergy and lay persons insisted on restraint and control. Nonviolent resistance could lean on the sympathy of the population; it was more in keeping with the Limburg mentality. Initially Limburg had four commando groups that had evolved spontaneously, respectively in Roermond, Helden, Sittard, and Heerlen, of which the three latter ones were the most important. Together they were comprised of a few dozen members. Their high-handed and incoherent way of taking action came increasingly to be criticized, among others by the secretary to the Bishop of Roermond, J.L. Moonen.

Reorganization and Professionalization implied the necessity to relinquish a part of their independence and this soon turned out to be incompatible with the spirit of the commando groups and to meet with difficulties. Early in 1944 the Sittard commando group

even turned its back on the restructuring conferences and the Roermond commando group shifted its field of activity to North-Holland. Only after the arrest of the provincial leadership of the Limburg agency for aid to persons in hiding in June 1944 did the reorganization process gain ground. One coordinating commando group was set up for North-Limburg and another one for South-Limburg, headed by a provincial commando leader. On orders from the national commando leadership the two Limburg commando groups were transformed in the summer into sabotage groups with the aim to support the allied advance by practising (railway)sabotage. Supported by civilians and members of the Board of Resistance (the "R.V.V.") they succeeded in the first few weeks in throwing a little disorder into the German transportation system. Soon after that followed the liberation of the South of the province. Because of a shortage of weapons the commando group of North-Limburg proceeded in September to ambush and disarm German soldiers. The commando's subsequently withdrew with their prisoners of war into the woods in the vicinity of Baarlo and Helde. They were a mixed company: in addition to members of the commando group of North-Limburg the group was comprised of volunteers, members of the Militia ("Ordedienst" or "O.D.", responsible for maintaining public order) and members of the commando groups from Schijndel and the country between Meuse and Waal, who had joined the ones in Limburg in September. After the allied advance had come to a standstill the group soon got into difficulties, but the problems were faced up to with success. On November the 19th 1944 British troops arrived at the encampment in the woods.

Immediately after the liberation commando's who wished to were admitted into the newly established storm troops, a division of the Domestic Forces in the Netherlands. In March 1945 they crossed the Rhine with the American 9th batallion to continue the fighting on German territory. In the late spring of 1945 most of them returned home.

Of a total of approximately one thousand three hundred underground newspapers that appeared during the occupation years, only thirty and forty were of Limburg origin. Most of the Limburg underground newspapers - their combined circulation did not exceed 20,000 issues - appeared in the first years of the occupation and in its final stages. In the last half year of the occupation

the allied advance, the quick succession of events, and the approaching front required up-to-the-minute reports.

Like the Catholic-humanitarian resistance, which was based on unity and harmony, the Limburg, as opposed to the national underground press, was apolitical in character. The reason why in spite of this only a few regional or local papers were published may probably be accounted for by the booming development of the national underground press in 1942 and 1943. The underground paper was a scarce and cherished product; its religious or political persuasion apparently was not what really mattered. However, some of the representatives of the resistance were concerned for a political manipulation of the reading public. Their concern turned out to be unfounded in practice. War and occupation did not bring about any remarkable swing in the field of political forces; in Limburg at least there was no sign of it.

The Limburg Militia ("O.D.") was a reflection of the national Militia, the gist of which is that the organization was getting prepared to maintain peace and order during and particularly after the retreat of the occupying forces. In spite of all the preparations the Militia, developed as it was along military lines, was granted only a modest part to play in the period of liberation. For many of its members, this resulted in great disappointment. Because the liberation of Limburg was initiated as early as in September 1944 there was no time left to preserve the Militia from an inglorious downfall. In the district of Maastricht, which was the first to be liberated, the actions taken by the organization ended in failure. Several competing groups, who all set themselves up as the only representatives of the national organization, disputed each other's authority while the maintenance of peace and order in fact devolved upon the Military Rule imposed by the Dutch government. In the months following the liberation many Militiamen found a place with the Guards of the Domestic Forces, who, on account of their less romantic duties and their poor equipment, were looked upon as a stepbrother of the Storm troops who were provided with equipment by the Americans.

National underground movements whose aims were at odds with the (apolitical) nature and methods of the Catholic-humanitarian resistance, were predestined to play a marginal part. This was also true for organizations that failed to make contact with existing groups or networks. Both the Board of Resistance, the

communists, and some of the intelligence services encountered this drawback. The Board of Resistance, a national organization imported into South-Limburg early in 1944 with a rigid, central management and an offensive, aggressive objective, did not fit in very well with the Catholic-humanitarian resistance, but succeeded nevertheless in recruiting a relatively large number of Militiamen who wanted to do more than just wait for liberation day. The cooperation with the commando group from Heerlen/South-Limburg did not proceed very smoothly in spite of the fact that some operations were planned and carried out jointly. The Board of Resistance was criticized repeatedly. Thus it was thrown into the organization's teeth that it was taking foolhardy action and that it left unused sabotage equipment dropped by the allies.

Even before the war the Limburg communists found themselves in a position of social isolation, but during the occupation years they seemed to be a little more popular. Communists active in the underground party structure aimed for cooperation with any underground group willing to do the same. Apart from the fact that this cooperation hardly came off the ground, the Limburg communists did have a different attitude, or rather, they anticipated on the national party line. What the politically-ideologically inspired underground struggle concentrated on, in addition to sabotage and aid to persons in hiding, was publishing and distributing papers and pamphlets through the underground networks. Particularly in the mining district, where they had their best representation in numbers, the communists gained prestige by their stubborn, tenacious resistance, their high human sacrifice, and their plea for a future united trade union. However, it did not come to a permanent breakthrough in their isolation.

Support by and contact with existing underground networks or groups was indispensable for the intelligence services. Organizations that did not acknowledge this fact or acknowledged it insufficiently, like the Secret Service in the Netherlands and the "Pietab-OXO" group, were to play a minor part, while for example the "Albrecht"-group, which in North- and Mid-Limburg had joined forces with the local resistance, operated with remarkable efficiency. Good results were also achieved by intelligence services that had evolved out of existing underground organizations. The intelligence services of both the Militia and the Limburg

agency for aid to persons in hiding supplied the resistance and the allies with valuable information.

How should the resistance in Limburg, and its Catholic-humanitarian main constituent, be regarded when viewed from a national perspective? Notwithstanding the largely independent development that Limburg presented, many relief organizations in the country were for the transfer of their refugees dependent on the networks in Limburg, which had been set up proceeding from this province or were linked to others in Belgium, France, and even Germany, and ended in Switzerland or Spain. Refugees making their way individually, passengers to England, various intelligence services, and other national underground organizations also made use of them. The province not only served as a transit area for refugees, refugees could also be served here. Limburg offered space and there were several relief agencies that made use of this space with increasing frequency. Religion was not a decisive factor in all this. The significance and impact of Limburg on a national level was, in other words, particularly evident in the field in which the provincial development was most advanced, e.g. nonviolent humanitarian resistance and corresponding methods and communications. This is what constitutes both the intrinsic force and the specific value of the Limburg resistance.

Persoonsregister

Aa, mr. H., 1042, 1062
Aa, J. van de, 684
Aalberse, mr. P.J.M., 39-40
Aalders, ds., 666
Aandekerkerk, J.M. ("Walen Thieu"), 191, 304, 351
Aarnouts, C., 987, 992, 996, 1023
Aarts, A., 426
Aarts, A., 253, 263, 347
Aarts, G.W., 1119
Aarts, H.L., 298, 324, 347, 350
Aarts, J.G.A., 428-429
Abbink, J., 764
Abels, J.Th.H.M., 694
Aben, P.J.C. ("Cor"), 713, 1081
Achterberg, 330, 349
Ackermans, M., 667
Ackooy, P. van, 436
Adams, A.H., 313-314, 350
Adams, H.Th.H., 700, 702, 707
Adams, J.M.J. ("Eva"), 637
Adams, P., 639
Aerts, pater Conradinus, 661
Adriaans, J.H., 679-680
Afflerbach, A., 277-280, 549, 994
Ahout, G.W., 316
Ahout, W., 316
Akker, A.Th.J. van de ("Adrie"), 531-532, 659
Akkermans, L.A. ("Ackie"), XVIII, 146, 172, 248, 586-587
Alberts, M., 681
Alblas, A., 83
Alers, F.H.P., 1086-1088
Alers, P.A., 165, 1059
Alers-Manders, A., 1087-1088
Alkema, F., 101
Allema, F., 1021
Althoff, A.A.F., 1045-1046
Ambach, mevr. E.C.L., 256, 347
Ambrosius, P.J., 314
Amerongen, G.W.H. van ("Frits"), 308, 351, 598
Andrews, R.C., 800-801, 809
Ankoné, H., 218
Apeldoorn, N.G. ("Victor"), 512-513, 515, 762
Apers, J.A.V. ("Jo"), 215, 675
Apers, S., 659

Appelman, A., 519
Appeven, G.H. van ("De Witte"), 420, 614, 618-619, 627
Arendsbergen, H. van, 719
Ark, H.M. van, 873
Arkel, J.A. van, 1120
Arpots, J.L., 78, 112
Arts, J., 713
Arts, J.G., 590-591
Arts, L.P.A., 585
Arts, P.J., 424-425, 427, 593
Arts, P.M., 45
As, H. van, 95, 835
Ass, J.A.A. van, XVIII, 168-170, 183, 242, 245, 260, 269, 279, 281, 286, 290, 295, 299, 308, 347, 350-351
Ass-Maessen, H.G.A.L. van, 168-169
Asscher, A., 385
Assen, D. van ("Derk"), XVIII, 96, 278-281, 283, 315, 337, 340, 350, 402, 411, 640-643, 1041
Assen-Grolleman, B. van, 642
Augenbroe, mej. A.C., 674
Aulnis de Bourouill, baron P.L. d', 1112, 1114, 1131-1132
Ausems, A.W.M., 544, 953-954, 1108
Aussems, P., 1021
Avezaath, P. van, 194
Baars, A., 206, 349
Baars, B.J. ("Jacques"), 697-699
Baartscheer, J.J., 1017, 1022
Baas, mevr., 429
Baatsen, A., 272
Backus, W., 573, 629
Backerra, L.E., 335, 348, 644
Baens, Th., 189
Baeten, A.H., 682
Baeten, G.H., 593
Baeten, H.H., 107-108, 118
Baets, R., 705
Baghus, H.H., 1062
Bahnen, J., 215, 673
Bak, F.H.F.M., 519
Bakergem, C. van, 424
Bakker, E. ("Nico/Arie van Trouw"), XVIII, 208, 328-329, 349, 779, 1057-1060, 1111
Bakker, J., 1016
Balbo, 563
Baljon, H.C.A., 865-866, 888, 905, 1084
Balter, H.H., 1019
Banning, J.P.D. van, 309, 375
Barelds, J.J., 980, 998, 1019

Bartels, J. ("Hans"- "Slaghoedje"), 1134-1135
Bartels, L.H.H., 156
Bartels, M.C.M.H. ("Sjeng Versleijen"), XVIII, 96, 212, 333-334, 348, 495, 644, 647, 913
Bartels, R.H. ("Roelf"), 85, 94-95, 99-100, 102, 117
Bartels, W., 981
Barten, fam., 560
Baruch, F., 979, 1005
Bastin, 1141
Beaumont, H.J.M., 216, 695
Béazar, G., 185, 347
Bechtold, J., 64
Becker, P., 1093
Becker, W.G., 995
Beckers, H., 340-341, 349
Beckers, H.J., 525
Beckers, M., 146
Beckers, M.E., 335, 348
Beckers, P.J.H. ("Bakker"), 157, 631
Beckhoven, G.L.J. van ("Beatus"), XVIII, 215, 241, 415, 437, 665-669, 672, 1056
Bedell Smith, W., 806
Beek, mej. E., 1123
Beek, F. ("Leo"), 156, 1065, 1068, 1071, 1123, 1125
Beek, mej. M., 156
Beek, D. van, 647
Beek, G. van, 647
Beek, H. van de, 1073, 1125
Beeks, A.H.W., 150, 152-153, 175
Beel, H.Th.E., 536, 673
Beelaerts van Blokland, jhr. J.J.G., 807
Beelaerts van Blokland, jhr. J.P., 421
Beelen, M.H.L., 252-253, 255-261, 347, 439-440, 849
Beelen, P.J., 635
Beemd, W. van den, 1001-1002, 1022
Beemd-Hissink, P. van den, 1019
Beer, P. de, 764
Beer mann, V.A.M. ("Frits"), 723, 1066
Beers, A.H. van, 998, 1001, 1017-1018
Beers, J. van, 980
Beers, M.A.F. van, 988
Beismann, W., 383
Bellink, W.F., 283
Bemelmans, G.J., 215
Bemelmans, J., 673
Bemelmans, J. ("Ferdinand Claessen"), 692
Bemelmans, mej. M.H.F. ("Miets"), 674
Bemelmans, W., 215
Benedict, N., 1020

Benedictus XV, paus, 31
 Benigni, U., 31
 Bennekom, L.H.M.W., 870
 Bensen, G. sr., 664
 Bensen, G.H. ("Giel", "Hulst", "Nieuwenhuis", "Van Ommen"), XVIII, XX, 216, 241, 284-285, 330, 348-349, 594, 659, 661-664, 768-769, 771, 773, 775, 810, 812, 1049, 1071
 Bensen-Offermans, A.M., 771-772
 Bensen-Versaan, M.A., 664
 Berbers, W.H., 1059
 Berckel, mej. Ch. van, 331, 333, 398, 402
 Berckel, K.C. van ("Karel"), 241, 330-331, 333, 349-350, 662, 1075
 Berckel-Laarman, E.C. van, 333
 Berden, fam., 148
 Berden, J., 149
 Berden, J.C.D.M.M. ("Joost"), 1088-1089
 Berden, S.W.J.M.M. ("Sylvester"), 1088-1089, 1109
 Berendsen, J., XVIII, 408, 426, 584-585, 594, 603, 714
 Berg, C.F. van den, 271
 Berg, M. van den, 1115
 Berg, M.C.C. van den, 101, 103, 117
 Berg, Z. van den, 1016
 Berge, H. ten, 519
 Berge, M. ten, 678-679, 772
 Bergen, M. van, 330
 Bergen-van der Smissen, A. van, 159
 Berger, A.R. ("Fons"), 535, 580-582
 Berger, fam., 434
 Bergers, L., 1022
 Bergh, mevr. T., 156
 Bergh, J.A. van de, 713, 1082
 Bergh, D. van den, 241, 266, 348, 350, 688, 691
 Bergh, mej. F.L.H. van den ("Meta"), 659
 Bergh, J.A.R.H. van den, 599-600
 Berghuis, H., 1086
 Bergmans, A.J.J.A., 255, 257-260, 288, 324, 347
 Bergmans, B.L.J., 259, 347
 Bergmans, H.A.J., 255, 257-259, 347, 849
 Bergmans, L.F.J. ("Twan") 259, 288, 347
 Bergmans, W., 563-564
 Bergs, H., 325
 Berix, J.W. ("Giel"), XVIII, 241, 561-562, 565, 567, 654, 656-658, 662, 664, 670, 673, 676, 682, 684, 769
 Berk, J. van de, 706
 Berkers, M.A. ("De Berk"), 639
 Berkhout, J.H. ("Jacob"), 433
 Berlage, mr. J., 1043
 Berlo, J.J. van, 148

Bernard, H., 77
Bernards, J., 1049
Bernardt, 781
Bernhard, prins, XVIII, XXI, 101, 547, 570, 785, 795-798, 801-802, 805-808, 811-812, 846, 861-863, 899, 927-928, 956
Bernickel, 490
Bertels, G.J., 1084
Bertjens, J.,
Bertrand, P.J., 980, 998-999, 1014
Besselink, A.J.P.K., 690
Betteraij, van, 173
Betuw, J. van, 659
Beugels, E., 690-691
Beugels, N., 674
Beukman, J., 1014
Beulen, W.P., 206, 349
Beun, G.J., 679
Beun, J. de, 981
Beunckens, H. ("Huub"), 188, 297, 352
Beunen, J.A.H., 268, 348, 905-906
Beuningen, P. van, 400
Beurden, H.A. van, 282-283
Beurskens, M., 138
Beuzemaker, K., 985, 1004-1005, 1010
Beverwijk, B.L.S., 436
Beyer, S., 1009
Bidelot, A., 329, 335, 348-350
Bie, J.M.P. de ("Pietje Buiksloot", "Colaris"), XIX, 615-616, 767, 1110-1111
Bierens, J., 979
Bierneaux, F., 208, 329, 349-350
Bijnen, J.A. van ("Frank", "Arnold"), XVIII, 764, 782-790, 805, 846, 955-956, 964-965, 1121
Billau, J., 179
Bilsen, F.J.C. van, 580, 892-893
Bilt, mej. A.M. van de ("Juffrouw Tinie"), 434-436, 446
Bilt, fam. van de, 434
Bindels, J., 700
Binsbergen, A.C.M. van ("Fons"), 298, 351
Binsbergen, H. van, 266, 348
Bisschoff, J.M.W. ("Sjeng"), 698-699
Bissy, gravin M. de ("Monique"), 208, 329, 342, 349-350
Bitter, M. de, 146
Blizzard, Ch.C., 270
Blaas, F., 813
Blaauw, S., 589
Blauw, A. de, 679, 957-958
Blauw, J. de, 413, 436-437

Bleijs, L.A. ("Lodewijk"), XVIII-XIX, 162-163, 297-300, 305, 310, 328, 431, 434, 499, 503, 538-539, 541-548, 558, 609, 611, 613-614, 616, 626-631, 634-636, 638, 767, 897, 900, 954, 1051, 1096, 1138-1139, 1153
 Bloemen, mej. M., 194
 Bloemen, mej. M.C.J., 641-642
 Blokker, J.W.M., 103-104
 Bochove-Bruggeman, E. van, 80, 87-88, 92
 Bock, L.A.C. de, 466
 Bockma, H., 411-413, 675
 Bockma, mej. Rins, 412
 Bockmeulen, mej. M., 676
 Boddé, J.J., 49
 Bodens, W.J., 284, 315
 Boeke, C., 422-423
 Boekhold, W.F.Th. van ("De Moel", "Vullings"), XIX, XXIII, 139, 426, 428, 835, 849, 864, 868-869, 872, 880-882, 884, 889-890, 892, 1059, 1073
 Boer, ir. W. den, 81-83
 Boere, H., 602
 Boers, A.G.J., 194, 196-197, 199
 Boers, fam., 199
 Boers, mej. G.J.M. ("Anneke"), 265, 289, 700, 703
 Boers, H.J.H. ("Harrie"), 199
 Boers, J.J.S. ("Sef"), 194, 196, 199
 Boersma, 951, 962
 Boesten, 119
 Boesten, H.J., 909
 Boetselaar, baron C.W.J. van, 641-642
 Bok, J.A., 1000, 1016, 1021
 Bol, S., 1021
 Bollen, A.J., 208, 328-329, 350
 Bollen, P., 1093
 Boltten, J.P., 833, 836
 Bongaarts, J.H., 150
 Bongaerts, Ch.M.H.J. ("Charles"), XIX, XXII, XXV, 85-86, 89, 96, 106, 135, 141, 240-245, 269, 280-281, 286-287, 295, 300, 311, 315, 330-331, 337-338, 344, 403-404, 413, 424, 428, 430, 642, 672, 768, 920-924, 926, 1074-1075, 1077-1078, 1107, 1142
 Bongers, fam., 173
 Bongers, fam., 194
 Bongers, P.A., 605
 Bongers, P.H., 150, 175
 Boogaard, F. van de, 523
 Boogerd, J.L.C. ("Han"), 495
 Boogert, J.J. van den, 338
 Boom, C. ten, 431-432
 Boom, mej. C. ten ("Corrie"), 431-432
 Boom, mej. E. ten, 431-432
 Boomgaard, J. van de, 417

Boonen, fam., 138
 Boonen, H.J.H., 173, 175, 192, 638
 Boonen, J., 629
 Boonen, P., 175
 Boorn, E.A.G. van den ("Eugène"), 159, 614, 632-633
 Boorn, R.A.Ch. van den ("René"), 622
 Boosten, F.P.P.M., 992, 996, 1022-1023
 Boosten, G.P.A.M., 104, 992, 994-997, 1019, 1022-1023
 Borghouts, J.J.F. ("Peter Zuid"), 782-786, 788, 790, 795-797, 804-805, 807, 965-966
 Born, G. van der, 292-293, 298, 306, 347
 Borowitsch, B., 627-628
 Borssum Buisman, G.A. van, 263, 291, 538
 Bos, A., 993, 1017-1018
 Bos, H., 1021
 Bos, L. ("Lubbert"), 999, 1001-1002, 1021
 Bos, mevr. R., 138
 Bosch, fam., 403
 Bosch, J. ("Jan Hoen"), 403, 671-672
 Bosch, J., 218
 Bosch, P., 1043
 Bosch, S., 403
 Bosch, H. van de, 413
 Bosch, A. van den, 1015
 Bosch, G. van den, 987-988, 990
 Bosch, I.J. van den, 538
 Bosch, ir. B.P.M. ten, 83, 832
 Bots, A.A., 519
 Bots, Th.J. ("Theo"), 299-300, 351, 614
 Bottemanne, mgr. C.J.M., 31
 Botterweck, H., 674, 694-695
 Botterweck, W.J.H., 216
 Bouma, ds. H., 414
 Bouman, M.A.M. ("Bob"), XIX, 86, 135, 139-140, 160-163, 169, 172, 182-184, 186, 200, 246, 295, 299, 308, 375, 493, 495, 851, 872, 895, 904, 1090, 1094
 Bouman, W., 1017
 Boumans, J., 682
 Bouten, H.J.H. ("Lou"), XIX-XX, 143, 172, 303, 351, 563, 583, 588-590, 603, 652, 719, 775-778, 790-791, 793, 804-805, 1109
 Boutet, E.M.T. ("Dora", "Ria"), 139, 405, 424, 426, 527, 593, 595
 Bouts, Th., 604
 Bouwens, F.B., 644, 1050
 Bouwman, A., 47, 49
 Bovend'eert, P.H., 194, 629
 Boxem, R., 666-667
 Braam, L., 1017
 Bracht, P.J. van, 597-598
 Bracic, L., 1016-1017

Brand, A., 696, 699
 Brand, M.F.M., 207
 Brandenburg, J., 990, 1005, 1010
 Brandjes, I., 1114
 Brandon, I., 103-104
 Brands, L., 685
 Brandsma, Titus, 463-464
 Braun, fam., 410-412
 Braun, G.F., 335, 404
 Braun, J. ("Schöneveld"), 334, 348, 1050
 Braun, Leo, 411
 Braun, Marianne, 411
 Brauw, jhr. mr. R. de, 543, 845
 Bree, F.J. van, 436-438
 Bree, G.C. van, 289
 Brejaart, F., 1127
 Bremmers, mej. H., 614
 Brender, E., 527, 569
 Brentjens, Th., 217, 220
 Breuer, F.H.A.A., 146, 586
 Breuer, L., 1083
 Breukelman, ir. W.A., 80, 89, 93
 Brink, H. van, 1007, 1009
 Brinkman, H.J.F., 1090
 Brinkman, J. ("Jan"), 1020
 Brinkman-Rohling, F., 1090
 Broedelet, J.H., 80-83
 Broeck, H. van den, 62, 377, 1083
 Broek, H.P.C. van den, 256
 Broek, mej. van den, 992, 999, 1023
 Broers, 995, 1019
 Broers, J., 416
 Brom, prof. dr. G., 61
 Bron, A.S., 684
 Bronckhorst, J.H.M., XIX, 159, 165-167, 183, 206, 503, 617, 1058-1059, 1062
 Bronckhorst-Maessen, M., 159, 165-167, 503, 1058-1059, 1062
 Brouns, J., 658
 Brouwer, mr. C., 1120-1122
 Brouwer, L.Th., 495
 Brouwer, Th., 1018
 Brouwers, G.M., 597
 Brouwers, H., 651
 Brouwers, J.H. ("Nico"), 107, 119, 682-683
 Brouwers, K., 1002
 Bruch, H.W., 488, 490, 492
 Brueren, J., 813
 Brug, E. van, 200, 266, 348
 Bruggen, M.G. van, 298, 324, 347, 350, 962

Bruijn, F.A.F. de ("Alfons", "Fons"), 309, 316, 319, 350
 Bruins Slot, dr. J.A.H.J.S., 1040, 1052
 Brüll, L., 1078
 Bruls, H., 644
 Bruls, L.A. ("Leo"), 99, 108, 118
 Brummans, Ch. V.J. ("Charles"), XIX, 241, 248, 260-263, 265, 269, 281, 286, 288-290, 308, 322, 324, 347, 350, 440, 514, 706
 Brummans, J., 621
 Brunklaus, F.A., 1083
 Brunner, mej. A., 400, 406
 Bruyn, de, 79
 Bruyn, W.G.J.M. de, 579
 Bruynen, mej. M. ("Mies"), 202, 208, 328, 1054-1060
 Buggenum, P. van, 630, 1042-1043
 Bührmann, 435
 Bührmann, F.J.Chr., 838
 Buitenhuis, J., 333
 Buket, Th.J.W.A., 313
 Burch, C.J. van de ("Ederveen"), 721, 773
 Burger, J.A., 544
 Burger, J. den, 214
 Burgers, H., 167
 Burgers, H.W. ("Arie de Koning"), 798, 948-951, 957-959, 961-966
 Burgt, J.H.G.H. van de, 903-904, 909, 911-912, 958
 Burken, F. van ("Van Nelle", "Van der Veer"), 723
 Busch, E.F., 1001, 1016, 1018
 Busch, mej. M.E., 1057
 Buschgens, Ch., 202
 Buschgens, H., 202
 Buschgens, M., 202
 Buschgens, P.K., 202, 268, 348
 Bussche, A. van de, 615
 Bussemakers, L., 593, 887
 Bussy, mevr. C.L. de, 526
 Cadour, J.B., 112
 Cahn, D.L., 101
 Caillie, van, 256, 347
 Caldenborg, A., 685
 Caljé, mr. C.J.F. ("Van Amstel"), 840, 846, 855
 Callier, mgr. A.J., 31
 Cals, M.P. (zuster Emerentia), 416-417
 Cammaert, P. ("Paul"), 155
 C(K)ampers, H., 441-442
 Campert, Jan, 1092
 Camps, F., 590
 Cann, F.P.M. van ("Piet"), 308, 602
 Canoy, 832
 Capellman, K., 698

Capetti, fam., 724
Caris, A., 645, 647, 653
Carlier, G., 258, 261
Carteau, J., 195-197
Castermans, Th., 642
Cats-Bollen, L., 666
Cauvin, A., 77
Cerfontaine, J., 217, 220
Chabot, mevr. E.F., 256, 259-260, 347
Chait, E.S. ("Edmond"), 1047, 1134
Chardon, K. ("Kees", "Paul"), 429
Christiansen, F.C., 388, 485, 489, 1078
Christmann, R.L.G., 289
Churchill, W.L.S., 234, 270
Citroen, K., 169
Claassens, C.A.H., 141, 591
Claassens, fam., 141
Claessens, H., 591
Claessens, L.M.J.H., 672
Claessens, P., 212
Claus, 415
Claus, K., 419, 436-437
Clavareau, mr. P.J.A., 266, 289, 348, 688
Cleef, C. van, 681, 690
Cleef, J.M. van ("De Lange"), 681, 690-691
Cleeff, H.L. van, 307-308
Cleeff, P. van, 340, 349
Cleeren, E., 256, 259, 347
Clemens, F.J.A., 624
Clerq, P. de, 690
Clever, B., 998, 1017-1018
Clevis, mej. A., 141, 242, 350
Clevis, fam., 140, 286
Clevis, F.J.J., 242, 287, 350
Clevis, J.M.W., 141, 287
Clevis-Tournal, J., 287
Cobben, 250
Cobben, F., 996, 1019, 1022
Cobben, J. ("Spin"), 614
Cockx, P. overste, 606
Coehorst, fam., 1042, 1059, 1068
Coehorst, F.G.M.J. ("Van Aken"), 504, 535, 581-583
Coelen, J. van der, 146, 173
Coenders, mej. M., 597
Coenders, M.W.J., 855
Coenegracht-Straetermans, M.E., 444, 652-653
Coenen, A., 335, 348
Coenen, F.H., 64

Coenen, G., 898
Coenen, H.H. ("Hub"), 216, 692, 700
Coenen, J.H. ("Sjeng"), 216, 692, 694-700, 779-781
Coenen, L., 692
Coenen, M., 909
Coenen, P.J. ("Appelman"), 216-218, 647
Coenen, P.J.H. ("Walter"), 609, 639
Coenen, W.J.G., 702
Coenjaarts, mej. B.J., 216, 700
Coenjaarts, F., 216
Coenjaarts, G.H.H., 670
Coenjaarts, J., 216
Coensen, L., 199-200, 904, 906
Coeymans, J.H.H., 108, 119
Cohen, D., 385
Cohen, I.J., 274-276, 1112
Cohen, mej. M., 401
Cohen, mej. V., 401, 409-410, 415, 435
Colbers, Th., 173
Collas, L., 211
Collée, P.H., 689
Colleije, H.J., 248
Collin, L.M.H.A., 268, 348
Colon, J., 594
Commies, W., 194
Conijn, F.G.M. ("De Haas"), 615-616
Conrad, H.W., XIX, 166, 172, 176, 281, 331, 393, 414, 420, 444, 446, 549, 551-552, 555, 557, 569, 585-586, 589, 610, 620, 624, 637, 643, 652, 668, 671, 677, 697, 699, 1127
Consten, A.J., 218
Consten, J.J.A., 413
Coolsma, ds., 688
Coomans, H.J.A.M., 1021
Coonen, P., 195, 630
Coopmans, P.M., 172
Corbeij, A.A.R.H., 499, 501, 714, 716
Corbeij, M.P.J.M., XIX, XXVII, 85, 200, 266, 348, 629, 657, 687-690, 904, 1042, 1049
Cordewener, H., 658
Cordowiner, W.J., 214-215, 667
Cornet, J., 308, 351, 579, 582
Cornips, C.J.E., 523, 657, 662, 670
Cornips, J.H.A.E. ("Essen", "George", "Jan Heerlen", "Jan"), XX, 504, 523-524, 563, 567-568, 657, 660, 662, 673
Corsius, C., 396-397
Corten, R.V.H.M., 681
Cörvers, J.H., 1016
Couperus, O., XX, 407-408, 426, 581-584, 603, 778, 867-868, 893

Courrech Staal, E.G., 643
 Courtens, N.F., 1093
 Couwenbergh, G.L., 241, 350, 923
 Cox, J.W. ("Sjors van Bree"), 172, 580, 606-607, 882, 888, 891
 Cox, mej. M.H., 172
 Craeghs, H. ("Rik van de Basdonk"), 185, 189, 192, 303, 351
 Cramer, mr. J. ("Jan Vos"), 1043, 1137
 Crasborn, H.H.J., 625, 858
 Crasborn, J.R.P. ("Sjaak"), XX, XXIII, 216, 320, 330, 348-349, 436, 568, 570, 594, 619, 636, 659, 663, 685, 764, 768-769, 771, 775-778, 783-790, 792-797, 804-805, 808, 810-812, 816, 856-859, 1125-1126
 Crauwels, P.N., 1024
 Creemers, A., 1070
 Creemers, H., 630, 1071
 Creemers, P., 706
 Cremers, A., 709
 Cremers, G.A.J., 587
 Cremers, M.P.J.S., 244
 Cremers, W., 685
 Creusen, H.W.J., 661
 Creusen, J.W. ("Ome Keesje"), 947-948, 951, 966
 Crijns, fam., 664
 Crijns, M.H.W., 169, 308-309, 351
 Crijns, Th.G.W.B.M. ("Theo"), 600, 659, 662-664, 771, 774-775, 1049
 Croïn, C.C.A., 467
 Crombach, C., 659
 Crombag, F.G. ("Giel II"), 678
 Crombag, G., 681
 Cromptvoets, H., 899
 Croughs, H.J.M., 678
 Cruys, J. van der, 113
 Cruys-Walpot, M. van der, 85, 87, 113
 Cuppen, F., 591
 Custers, J.A.J., 676
 Custers, M.M.L.G.M. ("Majel", "Roel", "Wolf"), 504, 567, 570
 Cuypers, mej. M.A.C. ("Corrie"), 659
 Dael, fam., 309, 581, 583
 Dael, J.M. ("Jan"), 583
 Dael, L.F. ("Leo"), 583
 Dael, G.H. van, 153, 175
 Daemen, J.J., 714, 716-717
 Dahmen, A.J. ("Jan", "Valkenier", "Koenen"), 420, 618-619
 Dahmen, mr. G., 688
 Dahmen, mevr., 618
 Dalen, H. van, 1016
 Dalsum, Albert van, 9
 Dam, van, 263
 Dam, Th. van, 1021

Dam, W.J. van, 1022
Dam van Isselt, J. van, 1122
Damave O.F.J., 463
Damen, A., 311, 313-315, 591
Damen, J.A.L., 167, 202, 204, 206, 209, 349
Daniëls, J., 99
Daniëls-Bouten, fam., 583
Dankaart, C., 992
Dassen, H.J.M., 659, 673
Dautzenberg, J.R. ("René"), 769
Dautzenberg, W.J.M. ("Kiel"), 659
Debats, H., 645, 653
Debatty-Tonka, Y., 91, 93
Debets-Janssen, J.W., 668
Debey, J.J.H., 800, 807, 813
Deckers, J.H., 678-680
Deinum, H., 1112, 1131, 1133
Dekema, mej. M., 206, 349
Dekker, C.J., 1059
Dekker, J., 709
Dekkers, A., 1043
Dekkers, P.P.H., 139, 160-161
Delft, J. van, 1017
Delft. mej. R. van, 411-412, 414
Delissen, C.H., 608
Delsing, J.A.H. ("Ake"), 298, 504, 559, 564, 613-614, 617
Demarque, A. ("Clarence"), 78
Demarteau, W.A., 1076
Deneer, C., 716-717
Dentener, G.H., 288
Depée, A., 246
Deppner, E., 886
Depreter, P., 77
Derckx, A., 637
Derenne-Lamazière, Ch., 91, 93
Derks, A.J. ("Frans"), 418, 657, 661
Derks, B.J.M., 688
Derks, F., 661, 1042
Derksen, ir. J.J., 1122-1124
Derkx, J., 580
Derryx, H.Th.G., 659, 667
Desoubrie, J. ("Jean Masson"), 247, 268
Devies, J.J., 957
Devies, J.M. ("Mat"), 956-957
Devies, L.M., 383
Devos, L., 197
Dewé, W., 78
Dewez, ir. W.J. ("Custers"), XX, 484, 855, 862, 895-901, 912, 1067

Dias Santilhano, P., 1089
 Diederren, K.J., 118
 Dienske, H. ("De Ridder"), 429, 511
 Diepen, mgr. A.F., 38, 459
 Diepen, G.H. van, 602
 Dieters, J., 985, 990
 Dijck, J.H. van, 666-667
 Dijckmeester, ds. H.J., 389
 Dijk, H. van, 338, 762-764
 Dijk, mej. I. van, 400, 406
 Dijk, mr. W.J. van, 797
 Dijker, J.A., 561, 723, 1068
 Dijkers, M., 1122
 Dijkman, C.J.H., 583
 Dijkstra, J., 998, 1006-1007
 Dilling, J., 527, 529-530
 Dinckels, J.A.H., 407
 Dinther, P. van., 266, 348
 Dirckx, Th., 688
 Dirix, H.L., 149
 Dirix, J.H., 528
 Dirks, J.A., 200, 266, 348
 Dirckx, G.Th., 173, 607, 886
 Dirrix, G.H., 670
 Dobbe, Th. ("Oom Jan", "Hans", "Theo"), XX, 530, 534, 581, 583, 615, 661-663, 762-763, 769, 772-776, 782
 Dobson, R.I., 270
 Dogger, G.A., 830
 Dohmen sr., 407
 Dohmen, J.C.I., 406
 Dohmen, N.J. ("Zef"), 682
 Dohmen, N.J.P. ("Nico"), 317, 405-410, 448-449, 596-597
 Dohmen, P.M., 138
 Dolls, P.J., 413, 674-675
 Dols, M. ("Zwarte Math"), 681, 690-691
 Dolmans, P., 341, 527, 648-650, 916
 Dolmans, S., 650
 Dommeck, H.K.M., 144
 Donkersloot, P., 436-437
 Donné, A., 581-582
 Donselaar, C.L. van, 431-433, 620
 Dooren, J.F.A. van, 704
 Dooren, P.G. van, 138, 140
 Doormalen, J.G. van ("Pater Holleman"), 514-515, 721, 772-773, 1067
 Doorn, J., 846
 Doorn, J.A.M. van ("Bemelmans", "Toon"), 309, 350
 Dörenberg, J., 632
 Dormael, Th. van, 335, 348

Dors, E., 138
 Dors, fam., 138
 Dorssers, P.F., 704
 Dortu, J., 220
 Dost, M., 998, 1019-1020
 Dourlein, P., 892
 Douqué, H.A. ("Fernhout", "Van Dongen"), 515
 Douven, J.M. ("Sjeng"), 675
 Douven, S.D., 981
 Douven-Packbier, S., 309, 350
 Dral, D., 1122-1124
 Drees, W. ("Pieterse"), 544, 844
 Dreesen, 978
 Drehmans, dr. J.M., 475-476, 1108
 Drehmanns, mgr. J.H., 31
 Dresen, A.H.L. ("Alfons"), 79, 86, 89, 93, 96, 98, 112
 Dresen, P.M.J. ("Pierre"), XX, 85-86, 94-96, 98-101, 105-106, 108, 117, 135, 240, 333-334, 350, 914, 920, 922, 1107, 1142
 Dreu, M.A. de, 1057
 Driel, A.H.G. van, 310, 350
 Driessen, C.M.J., 608
 Driessen, H. jr., 199
 Driessen, H. sr., 148, 197, 199
 Driessen, H.G. ("Harry"), 317-318, 592, 1043
 Driessen, H.H. ("Drees", "Dirk"), 146, 172, 586-587
 Driessen, L., 680
 Driessen, M., 1001
 Driessen, P.F.A. ("Kees"), XX, 216, 330, 349, 403-404, 529, 659, 663-664, 769, 776-777, 779-780, 784, 798, 800, 802, 807, 960-961, 1075
 Driessen, R., 138
 Driessen, Th., 711
 Driessen, W., 539-540, 658
 Drift, C.C.J. van der, 688
 Drion, 341
 Drion, H., 1069
 Drion, J., 1069
 Dröge, mej. H.F. ("Els"), 436, 663
 Droitcourt, K.M.J.G. ("Guido"), 97-98, 100, 102, 117
 Dromers, J., 1007
 Droog, J.M. den ("Bakker"), 774
 Drost, 770
 Drost, Th., 1016
 Druenen, L.A. van ("Lelox"), 661, 773
 Dubois, prof. E., 177
 Ducrot, Jaap, 1067
 Ducrot, Joop, 1067
 Dudok van Heel, F.N., 835
 Duijkers, G. ("Giel"), 654

Duijkers-Debije, A.M.J.H., 653-654
 Duijnste, A.E., 53
 Duinkerken, Anton van, 9
 Duister, J.H., 1014
 Dumoulin, F., 335-336, 348
 Dungen, L. van der, 76, 112
 Dupont-Dubois, H., 217
 Dusch, P.H.A. ("Jan van Dalfsen"), 906
 Dusée, F., 628
 Dusink, L.H.J. ("Lubbert"), 704-705
 Dutilh, mr. C.C. ("Kees"), 89
 Duyf, G.H., 143
 Duynkerke, J.M. ("Jan"), 95, 97-98, 117, 1107
 Duysens, mej. M.A.P., 659
 Dux, P., 769
 Ebben, J. ("Jozef", "Sef Smit"), 948, 959, 966
 Eck, C.H. van ("Kees"), 199, 441, 904-906
 Edelhausen, M.J.H. ("Thieu"), 216, 330, 349, 663, 769, 771, 1056
 Edgar, G.W.F., 400
 Egberink, H.B., 419, 676
 Eggen, J.W., 682
 Eggink, W., 1063-1064
 Ehlen, F., 690
 Eichmann, Adolf, 392
 Eickhout, P.J., 408-409
 Eijck, F.M.C.M., 624
 Eijk, J.J. van ("Charles"), 146, 580, 584, 586-587
 Eijnden, M.A., van den ("Martien"), 309, 316-317, 319, 350
 Eikeboom, G., 340-341, 349
 Eind, G. van 't, 1115
 Eindhoven, mr. L., 80, 82, 483-484
 Eisenhower, Dwight D., 806
 Ekerschot, mej. van, 265
 Elens, mr. M., 202, 246, 266, 268, 296, 348
 Eleveld, J., 336, 348, 1042, 1133
 Elkerbout, A., 999
 Ellens, H.D.J., 833
 Els, J.P.F. van ("Bart"), 659
 Elsholz, E.W.E., XX, 167-168, 177, 199, 549, 551-554, 557, 601, 610, 637, 772, 884, 893, 1126
 Elzen, A. van der, 604
 Enckevort, fam. van, 302, 350, 887
 Enckevort, P.G. van ("Billekens", "Bon"), XX, XXII, 139, 248, 498-499, 503-504, 542, 568-569, 571, 578-579, 593, 606, 645, 648, 663, 692, 774, 776, 853, 882-883
 Engberts, C., 1017
 Engelaar, mej. J.H.G., 101, 103-104, 117
 Engelbarts, J.W., 156, 623
 Engelen, A. ("Raphael"), 626

Engelen, J.L., 156, 622
Engeln, P.A., 101, 103-105, 117
Engels, C., 624
Engels, G.P.J., 602
Engels, J., 1086
Engels, J.J., 172, 607
Engels, W., 319, 594-595
Engers, H., 1022
Engwegen, Ch.J., 202, 689-690
Engwirda, A., 104, 148, 397, 994-997, 1001, 1016, 1018-1019, 1021-1023
Ensinnck, J.H., 645
Epen-Wanner, C. van, 1122
Erasmus, M.A., 337, 855, 915, 920-921
Erdman, dr. D.A., 924
Erink, J. 848, 867-868
Erkamp, F.A., 653-654
Erkens, mej. A., 296, 352
Erkens, mej. E., 85, 87, 112
Erkens, H.J., 218
Erkens, J.H.H., 493, 707, 901, 903
Erkens, L., 296, 352
Erkens, N.E. ("Niek", "Van der Maas"), XXI, 79-93, 97, 110, 112, 135, 161, 183, 239-240, 344, 350, 439, 920, 1107, 1142
Erkens, mej. S., 85, 87, 112
Ermans, F., 903
Escrinier, A., 307
Esser, B., 217
Esser, mevr., 265
Esser, R.Ph., 263
Esser-Lejeune, M., 217
Esser, M. van, 186, 259, 347
Essers, N., 194
Euwe, H.E., 1042
Evenboer, H., 217
Evenwel, K.J., 880
Evers, H.J., 175, 192, 303, 351
Evers, J.J., 175
Evers, J.J., 884
Everts, J.H. ("Bruine Jan"), 217, 289, 331, 349
Everts, W.P., 595
Eyben, mevr., 329, 350
Ex, fam., 308, 580, 867, 1042
Ex, K.P.M. ("Godfried"), XXI, 242, 405, 428, 576, 579-580, 596, 1042, 1069
Ex, P.P.J., 242, 428, 579, 892
Exter, W. van, 969, 979, 1005-1013, 1156-1157
Ezendam, H., 580
Faber, J., 1018
Feenstra, H., 675, 770

Feiter, L.F., 536, 688-689
Féron, dr. F.J., XXII, 477, 482, 689
Feyen, H.M., 1088
Fiebig, K.P., 553, 555, 557, 561, 585, 589, 624, 665
Fiedeldy Dop, Ph.H., 400
Fijen, Th.A.F. ("De Nachtjager"), 690
Filippo, A., 538
Fincken, F.P.H., 194
Fleischeuer, A.J.G. ("Gerard"), 282, 287, 350, 672-673
Flesseman, fam., 439
Fleuren, P.J.H., 590
Fleuren, P.J.J., 590
Flim, fam., 416-417
Flim, H., 417
Florquin, mej. H., 185
Florquin, Th.H., 184-186, 246, 296, 351
Folmer, mej. J.M. ("Joke"), 256-257, 293-294, 297, 305-307, 338, 347-348, 350
Forschelen, M., 183
Förster, mej. M.A.C., 519, 659, 678
Fouqneray, J., 112
Franck, J.F.J., 694, 699
Franco, F., 107
Francotte, 770
Francotte, W.J. ("Joep"), 694-695, 699, 779-781
Frank, F., 277-278, 280, 284-285, 289, 291-293, 642
Franken, A., 981
Franken, J.I.F., 13
Frankenhuis, mej. A., 667
Frankenhuis, fam., 667
Fransen, M.H., 995, 1019
Franssen, fam., 588
Franssen, G.A.J., 674
Franssen, J.A., 1093
Frantzen, G., 674
Frantzen, J.W.H. ("Mestrom"), XXI, 155, 165, 168, 196, 206, 300, 351, 434, 528, 564-565, 569, 613, 625, 628, 775-777, 784, 857-858, 894, 898, 900, 961
Frantzen, L.F.J.H. ("Engels", "Van der Velden"), XXI, 155, 170, 172, 196, 248, 431-433, 611, 613, 618, 634-636, 723, 1051-1052
Frantzen, P., 390
Frantzen-Heymans, N., 300-301
Frantzen-Nooitruist, E., 390
Franquinet, R., 112, 1086
Frederici, H., 681
Fréhen, Ch., 657, 674-676
Freilich, fam., 402
Freilich, F., 402, 1071
Freimuth, W., 588
Frencken, J.P.H. ("Rinus"), XXI, XXVI, 156, 165, 297-298, 351, 432, 615-617, 767

Frenkel, mej. E., 1021
 Freysen, W.A.P., 685-686
 Friesen, F.A., 146
 Frijns, J.J.L.H., 673, 680
 Frijns, P., 528
 Frischmuth, H.W.L., 642
 Frissen, M.H., 672
 Fritz, B., 414, 417
 Fröhlings, H., 1020
 Frowein, H.W.L., 927-928
 Frowein, dr. W.F.J., 925
 Fülopp, F., 112
 Gaag, J.J. van der ("Richard"), 843, 846, 955
 Galen, mgr. Graf C.A. von, 107, 461, 478-479, 645, 1092
 Galestin, ir. C.J.A., 288-289
 Ganzenwinkel, G.A. van, 902
 Garritzen, H. ("Rooie Hein"), 980, 999, 1015, 1020, 1024
 Geelen, Th.G.H., 684
 Geelkerken, C. van, 49
 Geene, mevr. E., 706
 Geene, H.L.C., 1049
 Geene, J., 705
 Geene, P.M.A., 1049
 Geenen, H.H., 533, 637, 885
 Geenen, V., 1017
 Geerdink, H.G., 189-190, 200, 301-304, 351
 Geerets, P.M.G., 591, 712
 Geerlings, 862
 Geest, J. van der, 677
 Geest, W.E.H. van der, 415-416, 418, 657, 676-677
 Gelder, G.H., 1063-1064
 Gelderblom, A.J. ("Van Dijk"), 539-543, 658
 Geldern, mr. E.R. von, 338, 349, 374, 386, 1046
 Gelinck, mr. M.H., 567
 Gellicum, mej. P. van, 256
 Gemmeke, E.K.L., 645
 Gent, E.H.C. van, 870-871, 877
 Georges, E.J., 553-554, 557
 Geraads, H., 146
 Geraats, H., 303, 351
 Geradts, mr. P.P.J.M., 53
 Geraedts, A., 629
 Geraedts, H., 614
 Geraedts, J., 175
 Geraerts, A., 297, 351
 Geraets, J.G.H. ("Gerrit"), 175, 638
 Gerard, H.A., 206-209, 211, 349
 Gerards, fam., 1002

Gerards, H., 1020
 Gerards, J., 1020
 Gerards, J.L., 1020
 Gerards, N., 1020
 Gerards, W. 998, 1001-1002, 1018, 1020, 1022
 Gerbrands, A. ("Hein II"), 263, 265, 294
 Gerbrands, P.R. ("Hein I"), 261-263, 265, 288, 291, 1120
 Gerbrandy, P.S., 544, 844
 Gerits, A., 672
 Gernaat, E.J., 782
 Gerrits, H.P.A.J., 142, 536, 716
 Gerritsen, F.J., 425
 Gerritsen, J.C. ("Tonnie"), 773, 804, 807-808
 Gerth, 549
 Gerven, L.J.H. van ("Leo"), 1085
 Gestel, J.M., 714
 Gestel, J.A. van, XXI, 183, 188, 192, 265, 288, 477, 704
 Geurts, A., 1091
 Geurts, A., 707
 Geurts, A.J.J., 586
 Geurts, fam., 141, 316
 Geurts, J., 207
 Geurts, J.H., 718, 720
 Geurts, J.H.M., 704-705
 Geurts, L., 587
 Geurts, P.A.J., 707
 Geurts, P.J.H., 870-871, 876, 878
 Geurts, V.J., 443-444
 Geus, L. de, 585
 Geusens, P.J.L., 706
 Gibbels, A.J. ("Toon"), 682
 Giebels, J.M.R. ("Jo"), 99, 106, 118
 Gielen, A., 266, 268, 348
 Gielen, fam., 793
 Gielen, W., 591
 Gielens, A.H. ("Duchateau", "Guffens", "Lejeune", "Tonnie"), 212, 340-341, 349, 779
 Gielhans, fam., 190
 Giessen, F. ("Van de Pol"), 639
 Gietema, H.Y. ("Jac Daanen", "Hein"), 599-600
 Gijsbers, J.F. ("De Luit"), XXI, XXIII, 835, 864, 866, 880-884, 887-890, 896, 914
 Gijsen, fam., 139
 Gijsen, J., 528
 Gijsen, J., 140
 Gijsen, Th.J.M., 911, 1062
 Gijzen, H., 189
 Gilissen, M.J., 631
 Gilliéron, B. ("Bob", "Martel"), 1005, 1008

Gilse, J.H. van, 989, 995
 Giobbe, mgr. P., 475-476
 Giraud, H.H., 135
 Giskes, H.J., 270-273, 275, 284, 311, 326
 Gitsels, J., 1084
 Göbbels, J.G., 1018
 Göbel, A.A.M., 912
 Gödden, A.H., 585, 789, 848-849, 865, 869, 881, 890
 Goebbels, A. (zuster Bernarda), 416
 Goebbels, dr. J., 134, 369, 851
 Goede, L.A. de, 783, 954, 956, 964
 Goedhart, F.J. ("Pieter 't Hoen"), 1044-1047
 Goertz, H. ("Antonius"), 579, 586, 893
 Goffin, J., 78-79, 88, 91, 93
 Goltzsch, R.A., 889
 Gommans, H.W.M. ("Henk"), 587-589
 Gommans, E.M., 313, 593
 Gommans, J.H., 717
 Gonlag, M. ("Oom Gerrit"), 903-904, 909, 913
 Gooden, G.J. ("Arnold"), 604
 Goossen, R. ("Rud"), 674
 Goossen, Th.J.M. ("Van Bentum", "Thei"), XXI, 525, 657, 664-665, 670, 673-674, 683, 803, 924-925, 1109
 Goossens, A., 717
 Goossens, E.A.F. ("Charles", "Verbruggen"), XXI-XXII, 167-168, 194, 200, 203-204, 206-207, 209, 211, 241, 248, 328-329, 334, 337, 349, 626, 629
 Goossens, J.F.M.H., 1051
 Goossens, J.H. ("Gijs"), 588, 778
 Goossens, J.P.G. ("Richard"), 316, 350
 Gorissen, J.H., 396
 Gorris, G., 156, 623
 Goseling, mr. C.M.J.F., 375-376
 Gotjé, B.Th. ("Bernard"), 1020
 Gottschalk, E.F.A., 1053
 Goudsmit, fam., 375
 Goulooze, D., 984-986, 1003-1005
 Gouman, J., 1021
 Govaert, A., 519
 Govaert, J.M.Th., 143, 173, 886
 Graaf, fam. de, 330
 Graaf, L.J. de ("Johnny"), 215-216, 659, 663, 768, 1071
 Graaff, mr. W.E.A. de, 1114, 1121
 Graafhuis, W., 269, 288, 290-291, 294, 347
 Grasselier, M.G., 439
 Grefelman, A.J., 324, 347
 Greindl, baron J., 247, 1109-1110
 Greune, H., 627-628
 Greymans, P.J.H.J.M., 1076-1077

Grift, W., 600, 604
 Grijsbach, J.J., 308, 351, 546, 563, 598, 600-601
 Groen, Th., 90-92
 Groenesteijn, J., 723
 Groenewegen van Wijk, D., 410-415, 417
 Groesz, H., 1007, 1009
 Grond, mej. A., 675
 Grondel, F.C., 641-642
 Gronden, A.C. van der, 403, 683
 Gronden, G.J. van der ("Gerrit"), 683, 992, 994-996, 1019
 Groneschild, J.H., 695
 Groot, fam., 592, 888
 Groot, S.P. ("Simon"), 889
 Groot, S.S. ("Simon"), 889
 Groot, C. de, 1059
 Groot, mr. C.H. de, 1046, 1048
 Groot, J.G. de ("Sjef"), XXII, 522, 530, 533, 619-620, 661, 768, 774, 783, 785, 804, 808, 811-812, 922-923, 1049, 1075, 1077
 Groot, J.H. de, 1039
 Groot, P. de, 974, 982-985, 987-988, 990-991, 1000, 1003, 1012
 Groot, P.M. de ("Pieke"), 673
 Groot, S.W.A.M. de, 870
 Grooten, J., 525, 674, 695, 697
 Grooten, W. ("Wiel"), 525, 674, 695
 Grootendorst, C., 414-415, 417
 Groothand, B., 434
 Groothand, I., 434
 Groothoff, dr. ir. Ch.Th., 1110
 Grootjans, J.N., 551-552, 557, 585, 588
 Groutars, E., 112
 Gruijters, P.E.J. ("Pierre"), 633
 Grummels, fam., 1087
 Grummen, 770
 Grünthal, O., 444
 Gruntjens, Th.H., 594
 Gubbels, 1091
 Gubbels, A.L.H.M. ("Leon Serra"), 948, 951
 Gubbels, J., 702, 707
 Guelen, J.H. ("Johan"), 720-721
 Guermontprez, P.G.S., 947-951
 Gugten, G. van der, 1086
 Guit, D., 580
 Gulik, H.G. van, 202, 266, 348
 Gulikers, P.G. ("Hendriks", "Paulussen"), XXII, 141, 241-242, 245, 276-281, 283-284, 287, 292, 314, 350, 428, 922
 Gulikers-Jongen, M.H.E., 278, 280-284, 286-287
 Gunnink, K., 307
 Gyenes, V., 1016-1017

Haagmans, Th., 156, 623
 Haagmans, J., 215
 Haak, J., 398, 400
 Haak, mej. T., 400
 Haan, H.J., 119
 Haan, M.J. ("Sjef"), 107, 109, 118
 Haan, J.W.I. de ("Wim van der Wal", "Willem Jacobus"), 541, 614, 703, 1090-1091
 Haan, M.P.H. de, 704
 Haar, J.B. ter ("Pilotenjoep"), 206-207, 209, 349
 Haaren, N. van ("Ome Klaas", "Rudolf"), 643, 1009
 Haas, A. de, 705
 Haas, J.L. de, 1042
 Habets, fam., 980
 Habets, M.H., 999, 1016
 Habets, P.J. ("Piet"), 107-108, 119
 Habran-Bomal, Th., 217
 Hack, W.G.J., 995, 997, 1019
 Haeck, J. ("Piet Hendriks"), 190, 204-206, 209, 211, 349
 Haeff, A.M.J.J. van, 314
 Haegens, Ch.H.A.M., 1123
 Haffmans, mr. F.M.A., 885-886
 Hafmans, E.K.L., 597
 Hage, D.I. ("Dirk"), 85-86, 96-103, 105-106, 117, 155, 914
 Hagen, mr. C.J.A.M. ten, 1066-1067
 Hagens, C.A.A. ("De Lange"), 690
 Haghen, F.J. van der, 150
 Hakker, fam., 419
 Halewijn, F., 530
 Hall, W. van, 538-539, 542
 Halverstad, F., 401
 Ham, N. van den, 119
 Ham, C. van der, 333
 Hamans, J.H.L.H. ("Paard", "Reepaard"), 157, 629
 Hamel, L. van, 83
 Hamelink, J.J., 669
 Hamers, H., 64
 Hamers, H.J.D. ("Huib"), 695, 697-699
 Hamers, W., 1011
 Hanecourt, J., 334-335, 348-349, 1046
 Hannen, P.A.H., 324, 326, 347
 Hansen, 490
 Hanssen, G.H. ("Harrie"), XXII, 580, 593, 595, 692, 694, 698-699, 873, 887
 Hanssen, J., 146, 586
 Hardenberg, G., 101
 Hardenberg, J., 690, 908, 1129
 Hardenbroek, mej. L.F. van, 1117
 Hardeveld, fam., 420-421, 671
 Hardorf, N., 1017

Harris, sir A., 234
 Harster, W., 886, 993-994, 1002
 Hasselman, H.D.S., 833, 836
 Hasselt, B. van, 917
 Hattem, J.W. van, 83, 1111
 Haubrock, H.K.O., 292
 Haus, 335, 348
 Hausmann, F., 326
 Hausmann, R., 326
 Hazelzet, J.J.P., 653
 Heber, W.H. ("Willem"), 608, 610, 1088-1089
 Heckmans, M. ("Martien", "Math Heinen"), 673
 Heckmans, P.J., 413
 Heddema, fam., 421
 Heddema, Y., 419, 421, 671
 Heddema-Rutgers, B., 421, 671
 Heel, J.F.A. van, 632
 Heesch, mevr. M. van, 1009, 1023
 Heesch, P.J. van, 1009, 1023
 Hegelsom, P.J. van, 302, 351, 616
 Hegger, B., 588
 Hegger, H.W. ("Harrie"), 143
 Hegger, J.H., 143
 Hegtermans, H.M., 658
 Heide, dr. S. van der, 418, 424, 558
 Heidstra, J., 1020
 Heijboer, H.J., 212, 1041, 1050
 Heijden, A. van der, 1128-1130
 Heijden, C. van der, 903
 Heijden, prof. mr. E.J.J. van der, 61
 Heijnen, A.G.J.H.M., 717, 1071
 Heiligers, W.B. ("Wim van de politie"), 162, 299-300, 351, 614, 617
 Heim, E., 1085
 Heinen, E., 242
 Heines, G.J.M.J. ("P. Peerbooms", "Piet Appel", "Jan Coenen", "Jan Koenders"),
 173, 527, 607-608
 Hekkens, H., 1085
 Held, F.W., 621
 Heldens, G.H.J., 150
 Hellebrekers, P.L., 1049
 Hellenbrand, fam., 412
 Hellenbrand, M.H.J.H., 414, 438, 668
 Helvoort, P.W. van, 896, 901, 1123, 1125
 Helvoort, Th.C. van ("Ton"), 163, 558-561, 613, 1123
 Helwegen, F.M.J. ("Frans"), 297, 351
 Henckens, J.J., 1089
 Henderikx, P.M.H., 194, 197
 Hendrichs, G., 159, 166

Hendrickx, H.J. ("Henri"), 159, 163-164
 Hendrickx, J.J. ("Sef"), 159, 163-164
 Hendrickx, W.G.A., 161
 Hendrickx, W.H., 148, 166
 Hendriks, A., 558
 Hendriks, fam., 138
 Hendriks, H.F. ("Harrie"), 720-721
 Hendriks, H.J., 416, 419, 677
 Hendriks, J., 684
 Hendriks, J.H. ("Jan"), 996, 1015, 1022
 Hendriks, J.J. ("Jan"), 720-721
 Hendriks, M.J., 709, 711-712, 1085
 Hendriks, P., 636
 Hendriks, P., 1021
 Hendriks, W., 131
 Hendrikx, mej. G., 296, 351
 Hendrikx, J.J. ("Ambrosius", "Giel Gabriëls"), XX, XXII, 139, 242, 305, 307, 338, 348, 351, 405, 429, 498-499, 501, 503-505, 511, 514-517, 528, 530, 534-535, 539, 541-542, 560-562, 565, 568, 576, 578-579, 582-583, 593-594, 599-600, 611, 614, 645, 648, 709, 711, 716, 721, 723, 762, 769, 773, 775, 1067, 1163
 Hendrikx, P.L. ("Pie"), 303, 351
 Hendrikx, W., 981
 Hendrix, H.A.H. ("De Witte van Haelen"), 165-167, 175-176, 183, 246, 316-317, 351
 Hendrix, J., 654, 658
 Hendrix, J.J. ("Jan"), 629-630
 Henkes, A., 383
 Hennekens, E., 1057
 Hennekens, G.H., 107, 119
 Hennekens, mej. P., 644
 Hennekens, R.M.A.H., 1057
 Hennekens, Th.J.M.A., 1057
 Henny, J.J., 1140
 Herben, P.H., 644
 Her(c)k, A. van, 335, 348
 Herckenrath, mej. C.A. ("Klaartje"), 723
 Hermanns, A., 65
 Hermans, A.H.M. ("Guus Jacobs"), 432, 523, 560-561, 565, 567, 702, 707
 Hermans, J.A., 694
 Hermans, J.H., 1018
 Hermans, mej. M.A., 700, 702-703, 707
 Hermans. P.A., 651
 Hermans, W.H., 404, 657, 670, 680
 Hermans, familie, 703, 707
 Hermens, J., 999
 Hermkens, G.H.H. ("Arie", "Rinus"), 629-630
 Hermkens, W., 626
 Herten, F.W.H. van, 170, 545, 634, 1088

Herwijlen, van der, 119
 Herz, M., 401
 Herzdahl, S., 374
 Hesse-Beverwijk, R., 1016
 Hetterscheid, W.A., 244-245
 Heukelom, W.H.J. van, 890-891
 Heukels, W., 402
 Heus, J. de, 618
 Heusschen, J.H., 662
 Heuts, Ch. ("Chris"), 996, 1015, 1017, 1022
 Heuvel, P. van de, 636
 Heuvel, G.H.A. van den, 621
 Heuvel, J. van den, 873
 Heuven Goedhart, G.J. van ("Blake", "Jean Hubert Bollen", "Joseph Marcel Dugard"), 844-845, 953-954, 1046-1047
 Heyboer, ir. J.P., 839
 Heydrich, R., 548
 Heyen, J.H., 215
 Heyen, Th.G., 680
 Heyermann, E., 633
 Heymann, J.H., 163
 Heymans, A.C., 1050
 Heynen, E.J. ("Gène", "Eugène", "Sjeng Withof"), 960-961
 Heyst, J.W. van, 653-654
 Heythuijzen, mej. A.C., 182, 184, 186, 188, 296
 Heythuijzen, G., 182, 184, 186, 188, 296
 Hiegentlich, K., 433-434
 Highland, P.J. ("Pat"), 865
 Hilven, J. ("Jan"), 185, 296, 351
 Himmeler, Heinrich, 389, 486, 557
 Hinsberg, Th. van, 685
 Hirschfeld, H.M., 492
 Hitler, Adolf, 35, 39, 41, 61-62, 125-126, 237, 369, 372, 384-385, 459, 483, 485, 511, 850, 974, 979, 984, 995
 Hobbel, J. ("Jopie"), 189-190, 196, 200, 203-205, 209, 328
 Hobus, H.H.B., 396
 Hobus, J., 613, 628, 637
 Hochstenbach, W., 779, 949
 Hoebbers, P.J.J. ("Piet"), 599, 603
 Hoedemaekers, M.F.H., 875
 Hoedemakers, P.L., 903, 908
 Hoefnagels, P., 309, 316, 350, 702
 Hoekstra, A.J.A. ("Koenraad"), 1129-1130
 Hoekstra, dr. J., 796-797, 804, 945, 950-951, 962, 965
 Hoekstra, J., 1039
 Hoen, F.J.M., 152, 155, 166, 195
 Hoenen, H.J.H., 338, 349
 Hoeymakers, L., 591

Hoeymakers, M., 889
 Hoeymakers, W.H., 172
 Hoeymakers-Peeters, H., 591
 Hoff, H.L.M. van der, 266, 348, 688, 691, 903, 1122
 Hoffmann, H.E.L.F., 585
 Hoffnung, J., 642
 Hoffnung-Sandhaus, J., 643
 Hofker, F., 1038
 Hofman, C.H.L., 165, 170, 614, 618
 Hofman, H., 618
 Hofman, J.A., 1022
 Hohenwald, fam., 173, 192
 Hohenwald, J.H., 191, 304, 351
 Hohenwald-Peeters, H.E.P., 191
 Holla, G.H., XXII, XXV, 163, 166, 444, 569, 609-610, 617, 620, 632, 634
 Holla, H.B.S. ("Kees Noord Brabant Oost"), 516-517
 Holla, H.J. ("Ford"), 579, 582
 Hollman, J.L.H.A., 528
 Holthuijzen, pater C., 659, 670
 Holty, B.Th.A. ("Bernard"), 977, 993, 1017-1018
 Hombergen, W., 800
 Hombergh, mej. A. van den, 119
 Homburg, A., 82
 Hontem, J.C. van, 101, 1018
 Hoof, mej. van, 1115-1116
 Hoofs, H.J., 998
 Hooft, C.A. van der ("Cor"), 1055-1056, 1058-1060
 Hoogenbosch, J., 1050
 Hoogendijk, ds. H.Ch.J. ("Herman"), 300, 499, 614, 621
 Hooghuis, M.J., 649-650
 Hoogland, mej. M.A., 665, 667
 Hoogveld, M., 769
 Hoogwinkel, C.M.W., 1115-1117, 1119
 Hooijdonk, A. van, 1087
 Hooijer, E., 177
 Hooijer-Dubois, M.E., 167, 173, 176-180, 191, 301-305, 308, 351
 Hooiveld, G., 119
 Hoop, mej. M. van der, 386, 393
 Hoorn, A. van, 981, 1022
 Hoorn, F. van, 438
 Hoorn, H. van, 1049
 Hoorn, Ph. van, 981
 Hoornick, J.P.M. van, 689
 Hoosemans, J.F.C., 91-92
 Hooydonk, H.L. van ("De Kat", "Laurens"), 499, 539, 541-542, 565, 611, 613-614
 Hooyen, G.H., 95, 99, 101-102
 Hopmans, mgr. P., 459
 Höppener, M.H.J., 681

Hoppers, M.H., 995, 1019
Horbach, J., 216
Horbach, P.M.H.M. ("Paul"), 216, 694, 697-699
Hordijk, P.W. ("Peter Noord"), 782, 787
Horn, R., 374
Horne, J. van, 188
Horsmans, J.B., 119
Horsmans, J.F.A., 780
Horsmans, L., 685
Horsmans, W.B.J., 684
Horst, I. van der ("Jacques", "Van Amstel", "Louis"), 511, 762-764
Horstmann, H., 491
Hos, H.P., 1039
Hoste, Ch., 307
Hötte, H.H.A., 1117-1119
Houben, J.A.F. ("Jules"), 208, 328-329, 350, 1057
Houben, J.G., 969
Houben, L., 200
Houben, P.H.H. ("Huub"), 692, 695, 698-699
Housmans, mej. M.H.C., 206, 349
Houtappel, E.M.H.Ch.H. ("Mond"), 651
Houtem, J.H. van ("Lange Sjeng"), 694, 698-699
Houten, mr. Ch.C.J.F. ("Melanie"), 796-797, 802-803, 862
Houwen, W.J., 591, 872, 874, 878
Houwen, W.L. ("Wiel"), XXII, 169, 172, 176, 183, 196-197, 301, 304, 308-309, 316-317, 351, 435, 528, 546, 564, 593-595, 598-603, 628, 663, 708, 767, 773, 775, 778, 856, 882, 884, 886, 1068
Hövell van Wezeveld en Westerfliet, baron mr. E.O.J.M. van, 981
Hövell van Wezeveld en Westerfliet, baron J.F.H.M. van ("Van Veen"), XX, 9, 398, 1064, 1069
Hövell tot Westerfliet, baron O.R.M. van ("Jos", "Karel", "Watt", "Lange Bob"), 675, 948, 958, 960
Hövell tot Westerfliet, pater M.A.Ch.M.G. van, 514, 721
Hovens, H.J.A., 301
Hovens, S.W. ("Kremer", "Max Noten"), 212, 333-334, 348, 644, 647-648, 653, 1116
Hover, R.E.C., 636
Hübner, 1014
Huf, Paul, 9
Huijsmans, mej. J., 614
Huijsmans, J.M., 707
Huisman, J., 1018
Huismans, 678
Huismans, H., 266, 268, 348
Hulleman, J., 98
Hulten, van, 284
Hundscheid, H.W.J., 903, 909-910
Hünen, L., 692

Hurk, P.J. van den, 306-307, 348, 350
 Huschka, C.L., 92
 Huskens, mej. J.S. ("Ans", "Eeft Groeneweg", "Henriëtte van der Zwaan"), 297, 351, 614-616
 Huskens, W.G., 155
 Huskens, W.H., 155
 Huskens-Maessen, J., 155
 Hustinx, 436
 Huurdeman, Th., 436
 Huybers, H. ("Giel Smeets", "Harrie de Rooy"), 672
 Huybers, N.Th., 716
 Huynen, A. ("Boom"), 214, 335, 348
 Huys, mej. D.J. ("Doortje"), 881
 Huys, L., 1084
 Iansen, J.M.W.C., 1111-1115
 IJzerdraat, mej. A., 616-617
 Immekeppel, M.L.J.T., 1071
 Inberg, A.H. ("Albert"), 421
 Indemans, W.J.L., 194, 204, 207
 Ingen, W. van, 200
 Innitzer, mgr. Th., 459
 Iordens, F., 398-399
 Israël, F., 988
 Jacobs, A., 319
 Jacobs, mej. A.M.A., 1084
 Jacobs, F., 872
 Jacobs, fam., 308, 580
 Jacobs, H.W.J., 307, 338, 348, 351, 867-868
 Jacobs, pater J., 57-59, 61-62, 66, 1166
 Jacobs, J.J.A.H., 643
 Jacobs, M., 336, 348
 Jacobs, P., 597, 603
 Jacobs, P.J., 896
 Jacobs, P.J., 173
 Jaegers, F.H., 218, 650
 Jagt, D., 998, 1001, 1006-1007, 1009, 1023
 Jamar, J.J., 690, 903-904
 Jamin, H.J. ("Hubèr"), 528, 651
 Jamin, H.P.J. ("Ab", "Huub"), 670, 672
 Jaminon, J., 438
 Jans, J.R.L. ("Lambert Peters"), XXII-XXIII, 498, 784-785, 831-833, 835-837, 847, 854-860, 862-867, 869-870, 877, 880-881, 888-889, 894-896, 900-901, 903, 905, 909, 913-915, 917, 921, 923-925, 927
 Jans, L. ("Lou Peters"), XXIII, 426, 784, 832-833, 835-836, 849, 855-857, 862-864, 868-869, 880-881, 887, 892, 924, 1074
 Jansen, A., 895
 Jansen, G. ("Gerrit"), 1020
 Jansen, H., 579

Jansen, J., 677
Jansen, J., 872
Jansen, mgr. J.H.G., 36-37
Jansen, L., 985, 987, 990, 995
Jansen, L.F.W., 1066, 1068
Jansen, W., 679
Jansen, W., 713
Jansen, W.H.M. ("Wim"), 561, 565, 567, 718
Janssen, A., 676
Janssen, mej. A.M.L.C., 675
Janssen, C., 396
Janssen, C., 588
Janssen, C.F.J., 156, 623
Janssen, C.J.H. ("Constant"), 212, 780
Janssen, F.J., 591
Janssen, fam., 589
Janssen, G., 588
Janssen, H., 435-436
Janssen, H., 119
Janssen, H., 240, 350
Janssen, H., 717, 720, 1065
Janssen, H.A. ("Herman"), 581, 1069
Janssen, H.A.C., 586
Janssen, H.B., 552, 557
Janssen, H.L.J. ("Bergmans"), XXIII, 170, 172, 195, 207, 286, 308, 330, 349, 351, 609, 611, 613, 634, 790-794
Janssen, J.A.J. ("Van Dijk"), 212, 645, 647-651, 779, 1063
Janssen, J.C.C.B., 590
Janssen, J.E. ("Jacob"), 618-619
Janssen, J.J.E. ("Sjef"), 118, 1041-1042
Janssen, J.R., 681
Janssen, J.W., 674
Janssen, L.J., 240, 242, 286, 350, 923
Janssen, M., 146
Janssen, M.H.A. ("Noutje"), 579, 586
Janssen, M.J. ("Math"), 586
Janssen, P., 143
Janssen, P., 1055-1057
Janssen, P.G.J., 594, 663, 668, 769
Janssen, Th., 603
Janssen, W., 681, 690
Janssen, W.E.H., 336, 877-878, 914-916
Janssen, W.S. ("Joosten"), 884
Janssen-Schroyen, H., 296, 352
Janssens, mr. Ch.W.E.G., 895
Janssens, E.L.J., 1076-1078
Janssens, mej. M.L.A. ("Jes"), 162
Janssens, P.A.J., 617-618

Janssens van der Sande, L.F.J. ("Captain Buck"), 862, 869, 1130-1131
 Janzen, J.H., 987-988, 990
 Jaspers, M., 907
 Jaspers, mej. M.Th. ("Trees"), 659, 682
 Jaspers, P., 604
 Jaspers-Koten, J., 662, 686
 Jeninga, A., 241, 350, 413
 Jenneskens, P.J.M., 478
 Jennissen, A.M., 200
 Jennissen, G.M.E., 212
 Jennissen, H., 906
 Jennissen, N., 442
 Jennissen, W., 906
 Jentjens, F. ("Leon"), 146, 586
 Jesse, D.C. ("Peter Vos", "Bob"), 420, 425, 558-567, 677
 Jesse-Den Ouden, D., 558, 563-564
 Jetten, mej. E., 434
 Jetten, mej. G.M. ("Truus"), 433-434, 446, 614, 634
 Jeuken, A., 717, 719
 Jeune, J.G. Le, 1047, 1135-1136
 Jeurissen, J.H., 206, 349
 Joha, J.M., 1021
 Johansen, N., 277, 282-283
 Jole, W., 96, 98, 101-102, 155, 848, 1073
 Jong, A. de, 448-449
 Jong, fam. de, 885-886
 Jong, ds. H.R. de ("Henk"), XXIII, 415, 418, 499, 516, 1041, 1054, 1059
 Jong, mgr. dr. J. de, 37, 39, 374, 387-389, 398-399, 459-460, 462-465, 468-470, 472-476, 513, 724, 1108, 1150
 Jong, K. de, 585
 Jong, dr. L. de, 5, 110, 238, 844
 Jonge, jhr. mr. B.C. de, 828
 Jonge, H.G. de ("Albrecht"), 1120-1121
 Jonge Mellij, J.F.H. de, 835
 Jongen, D.F.H. ("Jel"), 682
 Jongen, H., 241, 350
 Jongen, H., 1020
 Jongen, J., 1021-1022
 Jongen, S., 978, 981
 Jongh, mej. A. de ("Dédee"), 246-247
 Jongh, F. de, 247
 Jonk, F., 199
 Jonker, G., 667
 Jonker, W.J., 585-586
 Jonkergouw, H.J., 189, 194-195, 200, 296, 303-304, 328, 352
 Jonkers, Ch.G.G., 146
 Jonkman, mej., 644
 Joosten, E.A. ("Jozef"), 157, 632

Joosten, G.P.H., 138
Joosten, H. ("Vondel"), 138, 242, 428, 596
Joosten, H., 185
Joosten, J., 769
Joosten, J.F., 596
Joosten, J.G.W., 499, 645, 647-648, 775, 1132
Joosten, P.W.D.F., 636, 1090-1091
Joosten, mej. Th.J.P., 873, 881, 887
Jordens, F., 341
Jordens, R.B.R., 277-278, 281-286, 290
Josephs, A. 704
Jungschleger, P.R.A., 337, 348
Jurica, mej. I., 690
Jussen, H.G., 1074, 1084
Juten, ir. A.J.L., 274-275, 289
Jutjens, W. ("Stoffels"), 614
Kaanders, P., 688
Kaanders, P. ("Jozef", "Theo Ramaekers"), 614
Kam, B.J., 1050
Kammhuber, J., 233-235
Kamp, J.F.H. van de ("Jonny"), 719-721
Kanters, P., 878
Kappers, C.H., 324, 327, 347
Kardurk, P.H. ("Paul"), 216, 330, 349, 769, 771
Kasemier, E.A.R., 980, 998, 1017, 1020
Kasteel, dr. P., 62
Kattenburg, S., 401
Kaufmann, J., 374
Kaufman, M.A., 640
Keesman, H., 998, 1001, 1015, 1018
Keja-Jambroes, L., 436-437
Kelleners, J., 690
Kemenade, C.G.A. van, 875-876, 878-879
Kemenade, F. van, 162, 299, 351, 428
Kemmelings, G.H. ("Gerard"), 161, 183, 188, 536
Kempe, G.Th., 397
Kempen, P., 1083
Kempen, mej. Ch.M.P. van, 717, 719, 871
Kempen, drs. W. van, 723, 1066-1068
Kerens, Th., 679
Kerkhofs, J., 191, 324, 347
Kerkoerle, P.J., 895-896
Kern, L., 91
Kersten, G., 140
Kessel, mej. M.J.J. van, 881
Kesselaer, A.A.Th., 1082-1083
Kessels, F., 674
Kessels, H., 101

Kessels, H., 692
Kessels, H., 883-885
Kessen, dr. A.H.M.C., XXIII, 913-914, 916-917, 1062, 1071, 1133
Kettner-Ticho, L., 425
Keulaerds, Th.G., 659
Keulemans, dr. J.H., 57
Keulen, J.J. ("Jantje"), 657, 660-665
Keulen, M.J., 1094
Keulen, W.H. van ("Cornelis de Lange", "Woutje"), 241, 244, 284-286, 350, 768, 922
Keunen, 694
Keupers, M., 702
Keurvers, N.J.W., 639
Keybets, P.J., 674
Keyers, J., 191, 303, 351
Keyzers, M.J.H., 142
Kielstra, mr. J.M., 1140-1141
Kierkels, P.M., 690
Kiesewetter, E., 311, 314
Kiesouw, 330, 349
Kievit, A., 980, 999, 1007, 1014
Kievit-Poede, G., 980, 999, 1014
Killaars, P.B. ("Peter Blouw", "Snieder"), 148, 155
Kimmel, mr. F., 1131
Kimpfen, P. van, 711
Kirkels, F., 1088
Kist, J.C., 275
Kleinpaste, C., 1018
Klerk, P.J. de, 848, 867-868
Kleuskens, P., 1073-1074
Klingenberg, H., 668
Kloeg, R.D. ("Van Driel"), 251-253, 255-258, 260-261, 305, 347, 439, 849
Klonen, C.W., XXIII, 186, 551-552, 557, 626, 637, 649, 664-665, 668
Kloots, A.G., 846
Kluitmans, L.J.H. ("Lei"), 300-301, 351
Kluytmans, J.L.A., 883, 885
Knaap, L.J. van der, 188
Knaapen, J., 711-712
Knaapen, J.H.M., 143
Knabben, P.A., 163
Knapen, J.H., 434-436, 599
Knapen, J.F., 1076-1077
Knapen-Joosten, P.J., 435
Kneepkens, mevr., 25
Knibbeler, J. ("Jan"), 963
Knoop, J.A. ("Joop"), 95, 101, 779, 1136
Knops, H.M., 627-628
Knops, J.M. ("Sjaak"), 561-562, 565, 567, 692, 694-697, 699

Knoups, ir. J., 594, 770
Knoups, Th.M., 703, 901
Kockelkoren, J. ("Jules"), 696, 700
Koehof, F., 998-999, 1016
Koejemans, A., 1005
Koekoek, 1007
Koenders, A. ("Albert"), 1019
Koenders, J.B., 1020
Koers, K., XXIII, 208, 211, 328-330, 349, 779-780, 1057-1058, 1111
Koers, mevr., 208, 1058
Koert, H., 403
Koert-Karels, M., 403
Koeslag, A.J., 205-206
Koevoets, 663
Kohlbrugge, mej. H.Ch. ("Doortje"), 1133-1134, 1136-1137
Kohnen, L. ("Leo"), 694
Kok, J., 838
Kolff, mr. W.M., 251, 255-257, 261, 347
Kolkman, J.W., 253, 258, 347
Kolkman, W.F.W., 253, 702
Konieczny, E. ("Ed"), 669
König, A.A.R., 949, 1050
König, W., 92
Koning, B.J., 423
Koning, J.H. de, XXIII, 240-241, 403, 413, 654, 657, 666, 920, 1049, 1075
Koning-Hoogenbergh, E., 208, 1058
Koninx, 677
Konsten, W.J., 65, 980, 998-999, 1015
Kooiker, H.A., 205, 349
Kool, fam., 716
Koole, J., 692
Koolen, J.L., 702
Koolen, P., 296, 352
Koolen, W., 712
Koopmans, J., 615
Koorink, A., 1127-1128
Kooten, B.J.C. van ("Bep"), XXIII, 563-564, 567-571, 630, 657-658, 664, 682, 684, 769, 776-777, 781, 784-785, 787, 795-799, 801-802, 804-813, 856-857, 859, 861, 966
Kooymans, 1129
Kop, H. van der, 636
Koppenol, J., 902
Korrel, H.J. ("Harry"), 626
Kors, prof. dr. J.B., 61
Korsten, H., 614
Korsten, L. ("Bertje", "Vaessen"), 598, 603
Korsten, P., 603
Kort, H.J. de, 308, 322, 325-326, 347, 707-709

Kort, P.C.A.M. de, 1127-1130
Kortbeek, F., 215, 674, 769, 1042
Korten, P., 192
Kortleven, J.A.F., 328, 350, 1057
Kraay, J.F., 402, 444, 653
Kraft, L. ("Lambert"), 981, 993-995, 1015, 1017-1018
Kragt, D. ("Dick Kay", "Frans Hals"), 338, 348
Kranen, Th.J., 602
Kranen, A.M. van, 665-666
Krans, C. ("Kees"), 882-883, 885
Krans, G., 883, 885
Krans, L., 651
Krans-Dorenbos, J.D., 883, 885
Kraut, P., 524
Krayenhof, W., 1122
Krebbers, fam., 309, 350
Kreijelmans, H.J.H., 536
Krekelberg, 1063
Krekelberg, M., 580
Kriens, A., 263, 347
Krijn, J.G.J.I., 64
Krischer, J.M., 101, 117
Kroeze, F.J., 214, 335, 348, 1071
Kroeze, J.M., 205, 349
Kroezen, H.L.M., 704-705
Kroll, A., 1014
Kroll, G.C., 977, 1014, 1022
Kroll, J., 1020
Kronig, overste, 812
Kruijff, M.G. de, 240, 350, 413, 923, 1075
Kruls, H.J., 802, 804, 846, 927
Kruyt, C.J.A., 51-52
Kruytzer, A.A.L.M., 912-913
Kuepers, J.M. ("Oom Vic"), 709, 711-712, 716, 1082
Kuijper, J.H.M., 614
Kuin, P., 723
Kuiper, G.J. ("De Man", "Sjors Frederiks", "Van Gaasbeek", "Heinz", "Leo Nijs"),
504, 540-543, 567-568, 775-776
Kuiper, J.M.L.J., 679
Kuipers-Rietberg, H.Th. ("Tante Riek"), 506-507
Küppers, P.H.O.H., 880-881, 890-891, 894
Kusters, fam. ("Castermans"), 218
Kusters-Raven, M.C., 1076
Kuypers, J., 1017
Kuypers, mevr., 564
Kwak, J.A., 258, 347
Laar, J.M. van ("Jacob"), 624, 1123
Laar, J. van de, 685

Laat, J. de, 565
La Bree, J., 263
Lachmann, H., 137
Laeven, A., 769
Laeven, A.H. ("Trebla"), 685
Laeven, H.P.A., 687
Lages, W., 560
Laheij, H.A.L.M., 86, 139-140, 160-161, 163, 186
Lak, W. ("Van Kampen"), 1050
Lamberti, A.J.E., 915-918
Lamberts, J., XXIII, 338, 349, 402, 404, 643, 653, 978, 1009
Lambertz, 697-699
Lambrecht, D., 78
Lambrechts, L., 690
Lamers, L., 1162
Laming, R.V., 270
Lammertz, W., 633
Lamsweerde, baron F.M.M. van ("Frans"), 622
Lamy, J., 79
Lanckohr, J.W.J., 680
Landau, H., 386
Landerloo, F., 218
Landman, P.W.A. ("Nico de Bruin", "Nico Vink"), XXIII, 214, 310, 335, 348, 546, 647, 951, 1050, 1071, 1141
Landman, W.J., 286
Lang Evertsen, L.F.L. de, 143
Langeweg, S., 1021
Lansdorp, L.A., 316
Lapas, J., 1075
Latzko, D., 522, 524
Laudy, C.M.J. ("Riel"), 404, 659
Laumen, J.M.A., 1094
Laumen, J.R.J., 1093-1094
Lauwere, A.M.J.A. de, 132, 146
Lauwers, H.M.G., 83-84, 98, 255, 271-273, 1107
Lebbink, H.J., 602
Lebens, J.W.H., 586
Lebon, O.S.F.G., 152-153, 155, 175, 195-197
Lebon, P., 383
Lebon-Laridan, G., 153
Leclercq, G., 77
Leclerq, M., 661
Leclou, R.F.J., 119
Leclou, P.L.W.A. ("Paul"), 107-108, 118
Leclou, J.Th.L., 119
Lee, L. van ("Lambertus"), 602, 708
Leemreise, P., 205-206, 349
Leenders, G.A., 1050

Leenders, M., 146, 586
 Leentjens, J.J., 688, 691
 Leesens, J.H.A.L., 959
 Leeuw, A. de, 414, 438
 Leeuw, mr. A.S. de, 983, 985, 989, 1000
 Leeuw, fam. de, 438
 Leeuw, J.G. de, 690
 Leeuw, J.R. van der, 1070
 Leeuwen, mej. A. van ("Blonde Annie"), 292-293, 642, 1120, 1140
 Leeuwen, fam. van, 1090
 Leeuwen, N.J. van, 391
 Leijssen, mej. L., 706
 Leipsig, P. van, 146, 586
 Leipzig, P.H. van ("Peter"), 175, 638
 Leisenaar, W., 669
 Lemmens, E.J.M., 478
 Lemmens, H., 163
 Lemmens, J.A.L. ("Jantje"), 330, 349, 675, 769, 771, 960
 Lemmens, mgr. dr. J.H.G., XXI, XXIV, 54, 56, 61, 463-464, 468, 476-478, 536, 554, 568, 724, 897, 900, 1165
 Lemmens, L.H., 202, 266, 348
 Lemmens-Bisschops, S.A.M., 436-437, 665-667
 Lempens, N., 706
 Lemson, G.H. ("Lemmens"), 214, 335, 348, 644
 Lenaerts, A.F.M., 586
 Lenin, 993
 Lenis, W., 602
 Lennards, mej. A., 162
 Lennards, fam., 159
 Lennards, J., 161
 Lennep, van, 903
 Lensen, dr. M.H., 1083-1084
 Lenssen, A., 681
 Lenssen, L.P., 557-558, 565-566
 Lenz, P., 119
 Leo XIII, paus, 30
 Lerschen-Houben, A., 216
 Leur, P.F. van, 334, 348
 Levels, W.H.E., 191
 Ley, F.R. van der ("Freek"), 212, 335-336, 348, 1133
 Leyendeckers, H.J.W., 690
 Lidith de Jeude, ir. O.C.A. van, 839, 841
 Liedekerke de Pailhe, graaf R.R.E.M.J.G. de, 76, 78-79, 86-87, 89, 92-93, 96, 112, 135, 344, 350
 Liedekerke de Pailhe, gravin E.M.A.G., 112
 Lienden, K. van, 1011
 Lier, Th.J.A.M. van, 1120, 1122
 Liese, H., 511

Ligterink, J., 206, 349
 Limpens, J.H.J., 599, 647
 Linckens, R., 218
 Lind, mej. N.E. ("Tante Suus"), 256-257, 259, 261-262, 265, 269, 288, 290-294, 306, 347
 Lindauer, J.L., 383
 Lindelauff, K.A., 1070
 Linden, P. van der ("Heini van Z 19", "Heino"), 567, 694, 700
 Linssen, H.J.H., 639, 899
 Linssen, J., 614, 629
 Linssen, J.P.H., 192
 Linssen, L.W., 645
 Linssen, P.H.M. ("De Rus", "Steuns"), 433, 608, 611, 635
 Lint, mej. C.J.J., 101, 103-104, 117
 Lint, mej. J.C., 101, 103, 117
 Linthorst Homan, mr. J., 80, 483-484
 Lintjens, F., 405
 Lintjens, L.P.J., 895-896, 898-899
 Lintzen, J., 1049
 Lochtman, F., 1075
 Lochtman, H.J. ("Hein"), 652
 Lodeijzen, B., 419
 Loeff, mej. G., 425
 Loeffen, A.J.H., 1065
 Loghem, mej. H. van, 400
 Lokerman, J.S.H. ("Leenders", "Thijs"), XXIV, 134, 337-338, 349, 402, 404, 643, 647, 650-652, 669, 775, 779, 1041, 1048-1049
 Londot, M., 77
 Loo, V., 695
 Loo, mgr. F. van de, 388
 Loo, G. van de, 586
 Loo, J.H. van der, 959
 Loomans, W.A.M., 835
 Loon, mej. C. van, 206, 349
 Loonen, B., 712
 Loonen, P.A.H., 536
 Looymans, L.L., 327
 Looymans, M.H., 327
 Loven-Everts, fam., 159, 164, 297, 351, 420, 503, 559
 Lowé Ball, J., 431-433
 Löwenstein, K., 406, 408, 596
 Loyens, P., 563-564
 Lubben, J.H., 1002, 1020, 1042, 1049
 Lubberhuizen, G., 398
 Lucassen, G., 712-713, 1081-1082
 Lucassen, G.A. ("Sjang"), 590-591, 596, 871-874, 1079-1080
 Lucassen, L.J. ("Bernhard Lenders"), 632, 1062
 Lucer, P., 658

Lummel, ds. B.A. van ("Jan uit Brabant", "Jan uit Sprang", "Dominee Jan"), 511, 515-517
Maanen, F.A.A. van ("De Zwarte", "Edmond Pieterse"), 681, 690-691, 1042, 1049
Maarsseveen, G. van, 519
Maartensdijk, A. van, 712
Maas, C.A. ("Oom Chris", "Fleuren"), 404, 671
Maas, L., 1083
Maas Geesteranus, mr. H., 262
Maassen, J., 301, 303, 351
Macor, A.J., 101, 103-104, 117
Maenen, J.H. ("Harrie"), 60, 489, 658, 678
Maenen, J., 690
Maertzdorf, G., 1019
Maes, A., 702
Maes, mej. A., 706
Maes, J., 707
Maes, J.P.M.J., 286, 707
Maes, M., 706
Maessen, J., 637
Maessen, P.J.H., 194, 196
Maessen, P.L., 883, 885
Maessen-Geenen, A.M.C., 194
Maglione, mgr. A., 476
Mahlër, W., 1042
Maintz, A., 1129-1130
Maisonpierre, E., 426-427, 444
Maisonpierre-Compris, H., 426-427, 444
Manders, B., 316, 321, 350
Manders-Beijers, W., 316, 350
Manen, R.O. van, 1076-1077
Mannesse, H., 688
Mansum, A.H. van ("Arie"), XXIV, XXVI, 241, 278, 282-283, 287, 337, 350, 374, 402-404, 446, 516, 640-643, 671, 1041-1043, 1055, 1071
Mansum, mej. M. van ("Barbara"), 404, 640
Mansvelt, J. van, 1065
Marang, P., 204-209, 211, 349
Marchant, mr. H.P., 61
Marchant et d'Ansembourg, graaf M.V.E.H.J.M. de, 49, 57, 391, 1136
Marcus, G.F.H., 661
Marcus, W. ("Willy", "Willy van Erp"), XX, 209, 534, 619-620
Margaroli, C.A., 992
Margaroli, J.A., 992, 994-997, 1023
Margaroli-Bleize, J., 992, 995, 997, 1023
Maris, W.J., 878
Marle, Th.M.B. van, 949, 1050
Martens, B., 308, 351
Martens, fam., 167, 793
Martens, H.W., 167

Martens, J., 718
 Martens, J., 769
 Martens, J.M.H. ("Hai van de Molen"), 607
 Martens, mej. M., 308, 351
 Martin, J.H., 708
 Martinussen, mej. J.M.J., 216, 700
 Massart, A., 197, 199
 Masseing, J., 341, 349
 Mast, W. van der ("Frans"), 1121-1123
 Mathon, mr. Th.W.F.A. ("Bandi"), 371
 Matrai, A., 691
 Matthaeas, U., 621-624, 629, 900, 1087
 Matthijssen, mej. R., 398
 Maurik, W. van, 887, 889
 Maurois, A., 538, 587, 1092
 May, E.G., 272
 Mazee, J.N., 200
 Medenbach, G.J., 527, 569
 Meelkop, J., 673
 Meens, G.J.H., 670
 Meer, D. van der, 946
 Meerburg, J.L., 1076-1077
 Meerburg, P.A., 398-407, 409, 411, 417, 429-430, 434, 446, 1050
 Meertens, A.H.L. ("De Merel"), 211-212, 480, 656, 661, 668
 Meertens, H.H., 44-45, 49-50
 Mees, mej. M., 400, 406, 409
 Meeuwissen, mr. M.P.R. ("Hendrik"), 644
 Meevissen, W.J. ("Van den Broek"), 170, 608, 634
 Meewis, A., 523
 Meewis, J.A. ("Carl"), 306
 Meewis, L., 702-703, 707, 903
 Megen, J.H. van ("Sef"), XXIV, 140-141, 242, 350, 428-429, 596, 1079-1080
 Meier, M., 989
 Meijer, Arnold, 33, 53, 57, 1057
 Meijer, mr. E.H.A.M., 644, 647, 1057
 Meijer, G.B.R., 190
 Meijer, H., 1067
 Meijer, H.J. ("Harrie"), 535, 581, 584
 Meijers, H.H.A., 680-681, 1047, 1136
 Meijs, H.J., 142-143
 Meiler, M., 1042
 Meines, T., 414, 416
 Meisen, mej. H., 256-257, 259, 347
 Meisen, J., 257
 Melick, H. van, 156
 Melick, J.H.H. van, 156, 614, 623
 Melis, H.R., 168
 Melis, W.H., 168

Melkman, J. C., 1048
 Mennen, J.J. ("Johan"), 898
 Mennen, Th. F., 887
 Menninga, H., 515
 Merckelbach, E.A.H.M. ("Emil"), 698-699
 Merckelbach, J.M.H., 698-699
 Merckelbach, familie, 697
 Merjay, mej. M., 256, 259-260, 347
 Merkx, A.H.J. ("Valentinus"), 562, 565
 Mers. T., 713
 Mertens, 963
 Mertens, A.M.H., 101-102, 593, 1072-1073
 Mertens, fam., 790
 Mertens, fam., 790
 Mertens, G., 586
 Mertens, J., 676
 Mertens, J.S., 188, 297, 351
 Mertens, M., 1073
 Merwijk, G. van, 1110-1111
 Mesritz, mr. D.C.B., 1064
 Mestrom, H., 579
 Mestrom, J., 148
 Meuffels, W.A., 200, 628, 903, 907
 Meuldijk, W., 1119
 Meulen, J., 189, 303, 351
 Meulen, A. van der, 266, 348
 Meulenbelt, J., 397-399
 Meulenkamp, F.M. ("Dick"), 528, 563, 762-763, 775-776, 780-781
 Meulensteen, H.A.C. ("Hendrik"), 95, 98-100, 102-104, 117
 Meurders, G.H., 682
 Meusen, F.P.P.L., 148-150, 153, 166, 174, 197, 199
 Meuwissen, P.G., 909, 957
 Meuws, P., 856
 Meyer, mej. C.W., 103-104
 Meyer, drs. J., 1046-1047
 Meyer, W., 300, 553, 557
 Meyeringh, mej. N., 1049
 Meyers, H.J., 212
 Meyers, H.M., 552, 557, 602
 Meyers, J.L., 1049
 Meyers, L., 667
 Meyers, L.P.C. ("Driessen", "Joop"), XXIV, 141, 242, 350, 428-429, 851, 1042, 1073-1074, 1094
 Micara, mgr. C., 476
 Michalak, Th., 602
 Micheels, W.K.F.W, 199, 549, 554, 557, 664
 Michels, F.G., 709, 712, 875-876
 Michiels van Kessenich, jhr. mr. W., 917

Middelkoop, J. van, 707
 Miedema, P.R.E.J. ("Bas"), XXIV, 142, 309, 330, 349-350, 406, 716-717, 719-720, 1059, 1065
 Mierlo, J.D.A. van, 162, 297, 299-300, 314, 351, 614, 619
 Miesen, M., 645
 Mikolic, F., 383
 Mil, mej. G.J.P. ("Jeanette"), 717
 Mil, P.J.F. van, 309, 350, 714, 716, 718
 Miltenburg, H.C.B. ("Harry"), 704-705
 Miltenburg, mevr., 705
 Mingelers, mevr. H.M., 215
 Mingelers, W. ("Van Mierlo"), 215-216, 673-674
 Miranda, D. de, 410
 Mober, J., 266, 268, 348
 Model, W., 1125
 Mol, W., 640
 Molen, mej. dr. G.H.J. van der ("Tante Lien"), 1038-1040, 1052, 1054
 Molenaar, mej. C.W.M. ("Cobie"), 437, 669
 Molenaar, E.T.C., 1021
 Molenaar, F.J., XXIV, 243, 922-923, 926, 1075-1077
 Molenaar, K.S., 322, 326, 347, 707-708
 Molenaar-Westerhof, E., 243-244
 Mols, M.M., 909
 Montfoort, J.J.H. van, 706
 Montgomery, Bernard L., 806
 Montini, mgr. G.B., 476
 Moock, A. van, 436
 Mooiweer, K.Ch., 1121
 Moolevliet, J., 118
 Moonen, A., 83
 Moonen, drs. J.L. ("Oom Leo"), XXI, XXIV-XXV, 144, 161, 188, 196, 405, 433, 477, 482, 497-499, 528, 533, 536, 540, 542, 545-546, 554, 564, 568-570, 611, 614, 620, 623, 645, 656, 673, 724, 766-767, 774, 776, 815, 897, 1172, 1175
 Mooren, A., 303-304, 351
 Mooren, A.L.J. ("Toon"), 309, 350, 583
 Moorleghem, E. van, 259-260, 263, 347
 Moormann, fam., 522
 Moormann, F.R., 522-523
 Moors, ir. E.H.G. ("Richard"), 785, 899, 1065, 1068, 1071, 1123-1127
 Moors, mej. G. ("Truuke"), 632
 Moors, mevr. G.M.H., 185, 194, 202, 246-247, 266, 268, 296, 348
 Moors, mej. H.M., 156-157, 632, 1062
 Moors, Jacob H., 629
 Moors, Jan H., 629
 Moors, P., 324, 347
 Moors, P.H., 653
 Moors, S., 296, 315
 Moosdijk, J.C.H. van den, 690

Moulin, J.D., 112
 Moust, G.C.M. ("Börrel"), 196, 599-600
 Muckermann, F., 38-39, 56
 Muis, J.P.N. ("Johan"), 898
 Mulder, E., 1020
 Mulder, H., 580
 Mulder, J., 695
 Mulder, W., 1057
 Mulder, H.G.H. de, 596, 716, 1079-1080
 Mulder, P.J.H. den, 139, 593, 873
 Mulders, J., 438
 Mulders, J.J., 1020
 Mulders, J.F.H. ("Sef van Bree"), XXV, 172, 561, 565, 567, 581, 606-607, 648, 652-653, 1083
 Mulders, mej. M.M., 519, 614, 632
 Mulholland, L.G. ("Kooos"), 783, 954-955, 964
 Mulken, J.W. van, 194
 Mullen, A.J.A. van der ("Opper"), 308, 351, 602, 884-885
 Mulleners, M.H.R. ("Frits"), 672
 Müller-Lehning, H.W., 464-465
 Mully, 335, 348
 Munckhof, A.J. van den, 625, 714
 Munnicks, F., 614
 Munten, G.H.J., 162, 299-300, 351, 614
 Muralt, jhr. dr. ir. W.J.J. de, 915-916, 1132
 Musch, G. ("Gerard"), 410-417
 Musch, J.Ph. ("Jaap"), 410-418
 Mussert, ir. A.A., 26-27, 37, 62, 483, 1093
 Mussolini, Benito, 25, 34-35, 40, 791, 1138
 Musters, mej. A. ("Truus Woudenberg"), 338, 349, 404, 1050
 Muyres, J.L., 200, 202, 266, 268, 348, 688-689
 Muysers, J.A.J., 173
 Nabben, fam., 581
 Nabben, J., 583-584, 884
 Nabben, P., 593
 Nagtegaal, A., 1008
 Nahon, J.H.L., 407-408
 Naiman, S.I., 674
 Namen, mr. A.H. van ("De Kanter", "Dolf de Bruin"), 1038-1039, 1137
 Narinx, J.W.H. ("Jozef"), 996, 1021
 Nas, J., 999-1002, 1021
 Naus, J.J. ("Van Doorn", "Hoogeveen", "Van Thiel"), XX, XXII, XXV, 139, 196, 242, 248, 338, 497-499, 503-504, 513, 515, 536, 542, 545, 560-561-562, 565, 568, 578-579, 587, 593, 598, 606, 611, 617, 645, 654, 656, 702, 762, 775, 853, 883-884
 Naus, W.J.L., 587
 Navis, C., 830, 835, 838, 847, 1127
 Nederveen, mr. F., 166
 Neef, F.G., 891

Nelemans, A.P. ("Oom Jan"), 316-317, 350, 711
Nelis, H., 554, 569
Nelissen, H. ("Henri", "Miles", "Pracedes"), 513-515
Neubauer, mej. H., 425
Neuss, F.J.M., 152-153, 155
Nève, E. de, 1038
Neve, mej. J. de, 411-412, 414
Nicolas, ir. C.M.J.A.F., XIX, XXV, 240, 484, 525, 664, 798-800, 805, 862, 865, 921-927, 958, 966, 1049, 1109
Niekerken, A.H. van, 1018
Nieland, H., 1126
Niemeijer, G., 723
Niemöller, M., 1092
Nies, F.J.P. ("Peters"), 567, 700, 702-707, 901-902
Nieskens, J.M., 573
Nietzsche, Friedrich, 62
Niftrik, J.G., 1139-1141
Nijhoff, Loudi, 9
Nijholt, N., 1007, 1010
Nijkerk, B.M., 1134, 1136
Nijnatten, A.A. van, 915-916
Nijs, fam., 175
Nijs, G.L., 644-645
Nijs, H., 263, 265
Nijs, H.H.J., 338, 349
Nijs, L., 404
Nijs, M., 146
Nijssen, P., 709, 711, 1081
Nijssen-van de Voort, C., 156
Nijst, A., 337, 348
Nijst, E.H.C., 916
Nijst, J., 1086
Nijst, mevr., 1133
Nijsten, H.J.C. ("Smitz"), 480, 528, 645, 648
Nip, mej. M., 307
Nitsch, R.H.G., XXV, XXVII, 83, 92-93, 104-106, 108-110, 148, 197, 199, 218, 245, 278, 281, 300, 314-315, 397, 444, 446, 491, 495, 549-557, 560-562, 565-566, 568-569, 582-586, 588-589, 593, 595, 601-603, 610, 617, 619-620, 624, 626, 639-640, 642-643, 649-653, 659, 662, 664, 667-669, 671, 679, 682, 697, 699, 705, 772, 868, 884-886, 994-997, 1001-1002, 1009, 1075-1077, 1089
Nix, P., 218
Nizet, F.J., 617, 626
Nockemann, dr. H., 548
Noë, H., 214
Noëll, mej. M., 1064
Nohlmans, Th.J.H., 679
Nolen, W., 89

Noordaa, E. van der ("Jan J. Gerritsen", "Johan Grüber", "Van Heel", "Mansholt"), 338, 349, 404, 649-650, 775, 915-916, 1132
Noordermeer, C.K. ("Cor"), 316, 318, 950
Nooten, ds. W.N. van, 306
Noppeney, A.L. ("Jan Boosten", "Oca"), 697, 699
Norden, drs. W. van, 1046-1047
Notermans, J., 647
Nout, A.C., 832
Nouwen, F., 704-705
Nuchelmans, F., 711
Nulens, J.H., 982
Nunes Vaz, J.J., 1045-1046
Nussbaum-Jaari, S., 425
Nuyens, W.J.F., 1071
Obers, L.C.H., 536
Obers, Th., 425
Odekerken, J.H.A.F.J. ("De Spin", "Tonny"), 680
Odijk, P.J. van, 536, 572
Oever, F. van den, 188
Offermann, Ch.E., 570
Offermans, K.J., 1014
Ogtrop, H. van, 684
Oirbans, G.F.A. ("De Generaal"), 579
Okhuysen, W.P.A., 1109
Okhuysen, mej. H.J. ("Riek"), 659
Olivier, J.M., 1021
Olmanst, A., 709
Omlou, A.M.L., 582
Omta, A., 532
Ooijen, mej. H.J. van, 241-242, 279-280, 282-283, 350
Oomes, M.J.M., 75-76, 113, 203
Ooms, F., 418, 424
Oord, A.C. van ("Bram"), 289-290, 325-326
Oosenbrug, M.M., 530
Oosterhout, N.C. van, 316, 318
Oosterlee, P., 723
Oosterling, C., 184
Oosthoek, M., 1008
Oothegem, H. van, 268, 296, 329
Opgenoorth, J.H., 183
Ophey, M.H.J.A., 304, 351
Oppen, J.L.A. van, 479
Oppen, P.J. van, 656
Oppenheim, H., 653-654, 697, 699
Oppenraay, mevr. M.L. van, 311, 313
Opveld, G.J., 1080-1081
Opveld, H.H., 625, 631
Oranje, prof. J., 522

Oremus, F.J.M., 1060
Orsenigo, mgr. C., 475
Ortha, G.L., 318, 443
Ortmans, A.H., 1021
Ortmans, J.H. ("Huub"), 654, 692, 697-698
Ortye, Ch. L', 909
Osmetti, mej. A.M., 652
Osterloh, J., 311, 313
Otten, F., 289
Otten, H.J.P., 307-309, 316, 330, 349-350
Ottenheijm, A., 199
Otterloo, J.G.W. van ("Gerrit van Hoog", "Hans"), 948, 958
Ouden, J. van den, 324, 347
Oudenhoven, H.A. van, 714
Outjers, J., 241, 350, 403
Ouwellen, mej C.W., 422
Overduin, mej. Corrie, 438
Overduin, ds. L., 438-439, 446
Overduin, mej. Maartje, 438
Overeem, A.J., 980, 999, 1015
Oyen, H. van, 1007
Oyen, J.P.H., 170, 634, 1088
Oyen, L.H.B., 1088
Paap, D.J., 1076-1077
Paasen, C. ("Kees", "Felix"), 418-420, 430, 437, 446, 558, 563, 565, 959
Paes, P.H.E., 1076-1077
Pagnier, R.C.A.M.E., 653
Pannemans, F.W.M., 442-443
Partouns, J.J.G. ("Joseph"), 78, 93, 112
Pas, I.S. ("Oom Faan"), 310-311, 335, 351
Pas, H.L.M. van de ("Hant"), 406, 408, 596-597
Pas, W. van de, 406
Pas, H. te, 324, 347
Paulen, ir. A., 330, 925-926, 1049
Paulus, H.J.G., 138
Paulus, J., 138, 140
Paulus, M., 597
Paulusma, P., 586
Peek, H.M., 250
Peerboom, P., 335, 348, 546
Peerbooms, J. ("José"), 318
Peeters, A., 256-257, 259, 347
Peeters, A.H., 190, 203, 206-207, 211, 328, 349
Peeters, F., 143
Peeters, G., 523
Peeters, G., 591
Peeters, H., 324, 347
Peeters, J.L.W., 214

Peeters, P.A.J. (met A. Reijnders "De Toontjes"), 140-141, 242, 287, 350, 406, 428, 596
 Peeters, P.J., 624
 Peeters, Th., 596
 Pellicaan, J.C. ("Jo"), 402, 1038, 1040-1044, 1055
 Pelsler, H., 421, 1045
 Pelzer, J.D., 60, 700
 Penders, E., 329, 349
 Penders, L.M.H. ("Leo"), 499, 654, 692, 694-697, 699
 Penders, mej. M., 994
 Penners, J.L., 690
 Penning, J.W.H., 1054
 Pennings, J.M., 1113, 1115-1116
 Pennings, P.J.J. ("Ranja"), 157, 632
 Peree, 667
 Pereira, M.J. ("Rinus"), 588-589
 Peres, echtpaar, 597
 Peres, Daud, 597
 Peres, Maud, 597
 Pernot, J.M.W. ("Sef"), 629
 Pesch, P. van ("Etienne"), 522, 530
 Peters, J., 718
 Peters, J., 1068-1069
 Peters, J.M. ("Jan"), XXV, 135, 148, 161, 183, 199-200, 207, 248, 308, 328, 351, 441-442, 629, 866, 903-907
 Peters, mej. N.A.M., 723
 Peters, mej. P., 1068
 Peters, P., 146
 Peters, P.N.A. ("Piet"), 300, 586-587
 Peters, mr. Th.W.L., 166, 1051
 Petersen, F.H., 980
 Petit, C.S., 768
 Petit, L.J.H.M., 480, 661
 Petschi, C., 101, 117
 Peusens, J., 684
 Peusens, gezusters, 685
 Peussens, C., 334, 348
 Peussens, C.H.J. ("Chris"), 397
 Peussens, mej. J.M.H., 397
 Peussens, M.J.H., 397
 Pex, J.C.Th. ("Amandus"), 266, 348, 688, 690
 Phillips, W. ("Radio"), 434, 631
 Philipse, P., 337, 348
 Phlix, mej. A., 296, 303, 352
 Piek, C., 465
 Piek, E., 217-218
 Pijpers, M.P. ("Koudekerke"), 156, 351, 623
 Pilgram, G.M.F., 678

Pimentel, H.H., 401, 451
 Pinkas, mej. J., 212, 338, 349, 404
 Pinkhof, M., 423
 Pirovano, G.J.M., 695, 698
 Pius X, paus, 30-31
 Pius XI, paus, 34, 38
 Pius XII, paus, 476
 Plaisier, P., 1021
 Plantinga, J., 218
 Platvoet, M., 396
 Pleysier, J., 707
 Plitscher, C. ("Chris"), 628, 690, 907
 Ploeg, H. van der, 669, 998, 1048-1049
 Ploem, G.J., 190
 Pluijm, A. van der, 431, 433
 Poelen, A.H. ("Ruding"), 721, 772-773
 Poell, A.F.J., 586
 Poels, A., 319
 Poels, fam., 141, 309, 316-318, 350
 Poels, fam., 625, 784, 795
 Poels, G., 319
 Poels, dr. H.A., 31-32, 58-63, 65, 975, 1166
 Poels, J., 596
 Poels, J., 155
 Poels, J.G., 141, 316-317, 319
 Poels, L.A. ("Bert", "Sjef Willems"), 317-319, 321
 Pol, Th.M.C.H., 499
 Pol, L.J. van, 194
 Pol, mej. W.M. van, 194
 Polak, H.L., 157, 625, 632
 Poll, R. van de, 309, 316, 350
 Pollaert, H.H. ("Piet Smits", "Piet Smeets"), XXVI, 139, 165, 196, 242, 428-429, 617, 835-836, 850-851, 880-881, 1073-1074, 1094, 1142
 Pollaert, H.J., 618-619, 1058
 Pollaert, M.H., XXVI, 298, 351, 614, 634, 897, 1058-1059, 1073
 Pollaert-van Riel, J., 1058
 Pompen, E., 688
 Pont, mej. A.M., 398
 Pontier, ds. G.J., 410-414, 1056, 1071
 Poole, mr. J. le, 289
 Poos, L.A., 272-273, 275
 Poppel, van, 903
 Post, J. ("Johannes [van de Zwaag]"), 763-764, 842-843, 955
 Post, P.J.M., 704
 Posthuma, J.P., 534
 Posthuma, J.P., 987-988
 Posthuma-Celie, mevr. J., 987
 Postma, J., 979, 1003-1005, 1009, 1013

Postuma, J. ("Ome Jo"), 414, 417-418
 Potze, A., 980, 999, 1006, 1015
 Potze-Zoet, mevr. H.M.C., 1006
 Pouls, P., 604
 Praag, fam. van, 420
 Prakken, fam., 668
 Prakken, mej. J.B., 667
 Prevoo, M.H.J.L., 113, 216
 Prickaerts, E.P.H., 479-480
 Prijs, fam., 433
 Prins, mej. A., 403
 Prohaszka, K., 1014
 Prompers, N.M.H., 499, 656, 1075
 Pruys, G. ("Kees"), 511-512, 514-515, 517, 721, 773, 846
 Puffelen, A.M. van, 99, 106, 119
 Puister, W., 1004-1005
 Pulskens, mevr. J.M. ("Tante Coba"), 242, 244, 279-280, 282, 287, 298, 350
 Puniet de Parry-Brinkman, S.M.A.J. de, 1090
 Puts, J.H.M. ("Karel Jansen"), 630-631, 1043, 1065, 1067-1068, 1071
 Puts, J.J.H. ("Pomp"), 629-630
 Puts-Henckens, M.H., 630
 Putt, F. van der, 1113
 Putten, A.E. van der, 327
 Putten, H. van der, 316, 321, 350
 Putters, 335
 Putters, C.H.J., 1056
 Putters, H. ("Henk"), 330, 349, 661, 769
 Quarles van Ufford, jhr. K., 913-914
 Quasters, fam., 705
 Quasters, J., 705
 Quay, prof. dr. J.E. de, 483, 593, 1067
 Quicken, H.H. ("Harrie"), 135, 165, 168-169, 769, 771, 780
 Quint, W.J. ("Wim"), XXVI, 241, 654, 657-658, 805, 920, 922-923, 926, 1074-1075, 1077-1078
 Quist, P.G.B., 1110
 Raab, A., 632
 Raab, C., 621
 Raaymakers, 711
 Rademakers, M.J.H., 109, 528, 642
 Rademakers, P.J.M., 641
 Rademakers-Tuinstra, J., 337-338, 348-349
 Raedts, P.R. ("Markx"), 341, 546, 598, 600-602
 Raeven, H.W., 324, 347
 Raeven, M.J., 413-414, 420, 437-438, 443, 668, 671, 770, 772
 Ramaekers, J., 682
 Ramakers, J., 159, 162
 Ramakers, J., 636
 Ramakers, V.L.S., 665

Rameckers, A.J.A., 107-108, 118
Rameckers, F., 119
Randwijk, H.M. van ("Sjoerd", "Van Vliet"), 1039-1040, 1052, 1134, 1136-1137
Raupp, A., 1090
Rauter, H.A., 389, 486-487, 490-492, 509-511, 1048
Receveur, C., 894
Receveur, K.Ch.C.F. ("Van Gamelen"), 835
Reek, J., 992, 998-999, 1014
Reevers, mevr. A., 1056
Reevers, H., 1055-1056
Regensburg, J., 438
Regout, A.M.J.A., 1136
Reijnders, A. (met P. Peeters "De Toontjes"), 140-141, 242, 287, 350, 406, 596
Reijnders, G.M. ("Sjraar"), 598, 603
Reijnders, P., 428, 597
Reijnen, H.J., 596
Reinders, H.J., 650-651
Reinders, H.J.H., 150
Reinders, J., 623
Reinders, P.H., 150
Reinders-Dings, A.H., 150
Reinink, H.J., 483
Reintjens, J., 78, 112
Reintjes, J.Th., 635
Reivers, A.H. ("Bouzon"), 142-143
Reivers, P.A.J. ("Jos"), 142-143
Remery, A.H.P., 316
Remi, S., 669
Remmen, W., 523
Renkens, H.J., 1094
Renkens, M.J. ("Claasen", "Frederiks", "Joep I"), 673
Renkin, A., 76-77, 79, 84, 87-89, 91-92
Rens, P., 1134
Rensen, T.H.W., 658
Retrae, mej. M., 659
Reuchlin, M., 585-586
Reul, A., 98, 1107
Reulen, A. ("Bèr"), XXI, XXVI, 156, 165, 297-298, 351, 432, 615-617, 767
Reumkens, L.A., 675
Reutelingsperger, P.M., 142-143
Reuten, A.B., 653
Reuter, F., 1004-1005
Reymer, mr. P.J., 1072
Rhee, J. van, 146
Rhee, P.H. van, 714
Rhoen, W., 159, 166, 245
Richards, 892-893
Ridderhof, M.A.G., 271-272, 289, 325-326

Riel, F.M. van, 298, 324, 347
 Rientjens, 1074
 Riet, J. van, 628
 Riet, J.J. van, 194
 Rietberg, G., 205-206, 349
 Rijckx, N.H., 165-166, 170, 172, 176, 178, 192, 195-196
 Rijpkema, mej. A., 881
 Rijsbergen, pater J. van, 716
 Rinzema, B., 666
 Rinzema, S., 998, 1001, 1020
 Ritt, M.J., 1076
 Rocks, F., 113
 Rocks, J.J. ("Jozef"), 93, 113
 Rodriguez, H.L., 412-413
 Rodriguez-Dols, J., 412-413
 Röell, jhr. W., 827-831, 833, 837, 863, 914
 Roeloffzen, mej. G.J.H., 642
 Roelofs, A.M., 588
 Roelofs, P.H., 682
 Roest, W. van, 980, 998-999, 1014
 Roey, mgr. J.E. van, XIX, 476-477
 Rog, J., 666
 Roland Holst-van der Schalk, H., 993-994
 Rombout, M.W. ("Rob Kooymans"), 764
 Rombouts, C. ("Kees"), 1019
 Rombouts, J., 843
 Römken, P.A.H., 206, 349, 626
 Rommelse, J.G. ("Hans"), 517, 593, 847-848, 868
 Roncken, K.W.A.H., 536, 658
 Ronden, M. ("Antoon"), 690
 Ronden, P.J. ("De Witte van Sittard"), XXVI-XXVII, 266, 317, 320, 348, 351, 681, 688, 690-691, 1042-1043
 Rongen. L.J., 714
 Ronhaar, dr. J.H., 920
 Roode, A.A. de, 1131-1133
 Roodenburg, mej. E.N. ("Els"), 629
 Rooij, A.A.F. van ("Arthur"), 1091
 Roorda, J.R., 1086
 Roose, mej. I., 417
 Roosenboom, T.S., 920
 Roosenburg, D.P., 1050
 Roosenburg, mej. H.J. ("Gabi"), 263, 324, 1140-1141
 Roosendaal, H., 444, 621
 Roosendaal, mevr. J., 1109
 Roosevelt, F.D., 234
 Roosjen, J., 1123, 1126-1127
 Roosjen, R. ("Huizinga", "Hoogenhuizen"), 295, 297, 305, 307-308, 338, 348-349, 351, 608, 614

Rooy, A.W.L.N. van, 719
Rooy, pater M.H. van, 688, 1062, 1122
Rooy, Th.J. van, 889
Rooyackers, fam., 1049
Rooyackers, W.A. ("Wim"), 216, 285, 771-772, 1049
Rooyackers, fam., 173
Rooyackers, P.A., 173
Rooyen, A.J. van, 167
Rooymans, Th., 901
Roseboom, J.G., 602
Roselle, A., 166, 569, 609-610, 614, 623, 625
Rosenberg, mej. V., 435
Rosendaal, J., 723
Rösener Manz, J.M.W., 704-705
Rosenheim, 1089
Rosenthal, W., 444
Ross van Lennep, ir. D.P., 490-491
Rost van Tonningen, mr. M.M., 27, 29
Rothkrans, J.R., 480
Roumen, G.H. ("Loven"), 167, 176, 301, 351, 638
Roumen, L.J., XXVI, 107, 209, 329, 334, 403, 536, 645, 1083
Roumen, J.W., 1073
Roumen, M., 1072-1073
Rouwendal, H.I., 289
Rovers, J.C.H., 150
Roy, H.A. van, 107-108, 119
Royers, M., 324-325, 327, 347
Ruhm, W., 553, 557
Ruikers, C. ("Chris"), 206, 349
Ruikers-Tummers, M., 206, 349
Ruiters, K., 700
Ruizendaal, C. ("Zwarte Kees"), 206, 349
Ruller, E. van, 1052
Rundstedt, G. von, 907
Russchen, P., 764
Russel, F.J.K. ("Joe", "Evert", "Kobus"), XXVI, 405, 523, 562, 567-568, 576, 579, 709, 711-712, 1064-1065, 1068-1069
Russel, M.M.C.H. ("Van Kesteren"), 835, 858, 888, 894
Rutgens, J.G., 1017
Rutgers, prof. mr. V.H., 544
Rutten, 905
Rutten, fam., 135
Rutten, L., 700
Rutten, L.J.A., 610
Rutten, M.J.A. ("Mathijs"), 608, 610
Rutten, W., 216
Ruygers, G., 1061
Ruyten, E., 849

Ruyters, F., 318, 443
 Ruyters, P.L., 160, 162, 495
 Sabbé, J., 319, 589, 592
 Saes, P.W., 704-705
 Sajet, 1091
 Salazar, A., 24-25
 Salden, F., 678
 Salden, J.J.H., 425
 Salden, mevr., 329, 350
 Salemans, A., 637
 Salemans, J.L., 432, 706-707
 Salm, J.W., 336-337, 348
 Salomé, M.J., 424-426
 Sambeek, C. van ("Kees van Maas en Waal", "Van Randwijk"), 561, 567-568, 723, 789
 Samson, G., 667
 Sanders, W.E. ("Wim" [Hiemstra]), 266, 348, 534-535
 Sangen, J.H.J. ("De Bruin"), XXVI, 317, 319-322, 330, 338, 348-349, 351, 1043-1044
 Sangers, W.J.H., 678, 680
 Santis de Frymenon, jhr. J. de, 1109
 Santpoort, Th.M. van, 684
 Sars, A.J.A. ("Adriaan"), XXVI, 159, 297, 300-301, 351, 614, 621
 Sas, G.J., 863
 Satiijn, P.G.H. ("Willie Frederiks"), 644, 1078
 Sauckel, F., 485, 508
 Savelsberg, J., 1086
 Savelsberg, R., 491
 Schaar, J. van der, 679
 Schaareman, W.L. ("Wim"), 598, 602
 Schade, J.H., 865-866, 889
 Schadron, M.H.F., 624
 Schaeffer, H.J., 149
 Schaeken, P., 1089
 Schaik, mr. J.R.H. van, 371-372, 375
 Schaik, ir. W.C.L. van, 97, 336
 Schalbroeck, W.M., 383
 Schalker, C.J.P., 974, 985, 1004-1005, 1009-1010
 Schallenberg, N.J., 324, 327, 347
 Scheepers, F.A., 191, 324, 347
 Scheepers, fam., 253, 257, 347, 439
 Scheepstra, L. ("Jelt", "Bob", "Gijs"), 763-764, 773, 783
 Scheerder, fam., 167
 Scheeres, J.H., 582
 Schelbergen, H.Th. ("Joop"), XXVII, 142, 309, 350, 567, 714, 716-719, 879
 Schendel, A.S.M. van, 847
 Schenk, L., 322, 326, 347, 707
 Scheper, F.E., 1001-1002, 1019

Schepers, H.H. ("De Wit"), 652
 Scheps, J.H. ("Pieter Boon"), 644, 668, 1045, 1048
 Schers, A.J. ("Albert"), 885-886
 Schiffer, J.J.H., 690
 Schillings, C.J., 1019-1020
 Schillings, fam., 1002
 Schillings, H.P. ("Piet"), 375, 1020
 Schillings, J.J. ("Johan"), 1020, 1076-1077
 Schillings, J.P., 1019
 Schillings-Weller, I.L., 375
 Schilte, A.M. ("Antoon"), 602
 Schimmelpenninck, jhr. J., 827-830, 837
 Schings, J.M. ("Jean Croix"), 958
 Schippers, G.M., 1081
 Schippers, H., 1048, 1050
 Schlangen, N.L., 157, 632
 Schlichting, prof. mr. L.G., 476
 Schlösser, ir., 1090
 Schmidt, F., 388
 Schmidt, H., 634
 Schmidt, P.J., 1061
 Schmidt, W., 109-110
 Schmitter, W., 1076-1077
 Schmitz, G., 408
 Schmitz, J.A.J.M., 169
 Schmitz, J.J., 609
 Schmitz, M.H., XXI, XXVII, 165, 298-299, 351, 614-617, 767
 Schmitz, mevr., 616
 Schmutzer, I.A.M., 521-522
 Schmutzer, prof. J.I.J.M., 374
 Schneider, F.G.F., 265
 Schneider, W., XXVII, 199, 292, 549, 553, 557, 620, 628, 689
 Schnitzeler, P.J., 175
 Schoemaker, P. ("Paul"), 1116, 1118-1119
 Schoemaker, R.L.A., 81
 Schoemaker, W. ("Miki"), 1113-1116
 Schoenmaeckers, mej. Adèle, 79, 112
 Schoenmaeckers, mej. Héïène, 79, 93, 112, 212
 Schoenmaeckers, J., 212, 328-329, 340, 349-350, 1111
 Schoenmaeckers, M., 329
 Schoenmaeckers, P., 329, 349-350, 1046
 Schoenmakers, F., 684
 Schoester, P., 713, 1081
 Schoffelen, J.S., 674
 Schokker, A., 194
 Schols, A.E.L. ("Ab"), 633
 Schols, P.M., 678, 680
 Scholten, mej. J.G., 771

Scholten, prof. dr. P., 470
 Schöngarth, K.G.E., 281, 555, 643
 Schönhals, H., 549
 Schoolmeesters, K., 653
 Schoon, M., 652
 Schoonbeek, A., 1010
 Schoots, W.J., 1081
 Schortinghuis, D.H. ("Evert"), 276-279
 Schouten, A., 522, 524
 Schouten, H. ("Vissertje"), 1083-1084
 Schouten, J.W., 989, 994
 Schrader, A.A.J. ("Van Kraay", "Willibrord"), 718-719
 Schrage, W., 82-83
 Schram, 1015
 Schreieder, J., 270, 275, 277, 292
 Schreinemachers, W.J. ("Rudi", "Seymour", "Leo Dumoulin", "Hein Roessingh"),
 340-341, 546, 1112-1113, 1116
 Schreurs, C., 605
 Schreurs, F.J.J., 605
 Schreurs, fam., 139
 Schreurs, fam., 605
 Schreurs, J., 1080
 Schreurs, J.H., 242, 313-315, 350
 Schreurs, J.H.M.H., 519
 Schreurs, J.J.M.H., 101, 1072-1073, 1142
 Schreurs, W., 1088
 Schreurs, W.A.M., 140
 Schrijnemaekers, F., 648-650
 Schrijnen, mgr. L.J.A.H., 32
 Schröder, mej. I.M., 522
 Schroemgens, H.J.H., 146
 Schuijt, drs. W.J., 1066-1067
 Schuilenga, J.H., 534
 Schulpen, P.H.J., 199-200, 441, 904-906
 Schumacher, A.H.H., 1080-1081
 Schumacher, O. ("Otto"), 980, 998-999, 1014
 Schunck, L.H.M., 413
 Schunck, P.J.A. ("Paul Simons", "Pierre", "Piet"), 430, 657, 684-685
 Schuppen, A.J. van ("Ad"), 288, 513-514
 Schure, drs. H.H., 1067
 Schürmann, mr. C.W.A., 894, 903, 927
 Schut, C.M.W., XXVII, 218, 444, 551-552, 555, 557, 565, 588, 602, 605, 619-620,
 664-665, 891
 Schutrup, J. ("Jan"), 95-96, 99-100, 105, 117
 Schuurman, C., 987
 Schwachöfer, J.A.Th., 194
 Schwarzenbacher, H., 549
 Schweden, F.J.H., 978, 981

Schweigmann, A.P.P. ("Toontje Berger"), 288, 513, 515, 641, 762
 Schwiebert, M.J.A.E., 994, 996-997, 1010, 1022-1023
 Schwiebert-Penders, A.M., 997, 1023
 Seegers, H., 629
 Seelen, H.J.H., 140
 Seelen, H.J.M., 1068
 Seelen, G.J.H., 244, 284-285, 1075
 Seelen, fam., 657
 Seelen, J. ("Joep"), 657, 659, 661
 Segers, J.A.H. ("Van Berlo", "Vermeulen"), 149, 173-174, 197, 593, 790
 Segers, P.J.J., 901-903
 Seldenrath, Th.R., 1122, 1124
 Semler, H., 324, 347
 Senden, J.J.F.M. ("Felix"), 682, 769
 Senster, H.S. ("Hein"), 1001, 1018
 Sevenster, dr. ir. A., 253
 Sevenstern, R.M.E.F., 796, 798-800
 Severen, Joris van, 34
 Severens, 676
 Severijns, H., 1015
 Sevriens, mej. M.J., 194, 1087
 Seymour Bingham, C.H., 261, 270
 Seyss-Inquart, dr. A., 377, 387-389, 459, 466, 470-471, 475, 483-484, 508-509, 850, 989
 Sieben, J.M. ("Jacq. van de Zalm"), 149-150, 587, 1072
 Sikkes, H., 671
 Sijmons, P.J. ("Blok", "Daalmans"), XXVIII, 96, 209, 212, 214, 329-330, 333-335, 340, 348, 663, 796, 855, 860-861, 913-918, 926, 1116
 Sijstermans, B.L.J., 645
 Silkens, H.A.H., 162-163
 Sillen, J.H. ("Jenne"), 155
 Silvertand, P.J., 521
 Simmelink, fam., 102, 167, 297, 301, 351
 Simmelink, J.J.W., 167-168, 209, 1073
 Simmelink, K.H.H. ("Jan van der Pas"), 167-168, 432, 434
 Simmelink, mej. W.A.J., 167, 1123
 Simon, J. ("Shushu"), 422-423
 Simonis, 1070
 Simonis, A.H., XXVII, 200, 266, 348, 688, 690-691, 1062, 1068
 Simonis, J.B.N., 381
 Simons, mej. A.M.H., 119
 Simons, H., 632
 Simons, W.H., 156-157
 Simpson, W.H., 800-802
 Sips, H.H., 119
 Six, jhr. P.J. ("Van Zanten", "Van Santen"), 110, 830-831, 837-843, 845-846, 854, 864, 913, 929, 945, 953, 955, 965, 1128, 1137, 1140
 Slagter, M., 272-273, 275

Sleuwenhoek, D., 76, 86, 92, 96, 98, 112
 Slenders, A., 112
 Sleutelberg, Levie, 400
 Sleutelberg, Max, 400
 Slikker, A.J. ("Bram"), 429, 563, 579-581, 583-584, 777
 Slomp, ds. F. ("Frits de Zwerver", "Van Zanten"), 506-507, 548 511, 513-516
 Slooten, fam., 666
 Slooten, mej. G., 666
 Slooten, W., 665-667
 Slotemaker de Bruïne, mr. G.H., 1134-1135, 1137, 1139
 Slots, P.J.H., XXVII-XXVIII, 137-138, 143, 248, 260, 269, 347, 421-422, 700-702
 Slots, W.H.J. ("Wiel"), 242, 244, 350
 Sloun, H.J. van, 681, 690
 Sluiters, P., 173
 Smackers, A.P., 680
 Smals, G.A. ("Sjraar", "Smarius"), XXVII 499, 501, 504, 514, 519, 567, 716, 718, 721, 723, 1067-1068, 1071
 Smals, J. ("Jo"), 718
 Smedts, fam., 141, 316, 421
 Smedts, P.M. ("Mathieu"), 137, 315, 321, 421-422, 429, 446
 Smeets, 441
 Smeets, 903
 Smeets, mej. A., 519
 Smeets, A. jr., 92, 112
 Smeets, A.J. ("Frits"), 99
 Smeets, A.H.W., 1093
 Smeets, A.Th., 672
 Smeets, C.H.A. ("Hubert"), 77-79, 92-93, 112
 Smeets, fam., 75-78, 87-88, 135
 Smeets, H., 1016-1017
 Smeets, H. ("Huub van Geleen"), 657, 678-679, 958
 Smeets, mej. J., 659
 Smeets, pater J., 604
 Smeets, J.H., 624
 Smeets, Jan H.A. ("Sjef"), 76, 88-89, 92
 Smeets, Joseph H.A. ("Joseph"), 76, 88-89, 92, 112
 Smeets, M.H.A. ("Alfons"), 75-76, 78-79, 87-93, 112, 203, 239
 Smeets, M.K.J., 1062
 Smeets, pater, 676
 Smeets, P.M.M.H., 194
 Smeets, R.J., 206, 208, 349
 Smeets, S., 903
 Smeets, W., 1088
 Smeets, W.R.H. ("Wilhelmus"), 159, 431, 620
 Smeets-Debeij, A., 92, 112
 Smeets-Hendrikk, J.H. ("Tante Jacqueline"), 159, 431, 620
 Smeth van Deurne, baron Th. de, 316-317, 949-950, 1117
 Smid, mej. H., 1016

Smit, mej. C.H.J.M., 106
Smit, C., 306
Smit, C.Th.J., 1109-1110
Smit, J.L. ("Sjef"), XXVII 85-86, 89, 96, 105-110, 118, 682, 922, 1107, 1142
Smits, E., 340-342, 349, 1046, 1116
Smitshuijsen, 644
Smitz, F.H., 704
Smulders, F.P.J. ("Roseveld"), 317, 588, 590-592, 872-873
Smulders, G.A., 873
Smulders, L.H., 591
Snackers, Th.J., 769
Sneevliet, H.J.F.M., 975, 977
Snellen, H.G., 428-429
Snepvangers, L., 1117
Snijders, C.J., 53
Snijders, J.F. ("Frans"), 535, 705
Snijkers, P.J.H., 194-196
Snippe, D. ("Dirk"), 1020
Sobels, F.H., 1064-1065
Soentjens, A.J., 101, 117
Soesman, G.L.R., 995, 1019
Soethout, H. ("Suikerbuik"), 615-616
Söhnlein, mej. G., 398-399
Sol, H., 1060
Sols, A.F., 327, 348
Sommer, dr. J.M., 261-262, 265, 803, 1111-1114, 1116, 1127
Sonnemans, M.H. ("Mathieu"), 135, 165, 168-170, 184
Sonneville, A. ("Fons"), 977, 992, 996, 1014, 1021
Sonsbeek, mr. dr. W.G.A. van, 855, 917
Soomers, F.H. ("Frans E."), 215, 674
Sopers, 669
Sorée, J.H.A. ("Bernard", "Jo", "Max"), 138, 404, 484, 529, 567-568, 580-581, 647, 653
Souget, M., 396
Souren, P., 340-341, 349, 404, 640
Spann, O., 60
Spanoghe, L., 247
Spauwen, J., 113
Spauwen, W.J.V. ("Eisenhower"), 681
Spee, J.C.L., 176
Spee, J.M.A., 884
Spee, J.P.H., 176, 191
Spee, S.H.A., 405, 623
Speelman, A. ("Arie"), 288, 1053, 1055, 1059
Speelman, E., 1053
Speelman, W.P. ("Wim"), 1038-1040, 1042-1043, 1052-1055
Speetjens, J.H.M., 654
Spekking, J., 1068

Spelters, M., 324-325, 348
Speth, L.J.H. ("Ernst van Schendel", "Marcel"), 524-525
Speyart van Woerden, baron mr. E.L.M.H., 375, 855, 915, 920
Spiegel, A., 375
Spierings, mej. C.M.A. ("Marianne", "Toke"), 208, 329, 334-335, 337, 340-342, 348-350
Spierings, L.F.R. ("Bert"), 98-105, 117, 334
Spierts, F.J., 674
Spirac-Boileau, A., 250
Spits, J., 1054, 1058-1060
Spits, M., 218
Spits, mej. P. ("Nel"), 1056, 1058
Sporck, M.H., 639-640
Sporre, C., 82-83
Spreeuwenberg, P.J.G.A., 596, 1079-1080
Spreksel, C. ("Charles"), 107-108, 118
Spreksel, J., 658
Sprengers, H.A. ("Harrie"), 146, 586
Spronck, J.G.H., 106, 118
Stad, N. van der, 832, 835
Stakenborg, G., 419
Stakenborg, H., 418-421, 430, 437, 446, 676-677
Stalin, Jozef, 56, 946, 973-974, 985, 992, 1003
Stallinga, J. ("Joop"), 1045, 1047-1050
Stam, A.H., 1039
Stappers, G., 139
Stappers, J.V., 144
Starmans, J. ("Vincent van de Vaart"), 685
Starren, J.M. ("Joseph"), 313-315, 350
Stassen, A., 866
Stassen, J.C.Th. ("Verduynen"), 901, 903-904, 912-913
Staveren, C. van, 316-317, 321, 350, 709, 712-713
Steeghs, A.A.W., 314, 350, 591
Steegmans, E.V.H., 248
Steegmans, G., 536
Stemers, J.J., 159, 166-167
Stemers-Schreurs, B., 159, 166-167
Steenmeyer, D., 162, 1090
Stein, Edith, 389
Stellbrink, G., 91-92
Stemkens, M., 533, 637
Stenger, W. ("Wim"), 274, 1111-1112
Sternfeld, J., 420
Sterren, P.J. van der, 149-150, 587, 888-889
Stessen, J.J.H., 903-904, 910
Stevens, J.G., 152, 625
Stevens, J.Th., 327
Stevens, mej. M., 432

Stevens, W., 1017
 Steylen, A., 1084
 Steyns, J.H.R., 977-978, 1022
 Stijkel, J.A., 833
 Stifzinger, J. ("Theo Barb"), 215, 218, 665, 697
 Stoffels, J.W.A., 194
 Stoffels, M.E.J.M. ("Starkenborg"), 432, 619, 897-898
 Stokman, F.J.M., 39
 Stokman, dr. J.G., 1139
 Stoks, P., 654, 658
 Stollenwerck, A.H., 1042
 Stoove, K., 782
 Stoot, G.P.A.H., 142
 Storms, J., 199
 Stossberg, mej. M.H.Th., 335, 348
 Stouthart, J., 675
 Stufkens, N., 1134-1135, 1137
 Straten, J., 413
 Straver, mej. A.M.G. ("Ploon", "Pleunie"), 659
 Streef, C. ("Kees"), 1053
 Strens, Ch.P.F.M., 391
 Strijbos, H., 624
 Strijland, J. van, 442-443
 Ströbel, M.R., XXV, XXVII-XXVIII, 176, 281, 315, 444, 446, 489, 491, 549-552, 555-557, 562, 564-565, 569, 585, 588-589, 598, 600-602, 610, 620, 626, 637, 643, 649-653, 664-665, 689, 697, 699, 868, 884-885, 1002, 1075, 1089, 1126-1127
 Struik, ir. A., 1006
 Struik, H., 1085
 Suhr, L., 1115-1118
 Suilen, G.J.L., 897, 1068
 Suilen, R.J., 625
 Süsskind, W., 401, 410, 413
 Swaab, F., 558
 Swinkels, A.J.H., 1021
 Sybers, P.J., 1018
 Tabbers, K., 1069
 Tabbes, J., 523
 Taconis, Th., 83-84, 98, 255, 271-272, 1107
 Talens, J.T. ("Tiedeman"), 517, 835, 847-848, 867-868
 Tans, dr. J.G.H., 1063, 1067
 Teepen, L.H.M. ("De Directeur", "Loe", "Boter"), 175, 183, 188, 638, 790
 Teerlink, A.W., 202
 Teeuwen, J.J.H. ("Sjaak"), 887, 889
 Teeuwen, P.E.J.J., 654
 Telkamp, mej. G.G.A.V. ("Riet Egbars"), 717
 Tellegen, mej. M.A., 1043
 Tempelaars, M., 491
 Tendijck, A.J.M., 615

Tersteeg, J.A. ("Nol"), 1019
 Terwindt, mej. B.A.W.M., 1110
 Terwindt, F., 1082
 Terwindt, mej. M., 434
 Terwindt, P.W., 434-437, 446, 666
 Terwindt, Th., 713
 Terwisscha van Scheltinga, J.J.C. ("Jacq"), 265, 286, 294, 347
 Testers, J.C.A.M., 253, 263, 347
 Teunissen, J., 1062
 Teuwen, J.A., 165
 Teuwen-Boonen, A.M.J.H., 159, 165, 297-299, 305, 307, 351, 616
 Thäler, W., 214
 Thal Larsen, ir. C.H., 965
 Theelen, J.J., 139, 579, 584, 892-893
 Theelen, J.J., 143
 Theelen, mej. E.W.J.R., 242, 350
 Theelen, J.E.P.R., 242, 244, 286, 350
 Theelen, J.J.E.P. ("t Kruis", "Kweeker"), 242, 244-245, 350, 635-636
 Theeuwen, Th., 587
 Thelen, H.M.J., 109-110, 118
 Theunissen, A.G. ("Toon"), 847-848, 862-869
 Theunissen, mej. C., 580
 Theunissen, C.V., 148, 587
 Theunissen, J.W.H. ("Giel"), 1024
 Theunissen, mej. L., 719
 Theunissen, L.J.A., 609
 Thielen, mevr. A., 1091
 Thielen, A.J., 606
 Thijssen, G., 723
 Thijssen, J. ("Lange Jan"), 839, 843, 846, 945-946, 948-953, 955-956, 961, 964-965, 1004
 Thijssen, L.H.M., 717
 Thijssen, M.G.J., 101
 Thirion, G.F.A., 902
 Tholen, H. ("Hein"), 1019
 Tholen, J.H., 1094
 Thomas, C.P.N., 847
 Thomas, W. ("Jules Belt"), 948-949
 Thomassen, A.R.J., 424, 883
 Thomassen, J., 463
 Thomassen, mej. L.C.J., 424
 Thompson, M.A., 31-32
 Thönissen, J.H., 519
 Tibo, N., 830
 Tiggers, P.J., 137, 421, 1110
 Tilmans, P.M.J. ("Pierre Mondoit"), 396, 644
 Timmenga-Hiemstra, E., 526-527
 Timmermans, mej. A., 188

Timmermans, A.M., 1082
Timmermans, J., 185
Timmermans, J.H.J., 864, 880-881, 890
Timmermans, J.J.L., 590-591, 871-872, 1079-1080
Timmermans, L., 153, 175
Timmermans, L.H., 142, 590
Timmermans, P. ("Père Tim"), 248, 250, 260, 269, 288, 431, 440
Timmermans, P., 591
Timmermans, P., 605
Timmermans, P.W. ("Pierre"), 635-636, 1091
Timmermans, W.A. ("Giel", "Tim"), 1082
Tips, A., 191, 324, 326, 347
Tissen, P.J., 718-719
Titulaer, fam., 138
Tobben, H.H. ("Harry"), 141, 169, 241-242, 244-245, 276-284, 314, 350, 642, 768, 922, 1042
Togny, F., 636-637
Tongeren, H. van, 708
Tongeren, mej. J.J. van, 708
Toussaint, S.H., 491
Treck, J. van, 714
Treuen, fam., 107, 146
Treuen, Th.G.H. ("Theo"), 107-110, 118
Tricht, A.G. van, 1114, 1135, 1139-1141
Trienekens, Th.F., 143
Trip, S.W.H. ("Zip II", "Walter"), 1115-1118
Troelstra, P.J., 832, 838
Tromp, F., 1019
Tromp, ir. Th.P. ("Harrie"), 541, 546, 1112-1114, 1116, 1141
Troost, C., 1038
Tulleners, J.H.J., 436
Tummers, dr. F., 61
Tummers, H. ("Harrie"), 165, 194, 200, 203-209, 211, 305, 328-330, 334-335, 337, 348-349
Tummers, H., 525
Turlings, J.H.M., 206, 208, 349
Turlings, J.W.H., 206, 208, 349
Ubachs, L.M.G., 1056
Ubaghs, H.R.J., 188
Ubbink, J.B., 892
Ugeux, W. ("Zéro"), 274, 276, 1111-1112, 1116
Ummels, A.H. ("Hubert"), 589
Ummels, J.W. ("Giel"), 338, 349, 404, 649-652
Unger, R.P., 553, 557, 620
Urlings, mej. E., 1057
Urlings, fam., 1042, 1062
Urlings, J.H.M., 1058
Vader, M., 1131

Vaessen, J.A., 680, 1065
Vaessen, P., 591, 712
Vaessens, H., 878
Vallé, L., 186, 259-260, 347
Vallen, E.H.M. ("Valk"), 159, 614, 900, 1086-1087
Vallen, S.H., 1000, 1018
Valstar, L. ("Bertus"), 763, 775
Vandeberg, L.J.M., 118
Vanderfeesten, J., 347
Vanderfeesten, M., 324-325, 347
Vanderfeesten, P.H.J., 257-259, 347
Vanderfeesten, mevr. R., 347
Vandermeerssche, G.A.J. ("Rinus"), 274-276, 1112
Vandersmissen, A., 185, 200
Vandervelde, mevr. E., 259, 347
Vaneygen, G., 303, 351
Vaneygen, H., 303, 351
Vaneygen, J. 303, 351
Vastenhout, H.W., XX, 277-287, 290, 292, 404, 528, 672
Veembrink, 586
Veen, G.J. van der, 531, 640, 947-948
Veenstra, H., 336, 348
Veerman, C.J. ("Loe"), 1076-1078
Veerman, L.W.A., 1076-1077
Veerman, P.Th. ("Piet de Jong"), 250, 1134, 1136
Veger, N.B., 184
Velden, J. van de, 663
Veldhoven, J. Th. ("Thei"), 1019
Veldhuis, H. ("Vosje"), 1052, 1059
Ven, J.H. op de, 686
Ven, G. van de, 593, 873
Ven, J.G. van de ("Sjeng"), 593-594, 692, 694, 873, 1059
Ven, W. van de, 1043
Vencent, fam., 153, 155
Vencent, J.H. ("Sjang"), 153
Venmans, W.H.M.C., 265
Veraart, J.A., 45
Verberne, L.J.A., 435
Verbrugge, J., 987-988
Verbruggen, F.W.G.H. ("Frans", "Broer"), XXVIII, 168, 170, 189, 295, 297, 303, 305, 307-308, 338, 348-349, 351, 608, 901
Verbruggen, H., 1080
Verbruggen, M.J.E.G., 635
Vercoulen, H.J.J., 152, 625
Verdonschot, L.H. ("Leo"), 194, 206, 349, 626-627
Verdoorn, mr. O., 80-81, 93
Vergeldt, P.A., 597
Verhagen, D. ("Douwe"), 95-96, 117

Verhagen, J., 383
Verhasselt, P.M. ("Pierre den Manufacturier"), 719-720
Verheesen, G., 163-164, 623
Verheggen, H.C.A., 189
Verheggen, H.H., 156
Verheul, K., 1042
Verheyden, L.Th., 1022
Verheyen, L., 712
Verheyen, L., 981
Verheyen, mr. P.C., 324, 326, 347, 902
Verhoeven, Bernard, 9
Verijdt, J., 142
Verijdt, M., 142
Verijdt, Th., 142
Verkade, Eduard, 9
Verkennis, M.G. ("Graventjeu"), 259, 347
Verkennis, P.H.H. ("Gravendriek"), 259, 347
Verlaak, mej. A.G., 308, 351
Verlinden, G., 162, 299, 351
Verlinden, W., 194
Verloop, D., 307, 340, 349
Vermeer, mej. G. (Greet), 414
Vermeer, mej. G. (Truus), 414, 417
Vermeer, fam., 414-416
Vermeer, P., 414-417
Vermeer, mej. W.L.L. ("Wilhelmina de Vogel"), 414, 417
Vermeeren, J.G., 139, 308, 351, 593, 1091
Vermeeren, P.G., 139, 308, 351, 593, 1091
Vermeulen, A., 709, 712, 1081
Vermeulen, A.F. ("Toon"), 217-218
Vermeulen, C.S., 950
Vermeulen, J., 587
Vermeulen, J.B., 275-276, 1110-1112
Vermeulen, L., 1050
Vermeulen, R.C., 266, 289, 348
Verreussel, Th., 630
Verrijt, A.H., 891-892
Verrijt, W.G.Th. ("Bill"), 433, 882-886
Verscharen, J.P., 157, 632
Verschuer, mej. A. van, 412, 414
Verseveld, G. van, 679
Verstappen, B.P.L. ("Ben"), 148, 588-589
Verstappen, C.J., 191
Verstappen, J., 185
Verstappen, P., 604
Versteegen, A.J., 188
Versteegh, P.M.R., 829-830
Verstegen, A., 889

Verstraelen, C.E.J., 1089
 Verstraelen, M.L.A.Ch., 1089
 Ververs, C.J.W.A., 318, 443
 Verviers, dr. E.G.H., 32
 Vervoort, 663
 Vestering, A. ("Piet Duisken", "Piet Duks"), 241, 281, 284-286, 350
 Veterman, E.N., 251, 256, 291-294, 347, 439, 531
 Veugelers, W. ("Spreeuw"), 638
 Veugen, L., 1086
 Viehoff, K., 1060
 Vieregge, mej. H., 87
 Vilrocx, A.M.L., 176-177
 Vilrocx, fam., 173, 176, 191
 Vilrocx, J., 176
 Vilrocx, mevr., 176, 186
 Vin, R.H. van de ("Neer"), XXVIII, 86, 161, 182-186, 188, 194, 242, 246-247, 269, 287, 295-297, 351
 Vin-Tholen, M.Th.H. van de, 86, 182, 186, 296
 Vinders, L., 674
 Vinerius, E.J., 1002, 1020
 Vintges, A.J.M. ("Harmsen", "Nol"), 870-871, 879
 Vischer, A., 998
 Visser, J.H.P., 1021
 Visser, mej. M., 644
 Visser, W., 1121
 Visser, L. de, 985
 Visser 't Hooft, dr. W.A. ("Wim"), 1134-1140
 Vissers, 141
 Vissers, J.H., 596, 1079-1080
 Vlemmings, L.A. ("Lambert"), 107, 118
 Vliegen, F., 682
 Vliet, T. van ("Teus", "Hugo" [Den Hollander]), 511-514, 563
 Vliet, F.H. van der, 1022
 Vloeiberghs, P., 581
 Vlot, mr. C., 1060-1061
 Vlugt, mej. M., 432
 Voesten, rector, 672
 Voesten, H.W., 714
 Vogt, W., 479
 Voncken, P., 692
 Vondenhoff, A.F.J., 682
 Vonderen, J.P. van, 1075
 Voogd, G., 438
 Voogd, mej. Saartje, 438
 Voorst tot Voorst, mr. E., 855
 Voorst tot Voorst, baron mr. F.J.G. van, 566-567
 Voortmans, J.H., 189, 191-192, 303, 351
 Voort, fam. van de, 405

Voort, mej. J.C.M. van de ("Hanna"), 405-406, 408-410, 448-449, 596
 Voort, mej. W.E.M. van de ("Mien"), 156, 405, 623
 Voorwinde, A., 538-539
 Voragen, M.J., 1076-1077
 Vorrink, J.J., 137, 143, 244, 275, 421, 643, 668, 830, 977, 1045-1046, 1048, 1110, 1116
 Vorst, P. van der, 182, 188, 297, 351
 Vorstermans, L.J.H., 141
 Vos, F., 1017, 1020
 Vos, J., 1014
 Vos, ir. J.J.H., 867, 1126
 Vos, L., 626
 Voskuil, H., 1119
 Vosmeer, J.H., 316
 Vossen, fam., 173, 176, 191, 302, 304-305, 351, 791
 Vossen, P.H. ("Pierre"), 305
 Vossen-Salimans, A.H., 304
 Vosveld, P., 990
 Voûte, mej. H., 398-399
 Vrancken, M., 706
 Vrancken, P.J. ("Sjef"), 706
 Vreuls, H.J.H. ("Guus", "H.J.H. Hoppers", "Retrae", "Roex"), 119, 524, 659, 674-675
 Vries, I. de, 386, 1046
 Vries, J.H. de, 188, 297
 Vries, Ph. de, 9
 Vries, S. de, 436, 669
 Vrij, J. ("Van den Brink", "Leo"), XXVIII, 278, 284-286, 305, 307-308, 337-338, 340-342, 349-350, 404, 440, 546, 602, 640, 647-648, 652-653, 775, 1041, 1046, 1116
 Vrolix, L., 324, 347
 Vroom, P.C., 830
 Vroomen, G.H.W., 244, 1042
 Vroomen, S. ("Gerrit"), 241-242, 244, 280-286, 350, 922
 Vullers, H.H., 175, 192
 Vullers, P., 669, 676
 Vullingsh, H.J. ("Henri"), XXVII-XXVIII, 57, 86, 136-138, 141, 143-144, 161-162, 183, 242, 248, 285, 315-316, 421-422, 424, 426, 428, 446-447, 596
 Vullingsh, H.J.H., 860, 917-918
 Waal, G.J. van der ("Mees"), 513-514
 Waals, A. van der, 81, 243-244, 273, 275-276, 280, 553, 1110, 1112
 Waals, J. van der, 81
 Waard, mej. A. de, 398
 Wagenaar, G., 843, 946-947, 968, 989, 1004-1005
 Wagner, E.G., 675
 Walstock, J.H., 195-196
 Walvisch, S., 872, 958-959
 Wannée, J.C. ("Dijkstra"), 251, 255-257, 259-260, 265, 293-294, 347

Wansink, H., 436
Ward, Justine B., 136
Warendorf, mr. J.C.S., 1045-1046
Warrink, H., 1017-1018
Warrink, W., 999, 1006, 1015, 1017
Wassen, J., 669, 676
Waterman, mej. E. ("Ellie"), 425
Waterman, fam., 422, 666
Waterman, mej. M., 422-423
Watervoort, 419, 677
Weber, 770
Weber, W., 408
Weeckers, 1072
Weeckers, 441-443
Weegels, J.H., 309, 324, 351
Weekhout, J., 1021
Weemering, P.F. ("Paul"), 789, 793-794
Weerens, H., 706
Weert, J.J. de ("Zwarte Jacques"), 513-514, 517, 522, 530, 533
Wegberg, E.H. van ("Eduard"), 178, 195, 301, 351, 614, 636, 1090-1091
Wehner, mevr. A.L., 640
Wehner, E., 559-563
Weide, M. van der, 1014
Weidner, J.H. ("Jean"), 250, 288, 1134-1136
Weij, dr. A. van der, 57, 64
Weijden, van der, 441
Weijs, L.W. ("Hoekstra"), 183, 194, 639
Weijs, P.J., XXV, 309-310, 350, 523, 719, 871, 879
Wekking, H.H.A., 205-206, 349
Wering, K.W.L.A., 704-705
Wermeling, W.P., 692, 694-695, 699, 1057
Werps, J., 587
Wesemael, J.H. van ("Sjef"), 277, 279-286, 290-291
Wessel, M., 90-92
Westdorp, fam., 667
Westdorp, M.G., 667
Westerhof, H.J. ("Henk"), 636
Westerveld, J.H., 81, 95, 110, 827-829, 833, 836, 914
Westerweel, J.G., 419-425, 430, 446, 558
Westerweel-Bosdriesz, W., 424-425
Westhof, dr. A., 262
Wetering, M. van de ("Marinus"), 1019
Wetzels, E.W.H.A., 915-916, 918-919, 926-928
Weve, prof. F.A. de, 61
Wever, J.H. de, 436, 669, 1048-1049
Weyer, C.M.B. van de ("Balth"), 924
Weyl, P., 619
Weyl, mej. Th., 619

Wiardi Beckman, dr. H.B., 1045-1046
Widdershoven, W.J.H.A., 692
Wielen, H.H. van der ("Hugo Brandsma"), 430-433, 446, 613, 634, 636
Wienen, J.H., 697
Wiersma, J., 96, 214, 335, 348
Wierds, 661
Wiertz. A., 413
Wijffels, ir. F.C.M., 484, 570, 1062, 1067, 1077
Wijhe, F.H. van, 643
Wijhe-Robeers, M. van, 643
Wijlen, W.A. van, 82
Wijler, H.J., 383
Wijnen, A.J.H., 248, 250
Wijnen, fam., 248, 250, 440
Wijnen, F., 324, 347
Wijnen, F.L., 172
Wijnen, H.J.L., 248, 528, 645
Wijnen, J., 99
Wijnen, R.J.L., 250
Wijnen, W.A., 172
Wijnkoop, D., 973-975
Wilders, J.P.A., 140
Wilders, M.H.T.S.L., 665
Wilfert, H., 277, 280, 282-283, 287
Wilhelmina, koningin, 101, 837-840, 843, 863, 989, 1038, 1047
Wilke, A., 1080-1081
Willekens, C., 324-325, 347
Willems, H.J.W. ("Sef"), 212
Willems, J., 680
Willems, J.H., 1014
Willems, P.H., 1050, 1082-1083, 1086
Willems, V., 685
Willemsen, J.J.W., 920, 923-924, 926-928
Willemsen, W.J.M., 320
Wilms, M., 603-604
Wils, J.F., 1017
Windhausen, P.P., 300
Winkel, L.E., 1068
Winkelmolen, B.H. ("Lei", "Leo", "Nico L'Ortije"), 241, 244-245, 286, 350
Winkelmolen, H.J.H., 679
Winkelmolen, J.M. ("Jeu"), 240-242, 286, 350, 923
Winkelmolen, L.H., 241, 245, 350
Winkler, 584
Wintels, mr. P.J., 1081-1082
Winterink, A., 979
Winters, 1073-1074
Wit, fam. de, 153
Wit, J. de, 152

Wit, P.G. de, 152
 Witt Puyt, J.F.C. de ("Frits van den Berg"), 798, 800, 807-808, 925-926, 948, 951,
 958-959, 963, 965-966
 Wittebol, A. ("Anne"), 337-338, 341-342, 349
 Witteveen, J., 695
 Woestenburg, J.C., 1065
 Wokke, A.J. ("J. Dollekamp", "A.M. Kuyper"), 581
 Wolf, E. ("Egbert"), 96, 117
 Wolf, G.A., 684
 Wolff, Ph.A.V., 428
 Wolff-Meternich, mej. E.M., 1117
 Wolfs, J., 690
 Wolfs, mevr. M.J. ("Josephina"), 217-218, 220, 335, 348
 Wolfs, M.J.A., 1050
 Wolfs, R., 112
 Wolswijk, Th., 704
 Wolters, J.G.H. ("Jan"), 629
 Wolters, O.W.L. ("Oscar"), 1119
 Wong Lun Hing, A.B.J.V., 162, 246
 Wong Lun Hing, A.E.A.M., 621, 1117, 1119
 Wong Lun Hing, D., 621
 Woortman, J., 410-411, 413, 415, 417-418
 Woude(n), C. van der, 1093
 Woude, C. van der, 1076-1077
 Woudenberg, H.J., 461-462
 Wouters, A.M., 206, 209, 349
 Wüthrich, J.E.W., 1060-1061
 Wuts, A.P. ("Frits", "Peter Johannes Baars"), 614
 Wyniewsky, J., 195-197
 Zaiczek, K. ("Koenen"), 555, 969
 Zanders, J.J., 402-403
 Zanders, M., 980, 1015
 Zanders, Th., 980, 1015
 Zandt, P.J. in 't, 143
 Zandvliet, J., 324, 327, 347
 Zaremba, J., 670
 Zeehandelaar, J.H.J.L., 780
 Zeekaf, W., 112
 Zeekaf, mevr. F., 112
 Zeelen, J.J. ("Joep"), 887
 Zeeman, W., 522, 524
 Zeetsen, Th.A.W., 173
 Zeguers-Boere, A.E., XXII, 649-653
 Zeytveld, W. van, 400
 Zijlstra, G., 215, 675, 1124
 Zijthof, ir. G.J. ten, 206, 294
 Zilversmit, fam., 444
 Zinnicq Bergmann F.J.J.M. van, 1115

Zitter, P. de, 247, 259-260, 265, 288, 324
Zomer, H., 82-83
Zormar, H., 165, 1059
Zutfen, K. van ("Karel"), 316, 1085
Zutphen, J. van, 592, 873
Zuure, F.B.M., 673
Zwaans, C.L.J.J. ("Kees"), 689-690, 1129-1130
Zweep, D., 438, 674

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

- 1 Dr. M.G. Spiertz. *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw* *
- 2 Dr. Remigius Dieteren O.F.M., *Grondbeleid en volkshuisvesting in de Mijnstreek* *
- 3 Dr. J.M. Gijsen, *Nikolaus Heyndal (2 delen)*
- 4 Drs. J.F.R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen, Drs. Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914* *
- 5 Dr. P.Th. van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop* *
- 6 Dr. E. Roebroek, *Het land van Montfort* *
- 7 J. Koreman, *De stadsrekening van Maastricht over het jaar 1399-1400* *
- 8 Dr. J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis (1759-1886), bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*
- 9 Dr. Jean Baerten, *Het graafschap Loon (11e-14e eeuw)*
- 10 A.H. Paape, *Donkere jaren* *
- 11 Dr. Mr. H.H.E. Wouters, *Grensland en bruggehoofd* *
- 12 Dr. C. van den Berg, *H.B.J. van Rijn, burgemeester van Venlo, pionier der milieuhygiëne* *
- 13 Dr. J. Grauwels, *Dagboek van gebeurtenissen opgetekend door Christiaan Munsters (1529-1545)*
- 14 Dr. P.L. Nève, *Het rijkskamerrecht en de Nederlanden*
- 15 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen, Deel I*
- 16 Dr. L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg* *
- 17 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen, Deel II*
- 18 Ir. C.E.P.M. Raedts m.i., *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*
- 19 Dr. S.Y.A. Vellenga, *Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme*
- 20 Dr. W. Krings, *Wertung und Umwertung von Allmenden im Rhein-Maas-Gebiet vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*
- 21 Dr. P.J.H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*
- 22 Jaak Brepoels, *Het Lager Onderwijs in de provincie Limburg (1815-1830)*
- 23 Harry Schillings, *Toneel en Theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw*
- 24 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Van heerlijkheid tot landsheerlijkheid* *
- 25 Ph. Vander Maelen, *Dictionnaire géographique du Limbourg*
- 26 Dr. J.P. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*
- 27 Dr. J.A.K. Haas, *De Verdeling van de Landen van Overmaas 1644-1662*
- 28 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse Territoria tussen Maas en Rijn, ± 800-1288*
- 29 Henry Baillien, *Tongeren van Romeinse Civitas tot Middeleeuwse Stad*
- 30 Dr. J.C.G.M. Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250-1800*
- 31 M.P. Gutmann, *War and rural life in the early modern Low Countries*
- 32 Dr. Rudolf Philips, *Gezondheidszorg in Limburg*
- 33 Dr. A.Fl. Gehlen, *Het notariaat in het tweeherig Maastricht*
- 34 P.J.H. Baghus, *De slag om de Roerdriehoek* *
- 35 Dr. Ton Meijjnecht, *Bartholomeus van Maastricht († 1446), Monnik en Conciliarist*
- 36 Prof. Dr. W. Jappe Alberts, *Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse Territoria tussen Maas en Rijn, Deel II, 1288-± 1500*
- 37 François Vanduffel, *Industrialisatie en verandering: Lommel tussen 1890 en 1914*
- 38 Drs. A.P.M. Cammaert, *Tussen twee vuren*
- 39 Drs. J.M.B. Tagage, *De Ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht*
- 40 Dr. G.H.A. Venner, *De Meinweg*
- 41 Dr. C.A.A. Linssen, *Historische opstellen over Lotharingen en Maastricht in de Middeleeuwen*
- 42 Dr. L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid*
- 43 Dr. E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden, deel 1: 628-1138*
- 44 Dr. J.L.H. Hartmann, *De reconstructie van een middeleeuws landschap*
- 45 Dr. Th.L.M. Engelen, *Fertiliteit, Arbeid, Mentaliteit*
- 46 Dr. E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden, deel 2: 1138-1558*
- 47 *Eenheid en Scheiding van de beide Limburgen*. Verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen.
- 48 Dr. J.G.C. Venner, *Beeldenstorm in Hasselt, 1567*.
- 49 Mark Hanson, *Van Frans naar Nederlands*
- 50 Dr. Hans van Dijk, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg*
- 51 Dr. P.J.M. Teeuwen, *Uit aarde geschapen*
- 52 Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen en Drs. W.J.M.J. Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw*

- 53 Dr. E. Lavigne, *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden, deel 3: 1558-1679*
54 Drs. J.M.B. Tagage, *De Ordinarius Chori van de collegiale Sint-Servaaskerk te Maastricht*
55 Dr. A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front, deel I*
56 Dr. A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front, deel II*

* *Deze titels zijn uitverkocht*